PASAULIO ISTORIJOS

atlasas

I tomas

Nuo seniausių laikų iki Prancūzijos revoliucijos

Hermann Kinder, Werner Hilgemann

PASAULIO ISTORIJOS atlasas

I tomas

Nuo seniausių laikų iki Prancūzijos revoliucijos

Iliustravo Harald ir Ruth Bukor

Vilnius 2001

UDK 930.9(084.4)
Ki-102

Versta iš:
dtv-Atlas Weltgeschichte, Bd. 1
33. Auflage. München, 1999

ISBN 3-423-03001-1

Vertė *Antanas Trakymas, Emilija Dagytė*

Archeologijos klausimais vertėjus
konsultavo habil. dr. *Rimutė Rimantienė*

ISBN 9986-02-989-9 (2 tomai)
ISBN 9986-02-988-0 (1 tomas)

Lietuviškojo leidimo pratarmė

„Alma littera“ toliau leidžia verstinių Lietuvoje dar neįprastos rūšies informacinių šviečiamųjų leidinių seriją, kurią pradėjo 1998 metais pasirodęs „Filosofijos atlasas“. Vokiečių leidyklos „Deutscher Taschenbuch Verlag“ knygos vadinamos atlasais, nes jų turinį perteikia – maždaug per pusę – tiek tekstas, tiek vaizdinė informacija.

Toks yra ir šis skaitytojui teikiamas „Pasaulio istorijos atlasas“. Dviejuose jo tomuose įdėta daugiau kaip 600 brėžinių ir grafikų: 445 kartoschemos (supaprastinti istoriniai žemėlapiai), 115 dinastinių monarchų genealogijų, beveik 40 palyginamųjų diagramų (daug jų įkomponuota į kartoschemas), 2 planai (Paryžiaus ir Berlyno) bei 26 kitos – daugiausia visuomenės socialinės sandaros ir valstybinės valdžios struktūros – schemos. Nuo istorinės geografijos veikalų atlasą skiria pirmiausia palyginti didelė nekartografinės medžiagos gausa. Bet dar labiau jo informacinį savitumą paryškina išplėstas teksto vaidmuo. Tekstas čia ne vien tik aiškina brėžinius bei grafikus. Juo labiau jis nėra tik žemėlapių legendų tęsinys ar papildymas, o turi ir savarankišką reikšmę.

Sutankinta ir sukonkretinta teksto faktografija, nuoseklus ir rišlus jos suderinimas su vaizdine informacija daro leidinį parankine kiekvieno istorijos mėgėjo knyga. Apeliuojantis į skaitytojo atmintį ir žodžiu, ir vaizdu, jis taps ypač naudinga pagalbine studijų bei mokymosi priemone studentams ir moksleiviams.

„Alma littera“ leidykla

Turinys

Vokiškojo leidinio pratarmė

Vokietijos mažaformačių knygų leidyklos išleistame „Pasaulio istorijos atlase“ bandoma žemėlapius prasmingai susieti su chronologine apybraiža ir istorines situacijas vizualiai pateikti skaitytojui. Atrinkdami faktus, siekėme ne tik duoti tikslų istorijos vaizdą, bet ir kuo objektyviau jį apžvelgti. Dėl to buvo respektuotos ir neeuropinės temos bei epochos.

Nukrypti nuo tradicinio žemėlapių ir diagramų pateikimo vertė ne vien formatas. Mes užsimojome pateikti tik pačią istorinio vyksmo esmę ir neapkrauti jo šalutiniais dalykais.

Prašytumėm skaitytoją atleisti dėl smulkaus šrifto: tik jis leido, nepaisant glaustumo, žemėlapiuose pavaizduotus dalykus paaiškinti rišliau, kad tekstas papildytų kartografinį vaizdą prasmingai. Apžvelgti kultūrą, meną, religiją ir kt. turėjome tik vaizdo pilnatvės sumetimais. Manėme, kad neverta kultūros dalykus vaizduoti kartografiškai, t. y. brėžiniais, nes tokie bandymai retai būna sėkmingi.

Dėkojame ponui ir poniai Bukorams, labai rūpestingai apipavidalinusiems žemėlapius bei brėžinius, taip pat ir ponui dr. Erhardui Klösui, viso leidinio redaktoriui.

Autoriai

Bylefeldas, 1964 rugpjūtis

Sutartiniai ženklai

- ● vietovė, miestas
- ■ didmiestis, polit. ar kult. centras
- ■ sostinė
- arkivyskupija
- vyskupija
- neveikianti vyskupija
- vienuolynas
- rūmai, pilis
- ✦ tvirtovė
- apgula
- konferencijos vieta
- sutarties vieta
- sugriauta gyvenvietė
- kalnų perėja
- ▲▲▲ užtvara, blokada
- siena, pylimas
- sukilimas, revoliucija
- įtampos zona, karo veiksmų vieta
- ✕ mūšio vieta
- monarchas (imperatorius, karalius, k-štis, fiurstas)
- ▲ valstybės vadovas, prezidentas
- (§) įstatymų leidyba
- parlamentinė institucija
- (Isp.) politinė sąjungos dominantė
- sąjunga, aljansas
- (A) sąjungininkas
- personalinė (asmeninė) unija
- vedybų sutarties sudarymas
- ~ apie
- > daugiau kaip
- < mažiau kaip
- ↗ žiūrėk

Santrumpos

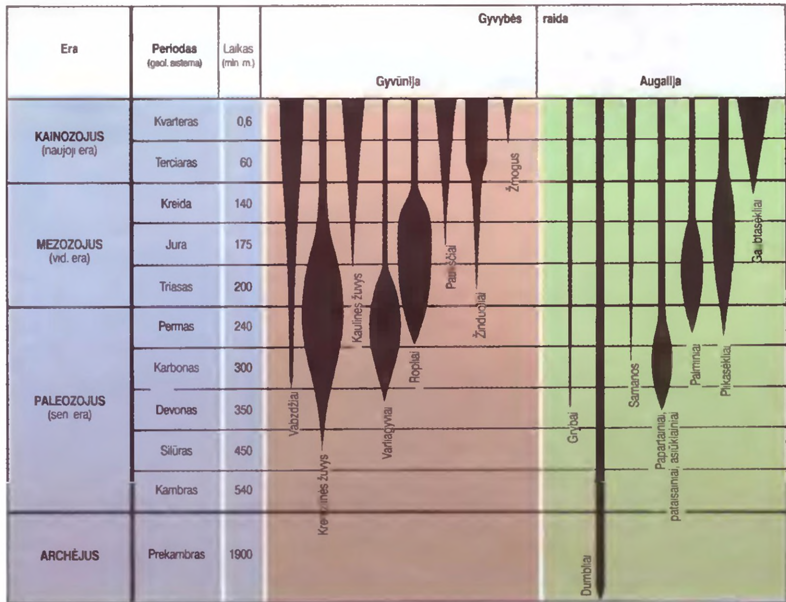
abs.	absoliutinis, absoliutus
abstr.	abstraktusis
abt.	abatas
adm.	administracinis
adm-ja	administracija
agr.	agrarinis
akm.	akmeninis, akmens
Angl.	Anglija
ankst.	ankstyvasis
aristokr.	aristokratija, aristokratinis
arkivysk.	arkivyskupas, arkivyskupija
asm.	asmeninis, asmeniškas
archeol.	archeologinis, archeologas, archeologijos
archit.	architektūrinis, architektas, architektūros
astr.	astronominis, astronomas, astronomijos
aukšč.	aukščiausiasis
aukšt., Aukšt.	aukštasis, aukštesnysis, Aukštutinis
Austr.	Austrija
auton.	autonominis, autonomiškas
b.	bažnyčia (pastatas)
baudž.	baudžiamasis
bažn., Bažn.	bažnytinis, Bažnyčia
b-bė	bendrybė
bendruom.	bendruomeninis
biogr.	biografinis
biol.	biologinis, biologas, biologijos
b-ja	bendrija
b-ka	biblioteka
b-menė	bendruomenė
bot.	botanikos, botanikas
bulg.	bulgarų
Bulg.	Bulgarija
buv.	buvęs
b-vė	bendrovė
chem.	chemijos, chemikas
civ.	civilinis
d.	didysis, didelis, diena, duktė
D.	Didysis
dab.	dabartinis
dail.	dailusis
dem.	demokratinis, demokratijos
deš.	dešinysis
didž.	didžiausias
dikt.	diktatorius
din.	dinastija, dinastinis
dipl.	diplomatinis, diplomatijos
DK	Didžioji Kunigaikštystė
d-menė	diduomenė
d-metis	dešimtmetis
doc.	docentas
dogm.	dogmatinis, dogmatikos
dor.	doròninis, dorėnų
dr.	daktaras
d-ra	diktatūra
d-tija	diplomatija
d-vė	dirbtuvė
ek.	ekonominis, ekonomikos

erchrcg.	erchercogas
etn.	etnografinis, etnografijos
etr.	etruskiškas, etruskų
evang.	evangelikai
ež.	ežeras
feldm.	feldmaršalas
feod.	feodalinis, feodalų
fig.	figūrinis
filol.	filologinis, filologijos, filologas
filos.	filosofinis, filosofijos, filosofas
fin.	finansinis, finansų, finansiškai
finik.	finikiečių
fiz.	fizikos, fizikas
f-ja	funkcija
fl.	flamandų
fogt.	fogtystė
fr.	frankų
gelt.	geltonas
gen.	generalinis, generolas
geogr.	geografinis, geografijos, geografas
geol.	geologinis, geologijos, geologas
geom.	geometrinis, geometrijos
germ.	germanų, germaniškas
gyd.	gydytojas
gim.	gimininis, giminės
gyv.	gyventojai, gyvenamasis
gr.	graikų, graikiškas, graikiškai
graf.	grafystė (žemėlapiuose)
grf.	grafas, grafienė
g-stė	grafystė
helen.	helenistinis
herc.	hercogystė (žemėlapiuose)
hrcg.	hercogas, hercogienė
ide.	indoeuropiečių, indoeuropietiškasis
i-cija	institucija
įk.	įkurtas
įl.	įlanka
imp.	imperatorius, imperatorinis, imperija, imperinis
inž.	inžinerinis, inžinerijos, inžinierius
isp.	ispanų, ispaniškas
Isp.	Ispanija
ist.	istorinis, istorijos, istorikas
įst.	įstatymas
Išmint.	Išmintingasis
it.	italų, itališkas
It.	Italija
i-tas	institutas
įv.	įvairus
j.	jūra
J.	Jaunesnysis
Jn	Evangelija pagal Joną
jon.	jonėnų, jonėniškas

k.	kalnas, kalba, kaimas
kair.	kairysis
kalb.	kalbininkas
kancl.	kanceliarinis, kanceliarijos, kancleris
kapit.	kapitalistinis, kapitalizmo
kar.	karalystė (žemėlapiuose)
kart.	kartaginiečių
kartogr.	kartografijos
kat.	katedra, katalikų, katalikiškas
kgb.	kalnagūbris
kiekv.	kiekvienas
Kin.	Kinija
k-menė	kariuomenė
kom.	komunistinis
kosm.	kosmogoninis, kosminis
kpt.	kapitonas
k-ra	kultūra
krikšč.	krikščionių, krikščioniškas
krl.	karalius, karalienė, karališkas
k-stė	karalystė
k-štis	kunigaikštis
k-štystė	kunigaikštystė
kt.	kiti
k-tas	komitetas
kult.	kultūrinis, kultūros, kultūriškai
kun.	kunigaikštystė (žemėlapiuose)
LDK	Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė
Lenk.	Lenkija
lent.	lentelė
liet.	lietuvių
Liet.	Lietuva
lyg.	lyginamasis
lingv.	lingvistinis
lit.	literatūrinis
liut.	liuteronų, liuteroniškas
Lk	Evangelija pagal Luką
lot.	lotynų, lotyniškas
l-ra	literatūra
m.	metai, miręs, mažas
M.	Mažasis
maked.	makedonai
mat.	matematinis, matematikos, matematikas
med.	mediciniškas, medicinos
mgrf.	markgrafas
mit.	mitologija, mitinis
m-la	mokykla
mln.	milijonas
monarch.	monarchistinis, monarchijos
monument.	monumentalusis
mst.	miestas
mot.	moteriškasis, moterų
Mt	Evangelija pagal Matą
n.	naujas
N.	Naujasis

nac.	nacionalinis
Nyderl.	Nyderlandai
norm.	normanų
norv.	norvegų, norvegiškas
Norv.	Norvegija
nr.	numeris
ofic.	oficialusis
o-ja	organizacija
ol.	olandų, olandiškas
Ol.	Olandija
organiz.	organizacinis
p.	puslapis, pietūs
pab.	pabaiga
pagr.	pagrindinis
ped.	pedagoginis, pedagogas
p-gija	privilegija
pil.	pilietinis, piliečių
p-ja	provincija
plg.	palygink, palyginti
p-lis	pusiasalis
po Kr.	po Kristaus
pop.	popiežius, popiežinis
pr.	pradžia
pram.	pramonė
pranc.	prancūzų, prancūziškas
Pranc.	Prancūzija
prek.	prekybinis, prekybos
priv.	privatus
pr. Kr.	prieš Kristų
prof.	profesinis, profesorius, profesionalus
protest.	protestantų, protestantiškas
prov.	provincinis
Prūs.	Prūsija
r., R.	rytai, Rytai
rac.	racionalus
radik.	radikalai, radikalusis
raud.	raudonasis
rel.	religija, religinis
resp.	respublikos, respublikinis
rom.	romėnų, romėniškas
Rus.	Rusija
s.	sūnus, sala, salos
sąj.	sąjunginis
samn.	samnitų
sąs.	sąsiauris
scholast.	scholastika
sen.	senovės, senovinis, senasis
Serb.	Serbija
s-ga	sąjunga
s-kas	sąjungininkas
smulk.	smulkusis
soc.	socialinis
spart.	spartiečių, spartietiškas
spec.	specialus, specialiai
sr.	sritis, sritinis
svarb.	svarbiausias
š.	šiaurė, šiaurinis
Škot.	Škotija
šv.	šventasis
Šved.	Švedija
šveic.	šveicarų, šveicariškas
Šveic.	Šveicarija
tarpt.	tarptautinis
techn.	technikos, techninis
teokr.	teokratinis, teokratijos
teol.	teologinis, teologijos
terit.	teritorija, teritorinis
t. y.	tai yra
tikr.	tikrasis
t-metis	tūkstantmetis
t. p.	taip pat
tūkst.	tūkstantis
t-vė	tvirtovė
u.	upė
u-tas	universitetas
užs.	užsienio, užsieninis
v.	vakarai
V.	Vakarų, Vyresnysis
vad.	vadinamasis
vaizd.	vaizduojamasis
valst.	valstybinis
vand.	vandenynas
v-bė	valstybė
v-bėlė	valstybėlė
vėl.	vėlyvasis
Vengr.	Vengrija
vid., Vid.	vidurinis, vidurio, Vidurio
vien.	vienuolynas
vyr., Vyr.	vyriausiasis, vyresnysis, Vyresnysis
vysk.	vyskupas, vyskupija
visuom.	visuomeninis, visuomenės
vok.	vokiečių, vokiškas
Vok.	Vokietija
žem., Žem.	žemutinis, žemasis, Žemutinis
žeml.	žemėlapis
žym.	žymiausias
žm.	žmonės
ž. ū.	žemės ūkis

Be šių santrumpų, dar vartojamos įprastinės matavimo vienetų santrumpos ir būdvardžių santrumpos, gautos atmetus priesagas *-inis*, *-iškas* (pvz., ūk. – ūkinis, ūkiškas, angl. – angliškas).

Žemės ir gyvybės istorija

Laikotarpis	Australopitekai (prehominidai)	Pitekantropai (archantropai)	Neandertaliečiai (paleoantropai)	Neidentifikuoti radiniai	Homo sapiens pirmtakai (neoantropai)
VĖLYVASIS PLEISTOCENAS		Ngandongas	Monte Čirčeo Gibraltaras Engis Spai La Šapelis La Ferase Ejasio ež. Tabūnas Krapina Sakopastore Eringsdorfas	Broken Hilas Saldanha	Karmelis Fontešėvadė
VIDURINIS PLEISTOCENAS		Čou Kou Tienas Trinilas Kasablanka Ternifinė Rabatas Montmorenas Maueris Modžokertas Oldovajus	Neandertalis	Svonskomas Šteinheimas	
ANKSTYVASIS PLEISTOCENAS	Kinija P. Afrika			Abi diagramos neatitinka mastelio reikalavimų ir rodo tik apytikrę laiko trukmę.	

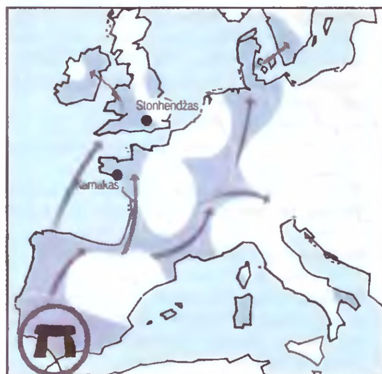
Svarbiausios pleistoceno hominidų radavietės

Pleistoceno žmonių radiniai

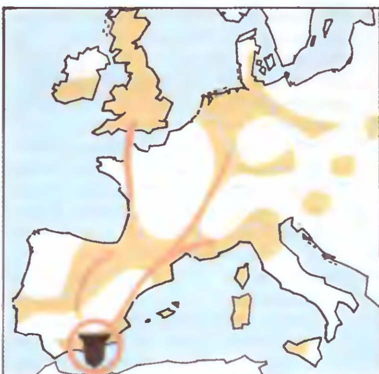
Paleolito kultūros

Paleolito (senojo akmens amžiaus) žmogus
Surastos seniausio žmogaus liekanos datuojamos terciaro (tretinio laikotarpio) pabaiga, o tiksliau vid. pleistoceno pradžia, – tai **australopitekai,** arba prehominidai (taip pavadino DARTAS pagal radinį Transvalyje 1925). Pagal žmog. intelektą (įrankių konstravimas: dirbiniai) jie dar tebėra tarp žvėries ir žmogaus. Tai akmens rieduliukų k-ros *(Pebble culture)* žmonės. Pleistocene žmogus vystosi iš lėto: **pitekantropai,** arba archantropai, kuria jau ankst. žmogiškąsias k-ras. Jie pažįsta ugnį (pirmąkart panaudota Kinijoje). Vid. pleistocene pasirodę **neandertaliečiai** (paleoantropai) yra Mustjė k-ros kūrėjai; prie jų skirtina ir homo sapiens pirmtakų grupė (neoantropai), nors dėl to kyla abejonių (Broken Hilo, Saldanhos, Svonskomo ir Šteinheimo radiniai). Per paskut. ledynmetį pasirodo **homo sapiens** (Kromanjonas, Grimaldis, Šanseladė, Oberkaselis, Predmostas, Lautšenas, Komb Kapelis, Brno). Pleistoceno pabaigoje susiformuoja žmonių rasės: mongolidai (Azijoje), negridai (Centr. Afrikoje), europidai, australidai.
Pleistocene paprastai skiriami ledynmečiai ir tarpledynmečiai (t-mečiai):
600–540 I ledynmetis (giuncas)
540–480 I tarpledynmetis (giuncas–mindelis)
480–430 II ledynmetis (mindelis)
430–240 II tarpledynmetis (mindelis–risas)
240–180 III ledynmetis (risas)
180–120 III tarpledynmetis (risas–viurmas)
120–10 IV ledynmetis (viurmas); poledynmetis tebetrunka.
Istorijos ir antropologijos požiūriu skiriami 3 periodai:
600–100 ankst. paleolitas
100–50 vid. paleolitas
50–10 vėl. paleolitas

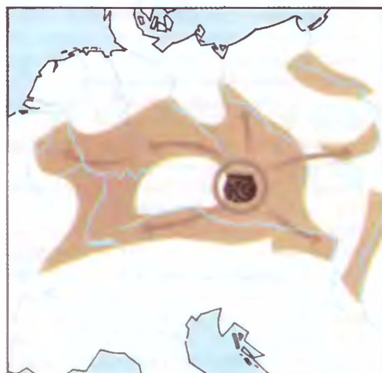
Kultūros
Paleolitui vardą davė skalusis **akmuo,** kurį apskaldant daromi ginklai (kuokos, kirviai, smaigai) bei įrankiai medienai ir kaului apdoroti. Įrankiai skirstomi į 4 grupes:
1. Įrankiai iš neapdirbto akmens. **Akmens rieduliukų k-ra:** P. ir R. Afrika, Siamas (Tailandas), Birma, Malaja, Java, Kinija. Perskėlus riedulius, iš jų nuolaužų daromi: kertamieji ir skaldomieji įrankiai, pirmykščiai pleištai.
2. Įrankiai iš uolienos gabalo, apdorojant jį iš abiejų pusių (rankiniai pleištai):
abeviliniai (*Abbeville* prie Somos), anksčiau vadinti šeliniais (*Chelles* prie Marnos): Afrika, Indija, Java, V. Europa;
ašeliniai (*St. Acheul* prie Amjeno): Afrika, Indija, V. ir Vid. Europa;
mikokiniai (*La Micoque,* Dordonė): Afrika, Indija, V. ir Vid. Europa, Palestina, Sirija.
3. Įrankiai, daromi nukalinėjant uolienos gabalą (**nuoskalos,** apdirbtos iš vienos pusės):
klaktoniniai (*Clacton,* Eseksas): V. ir Vid. Europa, Afrika, Indija;
levaliuaziniai (*Levallois-Peret* prie Paryžiaus): Afrika, Europa, Š. Indija;
tajakiniai (*Tayac,* Dordonė): Palestina, Sirija, Š. Afrika, V. Europa.
Susimaišius pleištinėms ir nuoskalinėms techn. tradicijoms, atsirado **Mustjė k-ros** (*Le Moustier,* Dordonė) įrankiai: rankiniai smaigai, gremžtukai (rūpestingai retušuoti). Mirusieji laidojami su įkapėmis, galimas **pirmykštis monoteizmas.** ◊ Žinoma tik apie įrankius, o apie dailę nėra duomenų.
4. Įrankiai iš skelčių – skelčių (antgalių, grąžtų, grandyklių, rėžtukų) k-ros:
Perigoro *(Perigord):* „Šatelperono smailiai“, vėliau Graveto antgaliai.
Orinjako *(Aurignac):* kaul. įrankiai, ginklų antgaliai, pleišt. ir rėžtuk. gremžtukai. ◊ Iš medžiokl. magijos atsiranda dailė („Vilendorfo Venera“); raižiniai akmenyje, dramblio ir kt. kauluose (linij. stilius, geom. raštai); Altamyros, El Kastilo ir kt. urvų **tapyba bei raižiniai.** ◊ Homo sapiens iš V. Azijos skverbiasi į š.
Soliutrė *(Solutré):* įrankiai su plokštum. retušu, lauro lapų pavidalo antgaliai; dailės neaptikta.
Madleno (*Abri La Madeleine* prie Tursako): kaul. įrankiai, iečių svaidyklės, žeberklai, ilgos skeltės.
Klesti urvų dailė (~120 radaviečių) Altamyroje (1879), Lasko (*Lascaux;* 1940) ir kitur. ◊ Smulkieji dailės dirbiniai (raižiniai ir skulptūrėlės) daromi iš kaulo, elnio ragų, dramblio kaulo ir akmens. Madleno pabaigoje dailė silpsta.
Žmonės gyvena grupėmis urvuose, būstuose iš žabų, karčių ir po uolų atbrailomis, minta iš medžioklės: gaudo žvėris aptvarais ir duobėmis.
Religija. Medžioklės burtai, magija, tikėjimas į vaisingumo deivę (D. Motina). Mirusieji laidojami su įkapėmis. Svarbus burtininko vaidmuo (urvų piešiniai, apeig. lazdos).

Megalitų kultūra

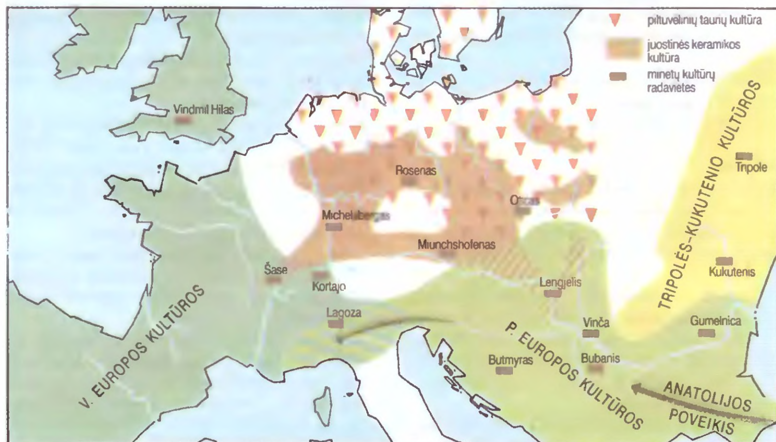
Varpinių taurių kultūra

Juostinės keramikos kultūra

Virvelinės keramikos kultūra

Neolitas Europoje

Mezolitas (vidurinis akmens amžius) Mesopotamijoje, Egipte ir P. Europoje ši k-ros raidos pakopa prasideda ~10 000, Š. Europoje ~18 000, o baigiasi atitinkamai ~5000 ir 4000 pr. Kr. Mezolito medžiotojų, žvejų ir rankiotojų grupės verčiasi taip kaip ir paleolite. Bet dėl švelnesnio klimato gyvenimo sąlygos pagerėja (išplinta miškai: beržų, ąžuolų, gluosnių). Mitybos pagrindas tebėra medžioklė (ir paukščių) bei žvejyba. Europoje žmonės apsigyvena daugiausia pajūriuose, nes jūra – maisto šaltinis; apsigyvenama ir paupiuose bei paežerėse (seklumose didžiuliai moliuskų ištekliai). Maisto stygius verčia gyventi mažesnėmis grupėmis (keičiamos stovyklavietės; gyvenama po uolų atbrailomis, urvuose ir būstuose iš karčių). Mezolitui būdingas titnago apdirbimas: mikrolitai (maži antgaliukai ir ašmenėliai); techn. naujovė – įtveriamieji kirviai ir skobtai (iš pradžių negludinti). Dėl žaliavos telkinių netolygaus išsidėstymo prasideda prekyba, susisiekimas (luotai, rogės). Ornamentams būdingi abstr. raštai. Imama prijaukinti gyvulius (šuo), auginti javus, mezolito pabaigoje ryškėja žemdirbystės ir puodininkystės pradmenys. Mezolitinės k-ros plinta Europoje, Š. Afrikoje (Kapsos, Orano, Sevilijos) ir Palestinoje (Natufo ir Jericho).

Ankst. k-ros: Azilio, vėliau **Sovetero k-ra** (titnago dirbiniai).

Maglemozės k-ra labiausiai plinta paežerėse (ežeruose ir upėse žūklaujama bučiais ir meškerėmis su lenktais kabliukais, plaukiojama skobtiniais arba oda aptrauktais luotais).

Ertebiolės k-ra plinta Skandinavijos pajūriais (žvejyba ir su ja susiję mainai). Pradedama medžioti smulkiąją fauną. Ryškėja darbo pasidalijimas: moterys tiekia augal. maistą (laukiniai javai, vandens augalai). Naminiai šunys.

Tardenua k-ra. Mažos stovyklos. Gyventojai veikiausiai iš Egėjo j. salų. Smulkūs trapecijos pavidalo įrankiai.

Natufo k-ra. Įrankiai iš titnago. Mikrolitai. Titnag. pjautuvai (javams). Vėlesnėje Jericho k-roje statomi plytų namai. Kvalat Džarme (R. Irakas) prasideda žemdirbystė.

Neolitas (naujasis akmens amžius) Europoje

V. Europos regionas. Ispanijoje, Prancūzijoje, Anglijoje, Airijoje, Šveicarijoje, iš dalies Italijoje plinta **megalitų k-ra.** Didelė Š. Afrikos įtaka. Požymiai: dolmenai; laidojimo patalpos iš tartum stalas sudėtų akmenų; koridoriniai, vėliau kupoliniai kapai („netikrieji skliautai" iš gembių). Centras: **Bretanė;** ten ir menhyrai (antropomorfiškumas pabrėžtas raižiniu), sustatyti į akmenų alėjas (200–1500 m ilgio, Karnake) arba į apskritimus (Stonhendže, Anglija). Vėliau iš Ispanijos į V. ir Vid. Europą plinta **varpinių taurių k-ra** (indai, turintys apversto varpo formą). Vyrauja mažos medžiotojų (lankais) grupės.

Balkanų regionas: gyv. piliakalniai, spalvota keramika, apeig. statulos (moterys). Molio plytų mūrai ir kar. įgulų įtvirtinimai, atsiradę R. įtakoje. Stačiakampiai statiniai (**megaras** su pagr. patalpa ir prieangiu). Žirgas ir kovos kirvis. **Tripolės k-ra** (tarp Karpatų ir Dniepro, Ukraina): ilgi stačiakampiai namai, apskritimu rikiuojami apie laisvą plotą viduryje. Ryčiau **Ponto–Aralo k-ra,** žinoma iš kapaviečių: įkapių nėra, kapai gausiai išdažyti ochra. **Juostinės keramikos k-ra:** indai puošti įrėžtomis juostomis (spiralės, meandrai, kampainiai), kurpaliai iš amfibolito. Centr. sritis – Čekija, Moravija, Vid. Vokietija; be to, yra pavienių gyvenviečių: į r. iki Tisos ir Vyslos, į v. iki Reino, į p. iki Dravos, į š. iki linijos Kelnas–Hanoveris–Magdeburgas. Gyvenviečių tipas: pylimo ir griovių saugomas kaimas su ilgaisiais pastatais (30–40 m ilgio, 5–7 m pločio).

Šiaurės regionas (Lenkija, Vid. Vokietija, Danija, P. Švedija). Dvi grupės:

1. **Piltuvėlinių taurių k-ra:** gyventojų kilmė neaiški (veikiausiai iš R.). Jie gyvena ilguose pastatuose su daug patalpų.
2. **Virvelinės keramikos, arba laivinių kovos kirvių, k-ra:** virvelių įspaudais puošti indai, svarb. ginklas – kovos kirvis. Paplitusi Saksonijoje, Tiuringijoje, Šlezvige-Holšteine, aplink Oderio žiotis. Arklininkystė. Šios k-ros žmonės veikiausiai neindoeuropiečiai, bet dalyvavę Europos indoeuropėjime. **Bendravimas.** Glaudžius ryšius tarp įv. k-rų skatina prekyba (girnomis, gintaru, titnagu). Susisiekiama skobtais arba odų bei kailių luotais upėmis, o sausumoje vežimais su plokštiniais ratais, kuriuos traukia galvijai, š. elniai, vėliau arkliai; yra kelių, grįstų rąstais ir tašais. **Religija.** Tikima pomirtiniu gyvenimu, bijoma numirėlių grįžimo (lavonai deginami ar surišami); protėvių kultas. Vaisingumo kultai. Tikėjimas į dangaus dievą (dažnai tapatinamą su perkūno ar žaibo dievu), tikima burtais ir demonais. **Ūkis.** Iš pradžių medžioklė, vėliau gyvulininkystė (smulkioji) ir žemdirbystė. Ž. ū. intensyvėjimas skatina nuolat kilnoti gyvenvietes: dirvai išsipūdymavus grįžtama į anksčiau gyventas vietas.

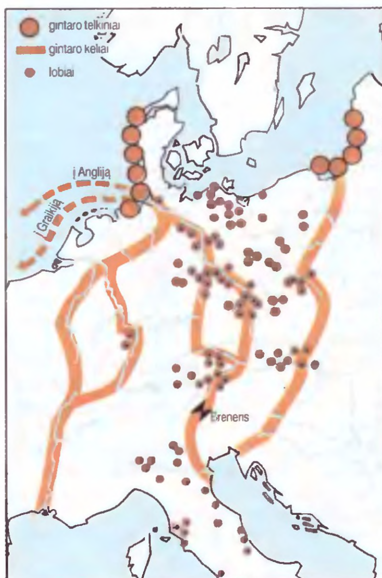
Ankstyvieji kultūros centrai „derlingojo pusmėnulio“ krašte

Didžiųjų civilizacijų centrai

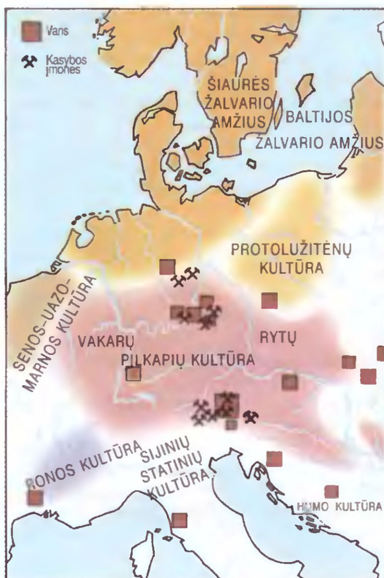
Neolitas (naujasis akmens amžius)
Neolito k-roms kritulių gausiose plynaukštėse ir kalnų šlaituose būdinga svarbios naujovės (plytų mūras, akmens gludinimas, keramika, žiedžiamasis ratas) ir **perėjimas prie valstietiško ūkininkavimo,** t. y. gamyb. ūkio, kuris atsiranda neolito pabaigoje sujungus žemdirbystę su gyvulininkyste, įvykus tikram ūkio perversmui („neolito revoliucijai“, G. CHILDE). Kultivuojami lauk. javai (kviečiai, miežiai, soros), prijaukinamos avys, ožkos, kiaulės, arkliai. Besiklostančios d. šeimos gyvena kaimuose, o vėliau ir mūro sienomis sutvirtintame mieste. Jerichą (8000–6000) galima laikyti mst. civilizacijos pirmtaku. Greta apskritųjų statomi ir stačiakampiai namai, pradžioje iš nendrių ir aplipdomi moliu, vėliau iš **nedegtų plytų.** Dailė: papuošalai iš kriauklių ir akmens, vėliau iš tauriųjų metalų ir brangakmenių. Dailieji spalvotos keramikos dirbiniai gaminami žiedžiamuoju ratu, puošiami geom. raštais, abstr. ir natūralist. piešiniais, vaizduojančiais žmones ir žvėris (Sūzai). Smulkioji skulptūra: moteriški stabai. Atsiranda antspaudai. Reikšmingas vario naudojimas (iš pradžių kalyba, vėliau ir liejyba). ◊ Pirmieji **sakral. statiniai** (Eridas, Tepe Gaura, Urukas): d. šventyklų rajonų šventyklos (išor. sienas skaido kolonos, atramos). ◊ Uruke prirašomos pirmosios molio lentelės (šventyklų apyskaitos); iš piktogramų randasi žodžių ir garsų ženklai. Visose k-rose rūpinamasi mirusiaisiais.
Svarb. k-ros: ankst. periodo – Hašumo, Kvalat Džarmo (R. Irakas), Sialko (I; R. Iranas), Jericho, Sakčegezijaus (Sirija); vid. periodo – Halafo, Samaros, Sialko (II), Arpačijos, Tepe Gauros, Hisaro, Tasos, Badario, Merimdės ir Fajumo; vėl. periodo – El Obedo, Sūzų (Elamas), Telelat Gasulio, Sialko (III), Hisaro (IB-C), Amros ir Gerzės.

IV t-mečio pab.–III t-mečio pr. „tvanas“ (spėjama, kad vyko daugybė poplūdžių ir katastrof. potvynių). Egipte (Nilas), Mesopotamijoje (Eufratas ir Tigras) statomos užtvankos, kasami kanalai. Biblijos ir Gilgamešo epo žinios apie tvaną sutampa.

Didžiųjų civilizacijų pradžia
Po „neolito revoliucijos“ susidariusios mst. civilizacijos (pasak WITTFOGELIO, hidrotechn. bendruomenės) – **tikrosios istorijos pradžia.** D. civilizacijos atsiranda kaip papių k-ros: Egipte prie Nilo, Mesopotamijoje prie Eufrato ir Tigro, Indijoje prie Indo, Kinijoje prie Huanghės (apie Amerikos sen. k-ras p. 223). Tai lemia klimato pasikeitimas, prasidėjęs mezolite – sausros daugelyje šalių (dykumų juosta nuo Sacharos vakaruose iki Kirgizijos stepių rytuose). Gausėja žmonių, alinamos dirvos, stiprėja sausra, sausringų sričių gyventojai keliasi prie upių. Upių oazėse susitelkę žmonės gali gyventi tik bendrai spręsdami kylančius uždavinius. Kadangi gamybinis pragyvenimo būdas dalį žmonių išvaduoja nuo pirmykščio darbo, tie žmonės gali imtis kitos veiklos (amatų, gynybos, kulto, valdymo, technikos). Skirstomasi į prof. sluoksnius; taigi dėl darbo pasidalijimo komplikuojantis gamybos būdui klostosi **diferencijuota visuomenė.**
Kaip gamybos, mainų, prekybos ir rinkos ryšių centras iškyla **miestas,** svarbus aukštos civilizacijos rodiklis. Miestą valdo charizmat. valdovas: Mesopotamijoje žynys karalius (atstovas dievo, kuriam priklauso miestas), Egipte faraonas (dievo sūnus ir pats garbinamas kaip dievas). Jo valdžią grindžia ir remia valst. religija.
Centralizuota valstybė, hierarch. visuomenė, suskirstyta į griežtai vienas nuo kito atribotus sluoksnius (valdininkai, šventikai, kariai, tarnautojai, amatininkai, pirkliai, valstiečiai, vergai), ir organizuotas valdymas (todėl atsiranda ir raštas, reikalingas apskaitai bei raštvedybai) įgalina kiekvieną paupių oazės civilizaciją organizuoti darbo pasidalijimu pagrįstą miestų ūkį (aprūpinti žmones, skirstyti duokles bei darbo prievoles) ir planingą žemės ūkį miestui priklausančioje teritorijoje. Tačiau svarbiausias uždavinys yra pasirengti drėkinimo ir apsaugos nuo potvynių darbams: statyti užtvankas, kasti griovius bei kanalus, tiesti akvedukus, įrengti geriamojo vandens saugyklas. Visos civilizacijos stengiasi plėsti savo teritoriją, iš miesto-valstybės virsti imperija.
Kalba, kultūra ir religija ugdo bendrą pasaulėjautą ir pasaulėvoką. Šakoti prekybiniai ryšiai (miestas kartu yra ir rinka) skatina įvairėjančią sąveiką ir platesnį mąstymą.
Visų didžiųjų civilizacijų laimėjimai: metalo apdirbimo technika, plytos, kvadrai (pagrindinis architektūros elementas), daugiakampis mūras, auksakalystė ir brangakmenių apdirbimas, plonasieniai indai, raštas, stambioji skulptūra, akmens gludinimas.

Prekyba ir lobiai

Vidurinis žalvario amžius

Urnų laukų kultūra

Žalvario amžius (~1700–800)
Kadangi metalų rūdą apdirbinėti pradėta Art. Rytuose (varį IV t-metyje, žalvarį nuo 2500), seniausios žalvario k-ros susidaro Mesopotamijoje. Iš čia žalvaris plinta į š. (Kaukazas, Anatolija), į Egiptą, į Egėjo j. salas bei Kretą, o iš jos ir į V. Europą. II t-mečio pr. Kr. antroje pusėje Kretą pakeičia Mikėnai. Labai greitai Mikėnų įtaką patiria Vengrija, o netrukus ir germanų kraštai. Aukso radiniai Airijoje irgi rodo jos glaudų ryšį su Mikėnais. Rytų didžiosios civilizacijos Europą žalvario amžiuje veikia iš trijų vietų: 1. P. r. Europą (Balkanus) per Anatoliją. Iš to randasi ankstyvasis žalvario amžius Vid. Europoje (vienaspalvė keramika). Svarb. k-ros: Badeno (Vengrija, Bohemija, Moravija, Austrija, Silezija), Laibacho–Krajinos, Vučedolio. Šios k-ros turi įtakos ir Apeninų p-liui (Remedelo–Rinaldonės k-ra). 2. Iš Iberijos p-lio (Algaro ir Almerijos k-ra, joje gausu sidabro ir vario) plinta varpinių taurių k-ra, liudijanti žalvario amžiaus pradžią Europoje. 3. Per Užkarpatės Tumulo k-rą, kuri iš kaukaziškosios Kubanės k-ros (kultūrinės valdovų įkapės, prabangūs kirviai) buvo perėmusi Anatolijos k-ros (Alača Hiujukas) elementų, veikia kovos kirvių k-ros žmones. O šie su žalvariu supažindina V. ir Vid. Europą.

Žalvario amžius Europoje nuo 1700 pr. Kr. Vyksta kultūrų diferenciacija. Jos sklinda iš kasybos rajonų: Transilvanijos, Rūd. kalnų (Slovakija), Dolomit. Alpių (Austrija: Tirolis. Zalcburgas), Vid. Vokietijos, Ispanijos, Anglijos, Airijos. Klostosi didelės kult. teritorijos su labai susiskirsčiusia visuomene (žemdirbystė, gyvulininkystė, pramonė, amatai, prekyba). Jutlandijoje ir Semboje atradus gintaro, vyksta mainų prekyba. Prekybos keliai iš Dunojaus veda per Zalç, Mainą, Elbę (į Jutlandiją) ir Oderį (į Pabaltijį). Kadangi ekspansijos kryptis – iš p. į š., prekyba vyksta irgi pietų–šiaurės kryptimi. Mikėnų šacht. kapuose rasta gintaro, o Anglijoje egiptietiško fajanso karolių. ◊ Mirusieji žalvario amžiaus pradžioje laidojami daugiausia sėdomis su pritrauktomis kojomis, nuo amžiaus vidurio deginami.

Svarbiausios kultūros

1. Uneticės k-ra ankstyvajame žalvario amžiuje plinta Vid. Vokietijoje, Čekijoje, Žem. Austrijoje. Išgarsėjo Vid. Vokietijos „k-ščių kapai" (Loibingeno pilkapis su gausiu aukso lobiu). K-rai būdingi platūs prek. ryšiai (tranzitas nuo Viduržemio j. į Šiaurę). Jai artimos k-ros, turinčios daug varpinių taurių k-ros priemaišų: Štraubingo k-ra Bavarijoje (eksploatuoja gausius rūdynus), Adlerbergo k-ra prie Reino vidupio.

2. Pilkapių k-ros (vidurinis žalvario amžius) teritoriją riboja Masas, Sena, Alpės, Oderis, Žemutinė Saksonija. Mirusieji (veikiausiai tik kilmingi) laidojami pilkapiuose su ginklais ir papuošalais. Ūkio pagrindas – gyvulininkystė; prekybos tranzitas tarp Pietų ir Šiaurės.

3. Urnų laukų k-ra (mirusieji deginami, urnos su pelenais laidojamos dideliuose kapinynuose – „urnų laukuose"). Nuo 1300 pr. Kr. plinta iš vidurio Padunojės į p., o pagal Dunojų į Vid. Vokietiją, Čekiją iki Lenkijos (lužitėnų k-ra), t. p. į Vakarų Frankų valstybę, Vid. Italiją, Š. Ispaniją. Su šia k-ra siejami venetai ir ilyrai. Jos gyventojai rodo didelį polit. aktyvumą, nevengia karų (rasta žalvario sandėlių, papuošalų slėptuvių). Visuomenė labai diferencijuota (didėja valstiečių ir amatininkų specializacija). Palengva mažėja priklausymas nuo Artimųjų Rytų, Europa ūkiškai ir kultūriškai savarankiškėja. Šios kultūros veržimosi į pietus padariniai:

a) Mikėnų k-ros centrų ir Minojo k-ros Kretoje pabaiga;
b) įsiveržimas į M. Aziją (žlunga Hetitų karalystė; p. 35);
c) įsibrovimas į Š. Italiją ir Lacijų;
d) jūrų tautų puldinėjimai Egipte (p. 25), filistinų įsibrovimas į Palestinos pakrantę (p. 37).

4. Šiaurės regionas. Š. Vokietijoje ir Skandinavijoje žmonės (protogermanai, plg. p. 109) gyvena stačiakampiuose namuose su prieangiais (gr. megaras). Žalvario amžiuje per urnų laukų kultūros plotus nusistoja ryšiai su Graikija. Amžiaus pradžioje dirbami metal. reikmenys pagal akmeninių daiktų pavyzdį, po to atsiranda sava žalvario pramonė. Vartojami kovos važiai, traukiami žirgų; mirusieji laidojami dideliuose pilkapiuose (gausių įkapių rasta Upsaloje ir Sedine), vėliau deginami. Religija: saulės kultas („saulės vežimas iš Trundholmo", auks. „saulės luotai", ant uolų nupiešti luotai, saulės diskai, dievų su ietimis, kirviais, kūjais atvaizdai). ◊ Plaukiojama palei krantus ir pamažu apsigyvenama vis labiau į pietus.

Halštato kultūros

Skitų pilkapiai (kurganai) Juodosios jūros regione

Geležies amžius (nuo 800 pr. Kr.)
Ankst. geležies amžius Europoje vadinamas Halštato laikotarpiu pagal kapinyną Zalckamergute prie Halštato. Sąlygas jam prasidėti sudaro gausūs geležies rūdos telkiniai, nulėmę metalurgijos dirbtuvių ir pramonės kūrimąsi. Kita svarbi pram. šaka – **druskos gavyba** (Halštatas, Diurnbergas prie Halcino). Šiuose sparčiai kylančiuose ūkio centruose vis stiprėja gyventojų susiskirstymas (valstiečiai, amatininkai, pirkliai).
Halštato k-ros plinta Kroatijoje, Bosnijoje, Pietų ir Vakarų Vokietijoje, Alpių regione, Šveicarijoje, Rytų ir Pietų Prancūzijoje, Šiaurės Ispanijoje. Svarbiausia aristokratiška miesto k-ra susiklosto Estėje ir Šiaurės Paadrijyje (stipri Korinto ir etruskų įtaka). Kitur tebegyvuoja dar urnų laukų vėlyvoji k-ra. ◊ Halštato k-ros svarb. požymis – ilgi bronziniai, vėliau geležiniai Halštato kalavijai. Didelius urnų laukų k-ros smeigtukus keičia segės.
Mirusieji iš pradžių laidojami sudeginti (vėlyvoji urnų laukų k-ra), po to nedeginti. Laidojama vežime po pilkapiais; vėliau, mirus vyrui arba šeimininkui, žudoma ir kartu su juo laidojama žmona bei tarnai (veikiausiai skitų įtaka). **„Valdovų kapai“** paprastai randami netoli įtvirtintos dvaravietės (Hoineburgas, Mon Lasua Vi). Šiaurės Vokietijoje indais pavožtos urnos laidojamos akmeninėse dėžėse (vadinamieji varpakapiai). Urnų būna ir namo pavidalo; jos puoštos medžioklės scenų, raitelių, kinkytų vežimų piešiniais.
La Teno k-ra (nuo 450 pr. Kr.) yra viena amžiaus viršūnių. Ją veikia skitai (per Halštato k-rą), graikai (per Marselį Rona aukštyn) ir etruskai („argonautų keliu“: Po upe per Šveicarijos kalnų perėjas prie Reino ir Ronos). Į atsilikusius kraštus (Čekija, Britų salos, Iberijos pusiasalis) La Teno kultūros žmonės (kultūros kilmės vietoje veikiausiai keltai) atnešė mst. kultūrą (apie keltų paplitimą p. 77); jos plitimo sritims būdingas stiprus vietos gyventojų keltėjimas.

Kimerai ir skitai
Žalvario amžiuje iš r. stepių į v. ir p. veržiasi dvi ide. raitelių tautos – kimerai ir skitai.

1. Kimerai ~750 pr. Kr. iš Krymo per Kaukazą prasibrauna į pietus, grasina M. Azijai ir Asirijai. Sudarę sąjungą su asirais, sunaikina Urartų valstybę (p. 35) ir po to toliau veržiasi į vakarus, traukdami per M. Aziją (pergalė prieš Frygų karalystę ir Gigą iš Lidijos, kuris ir žūva kovodamas su jais).

2. Skitai iš Turkestano seka paskui kimerus, juos išvaro ir nugali. Persekiodami kimerus, jie įsivelia į kovas su asirais bei medais, ir KIAKSARAS juos 628 išveja. KYRAS ir DARIJUS (514–512) žygiuoja prieš skitus, gyvenančius į š. nuo Juodosios j. Per Dniestrą skitai įsiveržia į Balkanus, prie Dunojaus žemupio, į Panonijos lygumą ir piečiau Karpatų. Toliau jie pasiekia dab. Brandenburgo marką (Fetersfeldės radinys). Be brovimosi į pietus, į didžiųjų civilizacijų šalis, puolama ir vakarų kryptimi. Skitai ir kimerai pasiekia Rytų Vokietiją, Bavariją ir (drauge su trakais; rasta žirgo kamanų) net Šiaurės Italiją.
Skitų pranašumą lėmė **stepių kovos technika:** lengvai ginkluoti raiteliai, turintys dvigubo lenkimo lankus iš rago su temple bei strėlėmis tribriauniais antgaliais iš akmens, kaulo, bronzos ir geležies. Po skitų užkariavimų Azijoje šią techniką perima raitelių kariuomenė visuose Vidurio Rytuose.
Ūkis: gyvulininkystė (pienininkystė), prekyba išdirbtais kailiais (prekyvietės Baktrijoje, Asirijoje, Graikijoje) ir mėsa, javais, vergais (prekyvietės Juodosios jūros regiono šalyse).
Religija: garbinama TABITĖ (d. deivė), PAPEJAS (dangaus dievas), APIJA (žemės deivė), OETOSYRAS (saulės dievas) ir ARTIMPASA (mėnulio deivė). Šamanų veikla (magija, raganavimas, amuletų burtai: skrabalai, terkšlės). Pranašavimas su virbų ryšulėliais ir iš karnų plėšymo. Šventyklų ir aukurų nėra.
Mirusiųjų kultas. Valdovai laidojami pilkapiuose; didžiausi jų – P. Rusijoje, į vakarus dar yra Besarabijoje, Valakijoje, Dobrudžoje, Vengrijoje, R. Vokietijoje. Žmonos ir palyda, be to, žirgai žudomi ir laidojami drauge; labai gausios tauriųjų metalų įkapės.
Kimerai, perėmę Taurijos k-rą, smarkiai veikia Halštato ankst. k-rą, tarpininkaudami jai perimant V. Azijos k-rų elementus, skitai veikia vėlyvąją Halštato ir La Teno k-ras.
Venetai, ilyrai ir trakai užima istorines gyvenamąsias vietas.

Senoji ir Vidurinė karalystės

Egiptas (pasak HERODOTO, „Nilo dovana") užima derlingą Nilo slėnio ~1000 km ilgio ir 10–20 km pločio dalį (vad. Juodąją žemę), kurią iš v. ir r. juosia dykumos (vad. Raud. žemė). Liepos–spalio mėn. potvynis atneša trąšų dumblą, todėl kraštas derlingas. **Badario, Merimdės** ir **Nagados** priešist. k-rų pagrindu ~3000 susikuria Aukšt. ir Žem. Egipto v-bės. Valdant NARMERIUI ir AHAI (pagal gr. tradiciją – MENUI), abi v-bės susijungia, įkuriama sostinė Memfis („Baltieji mūrai").

Senoji karalystė (2850–2050)

2850–2650, Tinitų laikotarpis (I, II dinastijos). V-bė atsitveria nuo kt. tautų, nusikrato svetimų įtakų. nukariauja Sinajaus p-lio beduinus (įgyjami vario rūdynai). ◊ Ekspedicijos į Biblą (kedro mediena); skverbiamasi į Nubiją. Statomi karališkieji kapai (mastabos).

2650–2190, piramidžių laikotarpis (III–VI dinastijos). Polit. centras – Memfis. I valdovas – DŽOSERIS, palaidotas laiptuotoje Sakaros piramidėje (6 mastabos, sudėtos viena ant kitos); ją pastato gydytojas ir architektas IMCHOTEPAS. IV dinastija – **piramidžių statytojai,** pastatydinę piramides: SNOFRUS – Dahšūre ir Medume, CHEOPSAS, CHEFRENAS ir MIKERINAS – Gizoje (į v. nuo Kairo). V dinastija: saulės garbinimas (RA iš Heliopolio) tampa valst. religija (saulės šventyklos su obeliskais). VI dinastija. Silpsta faraonų valdžia, įsigali feodalai. Soc. perversmai sugriauna valst. vienybę (atsiskiria P. Egiptas). Feodalų tarpusavio kovos skatina teis. anarchiją; sukilimai, ardomi kapai. Dvasinės krizės nuotaikas atspindi raštija: „Pamokymai valdovui Merikarei", „Kalbaus valstiečio skundai", „Nusivylėlio pokalbis su siela".

2190–2052, I tarpuvaldis (VII–X dinastijos, herakleopoliečių laikotarpis). Iš feod. grupuočių tik Herakleopolio d-menė įgyja didesnę reikšmę. Tėbų valdovai kovoja dėl vienybės.

Santvarka. Faraonas („d. namai") yra abs. valdovas su paveldėjimo teise, dievo sakalo HORO („d. dievo") įsikūnijimas. Nuo IV dinastijos jis garbinamas kaip saulės dievo RA sūnus. **Centralizuotas valdymas:** valdininkus („raštininkus"), vadovaujamus vizirio, skiria valdovas iš senos, praradusios galią d-menės. Šalis skirstoma į nomus, valdomus nomarchų. Nėra nuolat. k-menės. Natūral. ūkis. Greta duoklių (grūdais, gyvuliais), pavaldiniai atlieka darbo prievoles. Teisėtumą vykdo teismai. Užs. ryšiai su Sirija ir Puntu (Somaliu). Žygiai į Libiją ir Palestiną.

Religija. Iš pradžių kultai įvairuoja (žvėriaformiai arba žvėriagalviai dievai). Ist. laikais įsivyrauja **saulės religija.** Iškyla svarbūs kulto centrai: RA ATUMO Heliopolyje, PTAHO Memfyje, TOTO Hermopolyje. Vegetacijos dievas OZYRIS tampa mirusiųjų valdovu. Tikima mirusiųjų teismu ir pomirtiniu gyvenimu.

Hieroglifų raštas. Hieroglifai – ideogramos, žyminčios žodžius, priebalsių grupes, pavienes priebalses (nėra balsių); greta jų hieratinis ir vėlesnis demotinis (~700 pr. Kr.) raštai, greitraščio formos. Kalendorius (metų pradžia – liepos vidurys, Nilo potvynių laikas) apima 365 d. (12 × 30 + 5). Keliamųjų metų nėra, tuo skiriasi nuo Saulės kalendoriaus (remiantis Sočio, t. y. Sirijaus, stebėjimais, vėliau įvesti Sočio metai – 365,25 d.).

Vidurinė karalystė (2052–~1570)

Po kar. konfliktų MENTUCHOTEPAS II Tėbietis atkuria Egipto vienybę.

1991–1786 XII dinastija. Iš naujo centralizuojamas valdymas, sumažinama nomarchų galia. R. deltoje ir prie II slenksčio statoma įtvirtinimai, o Karnake, naujojo valst. dievo AMONO buveinėje, didžiulės šventyklos. V-bė labiausiai išsiplečia ir suklesti

1878–1841, Sesostriui III valdant, Egipto įtaka pasiekia Žem. Nubiją (aukso kasyklos), prek. keliai nutįsta į Raudonąją j., Sinajaus p-lį, Puntą, Kretą ir Biblą. Valdant AMENEMCHETUI III, įsisavinama Fajumo oazė įrengiant dirbtinį Merido ež., statoma piramidė ir mirusiųjų šventykla („Labirintas") Havaroje. Dailė: SESOSTRIO III ir AMENEMCHETO III skulpt. portretai. Valdovų sfinksai. Naujas statulos tipas – figūra labai pritrauktais keliais su ilgu, iki pėdų krintančiu, drabužiu. L-ra: „Faraono Amenemcheto pamokymas", „Sinucheto pasakojimas".

1778–~1610 II tarpuvaldis (XIII, XIV dinastijos). Vidaus polit. suirutė, sukelta **~1650 įsibrovusių hiksų** (tautų grupė iš churitų ir semitų genčių, egiptietiškai vadinta *heka-chesut*, t. y. svetimšalių vadeivos). Jų antpuolis prasideda dėl tautų kraustymosi, kurį ~2000 sukelia ide. įsiveržimas. Panaudodami naują **karo techniką, žirgų traukiamus kovos važius,** jie užvaldo Š. Egiptą (XV, XVI dinastijos). Sostinė – Avario mst., jų įk. R. deltoje. Tačiau hiksai prisitaiko prie aukštesnės Egipto k-ros.

Naujoji karalystė

Nilo delta vėlyvuoju laikotarpiu

Vidurinis Egiptas

Naujoji karalystė (1570–715)
JACHMAS išveja hiksus į Palestiną ir įkuria Naująją karalystę (XVIII dinastija). Valdant jo įpėdiniams AMENOFIUI I ir TUTMOZIUI I. Egiptas tampa vyraujančia d. v-be: žygiai į Aziją (Eufratas) ir Nubiją (iki III slenksčio). Labiausiai suklesti
1501–1480, valdant faraonei **Hačepsutai.** Vengiama karų. Vyksta prek. ekspedicijos į Puntą, intensyvios statybos (Terasinė šventykla Deir al Bachryje). vadovaujamos jos favorito vizirio SEMNUTO. Jos įpėdiniu tampa įsūnis ir sūnėnas
Tutmozis III (1480–1448). Jam valdant Egipto teritorija išsiplečia nuo Eufrato iki Nilo IV slenksčio.
1480 sutriuškinęs Sirijos ir Palestinos koaliciją prie Megido, Egiptas, panaudodamas samdytą k-menę bei žirgų traukiamus kovos vežimus, užkariauja Finikiją ir Palestiną: jo kaimyne tampa Mitanija (p. 35). Sėkmingą užs. politiką vykdo ir įpėdiniai.
1413–1377 Amenofis III veda ne faraonų kilmės žmoną, valdo pramogaudamas. Nepaisant išmintingų vedybų, dinamiškos diplomatijos ir prekybos su Mitanija, Babilonija, Kreta, Kipru, Asirija, Hetitų karalyste ir Egėjo j. salomis (Amarnos med. lentelės, surašytos akadų „diplomat. kalba“), Egipto galybė ima smukti.
1377–1358 Amenofis IV, „valdovas eretikas“, veda NEFERTITĘ, įveda ATONO, saulės disko, kultą (saulės monoteizmas). Himnas: „Saulės giesmė“. Rezidencija iškeliama į Achetatoną („Atono šviesavietę“ – al Amarną), AMENOFIS pasivadina ECHNATONU. Užs. santykiais nesirūpinama, Egipto autoritetas Azijoje smunka. ECHNATONUI mirus, atsigavusi reakcija panaikina rel. naujoves. Jo žentai SAMENCHKARE ir TUTANCHAMONAS (išgarsėjęs dėl 1922 surasto prabangaus kapo) grįžta į Tėbus. HAREMHABAS, buvęs ECHNATONO karvedys, pasiskelbia faraonu, sėkmingai kariauja Sirijoje su hetitais, įveda griežtą tvarką viduje. Baigiasi rel. restauracija (uždraudžiamos Amarnos laikotarpio naujovės).
1345–1200 XIX dinastija. SETAS I ir RAMZIS II kariauja su hetitais (vėl užkariaujama Sirija, Kadešo mūšis 1299).
1275 sutartimi tarp RAMZIO II ir hetitų karaliaus HATUŠILIO III atstatoma jėgų pusiausvyra Sirijoje, Oronto lyguma tampa siena. Faraonų rezidencija – Per Ramzis Tanis (Ramzio mst.) deltos slėnyje.
1234–~1220 MEREMPTAHAS kariauja Palestinoje (Izraelio steloje pirmakart minima izraelitų gentis) ir su jūrų tautų (ir graikų bei filistinų) sąjungininkais libiais.
1197–1165 Ramzis III. Atmušami pakartotiniai jūrų tautų ir libių antpuoliai. paimti belaisviai apgyvendinami deltos rajone. Valdant jo įpėdiniams, prasideda vidaus suirutė, prarandama Palestina ir Nubija, nuskursta kraštas, bet **koncentruojama d. šventyklų ek. galia.**
Menas. Naujojoje karalystėje statomos milžiniškos šventyklos: AMONO – Karnake, Luksore, Medinet Habuje. Iškyla vadinamoji Amarnos dailė (ECHNATONO ir NEFERTITĖS skulptūros, šeimų portretai). Valdant Ramzidams, pastatoma didžiulė Kolonų salė Karnake, Uolų šventykla Abu Simbelyje, statulos kolosai ir mirusiųjų šventykla Medinet Habuje.
~950 **Šešonkas** (Biblijoje: SISAKAS), samdinių libių vadas iš Bubasčio, įveikęs Tėbų AMONO žynius ir kt. samdinius, užgrobia valdžią. Dalis žynių pasitraukia į Nubiją ir ~750 įkuria teokr. v-bę su sostine Napata.
~920 **Šešonko** k-menė žygiuoja į Palestiną ir apiplėšia Jeruzalę.

Vėlyvasis laikotarpis (715–332)
715–663 valdo etiopai. Iki Tėbų įsiveržusius (671) ASARHADONO persus etiopai išveja. Bet
662 šalį užkariauja asirų valdovas ASURBANIPALAS (p. 31). **Egiptas tampa Asirijos p-ja.** Jį valdo vietininkai nomarchai, tarp jų XXVI dinastijos pradininkas
Psametichas (663–609), kuris išvaduoja kraštą iš asirų valdžios, sutramdo žynių ir samdinių libių galybę. Deltos rajone įsikuria samdiniai jonėnai, įsisteigia gr. prek. faktorijos (**Naukratija**).
569–525 Amasiui valdant, Egiptas suklesti paskut. kartą. Jis tampa jūrų galybe Viduržemio j. rytuose, palaiko ryšius su gr. salomis ir gr. kolonijomis Kirenaikoje. Bet gynyb. s-ga su Lidijos KROISU ir POLIKRATU SAMIEČIU suyra. AMASIO sūnų PSAMETICHĄ III
525 sumuša persų karalius KAMBISAS prie Pelusijaus. Egiptas tampa Persijos p-ja (p. 45).
332 Aleksandras D. užkariauja Egiptą (p. 65). Nuo 304 jį valdo Ptolemajai (p. 67). 30 pr. Kr. pradeda valdyti romėnai.

Pietų Mesopotamijos kasinėjimai

Sargono (Akadiečio) valstybė

Šumeras

~3200–2800 **šumerai** apsigyvena P. Mesopotamijoje (Tarpupyje). Jų kilmė nežinoma, galbūt jie kilę iš R. ir giminingi Indo k-ros kūrėjams. Kraštas susiskirstęs į miestus-valstybes. Miestų centrai – monument. šventyklos iš plytų, pastatytos ant aukštų terasų miesto dievui skirtos srities viduryje; jų sienos mozaikiškai inkrustuotos spalvotomis molio kaiščių galvutėmis. Miesto valdovui (*Lugal* – d. vyras) priklauso valst. ir rel. valdžia, jis yra ir vyr. žynys, o šventykla – ūkio, kulto ir polit. centras. Šventykloms valdyti sukuriamas raštas (pradžioje piktogramos, vėliau abstr. ženklai, grifeliais išraižomi minkštame molyje – **dantiraštis). Dailė:** šventyklos ąsočiai antspauduojami nebe plokščiais, o ritinio formos spaudais; kuriama smulkioji skulptūra iš molio, akmens ir metalo, randasi **monument. skulptūros užuomazgų** („Varkos dama"). **Religija:** seniausioji šumerų trejybė: **Enlilis, Anas, Enki;** be to, saulės dievas Utu, mėnulio – Nana, meilės deivė Inana. Para ir apskritimas dalijami pagal šešiasdešimtainę skaičiavimo sistemą (24 h, 60 min., 60 s; 360°).

2800–2500 ankst. dinastijos laikotarpis. Į šalį lėtai smelkiasi semitai.
Mesilimas Kišietis tampa pirmuoju vyr. karaliumi, Nipūras – rel. centru. Atsisakoma „rel. valst. socializmo" (valstybės ir šventyklos vienybės). Polit. ir rel. valdžia lygiavertės. Statomos miestų sienos (Uruke pastato Gilgamešas). Aukštaterasė šventykla išsivysto į zikuratą (šventykla-bokštas, t. y. viena ant kitos pastatytos ir laiptais sujungtos platformos su pačia šventykla viršūnėje).

2500 Ūro I dinastiją pradeda Mesanepada. Ją išgarsino 1922 atkasti karal. kapai. 16 laidojimo statinių su karalių palaikais. Čia palaidotos ir drauge „į mirtį savo noru išėjusios" (tikriau, nusinuodijusios) valdovės žynės: spėjamas paprotys pamėgdžioti „šv. vedybas" tarp deivės Inanos (žynė) ir požemio dievo Dumuzio (karalius).

~2500–2360 Lagašo I dinastija, pradėta Urnanšės, valdo nuvertusi Kišo viešpatavimą. Apie jo sūnų Eanatumą praneša pirmasis ist. paminklas – vad. Peslių stela. Šio sūnus Entemena kovoja prieš įtaką žynių, padėjusių gauti sostą IV valdovui Lugalandai. Uzurpatorius Urukagina vykdo soc. reformas (sutartis su Ningirsu: sumažinamos žynių pajamos, našlių ir našlaičių globa). Nepatenkintų žynių padedamas Lugalcagezis Umietis („šalių valdovas") užkariauja Lagašą, vėliau Ūrą, Uruką, Larsą, Kišą, Nipūrą ir išsiveržia prie Viduržemio j. Prieš jį, paskutinį šumerų valdovą, pakyla Akado v-bė.

Akadas

~2350–2300 – Sargonas I, „keturių pasaulio dalių viešpats". Jis užkariauja Mesopotamiją, dalį Sirijos ir M. Azijos, Elamą, išnaudodamas lengvosios kov. technikos, būdingos dykumų karams (svaidomų iečių, strėlių, lankų) pranašumą plg. su nejudria šumerų falanga, ginkluota ilgomis ietimis ir didžiuliais skydais. Sargonas sukuria centralizuotą d. v-bę (ofic. įrašai akadų k.) ir pastatydina naują sostinę Akadą. **Valdovas yra karalius dievas.** Naujos akadiškos dievybės: Ištar Anunitu, saulės dievas Šamašas. ◊ Po Sargono mirties prasideda sukilimas. Jo vaikaitis

Naramsinas (2270–2230), „Akado dievas" atnaujina v-bės galybę. Kariauja P. Arabijoje ir Zagros kalnyne („Kovų stelos" vaizdai). Po jo mirties v-bė smunka ir prasideda

2150–2050 gutijų okupacija. Bet juos, įsiveržusius iš Irano, išveja Utuchengalis Urukietis. Atkuriamas šumeriškumas.

2050–1950 Ūro III dinastija. Valdovai: Urnamas, Šulgis, Bursinas (Amarsinas), Šusinas, Ibisinas. Atkuriama Šumero ir Akado v-bė bei šventykla. Šulgiui valdant, miestų karaliai tampa valdovo vietininkais p-jose, o jis pats pagal „šv. vedybų" paprotį – dievu. Sau ir savo tėvams Ūro valdovų kapinėse statydinasi Mirusiųjų namą. ◊ Valdant Šusinui, įsiveržia v. semitai, statomi įtvirtinimai prie Eufrato vidupio. Prekiaujama su Indija. ◊ Valstybę žlugdo karai su elamitais ir Mario valdovu. Dailėje jokių naujovių, suklesti šumerų l-ra. ◊ Ūro III dinastijos pradžioje Gudėja Lagašietis gaivina klasik. šumerybę. Iš prekyba sukauptų turtų statomi dideli kulto statiniai.

Nuo 2000 į kraštą braunasi semitai iš Kenaano, vyksta semitizacija, susikuria Isino, Larsos, Babilono (*Babili* – dievo vartai) valst. dariniai. Vis dėlto šumerų k. išlieka kulto kalba. Paskut. kartą šumerybė suklesti valdant Rimsinui Larsiečiui (1758–1698).

britų
amerikiečių
vokiečių
prancūzų
Irako
japonų
danų
TURKIJA
Šagar Bazar as
1935–37
Tel Halafas
1911–29
Tel Brakas
1937–39
Tepe Gaura
1931–38
Arpačija
1933
Dur Šarukinas
1843–54 (Chorsabadas)
Telul-at-Talatatas
Nineve (Kujundzikas)
1845–91
1956
Mosulas
Šušara (Šemšara)
1957
Kalachas (Nimrudas)
Hasuna
1943–1944
Dokanas
1957
SIRIJA
Ašūras (Kalat Šargatas)
1903–14
Kar Tukulti Ninurta
Kirkukas
Dzarmas
1948–51
Nuzis (Jorgan Tepe)
1927–31
IRAKAS
Tigras
Maris (Tel Haririš)
1933–
Eufratas
Pietų Mesopotamijos kasinėjimų žemėlapis
Samara
IRANAS
kasinėjimo vieta
zikuratas

Siaurės Mesopotamijos kasinėjimai

CHURITAI (HURITAI)
Margazis
Sakčegezijus
Sendžirlis
Karchemišas
Haranas
Tel Halafas
Nisibis
„NAIRI“ ŠALYS
Tel Bila
SUBARITAI
Nineve
Kalachas
Alepas (Jamšadas)
ASIRIJA
Ašūras
Nuzis
KALNIEČIAI KASITAI
Ekalatumas
Katna
Terka
Kadešas
Eufratas
Maris
Tigras
Hamurapio tevonija
Hamurapio valstybė
Hamurapio žygiai
Šamšiadado (Asūnečio) valstybė
Rimsino Larsiečio valstybė
Amutpielio Katniečio valstybė
Jarimlimo (Jamšadiečio) valstybė
Ibalpielio (Ešnuniečio) valstybė
churitų radiniai
užkanautojų hetitų žygis
Ešnuna
Siparas
EŠNUNA
Babilonas
Kišas
Borsipa
AKADAS
Nipūras
Uma
Sūzai
ELAMAS
Isinas
Lagašas
Urukas
ŠUMERAS
Larsa
Ūras
Eridas
Larsa Babilonas Maris koalicija iki 1700

Babilono valstybė Hamurapio laikais

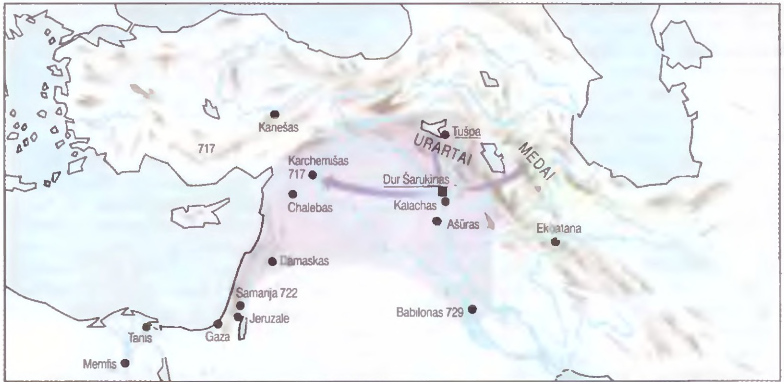
Senoji Asirijos valstybė (1800–1375)
~2500 Tigro aukštupyje ir D. Zabe apsigyvena atkaklūs ir karingi **asirai.** Taip vadinamas genčių mišinys iš sen. autochtonų (Tel Halafo bei Samaros k-rų žmonės nešumerai) ir ateivių semitų; stipri Pietų k-rų įtaka. Aukšč. dievo **Ašūro (Asūro)** vardu pavadinamas ir jų miestas, ir visas kraštas. Žlugus Ūro III dinastijai, Ašūras iškyla; jis užkariauja žemes į š. nuo Babilono (~1800). Hetitų antpuolis nutraukia prek. ryšius su š. ir š. vakarais, todėl mažėja valst. pajamos, silpsta asirų galia. Po svetimšalio NARAMSINO EŠNUNIEČIO (išgarsėjo savo įstatymais) valdymo soste įsigali ŠAMŠIADADAS I, „visų valdovas" [1749–1717]. Jo patriarchal. absoliutizmo v-bė apima Marį, dalį kalnynų ir Mesopotamijos. Platūs sąj. ryšiai. Jo sūnus IŠMEDAGANAS, RIMSINO LARSIEČIO nugalėtas, vėliau tampa HAMURAPIO vasalu. ◊ Sen. Asirijos istorija iki 1450 mažai žinoma. Po 1450 ji – Mitanijos vasalė.

Babilonija
1728–1686 Hamurapio valdymo išvakarėse įsigalėti Mesopotamijoje siekia 6 centrai: Larsa, Ešnuna, Babilonas, Katna, Jamšadas (Alepas), Ašūras. Po 15 m. susiklosto Larsos, Mario ir Babilono s-ga prieš Ešnuną, Elamą, kalniečius ir Ašūrą.
Po sėkmingų karų su gretimomis tautomis HAMURAPIS nugali ir abu savo sąjungininkus RIMSINĄ LARSIETĮ bei ZIMRILIMĄ MARIETĮ. Pastarajam valdant, Maryje pastatyti garsūs rūmai, kuriuose surastas 20 000 mol. lentelių archyvas (žinia apie pranašus prie šventyklų).
HAMURAPIO rūpinimąsi savo pavaldinių gyvybe bei nuosavybe rodo
Hamurapio įstatymas, teis. normų rinkinys, pagrįstas „taliono" principu („akis už akį, dantis už dantį"). Bausmės: išplakimas, suluošinimas, mirties bausmė (sodinimas ant kuolo, sudeginimas, prigirdymas). Kulto ir ofic. kalba – akadų. Babiloniškosios sen. Mesopotamijos k-ros svarb. kūriniai: kosmogoninis ir Gilgamešo epai, himnai, psalmės, maldos. Svarb. dievai: MARDUKAS (Babilono), ŠAMAŠAS (saulės), IŠTARĖ (ASTARTĖ, meilės deivė).
HAMURAPIO įpėdiniai praranda p. sritis, kariauja su kasitais ir churitais.
1531 Babiloną apiplėšia hetitai, vadovaujami MURSILIO I (p. 35).
~1530–1160 kasitų laikotarpis (kasitai – gentis iš Irano)
1160 elamitai apiplėšia Babiloną ir nuverčia kasitų valdžią.

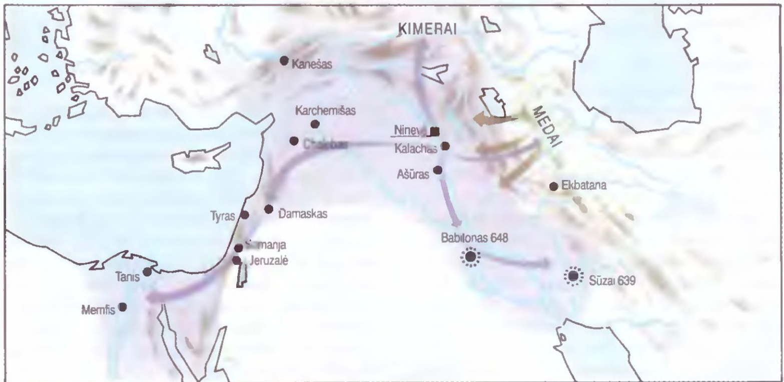
Nuo 1137 NEBUKADNECARAS I (Nabuchodonosaras; Babilono IV din.) trumpam atkuria Babilonijos galią, išvaduoja šalį iš Elamo valdžios. Vėliau Babilonija patenka į asirų įtaką.

Churitai
Churitai II t-metyje iš Vano ež. apylinkių atsikrausto į Š. Mesopotamiją. Iš ten surengia žygių į Asiriją, Mesopotamiją, M. Aziją, Siriją ir Palestiną. Visur jie sudaro **aukštuomenę** (*marjani* – riteris, plg. sen. indų *marja* – jaunas karžygys). Žemė paveldima ir neparduodama, bet šios nuostatos apeinamos „įvaikinimais" ir „dovanojimais". ◊ Žirgų traukiami kovos vežimai lemia jų kar. pranašumą.
Religija. Vyr. dievai: TEŠUPAS (orų dievas), CHEPATĖ (saulės deivė), KUMARBIS (dievų tėvas). Ariškoji aukštuomenė garbina indų dievus INDRĄ, MITRĄ ir VARŪNĄ.
Menas. Reljefais pagražintos ir eilėmis išdėstytos akmens plokštės. Ilgi stačiakampiai namai. Monumentali vaizd. dailė.

Vidurinė Asirijos valstybė (1375–1047)
1390–1364 ERIBADATAS su s-kais hetitais iškovoja Asirijos nepriklausomybę nuo Mitanijos (p. 35). Jo sūnus ASURUBALITAS I (1364–1328) pasiskelbia „faraono broliu". Valdant SALMANASARUI I (1273–1244) ir TUKULTININURTAI I (1243–1207), toliau vykdomi užkariavimai dievo Ašūro garbei. **Kariaujama brutaliai:** masiškai tremiamos nugalėtos tautos. Statomi Ašūras ir Niunevė. Veržiantis aramėjams bei smunkant hetitų v-bei, silpsta ir Asirijos galybė. Ją
1112–1074 Tiglatpalasaras I vėl atkuria. Kariaujama su „Nairi" šalimis iki pat Juodosios j. Duodamos duoklės sirų dinastijai. Valdant TIGLATPALASARO įpėdiniams, kovojama su aramėjais, v-bė sumažėja iki pirmykštės Ašūro teritorijos.
Karybos pagrindas – kovos vežimai, greta jų – pėstininkai ir pionieriai su šalmais, šarvais ir skydais. Po 1200 atsikraustę hetitų kalviai atneša geležį.
Teisei būdingas **barbariškas bausmių griežtumas:** ausų, apat. lūpos ir pirštų nupjaustymas, kastravimas, veido sudarkymas ištirpintu asfaltu.
Ūkis. Žemė – šventyklų, valdovo ir d-menės nuosavybė. Suklesti ž. ū. (arklų techn. patobulinimas). Sodininkystė.

Sargono II valstybė

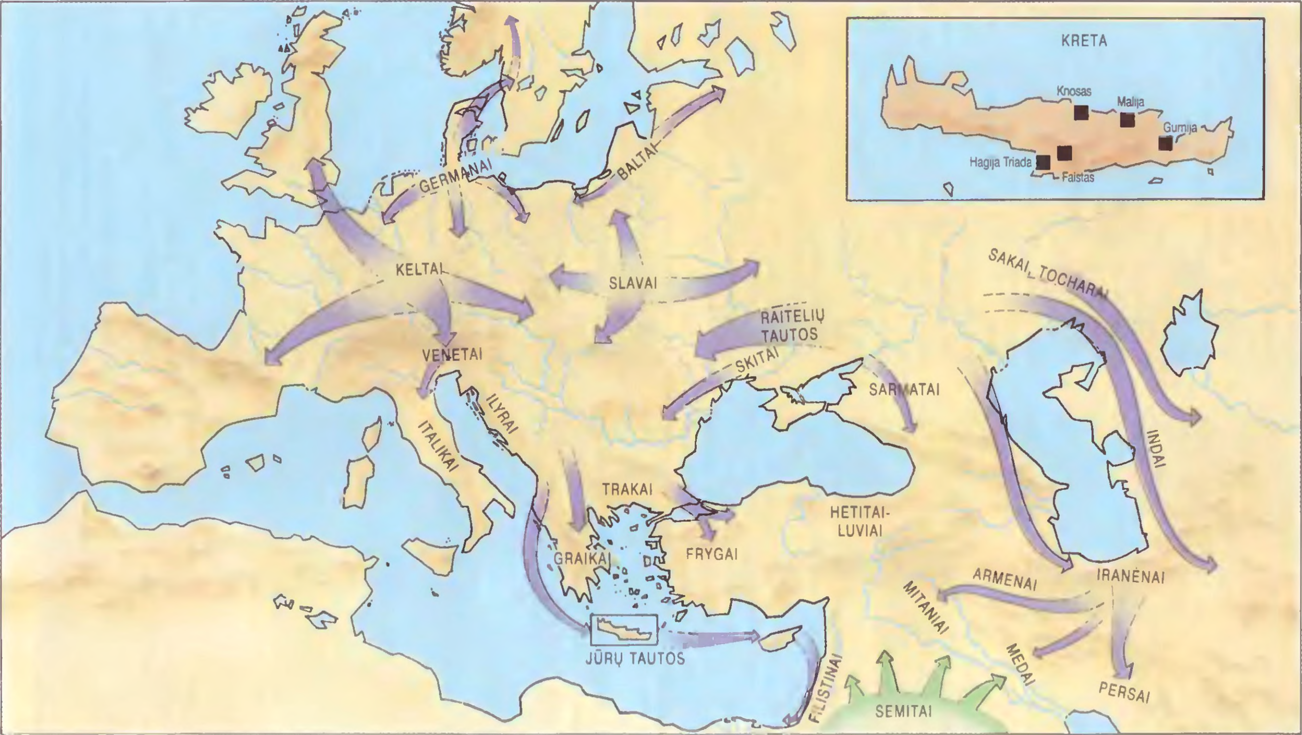
Ašurbanipalo valstybė

Naujoji Babilonijos valstybė

Naujoji Asirijos valstybė (883–612)
Po ADADNIRARIO II [909–889] karų Š. Mesopotamijoje jo provaikaitis AŠURNASIRPALAS, žiauriausias iš Asirijos valdovų,
883–859 sukuria v-bę, dydžiu prilygstančią TIGLATPALASARO valdytai. Kaimyn. tautų pasipriešinimas palaužiamas kasmet. žygiais. Sėkmę juose lemia **raiteliai,** pirmąkart istorijoje pasirodžiusi k-menės rūšis. Siaubą tautoms kėlė pajungimo žiaurumas: sodinimai ant kuolo, kankinimai, mas. žudynės. N. rezidencija – didžiuliai rūmai Kalache, apgyventame tremtinių. Jo sūnus
858–824 SALMANASARAS III stengiasi visai įsiviešpatauti Sirijoje ir Palestinoje, kad galėtų kontroliuoti prek. kelius iš Tarpupio į Viduržemio j. Bet nepavyksta pajungti aramėjų centrą Damaską. ◊ Pirmąkart paminimi medai ir persai (835). ◊ SALMANASARO valdymo pab. įvykusį sukilimą jo sūnus ŠAMŠIADADAS V numalšina tik Babilono padedamas. Babilono padedamas Ašūras laimi ir prieš medus, įsikūrusius prie Urmijos ež. (p. 45).
810–806 ŠAMURAMATA (gr. SEMIRAMIDĖ) sėkmingai (užsienio ir vidaus politikos atžvilgiu) valdo kaip regentė už nepilnametį įpėdinį. Jos sūnus ADADNIRARIS III ir jo įpėdiniai kovoja su Babilonija, medais, bet visų pirma su Urartų v-be (p. 35).
745–727 Tiglatpalasaras III, Asirijos imperijos kūrėjas, įveikia v-bės silpnumą. Jis nugali Urartų SARDŪRĄ II, užkariauja Š. Siriją, Damaską ir Gazą. PULAUS vardu tampa Babilono karaliumi (729). Įpėdiniui SALMANASARUI V valdant, vyksta neramumai Sirijoje ir Palestinoje, ginčai su žyniais. Per Samarijos apgulą SALMANASARAS nužudomas.
722–705 SARGONAS II (*šarrukin* – tikras valdovas) atnaujina d-menės ir žynių privilegijas. Nugalimos paskutinės hetitų v-bėlės. Urartai, įveikiami medai ir Babilonija; egiptiečius jis sumuša prie Rafos. Pasistatydina rezidenciją Dur Šarukine (Sargono mst.). Jo sūnus
704–681 SANHERIBAS – žiaurus. nieko nepaisantis despotas. Jis 701 pavergia Judėją (Jeruzalės apgula). sugriauna Babiloną. Svarb. miestu tampa Ninevė, kurią pastato didžiulės prievartinio darbo armijos (dviguba 25 m aukščio siena su 15 vartų, 50 km ilgio vandentiekio kanalas su 280 m ilgio ir 22 m pločio akveduku). Dėl išlaidumo ir brutalaus elgesio Babilone SANHERIBAS buvo nužudytas. Jo jaunesnysis sūnus
680–669 ASARHADONAS sumuša sukilusius brolius ir įsako atstatyti Babiloną. Sudaręs sąjungą su skitais, išveja kimerus ir užkariauja Egiptą iki Nubijos. Tokiu būdu susidaro **didžiausia Asirijos valstybės teritorija.**
668–626 AŠURBANIPALAS sugriauna Tėbus, bet Egipto neišlaiko dėl per didelio nuotolio, be to, Babilone sukyla brolis ŠAMAŠUMUKINAS, remiamas visų Ašūro priešų. 648 užkariauja Babiloną, 639 sugriauna Sūzus (Elame). Ninevėje įsteigiama didelė biblioteka (> 22 000 molinių lentelių: poezija; literatūros, istorijos. filosofijos. medicinos ir astronomijos tekstai; sen. žinios apie verslą). ◊ Vidaus neramumai ir skitų antpuoliai silpnina v-bę. Medija (KIAKSARAS) ir Babilonija (NABOPALASARAS) užkariauja ir sugriauna visus asirų miestus (614 Ašūrą, 612 Ninevę, 608 Charaną). Gyventojai išnaikinami, kraštas virsta dykuma.
Dailė. Milžiniški rūmai Ninevėje, Kalache, Dur Šarukine, Ašūre puošiami ornamentuotais, architektūros mastus atitinkančiais skulptūros kūriniais (medžioklės, karo, kulto scenos, vadinamoji istorinė tapyba reljefais).

Naujoji Babilonijos valstybė (625–539)
Pagaliau po AŠURBANIPALO mirties pavyksta ilgamečiai chaldėjų bandymai užvaldyti Babiloną.
625–605 NABOPALASARAS (chaldėjas) karaliauja Babilonijoje, Elame, V. Mesopotamijoje, Sirijoje ir Palestinoje.
604–562 Nebukadnecarui II, puikiam diplomatui, valdant, v-bė suklesti. Babilono statybos: Procesijų gatvė, Ištarės vartai, Esangilos centr. šventykla („Svarb. pakyla") su Etemenankio zikuratu („dangaus ir žemės sukūrimo namais", vad. „Babelio bokštu", 90 m aukščio). ◊ D. v-bių jėgų pusiausvyra.
598 užimama Jeruzalė, keršijant Judėjai už s-gą su Egiptu (I tremtis). 587 sugriaunama Jeruzalė (p. 37). Vėliau – vidaus trintis, kova su Marduko žyniais. Šie į sostą pasodina
555–539 NABONIDĄ. „archeologą". Jis dėl neišmintingų priemonių prieš žynius turi apleisti Babiloną (išvyksta į Teimos oazę). Paskut. metais regentauja BALSAZARAS.
539 Babiloniją užkariauja Persijos karalius KYRAS II. Ji **tampa Persijos p-ja** (p. 45).
331 Aleksandras Didysis užkariauja Babiloniją (p. 65).

Indoeuropiečių išplitimas, Kreta

Indoeuropiečiai

Indoeuropiečiai, kaip tautų šeima, ryškėja ne tiek iš archeologinių, kiek iš kalb. duomenų. Visos Europos tautos, išskyrus baskus ir finougrus, kalba ide. kalbomis. Indoeuropietiškos yra keltų, germanų, italikų, baltų ir slavų kalbos. Išnykusios ide. kalbos: ilyrų, venetų, trakų, frygų, hetitų, luvių, tocharų, sen. indų; tebegyvuojančios: graikų, armėnų, iranėnų. Skiriamos **dvi indoeuropiečių kalbų grupės:** sateminė ir kentuminė (kitaip dar vadinamos rytų ir vakarų grupe). Skiriamasis požymis ide. gomurinio *k* garso perteikimas *k* ir *s* garsais, pvz.: liet. *šimtas,* sen. indų *sata,* avestos *satem;* vok. *hundert,* gr. *hekaton,* lot. *centum* (kentum).

Ide. protėvynė yra tikriausiai tarp Vid. Europos ir P. Rusijos (o dar ankstesniais laikais – spėjama, kirgizų stepė V. Kazachstane: kaimynystė su Uralo–Altajaus kalbine bendrija). Tiksliai apibrėžti protėvynės negalima. Klaidinga supaprastintai kalbėti apie vieną ide. prokalbę, pirmykštę tautą ar protėvynę. Vis dėlto galima skirti vakarų ir rytų indoeuropiečius. **Vienų ar kitų ide. kalbų atsiradimą** galima paaiškinti ne tik skaidymusi, bet ir maišymusi su kt. kalbų elementais. Ide. bendrija veikiausiai pasirodo neolite; ~2000 ji skaidosi į atskiras tautas.

Ūkis. Lyginamieji tyrimai rodo, kad indoeuropiečiai žinojo auksą, sidabrą, varį (lot. *aes*). Laikomi šie naminiai gyvuliai: arkliai, galvijai, avys, šunys, ožkos, kiaulės. Tai liudija buvus vyraujančią gyvulininkystę. Tik įsiveržę į aukštesnės kultūros šalis, jie perima ir žemdirbystę. Be to, gaminami puodai, audžiama.

Visuomenė. Patriarchalinė didžioji šeima. Virš gausaus žemutinio sluoksnio iškilę viešpačiai su svita; jų svarbiausias užsiėmimas – karas ir medžioklė. Ginklai: kirvis, strėlė, lankas.

Religija. Dievų hierarchija su aukšč. dangaus dievu.

Išplitimas. Su ide. išplitimu siejasi **virvelinės keramikos** (kovos kirvių) **kultūros** žmonių įsiveržimas į Vidurio Vokietiją; jų kultūrinis įvaizdis geriausiai atitinka indoeuropiečius.

~2000 vyksta indoeuropiečių kraustymasis, sutampantis su ide. v-bių iškilimu V. Azijoje ir Indijoje (diduomenė su žirgų traukiamais kovos vežimais).

Kreta

Kretoje aptiktą Minojo k-rą jos atradėjas lordas ARTHURAS EVANSAS suskirstė į 3 periodus, o kiekvienas periodas skirstomas dar į 3 laikotarpius – ankstyvasis: I–III, vidurinis: I–III, vėlyvasis: I–III. Po neolito ir eneolito eina

2600–2000 Minojo ankstyvoji kultūra, žinoma iš Rytų Kretos uostamiesčių ir Mesaros kapų (tolų). Radiniai: antspaudai, vario ir bronzos durklai, aukso papuošalai. Minojo kultūra suklesti ~2000 (maždaug tuo laiku sugriauta ir antroji Troja).

2000–1570 – pirmųjų (senesniųjų) neįtvirtintų rūmų laikotarpis Knose, Faiste ir Malijoje. ◊ **Ūkio centrai** – rūmai (milžiniški aliejaus, javų ir vyno sandėliai). Gyventojai prekiauja su žemyno Graikija ir Egipto uostais. Egipto pavyzdžiu sukuriamas piktogramų raštas. Nėra užkariavimų.

Dail. amatai. Klesti Kamaro stiliaus keramika; akmens ir fajanso indai. Hiksų antpuolių į Egiptą (p. 23) laikais rūmai sugriaunami.

Religija. Ekstaziniai kultai be stabų gamtinėse šventovėse, šventose olose. Garbinama motinystės bei žemės deivė (kaip žvėrių, gyvačių, vėžlių valdovė) ir vyriški dievai.

1570–1425 rūmų (naujesniųjų) klestėjimas Knose (Labirintas), Faiste, ir Hagija Triadoje (didžiuliai statiniai aplink kiemą). Tuo laiku kuriamas valstybingumas: Egipto pavyzdžiu formuojamas centralizuotas valdymas ir ūkis. **Viešpataujama jūroje** *(talasokratija).* Intensyviai prekiaujama su Naująja Egipto karalyste. Piktograf. raštą keičia linijinis A (neiššifruotas). Moterys turi privilegijuotą padėtį. ◊ XVI a. Knoso rūmus du kartus sugriauna žemės drebėjimas, bet jie atstatomi. XVI a. salas pradeda apgyventi achajai iš žemyno Graikijos. Sparčiai didėja jų įtaka. Autochtonai apleidžia Malijos, Hagija Triados ir Faisto rūmus. Užkariautojai linijinį B raštą pritaiko gr. kalbai.

Dailė. Kinta ornamento formos (tektonika). Paskut. kartą suklesti Knoso rūmų stiliaus keramika ir sienų tapyba.

~1425 Knoso rūmus sunaikina gaisras per nepavykusį Kretos gyventojų sukilimą prieš naujuosius valdovus iš Mikėnų. Galutinai įsitvirtina achajų valdžia (p. 47).

Hetitų karalystė

Urartų valstybė, Lidijos ir Frygijos valstybės

Hetitai

~2000 hetitai, seniausia kult. ide. tauta, ir luviai prasiskverbia į M. Azijos centr. dalį, gyvenamą chatų (kalbos: „hatilis", chatų k.; „luvilis", luvių k.; „nasilis", hetitų k.). Iš Biblijos ir asirų raštijos žinomas etnonimas *hetitai* yra neindoeuropietiškas. Apie jų ankst. valst. darinius nieko nežinoma. Po aršių kar. susirėmimų jie sukuria v-bę Anatolijoje (sostinė Kušaras).

1640–1380 Senąją hetitų karalystę įkuria LABARNA; jo vardas virsta vėlesnių karalių titulu. Valdant įpėdiniui HATUŠILIUI I, polit. centras perkeliamas į Chatušą, skverbiamasi į Siriją. Jo įpėdinis MURŠILIS I sutriuškina Alepą ir užkariauja Babiloną (1531). Jį nužudžius, dėl vidaus suirutės karalystė nusilpsta. TELEPINO reforma (~1460) atkuria tvarką: įpėdiniai valdo pagal įstatymus, d-menė išlaiko teises. V-bė stiprėja.

1380–1200 Naujoji hetitų karalystė.

1380–1346 valdant SUPILULIUMAI, karalystė virsta d. v-be. Pavergiama M. Azijos d. dalis, sunaikinama **Mitanijos v-bė,** klestėjusi 1450–1350. Sostine tampa Vašukanis. Žym. valdovas ŠAUŠATARAS valdo šalį nuo Zagro kalnyno iki Viduržemio j. ir nuo Vano ež. iki Ašūro. Valdant TUŠRATAI, nesėkmingai kariaujama su Asirija ir kt. hetitais. Ugaritas, Alepas, Karchemišas Sirijoje patenka į hetitų priklausomybę. MURŠILIS II [~1345–1315] sėkmingai kariauja vakaruose ir rytuose. MUVATALIS [1315–1290] Sirijoje prie Kadešo nugali egiptiečius (p. 25).

Jūrų tautų puolama v-bė ~1200 žlunga. Nuo SUPILULIUMOS valdymo palaikomi ryšiai su **ahijavų tauta** (gr. achajais).

Religija. Perimami churitų ir chatų dievai (saulės deivė iš Arinos), iš Babilonijos – kultas, pranašavimas iš ženklų, magija.

Visuomenė. V-bę valdo karalius (labarna), vainikuojamas pirmtako, po mirties sudievinamas. Jis – vyr. teisėjas, žynys ir karo vadas. Reikšmingą vaidmenį vaidina karalienė (tavanana) ir aukštuomenė (laisvasis karių sluoksnis), vėliau užgožta valdininkų. Kariaujama nebrutaliai. Humaniški įstatymai: piniginės ir laisvės atėmimo bausmės, ginamos vyro ir žmonos teisės.

Urartai, Frygija, Lidija

XIII a. R. Anatolijoje susikuria Urartų v-bėlių; jų gyventojų dauguma – churitai. Čia nepavyksta įsigalėti asirams. Asirijos galybei silpstant,

~835–825 Sardūras I prie Urmijos ir Vano ež. įkuria **Urartų karalystę** (Biblijoje: Araratas). Kraštas turtingas: išgaunama varis ir geležis, plačiai prekiaujama. Sostinė – Tušpa. Valdant jo įpėdiniams, Urartai virsta d. v-be: ją riboja Eufratas, Urmijos ež., Alepas, Erivano ež. SARDŪRAS II skverbiasi ir per Tigrą bei Eufratą, bet jį sumuša TIGLATPALASARAS III. Nuo 750 kovojama su kimerais, besiveržiančiais per Kaukazą.

714 Asirija nugali Urartus. Nuo 620 iš P. Rusijos veržiasi skitai. Po 600 atsikrausto ide. armėnai. Nuo 610 v-bę pajungia **Medija** (p. 45).

V-bės vadovas – karalius, taut. dievo CHALDŽIO tarnas; p-jas valdo vietininkai. ◊ Statomi įtvirtinimai. Šalis sėkmingai apdirba metalą. Drėkinamasis javų ir vaisių, ypač vynuogių, ūkis.

~800 susikuria Frygijos v-bė su sostine Gordiju Anatolijoje. Žym. valdovas – MIDAS (asir. *Mita*), žinomas ir iš gr. padavimo kaip legendinis turtuolis, vedęs gr. karalaitę. Kariaujama su Asirija, 709 sudaroma taika ir SARGONUI II duodama duoklė. VII a. įsiveržę kimerai nukariauja Frygiją (p. 21).

Religija. Orgijinis D. Motinos (KIBELĖS) ir jos mylimojo AČIO kultas; garbinamas vyno dievas SABAZIJAS (atitinka gr. DIONISĄ).

Žlugus Frygijai, iškyla **Lidijos** v-bė, valdoma MERMNADŲ dinastijos.

680–652 GIGAS nuverčia KANDAULĄ ir užkariauja M. Azijos vakarus, bet neįveikia gr. miestų (užima tik Kolofoną). Žūva kovodamas su kimerais. Jo sūnui ARDŽIUI valdant, vėl atkuriama Lidijos galia ir kariaujama su gr. miestais (užimama Prienė).

605–560 Alijatas Lidiją paverčia d. v-be, jos sienas išplečia iki Halio u. (585). ~575 sugriauna Smirną. 585–546 įsigali jėgų pusiausvyra tarp Medijos, Babilonijos, Lidijos ir Egipto.

560–546 Kroisas (Krėzas), ALIJATO sūnus, nugali visus gr. miestus, išskyrus Miletą. Jis gausiai aukoja gr. šventykloms. Pralaimi prevenc. karą su persais; kariauja sudaręs sąjungą su Babilonija, Egiptu ir Sparta.

546 pralaimi prie Pterijos. **Lidija tampa Persijos p-ja** (p. 45). Reikšmingas lidų nuopelnas civilizacijai – **monetų išradimas** (VII a.).

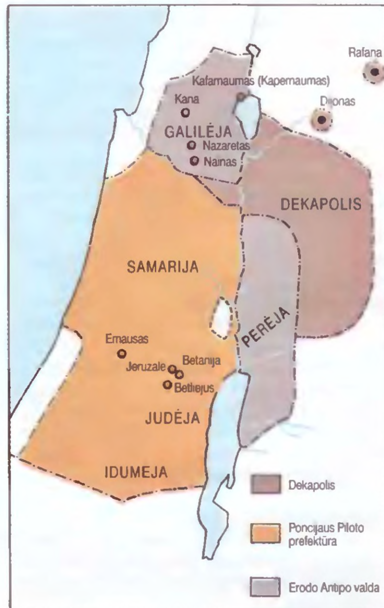
Gentys apie 1200 pr. Kr.

Dovydo karalystė

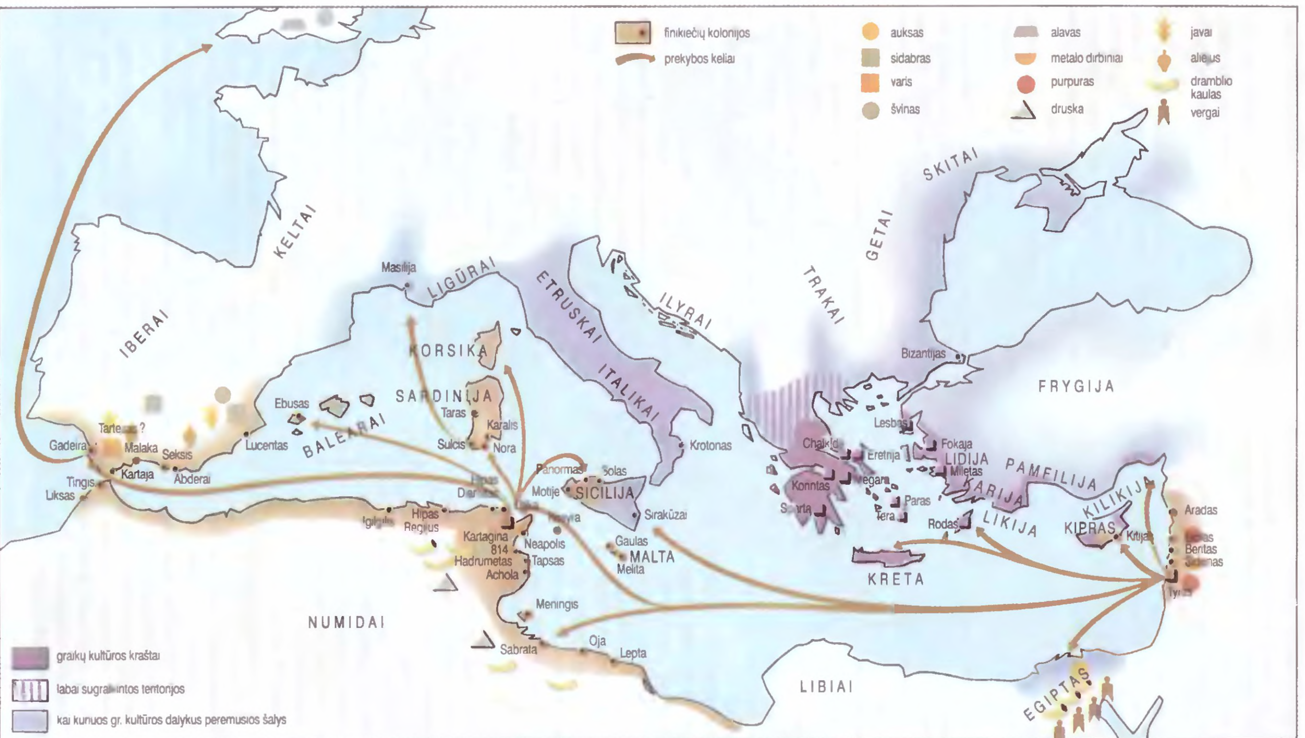

Izraelio ir Judėjos valstybės

Palestina Jėzaus laikais

Nuo 1500 izraelitų gentys veržiasi į Palestiną. Tai susiję su aramėjų kraustymusi.
~1250 MOZĖS vadovaujama įvairiagentė grupė išeina iš Egipto ir susijungia su Palestinoje jau gyvenančiomis gentimis. (Pakeliui MOZEI Sinajuje apsireiškęs Dievas, su kuriuo išrinktosios gentys sudariusios sutartį–sandorą: JAHVĖ – vienintelis viešpats, o kulto objektas – Sandoros skrynia.)
~1200 bendros kilmės ir kulto pagrindu sudaroma **12 genčių s-ga** (amfiktionija, rel. ir polit. sutartis saugoti centre esančią šventyklą). Teisėjai prižiūri kultą ir sakral. teisę (1200–1000).
Nuo 1200 Palestinos pakrantę apgyvena **filistinai** (jūrų tautų antpuolis), sudaroma miestų-valstybių s-ga (Ašdodas, Aškelonas, Ekronas, Gaza, Gatas). Filistinų ir amonitų (iš r. pajordanės) grėsmė XI a. paskatina **atsirasti Izraelio karalystę.**
~1010 Saulius, karų su amonitais vadas, paskelbiamas karaliumi. Netrukus Jezrahelio slėnyje jis pralaimi filistinams. Šiaurėje trumpai valdo jo sūnus ESBALIS, o pietuose, Hebrone, karaliumi patepamas
1006–966 Dovydas. Judėja ir Izraelis susijungia. Nugalimi filistinai ir užkariaujama Jeruzalė, tampanti rel. ir polit. sostinė (čia laikoma Sandoros skrynia, reziduoja griežta adm-ja). Su samdinių k-mene DOVYDAS sėkmingai kariauja prieš moabitus, amonitus ir edomitus. Užkariavus likusius kenaanitų miestus-valstybes, iškyla Palestinos d. v-bė. DOVYDO įpėdiniu tampa jo žmonos BETSABĖJOS sūnus
~966–926 Saliamonas, įžymus diplomatas, faraono žentas. Nepaisant sugebėjimų, jis netenka aramėjiškųjų p-jų. Vėl atsikuria Edomo karalystė. Iš turtų, įgytų prekiaujant Arabijoje drauge su HIRAMU (p. 39), statoma Jeruzalė (rūmai, Jahvės šventykla). Valst. santvarka centralizuota, su mokesčiais ir darbo prievolėmis. Šalis suskirstoma į 12 p-jų, kiekviena jų turi išlaikyti kovos vežimų grupę ir 1 mėn. per metus karaliaus dvarą. Mirus SALIAMONUI,
926 v-bė suskyla į Judėjos karalystę (su sostine Jeruzale) pietuose, valdomą ROBOAMO, ir Izraelio karalystę šiaurėje (sostinės: Sichemas, vėliau Tirca, Pnuelis, Samarija), valdomą JEROBOAMO. JEROBOAMAS suteikia karališkąjį statusą Dano ir Betelio sen. šventykloms.
926–722 Izraelio karalystė. Po vidinės suirutės ir kovų su Egiptu, Damasko aramėjais bei filistinais k-menė savo vadą OMRI
878–871 iškelia į karalius. Stiprinama valdžia viduje. Kariškai tvirtinama Samarija, polit. ir rel. sostinė. Vėl prisijungiamas Moabas.
871–852 valdo OMRIO sūnus AHABAS, jis veda finik. karalaitę JEZABELĘ. Jo dukterį ATALIJA veda Judėjos krl. JORAMAS. Imama garbinti finik. dievybes. Judaistinio judėjimo vadovas pranašas ELIJAS kovoja prieš „Omrio namus“.
845–817 JEHUS. Karaliumi jį patepa pranašo ELIZIEJAUS pasiuntinys. Išgyvendinami omrininkai, slopinamas BAALO kultas. Duodama duoklė asirams. Vėlesnės suirutės laikais tarp grynojo judaizmo pasekėjų iškyla **Amosas** ir **Hosėja,** pranašaujantys Izraelio žlugimą (piktinasi varguolių išnaudojimu).
722 Samariją sugriauna SARGONAS II (p. 31; po 3 m. apgulos). Daug izraelitų iškeldinama į Mediją ir Mesopotamiją. Izraelis virsta Asirijos p-ja. Likę gyventojai maišosi su atsikėlėliais – atsiranda samariečiai.
925–587 Judėjos karalystė. Valdant pirmiesiems karaliams, santykiai su Izraelio karalyste įtempti. Glaudūs ryšiai užsimezga tik valdant JORAMUI (852–845). Pašalinus omrininkus, ATALIJA (845–839; ↑ aukščiau) įveda tironišką režimą. Naikinama DOVYDO giminė, įvedamas BAALO kultas. 839 nužudytos ATALIJOS įpėdiniu tampa JOASAS. Valdant šio sūnui AMAZIJUI, duodama duoklė Damaskui, pralaimima Izraeliui, apiplėšiama šventykla. Iškyla pranašas **Izaijas,** skelbiantis ir polit. pasiūlymus.
725–697 HISKIJAS, remdamasis s-ga su Egiptu, bando išsivaduoti nuo Asirijos. SANHERIBAS (p. 31) sumuša egiptiečius, nugali Judėją ir grasina Jeruzalei (701). HISKIJO sūnus MANASAS vėl priklausomas nuo Asirijos. Valdant jo provaikaičiui
639–609 Jozijui, dvasinis gyvenimas pakrypsta pagal šventykloje atrastą seną Įstatymo knygą. Valoma Jeruzalės šventykla, o kt. šventyklos griaunamos.
Iškyla pranašas **Jeremijas,** bet jo perspėjimo apie artėjančią nelaimę nepaisoma. Vidaus ir išorės prieštaravimai (kivirčai dėl sosto, Egipto ir Babilonijos kovos) baigiasi pusantrametė NEBUKADNECARO II apgula ir
587 Jeruzalės paėmimu bei sugriovimu.
586–538 „Babilono nelaisvė“ ir diaspora: **žydai** (etnonimas, vartojamas vietoj izraelitų, judėjų ir hebrajų) išsisklaido po įv. šalis.

Finikiečių kolonizacija

Izraelis

539 KYRUI II užkariavus Naująją Babilonijos v-bę, **Palestina atsiduria Persijos imperijoje.** Vėl atstatoma šventykla (baigta 515), grįžta dalis ištremtųjų. NEHEMIJO (445–433) ir EZROS laikais įgyvendinamos polit. ir rel. naujovės (statomos miesto sienos, perkeliami kaimo gyventojai, naikinamos skolos, uždraudžiamos vedybos tarp judėjų ir kitataučių). Jeruzalė tampa ne tik potremtinės b-menės kulto vieta, bet ir Judėjos p-jos centru (vietininko rezidencija). EZRA 458 (?) įveda vad. Įstatymo, arba Toros, tikėjimą, pagrįstą pirmomis 5 Biblijos knygomis (Penkiaknyge). Įstatymas yra Dievo duotas, jis reguliuojąs visą gyvenimą; todėl jį Rašto žinovai turi skelbti, dėstyti ir aiškinti sinagogose (mokymo namuose). Taip padedamas aktyvaus rel. ir polit. **judaizmo** pamatas. Jeruzaliečių rel. b-menei vadovauja vyr. kunigas, aukas aukoja kunigai, žemesnes apeigas atlieka levitai.

Nuo 332 Palestiną valdo Aleksandras D. Samariečiai atsiskiria nuo judėjų ir ant Garizimo kalno pasistato savo šventyklą: „Samaritų schizma". Šv. Raštu jie irgi laiko Penkiaknygę.

~200 Sen. Testamentas išverčiamas į gr. kalbą („Septuaginta"). Judaizmo centras atsiranda Egipte, Aleksandrijoje. Gr. k-ros poveikis suskaldo b-menę į helenistus ir chasidus (konservatyviuosius).

168 Chasmonėjų sukilimui prieš Seleukidus už rel. ir polit. laisvę (Tikėjimo karui) vadovauja MATATIJAS ir jo sūnūs, ypač JUDAS MAKABIEJUS. Nors nuo 142 pripažįstama Seleukidų vyresnybė, žydai įgyja didelį polit. savarankiškumą.

140–37 Chasmonėjų karalystė.

Susiklosto 3 rel. grupuotės: fariziejai, Įstatymui ištikimi „atsiskyrusieji"; **sadukiejai,** labai konservatyvi grupuotė, nepripažįstanti pomirt. gyvenimo; **esėjai,** askeze, apeigų grynumu ir net vienuoliška buitimi besiruošiantys būsimai Mesijo karalystei (Kumrano rankraščiai, randami nuo 1947 Vadi Kumrane).

63 Pompėjus prijungia Palestiną prie Romos imperijos (užkariaujama Jeruzalė, uždedama duoklė).

39–4 Erodas D., Romos senato paskirtas žydų karaliumi, naikina Chasmonėjų giminę, romėnams tai toleruojant, ir 37 pr. Kr. užima Jeruzalę. V-bė padalijama jo sūnums: Judėja, Samarija ir Idumėja – ARCHELAJUI (6 po Kr. ištremtas, o rom. vietininku paskirtas PONCIJUS PILOTAS); Galilėja ir Perėja – ERODUI ANTIPUI (jam valdant, nužudytas JONAS KRIKŠTYTOJAS).

Jėzaus atėjimas. Jis skelbia žinią apie Dievo karalystės pradžią. Nukryžiuojamas kaip Dievo niekintojas (~33 po Kr.).

66–70 po Kr. žydai sukyla prieš romėnų diegiamą imp. kultą ir jo kultavietę Jeruzalėje.

70 TITAS, VESPASIANO sūnus, užkariauja ir **sugriauna Jeruzalę** (p. 97).

133 HADRIANAS numalšina žydų sukilimą. Jiems uždraudžiama gyventi Jeruzalėje; nauju rel. centru tampa Jamnija.

Finikija

Finikiją riboja iš š. Kasijas, iš p. Karmelis, iš r. Libanas. V-bė susideda iš savarankiškų, bet giminingų karalių valdomų **miestų-valstybėlių:** Arado, Biblo, Berito, Sidono, **Tyro.** Didž. galybė 1000–774.

969–936 HIRAMAS I (Tyro krl.) praturtėja prekiaudamas drauge su SALIAMONU Raudonojoje ir Viduržemio j.

VIII a. finik. miestai yra priklausomi nuo Asirijos.

701 Finikiją, išskyrus Tyrą, užkariauja SANHERIBAS (p. 31).

Nuo 586 priklauso Naujajai Babilonijos valstybei; tik Tyras išlaiko 13 m. apgulą (585–573). Persų valdomi miestai tvarkosi kaip vasalinės karalystės, kurias vėliau be kovos užima ALEKSANDRAS D. Tik Tyrą jis

332 užkariauja po 7 mėn apgulos.

Prekyba. Žlugus Kretos–Mikėnų viešpatavimui (~1200), Viduržemio jūros prekybą perima finikiečiai. Išvežama: stiklo prekės, purpuru dažyti audiniai, fabrikiniai metalo dirbiniai, pagaminti pagal Mesopotamijos, Egipto ir M. Azijos pavyzdžius (**mišri k-ra).**

~1000 pasirodo **finik. raštas;** jį perima graikai. Iš graikiškojo išsirutulioja lot. alfabetas, o iš jo ir liet. abėcėlė.

814 Tyras **įkuria Kartaginą** („Naujamiestį"). Jos polit. reikšmė Viduržemio j. vakaruose ypač iškyla, asirams nugalėjus metropolijos miestus. Nuo 650 Kartagina turi savo laivyną bei kariuomenę (vėliau samdomą) ir tampa finikiečių veiklos gynėja vakaruose. Aristokratinė santvarka, bet kyla prieštaravimų tarp tarybos ir rinktų karo vadų. Aukščiausi dievai: BAALAS-AMONAS, TANITA (Astartė); aukojami žmonės.

SIONGNU
300
JENAS
Či
Huanghe
300
ČAO
330
Chan Tanas
ČI
VEI
LU
SUNGAI
CHINAI
(ČINAI)
Huanghė
D Ž O U
Sien Jangas
Lojangas
CHANAI
Jang Čai
Vu
ČU
316
PA
Jangdze
Ingas
ŠU
JUE GENTYS

Kovojančių karalysčių laikotarpis

Chanų dinastijos Kinija

Po neolitinių Kansu, Jengšao (V. Honanas). Lungšeno k-rų ir tiksliai dar nenustatytos k-ros Š. Hopėjuje valdo legendinė Sia dinastija (~1800–1500). o po jos

1500–1000 Šango (Ino) dinastija. Š. r. Honane sukuria feod. v-bę; jos valdovas atlieka ir žynio funkcijas. Miestai su šventyklomis sutvirtinami sienomis. Orakulų žyniai turi raštą. Naudojami kovos vežimai. Dažnai kilnojama valdovo būstinė, kariaujama su kaimyn. gentimis.

Religija. Visa ko centre yra *dao* (kelias), visatos tvarkos principas. Greta *dao* garbinami „iškilusis dangus", gamta ir protėvių dvasios, praktikuojami aukojimai ir orakulystė.

1000–770 V. Džou dinastija valdo tikrą feod. v-bę: viduryje valdovo valda, ją supa vasalų domenai, o juos – mažesnės feod. v-bės. Tai neleidžia plėstis centr. valdai, o stiprėja tik vasalai, pasikviečiantys į kraštą klajoklių. Perkėlus sostinę į Lojangą (770), valdovas netenka d. dalies valdos.

770–256 R. Džou dinastija. Valdovų galia silpsta, feodalai darosi nepriklausomi. Atsiranda didesnių k-štysčių, jas sieja tik gynyba nuo klajoklių. Dėl ilgalaikių karų šalį ištinka suirutė, nuskursta dalis d-menės. Didėja valstiečių reikšmė, nes jie, o ne kilmingieji kovos vežimų kovotojai, tampa lemiamu karo veiksniu. Svarbiu valst. elementu tampa pirklių luomas: supirkinėdami feod. ūkio produktus, jie padeda maitinti miestus.

551–479 Konfucijus (Kong Fu Zi) sukuria religija pagrįstą etiką: reiškiamas tikėjimas, kad žmogus siekia dorovės ir humanizmo.

VI a. Lao Dzi skelbia mist. teoriją apie *dao*, kaip visos būties ir teisingumo šaltinį. Išminčius gali valdyti žmonių visuomenę.

V a. Mo Dzı reikalauja „visuot. meilės". Smerkiami puolamieji karai.

403–221 Čankuo laikai (kovojančių karalysčių laikotarpis). Kinija suskyla į atskiras v-bes, valdomas valdininkų profesionalų. Kyla miestų, kaip valdymo centru, reikšmė, randasi miestiečių luomas.

221 Čengas, Chinų (Činų) valdovas, aneksuoja 6 v-bes: Chanų, Cao, Vei, Ču, Jenų, Či. Įsivedama kavalerija, perimta iš V., vietoj bronzinių vartojami gelež. ginklai. Tarp kovojančių karalysčių pamažu įsigali tvirtai organizuota su sienomis Chinų v-bė.

221–206 Chinų dinastija. Valdovo titulas – „Pirmas Chinų d. viešpats". Sukuriama centralizuota valdininkų valdoma v-bė, suskirstyta į komandorijas ir prefektūras. Reforma suvienodina matus, pinigus ir raštą; pašalinami region. skirtumai, palengvėja prekyba. Kad sunaikintų feod. tradicijas, kancleris Lı Sı įsako „sudeginti knygas" (213). Veržiamasi į p. ir į š., puolami hunai (statoma D. siena, tiesa, daugiausia iš pylimų). Dėl priešinimosi centralizacijai prasideda vidaus kovos, po kurių

206 pr. Kr.–9 po Kr. valdo V. Chanų dinastija, valdymo sistemą perėmusi iš Chinų (Činų), bet feod. o-ja susijusi su Džou. Demokratizuojama santvarka ir valdymas, kuriama valdininkų v-bė, turinti atlikti šias f-jas: padidinti mokesčius, ginti sienas, valdyti drėkinimo įrenginius, vadovauti prekybai ir ryšiams. Ginamasi nuo hunų; jų gentys III a. susivienija. Didž. galybę v-bė pasiekia, valdant

imperatoriui U Ti (140–87); jis nugali hunus. Labiausiai išsiplečia teritorija. Įveikiama feod. d-menės galia. Tarpsta tarpžemyninė prekyba šilko keliu. Nepaisant to, dėl karų iškyla ūk. sunkumų. U Tı įpėdinių laikais palaužiama hunų galybė (jie išsikrausto į v.). Vyksta d-menės šeimų tarpusavio kova. Vienos tų šeimų atstovas

Vang Mangas (9–23 po Kr.) tampa imperatoriumi, bet nepavyksta jo reformų programa. Centr. Azijos valdų praradimas ir gamtos katastrofos paskatina daugybę sukilimų, iš jų ir vad. Raudonųjų antakių.

25–220 valdo R. Chanų dinastija; jos pradininkas – Lıu Sıu, imp. Chanu palikuonis. V-bė suklesti iš naujo: jūrų prekyba per Kantono uostą, kinų šilkas eksportuojamas i Romą. I a. pab. Kinija pasiekia imp. U Tı laikų galybę: užkariaujamas Turkestanas, prieinama prie Persų įl. ~100 išrandamas popierius. I a. plinta budizmas. Vėlesniais laikais imp. dvaro vidaus kovos (įsigali imperatorės ir jų svita, žymi eunuchų polit. įtaka) atveda prie Geltonraiščių sukilimo (184).

220 Džao Pei (Vei din.) priverčia atsisistatydinti paskutinį Chaną.

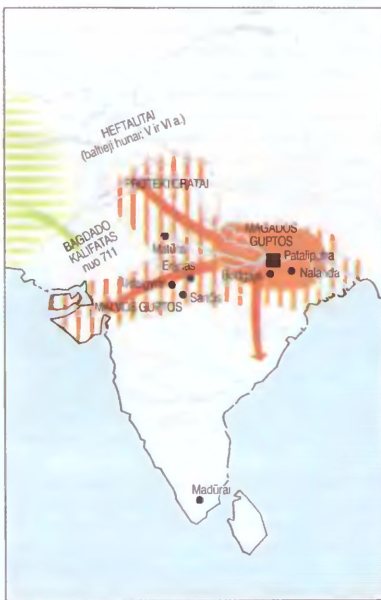
Senovė

Ašokos valstybė

Indija apie 150 po Kr.

Guptų valstybė apie 400 po Kr.

~3000 Š. v. Indijoje egzistuoja neolitinės Indo k-ros (Amrio, Nalio, Kvetos, Kulio, Nundaros). Bet reikšmingiausia yra

2500–1800 Harapos k-ra. Radžų ir maharadžų valdomuose šachmatų lentos plano miestuose (piliakalniai su aplinkiniu miestu) statomi mūro namai su kanalizacija. Prekyba upėmis. Antspaudai su gyvūnų atvaizdais (viename jų – apsupta žvėrių vyro figūra jogos poza tai turbūt Šyva). Galima spėti, kad palaikomi ryšiai su šumerais (p. 27).

~ 1500 iš š. v. į Gango slėnį **atsikrausto arijai,** ide. atšaka.

1500–1000 Vedų ankst. epocha. Arijai su žirgų traukiamais kovos vežimais pranoksta autochtonus dravidus. Valstietiška k-ra: viensėdžiai, gyvulių kaimenės, pradedama auginti javus.

1000–600 Vedų vėl. epocha. Arijai pamažu išplinta Gango slėnyje ir pasiekia dab. Delio apylinkes. Jų gentys kovoja viena su kita.

Religija. Vedos (plg. lot. *vidi* – pamačiau, žinau) yra seniausi šv. raštai ide. kalba – sanskritu: **„Rigveda"** (~1000), vėliau „Samaveda", „Jadžurveda", „Atarvaveda". Greta beasmenio galios dievo RITA (tiesa), garbinami dievai VARŪNA (priesaikos dievas) ir MITRA (sutarimo dievas), dievybėmis laikomos gamtos jėgos: UŠAS (aušra), AGNIS (ugnis), SURIJA (saulė), tautos dievas INDRA. Svarb. auka – Somai (per gėrimo šventę). Tikima pomirt. gyvenimu. Žyniai aiškina Vedas traktatuose, vad. brahmanuose („ikimokslinis mokslas"), ir su jais susijusiose upanišadose (mist. raštai); iš jų vėliau kyla joga. Svarbiausias reikalavimas, kad būtum išganytas – vienybė su aukščiausiąja tikrove.

Susidaro kastų sistema (nustatyta dievų): kariai (kšatrijai), žyniai (braminai), valstiečiai (vaišijai), vergai ir mišrūnai (šudros). Beluomiai – parijai.

~560–483 Gautama Buda („Nušvitęs") skelbia, kaip, eidami vidinio tobulėjimo aštuonpakopiu taku ir doru elgesiu gesindami gyvenimo geismą, apsivalę tikintieji gali nutraukti pasikartojančių atgimimų grandinę ir pasinerti į nirvaną.

~540–468 Vardamana, vad. Mahavyra (d. vyras), arba Džina (nugalėtojas), skelbia, kad gyvenimo kančios kyla iš dvasios ir materijos ryšio. Išsivaduoti galima askeze, kastų taisyklių laikymusi, bado mirtimi. Jo pasekėjai – džainistai (iš *Džina*).

512 Gandara ir Sindas atitenka Persijos imperijai (DARIUS I).

327–325 Aleksandro D. žygis į Indiją: Gandaros užkariavimas, pergalė prieš PORA prie Hidaspo, grįžimas (p. 65). Gr. k-rą platina Graikų-baktrų karalystė (Gandaros menas).

321–185 valdo **Maurijų dinastija,** pradėta **Čandraguptos (321–297).** ČANDRAGUPTA nugalėjo Nandų dinastijos paskutinį karalių (Magados karalystė). Valstybė išsiplečia ir atsispiria SELEUKUI NIKATORUI [312–282].

272–231 Ašoka, Čandraguptos vaikaitis, sukuria Indijos I imperiją su sostine Pataliputra. Kalingos užkariavimo paveiktas (šiurpus žiaurumas: 100 000 nužudyta, 150 000 ištremta) pereina į budizmą. ◊ Taikos metu jis, išplėstos administracijos padedamas, labai padoriai ir rimtai valdo v-bę, tolerantiškas kt. religijoms. Jam mirus, v-bė suskyla ir nusilpsta.

Nuo 170 Pandžabe įkuriama mažų Baktrijos gr. valdų; jas užkariauja sakai (75 pr. Kr.). Sakus nugali partai. P. Indijoje susikuria 3 v-bės: Čera, arba Kerala; Pandija; Čola.

~50 po Kr., po juečių invazijos iš Baktrijos. Š. Indijoje iškyla **Kušanų karalystė,** jungianti 5 gentis. Ji labiausiai suklesti valdoma KANIŠKOS. Jis remia budizmą ir kartu su misijomis plečia prekybą. ◊ ~240 karalystė atitenka Sasanidams.

~50 po Kr. š. v. Dekane **Šatavachanų din.** pradeda valdyti Andros v-bę; ji 195 žlunga. ◊ Partų bijanti sakų d-menė sukuria **Kšatrapos v-bę,** gyvavusią iki ~405.

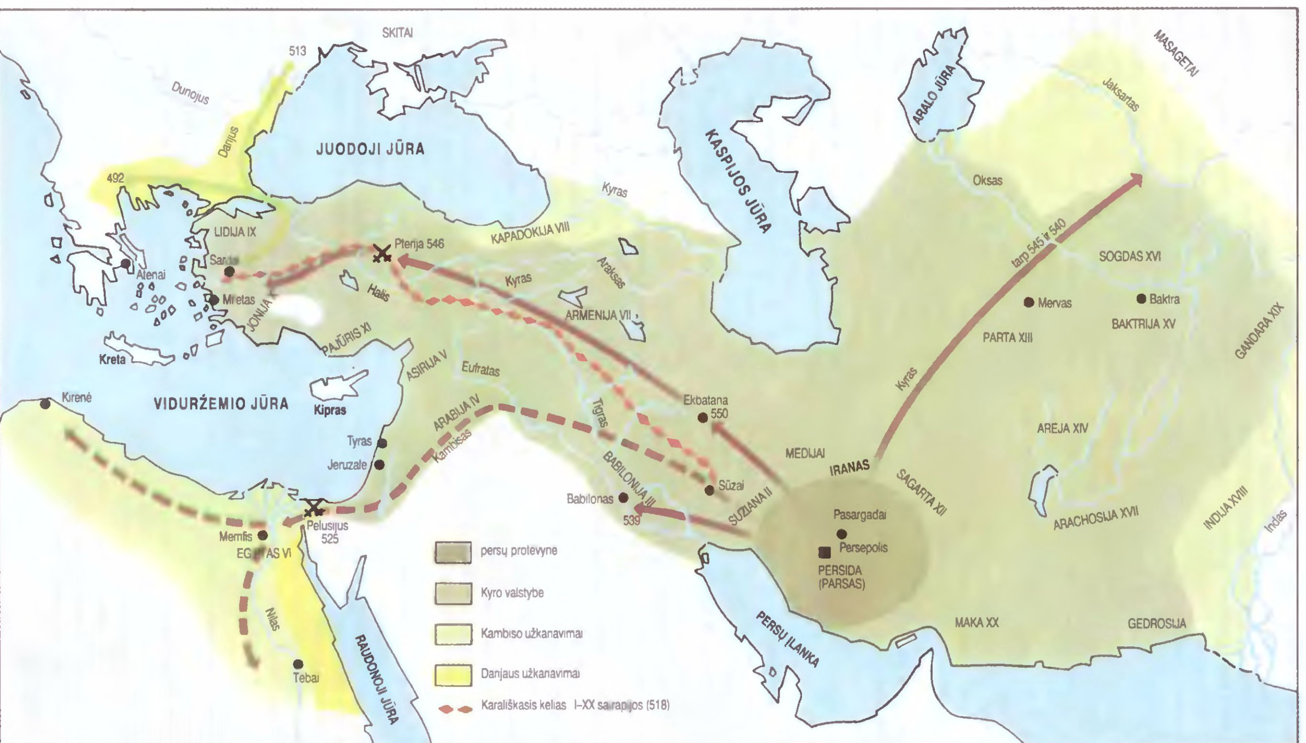
320–535 Guptų v-bė (sostinė Pataliputra). Pirmųjų 3 valdovų laikais ji plečiasi į š. ir p., išlaiko dominuojančią padėtį; klesti k-ra (didžiausias indų poetas KALIDASA kuria poemas ir dramas).

Nuo 430 ją puldinėja heftalitai (baltieji hunai), ir užkariauta v-bė suskyla į v. ir r. dalis.

~527 suyra heftalitų valdžia. Po to greta Malvos vėl. Guptų v-bės Š. Indijoje iškyla **Kaniakubijos** d. v-bė, valdoma HORŠOS. Ji nuo 647 subyra į giminines radžputų v-bėles.

Po 700 induizmas nustelbia budizmą.

Nuo 711 prasideda arabų puldinėjimai.

SKITAI
513
Dunojus
Darijus
JUODOJI JŪRA
492
LIDIJA IX
Sardai
Atėnai
Miletas
JONIJA I
Kreta
Pterija 546
Halis
KAPADOKIJA VIII
Kyras
Kyras
Araksas
ARMENIJA VII
PAJŪRIS XI
ASIRIJA V
Eufratas
Kipras
VIDURŽEMIO JŪRA
Kirenė
Tyras
Jeruzalė
ARABIJA IV
Kambisas
Tigras
Ekbatana
550
Pelusijus
525
Memfis
EGIPTAS VI
Nilas
Tebai
RAUDONOJI JŪRA
Babilonas
BABILONIJA III
539
Sūzai
SUZIANA II
MEDIJAI
IRANAS
SAGARTA XII
Pasargadai
Persepolis
PERSIDA
(PARSAS)
PERSŲ ĮLANKA
KASPIJOS JŪRA
ARALO JŪRA
MASAGETAI
Jaksartas
Oksas
tarp 545 ir 540
Kyras
SOGDAS XVI
Mervas
Baktra
PARTA XIII
BAKTRIJA XV
GANDARA XIX
AREJA XIV
ARACHOSIJA XVII
INDIJA XVIII
Indas
MAKA XX
GEDROSIJA
persų protėvynė
Kyro valstybė
Kambiso užkariavimai
Darijaus užkariavimai
Karališkasis kelias I–XX satrapijos (518)

Persija

Iranas („arijų šalis“), plokščiakalnis tarp 2 scn. civilizac. regionų Irako ir Pandžabo. Nuo 1500 pr. Kr. čia dukart braunasi iranėnai: iš pradžių baktrai ir sogdai, paskui medai ir persai.

Medai

835 Asirijos karalius SALMANASARAS III mini Persiją *(Parsua)* ir Mediją *(Mada)* prie Urmijos ež. Nuolat kariaudami su asirais, medai apgina savo kraštą.

715 paimamas į nelaisvę DAJAUKAS, pasak HERODOTO, medų v-bės įkūrėjas.

~700 Persiją ima valdyti Achaimenidai, bet jie turi pripažinti medų viršenybę.

647–625 valdo FRAORTAS. Jis žūva kovodamas su įsiveržusiais kimerais ir skitais.

625–585 KIAKSARAS, **Medijos d. v-bės kūrėjas,** išvaro skitus ir kimerus, su Babilonija (p. 31) sutriuškina Asiriją (614 krinta Ašūras, 612 Ninevė). Siena M. Azijoje dabar eina Haliu, kur jis, TALIO numatyto saulės užtemimo paveiktas, 585 05 28 nutraukia nelaimėtą kovą su lidu ALIJATU. Prieš jo sūnų ASTIJAGĄ [585–550] sukyla vasalas **Kyras II Anšanietis,** KAMBISO sūnus, pradėjęs persų Achaimenidų dinastiją.

Persų valstybė

559–529 KYRAS II užkariauja medų v-bę (550) ir stiprina savo valdžią Irane.

546 jis nugali Lidijos krl. KROISĄ ir gr. miestus M. Azijos vakaruose, rengia žygius į R. Iraną.

539 užkariauja Babiloniją. Žydai grąžinami į Palestiną (p. 39).

529 KYRAS II žūva R. Irane kariaudamas su masagetais.

529–522 KAMBISAS II, pradėdamas valdyti, nužudo savo brolį BARDIJĄ. 525 jis užkariauja Egiptą, įsiveržia į Nubiją ir Libiją. Jam išvykus, žynys GAUMATA, apsimetęs dar gyvu BARDIJA, sukursto sukilimą.

522 Sirijoje miršta KAMBISAS.

521–486 Darijus I, kilęs iš Achaimenidų šalut. linijos KYRO II žentas (žmona ATOSA), nužudo GAUMATĄ (521 10 16) ir numalšina sukilimą. Jis – persų imperijos kūrėjas. 518 žygiuoja į Egiptą, 513 nukariauja Indo regioną, 512 nesėkmingai žygiuoja prieš skitus už Bosporo ir į Dunojaus žemupį, vis dėlto pajungia Trakiją ir Makedoniją.

500–494 numalšinamas sėkmingai prasidėjęs gr. miestų sukilimas M. Azijoje. 494 sugriaunamas Miletas. 490 ties Maratonu patiria nesėkmę baudž. ekspedicija prieš Graikiją (p. 57). Rengdamasis žygiui į Graikiją, DARIJUS miršta.

486–465 KSERKSAS I sutriuškina sukilimus Babilonijoje ir Egipte.

480–479 žlunga **žygis į Graikiją.** Vėliau vyksta pavergtų tautų sukilimai, maištauja satrapai. Smunkant valstybei, stiprėja eunuchų ūkio įtaka.

387 pagal Antalkido, arba Karaliaus, taiką M. Azijos v. dalis vėl atitenka Persijai (p. 63).

330 satrapui BESUI nužudžius DARIJŲ III, Iranas pakliūva į ALEKSANDRO D. pasaulinę imperiją (p. 65).

Persijos polit. tikslai: ginti nuo stepių tautų š. r. sieną anapus Jaksarto; užvaldyti Egėjo ir Juodosios jūrų anapusines pakrantes. Jiems įgyvendinti trūksta žmonių ir kitokių pajėgumų.

Persų k-menės pranašumas palyginti su kitomis V. Azijos tautomis – raitų lankininkų puolimas, perimtas iš stepių tautų. Kariuomenės branduolį sudaro persai, ypač garsėja „10 000 nemirtingųjų“ asmens sargyba.

Valdymas ir santvarka. Šalis dalijama į 20 adm. sričių (satrapijų). Tvirtai nustatyti mokesčiai. Pinigų sistemos pagrindas – aukso dareikas. Aukštąsias pareigybes gauna ir valdovo giminės, ir viet. ponai bei tiranai.

Satrapų funkcijos: formuoti nuolatinę kariuomenę, telkti gyventojus viešiesiems darbams.

Centr. valdžią su provincijomis jungia vad. karališkieji keliai (žinomiausias: Sardai–Sūzai).

Ryšiui tarp Persijos ir Egipto iškasamas Nilo–Raudonosios j. kanalas. Ofic. kalba – aramėjų. Valdininkus prižiūri sekliai („karaliaus ausys“).

Religija. VI a. **Zaratustra** ima skelbti naują religiją, grindžiamą apreiškimu. Pasaulio kūrėjas ir viešpats yra **Ahūra Mazda.** Žmogus pats renkasi gėrį ar blogį, tiesą ar melą. Pasaulis baigiasi teismo diena. ◊ Tikėjimo tiesos skelbiamos šešiolikoje „Gatų“ (himnų). Vėliau ypač pabrėžiama gėrio ir blogio priešpriešis. Moralė pajungiama politikai (DARIJAUS parankiniai skelbia: priešai yra neteisuoliai, o jis atstovaująs tiesai). Nugalėtų tautų religijas persai toleruoja.

Persų v-bė, pirmoji indoeuropiečių didžioji valstybė, netrukus virsta **rytietiška despotija** (KSERKSAS): įvedamas rytietiškas rūmų ceremonialas – proskinezė; pavaldiniai laikomi vergais.

Mikėnų laikotarpis

„Graikiškasis tautų kraustymasis“

Ankstyvoji ir vidurinė Heladės kultūros epocha (2500–1600)

2500–1850 ankstyvoji Heladės epocha. Egėjo j. regione susiklosto įv. kult. sluoksniai. Graikijoje atsiranda **žemdirbystės k-ra,** apimanti Trakiją, Fokidę, Bojotiją, Atiką, Argolidę ir Korintą (būdingas bruožas – **pirmykštė glazūruotoji keramika**). Kalbiniai to laiko gyventojų pėdsakai yra neide. vietovardžiai su priesagomis *-nthos* ir *-ssos* (graikai iš jų perima augalų, metalų, laivybos ir žvejybos reikmenų pavadinimus).

1850–1600 vidurinė Heladės epocha. **Atsikrausto ide. gentys** („protograikai") jonėnai ir ajolai (achajai). Tai ne vienkartinio d. karo žygio pasekmė, bet lėtas skverbimasis (ir taikus sugyvenimas, ir kar. susirėmimai). Susiliejimas su Viduržemio j. kraštų autochtonais pamažu parengia perėjimą prie

1600–1150 vėlyvojo Heladės (t. y. Mikėnų) k-ros laikotarpio. Visuomenė: gim. aristokratija, kovos vežimų kariai, monument. miestai-tvirtovės (akropoliai) su megaru centre (kiklop. mūrai). Būta kar. konfliktų tarp Mikėnų d-menės (separatist. tendencijos), bet ir taikiai sugyventa, valdant „aukso turtingų Mikėnų" vyr. valdovui Argolidėje. Turėdami daug vergų, stato tvirtoves. Kilmingųjų gyvenimas susideda iš karo, medžioklės ir dvaro švenčių.

XV a. valdžia išplečiama į M. Aziją (Miletas), Melą ir Kretą (plėšikiški žygiai). Protėvių kultui d-menė pritaiko Minojo k-ros keramiką ir kapų kupol. statinius. Sugriaunami n. rūmai (p. 33). Apgyvenama Kreta, Rodas, Kipras.

1400–1150 vėlyvasis Mikėnų periodas. Statomi kapų **kupol. statiniai** ir **gigant.** įtvirtinimai (Mikėnai, Tirintas, Pilas, Gija, Atėnai). Ypač garsėja Liūtų vartai ir Atrėjo lobynas (kupolo skersmuo 14,5 m) Mikėnuose.

XIII a. t-vės stiprinamos ir plečiamos, kad gintų nuo genčių, kurios veržiasi iš Š. Balkanų.

~1250 nauja atsikėlėlių banga („Egėjo j. tautų kraustymasis"). Pasekmės: vidurinės asirų v-bės ir finik. miestų-valstybių iškilimas, etruskų pasirodymas Italijoje, VII a. Trojos sugriovimas.

~1150 sugriaunami Mikėnų miestai-tvirtovės.

„Graikiškąjį tautų kraustymąsi" (arba dorėnų kraustymąsi, 1200–1000) sukėlė ilyrų poslinkis Viduržemio j. link. Š. v. graikai įsikuria Epyre, Aitolijoje ir Akarnanijoje, dorėnai pasiekia Kretą ir M. Azijos p. vakarus, o žemyne Peloponesą. Achajai išstumiami į jonėnų salas. Migracija nepaliečia Atikos, Eubojos ir Kikladų, jos išlieka jonėnų rankose. Apgyvenamos M. Azijos v. pakrantės. Kraustymąsi atspindi svarb. tarmių (achajų, arba ajolų; dorėnų; jonėnų) paplitimas. Įsibrovėliai pranoksta autochtonus nauju kovos būdu: **raiteliai su gelež. ginklais** nugali **kovos vežimų karius su bronzos ginklais.**

Pamažu susiklosto nauji polit. dariniai:

1. Apgyvenami senieji Mikėnai virsta polių miestais-valstybėmis.
2. Iš nausėdijų užkariautose srityse atsiranda kaimo gyvenvietės, kuriose atsisakoma sen. kar. valdymo (karaliaus ir laisvųjų karių susirinkimo), formuojasi žemvaldžių d-menė.
3. Karaliai išlieka pakrašt. gr. kraštuose (Epyre, Makedonijoje).

Visus graikus sieja: iš finikiečių perimtas **raštas** ir jo pagrindu pačių graikų sukurta **abėcėlė** (balsiams perteikti naudojami atliekami priebalsių ženklai: pirmasis grynai garsinis raštas); iš Mikėnų laikų paveldėti mitai („Atreidai", „Persėjas", „Oidipas", „Septynetas prieš Tėbus", „Helenė", „Menelajas"), HOMERO poemų prototipai; **religija** su visiems graikams bendromis kulto vietomis bei šventovėmis (Delfai, Delas, Samas, Olimpija); iš kulto atsiradusios žaidynės, kaip panhelenist. renginiai: **Olimpinės žaidynės** DZEUSO garbei ir **nugalėtojų registravimas nuo 776 pr. Kr.;** Pitinės žaidynės Delfuose APOLONO garbei; Istminės Korinto sąsmaukoje POSEIDONO garbei; Nemėjinės Argolidėje DZEUSO garbei. Atsiranda **helėnų** (gr. k-ros žmonių) antonimas **barbarai.**

Dailė. Gr. dailės geom. stiliaus epocha patiria dvejopą praeities poveikį: Kretos–Mikėnų (III t-mečio pr.–~1400) ir Mikėnų (~1600–1200). Pomikėn. dailėje (XII–XI a.) **mikėniškosios formos sumenkėja ir sulaukėja,** protogeom. epochoje (1050–950) toliau nyksta tradicijos, bet ir prasideda naujovės (geometrizavimas). Geom. epochoje (950–700) ant amforų iš paprastų geom. ornamentų (linijų, meandrų, pusračių) **kuriamas ornament. kosmosas.** Dailės dirbiniui būdinga tvirta struktūra (tektonika – horizontalių ir vertikalių santykis). Abstrahuotas vaizdavimas (statulėlės).

Graikų miestai-valstybės

Graikų religinių kultų vietos

Polis, miestas-valstybė, arba bendruom. v-bė, susideda iš miesto ir aplink jį esančios b-menės teritorijos. Jam būdinga vidaus ir užs. politikos savarankiškumas (autonomija ir eleuterija), natūral. ūkis (autarkija), viet. kultai (valst. ir rel. b-ja). Tarptaut. teis. miestų-valstybių santykiai reguliuojami taikos ir s-gos sutartimis. Gr. vardą polis gauna ne pagal vietą, bet pagal iš vietovardžio pasidarytą gyventojų pavadinimą. Polį saugo dievybė, jis vadovaujasi jos duotais įstatymais. Miestų-valstybių plotas: Atėnų – 2550 km², Korinto – 880 km², Argo – 1400 km², 22 Fokidės v-bėlių drauge – 1650 km².

Iš pradžių perimama nugalėtųjų valdymo forma – **karalystė** (basilėjas – karalius – yra ne gr. kilmės žodis). Karaliaus valdžia ribota: ją jis gauna iš DZEUSO (jis – patikėto židinio kurstytojas, patikėtos kaimenės ganytojas). Gr. gentims šalyje įsigalėjus, griežtas karalių vadovavimas darosi nereikalingas. Lakonijoje, Arge, Arkadijoje, Elidėje ir Makedonijoje jų valdžia vis mažinama, o kituose kraštuose ją visai panaikina **kilmingieji.** Remdamiesi žemėvalda, priklausomais žemdirbiais, jie perima valdžią: susiklosto **aristokratija** – žemvaldžių **(kar. kastos)** viešpatavimas. D-menė užsiima tik kar. žaidimais, vežimų lenktynėmis, medžiokle ir pramogomis. Būdinga arklininkystė. Įvedama **oligarchija** (mažumos valdžia), valdanti daugumą (laisvuosius, priklausomuosius, vergus), arba varginguosius. VII ir VI a. uzurpatoriai iš d-menės, remiami nepatenkintų smulkiųjų žemvaldžių ir valstiečių, iškyla į **vienvaldžius tiranus:** kovojama prieš stambius žemvaldžius ir turtinguosius miestiečius, globojami amatininkai ir mažažemiai. Raidą užbaigia **demokratija** („tautos valdžia"). Piliet. teisės suteikiamos vis platesniems polio gyventojų sluoksniams (teisių reikalaujama už patikėtas pareigas). Sąlygas atsirasti demokratijai sudaro įvesta vergovė: kaip tik ji suteikia laisviesiems piliečiams laiko polit. veiklai.

Graikų religija

Gr. rel. vaizdiniai yra paveikti dviejų k-ros srovių:

1. **Senosios Viduržemio j. kraštų** (žemdirbiškos): vaisingumo ir motinystės deivės (artimesnės žemei ir požemiui); mirštantis metų laikų dievas; žemdirbių kultai.
2. **Indoeuropietiškosios** (atneštos įv. atsikėlėlių 2000–1100): DZEUSAS, orų ir šviesos dievas, teisės sargas, dieviškasis tėvas; galbūt HESTIJA, namų židinio deivė (lot. VESTA).

Nuo 1600 Kretos–Mikėnų d-menė minojinės k-ros žaizdre sulydo senuosius Viduržemio j. kraštų ir ide. dievų vaizdinius. To meto dievai yra DZEUSAS, HERA, POSEIDONAS, ATĖNĖ, HERMIS, ARTEMIDĖ, PAJANAS (APOLONAS), EILEITIJA, galbūt ir DIONISAS. Vėlesnis tos religijos pavidalas, atitinkantis Mikėnų miestų visuom. hierarchiją, yra **Homero** išpopuliarinta **d-menės religija** (Olimpo dievai): DZEUSAS, dangaus dievas, jo žmona HERA, namų židinio ir santuokos deivė; DEMETRA, žemė-motina; POSEIDONAS, jūrų viešpats; HEFAISTAS, kalvių dievas; AREJAS, karo dievas; APOLONAS, šviesos, tyrumo ir patyrimo dievas, jo sesuo ARTEMIDĖ, medžioklės deivė; AFRODITĖ, meilės deivė; HERMIS, vagių ir pirklių dievas; ATĖNĖ, amatų, menų ir mokslų globėja. Greta jos egzistuoja **liaudies religija:** viet. dievai, gamtos jėgų, dangaus kūnų (saulės, mėnulio), abstraktybių (vaidų, vilties) personifikacijos. Nežinoma apie dogmas, magiją, žynius, prietarus. HESIODO „Dievų kilmėje" dorovinės aspiracijos ir naivus tikėjimas teisingumu (DZEUSAS – dieviškasis teisėjas). Naujų rel. idėjų paskelbia **orfikai ir pitagorininkai** (mintys apie atpildą ir bausmę po mirties), jų yra **misterijų kultuose** (Eleusinas), kurie pašvęstiesiems (mistikams) garantuoja pomirt. gyvenimą.

VII a. iš Trakijos skverbiasi vyno dievas DIONISAS. Delfų APOLONO priimtas, jis yra paskutinis į Olimpą patekęs dievas.

IV a. įvedamas ASKLEPIJO, gydymo dievo, kultas.

Būdingas helenizmo bruožas yra rel. **sinkretizmas** (yra polio rel. ir polit. b-ja). Imama abejoti Olimpo dievų ir daugelio viet. dievybių buvimu, bet ateizmas neplinta. Tai rodo rel. vaizduotė, įkaistanti asm. ir polit. sukrėtimų atvejais (pvz., per keltų antpuolį). ◊ Garbinama TICHE, aklo ir negailestingo atsitiktinumo deivė, kuriai pavaldūs visi. Greta sen. misterijų kultų (DEMETROS ir DIONISO) iškyla ne mažiau paslaptingi nauji IZIDĖS, BAALO ir KIBELĖS kultai. Tiesa, jie suvokiami kaip jau žinomų sen. dievų naujos hipostazės *(Interpretatio Graeca).*

Dirbtinis vieno kulto kūrimas. Egipte į valst. dievo rangą iškeliamas **Serapis** (iš OZYRIO ir APIO), kaip gydymo ir orakulų dievas (vėliau susietas su dievų karaliene IZIDE).

Graikų kolonizacija 750–550 pr. Kr.

Graikų kolonizacija (750–550) padeda išaugti gr. bendrumo jausmui; jos priežastys: amatų suklestėjimas, jūrų prekybos išplitimas, gyventojų perteklius (jau HESIODAS patarė apsiriboti vienu vaiku), valstiečių įsiskolinimas, polit. emigracija, soc. prieštaravimai (Megara, Korintas, Atėnai). Pagaliau kolonizacija išreiškia elementarų gyvenimo atnaujinimo poreikį. Ji vykdoma ne centralizuotai. Koloniją kuria (dažnai pagal orakulo ištarmę) miestas-metropolija arba jos centre esantis jūrų uostas.

Kolonijos dvejopos – **agrarinės ir prekybinės.** Jos turi polit. savarankiškumą, bet bendrus su metropolija kultus bei papročius. Vyksta **aplinkinių kraštų helenizavimas.** Dėl asirų priešpriešos rytuose jos plinta į v.: Kampanijoje, Sicilijoje, P. Italijoje, P. Galijoje. Tiesa, taikią kolonizaciją Viduržemio j. vakaruose trukdo Kartagina. Š. Afrikoje reikšmingi prek. centrai Kirėnė ir Naukratija.

Jonija

Reikšmingiausiu prekybos su Rytais perkrovimo uostu ir polit. bei kult. centru tampa **Miletas,** > 90 naujai įkurtų Juodosios j. pakrančių miestų metropolija.

~750 **Homeras** senuosius herojinius Trojos karo epus perkuria į poemas „Iliada" ir „Odisėja". Glaudžios sąsajos su Art. Rytų istorija.

Nuo 700 palaikomi santykiai su Frygijos ir Lidijos v-bėmis. Iš jų **jonėnai perima pinigų ūkį** (talentas, mina). Kar. susirėmimai su Lidijos GIGU ir ALIJATU (p. 35).

Nuo 650 per soc. ir polit. neramumus jonėnų miestuose turtingos pirklių šeimos **išstumia kilminguosius,** didėja liaudies įtaka, dažnai vadovaujant tiranams.

560 Joniją užkariauja Lidijos KROISAS (p. 35); jos miestai išlaiko autonomiją, užsimezga prek. ryšiai su gilum. Lidija, jiems uždedama kar. prievolė.

546 prasideda persų valdymas. Sardai tampa Jonijos satrapijos centru (517). Jonėnų laivynas remia DARIJAUS žygį prieš skitus. Jonijos natūrfilosofai išvyksta į P. Italiją.

537–522 Polikrato Samiečio tiranija, įvesta padedant LIGDAMIDUI iš Nakso. Samas suklesti, įsiviešpataujama Egėjo jūroje (talasokratija). S-ga su Egipto faraonu AMASIU (p. 25).

Dailėje 700–600 vyksta orientalizacija. Iš R. skverbiasi natūralist. elementai (augalų, žvėrių, mit. būtybių). Svarbus tarpininkas Korintas, prekiaujantis su Jonija. Kiti dailės centrai: Atika, Chalkidė, Rodas. R. poveikis juntamas monument. statyboje (Samo herajonas, Peisistratidų DZEUSO šventykla). Vėl. geom. stiliaus šventyklos Spartoje, Same ir Terméje (šventykla iš sen. gr. megaro). Šiam laikotarpiui skirtini pirmi **smulkieji dailės kūriniai:** reljefais puošti metalo dirbiniai, smulkioji skulptūra, ginklai. **Ankst. skulptūros:** Oksero statulėlės, POLIMEDO ARGIEČIO kuras. Stambiosios skulptūros „išradėju" laikomas kretietis DAIDALAS. Stambioji skulptūra laikoma lyg ir žmogaus simboliu, o to laiko monument. architektūra (mūro šventykla su peristaze – apeinamąja kolonada) suvokiama kaip gr. polio simbolis.

Jonėnų lyrika: 1. Jambas, pritariamas styg. instrumentais – ARCHILOCHAS PARIETIS, HIPONAKTAS EFESIETIS. 2. Elegija, pritariama fleita (mirusiųjų apraudojimas) – KALINAS EFESIETIS, TIRTAJAS, MIMNERMAS KOLOFONIETIS. 3. Lesbiškoji daina – TERPANDRAS LESBIETIS (septynstygės lyros išradėjas), ALKAJAS, SAPFO, ANAKREONTAS. 4. Chor. lyrika – ALKMANAS, STESICHORAS HIMERIETIS.

Filosofija. Vaduojantis iš mit. mąstymo tradicijos, Milete susiklosto **Jonijos natūrfilosofija.** Sprendžiamas pradžios, pirmapradės medžiagos **archės** klausimas. TALIUI (~624–546) archė – vanduo; ANAKSIMANDRUI (~611–546) – apeironas, kažkas neapibrėžta ir be ribų; ANAKSIMENUI (~586–525) – oras *(aer, pneuma),* vientisa, begalinė, nesunaikinama medžiaga. KSENOFANAS (iš Kolofono, 570–po 480) įkuria P. Italijoje Elėjos filos. m-lą: vientisa visata yra rutulio formos, kritikuojamas tikėjimas dievais. PARMENIDUI ELĖJIEČIUI (540–470) būtis yra mąstymo esmė. PITAGORAS (580–500) įkuria Krotone vienuolišką d-ją: pasaulio harmoniją ir tvarką pažinti padeda matematika, fizika, akustika ir astronomija; skaičių mokslas; muzika ir v-bės teorija; sielų persikėlimo teorija. HERAKLEITUI EFESIEČIUI (~535–470) svarbu ne esatis, o tapsmas (kitimas), vykstantis tam tikru ritmu, kuris ir išreiškia pasaulio tvarką bei prasmę.

Ūkis. M. Azijoje plinta jonėnų prekyba. Monetų kalimas išstumia natūral. ūkį: pinig. ūkis pakeičia mainų prekybą. Susiformuoja pirklių luomas. Pasirodo pirkt. vergai (pirmieji Chijo saloje).

PENKI EFORAI

DU KARALIAI
Agiadai
Euripontidai

GERUSIJA (senių taryba)
28

rinkimai
veto
rinkimai

KARIUOMENĖ
5 lochai
1000 1000 1000 1000 1000

KARIUOMENĖS SUSIRINKIMAS (apela)
Mesoja
Filės
SPARTIEČIAI
Hileidė
Dimanai
Pamfilai

karinė prievolė per karą

PERIOIKAI
(PAKRAŠČIŲ GYVENTOJAI)

HELOTAI
žemdirbiai

Spartos santvarka („spartietiškasis kosmas“)

ATIKA
Atėnai
ELIDĖ
PISATAI
Olimpija
ARKADAI
Korintas
Orchomenas
ARGOLIDĖ
Argas
Nauplija
Epidauras
Aigina
Kalaurėja
Hermionė
Hisijai 669
Tegėja
Parnono kalnynas
KINŪRIJA
Kiparisija
620
Itomė
Mesenė
Selasija
Prasijai
MESENIJA
Fera
Sparta
Taigetas
Amiklai
Gerontrai
Korone
Abija
LAKONIJA
Kardamilė
Metonė
Asinė
Zaraksas
Ekspedicija, 700 įkūrusi Tarentą
Oitilas
Gitejonas
kalnynas
Kitera

spartiatų kraštas
Spartos įtakos sritys
antispartiškoji s-ga per II Mesenijos karą
Kalaurėjos amfiktionija

Peloponesas iki 500 pr. Kr.

Sparta

~900 Euroto u. slėnyje įkuriama Spartos gyvenvietė iš 4 kaimų (Limnų, Mesojos, Kinosūros, Pitanės).

740–720 I Mesenijos karas. Krl. TEOPOMPAS paima Itomės kalno t-vę ir užkariauja Meseniją.

706 įkuriamas Tarentas. ◊ Po kovų su Tegėja ir Sparta (ginčas dėl Kinūrijos, Hisijų mūšis 669) š. r. Peloponese **įsigali Argas,**

680–650 valdomas krl. Feidono. Įvedami įv. matai (feidoniškoji pėda, obolas, drachma). Sudaryta Kalaurėjos amfiktionija sustiprina FEIDONO padėtį.

660–640 II Mesenijos karas. Mesenų sukilimą paremia Achaja, Elidė ir Argas. Prarandant Mesenijos spartiatų kraštą, Spartoje kyla didelė polit. ir ūk. įtampa.

640 mesenus įveikia **naujoji į falangą surikiuotų hoplitų taktika.** Sparta – kar. v-bė, viena „hoplitinių politėjų" tarp Graikijos miestų.

Karo pasekmės: beatodairiška helotų priespauda, spartiečių užsisklendimas nuo užsienio (geležiniai luitai kaip vidaus valiuta), kult. nuosmukis, mažumos valdžia (pilnateisiai piliečiai – tik 9000 spartiatų).

550 sudaroma Spartos vadovaujama Peloponeso kar. s-ga (Spartos hegemonija). Išskyrus Achają ir Argą, visoms Peloponeso v-bėlėms uždedama kar. prievolė, bet jos išlaiko autonomiją. Vėliau Sparta, kaip stipriausia kar. v-bė, tampa kovotoja prieš tiraniją (įsikišimai Same, Atėnuose, Sikione) ir demą (liaudį), bet nuo V a. vid. ji nieko neužkariauja, tik išlaiko *status quo* (nedaugėja ir gyventojų).

Valstybinė santvarka

~700 Spartos valdžios organai yra du karaliai, gerusija („senių taryba") ir k-menės susirinkimas. Iš tradicijos manyta, kad šią santvarką vad. Didžiąja Ištarme, nustatė LIKURGAS, o iš tiesų ji – šimtametės raidos rezultatas. Į Spartos gyvenviečių s-gą priėmus Amiklus, atsiranda Lakedaimoniečių v-bė; per vėlesnę reformą sudaromas eforatas (vis dar kar. karalystė). VI a. II pusėje eforai tampa vidaus ir užs. politikos vadovais.

Į 3 files sutelkti spartiatai gyvena vyrų bendrijomis. 14–20 m. jaunikaičius auklėja v-bė; 20–30 m. vyrai gyvena karių b-joje, o senesnieji – mitybos b-jose (sisitijuose). Ūkio pagrindas – krašto išdalijimas spartiatams paveldimais. bet neparduodamais ir nedalomais žemės sklypais (klerais), kuriuos iš pusės apdirba helotai (priklausomi žemdirbiai); jiems kasmet skelbiamas karas, ir jie slaptai sekami *(krypteia)*. Perioikai (pakraštiniai) yra Lakedaimono ir Mesenijos gyventojai dorėnai (~100 miestų), turintys mažiau teisių, bet atliekantys kar. prievolę. Jie nedalyvauja k-menės susirinkimuose, jų neauklėja v-bė.

Kultūrą stipriai veikia jonėnų k-ra, ypač rytų gr. lyrikai: TERPANDRAS (iš Lesbo), ALKMANAS (iš Sardų), TIRTAJAS (dainos, himnai, chorai).

Likusios Graikijos dalies raida

~700 Hesiodas iš Askros (Bojotijoje) sukuria poemas „Teogonija" (mitai apie Dzeusą ir kt. dievus) ir „Darbai ir dienos" (žmonijos nuosmukis per 5 amžius, patarimai žemdirbiams ir jūreiviams).

VII ir VI a. sandūroje užrašinėjamos galiojančios teis. normos, iki tol gyvavusios tik žodžiu, v-bės ir piliečių gyvenimą imama reguliuoti įstatymais (nors tam dažnai priešinasi d-menė). Tai susiję su teisės ir teis. sąmonės raida.

VII a. įvairiuose gr. miestuose-valstybėse **atsiranda tiranija,** kilusi iš vidinių d-menės kivirčų. Padariniai: stiprėja valdžios galia, darosi kryptinga vidaus ir užs. politika.

657–580 tiranija Korinte: KIPSELAS, PERIANDRAS, PSAMETICHAS. Korintas suklesti kaip pirmoji Graikijos jūrų valstybė. Proteguojami žemdirbiai kaip priešpriešа diduomenei.

600–570 Kleistenio tiranija Sikone. Įvedus polit. naujovių, paremiama Delfų amfiktionija per I šv. karą su Fokide. Sugriovus Kirhą, panaikinamas Delfų piligrimų kelionės mokestis. **Delfai tampa didž. gr. šventove.**

582 naujai pertvarkomos Delfų (Pitinės) žaidynės.

Dailė. Archaikos laikotarpis (600–500). Iš pradžių pirmauja dorėnų kraštai (Korintas), vėliau – jonėnai (Atėnai). Nuogų **jaunikaičių statulos** (kurai) ir **apsirengusių merginų** statulos (koros). Didž. laimėjimų pasiekia juodafigūrė vazų tapyba (EKSEKIJAS, 550–520), nuo 530 prasideda ir raudonfigūrė (didž. meistras Atikos EUFRONIJAS). Šventyklų skulptūros (frontonuose, metopose, fryzuose). **Brandžiosios archajinės Atėnų dailės suklestėjimas ir pabaiga.**

AREOPAGAS.
„Įstatymų sargai"
★★
400 TARYBA
ARCHONTAI
IŽDININKAS
§
TAUTOS SUSIRINKIMAS
RINKIMAI
★
TAUTOS TEISMAS
RINKIMAI
ATĖNIEČIŲ TAUTA
I filė
II filė
III filė
IV filė
I klasė
II klasė
III klasė
IV klasė
100
100
100
100
★ pareigūnų rinkimai, taikos ir karo klausimas teismas, įstatymai
★★ aukštesnioji kontrolė, paveldėjimo ir kraujo teismingumas

Solono įvesta santvarka

Pirmininkas
PRITANĖJAS
9 ARCHONTAI
AREOPAGAS
★★★
500 TARYBA
§
★★
po 50 iš filės
Archontas polemarchas
TAUTOS SUSIRINKIMAS
10 STRATEGŲ
★
10 FILIŲ-PULKŲ
MIESTAS
KAIMAS
PAJŪRIS
10 FILIŲ
apie 100 DEMŲ
TAUTOS TEISMAS
★ asmeniškai išrinktas, galima perrinkti
★★ tik iš dviejų aukštesniųjų klasių
★★★ tik kraujo teismingumas

Kleistenio įvesta santvarka

Iš pradžių valdo karalius; jam pavaldi Atikos kraštų kilmingųjų d-mené. Jai persikėlus į Atėnus (miesto d-menė), karaliaus valdžia pamažu ribojama.
683 karalių pakeičia **archontatas.** Archontai pareigas eina 1 m. Pareigybės: archontas basilėjas tvarko Dioniso kultą, archontas eponimas – senasis Atėnų miesto vadovas, archontas polemarchas vadovauja k-menei. ◊ Valst. krizei (žemdirbių įsiskolinimui) įveikti
~624 išleidžiami Drakonto įstatymai („drakoniškos bausmės"). Archontatas papildomas 6 tesmotetais, panaikinamas kraujo kerštas. Dėl soc. įtampos aštrėja vidaus polit. situacija: didėja smulkiųjų žemdirbių skol. vergovė, dėl užjūrio prekybos išauga vid. luomo reikšmė, keliami polit. reikalavimai kilmingiesiems.
594 išrinktas archontu su diktatoriaus įgaliojimais kaip „taikintojas" (aisimnetas) **Solonas** patvarko:
1. **Išlaisvinti žemdirbius,** panaikinant žemės skolas (hipoteka) ir baudžiavą (seisachtėja), neperdalinėti iš naujo žemės, o tik nustatyti fiksuotą žemėvaldos dydį.
2. **Apriboti kilmingųjų galią,** suskirstant piliečius, žemės savininkus, į 4 klases: pentakosiomedimnai (500 medimnų derlius), raiteliai (300–500 medimnų), zeugitai (turintys kinkinį ir tarnaujantys hoplitais), tetai (neturintys nuosavybės). Įvedama timokratija, t. y. savininkų valdžia, ir pajamomis (derliumi) pagrįsta visuom. hierarchija.
3. **Pinigų reforma:** pereiti nuo aiginiškosios prie eubojiškosios-miletiškosios valiutos.
4. **Fiksuoti kiekvieno piliečio teisę** viešai iškelti kaltinimą (skundą).

Solono įstatymų pagr. idėjos:
1) individo emancipacija: jis – daugiau ne giminės narys, o v-bės pilietis;
2) prekybos ir amatų skatinimas.

Santvarka. Tautos susirinkimas (eklesija) renka iš I klasės piliečių archontus ir iždininką, iš 3 pirmųjų klasių – 400 tarybą (pagal 4 sen. files). Tetai dalyvauja tautos susirinkime ir tautos teisme. ◊ Pertvarkymai nestabilizavo polit. padėties, o paskatino naujus neramumus ir tautos susiskaldymą į 2 grupes: krašto vid. dalies d-menę ir pajūrio gyventojus, vadovaujamus Alkmajonidų. Kalnų mažažemiai paremia
560 Peisistrato tiranijos įvedimą. Suklesti Atėnų ūkis ir k-ra. Ugdoma žemdirbystė. Ribojama d-menės galia. Įvedama valdovo asm. sargyba. Tebegalioja SOLONO įstatymai. Kalamos valst. monetos su ATĖNĖS ir pelėdos atvaizdu. Pertvarkomos 566 įsteigtos Panatėnajos. **Skatinamas Dioniso kultas.**
527–514 valdo tiranai HIPIJAS ir HIPARCHAS.
519 Platajų s-ga su Atėnais prieš Tėbus.
514 HARMODIJAS ir ARISTOGEITONAS („tiranų žudikai") iš priv. keršto nužudo HIPARCHĄ. Delfų orakulo ir Spartos k-menės (vadas KLEOMENAS) remiamas KLEISTENIS Alkmajonidas
510 nuverčia tiraniją.
509–507 Kleistenio reforma. Kuriama demokratija naujų (terit.) filių ir izonomijos (visų piliečių lygiateisiškumo) pagrindu. Piliečiai pagal burtus suskirstomi į 10 filių; kiekviena jų susideda iš 3 sričių (miesto, kaimo, pajūrio) piliečių po trečdalį (tritiją). 500 taryboje filei atstovauja 50 deputatų, ir jie (kaip pritanėjas) 36 dienas vadovauja miestui, pirmininkaujami iš savo tarpo kasdien išsirenkamo pritano. Kiekvienas tritijas susideda iš demų, santvarkos pagrindą sudarančių savivaldžių b-menių (jos tvarko piliečių sąrašus). Kiekvienas pilietis dalyvauja tautos susirinkime. Suskirstymas į files perkeliamas ir į k-menę: archontui polemarchui kartu su 10 strategų yra pavaldūs ir 10 filių-pulkų. Nustatoma, kad mirties bausmė vykdoma nuodų taure. Uždraudžiama kankinti laisvuosius. Įvedama miestui pavojingų piliečių tremtis pagal **ostrakizmą** (šukių teismą), neatimant pilietybės (garbės) ir turto.
508 įsikišus Spartai, išvaromas KLEISTENIS.
507 atėniečiams apgulus KLEOMENĄ ir d-menės vadą ISAGORĄ akropolyje, KLEISTENIS grąžinamas.
506 atėniečiai nugali spartiečius, bojotus ir chalkidiečius, Chalkidėje apgyvendinama 4000 kolonistų (kleruchų) iš Atikos. KLEOMENUI pralaimėjus Arge, demokratija įvedama ir ten.

Poezija. Klesti brandžioji archaikos lyrika. TEOGNIDAS (iš Megaros): elegijos (diduomenės skundai dėl soc. permainų, puotų dainos). ANAKREONTAS (iš Tejo; 570–488): puotų ir meilės eilės (berniuko meilė, simposijas); jis dalį gyvenimo praleido POLIKRATO SAMIEČIO dvare su regiečiu IBIKU, aistringos meilės poetu. Chor. lyrikos kūrėjai SIMONIDAS (556–468) ir BAKCHILIDAS (505–450) gyvenimą baigė Sirakūzų dvare, kur susitiko su PINDARU (518–446), gr. chor. lyrikos didž. kūrėju: kulto eilės (pajanai, ditirambai, himnai), pergalės dainos.

Persija
Persijos vasal. v-bės
graikai, kanaujantys su persais
neutralios gr. v-bėlės
Persijos laivyno ir sausumos k-menės kelias 492 pr. Kr.
Dačio žygis 490 pr. Kr
Persijos laivyno ir sausumos k-menės žygis, vadovaujamas Kserkso 480 pr. Kr.
sukilusių gr. miestų ataka

Persų karai

Atėnų jūrų sąjunga ir sąjungininkai
Sparta ir sąjungininkai
miestai, mokėję daugiau kaip 8 talentus arba davę laivus
Atikos kleruchijos ir kolonijos
mokestinės apygardos:
I Trakijos
II Helesponto
III Jonijos
IV Karijos
V salų

Atėnų jūrų sąjunga

Graikų–persų karai (500–479)

500–494 jonėnų sukilimą, vadovaujamą ARISTAGORO MILETIEČIO ir tik Atėnų bei Eretrijos paremtą, po pirmųjų sėkmių (Sardų puolimas) persai nuslopina (pralaimėjimas prie Efeso). Atsakydami persai vėl užkariauja Kiprą (497), prie Ladės sunaikina jonėnų laivyną ir

494 sugriauna Miletą, jo gyventojus ištremia į Mesopotamiją.

493 TEMISTOKLIS tampa archontu.

492 persai, vadovaujami karvedžio MARDONIJO, užkariauja Trakiją ir Makedoniją. Chersoneso tiranas MILTIADAS J. pabėga į Atėnus ir ten išrenkamas vienu iš 10 strategų. Prie Ato kyšulio audra sunaikina persų laivyną. Persų raginimą visiems gr. miestams pasiduoti (atsiųsti vandens ir žemės) Sparta ir Atėnai atmeta.

490 I persų žygį, vadovaujamą Dačio ir Artaferno, lydi HIPIJAS. Sugriaunama Eretrija ir ištremiami jos gyventojai.

Maratono mūšį 490 09 laimi Atėnų k-menė (Maratono bėgūno pranešimas), vadovaujama MILTIADO (gr. taktikos pranašumas). Persų laivynas grįžta į M. Aziją. Atėnai, kaip visos Heladės kovos avangardas, po pergalės prieš iki tol nenugalimus persus pretenduoja į d. polit. galybę. MILTIADAS miršta įkalintas po nesėkmingo žygio prieš PARĄ (489).

487 burtais išrenkami archontai iš 500 I ir II klasės piliečių kandidatų. Dėl to ši tarnyba polit. neutralizuojasi; didėja strategų įtaka (pakartot. išrinkimas, įgaliojimai), nes jie išlaiko adm. ir fin. teises. Po polit. priešininkų HIPARCHO (487), MEGAKLIO (486), KSANTIPO (484) ir ARISTEIDO (483)

487–483 tremčių pagal ostrakizmą TEMISTOKLIS gali **realizuoti laivyno statybos programą** (nuo 180 trijerų iki 481): laivus stato v-bė, statyba finansuojama iš Laurijo sidabro kasyklos pajamų, laivus apginkluoja turtingi piliečiai (leiturgija). Išauga tetų, kaip irklininkų, polit. reikšmė.

480 persai surengia II žygį: iš Sardų išžygiuoja KSERKSAS su 100 000 vyrų. Tyras, kaip metropolija, įsako Kartaginai **pulti Sicilijos graikus.**

480 Himeros mūšyje kartaginiečius nugali Sirakūzų tiranas GELONAS, o HIERONAS SIRAKŪZIETIS, GELONO brolis, – etr. laivyną

474 jūrų mūšyje prie Kimės (Kumų; p. 73). Tai įgalina iškilti Romą.

481 sudaroma kar. s-ga (helėnų simachija), vadovaujama Spartos. Po berezultačio jūrų mūšio prie Artemisijo kyšulio

480 08 Termopilų tarpeklyje pasiaukojamai žūva LEONIDAS su 300 spartiatų ir 5600 kitų karių, kad apsaugotų gr. k-menės atsitraukimą. Persai apiplėšia Atėnus.

480 09 Salamino jūrų mūšį laimi graikai, vadovaujami spartiečio EURIBIADO ir kovodami pagal TEMISTOKLIO planą. Gausesnis persų laivynas ankštame sąs. negali išsiskleisti prieš 310 gr. laivų. Sumuštas jis pasitraukia į M. Aziją. Persų k-menė, vadovaujama MARDONIJO, žiemoja Tesalijoje. Antrą kartą sugriovę Atėnus, persai

479 pralaimi mūšius prie Platajų (sausumos) **ir Mikalės kyšulio** (jūrų) prie Mileto. TEMISTOKLIUI patarus, nekeršijama gr. v-bėlėms, draugavusioms su persais. Graikijoje nusistoja 20-metė taika.

Persų karų reikšmė. Persai atsisako užkariavimų. Išsaugoma polit. ir dvasinė gr. laisvė. Susidaro galimybė plėtotis gr. k-rai.

479 statoma Atėnų mst. siena, nors Sparta prieštarauja.

478 jon. miestus išvaduoja gr. laivynas, vadovaujamas spartiečio PAUSANIJO, kurį dėl tironiškų polinkių atšaukia eforai. Sparta kviečia jonėnus grįžti atgal į gimtąją Graikiją ir iš karo pasitraukia. Jonėnų prašomi Atėnai ir toliau gina juos nuo persų.

I Atėnų jūrų sąjunga

477 sukuriama I Atėnų jūrų s-ga gintis nuo persų pavojaus (Atėnai ir jon. miestai). S-gos nariai moka mokestį (460 talentų; jį nustatė „teisuolis" ARISTEIDAS). S-gos būstinė – Delas. S-gos taryboje visi nariai turi lygias teises. Atėnai darosi didž. ek. galybė Graikijoje. Sparta ir Atėnai ima nesutarti.

470 pagal ostrakizmą ištremtas TEMISTOKLIS miršta kaip persų vasalas Magnesijoje prie Majandro. MILTIADO sūnus KIMONAS – s-gos laivyno vadas – toliau kariauja su persais.

465 Kimonas prie Eurimedonto M. Azijos pietuose **nugali persų laivyną ir kariuomenę.** Spartos priešiškumas augančiai Atėnų galiai didėja. Dėl katastrofiško žemės drebėjimo (464) ir III Mesenijos karo (464–455) mažėja Spartos gyventojų. Ji paprašo Atėnų pagalbos Itomės kalno t-vės apgulai, bet atvykusią k-menę išsiunčia atgal dėl dem. tendencijų plitimo. Dėl to palankus Spartai KIMONAS pagal ostrakizmą

461 ištremiamas iš Atėnų.

Klasikinė dailė (V ir IV a.)
Didž. laimėjimai – DZEUSO šventykla Olimpijoje ir ATENĖS šventykla (Partenonas) Akropolyje (IKTINAS, KALIKRATAS). Žym. skulptoriai – dorėnas **Polikleitas Doriforas,** pabrėžiantis proporcijas ir ritmą (kontraposto, kaip žmogaus kūno ramybės ir judesio žaismo, atradimas), **Feidijas,** Partenono chrizoelefantinių DZEUSO bei ATĖNES statulų kūrėjas. Nieko neišliko iš POLIGNOTO TASIEČIO monument. sienų tapybos. **IV a. meno** prielaidas sudaro polio irimas, gyvenimo pilietėjimas. Atskleidžiamas individo dvas. gyvenimas (portretas). Didž. menininkai: **Praksitelis,** rodantis dievų žmogiškumą („Knido Afroditė", „Hermis"); **Skopas,** reiškiantis patosą („Mainadė"); **Lisipas,** sukūręs helenist. žmogaus tipą („Apoksiomenas").

Literatūra
Labiausiai pasižymi iš Dioniso kulto (choras ir vienas „atsakinėtojas" TESPIDO kūryboje) atsiradusios **tragedijos** kūrėjai:
Aischilas (525–456) įveda II aktorių, sumažina choro vaidmenį dialogo naudai. Archajiškas herojinis ir gilus rel. turinys būdingas tragedijoms „Persai" (472), „Septynetas prieš Tėbus" (467), „Orestėja" (458).
Sofoklis (497–406) tragedijai suteikia klasik. formą, įveda III aktorių ir sustiprina chorą. Dramos veiksmas grindžiamas veikėjų dvas. gyvenimu (charakterių tragedijos): „Antigonė" (442), „Oidipas" (427), „Elektra", „Filoktetas".
Euripidas (480–406) psichol. priemonėmis ir perdirbinėdamas padavimus bando nuvainikuoti herojus. Jis parengė dirvą miestiečių dramai ir padarė d. poveikį pasaulio l-rai: „Medėja" (431), „Hipolitas" (428), „Trojietės" (415). Klesti Atikos polit. **komedija:** KRATINAS (520–423); EUPOLIDAS (446–411); **Aristofanas**(445–385), sen. atik. komedijos žym. kūrėjas, gvildena social. klausimus, kritiškai vertina gimtojo miesto politiką, pašiepia sofistus: „Debesys" (423), „Vapsvos" (422), „Paukščiai" (414), „Varlės" (405).
Naujają atik. nepolit. komediją kuria MENANDRAS (343–290): visuom. tematikos kritiškos, bet linksmos komedijos „Trečiųjų teismas". „Bambeklis".

Istoriografija
Herodotas Halikarnasietis (484–425), pasak CICERONO, „istorijos tėvas", veikale „Tyrimų išdėstymas" *(Historiēs apodexis)* aprašo Europos ir Azijos (helėnų ir barbarų) susidūrimą. Būdinga dorovinė religinė, o ne nacionalinė istorijos traktuotė (istorija aiškinama remiantis giliu tikėjimu į dievišką lemtį).
Tukididas (460–396), objektyvaus istorijos mokslo kūrėjas, Peloponeso karą aprašo kaip prakt. ist. pamoką (pragmat. istoriografija). Ne dievai, o priežastys lemia ist. eigą.
Ksenofontas (430–354) „Anabasyje" aprašo KYRO žygį ir gr. sugrįžimą, o „Helenikoje" – gyvenamojo meto Graikijos istoriją.

Filosofija
Sofistai (išminties mokytojai) stengiasi teikti bendrąjį išsimokslinimą, kad jaunuoliai, remdamiesi retorika, dialektika ir polit. mokslu, pasirengtų gyvenimui. Žinias laiko „preke". Žymiausieji: abderietis PROTAGORAS, parengęs dirvą subjektyvizmui ir reliatyvizmui („Žmogus yra visų daiktų matas"), traktavęs žinojimą tik kaip nuomonę, skelbęs stipresniojo teisę; leontinietis GORGIJAS, mokęs retorikos. kuri „pasmerktą pralaimėti dalyką padarytų laimintį"; PRODIKAS KOSIETIS, valstyb. piliet. etikos kūrėjas; elidietis HIPIJAS, skelbęs žmogaus nepriklausymą nuo aplinkos.
Sokratas (469–399), antropolog. filosofijos pradininkas, bando savo metodais (ironija, *maieutike* – pribuvėjos menu) apibrėžti visuotinybę (dorybės esmę) sąvokomis, kad žmogus galėtų įžvalgiai mąstyti ir elgtis (dorybės galima išmokti). Nuo paklydimų saugąs vid. balsas *(daimonion).*
Platonas (427–347), Atėnų akademijos įkūrėjas (387), remdamasis tuo, kaip sąvokas (gėris, dorybė) sudarinėjo SOKRATAS, sukuria idėjų (pirm. formų) teoriją ir teoriją apie esmių pasaulį, kaip priešpriešą reiškinių pasauliui, kuris tik atsiranda iš esmių pasaulio. Idėjų pažinimas tėra tikrosios praeities prisiminimas. ◊ PLATONO ist. reikšmė iškyla iš programinių polit. veikalų, kuriuose jis valst. įstatymų svarb. bruožais laiko išmintį. drąsą, protingumą, teisėtumą. Veikalai: „Apologija", „Kritonas", „Simposijas", „Faidonas", „Valstybė", „Įstatymai" ir kt.
Aristotelis (384–322; stageirietis), likėjo įkūrėjas Atėnuose, apima gyvenamojo meto žinių visumą, išskiria filosofiją, pagrindžia kitas naujas mokslo šakas. Jo raštams būdinga analit. mąstymas, empir. metodika ir abstrahavimas.

Demokratijos viršūnė

462 PERIKLIO ir EFIALTO pasiūlymu teisės ir visų polit. klausimų sprendimai perduodami tarybai *(bulė)*, prisiekusiųjų teismams ir tautos susirinkimui *(ekklēsia)*; taigi areopagas nušalinamas, jam lieka tik kriminal. teismingumas. Nužudžius EFIALTĄ (461), reformas toliau vykdo PERIKLIS.

461 įvedami dienpinigiai tarybos nariams ir teisėjams (mokami iš sąjungininkų mokesčių).

458 **leidimu** rinkti ir **III klasės piliečius** į archontus demokratija pasiekia viršūnę. V-bei vadovauja tarybos pirmininkai (pritanai). D-menei netenkant galių, polit. atsakomybė atitenka tautai, susidedančiai iš piliečių pagal

451 pilietybės įstatymą: abu tėvai turi būti iš Atikos (uždarumas: atėnietis netenka pilietybės, jeigu motina užsienietė; egoizmas: soc. privilegijos – dienpinigiai ir grūdų daviniai – tik nedaugeliui; pavojinga ir nenuoseklі baigtis).

Kova su Sparta ir Persija

461 nutraukiama s-ga su Sparta ir sudaroma su Argu, tradiciniu Spartos priešu.

460–457 statomos „ilgosios sienos“, Atėnai tampa didžiausia Graikijos t-ve.

460, padedant Atėnams apgyvendinus Mesenijos helotus prie Naupakto ir sudarius Atėnų s-gą su Megara, didėja Spartos įtaka Korinte, kuris, kaip ir Aigina, yra Spartos s-kas.

457 Spartos ir Tėbų s-ga ima grėsti Atėnams iš š., Sparta ir Tėbai pasiekia pergalę prie Tanagros, o Atėnai prie Oinofitos. Prisijungus Bojotiją, Lokridę ir Fokidę, nusistoja **Atėnų hegemonija Vid. Graikijoje.**

456 Aigina priverčiama stoti į Jūrų s-gą (ir patikėti jai laivyną). Šitaip pašalinama prek. konkurencija, ir Pirėjas tampa didžiausiu Graikijos perkraunamuoju uostu. Prek. politikos sumetimais Atėnai remia sukilimus prieš persus, pvz., INARO Egipte (Egiptas greta Sicilijos ir P. Rusijos yra turtingiausias to meto grūdų tiekėjas). Be to, naikinamas Atėnų pagalb. laivynas, o s-gos kasa

454 perkeliama į Atėnus (60-oji dalis mokesčių skiriama deivei ATĖNEI). Kariaudami dviem frontais – su Sparta ir Persija, – Atėnai pamažu silpsta, ir su Sparta

451 sudaromos 5 m. paliaubos, kurioms tarpininkauja iš tremties grįžęs KIMONAS, netrukus po to miręs Kipre.

449 **Atėnai nugali persus prie Salamino** (Kipre; ir jūroje, ir sausumoje).

448 **Atėnai su Persija sudaro Kalijo taiką:** M. Azijos ir Kipro gr. miestai, išlaikydami autonomiją, lieka Persijai, o Egėjo j. tampa gr. vidaus jūra; persai pasižada nesikišti į gr. reikalus.

448 **Atėnų jūrų s-ga pertvarkoma į Atikos v-bę** (s-ga prieš Persiją darosi nereikalinga): pamažu visiems jos nariams įvedami atiški pinigai ir matai. Nario mokesčiai mokami ir toliau.

447 dėl Spartos pasipriešinimo žlunga Atėnuose PERIKLIO sušauktas visų graikų **taikos kongresas** (programa: taikos išsaugojimas, jūrų saugumas, persų sugriautų šventyklų atstatymas). Prieš Atėnus maištaujama ir vėliau: oligarchiškas perversmas Bojotijoje 447, Eubojos ir Megaros atsimetimas 446, Spartos k-menės įsiveržimas į Atiką. Atėnai priverčiami

445 sudaryti **30-metę taiką** su Sparta: Sparta pripažįsta Atikos v-bę, o Atėnai – Spartos hegemoniją Peloponese. Taigi **Atėnai, greta Persijos ir Kartaginos, yra III didelė Viduržemio jūros v-bė.** Toliau išlieka Spartos ir Atėnų dviešpatystė.

443–429 **Periklio laikai.** Pašalinus opoziciją (jo priešininko TUKIDIDO ostrakizmas 443), PERIKLIS, kaip demagogas (tautos vadas), kasmet renkamas strategu. Teisiškai jis tėra strategas, bet autoritetu tarp tautiečių (oratoriaus talentas) pranoksta kolegas. Atėnų „demokratija tėra tik pavadinimas, o iš tikrųjų – tai pirmojo vyro karaliavimas“ (TUKIDIDAS). Kuriamos kolonijos ir kleruchijos nepasiturintiems gyventojams aprūpinti. Pavojingai pereinama nuo uždarbio principo prie valst. aprūpinimo principo (išmokos). K-ros, vidaus ir užs. politikos vienovė. Polit. hegemonija siejama su kult. misija. Naudojant ir sąjungininkų lėšas statomi Akropolio statiniai, tai ilgus metus garantuoja daugeliui žmonių darbą bei pajamas, bet smarkiai apkrauna finansus. Apie PERIKLĮ ir ASPAZIJĄ telkiasi k-ros veikėjai: HERODOTAS HALIKARNASIETIS, klazomenietis ANAKSAGORAS, HIPODAMAS MILETIETIS, SOFOKLIS, FEIDIJAS. Pertvarkoma Jūrų s-ga: miestai suskirstomi į 5 mokest. apygardas ir juose įvedama demokratija. Paversti pavaldiniais ir įpareigoti mokėti mokesčius sąjungininkai priešinasi Atėnams (440 atsiskiria Samo s., bet PERIKLIS ją vėl užkariauja). 425 jūrų s-gai priklauso daugiau kaip 400 miestų-valstybių.

Atėnų ekspansionistinė politika V a.

Peloponeso karas

Peloponeso karas (431–404)
Dingstys ir priežastys: Kerkyra sudaro s-gą su Atėnais prieš Spartą; Atėnai užpuola Poteidają ir paskelbia Megarai prek. blokadą; Sparta reikalauja autonomijos visiems sąjunginiams miestams.
432 Sparta ir peloponesiečiai nusprendžia kariauti, nors karui metas nepalankus (Spartoje mažėja gyventojų, bijoma helotų sukilimų, trūksta fin. išteklių).
Periklio karo planas: evakuoti atikiečius į Atėnų-Pirėjo t-vę, prieš Peloponesą pasiųsti laivyną, vengti susirėmimo su pranašesne Spartos k-mene. Atėnų iždas turi 6000 talentų, kuriuos surinko po Kalijo fin. dekreto (434).
431–421 Archidamo karas.
431–430 Archidamas dukart įsiveržia į Atiką. Atėnų laivynas veikia prie Peloponeso krantų.
429 po 2 m. gynimosi kapituliuoja Poteidaja, bet Spartalo apgulą pralaimi atėniečiai. Atėnus **ištinka maras** (per 4 m. netenka 1/3 gyventojų), miršta ir Periklis. Tautos vadu tampa Kleonas (Periklio laikais karo priešininkas, o dabar aršus šalininkas, „ištvermės politikas“). Oligarchams vadovauja Nikijas.
429–427 nuo Atėnų jūrų s-gos atsimeta ir už tai nubaudžiama Lesbo s. Dar dukart Atiką užpuola Archidamas. Spartiečiai paima Platajus ir išžudo jų gynėjus.
425 prie Sfakterijos pralaimi spartiečiai (120 pakliūva į nelaisvę). Kleonas atmeta Spartos taikos pasiūlymą ir suintensyvina karo veiksmus. ◊ Po Atėnų laimėjimų
424 Brasidas reformuoja Spartos k-menę, spartiečiai puola Trakiją (nuo Jūrų s-gos atsimeta pakrantės miestai). Į pagalbą ateina Atėnų laivynas, vadovaujamas Kleono).
422 prie Amfipolio atėniečiai pralaimi, žūva Kleonas ir Brasidas.
421 Nikijas sudaro taiką su Sparta 50 metų. Atkuriama ikikar. padėtis. Atėnai ir Sparta sudaro gynyb. s-gą prieš Peloponeso s-gą su Argu. Alkibiado (Nikijo priešininko) politika pablogina Atėnų santykius su Sparta: Atėnai jungiasi su Argu, Elide ir Mantinėja prieš Spartą, prisijungia Melą (416), puola Lakoniją.
415–413 vyksta IV Sicilijos ekspedicija. Atėnai paremia Segestą prieš Sirakūzus ir Selinuntą, nors Nikijas tam prieštarauja. Alkibiadas, apkaltintas rel. nusižengimais ir iš ekspedicijos atšauktas, pabėga į Spartą.
413 Sirakūzų uoste **sunaikinamas Atėnų laivynas,** o prie Asinaro – k-menė. Nikijas nužudomas, o gr. belaisviai priverčiami dirbti akmens laužyklose.
413–404 Dekelėjos karas. Alkibiado patarti, spartiečiai užima Dekelėjos t-vę, kad galėtų niokoti Atiką. Atėnai praranda s-kus ir karo perspektyvą.
412 įsikiša Persija, lėšomis remdama Spartą mainais už jon. miestus.
411 Atėnuose įvedama oligarchija (400 taryba; tautos susirinkime dalyvauja tik 5000 turtingųjų piliečių). Pasekmės: Atėnų k-menės maištas Samo s., kviečiamas grįžti Alkibiadas. Vėliau oligarchija žlunga, gilėja demokratija (visuotinė skundo teisė).
410 prie Kiziko laimi strategu 411 išrinktas Alkibiadas. Atmetamas Spartos pasiūlymas taikytis.
408 Alkibadas grįžta į Atėnus. Atėnų laivynui pralaimėjus prie Notijo, Alkibiadas atstatydinamas (407).
406 atėniečiai nugali prie Arginusų, bet laivyno vadai, nepaisant Sokrato protestų, nuteisiami mirti (už skęstančiųjų negelbėjimą).
405 spartietis Lisandras pasiekia **pergalę prie Aigospotamų.**
404 apgulti Atėnai pasiduoda. Taikos sąlygos: nugriauti „ilgąsias sienas“, paleisti Atėnų jūrų s-gą, įsipareigoti atsisakyti k-menės. Nusistoja Spartos hegemonija. Atėnuose įvedama oligarchija („30 tiranų“). Tačiau ne Sparta, o Persija yra tikrasis nugalėtojas kovoje dėl dominavimo Viduržemio j. regione.

Sicilija. Atėniečiams pralaimėjus prie Sirakūzų, į Siciliją vėl kišasi Kartagina.
409 kartaginiečiai sugriauna Selinunto ir Himeros miestus. Užkariavę Akragantą (405), jie puola Sirakūzus, bet jiems pasipriešina visi gr. miestai,
405–367 suvienyti Dionisijo I. ◊ Mirus Dionisijui I, vyksta jo sūnaus Dionisijo II kivirčai su pusbroliu Dionu, Platono mokiniu.
344 Dionisiją II nuverčia korintietis Timoleontas. Efektyviai ginamasi nuo Kartaginos (341), įvedama demokrat. santvarka (337). Sicilija vėl suklesti
307–288 valdant Agatokliui, kartaginiečių remiamam tiranui, nuo 304 Sicilijos karaliui. Jis savo valdžią išplečia ir į P. Italiją. Jam mirus, Sirakūzus nuo Kartaginos puolimo apgina Pyras (278).
274–214 valdo Hieronas II. Po Tarento karo romėnams atitenka P. Italija, o
201 ir Sirakūzai įjungiami į Sicilijos rom. provinciją.

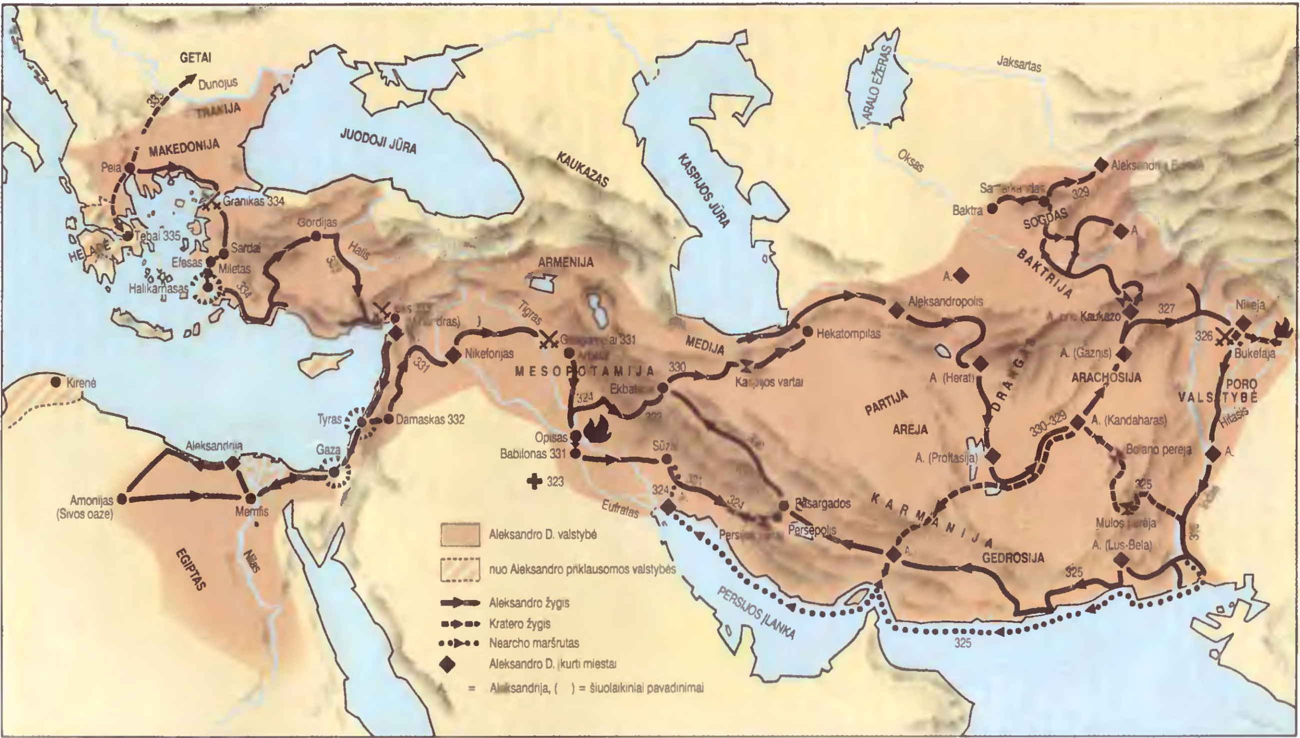

Tėbų hegemonija

Makedonija, valdoma Pilypo II

Atėnai, Sparta, Tėbai
Graikijoje įvestas oligarchijas kontroliuoja Sparta (jos įgulos vadovaujamos harmostų). Atėnuose, Spartos remiami, **trumpai valdo „30 tiranų“, o**
403 TRASIBULAS atkuria demokratiją (išmokos už tautos susirinkimų ir teatro spektaklių lankymą nuo 392). Dėl atkurtosios demokratijos nestabilumo
399 nuteisiamas myriop Sokratas – išgerti nuodų taurę už jaunimo tvirkinimą ir naujų dievų išsigalvojimą.
401 Kunaksų mūšyje persų karalaičio KYRO žūtimi baigiasi jo maištas prieš brolį Persijos karalių ARTAKSERKSĄ II, ir maištą rėmę gr. kariai, „10 000 žygio“ dalyviai, vadovaujami atėniečio KSENOFONTO, grįžta namo.
399–394 Sparta kariauja su Persija, kad išvaduotų Jonijos miestus. Spartiečiams vadovauja karalius AGESILAJAS.
395–387 Korinto karas. Atėnai, Tėbai, Korintas ir Argas, remiami Persijos, kariauja su Sparta. Atėniečio KONONO reorganizuotas persų laivynas
394 nugali spartiečius Knido jūrų mūšyje, bet tais pačiais metais spartiečiai sumuša atėniečius ir tėbiečius prie Koronėjos. Atėnų bandymas atnaujinti Jūrų s-gą ir atstatyti Atėnų-Pirėjo t-vę paskatina persų ir spart. susitarimą: persų ir spart. laivynas blokuoja Bosporą, kad sutrukdytų atvežti grūdų į Atėnus iš P. Rusijos.
387 sudaroma Karaliaus (arba Antalkido) taika tarp Atėnų ir Spartos; jai tarpininkauja persų karalius. M. Azijos gr. miestai atitenka Persijai, kiti gr. miestai išlaiko autonomiją, kurią prižiūri Sparta.
377 įkuriama II Atėnų jūrų s-ga (sulyginamos 60 sąjungininkų auton. teisės), nukreipta prieš Spartos piktnaudžiavimą valdžia.
371 Atėnų ir Spartos taika. Tėbai atsisako nutraukti 379 pradėtą Bojotijos vienijimą. Dėl to juos užpuola Sparta.
371 Leuktrų mūšis. EPAMEINONDAS, panaudojęs naują „įkypojo pleišto“ kovos rikiuotę, nugali spart. kariuomenę. Šis atviro mūšio pralaimėjimas – Spartos smukimo pradžia. Tėbiečiai įsiveržia į Lakoniją, išvaduoja Meseniją ir Arkadiją.
369 sudaroma Atėnų ir Spartos s-ga prieš Tėbus, pasistačiusius laivyną.
362 Mantinėjos mūšyje Tėbai įveikia Spartą ir Atėnus, bet sužeistas miršta EPAMEINONDAS. Baigiasi Tėbų hegemonija.

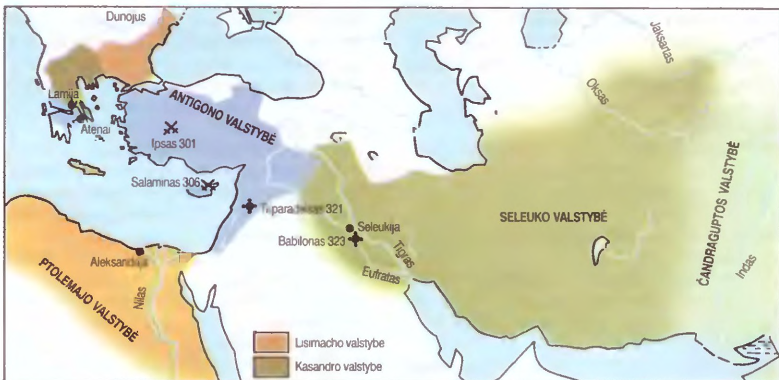
Makedonija
359–336 Pilypas II Makedonietis
Valst. santvarką sudaro 3 komponentai: karinė karalių valdžia, d-menė *(hetairoi)*, k-menės susirinkimas. Užs. polit. laimėjimų pamatas – kar. pranašumas. Kilmingieji raiteliai skirstomi į pulkus (ilus), svarb. ginklas – smeigiamoji ietis. Sudaroma makedon. falanga („pėstieji hetairai“), ginklai – *sarisai* (ilgos ietys) ir mažas apskritas skydas. Iš Tėbų perimama „įkypojo pleišto“ kovos rikiuotė, įv. ginklo rūšių derinimas, **sunaikinimo strategija.** Miestai imami ne ilgai trunkančiu marinimu, o apgulos prietaisais. **Finansus** karui duoda užkariautos Pangajo kalnyno aukso kasyklos (ryčiau Strimono).
Suvienijęs Makedoniją (358), PILYPAS siekia išeiti prie jūros.
357 įsiveržia į Amfipolį ir Chalkidikės p-lį: Chijas, Rodas, Kosas ir Bizantijas atsimeta nuo II Atėnų jūrų s-gos, ir ji per **Sąjungininkų karą (357–355)** išyra.
356–346 vyksta II šv. karas su fokiečiais, pažeidusiais Delfų šventyklos statusą; juos remia Atėnai ir Sparta. PILYPAS stoja prieš fokiečius. Jis įgyja Poteidają, Metonę, Stageirą ir Olintą (Atėnų s-ką).
352 įgyjama Tesalija.
348 PILYPO pastangomis nuo Atėnų atskyla Euboja.
346 sudaroma Filokrato taika tarp Makedonijos ir Atėnų, įtvirtinanti esamą padėtį (Atėnai išlieka galingiausia jūrų valstybe: 350 trijerų). ◊ Pilypas nugali fokiečius ir **priimamas į Delfų amfiktioniją.**
343–342 užkariaujama Trakija. Atėnuose kovoja 2 požiūriai: ISOKRATO (PILYPAS vienijąs graikus kare prieš persus) ir DEMOSTENO (reikią priešintis „barbarui“ PILYPUI).
340 įkuriama Helėnų s-ga kovai su PILYPU, grasinančiu laivybai Juodojoje j. ir vėl ėmusiu kištis į Graikijos reikalus.
338 Chaironėjos mūšis. PILYPO pergalę prieš graikus nulemia jo sūnaus ALEKSANDRO vadovaujami raiteliai. Labai nukenčia Tėbai, o Atėnams – švelni taika („draugystė ir s-ga“).
337 Korinto s-gą, globojamą PILYPO, sudaro visi gr. miestai, išskyrus Spartą. **Šalies susitaikymo s-gos sandara:** sąj. taryba Korinte, Makedonijos karalius – hegemonas ir s-gos karvedys, visų narių autonomija (PILYPO garantijos – Persijos garantijų per „Karaliaus taiką“ atsvara). **Nutariama kariauti su Persija.**
336 nužudomas PILYPAS.

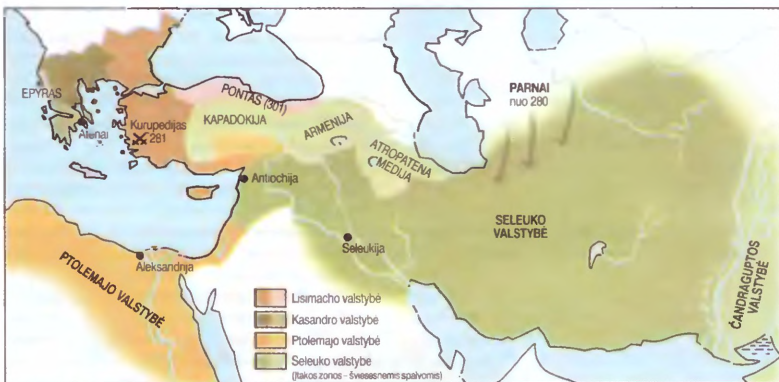
Aleksandro Didžiojo žygis

Aleksandras Didysis (336–323)
Įtvirtinęs Makedonijos valdžią Trakijoje ir Ilyrijoje, numalšina gr. sukilimą (Tėbų, Atėnų, Peloponeso).
335 sugriauna Tėbus, o jų gyventojus paverčia vergais.
334 pradeda žygį į Persiją: graikams – keršto karas, o makedonams – užkariavimas (30 000 pėstininkų, 5000 raitelių). Perėjęs Helespontą,
334 05 prie Graniko nugali M. Azijos satrapus. Be pakrantės gr. miestų, užkariauja Kariją, Frygiją (Gordijyje kardu perkerta „Gordijo mazgą"), Kilikiją. Maked. karininkai skiriami užkariautų sričių satrapais.
333 vasarą, per anksti išformavus jon. laivyną, patiriamas atsakomasis smūgis. Persai užkariauja Chiją ir Mitilenę.
333 11 Iso mūšyje („įkypasis pleištas") ALEKSANDRAS nugali persus, vadovaujamus DARIJAUS III KODOMANO. Atmetamas persų siūlymas taikytis.
332–331 nukariaujama Sirija (332 po 7 mėnesių apgulos paimamas Tyras), Egiptas (įkuriama Aleksandrija, DZEUSO-AMONO šventykloje Sivos oazėje žyniai sveikina ALEKSANDRĄ, kaip dievo sūnų) ir Mesopotamija.
331 ANTIPATRAS mūšyje prie Megalopolio numalšina spartiečius. Sparta tampa Korinto s-gos narė. ◊ Perėjęs Eufratą ir Tigrą, ALEKSANDRAS
331 10 01 Gaugamelų mūšyje („įkypasis pleištas" kaip ir prie Graniko bei Iso) priverčia bėgti DARIJŲ ir pasiskelbia Azijos karaliumi, įžengia į Babiloną ir Sūzus. Paimami persų aukso ištekliai (50 000 talentų).
330, keršijant už Akropolio sugriovimą (480), sudeginamas Persepolis, paimama Pasargados ir Ekbatana. Paleidžiami graikai, nes **baigtas visų helėnų sąj. karas.**

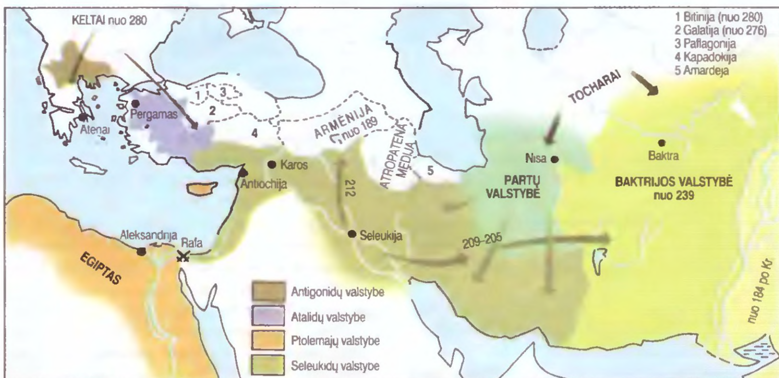
Pasaulinė Aleksandro imperija
Nužudęs bėgantį DARIJŲ, karaliumi ima tituluotis satrapas BESAS, kartu pretenzijas pareiškia ir ALEKSANDRAS, kaip teisėtas Achaimenidų įpėdinis apsivilkdamas persų karaliaus kostiumą. Kyla maked. opozicija ALEKSANDRUI: myriop nuteisiamas FILOTAS, nužudomas jo tėvas PARMENIJAS. Užkariaujamos Arėjos, Drango ir Arachosijos satrapijos.
329 užkariaujamas R. Iranas, sugaunamas ir nuteisiamas mirti BESAS. ◊ Prasiveržiama už Jaksarto.
328 kovojama Sogde, ALEKSANDRAS veda Sogdo valdovo dukterį ROKSANĄ (susitaikymo politikos pradžia). **Įvedamas persų dvaro ceremonialas** (proskinezė, t. y. klaupimasis), nors tam priešinasi maked. ir gr. palyda: ARISTOTELIO sūnėnas KALISTENIS nubaudžiamas mirtimi už „pažų sąmokslą" (327), ALEKSANDRAS iš įtūžio nužudo jaunystės draugą KLEITĄ.
327–325 Aleksandras žygiuoja į Indiją, kad pasiektų žmonių gyvenamo pasaulio (oikumenos) p. ir r. kraštą: **pasaul. viešpatavimo idėja.**
326 prie Hidaspo nugali PORĄ ir jo kovos dramblius. PORAS tampa ALEKSANDRO vasalu. ◊ K-menės maištavimas prie Hifasio priverčia grįžti atgal. Statomas laivynas ir plaukiama į p. Indu. ALEKSANDRO ir KRATERO vadovaujama k-menė per Gedrosiją ir Karmaniją grįžta į Persepolį, o NEARCHO vadovaujamas laivynas Indijos vand. ir Persijos įl. pakrantėmis – į Eufrato ir Tigro žiotis.
324 projektas sulieti makedonus ir persus į vieną viešpataujantį sluoksnį (ši asimiliacijos politika yra prielaida tolesnių ALEKSANDRO planų užkariauti Vakarus ir perkeldinimais sulieti į vieną visas tautas). Masinės makedonų ir iranėnių vestuvės Sūzuose. ALEKSANDRAS veda persų karalaitę. Amnestuojami polit. tremtiniai Graikijoje. Po paleistų veteranų maišto Opise **Babilone nustatoma n. valst. santvarka.** Persai ir makedonai gauna lygias teises (*homonoia* – santarvė ir *koinonia* – b-ja), persai imami į k-menę. Susidaro 3 šalių ALEKSANDRO personal. unija: Azijoje jis – Persijos karalius, Graikijoje – Korinto s-gos hegemonas, Makedonijoje – karalius. Satrapijose atskiriama kar. valdžia nuo civilinės, bet fin. valdymas bendras visai v-bei. Įvedama viena valiuta (Atikos pinigų pagrindu). Vietoj rytietiško karaliaus ūkio (aukso kaupimas į lobyną) nusistoja pasaul. ūkis. Sidabras – valst. valiutos pagrindas. Taip sudaromos prielaidos milžiniškai ūkio erdvei atsirasti. Gr. kalba virsta pasaul. kalba *(koinė).* Ūkį planuoti padeda ekspedicijos (tiriamos Nilo potvynių priežastys, NEARCHO ir ONESIKRITO plaukimas iš Indo deltos į Eufrato ir Tigro žiotis). ◊ Įkurtieji ~70 miestų – ne tik kar. įgulos, bet ir gr. k-ros platinimo centrai. Rengdamasis n. žygiams prieš Kartaginą į Viduržemio j. vakarus, ALEKSANDRAS
323 06 13 miršta Babilone nuo drugio (33 m.). „ALEKSANDRO vardas žymi vienos pasaulio epochos pabaigą ir kitos pradžią." (J. G. DROYSENAS)

Diadochų valstybės 303 pr. Kr.

Diadochų valstybės po 301 pr. Kr.

Diadochų valstybės apie 180 pr. Kr.

Diadochų kovos (323–280)
ALEKSANDRUI D. mirus (p. 65), prasideda jo įpėdinių (diadochų) ginčai.
323 karaliaus valdžios imasi maked. didžiūnai (valdo už nepilnametį ALEKSANDRO sūnų ir įbrolį). **Pasidalijamos valdymo sritys:** PERDIKAS tampa imperijos valdytoju, kiti vietininkais – ANTIPATRAS Makedonijoje ir Graikijoje, ANTIGONAS Frygijoje ir Likijoje, PTOLEMAJAS Egipte, LISIMACHAS Trakijoje.
Vėliau (iki 281) įpėdiniai kovoja dėl valdžios („diadochų karai"). Kai kurie veikėjai stengiasi išlaikyti vieną v-bę. Per Egipto antpuolį nužudžius PERDIKĄ,
321 Triparadeise pareigybėmis dalijamasi iš naujo: ANTIPATRAS – imperijos valdytojas, ANTIGONAS ir KASANDRAS – imperijos karvedžiai.
316 KASANDRAS, nužudęs ALEKSANDRO motiną OLIMPIJĄ, tampa Makedonijos valdovu (310 nužudoma ROKSANA ir jos sūnus).
316 miršta EUMENAS, kurį POLIPERCHAS buvo įtaisęs ANTIPATRO įpėdiniui karvedžiu kovoti su ANTIGONU VIENAAKIU. ANTIGONAS linkęs į vienvaldystę, todėl KASANDRAS, PTOLEMAJAS, LISIMACHAS ir SELEUKAS, Babilonijos vietininkas, susivienija prieš jį per
315–301 III diadochų karą. PTOLEMAJUI ėmus veikti Graikijoje, Atėnus užkariauja DEMETRIJAS POLIORKETAS („Miestų nugalėtojas"), ANTIGONO sūnus.
306 DEMETRIJO laivynas įveikia PTOLEMAJĄ prie Salamino. Pasekmės: **Antigonas ir Demetrijas pasiskelbia karaliais,** vėliau tai padaro ir PTOLEMAJAS, SELEUKAS, LISIMACHAS bei KASANDRAS. **V-bė suyra.**
301 lemiamas Ipso mūšis. SELEUKAS ir LISIMACHAS nugali ANTIGONĄ, paskutinį centro valdžios atstovą (81 m. amžiaus). Atsiranda 4 v-bės: LISIMACHO valdoma Trakija ir M. Azija, KASANDRO – Makedonija, PTOLEMAJO – Egiptas. SELEUKO – buv. Persijos etn. kraštai.
Vėliau (295–285), mirus Makedonijoje KASANDRUI, po nuotykingo piratiško gyvenimo Atėnuose įsigali DEMETRIJAS, ANTIGONO sūnus. LISIMACHAS, SELEUKAS ir PTOLEMAJAS sudaro s-gą prieš DEMETRIJĄ. Iš Makedonijos jis išvaromas ir SELEUKO paimtas į nelaisvę 283 miršta.
281 Kurupedijo mūšyje SELEUKAS nugali LISIMACHĄ ir šis miršta (75 m.). **Taip baigiasi diadochų karai. Susidaro 3 didelės monarchijos:** Antigonidų valdoma **Makedonija,** Seleukidų – **V. Azija,** Ptolemajų – **Egiptas.**

Helenistinių valstybių raida
I fazė: 304–220 d. v-bių galios pusiausvyra. Plinta ir pasaul. reikšmę įgyja gr. k-ra.
II fazė: 220–30 helenist. v-bės smunka. Iškyla R. v-bės ir k-ra. Ima veikti Roma ir užkariauja R. šalis (p. 85).

Egiptas
304–30 valdo Ptolemajai; įkuria ALEKSANDRO D. istorikas ir karvedys PTOLEMAJAS I, davęs vardą ir visiems vėlesniems valdovams. **Įsteigiamas Aleksandrijos mūsėjas.** ◊ Įpėdiniai, kovodami su Seleukidais, siekia užvaldyti Siriją ir Palestiną (d. prek. kelius), bet ilgai valdo tik Egiptą. Sosto sumaištys ir Romos įtaka padaro tai, kad
30 08 03 paimama Aleksandrija ir Egiptas virsta Romos p-ja (p. 93).
Valst. santvarka. Aleksandrija („Žemės mazgas") yra labai centralizuotos v-bės sostinė. Kraštą (valdovo priv. nuosavybę) valdo sen. Egipto pavyzdžiu valdininkų biurokratija. Valdovas pajamas gauna iš monopolinio valst. ūkio (kasyba, javai, aliejus, aludarystė, statiniai), iš eksporto (papirusas, stiklas), iš mokesčių nuomos ir lažo prievolės.

Makedonija
279–168 valdoma Antigonidų; įkurta ANTIGONO GONATO, DEMETRIJO sūnaus, nugalėjusio galatus prie Lisimachėjos (277; p. 69).
215 PILYPO V (221–179) valdoma Makedonija sudaro s-gą su Kartagina ir dėl to kyla
215–205 I Makedonijos karas (p. 81), baigtas Foinikės taika (atkuriama ikikar. padėtis).
202 sudaroma s-ga su ANTIOCHU III prieš Egiptą. Pergamo, Atėnų ir Rodo prašoma į
200–197 II Makedonijos karą įsikiša Roma. ◊ Pralaimėjusi prie Kinoskefalų (197), Makedonija netenka visų užs. valdų.
196, per Istmines žaidynes, FLAMININAS paskelbia **visų gr. miestų autonomiją** (p. 85).
179–168 valdžiusio PERSEJO konfliktas su EUMENU II PERGAMIEČIU sudaro pretekstą Romai pradėti
171–168 III Makedonijos karą. Prie Pidnos PERSEJAS pralaimi EMILIJAUS PAULO vadovaujamiems romėnams ir Antigonidų karalystė nustoja egzistavusi. Ji padalijama į 4 savarankiškas sritis. Graikijoje persekiojami rom. priešai (nuteisiama mirti ir deportuojama iš Achajos ~1000 įkaitų, tarp jų ir POLIBIJAS).
148, po sukilimo, likviduojamas maked. sričių savarankiškumas, **Makedonija virsta Romos p-ja** (p. 85).

JUODOJI JŪRA
MAŽOJI AZIJA
Halis
41
ARMĖNIJA
Artaksata
KASPIJOS JŪRA
Aralo ežeras
PARNAI
SAKAI
TOCHARAI
Edesa
Nisibis
Hatra
Ašūras
MEDIJA ATROPATENA
Nisa
Dara
KIPRAS
ROMĖNAI
Karos 53
SIRIJA
Palmyra
Dūra Europas
VIDURŽEMIO JŪRA
PARTIJA apie 240
Ragai
MEDIJA
Ekbatana
141
Heratas
Ktesifontas
Babilonas
ELIMAIDĖ
apie 185
INDŲ–PARTŲ VALSTYBĖ (SISTANAS)
Tigras
Eufratas
139–38
Persepolis
139–138
PERSIDA
ARABAI
PERSIJOS ĮLANKA
RAUDONOJI JŪRA

Partų valstybė

Helenistiniai miestai

Graikija

323–322 Lamijos karas. Šį bandymą atgauti nepriklausomybę sužlugdo ANTIPATRAS. Įvedama timokratija, nusižudo DEMOSTENAS. Graikiją okupuoja maked. įgulos.

266–261 Chremonido karas. Šis Atėnų bandymas išsivaduoti irgi nepavyksta, bet okupacija po derybų nutraukiama (262). Atėnai tampa laisvi; nors ir neturi polit. reikšmės, jie laikomi **dvasine graikybės sostine** (filos. m-los).

Polit. naujovė yra vietoj sen. miestų-valstybių atsirandančios **s-gos:**

1. **Aitolijos s-ga** labiausiai išsiplečia, atrėmus galų įsiveržimą prie Termopilų ir Delfų (279), bet nusilpsta per „sąjungininkų karą“ (220–217), įsikišus Makedonijai dėl aitolų piratavimo Egėjo j.
2. **Achajų s-ga** (280; Sikionas, Korintas, Argas, Aigina) nukreipiama prieš Aitolijos s-gą ir Spartą, kurios krl. KLEOMENAS III imasi soc. reformų (naikina eforatą, perioikams suteikia pil. teises, o helotams – laisvę).

222 Sparta pralaimi prie Selasijos Achajų s-gai ir Makedonijai (likviduojama karalystė).

S-gų tarpusavio kova ir sumani Romos diplomatija lemia Graikijos polit. nuosmukį. Achajų s-gai sukilus prieš romėnus ir pralaimėjus prie Istmo,

146 paleidžiama Achajų s-ga ir **sugriaunamas Korintas.** Sparta, Atėnai ir Delfai gauna autonomiją.

145 nugalėtieji gr. miestai prijungiami prie Makedonijos p-jos.

Mesopotamiją, Persiją, M. Aziją

304–64 valdo Seleukidai. V-bę įkuria SELEUKAS I NIKATORAS. Ji neturi nustatytos teritorijos, dėl to M. Azijoje ir Rytuose kuriasi savarankiškos viešpatijos. Tam palanki ir valdymo vietininkystė (federalizmas): nepakeistas persų satrapijas valdo sritiniai gr. maked. vietininkai (strategai). Sostinė – Seleukija (vietoj Babilono), be to, M. Azijoje ir Sirijoje įkuriama daug kt. miestų. Drauge gyvena graikai (Atikos valiuta, gr. ofic. kalba), makedonai (kar. kolonijos) ir autochtonai (aramėjų ofic. kalba greta graikų).

SELEUKAS I atiduoda ind. p-jas ČANDRAGUPTOMS (p. 43) už 500 kovos dramblių, skirtų karui su ANTIGONU ir DEMETRIJU. Valdant jo įpėdiniui ANTIOCHUI I SOTERUI (Išgelbėtojui), atsiskiria M. Azijos sritys.

~280 prie Juodosios j. MITRIDATAS I **įkuria Ponto karalystę;** ji iš lėto helenizuojama. Po MITRIDATO VI 3 karų su Roma ji virsta jau tik Bosporo karalyste, valdoma FARNAKO, kurį 47 prie Zelos nugali CEZARIS (p. 91).

279 į M. Aziją **įsiveržia keltai** (galatai), paprašyti į pagalbą NIKOMEDO; jais remdamasis, jis įkuria **Bitinijos karalystę** su sostine Nikomedėja. ◊ 74 Bitinija pagal testamentą atitenka Romai.

275 ANTIOCHAS I suvaro galatus į jų vardu pavadintą M. Azijos sritį (Galatiją).

263–133 gyvuoja **Pergamo v-bė,** įk. EUMENO I. Jo sūnėnas ATALAS I prie Pergamo įveikia galatus (skulptūra „Galų grupės“). **Įkuriama b-ka.** Jo įpėdiniai EUMENAS II ir ATALAS II pastatydina Pergame monumentalų DZEUSO aukurą (dab. Berlyne). ATALAS III savo v-bę testamentu 133 palieka romėnams.

Valdant ANTIOCHUI II TEJUI (Dievui) ir SELEUKUI II KALINIKUI (Nugalėtojui), netenkama Rytų:

247 pr. Kr.–227 po Kr. gyvuoja Partų k-stė, atsiradusi per skitų genties parnų (partų) įsiveržimą, įk. ARŠAKO **I, feod. v-bė, susijusi su Achaimenidų tradicija.** Valdoma MITRIDATO I [171–138]; nuo 140 „karalių karalius“), ji apima visą Iraną ir Mesopotamiją. Jo sūnus FRATAS II žūva gindamasis nuo sakų, kuriuos pats pasikvietė prieš Seleukidus. MITRIDATAS II [124–87] vėl atkuria jos galią. Įpėdiniams valdant prasideda vidaus sumaištys, susiremiama su romėnais.

53 Karų mūšyje raitų lankininkų pranašumas nulemia partų pergalę prieš Krasą. ◊ Ilgai trukę kivirčai su Roma dėl Armėnijos.

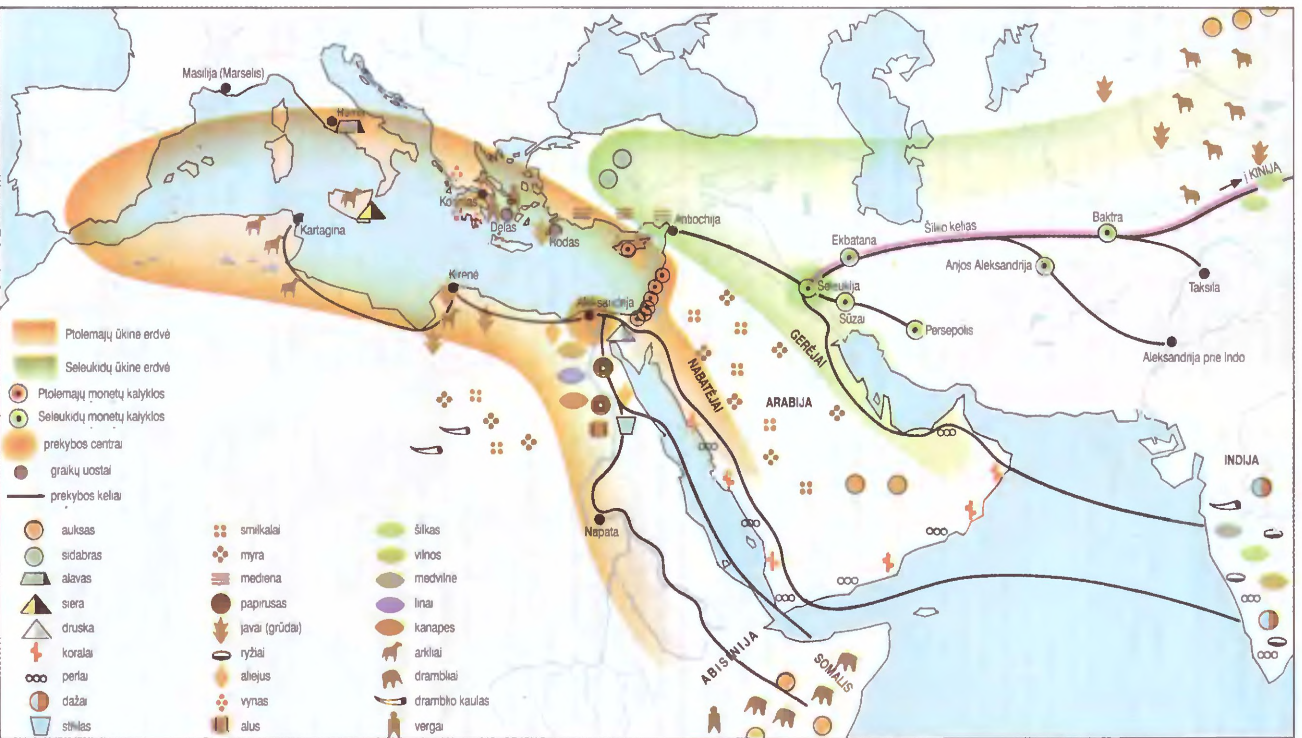
227 po Kr. Ardašyras (kilęs iš Sasanidų) nugali partų karalių ARTABANĄ V.

239–130 Gr.-baktrų k-stė. Gina š. sieną nuo tocharų ir juečių, kuriuos išvarė hunai. 130 v-bę sužlugdo partų, sakų ir tocharų antpuolis.

223–187 valdo Antiochas III, žym. valdovas iš Seleukidų; po pirmųjų sėkmių Sirijoje, Palestinoje ir kitur Rytuose (įgyjamos ind. sritys) jis susiduria su romėnais (192–188).

190 ANTIOCHAS pralaimi Magnesijos mūšį. Pagal Apamėjos taiką netenka M. Azijos. Seleukidų viešpatija pradeda irti. Vidaus polit. konfliktai, kovos su partais ir sosto kivirčai tolydžio lemia smukimą.

64 POMPEJUS likviduoja Seleukidų v-bę (p. 91).

Helenizmo laikų ūkis

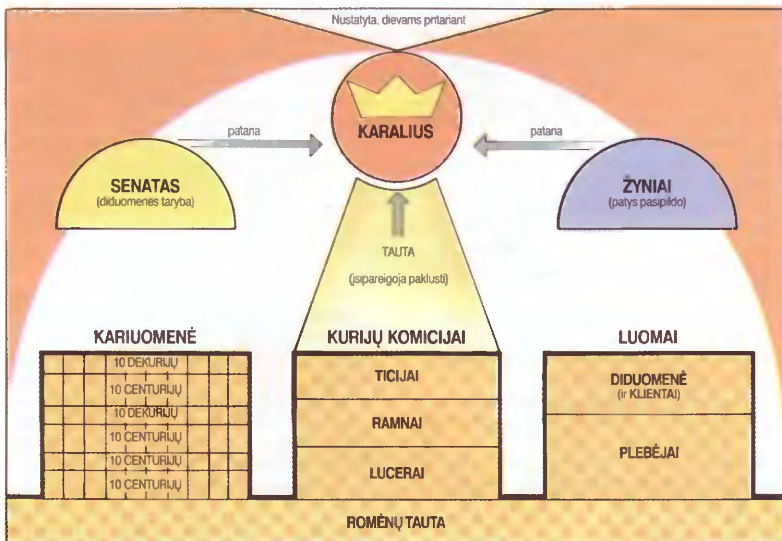
Graikų kultūros plitimas
Sąlygas gr. k-rai plisti sudaro ALEKSANDRO D. pergalės Rytuose ir diadochų v-bių susikūrimas.
Gr. k-rą platina į naujai įkurtus miestus iš metropolijų atsikėlę gr. pirkliai, amatininkai ir kareiviai (atsiranda vientisa pasaulinė helenist. miesto k-ra vietoj ankstesnės polio taut. k-ros).
Santvarka. Diadochų valdžia remiasi: a) valdininkais, b) fin. valdymu, c) samdyta kariuomene. ◊ Makedonijoje tebeegzistuoja patriarchal. k-stė; Azijoje susikūrusios v-bės (valdovų priv. nuosavybė, t. y. „ietimi įgyti kraštai") yra **didelius plotus užimančios daugiatautės v-bės,** kurių aukštesnysis makedonų ir graikų visuom. sluoksnis negausus plg. su viet. gyventojais.
Būdingi dinastijų bruožai:
1) kariuomenės susirinkimai;
2) valdovų, kaip išskirt. asmenybių, legitimacija jų didelių kar. ir polit. laimėjimų pagrindu;
3) dinast. ryšiai (vedybų politika).
4) **valdovų kultas** Egipte ir Seleukidų v-bėje.
K-ros centru III a. tampa **Aleksandrijos mūsėjas,** turintis b-ką su šimtais tūkstančių papiruso ritinėlių, vėliau – ir Pergamo b-ka. Būdingas helenist. ūkio bruožas – didėjanti specializacija. ◊ Įžymus mokslininkas – kirėnietis ERATOSTENAS (280–200): Žemės matavimai (Žemė – rutulio formos), geografija, chronografija (Trojos žygis 1184, Likurgas 844, I Olimpiada 776).
Matematika. EUKLEIDAS (~300): geom. vadovėlis „Elementai"; sirakūzietis ARCHIMEDAS (280–212): mat. ir fiz. atradimai (integral. skaičiavimas, kūno spec. svorio nustatymas, svaidomosios mašinos Sirakūzams ginti nuo romėnų).
Poezija (mokslinga dvaro ir didmiesčių aplinkos poezija, skirta žinovams, rafinuoto skonio žmonėms. KALIMACHAS KIRĖNIETIS, Aleksandrijos bibliotekininkas (310–240): elegijos, epigramos, rūmų poezija („Berenikės garbana"), mit. eilės apie papročių ir švenčių atsiradimą („Aitija"). Sirakūzietis TEOKRITAS (~270): bukolikos, idilės. APOLONIJAS RODIETIS (295–215): epas „Argonautika".
Medicina. HEROFILAS, atradęs nervų sistemą bei nustatęs, kad jos centr. organas yra galvos smegenys, ir ERASISTRATAS KEJIETIS, tyręs kraujotaką („Pneumologija"), – jie III a. atlieka žmogaus kūno skrodimus.
Filosofija. Jos „pasaul. u-tas" yra Atėnai. Šalia Akademijos ir peripatetikų sen. m-lų randasi naujos. Samietis EPIKŪRAS (342–271): šalintis polit. gyvenimo („Gyvenk pasislėpęs"), įveikti mirties ir dievų baimę, susitaikyti su skausmu, nugalėti geismus protu; kitijietis ZENONAS (336–263) duoda pradžią **stoicizmui:** filos. objektas – etika, žmogaus tėvynė – pasaulis (kosmopolitizmas), visi žmonės turi būti draugiški vieni kitiems (antik. humanizmo pradmenys), reikia formuoti santūrią asmenybę; POSEIDONIJAS APAMEJIETIS (130–50), Rodo m-los įkūrėjas, istorikas: stoicizmas siejamas su mistika ir mantika.
Astronomija. ARISTARCHAS SAMIETIS (320–250): heliocentr. sistema, Žemė sukasi apie savo ašį ir aplink Saulę; HIPARCHAS NIKĖJIETIS (Bitinija, 190–120): žvaigždžių katalogas, užtemimų rodyklė, atranda ir aprašo precesiją (Žemės ašies slinktį dėl ekliptikos). **Astrologija** žmogaus likimą sieja su žvaigždynais.
Filologija. ARISTOFANAS BIZANTIETIS (257–180): klasikų leidimai su įvadais; KRATETAS MALIETIS (Pergamas, ~170): alegoriniai Homero komentarai; ARISTARCHAS SAMOTRAKIETIS (217–145): komentarai; DIONISIJAS TRAKAS (170–90): gr. k. gramatika.
Ūkis. Rytų ir Viduržemio j. regionai sujungiami į vieną pasaul. prek. sritį su pasaul. prek. centrais (Aleksandrija, Seleukija) ir pasaul. rinkos kainomis. Prekiaujama su Indija, Kinija, Arabija ir Vid. Afrika. Nuo 200 nuolat kyla kainos ir soc. neramumai.
Dailė. Meno centrai persikelia į gr. pasaulio periferiją (Rodas, Aleksandrija, Pergamas). Realist. dailė (DEMOSTENO statula) ir pergamiškojo meno n. idealizmas (Pergamo aukuras). **D. miestai** statomi (pagal HIPODAMĄ) su stačiakampiu gatvių tinklu ir įtvirtinami prieš naujoviškus apgulos prietaisus. Miestų centrą sudaro agora su gretimais gimnasiju, teatru, pritanėju (ar buleuteriju), halėmis ir maudyklėmis. **Skulptūros:** Barberinio faunas, Galų grupės, Samotrakės Nikė, Kumštynininkas. Atsiranda rūmų dailė: ALEKSANDRO D. ir valdovų portretai.
Architektūra. Milžiniški ir pompastiški statiniai (prarandamas saiko jausmas).
Nuo II a. viet. gyventojai ima priešintis helenizavimui. Tvirtai laikomasi savo k-ros ir kalbos. Helenist. k-ros nuosmukio priežastys: priešpriešinis Rytų poveikis, didėjanti pakraščio v-bių (partų, indų) galia, bendroji ūk. krizė.

Senovės Italija

Italijos senovė
Po neolitinių **Molfetos** bei **Stentinelo** k-rų ir ankst. metalų **Remedelo k-ros** Š. Italijoje iškyla žalvario amžiaus **Teramarės k-ra** (*terra* – žemė, *mara* – tamsi) su įtvirtintais sijinių pastatų kaimais, o Vid. ir P. Italijoje – **Ekstrateramarikulio k-ra.**
~1000 pr. Kr. prasideda geležies amžius. Per „d. kraustymąsi" į Italiją atsikelia šie **Vilanovos k-ros** italikai:
1. **Lotynų ir falisкų grupė** – į Laciją, Tiberio slėnį, aplink Falerijus („degint. kapų italikai": pelenų urnų slėpimas duobėse, Pocis).
2. **Umbrų ir sabelų,** arba **oskų ir umbrų, grupė** – į Umbriją, Kampaniją, P. Italiją ir Sabiniją („griautinių kapų italikai": palaikai kapuose, Fosė).
3. **Ilyrai,** trakų kaimynai, iš Padunojės atsigabena kar. raitеliją, susiformavusią Vid. Azijoje (gelež. ginklai).
Kraštovardis Italija (iš *vituli* – jauni jaučiai, Jaučiadievio sūnūs) iš pradžių reiškė tik p-lio p. v. smaigalį, vėliau visą p-lį iki Alpių.
Nuo 900 atsikrausto turbūt iš M. Azijos **etruskai** (tirėnai, tirsenai, Rasenos tauta). Jie pamažu užkariauja žemes tarp Tiberio ir Arno (metalų gausią Toskaną).
~600 įkuriama **12 miestų s-ga** (jonėnų pavyzdžiu).
VI a. jos valdžia išplinta į š. (Po u. žemumoje) ir į p. (per Romą, Lacijuje ir Kampanijoje). Iš Felsinos (Bolonijos) etruskai prekiauja su Vid. ir Š. Europa.
~540 jie su Kartagina nugali graikus jūrų mūšyje prie Alalijos ir įsiviešpatauja Viduržemio j. š. vakaruose (jūrų prekyba).
V a., nuvertus Tarkvinijus Romoje ir pralaimėjus
474 jūrų mūšį prie Kumų Sirakūzų laivynui, vadovaujamam HIERONO (p. 57), etruskų galia menksta.
396 Roma užkariauja Vejus, o keltų įsiveržimas sužlugdo etruskų valdžią Po u. žemumoje.
Santvarka. Etruskai **nesudaro v-bės,** bet, remdamiesi savo miestų s-ga, išsikovoja viešpataujančią padėtį. Miestus valdo karaliai, vėliau per renkamus pareigūnus sustiprina įtaką d-menė. Pareigūnų valdžios ženklai: raudoni ruožai ant drabužio *(toga praetexta),* dramblio kaulo kėdutė *(sella curulis),* palyda su kirviu virbų ryšulyje *(fasces)* – gyvybės ir mirties simboliu.
Ryškus mirusiųjų kultas: laidojama su aukojimo iškilmėmis ir laidotuvių žaidynėmis (gladiatoriai) nekropoliuose (kapai urvuose bei mūro rūsiuose, vėliau ir pilkapiuose). ◊ Didelis žynių vaidmuo: apžiūrinėdami aukos kepenis bei vidurius ir stebėdami paukščių skrydį, jie tiria dievų valią. Karaliaus veiklą reguliuoja kultinis mėnulio kalendorius. ◊ Veikiant gr. menui, atsiranda sienų tapyba ir metalų apdirbimo menas. Pačių etruskų laimėjimai: kanopai (pelenų urnos su žmogaus galvos pavidalo dangčiais), realist. portreto menas (pradžioje iš molio). Etruskai – svarbūs ist. tarpininkai tarp graikų ir romėnų.

~750–550 P. Italijoje ir R. Sicilijoje **įkuriamos gr. kolonijos.**
~800 Viduržemio j. vakaruose (V. Sicilijoje ir Š. Afrikoje) finikiečiai įkuria jūrų atramos punktus, kad apsaugotų ir kontroliuotų prek. laivybą. Asirams užkariavus Tyrą, **Kartagina tampa finik. kolonijų gynėja.** Ji užvaldo Pitijusus, Sardiniją ir V. Siciliją. Po Alalijos jūrų mūšio sugriaunamas Tartesas P. Ispanijoje, Kartagina uždaro Gibraltaro sąs. alavo prekybai su Britanija. Balearai, Korsika ir Sardinija gali blokuoti P. Galijos ir Italijos pakrantes, o Sicilija, Malta, Pentelerija kontroliuoja laivus, plaukiančius į Viduržemio j. vakarus.
~750 įkuriama Roma, susijungus lotynams („Kvadratinė Roma" ant Palatino) ir sabinams (Eskvilinas, Viminalis, Kvirinalis) į vieną miesto b-menę, veikiamą etruskų (miesto vardas kilęs iš etruskų Rumų giminės). Vėliau įkūrimo data imta laikyti 753 04 21 ir pradedamas datavimas nuo miesto įkūrimo *(ab urbe condita).* Įkūrimo padavimai: vilkė užaugina dvynius ROMULĄ ir REMĄ; ENĖJAS; sabinių pagrobimas; ROMULO susitarimas su sabinų karaliumi TITU TACIJUMI.
750–510 Romą valdo **7 legend. karaliai:** ROMULAS, NUMA POMPILIJUS, TULAS HOSTILIJUS, ANKAS MARCIJUS, TARKVINIJUS PRISKAS, SERVIJUS TULIJUS, TARKVINIJUS SUPERBAS.
Valdant Tarkvinijams Roma užima (vietoj Alba Longos) vyraujančią polit. padėtį Lacijuje. Statomas Ostijos uostas ir druskos viryklos Tiberio žiotyse *(Via Salaria).*
Gyventojai: valstiečiai, t. y. žemės savininkai; piemenys; amatininkai. Atsiskaitymo prekė yra gyvuliai (*pecus,* iš čia *pecunia* – pinigai). Iš P. Italijos graikų perimamas raštas (iš Chalkidės abėcėlės atsiranda lotyniškoji).

Karalystės laikų santvarka

SENATAS
300 (600) narių
skiria
TARP. KARALIUS
MAGISTRATAI
skiria
DIKTATORIUS
skiria
RAITELIŲ VADAS
KONSULAI
PRETORIAI
CENZORIAI
KURULINIAI EDILIAI
KVESTORIAI
galima prieštara
aukšč. valdžia
pavaldumas
neribota valdžia
tvirtina pagal kurijų įstatymą
LIAUDIES TRIBŪNAI
PLEBĖJŲ EDILIAI
KURIJŲ KOMICIJAI
3 TRIBOS
30 KURIJŲ
TRIBŲ KOMICIJAI
4 miesto ir 17 (vėliau 31)
kaimo TRIBŲ
CENTURIJŲ KOMICIJAI
5 klasės ir
193 centurijos
PLEBĖJŲ
SUSIRINKIMAI
ROMĖNŲ TAUTA

Respublikos santvarka („Senatus populusque Romanus“)

Karalystės laikų ir respublikos santvarka Romos (*populus Romanus* – rom. tauta, kviritai) įkūrimas laikomas apgalvotu aktu; jis susilpnino gent. ryšius, o šeimą padarė savarankišką. Genties vietą užėmė tauta (*populus* – b-menės kar. jėga, plg. *magister populi* – kar. viršininkas, vėliau *populus* – piliečių, t. y. *civium*, visuma).

Karalystės laikais dievams pritariant valdantis **karalius** (*rex*) yra vyriausias karo vadas, žynys, teisėjas. Karaliavimo pamatas – *imperium* (imperijus – aukšč. valdžios teisė) ir *auspicium* (dievų valios žinojimas). Karaliaus patarėjai – seniausių genčių vyresniųjų (*patres gentium*) susirinkimas (senatas; *senes* – senolis) ir žyniai. Tautos susirinkimas (*comitia curiata*) vyksta 30 kurijų (*curia* – *coviria* – vyrija, vyrų d-ja); piliečiai skirstomi į 3 gent. tribas (ticijų-sabinų, ramnų-lotynų, lucerų-etruskų), po 10 kurijų kiekviena. Kiekviena triba duoda 100 raitelių (*celeres* – iškilieji) ir 1000 pėstininkų.

Servijaus k-menės ir santvarkos reforma (karalystės pab.): piliečiai ir v-bė suskirstoma į teritorines (vietoj gentinių) tribas – 4 miesto ir 17 (vėliau 31) kaimo; pagal jas renkami mokesčiai ir šaukiama k-menė. K-menė dalijama į centurijas ir įvedami centurijų komicijai (*comitia centuriata*), pagal kuriuos telkiama k-menė ne gent. gimin., o turt. principu. Šie k-menės susirinkimai ir respublikos laikais yra tautos susirinkimų svarb. forma („kiekviena valst. santvarka yra kar. santvarka"). Konsulų įsakymu jie renkasi Marso lauke, kai Kapitolijuje iškeliama raudona karo vėliava. Patricijų ir plebėjų kar. susirinkimas vyksta **193 šimtinėmis (centurijomis)**, sudarytomis pagal **5 turt. klases:** 18 centurijų raitelių, 80 centurijų sunkiai ginkluotų (hoplitų) ir 90 centurijų lengvai ginkluotų pėstininkų, 4 centurijos technikų ir muzikantų, 1 centurija beturčių (*capite censi*). Pusę centurijų sudaro piliečiai iki 46 m. (*juniores*), t. y. žygio kariuomenė, kita pusė – piliečiai iki 60 m. (*seniores*), jie lieka ginti miesto. Šie susirinkimai sprendžia karo ir taikos klausimus, renka aukšč. pareigūnus (konsulus, pretorius, cenzorius), leidžia įstatymus, teisia miesto piliečius. Balsuojama pagal klases apklausiant ir atiduodant balsą. Raitelių centurijos ir I klasė (18 + 80) sutardamos turi balsų daugumą (žemvaldžių privilegija už tarnybą hoplitais).

Likvidavus karalystę, v-bei vadovauja **metams renkamas aukšč. pareigūnas** (*praetor maximus*), turintis imperijų, vėliau **konsulai.**

Senatas, magistratas ir tautos atstovai yra Romos respublikos pamatas.

I. **Senatas** (300 narių) susideda iš giminių vyresniųjų (*patres*) ir buv. konsulinių pareigūnų (*consulares*), vėliau jį papildo ir plebėjai (*conscripti*). Jo uždaviniai – patarti magistratams (*senatus consultum*; vėliau šie patarimai virsta privalomais), rekomenduoti tautos nutarimus (*auctoritas patrum*), rinkti tarp. karalių, t. y. valdytoją 5 dienoms, nesant konsulų.

II. **Tautos susirinkimai:** kurijų komicijai, tribų komicijai, centurijų komicijai (↑ aukščiau).

III. **Magistratai** (pareigūnai): jų tarnybos laikas ribojamas vieneriais metais (anuitetas), o 1 pareigybė lygiateisiškai sudvejinama, kad būtų užkirstas kelias pavienių asmenų despotizmui.

1. **Konsulai** (*consules* – patarėjas) tvarko kar., fin. reikalus ir teismingumą. Ypatingais atvejais (karo) vienas iš 2 konsulų skiriamas diktatoriumi (seniau vadintas *magister populi*). Jis vykdo (ilgiausiai 6 mėn.) neribotą aukšč. valdžią (imperijų) be atsiskaitomybės ir kolegialumo, pats skiria savo padėjėją raitelių vadą (*magister equitum*). Pareigybės (*honores*) randasi plečiantis valst. f-joms. Nustatomos pareigūnų amžiaus ribos ir intervalai tarp pareigybių sekos, kad nebūtų piktnaudžiaujama tarnyba.

2. **Pretoriai** – teismo pareigūnai. Iš pradžių veikia tik *praetor urbanus* (konsulų *collega minor*), kuris nuo 366 sprendžia rom. bylas, o nuo 247 ir *praetor peregrinus*, nagrinėjantis atvykėlių tarpusavio ir jų bylas su romėnais.

3. **Cenzoriai** (nuo 443; renkami tik iš buv. konsulų, kurių tarnybos trukmė 18 mėn.) prižiūri dorovę ir apmokestina turtą; renkami 5 metams.

4. **Kuruliniai ediliai** (nuo 366) vykdo policijos f-jas, prižiūri turgavietes, pramogas, rūpinasi šventyklomis.

5. **Kvestoriai** (nuo 447) – valst. iždo valdininkai.

Diktatorius, konsulai ir pretoriai turi neribotą valdžią (*magistratus cum imperio*). Kitų pareigūnų valdžia ribota (*magistratus cum potestate*). Pareigūnų galias riboja įstatymas ir vad. prieštaros teisė (pareigybės galias turintysis gali priešintis savo kolegos veiksmams; *jus intercedendi*). Apeliacinė instancija – komicijai (*provokatio*).

Roma ir Vidurio Italija iki 380 pr. Kr.

Keltų paplitimas

Vis didėja priešpriša tarp polit. ir rel. privilegijas turinčių patricijų ir plebėjų (*terrae filii* – žemės sūnūs, taigi betėviai). Ją skatina plebėjų įsiskolinimas ir dažnas patricijų duodamų pažadų pagerinti plebso ūk. ir teis. padėtį pažeidinėjimas.

494 plebėjų kar. daliniai pasitraukia į Šv. kalną *(Mons sacer)* ar Aventiną prisiekti kaip atskira b-ja. Liaudis grįžta tik patricijams sutikus, kad vyks **plebėjų susirinkimai tribomis** *(concilia plebis tributa)*, pirmininkaujami liaudies tribūnų. Jie turi rinkti tribūnus – iš pradžių 2, nuo 471 – 4(5) pagal miesto dalis *(lex publilia)*, vėliau 10 – ir priimti liaudies nutarimus *(plebiscita)*. Tautos susirinkimo nutarimai nuo **287 (lex Hortensia)** galioja visai tautai. Neliečiami (sakrosanktai) **liaudies tribūnai** gina plebėjus nuo magistratų savivalės *(jus auxilii)*, naudojasi, išskyrus karo metą, prieštaros teise piliečių bausmės ir suėmimo atvejais *(jus intercedendi)*, magistratų tarnyb. veiksmų ir senato nutarimų atžvilgiu *(veto)*. Tribūnų padėjėjai yra **plebėjų ediliai,** vadovaujantys plebso rel. centrui su kasa ir archyvu šventykloje ant Aventino kalvos, skirtoje CERERAI, LIBERUI ir LIBERAI.

Patricijai reaguodami 485 izoliuojasi giminėmis. Vyksta kova tarp patricijų ir plebėjų: patricijai telkia kaimo klientus, liaudies tribūnai plebėjų susirinkime grasina visam patricijatui pražūtinga byla.

~450 Dvylikos lentelių įstatymai (*Leges duodecim tabularum*): 10 vyrų k-ja *(decemviri legibus scribundis)* įgaliojama surašyti paprot. teisę, apimančią priv. teisę, baudž. ir proces. teisę, valst. ir rel. teisę (stipri gr. teisės įtaka: SOLONO konstitucija). Draudžiamos santuokos tarp patricijų ir plebėjų (draudimą 445 panaikina *lex Canuleia*). Dvylika bronz. lentelių paviešinamos Forume. Šie įstatymai – **valstybės idėjos pergalė prieš luominę mąstyseną.**

367–366 Licinijaus Seksto įstatymai: 1. Sumažinamos skolos (nubraukiamos palūkanos). 2. Nustatoma, kiek galima valdyti valst. žemės (iki 500 jugerų, t. y. 125 ha). 3. Likviduojamas konsul. tribūnatas (nuo 445 rinkti karo tribūnai su konsulo galiomis), konsulai renkami ir iš plebėjų. Iš plebėjų ir patricijų **klostosi valdininkų d-menė** (optimatai, nobiliai). Visos pareigybės tampa prieinamos plebėjų viršūnei (diktatorius 356, cenzorius 351, pretorius 337).

300 suteikta plebėjams teisė eiti žynių pareigas **užbaigia luomų kovą.** Nugali valst. interesai.

Užsienio politika

~510 sudaroma Romos respublikos ir Kartaginos sutartis (I rom. valst. sutartis): Roma pripažįsta Kartaginos prek. monopolį Viduržemio j. vakaruose, Kartagina įsipareigoja nekenkti rom. s-gos nariams.

498–493 **Lot. karas** baigiamas lot. miestų autonomijos pripažinimu. Roma gauna kar. vadovybę. Prek. ryšiai, mišrios santuokos. 486 prijungiami hernikai. Po kovų su ekvais ir volskais (legendos apie KORIOLANĄ ir CINCINATĄ) Roma pereina į puolimą.

406–396 10 metų kare nukariaujami ir sugriaunami Vejai. Atsiveria kelias romėnams veržtis į š., bet prasideda 2 tautų kraustymasis:

1. **Keltai** iš protėvynės prie Reino ir Dunojaus aukštupių pamažu keliasi į Prancūziją, Ispaniją, Britų salas ir į p. (La Teno k-ros laikai). Gelež. ginklai lemia jų kar. pranašumą. Gentims vadovauja karinga d-menė. Labai įtakingi žyniai (druidai), tik jie gali aukoti aukas ir spręsti teis. klausimus.

~400 keltai įsiveržia į Italiją ir apgyvena Po žemumą. **390 prie Kluzijaus** jie pirmąkart susiduria su romėnais. Netrukus Romą ištinka vadinamoji

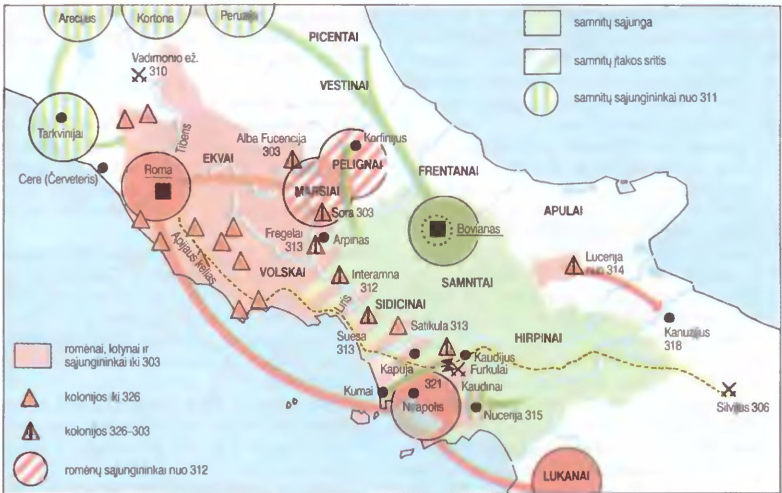
387 galų katastrofa: po triuškinančio rom. pralaimėjimo prie Alijos (07 18) keltai, vadovaujami karaliaus Breno, užima ir sudegina „helėnų miestą“ Romą, apgula Kapitolijų. Gavę išpirką, keltai su dideliu grobiu pasitraukia (*Vae victis!* – „Vargas nugalėtiems!“). Pasekmės: aplink. genčių puolama Roma netenka galios Lacijuje.

Nuo 380 miestas atstatomas, jo 7 kalvos apjuosiamos stipria SERVIJAUS siena.

358 dėl keltų pavojaus atnaujinama Romos, lotynų ir hernikų sutartis.

2. **Samnitai** veržiasi 4 kryptimis: prie Korfinijaus, į Piceną ir Apuliją, prie Italijos v. pakrantės. Užkariauja Kapują, Kumus, Poseidoniją.

354 sudaroma romėnų ir samnitų s-ga gintis nuo galų ir bendrai slopinti kaimynus (volskus, aurunkus, kampanus).

II samnitų karas 326–304 pr. Kr.

romėnai, lotynai ir Romos sąjungininkai
samnitai ir jų sąjungininkai
graikų miestai
Pyrui atitekę kraštai
kolonijos (299–268)
romėnų valdos
Romos sąjungininkai etruskų miestai
galų kraštai

III samnitų karas 298–290 pr. Kr.; karas su Tarentu 282–272 pr. Kr.

348 II Romos sutartis su Kartagina: draudžiama rom. ir lot. prekyba Viduržemio j. vakaruose, bet leidžiama Sicilijoje ir Kartaginoje. Romai pavaldžių lot. miestų apsauga.

345 nukariaujami aurunkai. Sidicinai prisijungia prie samnitų. ◊ Dėl Kapujos sąj. sutarties *(Foedus equum)* su Roma (343) kyla

343–341 I samnitų karas; jis baigiasi kompromis. taika: samnitai sankcionuoja Kapujos prisijungimą, Roma – sidicinų.

340–338 lotynų karas – lot. sukilimas. Jį Roma ir s-kai samnitai numalšina (Sinuesos mūšis 340). Atnaujintoji savarankiška lot. s-ga paleidžiama. Pavienės b-menės įv. teisėmis prijungiamos prie Romos (↑ žemiau). ◊ 338 jūrų mūšyje paimtais laivasnapiais *(rostra)* puošiama tribūna Romos forume.

338 Kapuja teisėmis sulyginama su Roma: sava k-menė, monetų kalimas, savivalda.

329 paėmus Priverną visiškai pajungiami volskai.

326–304 II samnitų karas kyla, kai Roma suteikia pagalbą samnitų engiamam Neapoliui, 328 užima Fregelus ir įtvirtina juos prieš samnitus.

321 rom. k-menė apsupama Kaudijaus perėjoje, atsitraukti leidžiama tik žeminančiomis sąlygomis (įkaitai, praėjimas pro „jungą"). Tiesiamas Apijaus kelias į Kapują ir prieš samnitus. Prie Vadimonio ež. nugalimi etruskai, nuo 311 samnitų s-kai; samnitus apsupa rom. kolonijos (rom. įgulos). Įsiveržiama į Apuliją ir Samnijų (užgrobiama jo sostinė Bovianas).

304 sudaroma taika: Kampanija atitenka Romai, samnitų s-ga išlieka, vis dėlto jų ekspansija sustabdoma.

306 III Romos sutartis su Kartagina.

298–290 III samnitų karas (koalicija: samnitai, etruskai, keltai, sabinai, lukanai, umbrai). 298 Roma užima Bovianą. Samnitai prasiveržia į š. ir Umbrijoje susijungia su keltais bei etruskais.

295 romėnai nugali prie Sentino ir sudaro taiką su etruskais. 291 įkūrus Venuzijos koloniją (20 000 rom. piliečių) Apulijoje,

290 sudaroma su samnitais taika, jie įsipareigoja išvesti k-menę.

285–282 kovos su keltais. Užkariaujama keltų genties senonų sritis (*Ager Gallicus* su kolonija *Sena Gallica*). **Roma įsiviešpatauja Vid. Italijoje.**

282–272 Romos karas su Tarentu. Roma, padėdama Turijams (prieš lukanus), Lokrams ir Regijui, pakenkia Tarento interesams. Tarento uoste užpuolus rom. laivyną (jis pagal 303 sutartį negalėjo čia įplaukti) kyla atviras karas. Tarentas sudaro s-gą su Epyro karaliumi PYRU, kuris, turėdamas 20 000 karių, 3000 raitelių tesalų bei 26 kovos dramblius, perima vyr. vadovavimą ir nugali romėnus

280 Heraklėjos mūšyje. Brutijai, lukanai ir samnitai šliejasi prie jo.

279 Pyras nugali prie Auskulo, tiesa, patirdamas daug nuostolių (PYRO pergalė). Jo taikos pasiūlymą, reikalaujantį atsisakyti P. Italijos, senatas atmeta. Roma sudaro s-gą su Kartagina, ir ši išsiunčia pagalbon laivyną į Ostiją.

278–275 PYRAS sėkmingai kariauja su Kartagina Sicilijoje, kurią jis, gr. miestų pakviestas padėti, beveik visą užima (iki Lilibėjaus). Jo tikslą įkurti Sicilijos ir P. Italijos karalystę sužlugdo gr. miestai, slapta perėję į Kartaginos pusę. Patyręs daug nuostolių, PYRAS grįžta į Italiją.

275 prie Benevento Pyras pralaimi romėnams ir grįžta į Epyrą.

272 sudaroma taika: Tarentas netenka teritorijų. P. Italijos gr. miestai tampa Romos s-kais. **P. Italijoje įsiviešpatauja Roma.**

Valstybinė santvarka

Organizuodama Vid. ir P. Italijos valdymą, Roma įtvirtina kar. laimėjimus. Į gausias kolonijas siunčiami Romos piliečiai padeda išsilaikyti Romos bendruomenės v-bei (miesto-valstybės sąsaja su terit. valstybe). **Italikų gynyb. b-menę** dabar sudaro: a) **Romos mst. ir apylinkių piliečiai,** kolonijų rom. piliečiai ir gentys, gavusios rom. pilietybę; b) **b-menės, turinčios Romos pilietybę** be rinkimų teisės (*civitates sine sufragio – municipia); c)* **sąjungininkai** *(socii, civitates foederatae),* turintys autonomiją arba pripažįstantys rom. viršenybę. Romos teritorija apima 13 000 km^2, 292 000 jos piliečių gali vartoti ginklą. **Finansus** sudaro karo mokesčiai *(tributum)* ir netiesiog. mokesčiai (*portoria* – muitai). **Pinigai.** Mokama iš pradžių žaliav. vario *(aes rude)* strypais ar lakštais, po to vario luitais su atvaizdais ir įrašais *(aes signatum),* nuo 300 – sunkiaisiais vario pinigais *(aes grave)* su Jano galvos averse ir laivo priekio reverse atvaizdais. Pradedama kalti sidabro monetas.

Roma ir jos sąjungininkai
Kartaginos valdžios sritis
Kartaginos jūrų užtvara
Hamilkaro Barkos pozicijos
romėnų žygiai
graikų sritys

I pūnų karas

keltų prasiskverbimas 225
romėnų prasiskverbimai iki 218
Hanibalo žygis
Scipionų žygis
Romos kolonijos

Roma ir jos sąjungininkai
241–218 Romos užkariauti kraštai
Kartaginos valdžios sritis
barkidų užkariavimai
graikų sritys
keltų genčių kraštas

II pūnų karas iki 216 pr. Kr.

I pūnų karas (264–241)
Mamertinai (MARSO sūnūs, kar. samdiniai iš Kampanijos) paprašo Romą ir Kartaginą pagalbos prieš HIERONA II SIRAKŪZIETĮ. Romėnams išsilaipinus, Sirakūzai ir Kartagina sudaro s-gą, bet, Kartaginos k-menei pralaimėjus prie Mesanos, HIERONAS II tampa Romos s-ku. Romėnai užkariauja Siciliją iki Akraganto (Agrigentas; 261).
260 jūrų mūšyje prie Milų romėnai pasiekia pergalę laivais, pastatytais pagal pūnų penkiadenio (penteros) pavyzdį. Išradę abordažo tiltelius, romėnai sausumos kautynių taktiką perkelia į laivyną.
256 pergalė jūroje prie Eknomo kyšulio įgalina romėnus išsilaipinti Afrikoje. Jų k-menei atsidūrus prie Kartaginos, ši prašo taikos, bet atmeta sunkias rom. sąlygas.
255 Tuniso mūšį laimi spart. samdinių vado KSANTIPO vadovaujami kartaginiečiai, panaudoję raitelius bei kovos dramblius. Išsigelbėję rom. kariuomenės likučiai žūva per audrą jūroje, Roma atsisako jūrų karo, vis dėlto užkariauja Siciliją iki Kartaginos atramos punktų: Lilibėjaus, Drepano, Eriko. Iš naujo pastatytas rom. laivynas 250 nugali prie **Panormo,** bet 249 sunaikinamas prie **Drepano.** Po metų sekinančių susirėmimų su HAMILKARU BARKA romėnai statosi naują laivyną (200 penterų) iš piliečių priv. lėšų.
241 romėnai nugali jūroje prie Egatų salų. Sudaroma taika: Kartagina atsisako **Sicilijos (I rom. p-ja)** ir per 10 m. moka 3200 talentų reparacijų.
Po samdinių ir libių sukilimo Kartaginoje samdiniai Sardinijoje paprašo pagalbos Romą, ir ji 238 atnaujina karą. Kartagina netenka Sardinijos (227 ji sujungiama su Korsika) ir priverčiama išmokėti dar 1200 talentų. Tirėnų j. tampa rom. *mare nostrum.*
229–228 rom. laivynas sumuša ilyrų piratus. Ilyrų karalienė TEUTA moka duoklę; nuo 219 ilyrų pakrantės atsiduria Romos valdžioje. Keltų įsiveržimas
222 baigiasi rom. pergale prie Klastidijaus, užkariaujamas Milanas, keltų insubrų sostinė. Kuriamos kolonijos (Placentija, Kremona, Mutina), tiesiamas Flaminijaus kelias.
Nuo 237 Kartagina keičia politikos kryptį (Barkidų veikla). Užkariaujama P. Ispanija, kaip Sardinijos ir Sicilijos pakaitalas, 236 įgyjami rūdynai (Siera Morena), įgalinantys išmokėti Romai likusią kontribucijos dalį (231). 227 įkuriama N. Kartagina.

226 sudaroma Ebro sutartis: HASDRUBALAS atsisako peržengti Ebrą priešiškais ketinimais. Roma pripažįsta Kartaginos valdžią į p. nuo Ebro. Nužudžius HASDRUBALĄ (221), jo vyr. sūnus HANIBALAS (247–183) tampa Kartaginos vyr. karvedžiu.
219 kyla Romos ir Kartaginos konfliktas dėl Sagunto, kurį, nepaisant rom. įsikišimo, apgula ir užima HANIBALAS. Roma reikalauja pasitraukti iš Sagunto ir išduoti HANIBALĄ. Kartagina atsisako, Roma skelbia karą.

II pūnų karas (218–201)
Rom. karo planas – pulti Ispanijoje ir iš Sicilijos Afrikoje. Jį sužlugdo nelauktas HANIBALO puolimas su 50 000 vyrų, 9000 raitelių ir 37 kovos drambliais, perėjus Pirėnus ir Alpes. Nuostolingos kovos pakeliui į Š. Italiją sumažina k-menę iki 26 000 vyrų. HASDRUBALAS, HANIBALO brolis, su kar. įgula gina Ispaniją. Konsulas P. KORNELIJUS SCIPIONAS į Ispaniją pasiunčia brolį GNEJŲ KORNELIJŲ SCIPIONĄ KALVĄ, o pats grįžta nuo Romos į Italiją ir čia, **prie Ticino, 218 rudenį** pralaimi HANIBALUI. Iš Sicilijos atvykęs TIB. SEMPRONIJUS LONGAS (drauge su SCIPIONU) irgi pralaimi
218 12 mūšį prie Trebijos. Prie kartaginiečių jungiasi keltai. Perėjęs Apeninus, HANIBALAS
217 sutriuškina prie Trazimeno ež. konsulą G. FLAMINIJŲ. **Diktatoriumi paskirtas Kv. Fabijus Maksimas** (*Cunctator* – Delsėjas) imasi atsargios taktikos.
216 08 02 Kanų mūšis – skaudžiausias Romos pralaimėjimas per visą jos istoriją. ◊ Turėdama 86 000 karių, rom. k-menė dėl Kartaginos raitelių pranašumo sparnuose netenka beveik 50 000 vyrų ir konsulo EMILIJAUS PAULO. Atsimeta Kapuja, samnitai, lukanai, brutijai. Romėnai vėl griebiasi gynybinės sekinimo strategijos. Žiemoti HANIBALAS persikelia į Kampaniją, bet dėl nepakankamos paramos iš Kartaginos turi atsisakyti puolamojo karo.
215 sudaroma Hanibalo s-ga su Pilypu V Makedoniečiu (I Makedonijos karas iki 205), kurio žygis į Ilyriją sužlunga.

Ispanija. Po pirmosios brolių PUBLIJAUS ir GNEJAUS SCIPIONŲ pergalės jūroje prie Ebro žiočių (217) paėmus Saguntą, sekė pergalė prieš HASDRUBALĄ (216), kuriam sutrukdoma įsiveržti į Italiją. Romėnai prasiveržia iki Bečio (Gvadalkvivyro) ir 212 sudaro s-gą su SIFAKSU, v. numidų valdovu, prieš Kartaginą.

II pūnų karas iki 202 pr. Kr.

Viduržemio jūros vakarinė dalis III–II a. pr. Kr.

Sicilija. HIERONUI SIRAKŪZIEČIUI mirus (215), jo įpėdinis sudaro s-gą su Kartagina. Po 2 m. apgulos rom. k-menė, vadovaujama konsulo MARCELO,

212 užima ir apiplėšia Sirakūzus (nepaisant ARCHIMEDO gynyb. prietaisų). Romėnai Siciliją vėl užkariauja ir išveja kartaginiečius (210).

212 Hanibalas paima Tarentą (atsimeta P. Italijos gr. miestai) ir laimi prie Kapujos.

212 Roma sudaro s-gą su Aitolijos s-ga, kad palengvintų karą su PILYPU V MAKEDONIEČIU (vėliau prisijungia Elidė, Mesenija, Sparta, 211): užkariautos žemės atitenka s-gai, kitas grobis – romėnams. Prie s-gos 209 prisijungia Pergamo karalius ATALAS I.

211 romėnai apgula ir paima Kapują, nes HANIBALUI žygiu į Romą *(Hannibal ante portas)* nepavyksta atitraukti puolėjų. Kapuja paverčiama *ager publicus* (valst. žemė).

Ispanija. Po Scipionų žūties (211), jiems pralaimėjus HASDRUBALUI bei numidų valdovui MASINISAI, romėnai atsitraukia prie Ebro. Roma pasiunčia prokonsulu *(pro consule)* į Ispaniją PUBLIJŲ KORNELIJŲ SCIPIONĄ (25 m.); jis 29 paima N. Kartaginą. Patyręs daug nuostolių per prasiveržiamąjį mūšį prie Bekulos (208), HASDRUBALAS išvyksta į Italiją. Roma priversta išvesti k-menę iš Graikijos. PILYPAS V sudaro taiką su Aitolijos s-ga (206).

207 mūšyje prie Metauro, netoli Galų Senos, nugali M. LIVIJAUS SALINATORO ir G. KLAUDIJAUS NERONO vadovaujami romėnai, kartaginiečių pavyzdžiu sudarę pranašumą k-menės sparnuose. Žūva HASDRUBALAS.

SCIPIONUI 206 nugalėjus prie Ilipos MAGĄ ir MASINISĄ, romėnai įsiveržia į P. Ispaniją (užima Gadą). MAGO vadovaujamas kart. laivynas, pasitraukdamas į Balearus, o iš ten į Genują, dar kartą siekia įtraukti ligūrus ir galus į kovą su Roma. **Baigiasi Kartaginos valdymas Ispanijoje.** SCIPIONAS grįžta į Romą ir 205 išrenkamas konsulu. Susitaiko Roma ir PILYPAS V (205).

204 Scipionas išvyksta į Afriką (prie jo prisijungia MASINISA). Romėnams 203 laimėjus prie Tuniso ir nepavykus taikos deryboms, Kartagina atšaukia HANIBALA iš Italijos. (203 Š. Italijoje žūva MAGAS.)

202 lemiamasis Zamos mūšis. ◊ Kartaginos k-menė sunaikinama, HANIBALAS bėga į Hadrumentą ir pataria taikytis. **Taika:** atsisakoma Ispanijos; MASINISAI atiduodama Numidija; per 50 m. mokama 10 000 talentų reparacijų; atiduodamas karo laivynas (išskyrus 10 trijerų); uždraudžiama kariauti už Afrikos ribų, o Afrikoje leidžiama tik sutinkant Romai. Sirakūzų sr. atitenka Sicilijos p-jai. ◊ Kartaginos pralaimėjimas liudija pasiryžusio aukotis rom. piliečio pergalę prieš pirklį kartaginietį.

SCIPIONAS gauna garbės prievardį AFRIKIETIS ir triumfą. Vėliau Ispanijoje nuolat vyksta sukilimai. Prieš pirmąjį jų (191–189) šalis padalijama į Artimosios ir Tolimosios Ispanijos p-jas. 154 prasideda išsivaduojamasis keltiberų ir luzitanų judėjimas, jam nuo 147 iki nužudymo (139) vadovauja luzitanas VIRIATAS. Pasiekiama daug pergalių prieš romėnus. Jį numalšina 134 atsiųstas P. KORNELIJUS SCIPIONAS EMILIANAS;

133 jis paima Numanciją ir už tai gauna garbės prievardį NUMANCIETIS.

Pūnų karų pasekmės: Susiformuoja pagarsėjusių giminių vadovaujama d-menės partija *(optimates)* ir liaudies partija *(populares);* dėl ilgalaikių kar. uždavinių pailginamas vad. metinių pareigūnų tarnybos laikas. Romos v-bei išsiplėtus už Italijos, iš užkariautų kraštų sudaromos p-jos. rom. tautos nuosavybė. Užmokėję mokestį *(stipendium),* žemę valdo sen. savininkai. **P-jas valdo** pretoriai, kaip rom. tautos vietininkai. P-jos **išnaudojamos** išnuomojant mokesčių ir muitų rinkimą publikanams, dažniausiai kilusiems iš **raitelių luomo** *(ordo equester).* II a. atėjusio į valdžią. Roma tampa bankininkų ir kapitalistų didž. centru. Daug v-bių praranda nepriklausomybę dėl valdovų klientelos (Numidijos MASINISA, Bitinijos PRUSIJAS ir kt.); jie pripažįsta rom. viršenybę ir pakenčia diplomatinę savo užs. politikos priežiūrą.

Roma kišasi į Viduržemio j. rytų reikalus, bet kol kas neketina užkariauti helen. v-bių. Tai kyla labiau iš polit. sumanymų išlaikyti jėgų pusiausvyrą.

Ūkis. Vergų darbo pagrindu per II pūnų karą susiklosto kar. pramonė, o II a. vergovė randasi ir latifundijose. Nusiaubtos P. Italijos kaimai tuštėja, žemdirbiai keliasi į Romą. Roma liaujasi buvus valstiečių agrar. v-be. ~211 imama kalti sidabr. rom. denarą (4 g svorio). Per visą Viduržemio j. išplinta rom. prekyba.

Kultūra. Perimami gr. švietimo idealai, pirmiausia **Scipionų būrelyje,** kuriam priklauso PANAITIJAS (stoikų etika), POLIBIJAS (istoriografija), G. LELIJUS (retorika) ir LUCILIJUS (satyra).

II Makedonijos karas 200–197 pr. Kr.

Karas su Antiochu III 192–188 pr. Kr.

200–190 Keltų karas Š. Italijoje ◊ Roma nuslopina bojų ir insubrų sukilimą, kurį remia išblaškytieji kartaginiečiai. Tiesiamas Emilijaus kelias į Placenciją (187). Įkuriama Akvilėjos kolonija – prekybos su Š. Europa centras.

200–197 II Makedonijos karas. ◊ Pergamas, Rodas ir Atėnai prašo Romą pagalbos prieš Pilypo V Makedoniečio ekspansionizmą. Pilypas sudaro su Antiochu III Siru s-gą, nukreiptą prieš Egiptą. Romos laivynas gina Pirėją ir grasina Eretrijai, kurią romėnai 198 užima. T. Kvinkcijui Flamininui prasiveržus į Tesaliją, romėnai laimi

197 mūšį prie Kinoskefalų. Sudaroma taika: Pilypas atsisako hegemonijos Graikijoje, moka 1000 talentų reparacijų, atiduoda laivyną, išskyrus 6 laivus.

196 Flamininas paskelbia gr. v-bėlių laisvę per Istmines žaidynes Korinte. Romėnai išvyksta iš Graikijos (194).

192–188 Romos karas su Antiochu III, kuris, atkūręs Seleukidų valdžią Rytuose (žygis į Baktriją), išstumia Egiptą iš Sirijos ir Palestinos. Aitolų s-gos padedamas, jis nori įgyti Ptolemajų valdas Egėjo j. ir išsilaipina Tesalijoje. 191 pralaimėjęs mūšį prie Termopilų, Antiochas III pralaimi ir

190 mūšį netoli Magnesijos prie Sipilo. Romėnams vadovauja L. Kornelijus Scipionas, padedamas brolio Scipiono Afrikiečio. Aitolų s-ga įveikiama, 189 paėmus Ambrakiją.

188 Apamėjos taika: Antiochas III per 12 m. turi išmokėti 15 000 talentų, be to, išskyrus 10 laivų, atiduoti laivyną. Jo valdos M. Azijoje atitenka Rodui ir Pergamui. **Roma viešpatauja Viduržemio j. rytuose.**

Roma ir Kartagina

196 Kartaginoje sufetu išrinktas Hanibalas, romėnams 195 pareikalavus jį išduoti, bėga pas Antiochą III. Šis atmeta jo planą kariauti Italijoje. Po Apamėjos taikos Hanibalas pabėga pas Bitinijos karalių Prusiją, o romėnams vėl pareikalavus jį išduoti, **183 nusižudo.** Jo didž. priešas Scipionas Afrikietis Romoje apkaltinamas tėvynės išdavimu, o brolis L. Scipionas, už pergalę gavęs garbės prievardį Azijietis ir triumfą, – lėšų pasisavinimu. Katonas (nuo 184 cenzorius), kovojantis su nobiliteto korupcija, vadovauja Scipionams priešiškai partijai. Scipionas Afrikietis 183 miršta savanoriškoje tremtyje.

171–168 III Makedonijos karas. ◊ Pilypo V sūnus Persejas bando atkurti hegemoniją Graikijoje, ir Eumenas Pergamietis jį apskundžia Romai. Iš pradžių romėnams nesiseka, o Rodas ir Pergamas svyruoja.

168 06 22 mūšį prie Pidnos laimi romėnai, vadovaujami L. Emilijaus Paulo, prie Kanų žuvusio bendravardžio konsulo sūnaus. Persejui Samotrakėje pakliuvus į nelaisvę, sudaroma taika: Makedonijos karalystė padalijama į 4 savarankiškas sritis; į Romą iš Achajų s-gos išgabenama 1000 įkaitų (tarp kitų ir istorikas Polibijas; p. 95). **Delas tampa laisvuoju uostu** ir konkuruoja su Rodu (166 atitenka Atėnams). Dėl grobio rom. piliečiai atleidžiami nuo turto mokesčio *(tributum)*. Po sukilimo Makedonija 148 tampa p-ja (p. 67). ◊ Po Pidnos mūšio rom. reikalavimu Antiochas IV turi pasitraukti iš Egipto. ◊ Achajų s-gos sukilimas numalšinamas,

146 sugriaunamas Korintas. Achajų s-gos kraštai pakliūva į Makedonijos p-jos valdžią. Tiesiamas Ignacijaus kelias (Dirachijus–Tesalonikai).

149–146 III pūnų karas. ◊ Roma kursto kivirčus su Masinisa. Kai pastarasis prisijungia Kartaginos žemių ir padidina savo valstybę, Kartagina priversta pradėti karą (150), kurio Roma nesankcionuoja, ir pati paskelbia karą (Katonas: *Ceterum censeo Carthaginem esse delendam*). Kartaginiečiai kapituliuoja išsilaipinus dviem romėnų armijoms, bet atsisako atiduoti miestą ir stoja į kovą. 147 atsiųstam P. Kornelijui Scipionui Emilianui pavyksta

146 nukariauti Kartaginą. Nepaisant Scipiono tarpininkavimo, ji sugriaunama. Likę gyvi žmonės parduodami į vergiją. Kartaginos sritis virsta romėnų Afrikos provincija. Scipionas gauna triumfą ir garbės prievardį Afrikietis Jaunesnysis.

136–132 I vergų karas. ◊ Siras Eunas Sicilijoje surenka latifundijų vergus (kartais 200 000 žm.) ir veda juos į kovą su romėnais. Helenistiniu pavyzdžiu jis pasiskelbia karaliumi. Paėmus Eną ir Tauromenijų, Eunas suimamas, 20 000 vergų nukryžiuojama.

133 Atalas III testamentu palieka Romai Pergamo v-bę, ir ji 129 virsta rom. Azijos p-ja.

Šeima. Šeimos galva yra namų tėvas *(pater familias)*, turintis visa apimančią, neribotą ir nedalomą valdžią *(patria potestas)*. Jis valdo žmoną *(mater familias)*, vaikus *(liberi)*, vergus *(servi)*, gyvulius, kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą. Tėvui mirus, *patria potestas* baigiasi ir sūnūs darosi savo gyvenimo ir turto šeimininkai. Tokią galią *(disciplina, potestas)* šeimos tėvas įgyja savo autoritetu *(auctoritas)*, kuris grindžiamas jo išmintimi *(sapientia)*, brandžiais sprendimais *(consilium)*, dorumu *(probitas)*. Apdairumas *(diligentia)*, griežtumas *(severitas)* ir savitvarda *(continentia, temperantia)* lemia jo poelgių orumą ir tvirtumą *(gravitas)*. Savo tikslų jis pasiekia uolumu *(industria)* ir atkaklumu *(constantia)*.
Jaunesnioji karta auklėjama vyresniosios pavyzdžiu *(mos maiorum)*. Kuklumas *(modestia)* ir pagarba *(reverentia)* būdinga jaunimo santykiams su vyresniaisiais, kurie reikalauja paklusnumo *(obsequium)*, atodairos *(verecundia)* ir tyrumo *(pudicitia, integritas morum)*. Toks namų elgesys *(disciplina domestica)* yra karinės disciplinos *(disciplina militaris)*, o ir romėnų galios bei didybės pamatas.

Piliečiai. Dorybė *(virtus)*, pažiūrų ir elgesio laisvė *(libertas)*, garbė *(gloria)*, pagarbumas ir pamaldumas *(pietas)*, ištikimybė ir patikimumas *(fides)*, viešoji laikysena *(dignitas)* yra vertyb. orientyrai, kuriais vadovaujasi rom. pilietis, tarnaujantis visuomenei *(res publica)*, savo tautos galiai ir didybei *(maiestas populi Romani)*. Tautos gerovė – jam aukšč. įstatymas *(salus populi suprema lex)*. Romėno, kurio mintyse ir veiksmuose v-bė užima svarb. vietą, gyvenimas tarsi skyla į 2 sferas: *res publica* (valstybė) ir *res privata* (asm. reikalai), ir pastaroji sfera visada pajungta valstybei. Šioje valstybėje įstatymas *(lex)* užima karaliaus *(rex)* vietą. Asmenybės iškėlimas pakenčiamas tik 2 atvejais: a) per karvedžio nugalėtojo triumfą, b) per didžiūno laidotuves.
Rašytinės konstitucijos nėra. Valst. mąstysenos ir elgsenos pamatas – ankstesniųjų kartų patirtis *(mos maiorum)*, kuri visų pirma ir formuoja romėną.

Teisė yra rom. tautos („išdidžiosios visų tautų įstatymų leidėjos“, Herderis) didž. laimėjimas. Greta *jus civile*, iš civilinės teisės šaltinių kilusios tradic. teisės (įstatymas ir paprotys), Romai išsiplėtus už Italijos ribų, iškyla *jus gentium* (tautų teisė), kaip civ. teisės elementų raidos rezultatas; ją be pakeitimų jau galima taikyti ir neromėnams. *Jus civile* bei *jus gentium* sudaro *jus publicum (jus populi)*, tautos nustatytą viešąją teisę, skiriamą nuo *jus privatum (jus singulorum)*, kuri reguliuoja teisinius santykius tarp šeimų *(familiae)*, o vėliau tarp piliečių *(cives)*. Vėlyvuoju imperijos laikotarpiu *jus publicum* įveda ir pagrindžia valstybinės prievartos priemones. Remdamasis tarnybiniais įgaliojimais, pretorius plėtoja *jus pretorianum*, arba *jus honorium*, tarnybos pradžioje skelbiamu ediktu aiškindamas teisėjams savo pagrindinius teis. principus. Ediktas galioja vieną pretoriaus kadenciją, įpėdinis bando šį tą iš jo perimti (taip, respublikai baigiantis, susiklosto *Edictum perpetuum)*.

Teisės priežiūra iš pradžių patikima žyniams, nes teisė – dievotvarkos dalykas. Ir paskelbus 12 lentelių įstatymus, ji vis dar priklauso žyniams. Tik G. Flavijui cenzoriaus Apijaus Klaudijaus Ceko pavedimu paskelbus skundo formą ir kalendorių, kiekvienas pilietis gali susipažinti su veikiančia teise (pasekmė: plebėjams leidžiama žyniauti). ◊ Greta įstatymų *(lex)* ir rašyt. teisės *(jus scriptum)* veikia papročiai ir nerašyta teisė *(jus non scriptum)*. Respublikoje įstatymus siūlo magistratas, o priima tautos susirinkimas.

Juristų veikla prasideda praktika. Tik vėliau jie sukuria teisės mokslą, kuris suklesti imperijos laikais įsteigtose teisės m-lose *(sectae)*: sabinianai ir prokulianai. Žymūs teisininkai gali kurti naudodamiesi palankia imperijos privilegija *(responsa prudentium)*, siejančia juos su teisėjais. Svarbi yra imperatoriaus įstatymų leidyba, užbaigianti teisės raidą. Įstatymai sukodifikuojami rinkinyje *Corpus juris*. Jis iki šiol reikšmingas Europos tautoms, perėmusioms rom. teisę.

Religija (lot. *religio* – atodaira į dievų valią, kuri atsiveria orientuojamosiomis ištarmėmis *fatum*). *Neglegentia* – dievų valios nepaisymas. Vyr. dievų trejybė:
1. Jupiteris *(Optimus Maximus)*, kitados „spindulingasis dangaus tėvas“, po to lietaus ir vėjų, audrų ir perkūnijų dievas.
2. Marsas, anksčiau žemdirbystės, po to karo dievas, gyvenimo ir mirties valdovas.
3. Kvirinas (jo ir Marso f-jos tos pačios).
Nuo 506 garbinama trejybė: Jupiteris, Junona, Minerva. Jos kultas pradeda resp. epochą. Kiti svarb. dievai: Janas, pradžios dievas, žengiantis per bangas; Liberas (Dionisas); Vulkanas (Hefaistas), ugnies dievas; Merkurijus (Hermis), prek. dievas. Svarb. deivės: Vesta, židinio deivė; Cerera, augimo deivė.

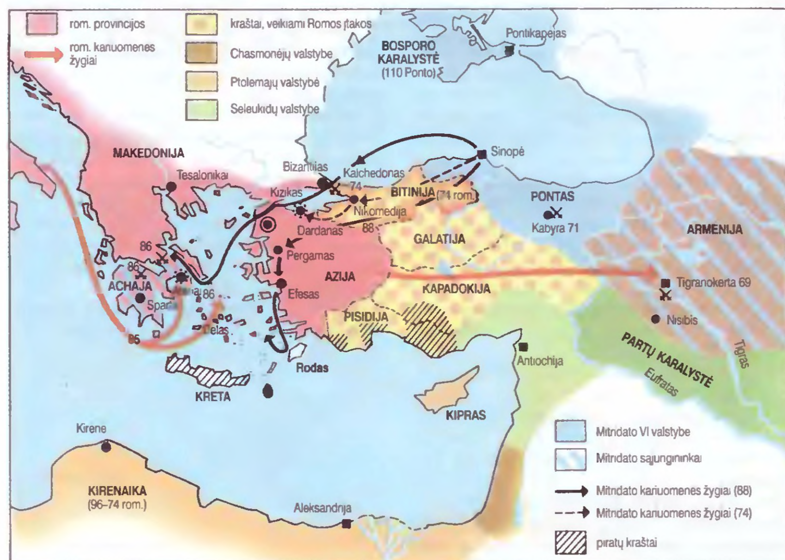
Be to, yra šaltinių, miškelių, urvų dievybės. Tam tikrais ist. akimirksniais lemtingi savo nurodymais yra nepersonifikuotų dievybių *(numina)* apsireiškimai ir veiksmai.
Nauji dievai priimami pakviečiant ir įvedant jų kultus su rom. interpretacija (kito miesto dievai prašomi palikti buvusią kulto vietą ir atvykti į Romą). Toks, pvz., yra kultas KIBELĖS, kurią *Magna mater* (D. Motinos) vardu romėnai 205 perėmė iš Frygijos.
Imp. laikais garbinamas valdovas, įkūnijantis v-bę, išplinta mister. kultai (pvz., AČIO, MITROS).
Rom. religija yra valstybinė (prižiūri magistratai, žyniai – valst. įgaliotiniai). Skiriama valstybiniai kultai *(sacra publica pro populo Romano)* ir privatūs *(sacra privata)* šeimų *(gentes)*. Pastaruosius nustato šeimos tėvas. Privačios dievybės: penatai (*Penates* – išteklių sargai), genijus (*Genius* – vyro vaisingumo įkūnijimas), larai (*Lares* – laukų ir namų sargai), sudievinti protėviai *(Di parentes)*, mirusiųjų dievybės *(Di manes)*.
Žynių kolegijos: pontifikai, vadovaujami didžiojo pontifiko, vestalės ir augūrai, tiriantys dievų valią iš paukščių skrydžio, haruspikai, tą valią tiriantys iš žarnų ir kepenų. Dumvirai rūpinasi sibilių knygomis ir kad laiku būtų uždegta ugnis kiekvienai dievybei.

Menas. Rom. meno pagrindai yra:
1. Gr. menas, Romą pasiekęs 2 keliais: per P. Italiją ir Siciliją (D. Graikija) ir per etruskus (pirmosios šventyklos ir dievų atvaizdai etruskiški). Iš etruskų romėnai išmoksta R. meno formų ir seka jomis pajungdami savo principams.
2. Sen. Italijos k-ros (Teramarės, Vilanovos) ir rom. savitumas. Rom. formos pojūtį išreiškia
a) simetrija ir ašingumas (pagr. ašies pabrėžimas, kas žymu jau Teramarės kultūros gyvenviečių planuose ir vėliau pasikartoja romėnų karinėse stovyklose pagrindinių gatvių sukryžiavimu (*cardo* ir *decumanus*);
b) erdvės formavimas (siena ne tiek statinys, kiek erdvės riba); iš graikų „statinio stiliaus" (šventykla – milžiniška figūra) išsirutulioja romėnų „erdvinis stilius" (fasadai ir vidaus erdvė – svarbiausi meniniai formantai).
Rom. meno **kūryb. laimėjimai** yra:
Architektūra – kitaip negu graikuose, kur šventykla – dievų buveinė, monument. rom. statiniai kyla iš prakt. poreikių (į vieną greta su rel. architektūra stoja pasaulietinė).
Techn. naujovės: betonas arba skiedinys, degtos plytos, arkinės ir skliautinės konstrukcijos. Svarb. statiniai: inžineriniai įrenginiai (hidrostatiniai, ypač akvedukai, pvz., Pont diu Gardas P. Prancūzijoje); keliaaukščiai pastatai (dėl erdvės stokos) su balkonais, kolonadomis fasaduose; rūmai, kilę iš italikų vilos, su architektoniškais įrenginiais ir puikiais sodais. Monumentalumu ir kompoziciniu tobulumu išsiskiria imperatorių forumai su šventyklomis (podiumas, kurio laiptai išryškina pagrindinį įėjimą) ir halės su kolonomis. Viename pastate darniai sujungiama daug patalpų (imperatorių termos su kryžminiais ir kt. skliautais, kupolais). Bazilikos, daugianaviai haliniai pastatai su sunkiais cilindriniais skliautais, skirti prekybai ir teismams, vėlyvojoje antikoje pritaikyti krikščionių kultui, visada plokščiais stogais, su apsidėmis ir paaukštinta vidurine nava. Greta pailgųjų pastatų yra iš senovės italikų tradicijos kilusių kupolinių rotondų (Panteonas), krikščioniškų rotondų pirmtakių.

Dailė
1. Portretas (hermos, biustai, tiksliai atkuriantys veido bruožus priešingai negu idealizuoti ir herojizuoti graikų portretai) atsiranda iš protėvių vašk. kaukių *(imagines maiorum)*, saugomų rom. namo atrijuje. Helenistinio meno veikiami, portretai ištobulėja, vėliau įgyja iliuzionizmo bruožų. Vėlyvojoje antikoje pakrypsta nuo šiapus. į anapus. vaizdus.
2. Istorinis reljefas atsiranda iš figūrinių atvaizdų, nešamų per triumfą ir vėliau saugomų šventykloje ar triumfatoriaus namuose. Pirmas reprezentatyvus pavyzdys yra 9 01 09 pr. Kr. pašventintas AUGUSTO taikos aukuras *(Ara Pacis)*, vėliau – vadinamosios triumfo arkos. Tobuliausi pavyzdžiai – TRAJANO ir MARKO AURELIJAUS kolonos.
Dekoratyvinę **sienų tapybą** (išliko Pompėjų namų sienose) nustelbė vėlyvosios antikos mozaika (Ravena).

SKANDINAVIJA
HARUDAI
TEUTONAI
KIMBRAI
AMBRONAI
Abalas
Glezai
Romos valstybė
germanų gyvenami kraštai
keltų gyvenami kraštai
Masilijos sritis
kimbrų, teutonų ir ambronų žygiai
kimbrų, teutonų ir ambronų apgyventa sritis Panonijoje
kimbrai, teutonai apie 120 pr. Kr.
ir ambronai
GERMANAI
BELGAI
SEKVANAI
NORIKAS
kimbrai 102
HELVETAI
Noreja 113
Teutoburgijus
SKORDISKAI
Akvileja
kimbrai 104 pr. Kr.
teutonai ir ambronai 105–104 pr. Kr.
109
102 pr. Kr.
teutonai ir ambronai
101
Vercelos
105
Akvė Sekstijė 102
Masilija
Emporijai
AKVITANAI
KELTIBERAI
kimbrai 105 pr. Kr.
Korsika
Roma
Balearai
Sardinija
Delfai

Kimbrų, teutonų ir ambronų žygiai

Mitridato karai (88–64 pr. Kr.)

Grakchų reformos (133–121)
133 liaudies tribūnas TIBERIJUS GRAKCHAS bando įkurdinti proletarus skirdamas jiems bendruom. žemės *(ager publicus)* ir išdalydamas naujakuriams Pergamo karaliaus lobyną. Dėl to ribojama žemėvalda bendruom. žemėje iki 1000 jugerų (250 ha). Po kolegos M. OKTAVIJAUS prieštaros tribų komicijai, pažeisdami įstatymą, pašalina jį iš pareigų. Bandant išrinkti pakartotinai (tai buvo neleistina), jis nužudomas.
123 jo planų imasi jaunesnysis brolis GAJUS GRAKCHAS: **atnaujinamas agrarinis įstatymas** *(lex agraria)*, raiteliai gauna kai kurias teismų pareigybes (norint patraukti juos į savo pusę). Tačiau, siūlydamas suteikti pil. teises italikams, jis patiria nesėkmę (pasipriešina senatas ir tautos žem. sluoksniai). Grakchas ir šalininkai užima Aventiną, senatas paskelbia ypatingąją padėtį. Grakchas paliepia vergui jį nužudyti (121); šalininkai užmušami.
111–105 Jugurtos karas. Senato k-jai padalijus Numidiją, JUGURTA, užpuolęs bendravaldį ADERVALĄ ir paėmęs Cirtą (112), tampa vienvaldis. Karą (romėnų papirkinėjimą ir jų nesėkmes) 106 užbaigia MARIJUS (156–86). JUGURTA išduodamas SULAI (138–78). Dalis Numidijos virsta rom. p-ja.
113–101 karas su kimbrais ir teutonais, kurie, drauge su ambronais atsikėlę iš Jutlandijos, nugali romėnus
113 mūšyje prie Norėjos (Kerntas). Galijoje pralaimi kitos 2 romėnų armijos (ypač 105 prie Arausiono): Romoje panika (II keltų antpuolis). 104 išrinktas konsulu MARIJUS įvykdo **karinę reformą:** sudaroma profesinė kariuomenė iš proletarų su teise į civilinį aprūpinimą po 16 metų tarnybos; šitaip ji personaliai susiejama su karvedžiu. Nauja kariuomenės organizacija: legionas (~6000 vyrų) dalijamas į 10 kohortų po 6 centurijas (po 3 manipulas). Sąjungininkai duoda raitelius. MARIJUS nugali teutonus
102 mūšyje prie Akvės Sekstijės, o kimbrus
101 mūšyje prie Vercelų.
100 dėl optimatų pasipriešinimo žlunga liaudies tribūno L. APULĖJAUS SATURNINO kolonizac. programa, remta MARIJAUS, VI kartą išrinkto konsulu. Sukilimą nuslopina senatoriai ir raiteliai.
91 tribūnas M. LIVIJUS DRUZAS siūlo atstatyti Grakchų agrarinius įstatymus, išplėsti raitelių teismines funkcijas ir suteikti pilietines teises italikams. DRUZAS nužudomas, ir kyla
91–89 sąjungininkų karas. Sąjungininkai *(socii)* įkuria naują valstybę (sostinė Korfinijus – Italija) ir išrenka Italijos senatą (500 narių). Karas baigiasi Romos nuolaida: sąjungininkams suteikiamos romėnų pilietinės teisės (89; *lex Plautia Papiria)*.
88–84 I karas su Mitridatu (pil. karų pradžia). Ponto MITRIDATAS VI užpuola rom. valdas Rytuose ir kviečia graikus sukilti prieš Romą.
88 „Efeso mišparai": M. Azijoje nužudoma ~80 000 romėnų. Senato įgaliojimą SULAI vadovauti karui tautos susirinkimas perduoda MARIJUI. SULA užima Romą ir atkuria senato valdžią (plebiscitams privalomas senato pritarimas). SULAI išvykus kariauti į Aziją, į Romą grįžta MARIJUS. Optimatų persekiojimui vadovauja CINA ir MARIJUS, kuris septintą kartą konsulaudamas 86 miršta. Paėmęs Atėnus, SULA sumuša MITRIDATĄ (Chaironėja 86, Orchomenas 85) ir priverčia jį sudaryti
84 Dardano taiką: atiduoti užkariautas sritis ir laivyną, išmokėti 3000 talentų. Šias sąlygas įgyvendina propretorius L. LICINIJUS MURENA **II karu su Mitridatu** (83–81). SULA 83 grįžta į Romą ir sutriuškina **Marijaus** šalininkus bei su jais sudariusius sąjungą samnitus ir lukanus
82 mūšyje prie Kolino vartų (SULOS prievardis *Felix* – Laimingasis). Po to POMPĖJUS užkariauja Siciliją ir Afriką ir gauna triumfą bei prievardį *Magnus* (Didysis).
82–79 Sulos diktatūra. Paskelbiamos proskripcijos: nužudoma 90 senatorių ir 2600 raitelių. **Vėl atstatoma senato valdžia:** prisiekusiųjų teismai atiduodami vien senatoriams. Senatas padidinamas iki 600 narių (jam priklauso visi kvestoriai). Konsulai ir pretoriai, pasibaigus tarnybai, vyksta vietininkais į provincijas (tampa prokonsulais ir propretoriais – *pro consule, pro praetore)*. Tribunatas sumenkinamas: pasiūlymams komicijuose turi pritarti senatas, liaudies tribūnas išbraukiamas iš *cursus honorum.*
79 SULA atsisako diktatūros ir po metų miršta.

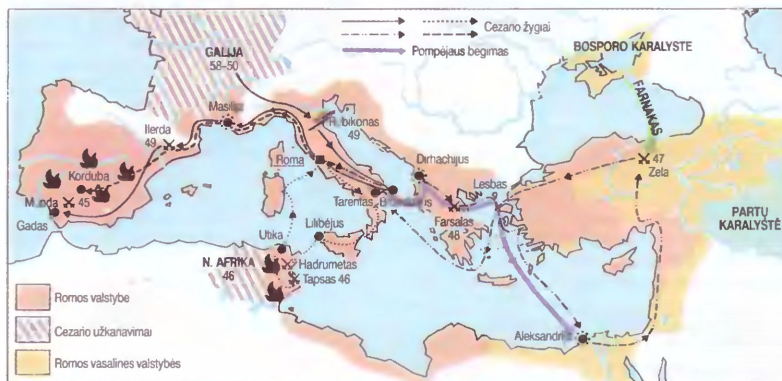
Cezario, Pompėjaus ir Kraso provincijos

Rytų pertvarkymas

Galijos užkariavimas (Cezario laikais)

Pilietinis karas

77–71 POMPĖJUS Ispanijoje kovoja su paskut. marijanininkais, vadovaujamais SERTORIJAUS. SERTORIJŲ nužudžius, juos nugali. Pertvarkoma Ispanija.

74–64 III Mitridato karas. Po pirmųjų sėkmių k-menė ima maištauti, ir senatas atšaukia LUKULĄ (68).

73–71 Spartako vergų sukilimas pralaimi M. LICINIJUI KRASUI Apulijoje. Sukilėlių likučius sumuša POMPĖJUS.

70 konsulauja Pompėjus ir Krasas. Panaikinami SULOS įstatymai; atkuriama tribūnų valdžia; teismo pareigybės lygiomis padalijamos senatoriams, raiteliams, kt. piliečiams; įsigalioja plebiscitas.

67 POMPĖJUS, gavęs ypatingus įgaliojimus *(imperium extraordinarium)*, baigia karą prieš piratus ir

66 skiriamas vadovauti karui su MITRIDATU, kurį nugali prie Eufrato.

64 Pompėjus pertvarko Rytus: Romos p-jomis tampa Pontas, Sirija ir Kilikija, v-bėmis klientėmis – Armėnija, Kapadokija, Galatija, Kolchidė, Judėja.

63–62 „Katilinos sąmokslą" atskleidžia ir sužlugdo CICERONAS, konsulu išrinktas kaip *homo novus (pater patriae* – tėvynės tėvas). KATILINA ir 3000 šalininkų žūva prie Pistorijos (62).

Grįžęs iš R., POMPĖJUS paleidžia k-menę ir švenčia triumfą. Senatas nepatvirtina jo pertvarkymų Rytuose ir žemės dalybų veteranams; dėl to

60 atsiranda I triumviratas: POMPĖJUS, KRASAS, CEZARIS (įstatymu nepatvirtintas priv. susitarimas remti vienam kitą).

59 konsulas Gajus Julijus Cezaris (100–44; nužudytas) įgyvendina POMPĖJAUS reikalavimus, patvirtina p-jų gyventojų mokesčius. CEZARIS gauna 5 metams p-jas: Ilyriją, Šiapusalpinę ir Narbono Galiją.

56 Lukos konferencijoje triumviratas atnaujinamas.

55 konsulaujant Pompėjui ir Krasui, vėl dalijamasi p-jomis: CEZARIUI – Galija dar 5 metams, POMPĖJUI – Ispanija, KRASUI – Sirija.

53 kare su partais pralaimi ir prie **Karų** žūva KRASAS.

58–51 Cezaris užkariauja Galiją. Jis nugali prie Bibraktės helvetus, Elzase prie Miulhauzeno ARIOVISTĄ (58), pavergia belgų gentis, visų pirma nervijus (57), žygiuoja prieš gentis Bretanėje ir nugali akvitanus (56). Išvaromos germ. gentys uzipetai ir tenkterai. I kartą pereinamas Reinas ir išsikeliama Britanijoje (55). II kartą išsikeliama Britanijoje (kovos su KASIVELAUNU). Sukyla nervijai, treverai ir AMBIORIGO vadovaujami eburonai (54); jie nugalimi ir II kartą pereinamas Reinas (53). Sukyla VERCINGETORIGO vedami galai. Cezaris paima Cenabą, Avariką ir parizijų Luteciją, bet neįveikia Gergovijos; apgula ir paima Aleziją (52); 51 baigiamas užkariavimas.

52 POMPĖJUS, atkreipęs į save senato dėmesį, išrenkamas konsulu be antrininko *(sine collega)*, kad atkurtų tvarką anarchijos apimtoje Romoje (gaujų karai). Senatas atmeta CEZARIO siūlymą tuo pat metu paleisti k-menes ir reikalauja, kad CEZARIS atsisakytų k-menės, tarnybos.

49 01 07 paskelbiamas senato aukšč. nutarimas *(senatus consultum ultimum)* įgalioti POMPĖJU ginti respubliką nuo CEZARIO.

49–46 pilietinis karas su Pompėjumi. CEZARIS peržengia Rubikoną, užkariauja Romą ir Italiją. POMPĖJUS ir dalis senato bėga į Graikiją. CEZARIS užkariauja Ispaniją (pergalė prie Ilerdos) ir išsilaipina Epyre.

48 08 09 Pompėjus pralaimi prie Farsalo. 20 000 pompėjininkų pasiduoda, POMPĖJUS bėga į Egiptą ir ten nužudomas.

48–47 Aleksandrijos karas. CEZARIS apgulamas Aleksandrijoje (sudega b-ka), po to jis laimi prie Nilo ir į sostą pasodina KLEOPATRĄ.

47 Cezaris prie Zelos nugali Farnaką *(veni, vidi, vici* – atėjau, pamačiau, nugalėjau), grįžta į Italiją ir po to išvyksta į Afriką.

46 Cezaris prie Tapso nugali pompėjininkus (Utikoje nusižudo KATONAS). Romoje jis švenčia triumfus, paskiriamas diktatoriumi (10 m.) ir moralės cenzoriumi *(praefectus moribus)*.

Valst. pertvarkymai: nustatoma pilietybės cenzas ir Italijos b-menių santvarka *(lex Julia municipalis)*, sumažinamas valstybės išlaikomųjų skaičius iki 150 000.

45 Cezaris prie Mundos (Ispanijoje) nugali POMPĖJAUS sūnus. Jis tampa diktatoriumi iki mirties *(dictator perpetuus)* ir **imperatoriumi,** konsulu (10 m.), k-menės vyr. vadu, d. pontifiku, turi tribūno valdžią, pasiūlymų ir pareigūnų skyrimo teisę. Dalija žemę kareiviams, rūpinasi p-jomis, padidina senatą iki 900 narių. Reformuoja kalendorių. Pastatydina Julijų baziliką, išplečia Julijų forumą.

44 02 15 ANTONIJUS siūlo karaliaus diademą CEZARIUI, bet šis jos atsisako. Susimokius senatoriams G. KASIJUI ir M. JUNIJUI BRUTUI,

44 03 15 (kovo idos) Cezaris nužudomas.

Pilietinių karų pabaiga 44–30 pr. Kr.

ROMOS RESPUBLIKOS SANTVARKA

MONARCHINIS IMPERIJOS REŽIMAS

AUGUSTAS

pataria

TARYBA

atsižvelgia

SENATAS (600 narių) „Šviesiausieji"

sankcionuoja įgaliojimus

valdo remdamasis ilgalaikiais įgaliojimais

prokonsulinė valdymo galia

kontroliuoja (cenzorius)

tvirtina įgaliojimus

konsulinė valdymo galia, tribūninė valdymo galia

bevardė valdymo galia

MAGISTRATAI

KONSULAI

PRETORIAI

KVESTORIAI

renka

IMP. IŽDAS

PAREIGŪNAI (RAITELIAI)

PRETORIONAI KARIUOMENĖ

VALSTYBĖS IŽDAS

CENTURIJŲ KOMICIJAI

SENATORIŠKOSIOS PROVINCIJOS (valdomos PROKONSULŲ)

ROMĖNŲ TAUTA (ITALIJA IR ROMA)

IMPERATORIŠKOSIOS PROVINCIJOS (valdomos LEGATŲ)

Principato santvarka

Pilietinių karų pabaiga

CEZARIUI mirus, senatas imasi vadovauti v-bei. Jis įvykdo CEZARIO potvarkius, amnestuoja jo žudikus. Nors CEZARIS įsūnija ir palieka paveldėtoju giminaitį G. OKTAVIJŲ (OKTAVIANAS, 63 pr. Kr.–14 po Kr.), palikimą pasisavina ANTONIJUS. Po laidotuvių paskelbus CEZARIO testamentą, jo žudikams tenka apleisti Romą. Panaikinama diktatūra.

44–43 Mutinos karas. M. BRUTAS išvyksta į Makedoniją, KASIJUS į Siriją, D. BRUTAS į Šiapusalpinę Galiją, kur jį Mutinoje apgula ANTONIJUS. OKTAVIANAS su savo priv. armija gauna propretoriaus valdžią, Mutinos mūšyje nugali ANTONIJŲ (žūva konsulai HIRCIJUS bei PANSA) ir tampa 43 m. konsulu. Prasideda CEZARIO žudikų ypatingieji teismai.

43 11 11 II triumviratas (Antonijus, Lepidas, Oktavianas) įstatymu įteisinamas 5 m. kaip 3 vyrų sąjunga valstybei pertvarkyti *(lex Titia: Triumviri rei publicae constituende).* Sicilijos ir Afrikos provincijos atitenka OKTAVIANUI, Šiapusalpinė Galija ANTONIJUI, Narbono Galija ir Ispanija LEPIDUI. Romoje proskripcinis teroro režimas (nužudoma daugiau kaip 200 senatorių, 2000 raitelių, tarp jų ir CICERONAS).

42 sudvejintame mūšyje prie Filipų ANTONIJUS nugali KASIJŲ, o 20 d. vėliau ir M. BRUTĄ. ANTONIJUS vyksta į Rytus (Aziją, Siriją, Egiptą). Po Peruzijos karo (41–40), kilusio dėl neapgalvoto beatodairiško OKTAVIANO elgesio apgyvendinant veteranus, ir po kovų su konsulu L. ANTONIJUMI, triumviro broliu, tarpininkaujant MECENATUI,

40 susitariama Brundizijuje dėl v-bės dalybų: ANTONIJUS išlaiko Rytus, OKTAVIANAS Vakarus, LEPIDAS Afriką. Italija niekieno.

39 Mizeno sutartis: S. POMPĖJUS netrukdo tiekti grūdus į Romą ir už tai gauna Siciliją, Sardiniją, Korsiką ir Achają.

38 dar 5 m. atnaujinamas triumviratas.

37 Tarento sutartimi ANTONIJUS perleidžia savo laivyną OKTAVIANUI kovoti su S. POMPEJUMI.

36 VIPSANIJUS AGRIPA nugali S. POMPĖJŲ prie Milų ir Naulocho. Per didžiojo pontifiko rinkimus pašalinamas LEPIDAS. Išsiskyręs su žmona OKTAVIJA, OKTAVIANO seserimi,

36 Antonijus veda Kleopatrą VII. Jis surengia nesėkmingą žygį prieš partus, bet užvaldo Armėniją (34) ir bando įkurti rytietišką helen. sultonatą (KLEOPATRAI dovanoja rom. sritis, Kaisarijo regentystę). Jo testamentą, paliktą vestalėms, paskelbia OKTAVIANAS, ir kyla

32–30 Ptolemajų karas, pasibaigęs

31 09 02 Aktijo mūšiu: AGRIPA nugali KLEOPATROS laivyną, be kovos jam pasiduoda 19 legionų.

30 08 03 paimama Aleksandrija (nusižudo ANTONIJUS ir KLEOPATRA). **Egiptas tampa Romos p-ja.**

Po triumfo Romoje ir 120 000 veteranų įkurdinimo per VI konsulatą OKTAVIANO ypatingieji įgaliojimai *(potestas omnium rerum)* pamažu apribojami.

27 01 13 atkuriama respublika, senate jam atsisakius valdžios.

27 01 16 senatas suteikia OKTAVIANUI **Augusto garbės vardą.**

Principatas

(iš *princeps* – pirmas tarp lygiųjų) remiasi visuot. sutarimu *(consensus universorum),* jam būdinga monarchijos ir respublikos elementai. Valdžia perimama iš senato ir iš tautos. Bruožai: autoriteto valdžia *(auctoritas)* ir didelė pagarba tradicijoms *(mores maiorum).*

Romos b-menėse AUGUSTAS išlaiko konsulo valdžią (27–23), o visoje v-bėje bevardį imperijų: jis yra karvedys, vadovauja užs. politikai, be to, turi imperijos provincijų prokonsulo valdžią, kurią vykdo per savo legatus *(legati Augusti pro preatore provinciae).*

23 07 01 jam duodama tribūno valdžios galia *(tribunicia potestas)* iki mirties, atsisakius konsulato; liaudies tribūnų nėra, todėl AUGUSTO įstatymams jie negali prieštarauti.

22 AUGUSTAS atsisako konsulato ir su juo susijusių uždavinių, bet rūpinasi grūdų tiekimu *(cura annonae)* ir keliais *(cura viarum).*

19 AUGUSTUI iki mirties patikima konsulo valdžia *(imperium consulare)* ir papročių priežiūra *(cura morum)* 5 m.; jis gauna tik galias, be šių tarnybų.

Nuo 12 pr. Kr. **Augustas yra d. pontifikas,** o 2 jam suteikiamas Tėvynės tėvo *(pater patriae)* titulas.

Senatas valdo ramesnes provincijas (senatoriškąsias) ir valstybės iždą *(aerarium populi Romani),* o imperatoriaus iždą *(fiscus)* – princepsas. Raitelių luomas tampa tarnautojų diduomene (imperatoriaus apsaugos – pretorionų – vadai, prefektai ir pareigūnai). „draugai" *(amici Caesaris)* patarinėja princepsui.

Augusto imperija

Augustas ir jo įpėdiniai

27–25 AUGUSTAS pertvarko Galijos ir Ispanijos p-jas. Iš karaliaus AMINTO paveldėta Galatija tampa Romos p-ja.

20 partų karalius FRATAS IV taikiu susitarimu **grąžina pagrobtus Kraso ir Antonijaus legionų erelius;** Roma atsisako tolesnės ekspansijos.

18 dorovės įstatymu uždraudžiama senatorių ir atleistinių santuoka; baudos už santuok. neištikimybę. AGRIPA, gavęs tribūno valdžios galias 5 m., tampa bendravaldžiu.

17 Romos mieste surengiama Šimtmečio šventė (Horacijaus *Carmen saeculare)* ir paskelbiama pasaulio taika *(pax Augusta).*

16–13 AUGUSTAS Galijoje pertvarko Akvitanijos, Lugduno, Belgikos p-jas.

15 imp. posūniai TIBERIJUS bei DRUZAS įsiveržia į Dunojaus aukštupį ir įkuria Recijos ir Noriko p-jas.

13–9 AGRIPA (m. 12) ir TIBERIJUS **nukariauja panonus.** Pasiekiamas Dunojaus vidupis. ◊ Įtvirtinus sienas Eufratu ir Dunojumi, surengiami 4 žygiai prie Elbės.

12–9 Druzas nukariauja germanų gentis batavus, fryzus ir chaukus. Po kovų su kvadais ir markomanais jis pasiekia Elbę ir ten miršta.

9 01 30 pašventinamas Augusto taikos aukuras Marso lauke *(Ara pacis Augustae).*

8–6 TIBERIJUS tvarkosi Germanijoje ir prasiveržia prie Elbės.

6 pr. Kr. gavęs tribūno valdžios galias, TIBERIJUS, užuot pertvarkęs Armėniją, po kivirčo su AUGUSTU išvyksta kaip privatus asmuo savanoriškon tremtin į Rodą (5 pr. Kr.), bet 2 po Kr. grįžta.

Augusto įpėdinystė. Kadangi AUGUSTO pasirinkti įpėdiniai vienas po kito miršta, 4 06 26 po Kr. įvaikinamas ir įpėdiniu paskiriamas TIBERIJUS (Julijus Cezaris).

4–6 Tiberijus vėl tvarkosi Germanijoje: susitaria su cheruskais, pajungia langobardus, organizuoja p-jos valdymą, tiesia kelius, legionų stovyklomis saugo naujai įgytas sritis. Karas su markomanais nutrūksta dėl panonų sukilimo (6–9); nugalėjus dalmatus, sukilimas baigiasi. Panonija virsta Romos p-ja (10). **Siena Dunojumi išsaugoma.**

9 mūšis Teutoburgo miške. ARMINIJAUS vadovaujami cheruskai sunaikina 3 legionus, vadovaujamus VARO. Prarandama Germanijos p-ja, bet išlaikoma siena Reinu.

14 08 19 Noloje miršta Augustas (76 m.). Miręs princepsas *(divus Augustus)* sudievinamas *(consecratio).* Paties AUGUSTO parašyta jo veiklos apžvalga iškalama (gr. ir lot. k.) 2 bronz. plokštėse, pritaisytose prie kolonų Romos šventykloje *(Monumentum Ancyranum).*

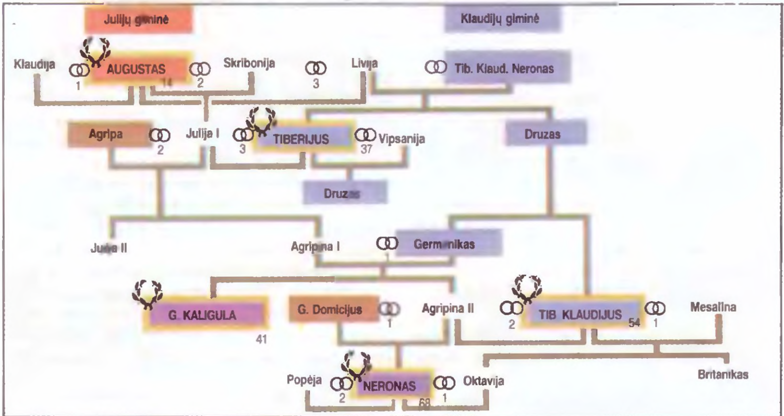
Literatūra. Livijus Andronikas, „vertimo meno išradėjas", išverčia į lot. k. „Odisėją", gr. tragedijas ir duoda pradžią rom. l-rai. GNĖJUS NEVIJUS parašo lot. komedijų, dramų Romos istorijos temomis ir taut. epą apie I pūnų karą (235). **Titas Makcijus Plautas** sukuria komedijų su grubiomis liaudiškomis ir burlesk. scenomis. ENIJUS (239–169) hegzametru kuria epą rom. ist. tema. FABIJUS PIKTORAS pradeda rom. istoriografiją veikalu „Analai", kuris pasirodo ~200 gr. kalba. LUCILIJUS (180–102), priklausantis Scipionų būreliui, rašo satyras, jo amžininkas P. TERENCIJUS AFRAS – komedijas, ne tokias grubias kaip PLAUTAS. **Katonas** (234–149) parašo Romos ir Italijos istorijos veikalą „Pradžios" *(Origines),* be to, seniausią knygą apie ž. ū. Įkaitu į Romą patekęs **Polibijas** (168) sukuria pragm. istoriografijos kūrinį „Pasaulio istorija". **M. Terencijus Varonas** (116–27), Cezario bibliotekininkas ir didž. rom. mokslininkas, rašo k-ros istoriją, tiria lot. kalbą ir žemdirbystę.

Ciceronas (106–43) palieka teism. ir polit. kalbų, retor. ir filos. raštų („Apie v-bę" – *De re publica,* „Apie įstatymus" – *De legibus* ir kt.), daug laiškų draugams, broliui KVINTUI ir leidėjui T. POMPONIJUI ATIKUI (109–32).

Kornelijus Nepotas (100–27) parašo biografijų, **G. Saliustijus Krispas** (86–35) – „Katilinos sąmokslą" ir „Jugurtos karą". T. LUKRECIJUS KARAS (98–55) EPIKŪRO filosofiją perkuria į didakt. poemą „Apie daiktų prigimtį" *(De rerum natura).* Helen. aleksandr. poezijos kūrėjai – neoterikai **G. Valerijus Katulas** (87–54; epigramos, meilės eilėraščiai), **Kvintas Horacijus Flakas** (65–8; epodai) ir P. VERGILIJUS MARONAS (70–19; bukolikos).

Cezaris (100–44) parašo Galijos karo *(Bellum Gallicum)* ir pil. karo *(Bellum civile)* komentarus. AUGUSTAS, jo draugas MECENATAS (iš čia mecenatystė), AZINIJUS POLIONAS ir MESALA remia l-rą, kultūrinį v-bės atnaujinimą. VERGILIJUS parašo „Georgikas" ir „Eneidą", kurioje išaukština rom. tautą. Jo nuoseklaus humanizmo laikosi ir HORACIJUS: „Satyros", „Odės" *(Carmina),* „Laiškai".

Romėnai Vokietijoje

Julijų Klaudijų dinastija

Julijų Klaudijų dinastija (iki 68 po Kr.)

14–37 Tiberijus. Pareigūnų rinkimo teisę iš tautos perima senatas. Legionų maištą Panonijoje ir prie Reino numalšina Germanikas.

14–16 Germaniko žygis prieš germanus nutraukiamas dėl per didelių išlaidų. Germanai kariauja trapusavyje.

17 įkuriamos Kapadokijos ir Komagenės p-jos.

22–31 – įtakingas savanaudis pretorionų prefektas SEJANAS, perkėlęs gvardijos stovyklą į Romos pakraštį. Dėl jo skundų kilo „majestoto" bylų, mirties nuosprendžių ir savižudybių. Įpykdytas TIBERIJUS išvyksta atgal į Kaprį (27).

31 SEJANAS nuverčiamas ir nuteisiamas myriop kaip sąmokslininkas, dar įvyksta bylų.

37 Mizene miršta Tiberijus.

37–41 Kaligula (Kareivio batukas), t. y. **Gajus Cezaris Germanikas,** nutraukia bylas ir leidžia tautai vėl rinkti magistratus. **Augusto principatas paverčiamas helen. rytietiška dievo karalyste (Cezaris ir Dievas).** Įvedamas rytietiškas rūmų ceremonialas ir imp., kaip dievo, garbinimas (KALIGULA, panašiai kaip ALEKSANDRAS. jaučiasi esąs CEZARIS ir Dievas). Parodomieji žygiai prieš Germaniją ir Britaniją.

41 pretorionų prefektas KASIJUS CHEREJA nužudo KALIGULĄ.

41–54 Klaudijus grįžta prie Augusto valdymo tradicijų, bet pristeigia dvaro pareigybių atleistiniams (NARCIZAS). Moterų įtaka.

43 užkariaujama P. Britanija.

46 įkuriama Trakijos p-ja.

54 AGRIPINA nužudo KLAUDIJŲ. Į sostą sėda jos sūnus

Neronas Klaudijus Cezaris (54–68). Pirmieji valdymo metai Romai laimingi; NERONUI turi įtakos filos. SENEKA ir pretorionų prefektas BURAS.

58–63 KORBULONAS vėl pajungia Armėniją, sutariama taika su partais.

60–61 G. SVETONIJUS PAULINAS numalšina sukilimą Britanijoje.

BRITANIKO, NERONO motinos AGRIPINOS, žmonos OKTAVIJOS, BURO nužudymas, „majestoto" bylos (62), Romos gaisras (64) leidžia NERONO valdymą laikyti savivalės siautėjimu **(cezariškas kliedesys).**

Po nepavykusio PIZONO sąmokslo (65) žūva ir SENEKA, maištauja Galijos vietininkas G. JULIJUS VINDEKSAS, kurį remia S. SULPICIJUS GALBA Ispanijoje ir M. SALVIJUS OTONAS Luzitanijoje.

68 nusižudo NERONAS.

68–69 yra pirmieji 4 imperatorių metai: GALBA, VITELIJUS (Reino armijos vadas), OTONAS, VESPASIANAS.

Flavijų dinastija (69–96)

69–79 T. Flavijus Vespasianas. Jam pradėjus valdyti, numalšinami batavų prie Reino ir žydų Palestinoje (nuo 66) sukilimai.

70 paimama Jeruzalė (Tito arka Romoje). Sutvirtinamos sienos.

74 užkariaujama Nekaro sr.: *agri decumates* (dešimtinės laukai). Senatas padidinamas iki 1000 narių, daugiausia iš Italijos plebėjiškos municipijų d-menės, kuriai priklauso ir VESPASIANAS. Ispanija gauna lot. teisę. Nepaprastas taupumas. Statomas Flavijų amfiteatras (Koliziejus). Valdant

79–81 Titui, jo sūnui, išsiveržia Vezuvijus ir užverčia Pompėjus, Stabijas ir Herkulanėją. Žūva gamtininkas G. PLINIJUS VYRESNYSIS.

81–96 Domicianas. 78 vėl imamasi užkariauti Britaniją ir 84, pastačius pylimą Škotijoje, baigiama.

83 žygis prieš chatus. Pradedami statyti limitai. Sunkiai kovojama su DECEBALO suvienytais dakais Dunojaus žemupyje (85–89). Valdymas išsigimsta į despotizmą (pretenzijos į viešpaties ir dievo titulus); tas baigiasi rūmų sąmokslu ir pagaliau

96 DOMICIANO nužudymu.

Literatūra. A. TIBULAS (55–19) ir S. PROPERCIJUS (50–15) greta **P. Ovidijaus Nazono** (43 pr. Kr. – 17 po Kr.) yra Augusto laikų autobiogr. pobūdžio elegijų kūrėjai. OVIDIJUS: „Meilės elegijos", „Metamorfozės", „Meilės menas".

Titas Livijus (59 pr.–17 po Kr.), didis istorikas, 142 knygų veikale *Ab urbe Condita* („Nuo miesto įkūrimo") aprašo Romos istoriją, kaip rom. šaunumo *(virtus Romana)* ir diev. apvaizdos įsikūnijimą. Julijų Klaudijų laikams atstovauja **L. Anėjus Seneka** (4 pr. Kr.–65 po Kr.), NERONO auklėtojas, artimas stoikams (dialogai bei tragedijos), ir PETRONIJUS („Satyrikonas", „Trimalchiono puota"). Valdant DOMICIANUI, išgarsėja satyrikas D. JUNIJUS JUVENALIS (58?–140?) ir M. VALERIJUS MARCIALIS (40–102), epigramos klasikas. Didž. istorikas – **P. Kornelijus Tacitas** (55?–117?), įtaigus pasakotojas ir įžvalgus psichologas; jo veikalų centre –d. asmenybė (SALIUSTIJAUS pavyzdžiu): „Istorija", „Analai", „Germanija". **G. Svetonijus Trankvilas** (70–146) rašo biografijas *(De viris illustribus).* **L. Apulėjus** sukuria „Metamorfozes, arba Aukso asilą" (su pasaka apie Amorą ir Psichę).

Trajano užkariavimai Rytuose

Aukštutinės Germanijos ir Recijos limitai

Įsūnytieji imperatoriai (96–192)
Vėlesni imperatoriai sostą gavo įsūnijimo būdu. **Dinast. principą pakeitė įsūnijamoji imperatorystė (pasirinkimas geriausio).**

96–98 M. Kokcėjus Nerva, senato paskirtas princepsu, po pretorionų maišto (97) įsūnija TRAJANA.

98–117 Trajanas, I imperatorius, kilęs iš p-jos (Ispanijos). Senatas 114 suteikia jam titulą *Optimus* (Geriausias). 101–102 ir 105 jis nukariauja dakus (Dakijos p-ja), nabatėjų v-bę (106; Arabijos p-ja), po sėkmingo karo su partais (114–117) įkuria Armėnijos, Asirijos ir Mesopotamijos p-jas ir **Romos imperija išsiplečia labiausiai.**

117–138 Hadrianas. Nuo 116 jis vietininkauja Sirijoje; atsisako užkariautų sričių, sudaro taiką su partais. Atkuriama siena Eufratu ir statomi sienos įtvirtinimai (limitai) Anglijoje, prie Reino, Dunojaus ir Eufrato. Sutvarkęs kanceliarijos biurokratiją, HADRIANAS daug keliauja tikrindamas imperijos valdymą (121–125, 126–129). Atstatęs Jeruzalę (Kapitolijaus Elijos koloniją), sukelia

132–135 Bar Kochbos žydų sukilimą, kuris baigiasi Jeruzalės paėmimu.

138 HADRIANAS miršta ir palaidojamas monumentalioje vad. Šv. angelo pilyje.

138–161 Antoninas Pijus plėtoja taikingą pirmtako politiką. Pastatomi limitai, k-menę sustiprina viet. daliniai. Britanijoje siena pastumiama nuo Forto iki Firto (Antonino pylimas).

161–180 Markas Aurelijus, „filosofas soste", iš pradžių valdo su įsūnytuoju broliu L. VERU (iki 169): **sudvejintas principatas.**

162–165 kariauja su partais, kurie užima Armėniją, Kapadokiją ir Siriją. Karas baigiasi rom. pergale prie Dūra Europo (163) ir Mesopotamijos užėmimu. Plintant v-bėje iš r. į v. marui, sudaroma taika. Markomanams, kvadams ir sarmatams perėjus Dunojų, prasideda

167–175 I markomanų karas. MARKO AURELIJAUS puolimas (171) baigiasi taika: kvadai ir markomanai atituština žemės ruožą kairiau Dunojaus. Žygio metu sukuria savo svarb. veikalą gr. kalba „Sau pačiam".

176 pastatoma MARKO memorial. kolona su Markomanų karo scenomis. ◊ **Komodas tampa bendravaldžiu: atsisakoma įsūnijimo principo din. paveldimumo naudai.**

178–180 II markomanų karas. Romėnai įrengia legiono stovyklą *Castra Regina* (Regensburgas, 179). Bet 180 Vindobonoje (Viena) MARKUI AURELIJUI mirus, jie dėl nepalankios taikos sutarties turi atsisakyti puolimo. Šį sprendimą turi padaryti

180–192 Komodas, kuris tiki esąs HERKULIO ir MITROS įsikūnijimas (cezariškas kliedesys). ◊ Tarnybos pardavinėjamos be rinkimų. Po nepavykusio sąmokslo (182), gaujų karo Italijoje (186) ir sukilimų Afrikoje bei Britanijoje KOMODĄ pagaliau nužudo sąmokslininkai.

193, antrieji 4 imperatorių metai: DIDIJUS JULIANAS (Roma), P. NIGERIS (Sirija), KLODIJUS ALBINAS (Britanija), SEPTIMIJUS SEVERAS (Panonija).

Severų dinastija (193–235)

193–211 Septimijus Severas nugali kitus imperatorius ir fiktyvaus įsūnijimo būdu (MARKO AURELIJAUS sūnus) siekia įteisinti savo imperatořiavimą. Po sėkmingo karo su partais (197–199) reziduoja R. p-jose. Teikia pirmenybę Sirijai (Palmyros plėtotė) ir Afrikai (didėjanti Kartaginos reikšmė). Aplink legionų stovyklas apsigyvena šeimos, iš pasienio k-menės formuojasi **milicija. Nušalinamas senatas,** likviduojamas mokesčių atpirkimas, naikinamos Romos ir Italijos p-gijos.

208–211 SEVERAS, lydimas JULIJOS DOMNOS („stovyklos motina") ir sūnų KARAKALOS (nuo 198 II bendravaldis) bei GETOS (nuo 209 III bendravaldis), kariauja Britanijoje. Miršta Eburake (Jorkas).

211–217 KARAKALA. Jis įsako nužudyti bendravaldį GETĄ ir daugelį jo šalininkų.

212 Antoninų konstitucija rom. piliečių teises suteikia visiems laisviesiems p-jų gyventojams: **imperijos vientisumas.** Po kovų prie Reino (alemanai) ir Eufrato (partai) imperatorius nužudomas. Trumpai paimperatoriavus MAKRINUI, k-menė imperatoriumi paskelbia KARAKALOS sūnėną, sirų saulės dievo žynį ELAGABALĄ EMESIETĮ.

218–222 Elagabalas – visiškai priklausomas nuo senelės JULIJOS MESOS. **Romoje įvedamas siriškas Baalo kultas.** Gvardiečiams nužudžius ELAGABALĄ ir jo motiną SOEMIJĄ, į sostą sėda jo pusbrolis.

222–235 Severas Aleksandras valdo vadovaujamas regentės motinos MAMEJOS. Po kovų su partais (231), įsiveržus markomanams (232), kyla kar. maištas Maince, vadovaujamas G. J. V. MAKSIMINO. Imperatorius ir jo motina nužudomi.

Romos imperija III a.

Romos imperija valdant Dioklecianui

Išorinė grėsmė
Dėl „raitųjų" pasienio tautų (germanų, sarmatų, persų, berberų, maurų) antplūdžio prasideda „sen. pasaulio krizė". Silpnas klientel. v-bių ryšys skatina atsiskirti p-jas, kurti separat. v-bes. Pavojingiausias ir stipriausias Romos priešas prasidedančiu laikotarpiu yra naujoji persų **Sasanidų v-bė.**
227–241 Ardašyras I jaučiasi esąs Achaimenidu įpėdinis (p. 45). Atnaujinamas Zaratustros mokymas tampa valst. religija, greta plinta sinkret. gnost. manicheizmas. III–IV a. kariaujama su Roma Mesopotamijoje, Sirijoje ir Armėnijoje, kuri 384 pasidalijama. Nuo IV a. pab. kovojama su heftalitais (baltaisiais hunais). Ilgalaikiai prieštaravimai tarp centralist. valdininkijos ir feod. d-menės neleidžia vykdyti efektyvios užs. politikos ir, valdant KAVADUI I (488–531), atveda į MAZDAKO socialist.-rel. reformą, reikalaujančią turto ir moterų bendrumo. Valdant CHOSROVUI I (531–579), nuslopinami mazdakitai ir rom. pavyzdžiu reformuojami mokesčiai (sukuriama valdininkų d-menė, permatuojama žemė). Apsigina nuo Romos, nugali heftalitus. Valdant CHOSROVUI II PARVEZUI (590–628), išsiplečia iki Egipto (614 pagrobiamos kryžiaus relikvijos iš Jeruzalės).
628 sudaroma taika su R. Romos imp. HERAKLEJU (grąžinamos relikvijos).
637 Sasanidų v-bę likviduoja arabai (p. 135).

Kareivių imperatoriai (235–305)
Jie yra geri karvedžiai (vis dėlto provincialai), iškeliami k-menės ir beveik visi netrukus nužudomi.
235–238 Maksiminas Trakas nugali alemanus. Persai užpuola Mesopotamiją (237).
238–244 Gordianas III, gotų kar. dalinių padedamas, **Rezainos mūšyje 242** nugali ŠAPŪRO I (241–272) persus, įsiveržusius į Mesopotamiją, ir priverčia juos pasitraukti.
244–249 Pilypas Arabas, arabų šeicho sūnus, švenčia Romos įkūrimo t-metį.
249–251 Decijus (kilęs iš ilyrų) siekia atnaujinti romėniškumą ir religiją, prasideda krikščionių visuot. persekiojimas (p. 107). Žūva kovodamas su gotais.
Nuo 250 iš Etiopijos plinta maras.
251–253 Trebonijus Galas susitaiko su gotais.
253–260 Valerianas imasi ginti Rytus, o Vakaruose padaro bendravaldžiu savo sūnų. ◊ Sienas grėsmingai puola gotai, kvadai, sarmatai (254), partai (256). Frankai ir alemanai pereina Aukšt. Germanijos ir Recijos limitą, Mauretanijos gentys grasina sienoms Š. Afrikoje. ◊ VALERIANAS miršta ŠAPŪRO I prie Edesos 260 paimtas į nelaisvę.
260–268 Galienas įvykdo **kar. reformą:** pasirengiama greitai permesti rezervus ir raitelius į grėsmingus sienos rajonus.
268–270 Klaudijus II nugali alemanus (268), gotus prie Naiso (269).
270–275 Aurelianas sumuša alemanus prie Pavijos (271), pajungia **imperatorės Zenobijos v-bę Palmyrą** (272), separat. Galiją (274), atsiskyrusią 260 („30 tironų") – **atkuriama imperijos vienybė.**
274 prisiima titulą „Viešpats ir Dievas" *(Dominus et Deus)* ir įveda valst. kultą, suformuotą iš emesiško saulės *(Sol invictus)* bei imperatoriaus kultų. Pasak **Tacito** (275–276), po to imperatoriauja
276–282 Probas, išlaikęs sieną Reinu ir Dunojumi.
283–284 Karas pergalingai kariauja su persais, tačiau jis ir jo sūnūs KARINAS ir NUMERIANAS nužudomi.
284–305 Dioklecianas įvykdo plačią v-bės reformą (293), kad decentralizacija palengvintų imperijos valdymą. DIOKLECIANAS ir bendravaldžiu 286 paskelbtas MAKSIMIANAS įsūnija savo gvardijos prefektus GALERIJŲ bei KONSTANCIJŲ CHLORĄ ir paskiria juos įpėdiniais (cezariais) – **įvedama tetrarchija.** DIOKLECIANAS pasiima Rytus (Nikomedija), MAKSIMIANAS Italiją ir Afriką (Mediolanas), KONSTANCIJUS Ispaniją, Galiją ir Britaniją (Tryras ir Jorkas), GALERIJUS Ilyriją, Makedoniją ir Graikiją (Sirmijus). Po 20 m. augustai turi užleisti vietą cezariams, o šie vėl pasiskiria cezarius, kaip padėjėjus *(apparitores).*
297 imperija padalijama į 12 diecezijų, kurias valdo vikarai, ir 101 p-ją. Imperija darosi absol. monarchija – **dominatu** (dieviškasis imperatorius su valdovo drabužiu ir sosto taryba). Piliečiai tampa valdiniais *(subiecti),* kurie, kad aprūpintų k-menę, privalo būti: valstiečiai pririšti prie žemės (kolonatas), amatininkai sujungti į b-jas (korporacijas).
301 prieš didėjantį brangumą nustatoma aukšč. kainos riba. ◊ Vidaus sukilimai numalšinami, sienos apsaugomos, rom. viešpatavimas Rytuose išplečiamas.
305 Dioklecianas ir Maksimianas atsistatydina.

Diokleciano ir Konstantino santvarka

Romos imperija IV a.

Konstantinas Didysis

Pasibaigus I tetrarchijai, naujieji augustai GALERIJUS ir KONSTANCIJUS cezariais pasiskiria SEVERĄ ir MAKSIMINA DAJĄ. Tačiau tetrarchija sutrinka dėl din. pretenzijų (KONSTANCIJAUS sūnus KONSTANTINAS Jorke, MAKSIMIANO sūnus MAKSENCIJUS Romoje).

308 Karnunto imp. konferencija Vakarų augustu paskiria LICINIJU; DIOKLECIANAS imperatorystės atsisako.

312 MAKSENCIJUS prie Mulvijaus tilto pralaimi KONSTANTINUI, kuris tampa Vakarų valdovu, o

313 LICINIJUS nugali MAKSIMINA DAJA prie Adrianopolio *(Tzirallum).*

324–337 Konstantinas Didysis

324 Konstantinas nugali Licinijų prie Adrianopolio bei Chrisopolio ir **tampa vienvaldis** („*Totius orbis imperator*").

330 05 11 Bizantijas, pavadintas Konstantinopoliu, tampa imperijos krikšč. sostinė (II Roma), pagoniškosios Romos antipodu.

Diokleciano reformos **įtvirtina valst. absoliutizmą.** Griežtas dvaro ceremonialas pabrėžiant imp. dieviškumą (paauksuoti drabužiai, diadema, proskinezė). Imperatoriui pavaldi k-menė, vadovaujama kar. viršininkų *(magistri militum)*, 4 prefektai, valdantys v-bės dalis, sosto taryba *(sacrum consistorium)* ir Romos bei Konstantinopolio prefektai *(praefectus urbi).*

1. Iki 75 legionų sustiprinta k-menė (900 000 vyrų) susideda iš lauko k-menės *(comitatenses)*, pasienio dalinių *(limitanei)* ir imp. sargybos dalinio *(candidati).* Sienos apsaugą perima gretimi gyventojai *(foederati).*

2. Imperija padalijama į 4 prefektūras: Rytų (Konstantinopolis), Ilyrijos (Sirmijus), Italijos (Milanas), Galijos (Tryras), o šios – dar į 14 diacezių ir 117 p-jų.

3. Sosto tarybą sudaro šie ministrai *(comites)*: kancleris *(magister officiorum)*, šv. rūmų viršininkas *(quaestor sacri palatii)*, vyr. kambarinis *(praepositus sacri cubiculi)*, fin. ministras *(comes sascrarum largitionum)* ir iždo ministras *(comes rerum privatarum).* Sosto tarybai pavaldi kanceliarija ir dvaro pareigūnai. Imp. apsaugą perima 2 rūmų sargybos viršininkai (pėsčias ir raitas).

4. Romos ir Konstantinopolio senatai virsta miestų tarybomis. Reikšminga yra: kar. ir civ. valdžios išskyrimas, prof. paveldimumas, asmens ir žemės mokesčiai.

337 miršta Konstantinas D., priėmęs krikštą mirties guolyje. ◊ Po sūnų kivirčų dėl paveldėjimo ir brolio mirties valdovu lieka KONSTANCIJUS II.

Konstantino įpėdiniai

337–361 Konstancijus II. Bažnyčia įpareigojama laikytis arijonizmo.

357 mūšiu prie Argentorato (Strasbūras) atkuriama siena Reinu. ◊ Per karą su persais miršta jo įpėdinis JULIANAS [361–363], paskutinis iš KONSTANTINO din., dėl pagarbos nekrikšč. kultams pramintas APOSTATA (Atskalūnu). Karą baigia JOVIANAS [363–364]. Roma netenka Armėnijos.

364–375 Valentinianas I, imperatoriumi išrinktas dvaro, savo brolį VALENTĄ iškelia augustu ir bendravaldžiu Rytuose (su Konstantinopoliu). VALENTAS kariauja su gotais. VALENTINIANAS nugali alemanus. Atnaujinama siena Reinu ir Hadriano pylimu Britanijoje.

~375 hunai **sunaikina ostgotų valstybę P. Rusijoje.** Žūva ERMANARICHAS. Prasideda tautų kraustymasis. Po VALENTINIANO mirties valdo

375–378 Valentas ir iki **383 Gracianas.** Sukyla pagal 376 sutartį imperijoje apgyvendinti vestgotai ir sumuša VALENTĄ.

378 mūšyje prie Adrianopolio (Hadrianopolis) VALENTAS ŽŪVA.

379 Teodosijus I tampa bendravaldžiu Rytuose. Panonijoje apgyvendinami ostgotai, Makedonijoje vestgotai.

380 Tesalonikų ediktas Rytuose uždraudžia arijonizmą. Atanazianizmas (katalikybė) tampa valst. religija.

382 nauja taikos ir apgyvendinimo sutartis su vestgotais (p. 115).

384 taikos ir draugystės sutartis tarp TEODOSIJAUS ir ŠAPŪRO III (384–388): pasidalijama Armėnija. Kovodamas su uzurpatoriumi MAGNU MAKSIMU, žūva GRACIANAS (383). Trumpam pripažinęs VALENTINIANU II pabėgusį GRACIANO brolį, TEODOSIJUS

388 nugali prie Akvilėjos MAKSIMĄ.

391 krikščionybė tampa valst. religija (uždraudžiami visi pagonių kultai).

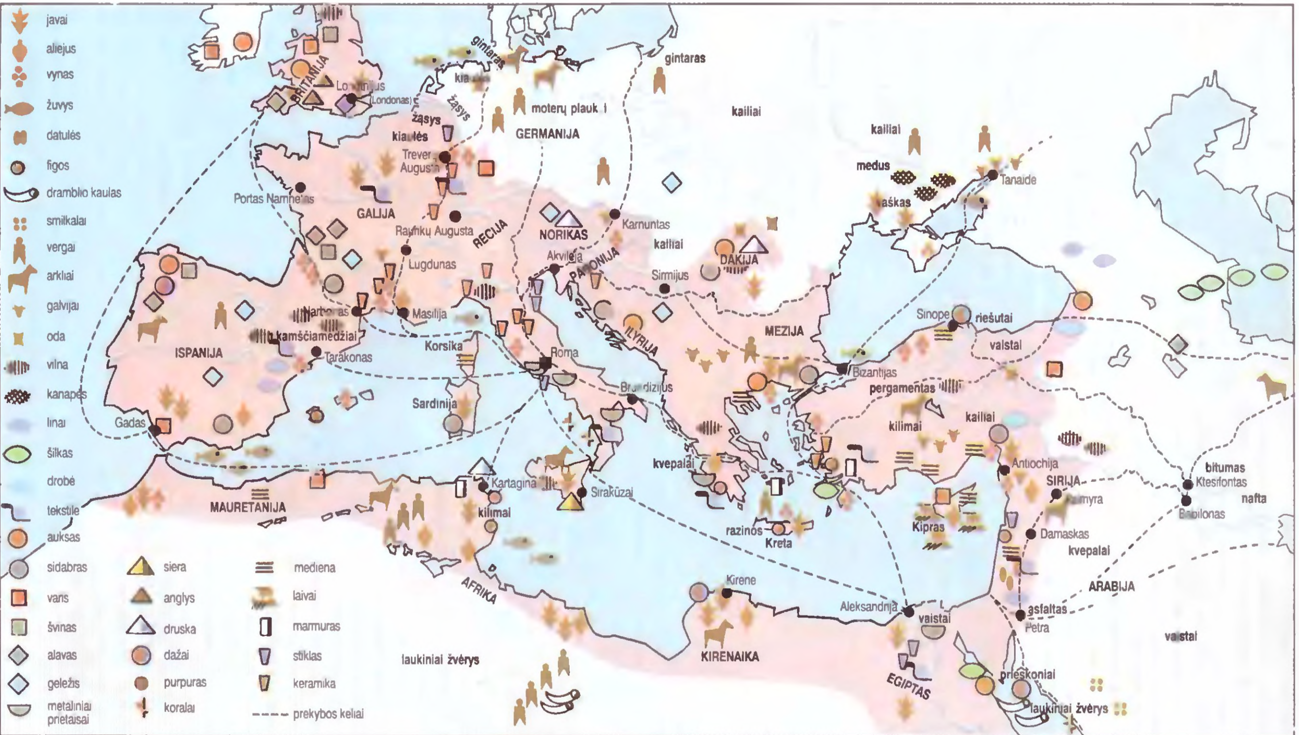
392 ARBOGASTAS, TEODOSIJAUS karvedys, nužudo VALENTIANĄ II.

392–394 EUGENIJUS valdo Vakarų imperiją. Grąžinami pagonių kultai.

394 EUGENIJUS pralaimi prie Frigido.

394–395 Teodosijus D. yra vienvaldis valdovas. Jam mirus, imperiją pasidalija sūnūs. ARKADIJUS gauna Rytus, HONORIJUS Vakarus – **vieningos v-bės pabaiga.** Susikuria R. Romos imperija, einanti savo keliu, ir V. Romos imperija (nuo 404 sostinė Ravena), dar 8 d-mečius atsilaikanti prieš germanus ir hunus.

476, Odoakrui pašalinus imp. Romulą Augustulą, V. Romos imperija žlunga.

Romos imperijos ūkis

Romos imperijos laikų ūkis

Valiuta. Greta senosios sidabro valiutos nuo Cezario laikų kursuoja aukso valiuta; kalamos aukso monetos: 1 auksinas *(aureus)* = 25 sidabro denarai. Dėl to susiklosto **dviguba valiutų sistema,** išlikusi stabili iki II a. pab., nepaisant kai kurių irimo reiškinių. Visų pirma nerom. kraštuose auksinas tampa svarb. prek. moneta. III a. valiut. sistemai ėmus griūti (trigubai pakyla kainos), IV a. pr. vyksta denaro infliacija, pribaigianti antikos sidabro valiut. sistemą. Po Diokleciano bandymų ją stabilizuoti (1 *aureus* = 20 *argentei*) Konstantinas įveda aukso valiut. sistemą: 1 aukso moneta *(solidus)* = 25 sidabro denarai *(siliquae).*

Ūkinės zonos. Romos imperijos teritorijoje I a. susiklosto šios didžiosios ūk. zonos: Italija su Sardinija, Korsika ir P. Alpėmis; Galija, Britanija, Airija, Škotija ir Vakarų Germanija; Afrika (Marokas iki Tripolio); Alpių ir Balkanų sritys; Graikija, Mažoji Azija, Kreta, Kirenaika, Pietų Rusija ir Juodosios jūros sritis; Palestina, Sirija ir Mesopotamija; Egiptas ir Nubija. I a. jos pajungtos Italijai, o II a. darosi savarankiškesnės. Dėl provincijų konkurencijos Italijoje smunka žemės kaina, tuštėja kaimas. III a. vyksta visai **savita didžiųjų zonų ūk. raida,** Italija praranda savo realizavimo rinkas.

Prekybai sąlygas sudaro vad. **Augusto taika** *(pax Augusta),* įgyvendinta visoje kult. erdvėje *(oikumenėje).* Imperatoriaus rezidencija Romos mieste tampa puikių kelių tinklo svarbiausiu centru. Valstybė tiesia sausumos ir vandens kelius, kuria pašto ir susižinojimo stotis, kad garantuotų imperijos politinę ir strateginę vienybę. Pakrančių miestuose įrengiami švyturiai, uostai ir dokai. Krašto viduje natūralus susisiekimas upėmis papildomas kanalais. Šitaip valstybė sustiprina Viduržemio jūros regiono ūkinius ryšius.

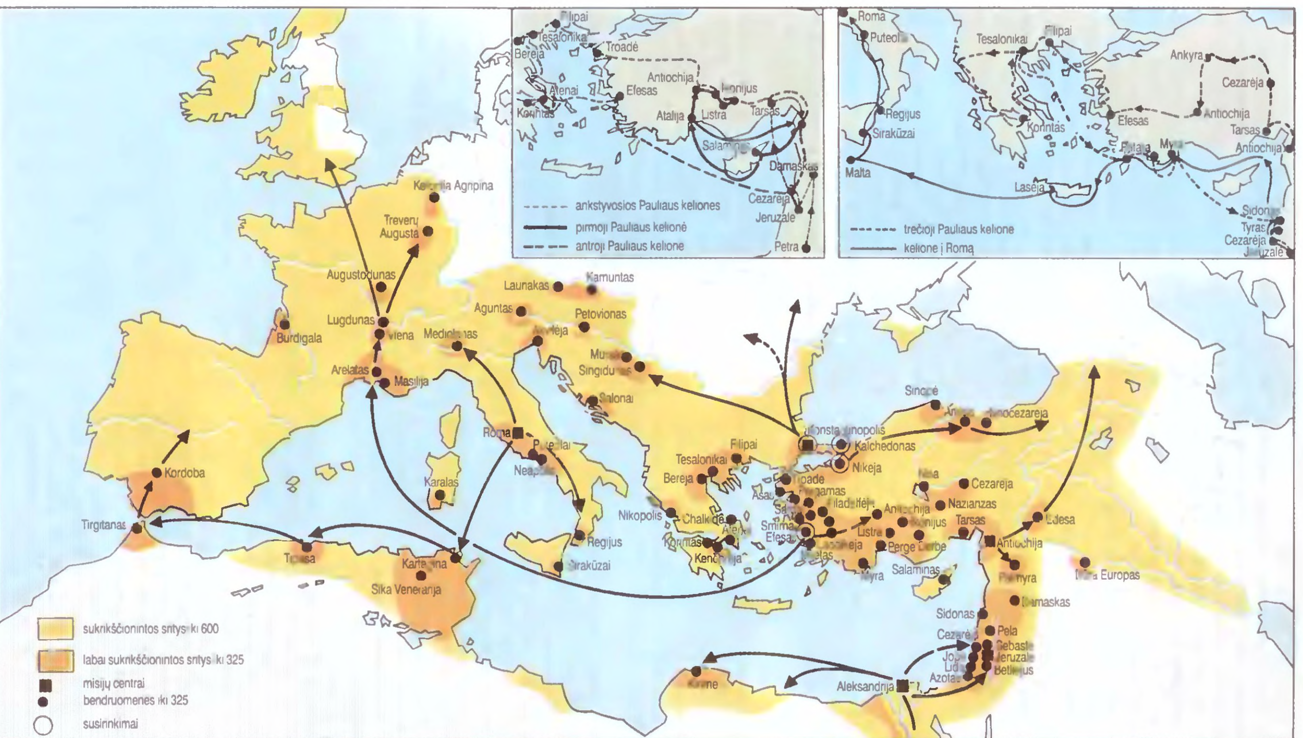
Jau imperijos pradžioje plinta vad. **tolimoji prekyba,** apimanti Airiją, Škotiją, Germaniją, R. Europos šiaurę ir pietus. Iš romėniškosios Afrikos nusistoja ryšiai su Vakarų ir Centr. Afrika, iš Egipto – su Rytų Afrika ir Abisinija. Karavanų keliai įtraukia į prek. ryšius Pietų Indiją, Kiniją, Sibirą, Ceiloną. Tolimąją prekybą varo ne vien pirkliai profesionalai, bet **ir pirkliai nespecialistai** *(pragmatheutes),* turintys kontorą, buhalterį, agentų. Tokia tolimosios prekybos prasisiekėlė Rytuose yra Palmyra: remdamasi savo turtais, ji net imasi kurti valstybę (p. 101). Valst. apsauga ir parama yra tolimosios prekybos gyvavimo sąlyga. ◊ **Artimoji prekyba** imperatorių laikais plinta iki III a., kai ginkluotos gaujos ir įsiveržiančios gentys lemia jos pertrūkius.

Amatai. Pavienius gamintojus pamažu pakeičia didelės privačios ir valstybinės įmonės. Kariuomenės, laivyno ir administraciniams reikalams statomos **valst. dirbtuvės** *(fabricae),* nes miestų laisvoji amatininkystė II a. vis labiau nyksta. Amatininkai, iš pradžių savanoriškai jungęsi į **korporacijas,** III a. valstybės verčiami tiekti gaminius. Vėliau nustatomos profesinio ryšio valst. formos, kurias Dioklecianas 297 padaro amatininkams **privalomas – specialus ūkis** kariuomenei aprūpinti.

Žemės ūkis. Agr. techniką (ž. ū. augalai, ž. ū. mašinos, trąšos), susiformavusią imperatorių laikais, netrukus perima neromėniškosios kaimo k-ros Eurazijoje ir Afrikoje. Jos nuo II a. grėsmingai konkuruoja su rom. žemės ūkiu. ◊ II a. išauga didieji miestai (Kartagina, Milanas, Lionas), bet nyksta civilizaciniai skirtumai tarp miesto ir kaimo. Aukštesniojo žemės savininkų sluoksnio **dvarų sodybos** *(villa)* darosi svarbūs k-ros centrai. Smunka ne tik vergovė, bet ir laisvieji ūkininkai, negalintys apsiginti nuo ginkluotų gaujų. Jie atiduoda savo žemę didžiažemiams, kurie teikia apsaugą sutvirtintose sodybose, padeda kovoti su piktnaudžiaujančiais mokesčių pareigūnais.

Laisvieji ūkininkai virsta kolonais; juos, nors asmeniškai laisvus, Dioklecianas pritvirtina prie žemės. Į kaimą III a. kraustosi ir dalis proletarų, kad nors kaip kolonai galėtų pragyventi, nes miestas jau nieko negali pasiūlyti. ◊ Dėl prekybos sunkumų (nesaugus susisiekimas) grįžta **natūralinis ūkis.**

Imperatorių laikotarpio pabaigoje vis reikšmingesnis darosi kaimo ūkis ir smunka miestai; juose nyksta gerovė, dažnai klesti anarchija. Su tuo siejasi vis didėjanti decentralizacija, kuri, valdant Dioklecianui (tetrarchijos įvedimas: valdžios teritorijų padalijimas) ir Konstantinui (4 prefektūrų sudarymas), vis labiau ryškėja ir polit. srityje.

Krikščionybės paplitimas (įkarpose Pauliaus kelionės).

Krikščionybės išplitimas
50 dieną po JEZAUS prisikėlimo (Sekminės) susikuria I b-menė (krikštas ir komunija). Apsikrikštijusių žydų b-menei vadovauja iš pradžių JOKŪBAS (44 nuteistas mirti), po to JOKŪBAS VIEŠPATIES BROLIS (62 nukryžiuotas). I kankinys yra STEPONAS, iš apsikrikštijusių pagonių b-menės.
Aukšt. tarybos pasiųstas į Damaską kovoti su krikšč. b-mene SAULIUS pakeliui atsiverčia, nesėkmingai misionieriauja Arabijoje, grįžta į Tarsą, ir BARNABAS jį pakviečia į Antiochiją.
45–48 PAULIAUS ir BARNABO **I misijų kelionė:** krikštijami pagonys, atsisakantys apipjaustymo ir žydų maisto draudimų.
48 apaštalų susirinkimas Jeruzalėje: pripažįstama Jeruzalės bažn. vyresnybė, pasidalijamos misijų sritys (PETRUI ir pirmiesiems apaštalams – tarp judėjų, PAULIUI ir BARNABUI – tarp pagonių), pripažįstamas PAULIAUS mokymas (atleidžiama nuo judėjų Įstatymo ir skelbiama Dievo malonė – *Gratia Dei).*
49–52 PAULIAUS **II misijų kelionė** su ilgesniu sustojimu Korinte (I ir II laiškai tesalonikiečiams).
54–58 PAULIAUS **III misijų kelionė** į Efesą (laiškai: galatams, I ir II korintiečiams, romiečiams) ir Korintą. Jeruzalėje perduodantį aukas PAULIU suima ir įkalina Cezarėjoje (58–60). Ten jis apeliuoja į imp. sprendimą, ir prasideda jo
60–61 kelionė į Romą (laiškai filipiečiams, kolosiečiams, efesiečiams).
64 Pauliui nukertama galva kelyje į Ostiją, o **Petras nukryžiuojamas Vatikane.**
Krikščionybė plinta iš **Antiochijos** į Siriją ir Edesą, iš **Efeso** į M. Aziją ir Galiją, iš **Aleksandrijos** į Romos imp. pietus ir p. rytus. **Roma** iš lėto plečia misijas Italijoje, Afrikoje ir Ispanijoje. **Konstantinopolis** – gotų ir slavų krikščioninimo centras.
II a. iškyla **vidinės krizės:** 1. **Gnosticizmas** bando krikščionių mokymą pakeisti mist. kosmologija ir išganymo doktrina. 2. **Markionizmas** jungia Pauliaus ir iraniškojo dualizmo idėjas (steigia atskirą bažnyčią). 3. **Montanizmas** skelbia askezę, sen. krikšč. ekstatikos atnaujinimą, naujus apreiškimus.

Krikščionybės stiprinimas
Gnostikų sukelta krizė įveikiama. **Susitelkia ankstyvoji Katalikų bažnyčia** (organizuojami sinodai, sutariama dėl kai kurių normų tvirtumo): tikėjimo taisyklės krikštui pripažinti *(regula fidei),* 180 kanonizuojami raštai (ir Sen. Testamentas), sukuriamas monarchiškas episkopatas (apaštališkosios įpėdinystės teorija). B-menės jungiasi į s-gą. Vietoj dem. vadovavimo principo kuriama hierarch. struktūra: vyskupai ir kunigai *(klerus)* keliami kaip priešpriešą pasauliečiams. Bažnyčia darosi hierarch. organizuota, atrodanti kaip išganymo įstaiga (KIPRIANAS). ◊ Rom. v-bės ir Krikšč. bažnyčios konfliktas dėl krikšč. mokymo apie prieštaravimą tarp Dievo karalystės ir šio pasaulio karalystės: nepritariama aukoms imperatoriams ir jų pretenzijoms į sudievinimą. Po pavienių išpuolių, valdant NERONUI (64), DOMICIANUI (81–96) ir TRAJANUI (98–117),
249–251 įsigali I visuotinis krikščionių persekiojimas, valdant DECIJUI (sen. Romos restauracija): mažai nuteistų mirti, bet daug atsimetusių *(lapsi).*
257–258 persekiojimai, valdant Valerianui (nužudomas kartaginietis KIPRIANAS, nuo 250 Afrikos primas).
260 GALIENO tolerancijos ediktas ir 40 m. ramybės laikotarpis.
303–311 Diokleciano vykdomi persekiojimai.
311 GALERIJAUS ir LICINIJAUS tolerancijos ediktas. Atsivertus KONSTANTINUI, paskelbiamas
313 Milano tolerancijos ediktas: visiška rel. laisvė, krikščionybės lygiateisiškumas, grąžinama bažn. nuosavybė, likviduojamas valst. kultas.
Krikščionybės apologetika (JUSTINAS KANKINYS) II a. I pusėje užsiima **d. bažn. tėvai** IRENIJUS, TERTULIANAS, IPOLITAS, KIPRIANAS, KLEMENSAS ALEKSANDRIETIS ir ORIGENAS (kristologai: *Logos* – kūnu virtęs Dievo žodis, Kristus). Kristologų priešininkais tampa **monarchianai:** adoptianai – Kristus yra žmogus, modalistai – Kristus yra Dievo pasireiškimo būdas.
318–381 arijonistų ginčas. ARIJUS, Aleksandrijos kunigas, moko, kad Kristus esąs sutvertas, taigi ne amžinas, ir nuo tėvo skiriąsis. Vėlesnis mokymas: panašumas *(homoiusie).*
325 Nikėjos susirinkimas, sušauktas KONSTANTINO D., formuluoja tikėjimo išpažinimą pagal ATANAZO doktriną: sūnus yra tolygus Dievui *(homusie* – tolygumas Dievui).
381 II visuotinis Konstantinopolio susirinkimas patvirtina Nikėjos nutarimą.
Gr. teologijos tarpininkai Vakaruose:
1. **Jeronimas** (~345–420) išleidžia Bibliją lot. kalba (Vulgata);
2. **Ambraziejus** (~340–397), Milano vyskupas, parašo (CICERONO pavyzdžiu) traktatą apie krikšč. pareigas *De officiis ministrorum.*
3. **Augustinas** (354–430), po apsikrikštijimo (386) Hipo Regijaus vyskupas (395): *Confessiones* („Išpažinimai"), *De civitate Dei* („Dievo v-bė").

Germanų kilmės ir paplitimo Vid. Europoje sritys

Germanai priklauso ide. kalbų šeimai, atsiranda neolito pabaigoje iš į v. prasiskverbusių megalitų, piltuvėlinių taurių ir virvel. keramikos, arba kovos kirvių, k-rų genčių. Gyvena P. Skandinavijoje, Danijoje ir Šlėzvige. Etnonimą *germanai* pirmas mini POSEIDONIJAS (~90 pr. Kr.), CEZARIS jį įveda į rom. raštiją. Svarbių žinių apie germanus pateikia PLINIJUS VYRESNYSIS (m. 79 po Kr.) „Gamtos istorijoje", TACITAS „Germanijoje" (98 po Kr.) ir graikas KLAUDIJAS PTOLEMAJAS „Geografijoje". Skiriama 3 germanų grupės:

1. **Šiaurės germanai** – Skandinavijoje liekančios gyventi gentys.
2. **Rytų germanai** – artimi š. germanams, iš Skandinavijos kraustosi į r. nuo Elbės.
3. **Vakarų germanus** (Reino, Vėzerio, Šiaurės j. ir Elbės) PLINIJUS skirsto į 3 pogrupius (ne etn. vienetus, o kult. s-gas): **ingveonai** (prie Šiaurės j.), **istveonai** (prie Reino), **herminonai** (krašto viduje); jie save kildinę iš 3 Mano sūnų. Šiems pogrupiams priklauso cheruskai, ubijai, batavai, chatai, frankai (kilo iš sumišusių usipetų, tenkterų, sigambrų ir brukterų), chaukai, fryzai, saksai, svebai, semnonai, hermundūrai, langobardai, markomanai, kvadai ir kt.

Gyvenvietės ir ūkis. Gyvena viensėdžiais ar kaimeliais. Geležies amžiaus laikų stačiakampis stulpinis med. namas turi ugniakurą su apie jį esančia patalpa ir tvartą po bendru dvišlaičiu stogu. Užsiima iš pradžių **žemdirbyste** (kviečiai, miežiai, avižos, rugiai, linai, soros, daržovės) ir **gyvulininkyste** (visi žinomi nam. gyvuliai), vėliau **vynininkyste ir sodininkyste** (iš romėnų). Gyvena **giminėmis** (identifikuojami pagal giminę bei kaimo b-menę): b-menės ariamoji žemė išdalijama giminės nariams, ir jie privalo ją naudoti, o bendrai naudojama vad. almenda (miškas, ganyklos, vandenys ir kt.). Išskirt. nuosavybė – aptverta sodyba; ji, kaip namų dievų buveinė ir protėvių kapavietė, yra šventa.

Prekyba nuo žalvario amžiaus vyksta su Viduržemio j. kraštais. **Visuomenė** – 3 luomai: 1. **Kilmingieji** susideda iš giminių, kildinančių save iš dievų. 2. **Laisvieji** (vaikinai, vyrai) yra ginklus vartoti galintys gyventojai, turintys polit. teises. 3. **Apylaisviai** (puslaisviai) susideda iš atleistinių *(liberti)* ir litų (letų, lasių). Pastarieji yra kilę iš pajungtos, dažnai gimininingos, genties. ◊ Nelaisvieji (vergai) yra karo belaisviai, t. p. gimę iš nelaisvųjų arba laisvę praradę dėl skolų.

Germ. **gentį** nuo gretimų genčių paprastai skiria platūs dykros ruožai; ji dar skaidosi pagal gyvenamąsias apylinkes *(Gaue)*, o šios į šimtines *(Hundertschaften)*. Svarbiausias junginys yra **giminė** *(Sippe)*, kurios narius sieja bendra kilmė. Giminė savo nariams teikia taiką, apsaugą ir teisę. Apginti garbę (vaidų ir kraujo keršto, vėliau išpirkos atvejais) yra šventa giminės, o ne asmens pareiga.

K-menė. Pagal gimines surikiuotų ginkluotų vyrų visuma sudaro pleištine formuote kovojantį dalinį.

Teisė. Veikia išmintinga tvarka pagrįsta ne surašyta, o žodžiu perteikiama tautos teisė.

Santvarka. Aukšč. organas yra kaimo b-menė *(Thing, Ding)*, reguliariai susirenkanti į **kar. susirinkimus.** Vadai pateikia siūlymus, kuriuos žmonės gali atmesti arba priimti. Balsuojama (vienbalsiai) dėl karo ir taikos, paleidimo į laisvę; b-menė, kaip teismas, sprendžia kulto nusižengimų, tėvynės išdavimo, kar. nusikaltimų ir dorovės pažeidimų bylas. Ji pašalina nusikaltėlį iš b-jos, skelbia mirties nuosprendį, nustato nuosprendžio vykdymo būdą. R. germ. gentims vadovauja **karaliai** *(Königen;* rel., kar., teism. funkcijos). V. germanai (tik vėliau perėmę karalių instituciją) per karą iš aukštuomenės renka **hercogus** (lemia ne kilmė, o sugebėjimai). Karaliai, hercogai ir didikai turi teisę laikyti palydą (iš pradžių karybos besimokantys vaikinai, vėliau išbandyti kariai, duodantys ištikimybės priesaiką).

Religija. Greta vaisingumo dievų (vanų) NIORDO (tapatus motinystės deivei NERTUS), FRĖJAUS ir FRĖJOS yra asai. Paprastai minimi 3 dievai: **Vodanas** (ODINAS), mirusiųjų palydovas ir burtų valdovas, vėliau karo dievas, jo ekstaziškas kultas rodo rytietišką kilmę (raitas ant žirgo); **Toras** (DONARAS), žemdirbių gynėjas nuo milžinų; **Tivas** (ZIU, TYRAS), karo dievas, Šiaurėje konkuravęs su VODANU. Dievai tam tikrose šventvietėse garbinami per periodiškai rengiamas šventes arba po sėkmingai baigtų karų: skerdžiami aukos gyvuliai, drauge vaišinamasi, giedama, šokama. Šventvietės – tai šv. **giraitės,** kalvos ir laukymės prie šv. medžių, šaltinių ir akmenų. Yra ir **šventyklų** su stabais iš medžio ar metalo, vėliau (dėl svetimų įtakų) ir su dievų paveikslais. Dievų valia sužinoma per **orakulus.** Polit. ir rel. reikalus tvarko tie patys pareigūnai; nėra šventikų.

Slavų paplitimas

Slavų protėvynė. Slavai (iš *slovo* – žodis), viena ide. tautų šeimos svarb. šakų, yra kilę iš Pripetės pelkių regiono. Vėliau jie apsigyvena Lenkijos, Baltarusijos ir Ukrainos srityse. Pirmaisiais amžiais jų istorija yra susijusi su germanų (gotų), hunų, alanų ir tiurkų tautų istorija. Su šiomis tautomis slavai dažnai ir vaisingai bendrauja (simbiozė). PLINIJUS V., TACITAS ir geogr. PTOLEMAJAS juos vadina venedais arba venetais, nuo VI a. Bizantijos rašytojai (PROKOPIJAS ir JORDANAS) kalba apie sklavėnus, iš pradžių gyvenusius Dunojaus žemupyje, vėliau ir R. Alpėse. ~600 slavų tautos (bodričiai, sorbai, venetai ir pamarėnai) apsigyvena į r. nuo Elbės. germanų apleistuose kraštuose. Į istoriją jie, kaip čekai, įeina tik Karolingų laikais (KAROLIS D. 805 įrengia *Limes sorbicus*, ryčiausios franku markos sieną).

Slavų gentys: rytų slavai (rusai; vėliau jie susiskaido į ukrainiečius, baltarusius ir didžiarusius), vakarų slavai (lenkai, pamarėnai, bodričiai, sorbai, čekai ir slovakai), pietų slavai (slovėnai, serbai, kroatai ir bulgarai). Likvidavus avarų valstybę, vokiečiai kolonizuoja Dunojaus slėnį bei R. Alpes. Spaudžiami pečenegų iš rytų čia atsikrausto ugrai (vengrai), ir šitaip pažeidžiamas slavų teritorinis vientisumas: vakaru slavai atskiriami nuo pietų slavų.

Visuomenė. Sen. slavai gyvena giminėmis (protėvių kultas), susidedančiomis iš vad. didžiųjų šeimų. Keletas giminių sudaro s-gą, vadovaujamą giminių seniausiųjų. Giminių s-ga perauga į gentį su bendru kultu ir kar. organizacija (šimtinė – pašauktinių pagr. vienetas, būna ir tūkstantinių). Giminių vadovai ilgainiui sudaro aristokr. sluoksnį. Gent. partikuliarizmas neleidžia atsirasti didesniems valst. dariniams.

Vėlesni valdovų titulai yra pasiskolinti iš kt. kalbų: *kunedzi* iš germ. *König; korli* (čekų *kral*) iš KAROLIO D. vardo; *carj* iš rom. *CAESAR*.

Ūkis. Didžiuliuose plotuose apsigyvenę slavai yra žemdirbiai, medžiotojai, žvejai, gyvulių augintojai ir bitininkai. Bet yra (ypač miestuose) ir amatininkų: dailidžių, audėjų, puodžių, odininkų, kailiadirbių. Prekyba vyksta upėmis. Žaliavos (medus, vaškas, kailiai) keičiamos į audinius, ginklus, įrankius, papuošalus, auksą ir sidabra. Prekiauja iš pradžių žydai, germanai ir graikai, tik vėliau ir slavai.

Religija. Yra duomenų apie v. slavų dievų vardus ir atvaizdus, šventyklas (Arkonos šventykla Riugene, dievo TRIGLAVO šventykla Ščecine, SVAROŽIČIAUS Retroje), medžių kultą ir orakulus. Iš amuletų ir simbolių vartosenos galima spėti turėjus ryšių su iranėnais ir tiurkais. Žinomas rytų slavų griaustinio ir žaibų dievas PERŪNAS. Senovės slavų aukščiausia dievybė yra SVAROGAS, dangaus ir griaustinio dievas. Hafelio apylinkėse garbinamas saulės dievas DAŽBOGAS ir pavasario dievas JAROVITAS. Šeimose garbinamos vaisingumo dievybės RODAS ir ROŽENICOS. Visos gentys garbina gamtą.

Slavų krikštas prasideda rom. ir bizant. k-rai pasistūmėjus į R. ir Vid. Europą: VI a. – misijos tarp kroatų iš Akvilėjos, VIII a. – tarp slovėnų iš Zalcburgo. Valdant KAROLIUI D., imama krikštyti venedus, čekus (misijos iš Regensburgo), bodričius ir Elbės slavus (iš Verdeno prie Alerio). Serbai ~850 prisijungia prie Rytų bažnyčios. KONSTANTINAS (KIRILAS) ir METODIJUS nuo 863 misionieriauja Moravijos didžiojoje v-bėje; vėliau jie prisijungia prie Romos.

864–865 atsiverčia bulgarai (I autokefalinė R. bažnyčia).

866 pakrikštijama rusų grupė.

948 įsteigiamos Hafelbergo, Brandenburgo ir Oldenburgo vyskupijos.

966 pasikrikštija Lenkijos k-štis MEŠKA I.

968 imp. OTONAS I Elbės slavams atversti įkuria Magdeburgo arkivyskupiją su sufraganais Meisene, Merzeburge ir Ceice (1032 perkelta į Naumburgą).

973 įkuriama Prahos vyskupija.

983 likviduojama krikšč. misija per slavų sukilimą (Hafelbergas, Brandenburgas).

988 pasikrikštija variagų d. kunigaikštis VLADIMIRAS.

1000 įkuriama Gniezno arkivyskupija, o

1001 Grano arkivyskupija. Įkūrus šias arkivysk., Lenkijos ir Vengrijos bažnyčios išvengia vok. įtakos.

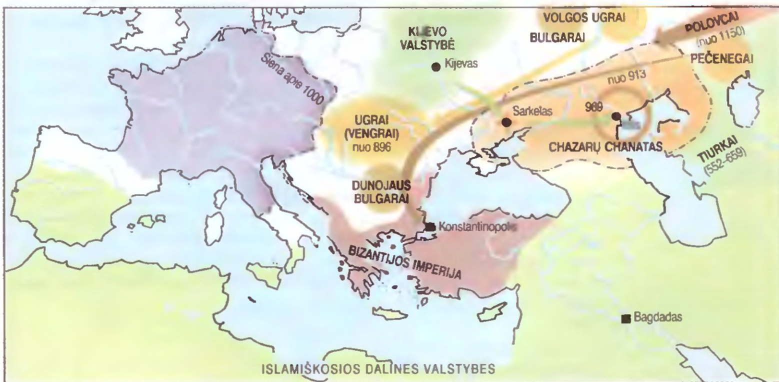
Visos slavų v-bės siekia įkurti savarankiškas bažnyčias (autokefalines arkivyskupijas, arba patriarchijas). Makedonų tarmės pagrindu sukurta slavų k. tampa slavų bažnytine ir Balkanų bei rytų slavų rašomąja kalba. Be to, tikyba slavų valst. dariniuose padeda sulydyti skirtingus taut. ir kult. elementus. Nepaisant slavų suskilimo į Romos katalikų (vakarų slavai) ir Graikų stačiatikių bažnyčių v-bes (rytų slavai), abi dalys per krikščionybę atsiduria europinėje kultūros erdvėje.

Hunai

Bulgarai ir avarai

Chazarai, pečenegai, polovcai ir vengrai (madjarai)

Š. Eurazijos raitelių tautos

Pievinė stepė nuo R. Europos (Lenkija) iki R. Azijos (Geltonoji j.) yra raitelių tautų tėvynė; **ūkio pagrindas** – kolektyv. gyvulininkystė. Bendri interesai (apsauga nuo gamtos negandų ir priešiškų genčių) telkia šeimas (jų centre – *pater familias*) į interesų bendrijas, šias – į gentis, o gentis – į ordas. Visų klajoklių raitelių, turinčių panašią kultūrą ir gyvenseną, būdingi bruožai: viešpatavimas, organizacinis talentas, pasaulinių imperijų kūrimas federaciniu pagrindu. Kiekvienas nugalėtas priešas tampa draugu, jei tik jo ir ordos interesai sutampa.

Religija. Tolimas stepės horizontas kreipia „įtempto lanko" tautų žvilgsnį į dangų, iš kur ateina lietus kaimenių ganykloms. Ten – **visažinio dangaus tėvo** buveinė. Ryšį su dievais užmezga aukodamas **šamanas**, t. p. ir mirusiųjų sielas ekstaziškai palydintis į anapus. Tokia šamanist. religija daugeliu atvejų išstumia į stepę įsiveržiančias d. religijas (judaizmą, krikščionybę, islamą ir budizmą) arba bent jau išlieka greta, jų neįveikiama.

Visuomenė. Laisvų ir lygiateisių karių ordos **vadas yra kaganas.** Daugeliui šių vadų iškilti padėjo kalvio, ginklų gamintojo, profesija. Kalvis susijęs su dievais: jie moko jį meistrystės, o dažnai jis yra ir dievų išrinktasis **(kalvis karalius).** Karaliavimo idėja neretai sumišusi su dievo vaizdiniu; taip Čingis, „likimo pasiuntinys", po mirties virsta „dangaus galiūnu".

Pasaul. v-bės idėja. Vienintelis orientyras beribiuose stepės toliuose yra dangus. Visata sukasi apie Š. žvaigždę, „pasaulio ašį", po ja stovi mongolų valdovo būstinė („pasaulio bamba"): sutampa abu – „pasaulio" ir „tautos" (etnoso) – centrai. Iš šito pasaulėvaizdžio ir kyla klajoklių tikslas pajungti ir sutaikyti tautas „visuose 4 kampuose" (keturiose dangaus pusėse). Visi valdovai žlunga, vos tik jie išveda savo tautas iš stepių ir susiduria su miestiškomis V. k-romis.

Hunai į P. Rusijos stepes įsiveržia išvaryti iš Kinijos ir praradę kinų sugriautą savo II v-bę Turkestane bei Džungarijoje (36–35 pr. Kr).

375 hunai sunaikina ostgotų v-bę P. Rusijoje. Pavergia germ. ir germ.-sarmatų tautas.

441–453 Atila, pašalinęs brolį Bledą, valdo vienas. Veržiasi į vakarus ir Bizantiją, kuri turi pripažinti jį lygiateisiu partneriu. Po **451 mūšio Katalauno laukuose** ir antpuolio į Po žemumą jis grįžta į savo v-bės centrą Tisos lygumoje ir miršta neįvedęs Vakarams būdingos tvarkos (valdininkai, d-menė, karininkai). Gepidų karaliaus Ardericho vadovaujami germanai sugriauna hunų valstybę.

Bulgarai. Hunų likučiai grįžta į P. Rusijos stepę ir, sumišę su uigūrais, įkuria bulg. v-bę, klestinčią valdant Kuvratui (m. 679). Chazarams ją sugriovus, dalis gyventojų jiems pasiduoda, o pasitraukusieji sukuria kitas 2 v-bes: Dunojaus bulgarų ir Volgos bulgarų. Pastarąją XIII a. likviduoja mongolai.

Avarai, netekę tiurkų sugriautos savo valstybės R. Azijoje (552) ir sustiprinti hunų ir bulgarų, atsikrausto į Tisos lygumą. Čia jie gyvena bendroje valstybėje su antais ir sklavėnais (p. 111). Valstybė suklesti, valdant kaganui Bajanui (565–602). Tarp 791 ir 796 ji tampa Karolio Didžiojo puolimo auka.

Chazarai yra pusiau klajokliai (dirba žemę, prekiauja). Į š. nuo Kaukazo sukuria v-bę. Ji palaiko glaudžius ryšius su Bizantija, gauna pajamų iš muitų, išlaiko nuolat. k-menę. Variagai ją sužlugdo.

965 Kijevo Sviatoslavas paima Sarkelį, v. sienos tvirtovę Dono žiotyse.

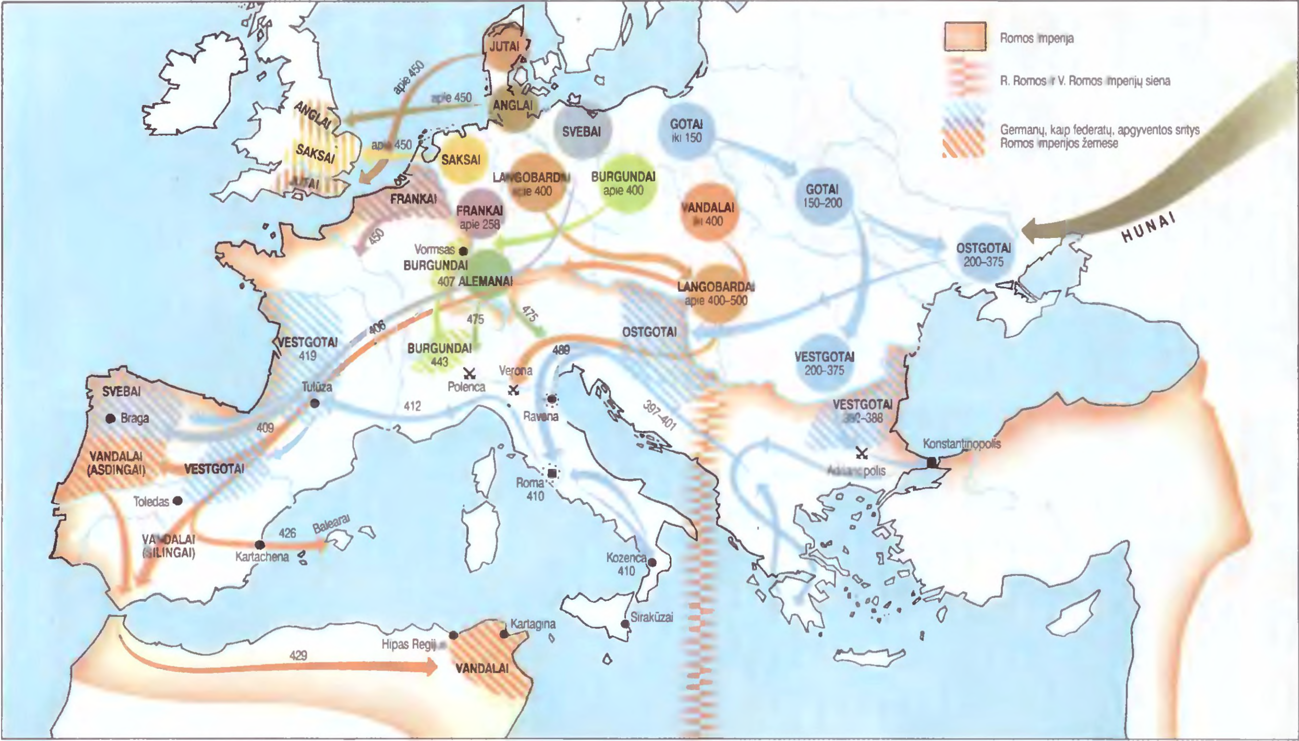
969 paimamas Itilis, sostinė prie Volgos žiočių.

Pečenegai nuo X a. puldinėja Balkanus, kol

1091 Levunijo mūšyje juos visiškai sutriuškina Aleksijas Komnenas (p. 175).

Polovcai (kumanai) P. Rusijoje įkuria v-bę, gyvuojančią 1154–1222 ir palaikančią gerus santykius su Kijevu. Ją sunaikina mongolai.

Madjarai į V. įsiveržia IX a. Kitaip negu hunai ir avarai, jie užima ne vien p. stepių zoną *(Deserta Avarorum),* bet visą Karpatų lanką. Žlugus chazarų v-bei, nutrūksta jų ryšiai su stepių klajokliais, o užsimezga nauji Vakaruose (perimama Vakarų k-ra ir religija; p. 169).

Germanų žygiai ir gyvenamieji kraštai IV ir V a.

Tautų kraustymasis (375–568)
Pirmieji poslinkiai. Tarp 230 ir 200 pr. Kr. kraustosi bastarnai ir skyrai (prie Juodosios j.), vėliau – kimbrai, teutonai ir ambronai (p. 89). CEZARIS išveja į Galiją įsiveržusius svebus (58). Rom. laimėjimus, valdant AUGUSTUI (p. 95), nubraukia VARO pralaimėjimas (9 po Kr.). vis dėlto Reino ir Dunojaus siena išlaikoma, o vėliau netgi įgyjama ir limitų saugoma sritis tarp Dunojaus ir Reino aukštupių *(Agri decumates,* 74). Po pirmųjų kovų su markomanais (166–189) susiduriama su chatų (171), alemanų (nuo 213), gotų (236) ir frankų (nuo 257) antpuoliais. Netekus Reino ir Dunojaus aukštupių limitų (260), alemanai ima pulti sieną Reinu, o praradus Dakijos provinciją (270), gotai – sieną Dunojumi. IV a. germanai apgyvendinami pasienyje kaip **federatai.** Federatai gauna metinį mokestį *(annonae foederatae)* ir perima sienų apsaugą. V a. **rom. žemėse atsiranda germ. gyvenvietės.**
R. germanai nulemia „tautų kraustymąsi“, kurį 375 pradeda hunų antpuolis, o 568 užbaigia langobardai, užėmę Š. Italiją (Italijoje langobardai vadinami rytų germanais).
Priežastys. Gentis kraustytis verčia klimato pakitimai, gyventojų prieaugis ir žemės stoka. Be to, svarbu ir karo bei nuotykių troškimas.
Dingstis – hunų puolimas (p. 113), sunaikinęs ERMANARICHO ostgotų v-bę prie Juodosios j. (375).
Pasekmės. Likviduojama Romos imperijos v. dalis. Jos vietoje susikuria germ. v-bės. ◊ Germanus arijoniškai pakrikštija gotas VULFILA (~310–382/3), išvertęs Bibliją į gotų k. *(Codex Argenteus in Uppssala).* ◊ Germanų apleistuose kraštuose ryčiau Elbės apsigyvena slavai.
Vestgotus Romos imperijoje 376 apgyvendina imp. VALENTAS. Sukilę jie
378 Adrianopolio mūšyje įveikia romėnus. TEODOSIJUS juos iš naujo 382 apgyvendina Mezijoje ir Trakijoje. Karaliumi pasiskelbusio ALARICHO valdomi, jie ieško naujų vietų apsigyventi. Po plėšik. žygio per Balkanų p-lį ir Peloponesą ALARICHAS paskiriamas Ilyrijos kar. viršininku *(magister militum per Illyricum).* Iš ten jis
401–403 puola Italiją. STILICHONO sumušti prie Polencos (402) ir Veronos (403) po jo mirties (408) vestgotai apgula Romą. Pasitraukia tik gavę didžiulę kontribuciją. Nesėkmingai apgula HONORIJŲ Ravenoje.
410 paima ir apiplėšia Romą. Prieš persikeldamas į Afriką, P. Italijoje (Kozencoje) miršta ALARICHAS.
410–415 valdo ATAULFAS, ALARICHO įpėdinis ir svainis, vedęs belaisvę GALA PLACIDIJĄ, HONORIJAUS įseserę. Po jo mirties brolis VALIJA įkuria Tolozos vestgotų v-bę *(Tolosa* – Tulūza).

Vandalai, gotų spaudžiami, apsigyvena Slovakijoje ir Transilvanijoje. Su kvadais, svebais ir alanais jie peržengia STILICHONO rom. legionų apleistą sieną Reinu (406), traukia į Galiją, pasiekia Ispaniją (409), kur apgyvendinami kaip federatai. GEIZERICHO valdomi (428–477), jie 429 persikelia į Afriką ir įkuria Vandalų v-bę.

Burgundai ~400 atsikrausto į Reino ir Maino kraštą ir Reino vidupyje sukuria v-bę (sostinė, pasak padavimo, Vormsas), valdomą GUNDAHARO (Gunterio). Ją 436 sunaikina hunai, pakviesti V. Romos karvedžio ECIJAUS.
443 burgundai apgyvendinami prie Sonos ir Ronos, kad saugotų Alpių perėjas; įkuriama kita Burgundų v-bė.

Ostgotai. Apie Kristaus gimimo laiką gotai gyvena prie Vyslos žiočių, II a. kraustosi į p. r., suskyla į vestgotus (vizigotus) ir ostgotus (ostrogotus). Ostgotų v-bę prie Juodosios j. sunaikina hunai. ATILAI mirus (p. 113), ostgotai keliasi į Panoniją.
R. Romos imperatoriaus dvare išauklėto įkaito iš Amalerių giminės TEODORIKO valdomi, ostgotai apiplėšia Balkanų p-lį. Tapęs *magister militum* ir Italijos patricijumi (488), TEODORIKAS su gotais žygiuoja į Italiją, 3 mūšiuose nugali ODOAKRĄ, germ. kareivių paskelbtą karaliumi (476); jis buvo užkariavęs Siciliją bei Dalmatiją ir sunaikinęs Dunojaus rugijų v-bę. Po 3 m. apgulos paėmęs Raveną, TEODORIKAS nužudo ODOAKRĄ. Įkuriama Ostgotų v-bė.
Jutai, anglai ir saksai (p. 129), **frankai** (p. 121), **langobardai** (p. 119).

Š. germanai neapleidžia savo gyvenviečių Skandinavijoje ir Jutlandijoje. Tarp Reino ir Elbės iš sumišusių įv. genčių ir jų kilčių susiklosto šios vok. gentys (taut. s-gos): **alemanai, saksai, frankai** (salijai, ripuarijai, Mozelio ir Meino frankai, chatai), vėliau **tiuringai** ir **bavarai.**

Germanų valstybės iki 486

Germanų valstybės apie 526

Germanai, kaip federatai, priimami į Romos imperiją ir apgyvendinami kolonat. dvaruose. Aplink juos gyvena romėnai, o tai skatina germanų ir romanų asimiliaciją. Šiaip ar taip, germanai netrukus nusikrato federatų priklausomybės ir rom. žemėse sukuria suverenias v-bes taut. teisės pagrindu. Jie nesunaikina rom. k-ros. Germ. v-bėms kurtis padeda Romos imp. decentralizacija, pradėta DIOKLECIANO.

R. germ. v-bės yra trumpalaikės, nes r. germ. gentys praranda ryšius su gimtine ir negausus užkariautojų sluoksnis nepasipildo. Joms šiek tiek padeda tik rel. skirtybė: užkariautojai – arijonai ir steigia nac. bažnyčias, vadovaujamas karalių, o pajungtieji – Romos katalikai.

Vandalų valstybė Afrikoje (429–534)
Užkariavę Hipą Regijų (per apgulą žūva Bažn. tėvas AUGUSTINAS, 430), vandalai apsigyvena Tuniso srityje; Roma juos pripažįsta kaip federatus (435). Kai jie paima ir Kartaginą (439), romėnai pripažįsta užkariautą kraštą esant suverenų (442): **I germ. valst. darinys V. Romos imperijoje.** Rom. žemvaldžiai išvejami (žemė paimama ne pagal *jus hospitale*). GEIZERICHAS nustato sosto paveldėjimą **senjorato principu,** kuris pakeičia germ. teisę pagal kilmę – paveldi seniausias. Vandalų laivynas viešpatauja Viduržemio j. vakaruose. Jie daro poveikį Romai, kuri priklauso nuo Afrikos grūdų. Afrikos rom. p-jų užkariavimą 474 pripažįsta imp. ZENONAS.

455 vandalai užima Romą. Jie nenaikina meno vertybių („vandalizmas“), tik sistemingai plėšia. GEIZERICHUI mirus, v-bę susilpnina kovos tarp d-menės ir karaliaus, rel. kivirčai.

534–535 vandalų v-bę sunaikina BELIZARIJAS (p. 139).

Tolozos vestgotų valstybė (419–507)
Vestgotai Akvitanijoje (centras Toloza, dab. Tulūza) gauna $^2/_3$ teritorijos, kaip laisvą nuo mokesčių skirt. žemę; už tai karalius su k-mene perima gynybą ir valdo kaip imp. vietininkas. Didž. galios vestgotai įgyja

466–484 valdomi Euricho, įvedusio vestgotų valdžią Ispanijoje. Tuomet sukuriamas **ir seniausias germ. įstatymų rinkinys** lot. kalba *(Codex Euricianus;* ~470). Jo įpėdinis

484–507 ALARICHAS **II** žūva prie Vuilės kovodamas su frankais, vadovaujamais CHLODVIGO (p. 121).

Vestgotų valstybė Ispanijoje (507–711)
Naujoji v-bė dėl kovų tarp d-menės ir karaliaus nusilpsta.

551 į kraštą pakviesti bizantiečiai užkariauja pietus.

568–586 LEOGILDAS sostine padaro Toledą, išvaro bizantiečius ir 575 užkariauja 409 atsikrausčiusių svebų v-bę.

586–601 valdo REKHAREDAS I, tapęs kataliku. Su d-mene susijusi Bažnyčia didina įtaką. **Toledo bažn. susirinkimai** yra ir valst. susirinkimai, už jų nutarimų nevykdymą karaliui gresia ekskomunika.

633 įvedama renkamoji monarchija.

649–672 REKISVINTAS; jis ~654 sukuria bendrą gotų ir rom. teisyną *(Lex Visigothorum).*

711, valdant RODERICHUI, vestgotai pralaimi arabams (p. 135).

Burgundų valstybė (443–534)
ECIJAUS prie Ženevos ež. apgyvendinti burgundai savo v-bę išplečia pagal Ronos ir Sonos upes. Ji suklesti

~480–516 valdant GUNDOBADUI. Jis liepia surašyti burgundų teisyną (*Lex Burgundium,* 516). Po nesėkmingų bandymų (523–524) frankams pavyksta po TEODORIKO mirties pergalė prie Autuno

534 užkariauti Burgundų v-bę.

Ostgotų valstybė Italijoje (493–553)

493–526 Teodorikas D. ima skirti romėnus ir gotus (uždraudžiamos mišrios vedybos). Už kar. tarnybą gotai gauna $^1/_3$ žemės. Civ. valdžią ir ūkį išlaiko romėnai. Sutarti neleidžia ir rel. prieštaravimai.

Teodoriko polit. tikslas – germ. sąj. sistema, nukreipta prieš Bizantiją; ją jis mėgina stiprinti din. vedybomis. Šios politikos (priešininkas frankas CHLODVIGAS) žlugimas, sosto įpėdinystės rūpesčiai, įtampa tarp gotų arijonų ir romėnų katalikų temdo karaliaus gyvenimo pabaigą. ◊ BOECIJUS, kalėjime kūręs „Apie filosofijos paguodą“, ir jo uošvis SIMACHAS nuteisiami mirti už opoziciją senatui.

526 Ravenoje miršta TEODORIKAS.

535–553 Justiniano karas su gotais. Gotų karaliumi paskelbtą VITIGĮ [536–540] BELIZARIJAS po Ravenos apgulos paima į nelaisvę.

542–552 TOTILA iš Veronos susigrąžina Italiją (be Ravenos), tarp 544 ir 549 apsigina nuo BELIZARIJO, bet žūva prie Tadinės kovodamas su NARSU. Jo įpėdinis TEJA miršta po kelių mėn. ant Laktarijaus kalno.

Langobardų valstybė Italijoje

Italija IX ir X a.

Langobardų valstybė Italijoje (568–774)
Iš savo protėvynės Skandinavijoje langobardai keliasi į Elbės žemupį, iš ten į Moraviją ir prie Dunojaus (Panonijoje) sukuria I v-bę. Langobardams ir avarams likvidavus gepidų v-bę, krl. ALBOINO valdomi langobardai ir dalis gepidų įsiveržia į Italiją ir įkuria II v-bę (568). Užkariaujama Pavija (572). Langobardai apsigyvena pirmiausia Po žemumoje, o ir Š. Toskanoje, Umbrijoje, Spolete ir Benevente. ~650 pasibaigus užkariavimui, greta karalystės (sostinė Pavija), lieka beveik savarankiškos k-štystės: Trientas, Friulis, Spoletas, Tuscija, Beneventas. Bizantijai lieka Ravenos egzarchatas, Istrija, Romos dukatas, Neapolio dukatas, Italijos p. kyšuliai. Italija suskyla į langobardų (vėliau frankų, po to imperatorių) ir Bizantijos (vėliau normanų, iš dalies popiežiaus) valdomas sritis. Po k-stės restauravimo, k-ščių valdžia pašalinama (584). Pašalinus rom. valdžią ir atėmus iš romėnų polit. teises, Langobardų k-stė tampa grynai germ. v-be. Valdant

584–590 AUTARIUI, vedusiam bavarų hercogo dukterį TEUDELINDĘ, nusistoja geri polit. santykiai su Bavarija ir priklausomybė nuo Frankų v-bės (mokama duoklė).

590–615 AGILULFAS sudaro taiką su frankais, paliaubas su Bizantija.

636–652 ROTARIS įsako kodifikuoti langobardų taut. teisę *(Edictus Rothari;* 643). ◊ Jo įpėdiniai tampa katalikais. Langobardai nuo 600 pamažu pereina į katalikybę. Didž. galios pasiekiama valdant

661–671 Grimvaldui I, susijungus su Beneventu. Pergalingai kovojama su frankais, Bizantija, avarais ir slavais. ◊ GRIMVALDUI mirus, prasideda sosto kivirčai (aristokratijos galia).

712–744 LIUTPRANDAS bando suvienyti Italiją, pajungdamas Spoleto bei Benevento k-ščius ir puldamas Raveną bei Romą.

751 AISTULFAS [749–756] **užkariauja Raveną:** Ravenos egzarchato ir Bizantijos valdžios Vid. Italijoje galas.

756–774 DEZIDERIJUS, karaliumi tapęs Tuscijos hercogas.

773–774 Langobardų v-bę užkariauja (paima Paviją) KAROLIS D. (p. 123). DEZIDERIJUS turi atsistatydinti. Langobardų ir frankų v-bės sujungiamos, bet Benevento k-štystė išlieka savarankiška.

Italija, valdoma Karolingų (774–887)
Greta Benevento atsiranda naujų „langobardiškų viešpatijų" (Neapolis, Salernas, Kapuja). Į P. Italijos polit. gyvenimą įsikiša arabai (827); į Po žemumą pirmąkart įsiveržia vengrai. Sustiprėję Friulio, Tuscijos ir Spoleto markgrafai tampa savarankiškesni.

Nacionaliniai Italijos karaliai (888–962)
888–924 Friulio markgr. BERENGARAS, KAROLIUI III STORAJAM mirus (p. 125), karūnuojamas Italijos karaliumi, bet jį iš pradžių nustumia Spoleto hercogai VIDAS [891–894] ir LAMBERTAS [892–898]; jie jaučiasi esą Langobardų v-bės paveldėtojai ir verčia popiežius karūnuoti juos imperatoriais.

894 ARNULFAS KERNTIETIS pripažįstamas karaliumi ir karūnuojamas imperatoriumi (896), bet grįžta į Bavariją. LAMBERTUI mirus,

900 LIUDVIKAS PROVANSIETIS karūnuojamas Pavijoje karaliumi, o Romoje imp. LIUDVIKU III (901). Po to, kai BERENGARAS jį nugali ir Veronoje apakina, LIUDVIKAS grįžta į Provansą ir 928 miršta.

915 imperatoriumi karūnuojamas BERENGARAS. Kai jis prie Brentos 899 pralaimi vengrams, šie ilgai rengia plėšik. žygius ir BERENGARAS turi mokėti jiems duoklę. Arabai puola Regiją, Oriją ir Tarentą.

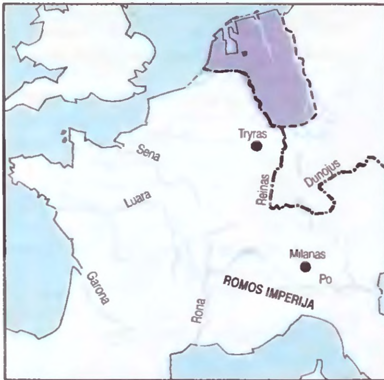
922–926 į Italiją pakviestas karaliumi RUDOLFAS II HOCHBURGUNDAS nuverčia BERENGARĄ (924 nužudytas). Mirus uošviui BURCHARDUI II ŠVABUI, RUDOLFAS Italijoje valdžią perleidžia

926–947 HUGUI VIENIEČIUI, kuris apsigina nuo EBERHARDO BAVARO, kurį karaliumi išrinko priešininkai. HUGUI mirus, karaliumi tampa jo sūnus LOTARAS (931 karūnuojamas kaip bendravaldis; veda RUDOLFO II HOCHBURGUNDO dukterį ADELHEIDĘ). Šiam mirus,

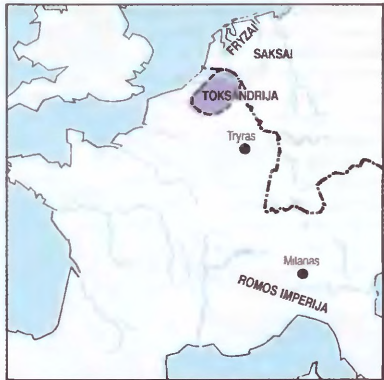
950 karūnuojamas BERENGARAS II IVREJIETIS. LOTARO našlę jis laiko nelaisvėje.

951 Otonas D., ADELHEIDĖS pakviestas į pagalbą, užvaldo Š. Italiją. BERENGARUI jis vėl atiduoda sostą kaip karaliui vasalui, bet šis ir jo sūnus ADALBERTAS susikivirčija su Bažn. v-be. JONAS XII padėti prašo OTONĄ D., ir šis II žygiu į Italiją (961–965) sutvirtina savo valdžią šalies šiaurėje. BERENGARAS įkalinamas, ADALBERTAS miršta tremtyje. Vok. karaliai laiko save ir Lombardijos karalystės valdovais, nes ji priklausanti krikšč. imperijai. OTONUI III mirus, Lombardijos didikai iškelia karaliumi

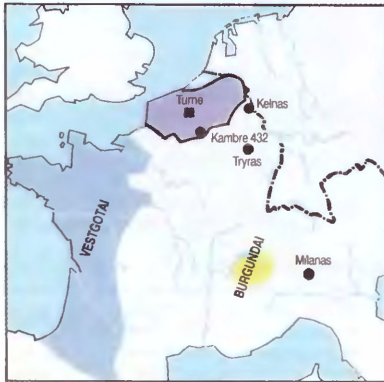
1002–1015 ARDUINĄ IVRĖJIETĮ, bet jis pralaimi HENRIKUI II. Vėliau Italijoje susidaro 2 partijos: vok. valdovų šalininkai gibelinai (pagal Štaufų pilį Vaiblingeną) ir popiežininkai gvelfai (velfai).

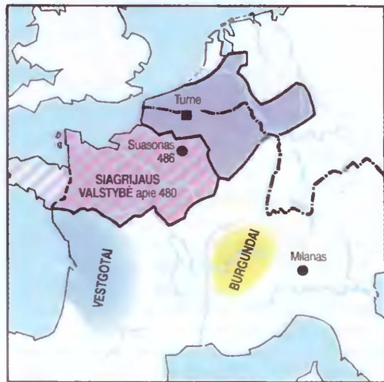
Frankų užimama teritorija apie 260

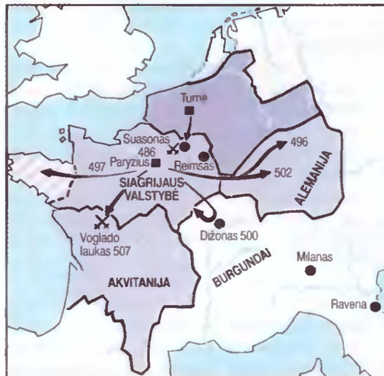
Frankai, kaip federatai, Š. Brabante 358

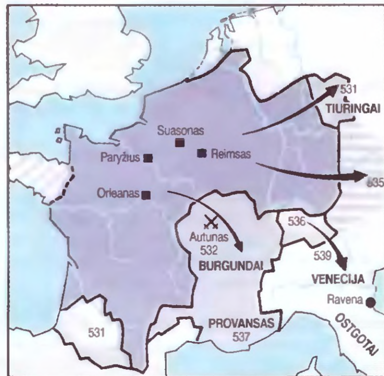
Frankų sritis apie 460

Frankų ir Siagrijaus valstybės apie 480

Chlodvigo valstybė

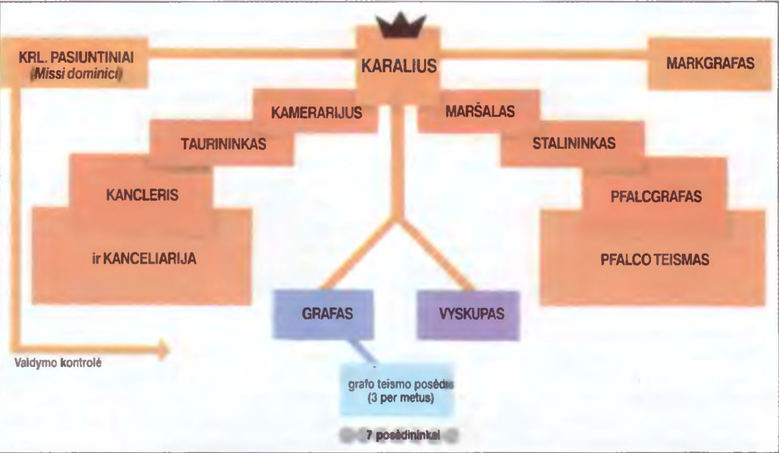
Chlodvigo sūnų valdomos valstybės

Frankų valstybė, valdoma Merovingų
Frankai (salijai, ripuarijai) pamažu plinta nuo Reino sienos p. v. kryptimi, bet nenutraukia ryšio su gimtine. V a. jie pasiekia Somą. Gausius sritinius jų valdovus jėga pašalina ir visą gentį politiškai suvienija
482–511 Chlodvigas. Jis pašalina ir rom. valdžios likučius,
486 nugalėdamas rom. vadą Siagrijų. Kraštas tarp Somos ir Luaros atitenka CHLODVIGUI.
~496 nugali alemanus; jų likučius apgina TEODORIKAS D. CHLODVIGO žmona CHRODECHILDIS, burgundė ir katalikė, buvo panorusi palenkti vyrą mūšio metu pereiti į krikščionybę. Per 497 ar 498 Kalėdas vysk. REMIGIJUS jį apkrikštija Reimse. Skirtingai nuo TEODORIKO sistemos (romanai ir gotai – vieni šalia kitų), CHLODVIGUI ir jo įpėdiniams pavyksta sukurti bendrą v-bę, suliejus galoromanus ir frankus.
~500 nugali burgundus prie Dižono. Burgundų krl. GUNDOBADAS pajėgia apsiginti tik vestgotų padedamas.
507 Vuilė mūšis: burgundų padedamas, CHLODVIGAS užkariauja Vestgotų v-bę iki Pirėnų (p. 117). TEODORIKO įsikišimas sutrukdo jam pasiekti Viduržemio j. (Septimanija išlieka gotų). ◊ CHLODVIGUI Paryžiuje mirus, v-bę pasidalija sūnūs.
531 užkariaujama, saksams padedant, Tiuringų v-bė (krl. ERMINFRYDAS).
532–534 CHLOTARAS I, CHILDEBERTAS I ir CHLODVIGO sūnėnas TEUDEBERTAS I [534–548] užkariauja Burgundų v-bę (mūšis prie Autuno; p. 117).
535–537 frankai už tai, kad laikytųsi neutraliteto, gauna Alemanijos likučius ir Provansą iš ostgotų (su Ronos žiotimis: išėjimas prie Viduržemio j.).
539 TEUDEBERTAS nugali ostgotus ir bizantiečius, bet nepavyksta užkariauti Š. Italijos. Bavarija tampa priklausoma nuo Frankų v-bės.
558–561 CHLOTARAS I suvienija Frankų v-bę, bet, jam mirus, v-bė vėl dalijama: prasideda vidaus kivirčai (tarp karalių ir viet. aristokratijos). **Susidaro 3 valst. dalys:** Austrazija (Šampanė, Maso ir Mozelio kraštai; centras Reimsas). Neustrija (tarp Šeldės ir Luaros; centras Paryžius), Burgundija (Luaros ir Ronos kraštai, centras Orleanas).
613–629 Chlotaras II jas sujungia, kai Burgundijos ir Austrazijos aristokratija, vadovaujama Meco vysk. ARNULFO [614–629] ir PIPINO V. (m. 640) pereina jo pusėn. Bet bendroji v-bė už šią paramą turi mokėti.
614 Chlotaro ediktu: karalius įsipareigoja savo pareigūnus (grafus) rinktis iš grafysčių žemvaldžių (nušalinama nuo valdovo priklausoma valdininkija, valst. valdžia perduodama žemvaldžių d-menei)
Austrazija, Neustrija ir Burgundija, valdomos majordomų, gauna tam tikrą savarankiškumą, bet, kadangi majordomas yra ir karališkosios svitos viršininkas, jis vadovauja visai v-bės bajorijai.
629–639 DAGOBERTAS I dar kartą suvienija v-bę. Po jo mirties ji vėl dalijamasi iš naujo: Merovingų din. žlunga. Iškyla ir valdo majordomai.

Karolingų iškilimas
679–714 PIPINAS II VIDURINYSIS, Austrazijos majordomas,
687 nugalėjęs prie Tertri Neustrijos–Burgundijos majordomą, valdo kaip visos v-bės majordomas. **Rūpinamasi v-bės vienybe,** polit. centras pasislenka prie Mozelio, Maso ir Reino žemupio.
689 nugalimas **Radbodas** ir fryzai. V. Fryzija susijungia su Frankų v-be. Fryzams krikštyti įsteigiama Utrechto vyskupija ir Echternacho vien. (~690, VILIBRORDAS). Nepavyksta išlaikyti Alemanijos (709–712). Po Akvitanijos (672) beveik savarankiški tampa bavarai, tiuringai, alemanai ir bretonai.
714–741 Karolis Martelis, pavainikis PIPINO II sūnus, išsikovoja majordomystę ir po kovų su Neustrija bei Akvitanija vėl atkuria v-bę. Pajungiami alemanai ir tiuringai, kovojama su saksais. Bavarai tampa priklausomi.
732 mūšyje tarp Tūro ir Puatjė K. MARTELIS nugali (pėstininkų gynybos rezultatas) arabus, vadovaujamus ABD AR RACHMANO (p. 135). Nuo 737 visai be Merovingų karalių valdantis K. MARTELIS
741, prieš mirtį, padalija v-bę Sen Deni vienuolyne išauklėtiems sūnums.
KARLOMANAS gauna rytus (Austraziją, švabus, tiuringus), PIPINAS – vakarus (Neustriją, Burgundiją, Provansą); Akvitaniją ir Bavariją valdo bendrai. Daugeliu žygių nukariaujami akvitanai, bavarai, saksai ir švabai.
751 pašalinamas paskut. nominalus karalius iš Merovingų (CHILDERICHAS III). KARLOMANUI 747 įstojus į vienuolyną, PIPINAS tampa vienvaldžiu Frankų v-bės valdovu (p. 123).

Frankų valstybė 768
prijungta valdant Karoliui Didžiajam
pasienio markos
Frankų įtakos sritys
karo žygiai
saksų pilys
karališkosios rezidencijos
Rytų prekybos miestai
arkivyskupijos
svarbiausi vienuolynai

Karolio Didžiojo valstybė

Karolio Didžiojo valdymas

Karolingai (751–814)

751–768 Pipinas. Pop. ZACHARIJAS [741–752] pritaria paskut. Merovingo pašalinimui iš sosto; jis išsiunčiamas į vienuolyną.

751 „visi frankai" Suasone karaliumi iškelia PIPINĄ, ir pop. legatas arkivysk. BONIFACIJUS jį, kaip karalių, patepa šv. aliejais.

754 Portiono ir Kjerzi susitarimai: pop. STEPONAS II [752–757] prašo PIPINĄ pagalbos prieš langobardų krl. AISTULFĄ (p. 119), Romą paveda frankų karaliaus globai ir Sen Deni vėl patepa PIPINĄ. PIPINAS ir jo sūnūs gauna titulą *Patricius Romanorum* (rom. globėjas). 2 sėkmingais žygiais (754, 756) PIPINAS priverčia AISTULFĄ atiduoti užkariautas sritis (Ravenos egzarchatą, Pentapolį), kurias jis padovanoja popiežiui (PIPINO dovana). Šios sritys ir Romos dukatas sudaro Bažnyčios v-bę (p. 140). ◊ 759 pajungia saracėnų Narboną.

760–768 po sėkmingų žygių likviduoja Akvitanijos k-štystę.

768 v-bę padalija sūnums KAROLIUI ir KARLOMANUI, kuris, prasidėjus atviram kivirčui, 771 miršta.

Karolis Didysis (768–814)

772–804 karai su saksais. Prasideda užkariavus Eresburgą ir sugriovus Irminsulą (gent. šventovę). Masiškai krikštijama d-menė, palanki frankų karaliui ir priešiška VIDUKINDUI bei laisviesiems valstiečiams. Nuslopinamas 779–780 VIDUKINDO sukilimas. Po frankų k-menės sutriuškinimo 782 prie Ziuntelio kalvų

782 surengiama Verdeno diena (prie Alerio): išžudoma 4500 (skaičius abejotinas) saksų, sukilusių ir d-menės išduotų KAROLIUI. 783 ir 785 vyksta n. sukilimai, ir KAROLIS išsiveržia prie Elbės.

785 VIDUKINDAS susitaiko su KAROLIU D. ir Atinji krl. rezidencijoje apsikrikštija. Po n. sukilimų (792–199) prieš Bažn. dešimtinę saksai tremiami į frankų sritis, o jų vietoje apgyvendinami frankai. 804 žygiu saksai visiškai pajungiami. Frankus su saksais sutaiko *Lex Saxonum*, 802 teisynas, kuris remiasi frankų teisynu *Lex Ripuaria*, bet respektuoja ir saksų sen. teisę. Krikštą vykdo Brėmeno, Verdeno, Mindeno, Miunsterio, Paderborno ir Osnabriuko vyskupijos, pavaldžios KAROLIO įkurtoms Mainco ir Kelno bažn. p-joms. LIUDVIKAS PAMALDUSIS įkuria Hildesheimą ir Halberštatą. Saksų svarb. vienuolynas – Korvėjuje prie Vėzerio (įk. 822).

773–774 užkariaujama Langobardų v-bė. Paėmęs Paviją (p. 119), KAROLIS ima vadintis „frankų ir langobardų karaliumi", atnaujina „PIPINO dovaną" ir nustato Bažn. v-bės globą (pavaldumą frankams).

789–812 per karus su slavais apmokestinami liutičiai, sorbai, čekai. Įkuriamos markos, misijos nevykdomos.

788 pašalinamas bavarų herc. TASILAS (uždaromas į vien.): **likviduojama paskut. gent. k-štystė.**

791–796 po 3 antpuolių į Austriją ir Friulį pajungiami avarai (p. 119). Pajungtus slavus krikštija misijos iš Akvilėjos ir Zalcburgo arkivyskupijos (798). Per karus su saksais, slavais ir avarais KAROLIO v-bė įgyja žemes nuo Oderio žiočių iki Adrijos. Arabams 778 sumušus frankų k-menę Ronsevalio tarpeklyje (žūva grf. ROLANDAS; „Rolando giesmė") ir 793 įsiveržus į Narboną,

795 įkuriama Ispanijos marka.

800 12 23–24 pop. LEONAS III [795–816] **Karolį D. karūnuoja Romos imperatoriumi.**

812 Acheno sutartis. R. Romos imp. MIKALOJUS I (p. 139) už Venetijos, Istrijos ir Dalmatijos grąžinimą pripažįsta KAROLIO D. imperatorystę („Dviejų imp. problema"). Jo s. LIUDVIKAS Bizantijos pavyzdžiu pats (apsieinama be popiežiaus) užsideda karūną *(a Deo coronatus).*

814 01 28 KAROLIS D. miršta Achene, palaidojamas Miunsteryje.

Karolingų imperija

Krl. valdymas remiasi **krl. dvaru, rezidenc. teismu ir kanceliarija,** vadovaujama **kanclerio** (mokyto dvasininko), kuris yra ir kapelionas (tvarko dvas. reikalus). Dvaro ūkiui vadovauja kamerarijus, stalininkas, **taurininkas ir maršalas.** Greta grafo, kuris jau ne valdininkas, o didelis ponas, yra **valdytojas, turintis vad. imunitetą** (tik be aukšč. teismingumo). Dvasinių imunitet. valdovų pasauliet. įgaliotiniai yra **fogtai.** Ypatingų įgaliojimų **karaliaus pasiuntiniai** *(missi dominici)* kontroliuoja grafus, dvasininkiją ir administraciją. Pasienio markos apima keletą grafysčių, dažnai ir genčių duoklininkių sritis bei vasal. k-stes (pvz., Akvitaniją). ◊ Kasmet vyksta b-menių 3 visuot. susirinkimai byloms nagrinėti (pasirodymo prievolė); nuosprendžius skelbia 7–12 posėdininkų.

Frankų valstybė 829

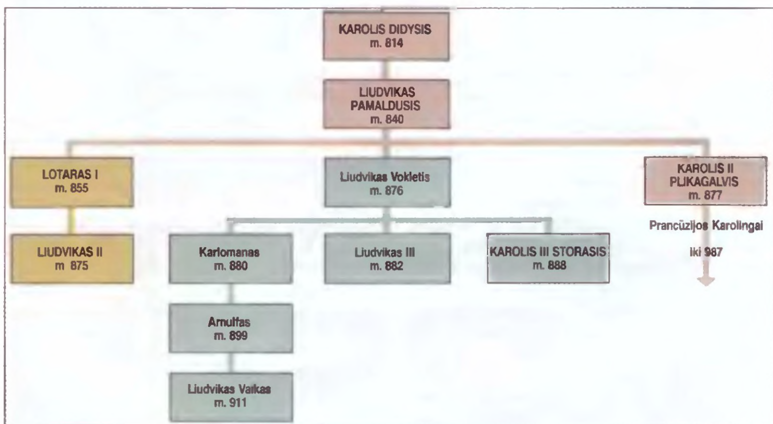
Verdeno sutartis 843

Merseno sutartis 870

Ribemono sutartis 880

Karolingai

Frankų valstybė (814–843)

814–840 valdo Liudvikas Pamaldusis, veikiamas patarėjų dvasininkų.

816 pop. STEPONAS IV [816–817] Reimse karūnuoja LIUDVIKĄ: imperatorystės suteikimas – popiežių teisė.

817 imperatorystės ordinacija: imp. rangas atitenka vyr. sūnui LOTARUI, j. sūnūs gauna v-bės dalis (PIPINAS Akvitaniją, LIUDVIKAS VOKIETIS Bavariją). Daugiau v-bė neturi būti dalijama. LOTARAS tampa imp. bendravaldžiu. Šią ordinaciją LIUDVIKAS PAMALDUSIS pažeidžia, 829 atiduodamas Alemaniją KAROLIUI PLIKAGALVIUI, savo II žmonos JUDITOS sūnui.

830 tuo pasipiktina PIPINAS, LIUDVIKAS ir LOTARAS. Pop. PASKALIS I [817–824] karūnuoja Lotarą, kaip Italijos regentą, ir jis pagal **Constitutio Romana** (824) gauna imp. teises Bažn. v-bėje (prižiūri teismus, priima išrinkto popiežiaus ištikimybės šventimams priesaiką).

833, kai LIUDVIKAS PAMALDUSIS iš PIPINO atima Akvitaniją, sūnūs vėl sukyla. Liugenfelde prie Kolmaro susiduria tėvo ir sūnų k-menės. Imp. nuverčiamas, bet LIUDVIKAS ir PIPINAS, siekiantys apriboti LOTARO galias, jį vėl grąžina.

838 PIPINUI mirus, KAROLIS PLIKAGALVIS gauna Akvitaniją.

840 LIUDVIKAS VOKIETIS ir KAROLIS PLIKAGALVIS kariauja su LOTARU, kuris pralaimi

841 mūšį prie Fontenua (netoli Osero). LIUDVIKAS ir KAROLIS savo s-gą sutvirtina

842 Strasbūro priesaika (seniausias vok. aukštaičių ir sen. prancūzų k. paminklas). V-bė pasidalijama į 3 dalis

843 Verdeno sutartimi. ◊ Imp. LOTARAS gauna vid. v-bę (kegelbaną), kuri nutįsta nuo Šiaurės j. per Burgundiją iki Gaetos įl. (su Acheno ir Romos imp. miestais), LIUDVIKAS VOKIETIS – R. frankų v-bę, o KAROLIS PLIKAGALVIS – V. frankų v-bę. Išlaikoma nominali v-bės vienybė.

Vidurinioji valstybė (843–875)

843–855 valdo LOTARAS I. Jam mirus, sūnūs v-bę pasidalija: LIUDVIKAS II (m. 875) gauna Italiją ir imp. karūną, LOTARAS II (m. 869) sritį nuo Šiaurės j. iki Maso ir Mozelio ištakų (Lotaringiją), KAROLIS (m. 863) Burgundiją ir Provansą. KAROLIUI mirus, jo kraštą pasidalija broliai.

870 Merseno sutartis: LOTARUI II mirus, LIUDVIKAS VOKIETIS įgyja R. Lotaringiją su Achenu. LIUDVIKUI II mirus, KAROLIS II PLIKAGALVIS gauna Italiją ir iš pop. JONO VIII imp. karūną.

Rytų frankų valstybė (843–911)

843–876 valdo LIUDVIKAS VOKIETIS. Puldinėja normanai (p. 131; 845 sugriaunamas Hamburgas) ir vengrai (862; p. 113). Jam mirus, Bavarija ir p. r. markos atitenka KARLOMANUI (m. 880), Maino frankai, tiuringai ir saksai LIUDVIKUI III (m. 882), Alemanija (švabai) KAROLIUI III STORAJAM (m. 888).

876 Andernacho mūšyje LIUDVIKAS III nugali KAROLĮ II PLIKAGALVĮ, bandantį po LIUDVIKO VOKIEČIO mirties užimti R. Lotaringiją.

880 Ribemono sutartis: LIUDVIKAS III iš KAROLIO PLIKAGALVIO vaikaičių gauna V. Lotaringiją. Vid. v-bės v. siena, nepaisant mažų pakeitimų, viduramžiais išlieka kaip siena tarp Vokietijos ir Prancūzijos.

881–887 imp. KAROLIS III STORASIS įgyja Italiją ir iš pop. JONO VIII imp. karūną, o broliui 882 mirus, valdo vienas. Jis užvaldo ir V. frankų v-bę (be Žem. Burgundijos).

887 Tribūro reichstage KAROLIS III atstatydinamas.

887–899 visos vok. gentys išrenka karaliumi ARNULFĄ (iš Karintijos), KARLOMANO s. Išlaikomas v-bės bendrumas: vakarų pretendentai į sostą duoda vasal. priesaikas, pop. FORMOZAS 896 karūnuoja jį imperatoriumi.

900–911, valdant LIUDVIKUI VAIKUI, R. v-bę drasko vidaus vaidai, ilgai puldinėja vengrai (p. 169). Dėl silpnos centr. valdžios ir priešų (vengrų, normanų) antpuolių susikuria gent. hercogystės: Saksonija, Tiuringija, Bavarija, Švabija, Lotaringija, Frankonija.

Vakarų frankų valstybė (843–987)

843–877 KAROLIS II PLIKAGALVIS. 875 jis karūnuojamas imperatoriumi. Dėl ankstyvos jo s. LIUDVIKO MIKČIAUS (877–879) ir abiejų šio sūnų mirties v-bė suyra.

877 Žem. Burgundiją (Arelatą) valdo BOSÓ IŠ VIENO.

888 Aukšt. Burgundija tampa savarankiška karalyste, valdoma RUDOLFO I iš Velfų [888–912]. Abiejų valdovų sūnūs tampa Italijos karaliais (p. 119). Nuvertus KAROLĮ III pirmuoju antikaraliumi išrenkamas ODÓ, Paryžiaus grf. [888–898]. Nors Karolingai dar karaliauja 100 m., bet reali valdžia priklauso Robertinams, ODO palikuonims. Prancūzijoje, kaip ir Vokietijoje, susidaro didelės teritorijos: Fransija, Šampanė, Akvitanija, Gaskonė, Tulūza, Gotjė, Katalonija, Bretanė, Normandija, Flandrija.

V-bės santvarka. Frankų v-bės valdovas yra **karalius;** jo valdymas remiasi paveldėjimo teisės šventumu (charizma), žemės valdų ek. galia (krl. valdos, krl. domenas, bažn. valdos) ir krl. palyda. Jis viešpatauja remdamasis **karaliavimo** teise (imperijumi), **kar. valdžia** – užs. reikalams, **teism. valdžia** – viduje. Sostas paveldimas **pagal kilmę:** į karalius keliama tik iš giminės, turinčios krl. charizmą (laimę, šv. malonę). **Diduomenė** – tarpininkė tarp karaliaus ir tautos, virstanti karaliaus varžove. Tauta (turintys polit. teises žemdirbiai ir kariai) bendrauja su karaliumi **kovo (marso) lauke** (kasmetiniai k-menės susirinkimai), bet po mūšio tarp Tūro ir Puatjė pėstieji valstiečiai darosi nereikalingi nei kaip kariai, nei politiškai. K-menės susirinkimai Austrazijoje išlieka, o Burgundijoje ir Neustrijoje juos pakeičia didikų susirinkimai.

Valdymo centras yra krl. dvaras *(palatium).* Dvaro ūkiui vadovauja majordomas, dvaro teisėjas – **rūmų grafas** *(comes palatii).* Kanceliarijai ir raštininkams *(rotarii)* vadovauja referendoriai. Karaliaus skiriamas pareigūnas **grafas** (*comes;* vėliau virstantis vasalu) valdininkauja krl. apygardose (ši grafysčių sistema iš Frankų v-bės išplinta ir kitur). Grafas renka k-menę, administruoja, teisia. Didesnėms pasienio sritims, alemanų, bavarų ir tiuringų kraštams karalius skiria **hercogus** (k-ščius).

Bažnyčia. Valdant Chlodvigui, atsiranda frankų nac. bažnyčia. Karalius dėl savo pareigų sakralumo yra ir frankų valst. bažnyčios vadovas, skelbia bažn. įsakus *(capitularia ecclesiastica),* valdo vyskupijas, daro didelį poveikį valst. sinodams. Karolio Martelio elgesį Bažnyčios atžvilgiu lemia valst. interesai: bažn. turto (žemių) dalijimas (skolinimas) riteriams, patikimų pasauliečių skyrimas vyskupais ir viršininkais, frankų įtakos stiprinimas r. misijoms. Valdant Karolio Martelio sūnums Karlomanui ir Pipinui, pop. **Bonifacijus** reorganizuoja frankų valst. bažnyčią (742–747): pertvarko bažn. turtą, dvasininkų rengimą, steigia n. arkivyskupijas (Reimse, Sanse, Ruane). Frankų vyskupai pripažįsta pop. autoritetą ir valdžią (747).

Prekyba. Dar Merovingų laikais nusistojusią prekybą su R. nutraukia arabų antpuoliai. Tuo pat metu smunka pinigų ūkis. Naujas prek. centras susiklosto tarp Reino ir Luaros. Greta žydų ir sirų prekiauja fryzai (ypač su Anglija ir Skandinavija, prek. centras Dorstadas).

Žemės ūkis. Sumenkus prekybai ir amatams, trūkstant pinigų, darosi reikšmingesni ž. ū., stambioji žemėvalda ir natūral. ūkis. Tarp Senos ir Luaros (plinta į š. bei r.) išsivysto naujoviškas valstiečių ūkininkavimas – ūbinė sistema, jungianti valstiečio namus, sodybą ir dirbamą žemę su teise naudotis mišku ir ganyklomis. Ji drauge su markos b-mene, bendruom. naudmenų dalybomis bei trilaukiu pakeičia sen. dvilaukį (dirva–pieva) ūkį su vyraujančia gyvulininkyste (p. 171). Pasekmės: grūdų perteklius, gyventojų gausėjimas.

Stambioji žemės nuosavybė yra karaliaus rankose (rom. iždo žemės, savininkų neturintys miškai); dalį tų žemių jis dovanoja bažn. ir pasauliet. didikams. Būdingas šios nuosavybės bruožas yra žemėnaudos pabirumas: aplink pono sodybą ir žemę įv. atstumu pasklidusios priklausomos sodybos. Tokią žemėnaudą paliko dar rom. ūkininkavimas (vaisininkystė, vynuogininkystė, daržininkystė). Ji būdinga iš dalies ir Bažnyčiai, vienuolynams. Jos ek. gyvybingumas susijęs su amatais (kalvės, malūnai ir kt.).

Žemėvalda susiklosto iš vėl. antikos ir germ. žemėvaldos. Rom. žemvaldys klientel. santykiais yra pajungęs kolonus (gauna iš jų mokesčius, šaukia juos į k-menę). Germ. žemvaldžio šeimynos ūkyje savininko personalinei namų valdžiai priklauso asmenys (laisvieji ir nelaisvieji, kar. palyda) ir daiktai (gyv. ir ūk. pastatai, nuosavos bažnyčios). Žemvaldžiai turi **imunitetą,** panašų kaip vėl. antikoje imp. iždas, bažn. valdos, kai kurie senatorių priv. dvarai. Išplėstinis frankų imunitetas draudžia grafams tose valdose lankytis *(introitus),* ko nors iš jų reikalauti *(exactiones),* taikyti joms valdžios prievartą *(districtio).* Pamažu susidaro **imunitet. teismingumas,** leidžiantis žemvaldžiui teisti ir paversti baudžiauninkais ne vien puslaisvius ar nelaisvuosius, bet ir laisvus priklausomus ar nepriklausomus valstiečius, kurie tik pakliūva į personalinę pono „globą“ (ponas imasi jiems atstovauti teisme, k-menėje, perima visuom. prievoles). Šį procesą spartina intensyvus baudžiav. ūkis, kuriame vyrauja nelaisvas darbas (lažas).

Miestas praranda ne tik savo polit. pirmavimą, bet smunka ir kaip ūk. centras bei gyvenvietė. Pietuose jis vyskupo būstinė ir vyskupijos centras, be to, dar grafo būstinė, nors šiaurėje grafų prižiūrimos sritys yra kaime. Merovingų krl. rezidencijos dar tebėra miestuose, o Karolingų – jau kaime.

Bažnyčia, kultūra, administracija

Bažnyčia. Nutrūkus Romos ir Bizantijos santykiams dėl ikonoklazmo (p. 139), popiežiai suartėja su frankų valdovais (apsauga nuo langobardų). Įteisinama naujoji Karolingų din., o popiežiai apsaugomi nuo langobardų savivalės.

PIPINO karūnavimu (p. 123) ne sutvirtinama teisė karaliauti pagal kilmę (pagoniškas iš dievų kilusios giminės šventumas), o rel. autoritetu sankcionuojamas sakralinis *(Dei gratia* – Dievo malone) karaliavimo pobūdis.

KAROLIO imperatorystės koncepcija labiau susijusi ne su cezarių tradicija, o su germ. karaliaus žynio koncepcija, papildyta AUGUSTINO idėja apie *Civitas Dei* (Dievo v-bę). Imp. rangą skiria popiežius kaip imp. tradicijos perteikėjas (popiežiška Bizantijos sosto vakansijos koncepcija). ◊ KAROLIS pretenduoja į aukšč. bažn. vadovybę (teokratija) kaip Dievo pašauktas Bažnyčios globėjas. Rūpintis Bažnyčia yra Dievo jam duotas karaliavimo uždavinys. KAROLIS pirmininkauja valst. sinodams, karalius ir tautos susirinkimas nagrinėja Bažn. reikalus: kaip dešimtine atlyginti žalą Bažn. turtui, kaip ūkiškai aprūpinti savo bažnyčias, kurti Bažn. metropolijas (12 pranc., 5 it., 4 vok. arkivyskupijos) ir parapijas (kaimo bažnyčių statyba), kaip parinkti ir rengti dvasininkus (*vita canonica* – dvasininkų gyvenimas), rūpintis apeigų suvienodinimu ir pasauliečių dorove. KAROLIS kišasi ir į bažn. dogmatiką (adopcianizmas, paveikslų garbinimas, ginčas dėl *filioque*). Valdovas skiria vyskupus.

Kultūra (Karolingų renesansas)

Iš Anglijos, Airijos, Ispanijos, Lombardijos ir Italijos į Akademiją KAROLIO sukviesti „dvaro mokslinčiai" įgyvendina k-ros politiką. **Alkuinas** (~730–804) pakviečiamas iš Jorko aukšt. m-los vedėju (781, nuo 796 Sen Deni abatas. Be jo, dirba **Paulius Diakonas** (~720–795), langobardų istoriografas, PETRAS PIZIETIS, PAULINAS AKVILĖJIETIS ir Orleano vysk. TEODULFAS. Iš frankų pasauliečių garsėja KAROLIO D. biografas EINHARDAS (~770–840; *Vita Caroli*). Rūmų m-la *(Schola Palatina)* yra pavyzdys visoje v-bėje atsirandančioms katedrų ir vienuolynų m-loms. Švietimui priešiškas, asketiškai ir atsiskyrėliškai nusiteikusias sen. vienuolijas KAROLIS savo potvarkiais paverčia švietimo institucijomis, globoja mokslus, puoselėja antikos ir krikšč. raštijos tradiciją. Išsimokslinimo pagrindas – vad. **laisvieji menai** (*artes liberales;* studijos laisvam vyrui pritinkančios ir teikiančios orumo, priešingai negu *artes mechanicae* – amatai): gramatika, retorika, dialektika *(trivium);* aritmetika, geometrija, astronomija, muzika *(quadrivium)*. (Menas p. 156).

Administracija rūpinasi išvaduoti nuo kar. prievolės sunkumų smulkiuosius valstiečius, kaupia gentinę teisę ir potvarkiais *(capitularia)* įgyvendina teisėtumą. **Tautos teismą** pakeičia posėdininkų reforma. Kasmet vyksta 3 susirinkimai byloms nagrinėti, kuriuose dalyvauja visa b-menė ir pirmininkauja grafas. Bylas nagrinėja ir nuosprendžius skelbia 7 posėdininkai.

Feodalizmo atsiradimas

Prielaida feodalizmui atsirasti yra raitelijos (šarvuotų riterių) formavimas; nuo VIII a. vid. ji darosi vis reikšmingesnė. **Žemės paskola** (aprūpinimas žeme) karį daro savarankišką, įgalina jį apsiginkluoti (žirgas, šarvai, ginklai). Vėlyvoji rom. *commendatio* (pasidavimas globai), kai vyras, kaip **vasalas** (iš keltų *gewas* – samdinys, knechtas), ima tarnauti šeimininkui, siejasi su **germ. palydos įsipareigojimais, grindžiamais ištikimybe.** Dėl ištikimybės knechto tarnyba virsta garbės tarnyba. Ištikimybės santykis tarp vasalo ir senjoro bei vasalo pareiga paklusti (*hominium* – tarniškumas; *fidelitas* – ištikimybė) apibrėžia feodalizmo asm. pusę, o daiktiškoji pusė yra **lenas,** senjoro paskolinta žemė (beneficija, feodas), tampanti tarnavimo premisa. Tarnyba ir ištikimybė sudaro šios paskolos teis. pagrindą, iš kurio kylančias asm. pareigas prisiima įvasalintasis.

Kadangi vasalitetas ir beneficija suvokiami kaip asm. dalykai, iš pradžių, senjorui ar vasalui mirus, feod. santykis nutrūksta, bet netrukus lenai tampa paveldimi. Kjerzi kapitularijus (877) nustato, kad tėvo lenas paveldimas, t. y. atnaujinamas.

Feod. santykiai nesiriboja tik riterių (raitų karių) sluoksniu. Didikai hercogų, grafų tarnybas bei kitas valdas prie savo alodų gauna irgi kaip lenus, kad ištikimybės priesaika sustiprintų ryšį tarp karaliaus ir tarnybos gavėjo (polit. pavaldumas).

Lenai ir tarnybos tampa paveldimi iš pradžių *de facto,* vėliau ir *de jure;* dėl to d-menė darosi mažiau priklausoma nuo valdovo. Feodai (d-menės perkami, parduodami, dalijami lenai) darosi savarankiškų teritorijų užuomazgomis.

Anglija Romos valdymo laikais

Jutų, anglų ir saksų kolonizacija

Anglosaksų kova su danais ir norvegais IX a.

Anglija ~1066

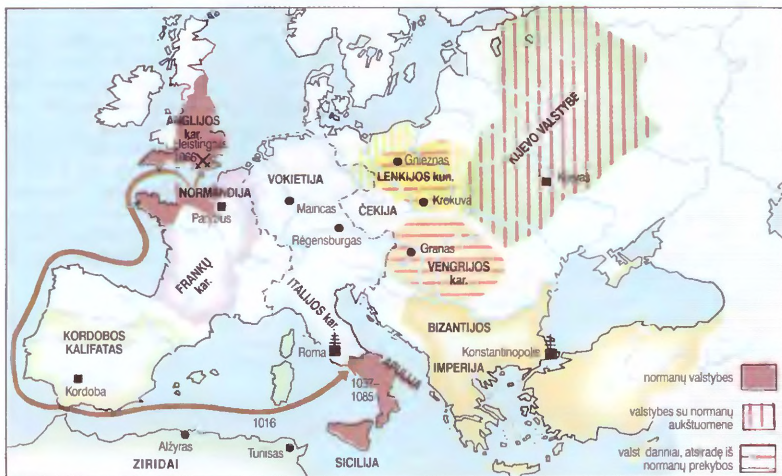
Jutų, anglų, saksų, danų kolonizacija
~450 jutai, anglai ir saksai išsilaipina romėnų ~400 apleistoje Anglijoje, išstumia britus į Valiją (Artūro legendos), Kornvalį, Škotiją bei Bretanę *(Aremorica)* ir įkuria 7 v-bes: Kentą (jutai); Nortumbriją, Mersiją, R. Angliją (anglai); Esseksą, Saseksą, Veseksą (saksai). VII a. vyravusią Nortumbriją VIII a. nustelbia Mersija, besiplečianti į Kornvalį ir Valiją.
793 Lindisfarnės vienuolyną (p. 131) apiplėšia normanai: prasideda „vikingų laikai".
802–839 Vesekso krl. EGBERTAS, užaugęs KAROLIO D. dvare, išsikovoja viršenybę anglosaksų v-bėse, dažnėja vikingų (po 838 danų) antpuoliai,
866 virstantys planingu Anglijos užkariavimu nuo Londono ir Taneto salos prie Temzės žiočių. Angliją į šiaurę nuo Temzės apgyvena danai (Danelagas). Kraštą jie užvaldo iš „penkių pilių" (870–917 R. Angliją ir „Penkiapilį", 876–926 Nortumbriją).

Anglija (871–1066)
871–899 Alfredas D., Vesekso krl., po sunkių kovų (pilių ir laivyno statyba)
878 nugali danus prie Edingtono. 855 užima Londoną ir jį įtvirtina. Šalis perdalijama (sienos eina linija: Londonas–Česteris). Be to, ALFREDAS pasižymi kaip įstatymų kūrėjas ir vertėjas (įst. sąvadas; BEDOS, BOECIJAUS, OROZIJAUS vertimai). Valdant jo įpėdiniams EDUARDUI V. [899–924] ir ETELSTANUI [924–939], nukariaujamos danų v-bės.
937 ETELSTANAS prie Brunanbūro (kur buvo, nežinoma) nugali Dublino danų, škotų ir valų s-gą. Užmezga dipl. santykius su Vokietija ir Prancūzija, įkuria rūmų administraciją ir kanceliariją (be grėsmingos majordomo pareigybės).
959–975 Edgaras – visos Anglijos valdovas. Šv. DUNSTANAS, Kenterberio arkivysk., 973 jį karūnuoja ir patepa pagal v. frankų ritualą. Gorzė ir Kliuni vienuolynų idėjų (p. 141) paveiktas, jis pradeda bažn. reformą.
978–1016 ETELREDAS didžiuliais iš pavaldinių surinktais mokesčiais, vad. danų pinigais (pirmi visuot. mokesčiai), veltui bando sustabdyti danus, baigiančius užkariauti Angliją (1013).
1016–1035 Knutas D. išrenkamas Anglijos karaliumi ir iš čia kuria savo Šiaurės j. v-bę (p. 163). Veda ETELREDO našlę ir pasikrikštija. Žemes dalija savo žmonėms, bet visų žemių nenusavina. K-menę, išskyrus asm. apsaugą, paleidžia į gimtinę. Atsisakoma v-bės vienybės. Įkuriama n. k-štysčių, kurias valdo giminaičiai, bet irgi anglai. Po jo mirties iki 1042 valdo sūnūs.
1042–66 EDUARDAS IŠPAŽINĖJAS, ETELREDO s., sukūręs normanų valdomą centr. administraciją, konfliktuoja su anglosaksų nac. partija, vadovaujama erlo GODVINO ESEKSIEČIO. EDUARDUI mirus, karaliumi išrenkamas GODVINO s. HARALDAS. Jis nugali norvegus prie Stamfordbridžo (p. 163), bet
1066 10 14 pralaimi Heistingso mūšį Normandijos k-ščiui VILHELMUI, su k-mene išsilaipinusiam Anglijoje (HARALDO mirtis).

Valstybės santvarka
Anglosaksų visuomenė skirstosi į kilminguosius tanus *(thegns, thane)*, laisvuosius karius kerlus (*ceorls*) ir nelaisvuosius. Kaimo b-menę valdo ir teisia tanas ir 4 „geriausieji". X a. **susikūrus terit. šimtinėms,** v-bė perdalijama, bet išlieka didesnieji terit. vienetai. Vėliau atsiranda **šyrai** (*shires* – grafystės su centrais pilimis); jie iš Vesekso pamažu išplinta po visą šalį. Didelės **erlystės** (erlų sritys), dažnai atsirandančios pajungus mažas savarankiškas valdas ar susijungus grafystėms, kelia pavojų karaliui ir dėl to likviduojamos, išdalijant jas priklausomiems krl. pareigūnams. **Šerifas** (*shiregeréfa* – šyro grafas) virsta krl. pareigūnu, kontroliuojančiu erlus. Pamažu didėja jo įtaka šimtinėms, nes jis lanko viet. teismus (šerifo „turnė").
Krikštas
Anglijoje ~660 veikia 3 bažnyčios: Sen. britų Valijoje (Velse); Airių ir škotų Airijoje ir Škotijoje (vienuoliška, griežtos askezės); anglosaksų (glaudžiai susijusi su Roma). Anglosaksus pakrikštija pop. GRIGALIAUS D. pasiųstas vienuolis AUGUSTINAS, pirmasis Kenterberio arkivysk. (p. 140). ◊ Kenterberio arkivysk. TEODORAS TARSIETIS (669–690) organizuoja Anglosaksų bažnyčią (Jorko ir Kenterberio metropolijos). VII a. įjungiama Airių ir škotų bažnyčia, o nuo VIII a. – ir Sen. britų.
Anglosaksų didž. istoriografas – BEDA GARBINGASIS (BEDA VENERABILIS; 673–735; *Historia ecclesiastica gentis Anglorum);* poemos „Beovulfas" (VIII a.) autorius yra dvasininkas.

normanų protėvynė
užkariavimai
puolamos teritorijos
žygiai
atramos punktai
upių žygiai
apie 982 Grenlandija
apie 1000 „Vynlandas"
ISLANDIJA nuo 860
Farerų salos apie 800
apie 700
apie 800
Jona 795
Lindisfarne
NORVEGAI
Tionsbergas
Birka
ŠVEDAI
DANAI
862
Naugardas
GARDARIKĖ
Bulgaras
Viskiautai
Kijevas
DANELAGAS
VESEKSAS
NORMANDIJA 896, 911
879–882
Maincas
VOKIETIJA
FRANKŲ VALSTYBĖ
Santjagas
Tulūza
ITALIJA
Akvileja
MADJARAI
KORDOBOS EMYRATAS (929 kalifatas)
Roma
Sevilija
BIZANTIJOS IMPERIJA
CHAZARŲ VALSTYBĖ
ABASIDŲ KALIFATAS
ISLAMO SRITIES VALSTYBĖS

VIII–X a. normanų žygiai

Normanų valstybiniai dariniai Europoje

Normanais (vok. *Nordmannen* – š. vyrai), arba **vikingais,** vadinami danai, švedai ir norvegai; Rusijoje jie vadinami **variagais,** Lietuvoje **žuvėdais.** Normanų ekspansiją sukelia gyv. perteklius, kovos džiaugsmas, garbės bei nuotykių troškimas, o ir nepasitenkinimas polit. padėtimi (noras pabėgti nuo atsirandančios krl. valdžios). Techn. prielaida yra sutvirtinto dugno laivai su kyliu ir bursticbiu (vietoj sen. irklinių).

Ankstyvasis laikotarpis

~500 Danijos salose, Skonėje, vėliau Jutlandijoje apsigyvena danai.

~600 Upsalos svionų karaliai užvaldo visą Švediją ir drauge su gotlandiečiais viešpatauja Baltijos j. regione (Suomija, Kuršas, Prūsija). VIII a. Baltija yra švedų vidaus jūra, uždaryta fryzų prekybai. ◊ Norvegija susiskirsčiusi į mažas karalystes ir valstiečių respublikas.

790–840 plėšikaujama pakrantėmis – pirmiausia keltų kraštuose: Lindisfarnė (793), Jarovas, Monkvermutas (794), Rechru, Skajus ir Jona (795). Nuo 799 plėšiamos fryzų ir saksų pakrantės, KAROLIO D. padarytos apsauginėmis. Puolama paprastai pavasarį, grįžtama namo žiemą.

Nuo 840 (LIUDVIKO PAMALDŽIOJO mirtis) atplaukiama didelėmis armijomis, upių žiotyse statomos įtvirtintos stovyklos ir žiemojama.

1. Danų vikingai (d. k-menė) kasmet plėšia Frankų v-bės paupių miestus, rengia žygius į Astūriją ir Portugaliją (844), į Balearus, Provansą ir Toskaną (859–862), o grįžę į Angliją užkariauja Nortumbriją ir R. Angliją (Danelagas – sritis, kur galioja danų teisė). Tik Vesekso krl. ALFREDAS D. (p. 129), pasistatydinęs laivyną, apsigina. Vėliau (980–990) plėšimams vadovauja Danijos karaliai. KNUTAS D. (p. 163) sujungia Angliją ir Daniją.

2. Norv. vikingai VIII a. užvaldo Šetlendo ir Orknio s., vėliau Farerus, Hebridus ir Airiją. HARALDUI GRAŽIAPLAUKIUI (~860–933) 872 suvienijus Norvegiją, daug norvegų apleidžia gimtinę ir nuo 874 apsigyvena Islandijoje. **Kolonizaciją** teisiškai užbaigia tingas (930). 982 atrandama Grenlandija, ~1000 – Amerika (Vinlandas; p. 225).

3. Švedų vikingai rengia žygius į R. Europą. Slavų ir finų pakviesti, jie, RIURIKO vadovaujami, atvyksta į Naugardą (p. 133).

~1000 vikingai apsikrikštija ir tampa sėslūs.

Valstybiniai dariniai (IX–XII a.)

Normandija

896 danų vikingai apsigyvena Senos žiotyse.

911 ROLONO vadovaujami normanai Sen Kleve prie Epto susitaria su frankų karaliumi KAROLIU NAIVIUOJU [898–923]: ROLONAS gauna šį kraštą kaip leną už įsipareigojimą ginti. Pasikrikštijęs (912) jis tampa kunigaikščiu ir frankų karaliaus vasalu, kunigaikštijos valdovu.

Pietų Italija

1059 Melfio sinode normanai pripažįsta popiežiaus siuzerenitetą. ROBERAS ŽISKARAS tampa Apulijos ir Kalabrijos k-ščiu *(Dux Apuliae et Calabriae).* Normanai likviduoja Bizantijos valdžią P. Italijoje ir arabų – Sicilijoje: 1061 užkariauja Mesiną, 1072 Palermą.

1130 Rodžeris II (1105–54) sujungia Siciliją su Kalabrija ir Apulija *(Rex Siciliae, Calabriae, Apuliae),* sostine padaro Palermą. Užkariauja Amalfį (1137), Neapolį (1139) ir Gaetą.

1186 Henrikas VI veda RODŽERIO II dukterį sosto įpėdinę KONSTANCIJĄ ir 1194 paveldi normandų v-bę.

Anglija (p. 129).

Rusija. Švedų vikingai, – kariai ir pirkliai – 800–850 prie Ladogos ež., tarp slavų genčių, įkuria valdų (Gardarikė) su stipriomis pilimis. RIURIKO laikais š. valdos sujungiamos į Naugardo v-bę (p. 133).

Norm. v-bės sukuriamos karių sluoksnio, kurį pajungtos tautos netrukus asimiliuoja.

Prekyba. VIII–IX a. žydų (Viduržemio j. ir Rytai) bei fryzų (Europa) prekybą nustelbia išsišakojęs vikingų prek. tinklas. Mainai vyksta pajūriais ir paupiais (per siaurus žemės ruožus tarp upių laivai pervelkami). Dėl rusų prek. kelių (Dniepru į Bizantiją, Volga į arabų kraštus) atradimo pasaul. prekyba pasislenka į Švediją (Birka), o nuo 900 ir į Haitabu, nes sutrumpėja tranzitas tarp p. r. ir v.

Prekyba su arabais yra dar reikšmingesnė negu su graikais (V. Turkestano ir Afganistano sidabras: Gotlande rasta ~40 000 arab. sidabr. monetų). Vikingai tiekia kailius, vergus (iš baltų, slavų, finų kraštų) ir papuošalus iš tauriųjų metalų. ~1050 vikingų prekyba ima silpnėti. Harco kasyklų sidabras pakeičia arab. sidabrą (R. Kalifato kasyklos išsenka). Baltijos prekybą perima slavai.

Kijevo valstybė apie 1000

Variagų laikai
Rusų v-bė atsiranda „pakvietus variagus (švedus)“ (RIURIKAS). Finų ir slavų genčių pakviesti, jie pristeigia valdų. RIURIKUI valdant, tas valdas Naugardas suvienija į Š. Rusiją.
858 ASKOLDAS ir DYRAS (iš RIURIKO palydos) keliu „iš variagų į graikus“ pasiekia Kijevą. 860 atremiamas jų Konstantinopolio antpuolis.
882 Olegas Išmintingasis [879–912] sujungia Naugardą (šiaurę) ir Kijevą (pietus); v-bės sostine tampa Kijevas. V-bei gresia p. r. stepių klajoklių antpuoliai.

Kijevo valstybė
944 IGORIS [912–945] po nesėkmingo Konstantinopolio antpuolio sudaro prek. sutartį su Bizantija ir atveria v-bę krikšč. poveikiui.
957 jo našlė OLGA pasikrikštija.
961(?)–972 Sviatoslavas užvaldo tarpt. prek. kelius. Sunaikina v-bes: Chazarų (iki 966), Dunojaus bulgarų (967–972). Dėl to kyla konfliktas su Bizantija; jos s-kai pečenegai nužudo SVIATOSLAVĄ. Jo įpėdiniai – Riurikaičiai.
980 vienvaldžiu valdovu tampa variagų padedamas VLADIMIRAS I („Šviesioji saulė“; 978–1015). Jam vedus Bizantijos princesę ANĄ, imp. BAZILIJAUS II seserį, ir pasikrikštijus, Kijevas tampa rel. centru, metropolito rezidencija.
1019–54 Jaroslavas Išmintingasis valdo po ilgų kovų su broliais (variagų pagalba). Kovodamas su Lenkija, jis įgyja Červenės pilis, bet KAZIMIERAS I, imp. HENRIKO (p. 147) paremtas, 1039 vėl atkuria Piastų valdžią. 1036 nugali pečenegus, 1043 nepavyksta jo laivyno puolimas prieš Konstantinopolį.
VLADIMIRAS ir JAROSLAVAS IŠMINTINGASIS, pašalinę bendravaldžius, sukuria vieningą rusų v-bę, kurioje variagų aukštuomenė jau X a. suslavėja. Po antpuolių į Volgos bulgarų v-bę, kurios gerovė remiasi prekyba tarp Š. ir R. Rusijos, pagerėja abiejų v-bių santykiai. Kijevas tampa Rusijos dvasiniu ir meno centru. JAROSLAVUI IŠMINTINGAJAM valdant sudaroma „Rusų tiesos“ I redakcija – Bizantijos įstatymų ir slavų paprotinės teisės derinys (bausmių sistema riboja kraujo kerštą).

Sritinės kunigaikštystės
Po 1054 Rusija suskyla į k-štystes. Po kiekvieno Kijevo k-ščio mirties valdžia persidalijama iš naujo (senjorato principas); tai silpnina v-bę. Nei k-ščių susitaikymas 1097 Liubeče (valdžia vėl persidalijama), nei tvirti valdovai, kaip VLADIMIRAS MONOMACHAS [1113–25] ir MSTISLAVAS D. [1125–32], negali sustabdyti smukimo. Riurikaičių giminėje vyksta varžybos ir konfliktai, kuriuos išnaudoja Bizantija. 1204 susikūrus Lotynų imperijai, Juodosios j. prekybą iš rusų perima Venecija.
XII ir XIII a. Kijevo Rusija išgyvena polit., ūk. ir kult. nuosmukį. Srit. k-štystės, išskyrus D. Naugardą ir Pskovą, menksta. Nepaisant to, kolonizuojamas aukšt. Pavolgis, randasi „kaimų v-bė“ su absoliutist. valdymu. Šalis skaidosi į terit. valdas.
Riurikaičių valst. santvarka. Vadovauja k-štis, kuris yra ne tiek neribotas valdovas, kiek aukšč. teisėjas. Jo svarb. uždavinys – miesto ir šalies gynyba. Veikia patariamieji žemvaldžių bojarinų ir miestiečių susirinkimai (monarch., aristokr. ir dem. elementų derinys).
Kijevo v-bės reikšmė: slavų ir variagų asimiliavimasis, įvykęs Bizantijos krikšč. k-ros pagrindu.

Mongolų viešpatavimas
1223 mongolai (rusų vadinami totoriais) laimi Kalkos mūšį. Dėl ČINGISCHANO mirties pergalė lieka be rezultatų.
Nuo 1245 mongolai viešpatauja visoje Rusijoje. Karakorumas tampa d. chano UGEDĖJAUS (p. 179) būstine. Jo pavaldinys BATIJUS 1251 įkuria Aukso ordą; po 1260 ji nusikrato centro valdžios.
Valdymas. Surašinėjami ir registruojami gyventojai duoklininkai. Mokesčius išieško rinkikai (priv. nuomininkai). Rusai rekrutuojami, deportuojama darbo jėga. K-ščių valdžia neliečiama, tik jų dvaruose įsikuria chano vietininkai (baskakai). K-ščiai turi pripažinti Aukso ordos viršenybę (ištikimybės priesaika chanui) ir gauti malonės raštą (jarlyką). Dėl tolerantiškos mongolų rel. politikos rusų Bažnyčia turi privilegijų: atleidžiama nuo mokesčių, nekonfiskuojamos bažn. valdos; Bažnyčia paklusniai pasiduoda tironijai.
Mongolų viešpatavimo pasekmės: žeminamas žmogaus orumas (keliaklupsčiavimas, drabužių apsiuvų bučiavimas); žema moters soc. padėtis; žiaurios bausmės (kankinimai, suluošinimai). **Nutrūksta ryšiai su Vakarais, stačiatikiška Rusija užsisklendžia.**

Islamo paplitimas iki 750

Islamo doktriną (atsidavimą Dievo valiai) MAHOMETAS paskelbia 610, išgyvenęs pašaukimo ekstazę. Jos esmę sudaro mokymas apie artėjantį paskut. teismą, kaip atpildą už blogus ir gerus darbus, ir apie ALACHA, kaip kūrėją ir teisėją, lemiantį žmogaus likimą.
Musulmonas turi 5 svarb. priedermes: tikėjimo išpažinimą („Nėra kito dievo, tik ALACHAS ir MAHOMETAS, jo pranašas"), maldą (5 kartus kasdien), išmaldą (kaip mokestį), pasninką per ramadano mėn., piligrimystę į Meką. 3 tikėjimo šaltiniai: Osmano (žr. žemiau) laikais užrašytas **Koranas** (Dievo žodis, 114 surų), suna (paprot. tradicija, pranašo posakiai), idžma (vieninga tikinčiųjų nuomonė).
Valdant ALIJUI, suskylama į sunitus ir šiitus (atmetančius suną). Šiitai tik ALIJŲ laiko teisėtu pranašo įpėdiniu, tam prieštarauja charidžitai, manantys, jog kiekvienas tikintysis gali būti išrinktas b-menės vadovu.

Pranašas

~570–632 Mahometas. Po pamokslavimo jis priverstas apleisti Meką.
622 06 15 hidžra – persikėlimas į „pranašo miestą" Jatribą (Mediną). Nuo tada prasideda islamo kalendorius.
630 11 01 MAHOMETAS grįžta į Meką. Išvalo miestą ir Kaabą (sen. šventyklą) nuo stabų. N. mokymas įsigali Arabijoje.
632 MAHOMETAS miršta Medinoje.

Renkamieji kalifai (632–661)

632–634 kalifas (t. y. įpėdinis) ABU BEKRAS numalšina atsimetusias arabų gentis ir veržiasi į Siriją bei Persiją.
634–644 Omaras, „tikinčiųjų viešpats", arabų nac. v-bę paverčia teokr. imperija. Įveda kar. valdymą: arabų okupac. k-menės vadas tampa ir kalifo civ. vietininku, rel. vadovu bei pasauliet. teisėju. Užkariauja Siriją ir Palestiną (635 Damaską, 638 Jeruzalę), Persiją (636 užima Ktesifontą, 642 mūšis prie Nihavendo). Jo karvedys AMR BIN AL ASAS užkariauja Egiptą (642 nusiaubiama Aleksandrija).
644–656 Omejadas OSMANAS, išrinktas kalifu, tęsia užkariavimus: arabai įsiveržia į Barką (642–645), Damasko vietininkas MUAVIJA kovoja su Bizantija. Kai Aleksandrijai ima grėsti Bizantijos laivynas, arabai pasistato savo laivyną. OSMANAS suteikia privilegijų Omejadams, ir priešininkai jį nužudo.
656–661 ALIJUS, pranašo pusbrolis ir žentas, po pergalingų kovų su Mahometo našle AIŠA (I pil. karas; Kupranugarių mūšis prie Basros 656) rezidenciją perkelia į Kufą: **Medina praranda polit. reikšmę.** Sirijos vietininkas MUAVIJA siekia atkeršyti už pusbrolio OSMANO mirtį. Po berezultačio mūšio prie Sifino (657) ir Adrucho trečiųjų teismo (658; ALIJŲ apleidžia dalis šalininkų – **charidžitai**) ALIJUS nužudomas.

Omejadų dinastija (661–750)

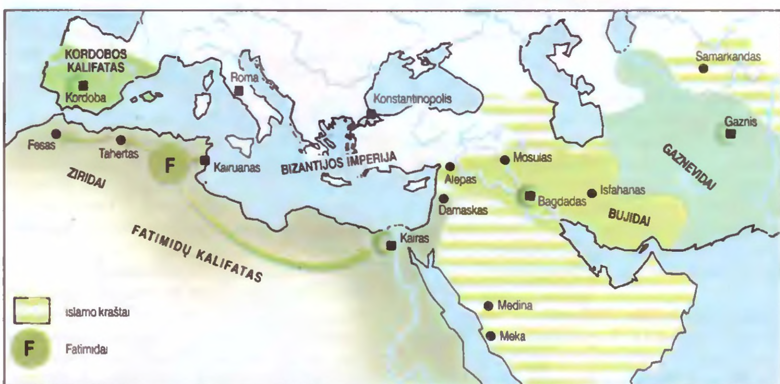
661–680 Muavija kompensuoja skriaudą bejėgiams ALIJAUS sūnums. Damaskas tampa rezidencija. Atkuriama valdžia, finansai ir mokesčiai. Sužlunga antpuoliai (nuo 667) į Bizantiją. Užkariaujamas Kabulas, Buchara ir Samarkandas.
680–683 JAZIDAS I sumuša ALIJAUS s. HUSEINĄ ir jo šalininkus prie **Kerbelos** (šiitų piligrimystės vieta; 680 10 10 **šiitų kančios diena**).
685–705 ABD AL MALIKAS, nuslopinęs šiitų ir charidžitų sukilimus ir pašalinęs Mekos antikalifą, atkuria v-bės vienybę, įtvirtina viešpatavimą Š. Afrikoje (698 užima Kartaginą), **įveda arab. valiutą.**
705–715 Valido I valdymas – Omejadų galios viršūnė. Užkariaujama Transoksanija, Indo sr. (711) ir Ispanija: TARIKAS persikelia per Gibraltaro (Džebel al Tariko) sąs. ir sunaikina vestgotų k-menę (p. 117).
718 nesėkminga Konstantinopolio apgula.
732 mūšis tarp Tūro ir Puatjė sustabdo tolesnį arabų veržimąsi vakaruose. Omejadų nuosmukį sukelia visuom. ir ūk. krizė: arabų ir nearabų mokesčių sulyginimas, šiitų ir charidžitų sukilimai, Omejadų ir Abasidų vaidai.
750 MERVANAS II [744–750] sutriuškinamas mūšyje prie Zabo (Tigro intakas). Po surengtų Omejadų skerdynių išlieka tik ABD AR RACHMANAS, kuris 756 įkuria **Kordobos Omejadų emyratą.**

Santvarka, visuomenė

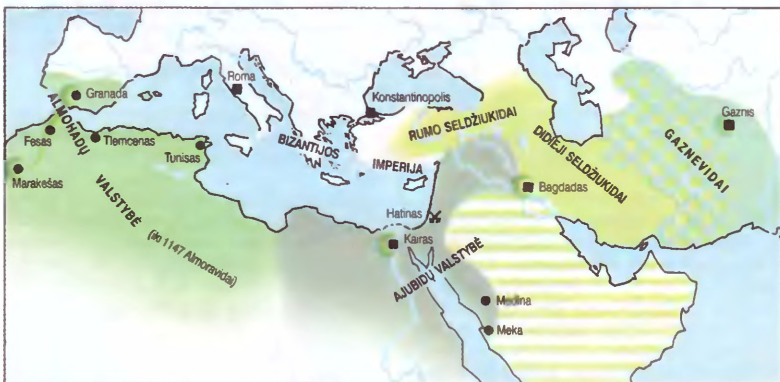
Arabų imperija jungia įv. kilmės ir įv. religijų tautas. Nepaisant įvairovės, **vientisą arabų k-rą** greitai išugdo visur vyraujanti religija (islamas) ir kalba (arabų), nes Korano negalima versti. Pavergtosios tautos neverčiamos priimti islamą, o tik apmokestinamos. Vėliau iškyla priešiškumas tarp arabų karių kastos (jokių mokesčių, tik karo tarnyba) ir kt. valdinių. Tenka patenkinti nearabų reikalavimą sulyginti teises.

Islamo paplitimas VIII, IX ir X a.

Islamo sritinės valstybės apie 1000

Islamo sritinės valstybės apie 1180

Abasidų dinastija (750–1258)
Po pirmojo kalifo ABU L'ABASO mirties (754) valdo
754–775 al Mansūras (t. y. Pergalingasis), tikrasis Abasidų dinastijos pradininkas. Persų k-menės padedamas, jis padeda n. v-bės galios pamatus (762 įk. rezidencija Bagdade). Arabai liaujasi pirmavę, **vadovauti imasi persai:** įvedamas persų dvaro ceremonialas, v-bei vadovauja viziris, persų ir Bizantijos pavyzdžiu perorganizuojamas valdymas. Dvariškių apsuptas kalifas darosi neprieinamas. Kalifatas suklesti
786–809, Harunui ar Rašidui, žinomam iš „Tūkstančio ir vienos nakties", valdant. Nepaisant pergalingų kovų su Bizantija, v-bė pradeda irti: 788 susikuria Idrisidų din. Maroke, 801 Aglabidų Kairuane. Jam mirus, v-bei gresia suirimas dėl kovos tarp sūnų.
IX a. dėl vidaus vaidų, šiitų sukilimų, savarank. dinastijų iškilimo (Tahiridų Chorosane) **mažėja kalifo polit. galios:** jis tampa tik visų tikinčiųjų dvas. vadovu, o v-bės vadovavimas nuo 936 atitenka **amyrui al umarai** (vyr. emyrui). Nepriklausomų dinastijų k-ščiai išsidalija ir titulą.
940–1256 Abasidų kalifatas netenka polit. reikšmės.
1256 Persiją užpuola mongolai.
1258 mongolai užkariauja ir sugriauna Bagdadą (p. 179).

Vidinė raida
Nepaisant didelių užs. polit. laimėjimų (viešpatavimas Viduržemio j. iki XI a., Indijos užkariavimas XI a.) nuo IX a. prasideda **skaidymasis** į rel. sektas, taut. ir polit. sritis (despotiškos viet. dinastijų v-bėlės). Visoms v-bėms lemtinga tai, kad **prasismelkia tiurkai,** kurie IX a. sudaro visų islam. **dvarų gvardiją.** Jos vadai ima valdyti kaip vietininkai. Afganistano Gaznevidai – I tiurk. dinastija (962–1186). Islamas patiria nuostolių dėl rekonkistos Ispanijoje (p. 187) ir Sicilijoje.
K-ros centruose (Bagdade, Damaske, Kaire, Mekoje, Samarkande) arabai iš Rytų ir helen. žinijos palikimo sukuria islam. mokslo pamatus. Jo suklestėjimas IX ir X a. paveikia ir krikšč. Vakarus, ypač Ispaniją.

Islamo sritinės valstybės
Ispanija, valdoma Omejadų (755–1031) labai suklesti. Reikšmingiausias valdovas yra ABD AR RACHMANAS III [912–961]. Kovodamas su d-mene, jis atkuria emyrato centr. valdžią ir 929 pasiskelbia kalifu. ALMANSŪRUI [977–1002] atkūrus arabų valdžią visoje Ispanijoje, netrukus prasideda 1008–31 sosto kivirčai, per kuriuos Andalūzija subyra į sr. v-bėles *(Periode der Reyes de Teijas;* 1031–86). Prieš ALFONSĄ VII KASTILIETĮ, pradėjusį krikšč. puolimą, pakviečiami berberai Almoravidai (1086–1147), juos pakeičia Almohadai (1150–1250). Paskutinę maurų v-bėlę Granados emyratą (1246–1492) užkariauja Kastilija (p. 187).
Š. Afrikoje ~800 iškyla 3 dinastijos: Taherto Rostamidų, Feso Idrisidų (808–930), Kairuano Aglabidų (801–909). Jas visas įveikia FATIMIDAI, kurie, kaip pranašo dukters FATIMOS ir jos vyro ALIJAUS palikuonys, pretenduoja valdyti tikinčiuosius ir netrukus užkariauja Egiptą (969). Ifrikiją valdo Ziridai (972–1167), iš pradžių kaip Fatimidų vietininkai, o netrukus tampa savarankiški (1041). XI a. Ispaniją ir Š. Afriką užvaldo Almoravidai (1061–1163); jų valdžią likviduoja Almohadai (1147–1269), vadovaujami reikšmingiausio Š. Afrikos musulmonų valdovo ABD AL MURMINO. Almohadų valstybę sunaikina krikščionių ir arabų antpuoliai.
Egipte Tulunidus (868–905) ir Ichsididus (935–969) pakeičia **Fatimidai** (969–1171), nepripažįstantys kalifų Abasidų (antikalifai). Iš jų valdžią perima Ajubidų din. (1171–1250), kurios pradininkas yra kurdas SALACH AD DINAS. Jis prie Hatino 1187 sumuša Jeruzalės karalių. Vėliau sustiprėja tiurkų mameliukų gvardijos įtaka. Jie 1260 atmuša mongolų antpuolį į Egiptą.
Rytai. Š. Mesopotamiją užvaldo MOSULO ir ALEPO Hamdanidai (890–1003), Transoksaniją valdo Samanidai (819–999), iš pradžių kaip Tahiridų vietininkai, o nuo 875 savarankiškai (persų nacionalinės literatūros pradžia). V-bė labiausiai išsiplečia valdant Bujidams (932–1055). Joje įsižiebia Irano polit. savimonė. Nuo 945 Bujidai reziduoja Bagdade tik kaip aukščiausi pareigūnai *(amir al-umara),* bet iš tikrųjų jie turi realią valdžią. Vėliau polit. vadovavimą islamo pasauliui perima turkai; svarbiausia – Didžiųjų Seldžiukidų v-bė.

Justiniano imperija

valstybės teritorija valdymo pradžioje
valstybės teritorija valdymo pabaigoje

SASANIDŲ VALSTYBĖ (N. PERSIJA)
Ktesifontas
Arbela
Arabai
Alanai
Trapezuntas
Antiochija
Amisas
Sinopė
Ikonijas
Seleukija
Ptolemaidė
Aleksandrija
532
Konstantinopolis
Efesas
Avarai
Gepidai
Atėnai
Narsas
Kirėnė
Belizarijas
Langobardai
Akvileja
VALSTYBĖ užkariauta 535, 553
Tadinė
Sirakūzai
Ravena
Roma
Laktarijaus kalnas
Tripolis
534–535
(VANDALŲ VALSTYBĖ) užkariauta
FRANKŲ VALSTYBĖS
Mediolanas
OSTGOTŲ
Kartagina
Trikamaras
Arelatas
Masilija
Tolosa (Tulūza)
Barcina
Cezareja
Kartachena
554
VESTGOTŲ VALSTYBĖ
Tingis

Ankstyvosios Bizantijos laikotarpis
Bizantijos imp. pagrindą sudaro: rom. teisė ir valdymas, gr. kalba ir k-ra, krikšč. tikėjimas ir gyvensena. Reikšmingas veiksnys – Bažnyčia; nuo 479 ji karūnuoja imperatorių. Jos nesutarimai christolog. dogmatikoje (dieviškumo ir žmogiškumo santykis Kristuje) susilpnina v-bę. Ginčą užbaigia

431 Efeso III visuot. Bažn. susirinkimas: NESTORIJAUS žmogiškosios Kristaus prigimties pabrėžimą atmeta, o KIRILO ALEKSANDRIEČIO diev. prigimties pabrėžimą pripažįsta.

451 Kalchedono IV visuot. Bažn. susirinkimas monofizitų teoriją paskelbia erezija; dviejų prigimčių požiūrį *(Duae naturae una persona)*, suformuluotą pagal AUGUSTINĄ, pop. LEONAS I skelbia esant privalomą.

Imp. LEONAS I D. [457–474], M. Azijos izaurų padedamas, pašalina germ. įtaką, kuri buvo dvare V a. I pusėje.

476 ODOAKRAS pripažįstamas rom. patricijumi Italijoje.

527–565 Justinianas, vedęs TEODORĄ (m. 548) ir „amžinąja taika" 532 užbaigęs karus su persais, susigrąžina imperijos v. dalį: 535 Š. Afriką, 553 Italiją, 554 P. Ispaniją (karvedžiai: BELIZARIJAS, NARSAS). Ūk. ir fin. perlenkimais įstumia v-bę į skolas. Nuslopinęs Konstantinopolyje kilusį cirko partijų sukilimą Nika (532), užsigarantuoja autokr. padėtį **(cezaropapizmas)**.

528–535 kodifikuojama rom. teisė *(Corpus iuris civilis):* Institucijos (vadovėlis), Digestai (teisininkų klasik. raštai), Justiniano kodeksas (imp. konstitucijų rinkinys), Novelos (Justiniano po 534 paskelbti ediktai).

568 Italiją užima langobardai.

582–602 Maurikijas, įsiveržus avarams ir slavams į Balkanus, įkuria Ravenos ir Kartaginos egzarchatus (vietininkystes) v-bei sustiprinti. Sujungus kar. ir civ. valdžią stiprinamas egzarcho autoritetas. 591 įgyjama Armėnija.

Vidurinioji Bizantijos valstybė

610–641 Heraklėjas (pasivadina basilėju vietoj imperatoriaus). Gr. kalba tampa oficialia. **Temų reforma** HERAKLĖJAS užbaigia MAURIKIJO pertvarkymus: M. Azijos sr. padalija į kar. apygardas (temas), valdomas strategų, kurie turi ir kar., ir civ. valdžią. Iš apgyvendinamų kareivių atsiranda valstiečių milicija (stratiotai). Kiekvienas stratiotas privalo eiti kar. tarnybą; jis gauna paveldimą valdą, iš kurios turi pragyventi ir apsiginkluoti.

628 nugalimi persai, 626 puolę Konstantinopolį, ir po avarų bei slavų antpuolių žlunga Sasanidų v-bė. ◊ Dėl ilgalaikio persų, o vėliau arabų puldinėjimo tenka užleisti Balkanų p-lį slavams. Jie, tiesa, valdant KONSTANTUI II [641–668], pripažįsta Bizantijos aukšč. valdžią. Arabų antpuoliai į Konstantinopolį atremiami.

717–802 Siriškoji (izaurų) dinastija. V-bę susilpnina ikonoklastinių sektų, judaizmo ir islamo sukeltas **ginčas dėl paveikslų.** Paveikslų ir statulų garbinimą karštai gina (pop. GRIGALIAUS III remiami) ikonodulai, laikydami juos simboliais, mediatoriais.

740 nugalimi arabai prie Akroinono. O KONSTANTINO V [741–775] žygiai Bizantijos žūtbūt. karą pamažu paverčia pasienio karu. Arabų ekspansija nukrypsta į Š. Afriką ir Ispaniją.

751 krinta Ravena (žlunga Bizantijos valdžia Italijoje), o

800 KAROLIS D. karūnuojamas imperatoriumi, ir to negali sukliudyti imp. IRENA. Prasideda popiežių bendradarbiavimas su Frankų v-be.

812 MIKALOJUS I sankcionuoja basilėjo titulą KAROLIUI.

820–867 Armoriškoji (frygų) dinastija. Kretą užima arabai. Pasibaigus paveikslų ginčui (843), v-bė vėl suklesti

842–867, valdant **Mikalojui III.** Misijos į slavų kraštus: KONSTANTINAS ir METODIJUS išvyksta į Moraviją. Bulgarijos chanas BORISAS [852–889] pasikrikštija (865): pripažįstama Bizantijos patriarcho viršenybė (870).

863 nugalimas Melitenės emyras (Bizantija pradeda Azijoje puolamąją politiką).

867 patriarchas FOTIJAS nutraukia Stačiatikių bažnyčios ryšius su Roma.

K-menė, santvarka, ūkis. Temų reforma sustiprina kar. pajėgas. K-menę sudaro temų daliniai ir Konstantinopolyje dislokuoti gvardijos pulkai *(tagmata)*, laivyną – temų eskadros ir sostinės imp. laivynas. Centr. valdžios aparatas skirstomas į logotesijas, vadovaujamas logotetų (svarb. logotetas – dromas, valst. politikos vadovas). **Feodalėjimas** vyksta formuojantis temų d-menei ir didėjant vienuolynų žemėvaldai. Laisvieji valstiečiai ir stratiotai virsta d. žemvaldžių baudžiauninkais, kurių centr. valdžia jau negali tiesiog valdyti. Bizantija vėl turi samdytis kareivių. ◊ Miestų ūkį v-bė kontroliuoja per cechus. Su kar. d-mene kovoja aukštoji valdininkija. Vyksta dvaro intrigos.

Popiežių iškilimas
Iškilus bažn. tėvams IRENĖJUI ir TERTULIANUI, KALIKSTAS I [217–222] tvirtina, kad Roma yra apaštališk. miestas ir **Romos vyskupo padėtis išskirtinė** (Mt 16, 18); šitaip jis tampa pop. idėjos kūrėju, pritariant TERTULIANUI ir ORIGENUI. Bažn. tėvas KIPRIJONAS gina PETRO garbės primatą, bet yra įsitikinęs, kad **visi vyskupai lygiateisiai.**

325 Nikėjos Bažn. susirinkime yra **dvasiškai lygiateisiai 4 patriarchatai:** Jeruzalė, Antiochija, Aleksandrija, Roma (vienintelis patriarchatas Vakaruose).

~375 DAMAZAS I [366–384] **Romos vyskupų ganytojišką autoritetą** ima remti PETRO tradicija (vartojama sąvoka „Apaštal. sostas") ir pradeda Romos vyskupo evoliuciją į popiežių *(Papa).* Imp. TEODOSIJUS D. pripažįsta Romos vyskupą teisingo tikėjimo sergėtoju ir aukšč. autoritetu. SIRICIJUS [384–399] pop. raštus *(Decretalia constituta)* kuria formaliai remdamasis imp. įsakais, kurie tvirtina **popiežiaus ir Petro identitetą.**

440–461 Leonas I, „slaptasis V. Romos imp.", yra pirmas tikrasis popiežius ir Romos primato pagrindėjas.

445 VALENTINIANO III ediktas patvirtina Romos vysk. primatą visoje V. Europoje. Ypatingų galių iš Kristaus gausiai gavusio apaštalo PETRO įpėdiniai yra Romos vyskupai, *vicarii Christi,* kuriems patikėta aukšč. teisdarystė (Mt 16, 18), vyr. bažn. valdžia (Jn 21, 25–27) ir aukšč. mokytojo pareigos (Lk 22, 32).

451 LEONAS I protestuoja prieš Kalchedono bažn. susirinkimo aiškinimą, kad Romos ir Bizantijos vyskupai yra to pat rango (Kan. 28). LEONO įpėdiniai kelia vis didesnes pretenzijas valdyti.

492–496 GELAZIJUS I raštu imp. ANASTASIJUI I išdėsto „dviejų valdžių teoriją": vyskupai atsakingi Dievui už pasauliet. valdovus, nes kunigai, kaip sakramentų teikėjai, juos pranoksta (valdovų, kaip bažn. narių, subordinacija bažn. drausmei).

498–514 popiežiaudamas SIMACHAS nustato, kad joks žmogus negali nuteisti popiežiaus *(constitutium Silvestri).* ◊ Vėliau popiežiai buvo polit. priklausomi iš pradžių nuo ostgotų, po to nuo langobardų.

590–604 Grigalius I D., pirmasis vienuolių pop., pasivadina *servus servorum Dei* (Dievo tarnų tarnas; vėliau ofic. tituluotė). AUGUSTINO mokymą subanalina iki „vulgariojo katalicizmo". Centralizuodamas pop. valdas (patrimonijas, t. y. Bažn. latifundijas), tampa **popiežių pasauliet. galios Italijoje kūrėju** ir pamažu virsta Romos mst. pasauliet. valdovu (perima valdymo techn. ir polit. funkcijas). Nusisuka nuo Bizantijos kult. sluoksnių ir atsigręžia į germ. tautas, pripažindamas jų reikšmę, nes vestgotai, svebai ir langobardai tampa katalikais. **Anglosaksus atverčia** vienuolis AUGUSTINAS, 596 pasiųstas pas Kento krl. ETELBERTĄ (įk. Kenterberio arkivyskupija). Anglosaksai pajungiami pop. jurisdikcijai.

664 Vitbio sinodas popiežiui Anglijoje suteikia teisę steigti vyskupijas ir skirti vyskupus. Airių ir škotų įtaka nustelbiama. ◊ Roma atnaujina pretenzijas pirmauti Rytų atžvilgiu.

680–81 Konstantinopolio VI visuot. Bažn. susirinkimas prakeikia manoteletinę teoriją, skelbtą imp. HERAKLEJO (Kristaus prigimtys dvi, bet viena valia) ir remtą pop. HONORIJAUS I [625–638]; pastarasis prakeikiamas kaip erezijos gynėjas: **pakertamas Romos vyravimas.**

722 BONIFACIJUS, įšventintas į vysk., prisiekia paklusti pop. GRIGALIUI II ir misionieriauja Vokietijoje. Frankų gen. sinodas pripažįsta savo pavaldumą popiežiui.

752–757 Steponas II nusisuka nuo R. Romos ir ima bendrauti su **Frankų v-be** (p. 123): įkuriama Bažn. v-bė („PIPINO dovana", p. 123). Popiežius dabar pretenduoja į nepriklausomą krašto valdymą, kurį jis grindžia suklastota sen. žinia apie **Konstantino dovaną** *(donatio Constantini):* Romos nepriklausomybė nuo Rytų, atseit, einanti jau nuo KONSTANTINO D., kuris popiežiui pavedęs Romą ir imperijos v. dalį.

800 LEONAS III [795–816] karūnuoja KAROLĮ D. imperatoriumi (p. 123).

847–852 Reimso bažn. p-joje atsiradusios Pseudoizidoriaus dekretalijos (pop. kanonų klastotės) turi sutvirtinti vysk. poziciją metropolitų, sinodų ir pasauliet. valdžios atžvilgiu; popiežius, kaip Bažn. laisvės garantas, privaląs siekti bažnyčios savarankiškumo. Dėl to skelbiama žemiškoji pop. viršenybė *(papa caput totius orbis)* – „popiežius – viso pasaulio galva").

858–867 MIKALOJUS I, kaip bažn. galių gynėjas, remdamasis Pseudoizidoriumi, nori šalių Bažnyčias pajungti Romos centr. valdymui, nes Karolingų imp. valdžia silpsta.

567 byla prieš Konstantinopolio patriarchą FOTIJĄ atnaujina R. bažnyčios schizmą.

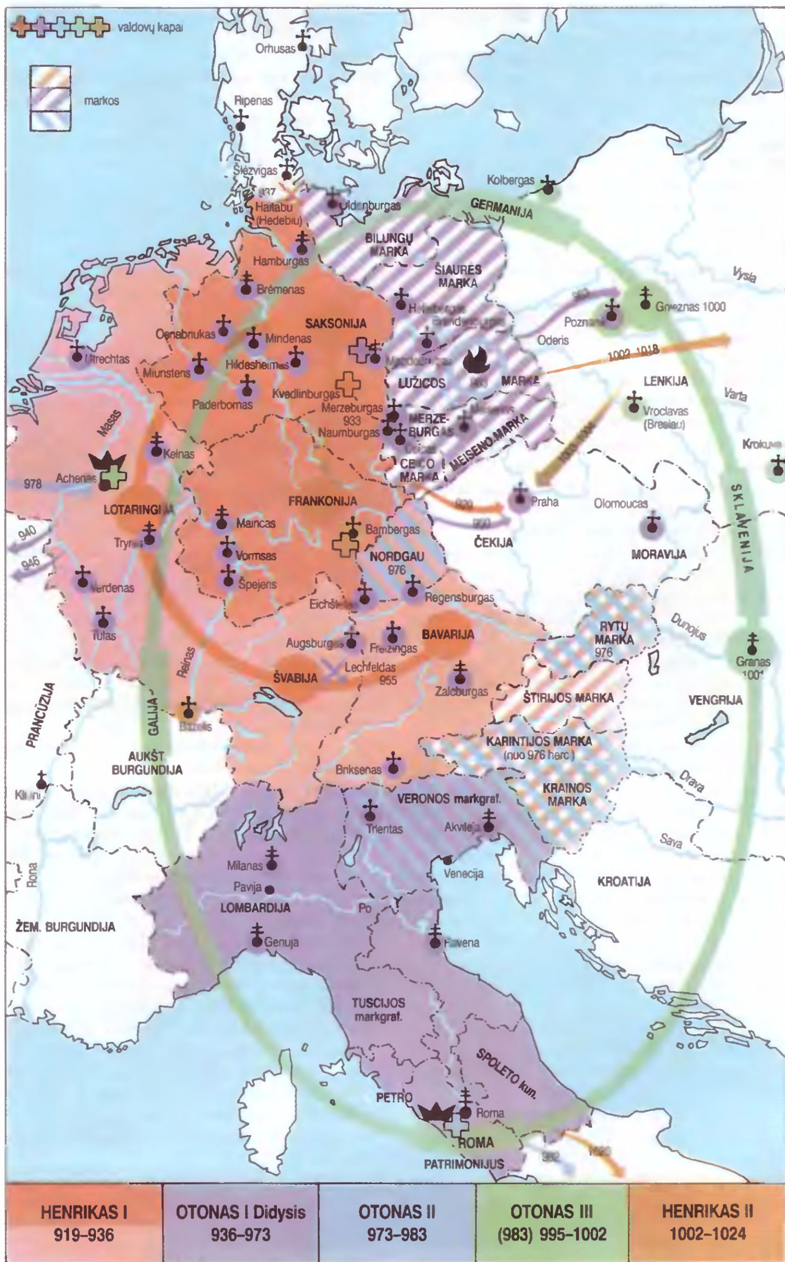
Vienuolijų paplitimas
Vienuolystė atsiranda Egipte ir Sirijoje. Paskirtis: saugoti griežtąsias krikšč. formas, remiantis asket. ir eremit. idealais.
~300 ANTONIJUS atsiskyrėlis renkasi dykumos vienatvę (atsiskyrėliškas gyvenimas). PACHOMIJUS (292–346) įkuria I vienuolyną (bendruomeninis gyvenimas). Vienuoliško gyvenimo tikslas – siekti tobulybės griežčiausia askeze. IV a. vienuolystė iš Egipto paplinta visur Rytuose. BAZILIJUS D., nuo 370 Cezarėjos metropolitas Kapadokijoje, sukuria gr. vienuolijoms privalomą regulą. Nuo
451 Kalchedono Bažn. susirinkimo vyskupai imasi prižiūrėti savo diecezijų vienuolynus; vienuolio įžadai daromi visam gyvenimui.
Nuo 370 plėtojasi V. vienuolijos, veikiamos kn. *Vita Antonii* (antiochiečio EUAGRIJO veikalo lot. vertimas).
480–543 Benediktas Nursietis (*Norcia* – R. Spoletas) ~529 įsteigia Monte Kasino vienuolyną Kampanijoje: jo „Benedikto regula" – V. vienuolijų struktūrų modelis. Benediktinų reguloje jungiama rom. disciplina ir sen. vienuolystės tradicijos: *stabilitas loci* (gyvenimas vienuolyne, priešingai asketų bastymuisi), *conversio morum* (neturtas ir skaistybė), *oboedientia* (paklusnumas abatui). Pabrėžiamas rankų darbas *(ora et labora* – melskis ir dirbk), atsisakoma perdėtos askezės. Vienuolyno uždaviniai: svetingumas, vargšų globa, m-los steigimas. **Vienuolynai darosi k-ros centrais** (antik. l-ros rinkimas ir saugojimas, istoriografija; be to, gyvulininkystė, žemdirbystė, vynuogininkystė). GRIGALIAUS D. ir KAROLIO D. remiama BENEDIKTO regula įsivyrauja V. Europoje; nuo
743 ji privaloma Frankų v-bėje.
816–817 BENEDIKTAS ANIANIETIS vadovauja pirmajai vienuolynų reformai: griežtinamas BENEDIKTO regulos laikymasis.
X–XI a. II reformist. judėjimas, išplitęs iš Kliuni (įk. 910) ir Gorzė vien., kreipiamas prieš vienuolių gyvenimo supasaulėjimą ir to priežastį – kišimąsi k-ščių ir pasauliet. valdovų, pretenduojančių turėti nuosavos bažnyčios teisę. Reikalaujama reformuoti vien. ūkį, vienuolynus pavesti pop. globai (o ne vysk. valdžiai), griežtinti vienuolių drausmę ir paklusnumą vien. viršininkui. ~200 vienuolynų sujungiama į kongregaciją (b-ją), vadovaujamą Kliuni abato. ◊ Kitas reformas skatina **kamalduliai** (įk. 1012 ROMUALDO RAVENIEČIO), kartūzai (įk. 1084 BRUNO KELNIEČIO) ir **hirzaueriai** (Hirzau vien., reformuotas 1069), atsidėję sielovados uždaviniams.
1098 abatas ROBERTAS MOLEZMIETIS (m. 1100) įkuria **Cistersų ordiną;** jį pertvarko BERNARDAS, kuris 1112 atvyksta į Sito ir 1115 tampa Klervo vienuolyno I abatu.
1119 **Charta caritatis** – benediktinų regulos papildymas, kurį padaro Klervo III abatas STEPONAS HARDINGAS. N. organizac. formą įgyja Cistersų ordinas, įsteigęs filialų. Reikšmingiausia – kasmet posėdžiaujanti abatų gen. kapitula. Pagr. vienuolynas prižiūri filialus, o pagr. vienuolyną – 4 sen. filialai (La Fertė, Portinji, Klervo, Morimonas). Cistersams būdinga griežta askezė, paprastumas (bažnyčios be bokštų), mist. pamaldumas, ūk. veikla; vok. kolonizacija vid. ir r. Europoje.
1120 NORBERTAS KSANTENAS, nuo 1126 Magdeburgo arkivysk., Premontrė įkuria **Premonstratų ordiną.** Nariai – regulos kanauninkai (vien. dvasininkai), nevienuoliai. Veikla – sielovada ir misijos, visų pirma į r. nuo Elbės.
Elgetaujantys ordinai. Jų idealas – *imitatio Christi,* Jėzaus gyvenimo sekimas. Kitaip negu sen. kaimiški aristokr. ordinai, jie kuriasi miestuose ir virsta centralizuotais, drausmingais popiežių pagalb. organais. Stojama į ordiną, o ne į vienuolyną, kuris tėra pastogė.
Pranciškaus Asyžiečio (1182–1226) bandymas reformuoti – atgaivinti pirmykštės krikščionybės dvasią – baigiasi kurijos įsikišimu: ji įsteigia **Pranciškonų,** arba **minoritų,** ordiną *(Ordo fratrum minorum, OFM).*
1223 HONORIJUS III patvirtina ordiną. Uždaviniai: liaudies pamaldumo žadinimas, moksl. darbas; reikalaujama visiško neturto.
1216 DOMINIKAS KALERUEGIETIS (1170–1221) įkuria **Dominikonų ordiną** *(Ordo fratrum praedicatorum, OP).* Šis dvasininkų ordinas turi kovoti su eretikais (iš pradžių albigiečiais), vykdyti misijas tarp jų, grąžinti juos Bažn. valdžiai. Svarb. uždaviniai: misijos, nuo 1231 **inkvizicija.**
Nuo 1227 elgetaujančių ordinų mot. atšaka yra **klarisės** (II ordinas). Pasauliečius jungia III ordinas (tretininkai). kontroliuojamas pirmųjų. Iš eremitų b-menių Palestinoje, ant Karmelio k., 1156 susikuria **Karmelitų ordinas,** o Italijoje 1256 – **Augustijonų eremitų ordinas.**

Vid. Europa Saksų imperatorių laikais

Išmirus R. Frankų Karolingams, didikai išrenka karaliumi
911–918 Konradą I Franką. Jis nesėkmingai kovoja su hercogais. Lotaringija prisijungia prie V. Frankų v-bės.

Imperatoriai Saksai (919–1024)
919–936 Henrikas I. Karaliumi iškeltas frankų ir saksų. **Kovodamas su hercogais**
921 įveikia antikaraliumi iškeltą ARNULFĄ BAVARĄ,
925 susigrąžina Lotaringiją; vėliau jos hercg. GIZELBERTAS veda HENRIKO dukterį GERBERGĄ.
926 BURKHARDUI II ŠVABUI mirus, Švabijos hercogu iškeliamas frankų grf. HERMANAS.
928–929 kare su slavais nugalimi Havelos liutičiai (Brandenburgas) ir dalemінčiai. Prie Lenceno sumušami sukilę liutičiai ir bodričiai. Gindamasis nuo vengrų, HENRIKAS išsiperka 9 m. paliaubas. Per tą laiką apsigynimui pastatydina pilių, sudaro šarvuotų raitelių k-menę ir
913 nugali vengrus prie Riadės.
936–973 Otonas I D. – HENRIKO s., paties pasiskirtas įpėdiniu. Jį Achene į sostą iškelia didikai, šūksniais išrenka liaudis, patepa ir karūnuoja vyskupai. Per karūnavimo puotą savo pareigas eina hercogai: stalininko Frankonijos EBERHARDAS, kamerarijaus Lotaringijos GIZELBERTAS, taurininko Švabijos HERMANAS, maršalo Bavarijos ARNULFAS.
936–937 HERMANAS BILUNGAS ir mgrf. GERONAS **organizuoja markas** (r. sienai apsaugoti).
938 žūva OTONO įbrolis TANKMARAS.
939 sukilusius hercogus – Frankonijos EBERHARDĄ, Lotaringijos GIZELBERTĄ ir Otono brolį HENRIKĄ – Andernacho mūšyje numalšina Švabijos hrcg. HERMANAS, EBERHARDAS žūva, GIZELBERTAS prigeria Reine. Pagailėtas HENRIKAS galutinai pasiduoda (941). Hercogystes OTONAS dovanoja giminaičiams: KONRADUI RUDAJAM Lotaringiją (944), HENRIKUI Bavariją (947), LIUDOLFUI Švabiją (950); Frankonija likviduojama.
950 nugalimas Čekijos hrcg. BOLESLOVAS.
951–952 ADELHEIDĖS BURGUNDĖS kviečiamas padėti, OTONAS žygiuoja į Paviją (I žygis į Italiją) ir pasiskelbia (be rinkimų ir karūnavimo) frankų ir langobardų karaliumi. Veda ADELHEIDĘ. BERENGARAS gauna Italiją iki mirties, bet Istriją, Friulį ir Veroną turi atiduoti Bavarijai.
953–954 Liudolfo ir Konrado Rudojo Sukilimas numalšinamas po vengrų antpuolio. Švabija atitenka BURKHARDUI III, Lotaringiją gauna OTONO brolis BRUNAS, Kelno arkivyskupas.
955 08 10 Otonas Lechfelde nugali vengrus, o 955 10 slavus prie Reknico. **Misijoms tarp slavų** įkuriamos Šlėzvigo, Oldenburgo, Hafelbergo, Brandenburgo (948), Meiseno, Merzeburgo ir Ceico (vėliau Naumburgas) vysk., pavaldžios Magdeburgo arkivyskupijai (968); Prahą (973) ir Olomoucą (975) valdo Maincas.
961–965 antras OTONO žygis į Italiją.
962 02 02 Otonas Romoje karūnuojamas Šv. Romos imperijos imperatoriumi.
966–972 **III žygis į Italiją.** P. Italijos langobardų k-ščiai prisiekia ištikimybę OTONUI. Neryžtingai kovojama su bizantiečių Kalabrija. Už išsikraustymą iš jos valdų Bizantija pripažįsta OTONO imperatorystę.
973–983 Otonas II veda TEOFANIJĄ, R. Romos imp. dukterėčią, ir imasi kariauti su Danijos krl. HARALDU MĖLYNDANČIU (974) bei Čekija.
976 iš Bavarijos pašalinamas HENRIKAS PRIEŠGINA: Karintija tampa savarankiška hercogyste, Nordgau (p. 144) ir R. Marką įgyja Babenbergai BERCHTOLDAS ir LUITPOLDAS.
980–983 žygis į Italiją, kurį paskatina Fatimidų arabų antpuoliai į Langobardijos k-štystę ir įtempti santykiai su Bizantija.
982 prie Kalabrijos Kotronės pralaimima arabams.
983 didelis slavų sukilimas: prarandama sritis į r. nuo Elbės.
983–1002 Otonas III, iki 995 globojamas motinos TEOFANIJOS ir senelės ADELHEIDES, 996 žygiuoja į Italiją, pusbrolį BRUNĄ įtaiso pop. GRIGALIUMI V [996–999]; karūnuojamas imperatoriumi.
999 GERBERTAS ORIJAKIETIS tampa pop. SILVESTRU II.
1000 įkuriama Gniezno bažn. metropolija, o Lenkijos krl. BOLESLOVAS NARSUSIS paskelbiamas „imp. broliu ir bendrininku".
1001 įkuriama Grano arkivyskupija Vengrijai.
1002–24 Henrikas II. 1003–18 jis nesėkmingai kariauja su BOLESLOVU NARSIUOJU. Užkariauja Čekiją. Tačiau 1018 **Bauceno taika** BOLESLOVAS išlaiko Lužicą ir Milčanus kaip savo lenus (p. 167).
1007 įkuriama Bambergo vysk. Maino slavams krikštyti.
Trys žygiai į Italiją. HENRIKAS Pavijoje karūnuojamas karaliumi (1004), o Romoje imperatoriumi (1014). Kovodamas su Bizantija, jis sustabdo jos ekspansiją P. Italijoje (1021–22).

Vokiečių imperija 919–1024

Santvarka ir politika
V-bės (*Regnum Francorum*, nuo XI a. pab. ir *Regnum Teutonicum*) vadovas yra **karalius** *(rex, rex Francorum)*, veikiantis pagal frankų teisę. Po karūnavimo Romoje jis vadinasi *imperator Augustus* (nuo 982 *imperator Romanorum Augustus*), iki karūnavimo išrinktas karalius tituluojamas *rex Romanorum* (nuo Henriko III). ◊ Sostas gaunamas per **rinkimus** (kandidato parinkimas ir formalus iškėlimas karaliumi, vėliau vyksta rinkimai ir intronizacija). Rinkimai apima **designaciją** (pirmtako pasiūlymas ir didikų pritarimas), **kilmės teisę** (kandidatas turi būti iš krl. giminės) ir didikų įsipareigojimą. Per **karūnavimą** Achene vyksta: a) rinkimai ir didikų pasauliečių **pagarbos pareiškimas:** I sėdimas sostan, citynės po iškeltomis rankomis, ištikimybės priesaika; b) **bažn. įšventinimas:** insignijų (šv. ieties, karūnos, v-bės kalavijo) įteikimas, patepimas, karūnavimas, II sėdimas sostan (įžengimas į Karolio D. sostą). Pabaigoje krl. puota, per kurią hercogai veikia kaip dvaro pareigūnai (maršalas, kamerarijus, stalininkas, taurininkas). Karalius yra k-menės vyr. vadas, teikia apsaugą. Jo **galia** remiasi domenu ir valst. turtais, viršenybe Bažnyčios atžvilgiu (regalijų ir spolijų teisė), regalijomis, t. y. krl. monopol. teisėmis į medžioklės, kasybos, druskos, turgaviečių, palydos ir žydų rinkliavas, pajamomis iš monetų kalimo ir muitų, be to, ir savojo rango sakralumu bei svitos ištikimybe.
Karolingų valdžiai yrant, IX a. per gynyb. kovas susikuria n. **gent. hercogystės** (Saksonija, Bavarija, Švabija, Lotaringija). Pareinės frankų gyvenama Lotaringija yra Lotaro buv. v-bės *(Regnum Lotari)* liekana. Frankai („valst. tauta"), kaip ir tiuringai, atskiros hercogystės nesudaro.
Konradas I, kovodamas su hercogais, remiasi vyskupais, o Henrikas I, priešingai, po rinkimų, patepimo ir karūnavimo stengiasi bendradarbiauti su hercogais kaip visos tautos valdovas. Iš pradžių pripažintas tik frankų bei saksų, jis pamažu įveikia ir p. vokiečių opoziciją. Mirtis sutrukdo jo žygį į Romą ir karūnavimąsi imperatoriumi.
Otonas I, nesėkmingai bandęs sukurti patriarchal. monarchiją, atsigręžia į Bažnyčią, kaip vienintelę instanciją, esančią aukščiau genčių.
Otonų v-bės bažn. politika. Didinamas Bažn. turtas, kaip valst. turto dalis, ir tuo grindžiama k-štiška v-bės vyskupų bei abatų valdžia, o jie, kaip v-bės aukšč. pareigūnai, remia krl. galią. Gausi parama ir pilnas imunitetas (nekilmingas bažn. fogtas vykdo aukšt. teismingumą) įpareigoja vyskupus atlikti kar. ir fin. prievoles (*servitium regis:* 2/3 kar. ir valst. išlaidų). **Bažnyčia gina v-bės vienybę.** Bažn. vadovų celibatas neleidžia siekti nei paveldimos tarnybos, nei leno, vadinasi, ir vykdyti din. tikslams tarnaujančios politikos.
V. **politikoje** vyksta ginčas su Prancūzija dėl turtingos, tankiai gyvenamos ir turinčios aukštą k-rą Lotaringijos.
942 Prancūzijos krl. Liudvikas IV turi po Otono I žygio (940) atsisakyti Lotaringijos.
946 II žygis į Prancūziją suteikia Otonui I tarpininko vaidmenį.
978 Prancūzijos krl. Lotaras bando įgyti Lotaringiją užpuldamas Otoną II Achene.
980 atsakomasis Otono II žygis beveik iki Paryžiaus ir Margiu (prie Šiero) sudaryta taika užbaigia kovas dėl Lotaringijos, vis dėlto nepavyksta pranc. požiūrį primesti Lotaringijai, o kartu ir Vokietijai.
Burgundija. Pagal Henriko I draugystės s-gą su Burgundijos krl. Rudolfu II (935) Otonas I apgina Konradą III, Saksų dvare užaugusį 937 mirusio Rudolfo II sūnų, nuo Provanso ir Italijos krl. Hugono įsikišimo (946).
1006 paveldėjimo sutartis su bevaikiu Burgundijos Rudolfu III, daranti Henriką II paveldėtoju, parengia jos prijungimą prie imperijos, valdant imp. Konradui II (p. 147).
Imperinė ir Italijos politika remiasi Karolingų tradicija. Otonas I pradeda perimti frankų imp. teises, bet negali jų visai atkurti. Su Šv. Romos imperijos imp. rangu jis įgyja Petro patrimonijaus siuzerenitetą ir apsauginę Bažnyčios valdžią. Baigiasi p. vok. hercogų atskira Italijos politika. Be to, ūkiškai turtingos Š. Italijos valdymas labai sustiprina v-bės galią. Karūnacija Achene, polit. santykiai su Prancūzija bei Burgundija, o ir Italijos politika remiasi Karolingų tradicija: Otonas I laiko save frankų imp. įpėdiniu (gyvenimo gale jis beveik 10 m. praleidžia Italijoje).
Otonas III bando atkurti Romos imperiją *(renovatio imperii Romanorum):* Roma turinti tapti sostine, iš kur būtų valdoma visa v-bė (t. y. imperija: Germanija, Roma, Galija, Sklavenija; 997).
1001 prisiima titulą *Servus apostolorum* (apaštalų tarnas), kad galėtų daryti poveikį Lenkijai ir Vengrijai, pavestoms Šv. Sostui.
R. politiką lemia krikšč. v-bės užduotis platinti tikėjimą ir pajungti pagonis (barbarus), IX ir X a. dar be kolonizacijos.

Vokiečių imperija valdant Frankų (Salijų) din. imperatoriams (1024–1125)

Imperatoriai Frankai, arba Salijai (1024–1125)

1024–39 Konradas II, Lotaringijos hrcg. KONRADO RUDOJO provaikaitis, išrenkamas Kamboje (o ne Openheime), Frankonijoje (kilmės teise), ir karūnuojamas Maince. Vasalams garantuoja, kad lenai bus paveldimi ir neatiminėjami (1037). Šlėzvigo marką atiduoda KNUTUI D. (1025), sritį tarp Fišnos ir Leitos Vengrijai, o MIEŠKA II (p. 167), priešingai, turi atsisakyti Lužicos ir Milčanų (1031).

1033 Burgundija sujungiama su vok. imperija. Užvaldžius V. Alpių perėjas, garantuojamas susisiekimas su Italija. Imperiją sudaro triada: Vokietija–Italija–Burgundija.

1026–27 KONRADO pirmas žygis į Italiją. Milane karūnuojamas „gelež. karūna", o

1027 Romoje karūnuojamas imperatoriumi.

1037–38 II žygis į Italiją: kovodamas su ARIBERTU MILANIEČIU, remiamu kylančios buržuazijos, vok. imperatorius pirmąkart pralaimi Lombardijos miestams. Milano milicijai ARIBERTAS įteikia fanenvageną *(carroccio)* – miestų laisvės simbolį.

1039–56 Henrikas III, vedęs AGNESĘ PUATU, rūpinasi Bažn. reforma. Įveikus BRETISLAVĄ (1041) ir nugalėjus vengrus (1044), Čekija ir Vengrija tampa Vok. lenais.

1046 Sutrio ir Romos sinoduose HENRIKAS III nuverčia 3 popiežius ir pašalina Romos d-menės įtaką per pop. rinkimus.

1047 Henrikas III karūnuojamas imperatoriumi.

Padalijus Lotaringiją (1044), vyksta ilga imp. kova su Aukšt. Lotaringijos hrcg. GOTFRYDU BARZDOČIUMI, kuris slapta 1054 veda BEATRIČĘ TUSCIETĘ ir sukuria stiprią k-štystę. Suteikdamas privilegijų miestams, HENRIKAS III apriboja mgrf. valdžią. BEATRIČE ir jos duktė MATILDA suimamos ir išgabenamos į Vokietiją.

1045 ADALBERTAS paskiriamas Brėmeno arkivyskupu. Misionieriaujama šiaurėje. Nepavyksta padaryti Brėmeną š. patriarchatu.

1056–1106 Henrikas IV. Regentaujant motinai AGNESEI PUATU (iki 1062), Kelno arkivysk. ANONUI (iki 1063) ir Brėmeno arkivysk. ADALBERTUI (iki 1065), didėja fiurstų (k-ščių) galia. HENRIKUI perėmus valdymą, fiurstai 1066 paremia ADALBERTĄ. ◊ Kovodamas su fiurstais, HENRIKAS remiasi žem. bajorija, ministerialais ir kylančių imp. miestų miestiečiais. Beatodairiškai „apvalindamas" savo valdas Harce, išprovokuoja saksų sukilimą. Jis užpuolamas Harcburge, griaunamos imp. pilys (1073); Gerštungeno taika. Saksai galutinai pasiduoda po

1075 Henriko pergalės netoli Homburgo prie Unštruto.

Popiežystės reforma (1046–1075)

XI a. Kliuni rel. reforma (p. 141) iškelia reikalavimą pertvarkyti **visą Bažnyčią.** Reforma krypsta prieš simoniją (bažn. pareigų ir titulų dalijimas už pinigus) ir kunigų santuokas (reikalaujama celibato). Prancūzijoje reformos šalininkus sustiprina Dievo taikos judėjimas.

1040 dvasininkai **paskelbia Dievo taiką** *(Pax Dei):* dvasininkų, žemdirbių, keliautojų ir moterų globą. *Treuga Dei* (trêve – paliaubos): nevartoti ginklų nuo trečiadienio vakaro iki pirmadienio ryto ir visomis švenčių dienomis (kariaujama tik 90 d. per metus).

1046 Sutrio sinodas: pop. KLEMENSAS II [1046–47] turįs pagal imp. valią pašalinti iš Bažnyčios simoniją ir kunigų santuoką. ◊ Imp. iškeltas Tulo vysk. BRUNONAS, tapęs

1049–54 pop. Leonu IX, imasi Bažn. reformos. Į Romą sukviečiami reformos šalininkai: HUMBERTAS SILVA-KANDIDA, PETRAS DAMIANIS, FRYDRICHAS LOTARINGAS, HUGONAS KANDIDAS, HILDEBRANDAS; jie siekia, kad pačioje Bažnyčioje būtų įtvirtintas *Primatus Petri* (teis. teiginių rinkinys apie Romos bažnyčios padėtį *Libertas ecclesiae Romanae).*

1054 nutraukiami santykiai tarp R. ir V. bažnyčių (p. 175).

1057 kardinolas HUMBERTAS parašo veikalą *Libri tres adversus simoniacos,* kurio III knygoje ginčijamos pasauliečių bažn. teisės.

1059 pop. Mikalojus II [1058–61] pertvarko pop. rinkimus: popiežių nominuoja kardinolai. Uždraudžiama pasauliet. investitūra. Popiežių padėtį stiprina s-ga su P. Italijos normandais (1059 ROBERO ŽISKARO lenais tampa Apulija, Kalabrija, Kapuja), su Tuscijos markgrafiene MATILDA ir milaniečių patarija (opozicinis soc. ir bažn. judėjimas).

1073–85 Grigalius VII (Hildebrandas). Monarchist. ir centralist. popiežystės idėjos pergalę išreiškia posakis **Dictatus Papae.** Popiežius, kaip neribotas aukšč. Bažn. valdovas, gali nušalinti ne vien vyskupus, bet ir karalius, nes šie, būdami Dievo pareigūnai, yra ir Bažnyčios pareigūnai. Kovojama „už teisingą tvarką pasaulyje" ir už Bažnyčios laisvę. Daugiau nepripažįstama, kad karaliavimas turi sakral. pobūdį (karalius – *vicarius Dei*), krl. pareigos nesiejamos su dvasininko pareigomis.

Ginčas dėl investitūros

1074 Gavėnios sinodas uždraudžia kunigų santuoką (celibato potvarkis).

1075 Gavėnios sinodas **uždraudžia pasauliet. investitūrą** ir **pradeda kovą su Vok. karaliais dėl investitūros.** GRIGALIUS VII grasina HENRIKUI IV ekskomunika.

1076 01 Vormso sinode HENRIKAS IV ir vok. vyskupai paskelbia atstatydiną popiežių.

1076 Gavėnios sinode GRIGALIUS VII **atstatydina ir ekskomunikuoja Vok. karalių** (pop. baudž. įsakas), atleidžia jo pavaldinius nuo ištikimybės priesaikos.

1076 10 Tribūro suvažiavime vok. fiurstai, dalyvaujant pop. legatui, nusprendžia atstatydinti karalių, jei per metus nebus atšaukta ekskomunika.

1077 01 25–28 Kanosa. HENRIKAS atgaila priverčia popiežių atšaukti ekskomuniką ir turi pripažinti jį teisėju trečiųjų teisme bylinėdamasis su fiurstais. Fiurstai nelaukia pop. sprendimo ir išrenka antikaraliumi Švabijos herc. RUDOLFĄ (laisvi rinkimai, ignoruojant kilmės teisę). Ūmai kilęs pil. karas (1077–80) baigiasi antikaraliaus žūtimi (Hohenmiolseno mūšis, 1080).

1080 Grigalius vėl ekskomunikuoja HENRIKĄ. Antipopiežiumi išrenkamas Ravenos arkivysk. VIBERTAS, lombardai nugali MATILDOS k-menę.

1084 antipop. KLEMENSAS III **karūnuoja imperatoriumi Henriką IV,** 1083 užkariavusį Romą per I žygį į Italiją.

GRIGALIŲ VII, įsitvirtinusį apgultame Engelsburge, išvaduoja normandai, vadovaujami ROBERO ŽISKARO. HENRIKAS IV turi apleisti Romą. GRIGALIUI VII irgi tenka apleisti normandų apiplėštą miestą. 1085 05 25 Salerne miršta GRIGALIUS VII. Žlunga jo kurta Bažnyčios ir pasaulio vienybė, kuriai vadovautų popiežius. Dievo ir karaliaus tiesiog. ryšio teorija lieka nepakirsta.

1085 HENRIKAS IV Maince skelbia Dievo taiką.

1088–99 URBONAS II savo Bažn. susirinkimais gelbsti GRIGALIAUS VII darbus. Klermono sinodas 1095 iš naujo uždraudžia pasauliet. investitūrą ir dvasininkų vasal. priesaiką pasauliečiams.

1090–97 HENRIKO IV II žygis į Italiją. URBONAS II suburia Lombardijos s-gą ir Velfų s-gą su Tuscija, sukursto prieš imp. jo s. KONRADĄ. VELFAS I, imperatoriui patvirtinus jo Bavarijos valdą, liaujasi blokuoti Alpių perėjas. Paskelbus visuotinę žemės taiką,

1104 atsimeta HENRIKAS (V); jis imasi vadovauti fiurstų sąmokslui, jį pripažįsta popiežius. Priežastys: baimė netekti paveldėjimo dėl imp. kivirčų su Bažnyčia, imp. palankumas žem. bajorijai ir ministerialams.

1106 HENRIKAS IV verčiamas atsistatydinti ir miršta prieš galut. sprendimą Liutiche.

1106–25 Henrikas V. Saksoniją paveda LOTARUI FON ZUPLINBURGUI. Vėl pajungia Čekiją (1110).

1110–11 I žygis į Italiją.

1111 Sutrio sutartis tarp PASKALIO II [1099–1118] ir HENRIKO V: krl. atsisako investitūros, o Bažnyčia valst. turtų, gautų nuo KAROLIO D. laikų. Sutartis žlunga pasipriešinus vyskupams ir prelatams. Ponte Mamolo taika pop. pripažįsta karaliui investitūrų teisę. ◊ Po HENRIKO kovų su fiurstais, ypač LOTARU FON ZUPLINBURGU, ir II žygio į Italiją, per kurį konfiskuojami MATILDOS dvarai, sudaromas

1122 09 23 Vormso konkordatas tarp HENRIKO V ir KALIKSTO II [1119–24]; temporalijos (suteikti pasauliet. turtai) atskiriamos nuo spiritualijų (dvasininkų rangai) pagal pranc. teologą ir teisininką IVĄ ŠARTRIETĮ. Karalius atsisako investitūros su žiedu ir lazda. Vokietijoje kanoniniai rinkimai vyksta dalyvaujant karaliui ar jo atstovui, po to investitūra su skeptru prieš šventimus, o Italijoje ir Prancūzijoje 6 mėn. po šventimų.

Pasekmės. Susilpnėjus priklausomybei nuo imp., Otonų valst. bažn. sistema sunyksta. Vyskupai iš v-bės pareigūnų virsta v-bės vasalais. Vokietijoje sustiprėja fiurstai, o Š. Italijoje miestai.

Prancūzijoje, kur mažai vyskupų, pavaldžių karaliui, jam investitūros klausimas nesvarbus. PILYPO I sutartimi su PASKALIU II karalius atsisako investitūros su žiedu ir lazda, o temporalijas įteikia už vysk. ištikimybės priesaiką.

Anglijoje investitūros ginčas kyla, kai HENRIKAS I [1100–35] pareikalauja vasalo priesaikos iš Kenterberio arkivysk. ANZELMO ir šis už atsisakymą ištremiamas. Nuo 1107 vyskupai „laisvai renkami“ krl. dvare ir krl. pritarimu, o išrinktieji prieš šventimus gauna temporalijas ofic. dokumentu, tik pagarbinę karalių kaip vasalai. Karalius pripažįsta teisę apeliuoti į Romą.

Lenkijoje Gniezno arkivysk. HENRIKAS KETLIČIUS [1199–1219] daugumoje k-štysčių užsigarantuoja bažn. laisvę per vyskupų rinkimus pagal kanoną.

Popiežių pasaulietinis viešpatavimas (XII–XIII a.)
Nepaisant ANAKLETO II [1130–38] schizmos ir neramumų, kilusių ARNOLDUI BREŠIEČIUI pareikalavus grąžinti supasaulėjusią Bažnyčią prie apaštal. neturto, popiežiai, ypač dėl BERNARDO KLERVIEČIO veiklos (dievobaimingumo pagilinimas), XII–XIII a. pasiekia savo valdžios viršūnę (Vok. bažnyčia liaujasi vyravusi). Juos remia Prancūzija. Ginčydamasis dėl to, kas turi vadovauti V. Europos krikščionims (imperijos ar kurijos viešpatavimas pasaulyje), FRYDRICHAS I (p. 165) susiduria
1159–81 su Aleksandro III pretenzijomis; ir jas jam tenka pripažinti.
1179 Laterano III visuot. Bažn. susirinkimas nutaria, kad popiežiui išrinkti reikia ²/₃ kardinolų daugumos.
1198–1216 Inocentas III yra ne tik Petro, bet ir Kristaus, arba Dievo, vietininkas (*vicarius Christi*), iš kurio pasauliet. valdovai savo v-bes gauna kaip lenus. Vysk. valdžia naikinama, ją centralizuoja pop. legatų i-tas. Sicilija, Anglija ir Portugalija tampa jo lenais. Kišamasi į Vokietijos (p. 173), Prancūzijos (p. 159) ir Norvegijos vidaus reikalus. Legatai išsiunčiami į Serbiją ir Bulgariją. Lot. bažnyčia įkuriama Lotynų imperijoje (1204).
1215 Laterano IV visuot. Bažn. susirinkimas įkuria vysk. inkviziciją, uždraudžia kurti n. ordinus. Dėl pasaul. viešpatavimo toliau kovoja GRIGALIUS IX [1227–41] ir INOCENTAS IV [1243–57; p. 173]. Pop. Bažnyčios universalumą įtvirtina
~1140 Gracijono dekretas (bažn. teisės rinkinys): bažn. teisė atskiriama nuo kt. sistemų. Vėliau papildytas jis tampa *Corpus iuris canonici.*

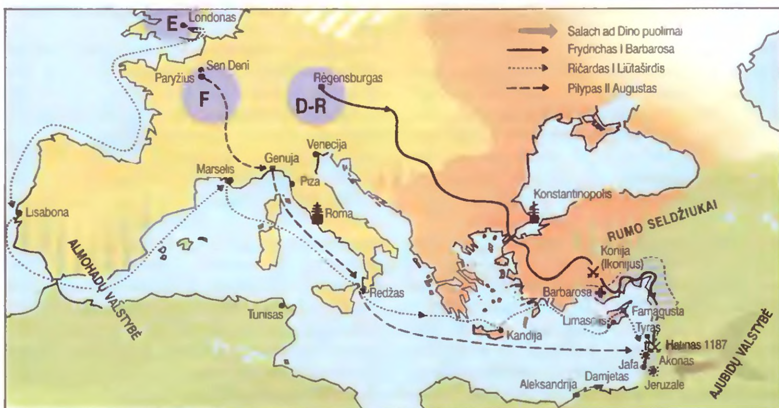
Inkvizicija
Iki XII a. už erezijas Bažnyčia ekskomunikuodavo ir įkalindavo vienuolynuose. 1215 įvedus vysk. inkviziciją, GRIGALIUS IX 1231 įkuria pop. inkviziciją. Tuo pat metu Prancūzijoje ir Vokietijoje įvedama mirties bausmė eretikams.

Sektos
Bažnyčiai išsivadavus iš pasauliet. įsipareigojimų (*libertas ecclesiae*) ir susipynus jos rel. interesams su žemiškaisiais, **kuriasi sektos,** kurios ginčija Bažn. teises į valdžią bei turtą ir reikalauja apaštal. neturto. **Katarų sekta** atsiranda iš Bulgarijos bogomilų (radikali dualist. doktrina, griežta askezė, gyvenimas kaip apaštalų) ir eretiško valkatavimo (erezija – ypatinga nuomonė). Kuriasi vysk. bažnyčios. Po šv. **Felikso de Karamano eret. Bažn. susirinkimo** (1167) įsigali radikali NIKETO BIZANTIEČIO dualist. doktrina. Svarb. grupė – **albigiečiai** (Albio mst.) P. Prancūzijoje. ◊ Sparčiai plinta **valdensų** sekta, įkurta Liono pirklio PJERO VALDESO (neturto idealai, evangel. paprastumas). Greta pranc. valdensų (*pauperes spiritu*) Š. Italijoje iš ryšių su humiliatais (nuolankiaisiais) atsiranda kt. grupė (*Pauperes Lombardi*), kuri 1210 tampa savarankiška. Pamokslaujama liaudies kalba (Šv. Rašto vertimas į provansalų k.). Pažodinis Kalno pamokslo laikymasis skatina atsisakyti priesaikos ir hierarch. Bažnyčios, pasmerkti mirties bausmę, atmesti skaistyklą, indulgencijas ir šventųjų garbinimą. Katalikų bažnyčia įveikia sektas inkvizicija, kryžiaus žygiais ir n. vienuolijų veikla (p. 141).
1209–29 albigiečių karai (p. 159).

Filosofija
Viduramžių mokslas ir teologija yra scholastika (*scholasticus* – mokyklinis). Ji logiškai apmąsto tradic. teologiją, plėtoja dialekt. metodą, stengiasi pagilinti tikėjimo sampratą.
Ankst. scholastika. Anzelmas Kenterberietis (1033–1103), remdamasis tikėjimu, siekia pažinti jo turinį (*Credo ut intelligam* – tikiu ir suprantu), dėsto satisfakcijos teoriją (*Cur Deus homo*) ir išveda ontologinį Dievo įrodymą. **Pjeras Abelaras** (1079–1142) kuria dialekt. metodą (*sic et non* – taip ir ne). **Universalijų ginčas** – svarb. problema. Realizmas pabrėžia visuot. sąvokų (universalijų) tikrovišką pobūdį, nominalizmas laiko jas suvokimo abstrakcijomis. PETRAS LOMBARDAS (m. 1160) parašo viduramžių dogmatikos vadovėlį „Sentencijos“.
Brandžioji scholastika. ARISTOTELIO mokymas, perteiktas žydų ir arabų filosofų, pirmiausia AVEROJAUS (IBN RUŠDO, 1126–98) yra abiejų elgetaujančių ordinų scholastikų mąstymo sistemų išeities taškas.
ALEKSANDRAS HALAS (m. 1245): *Summa universae theologiae;* ALBERTAS D. (1193?–1280): ARISTOTELIO komentarai; **Tomas Akvinietis** (1225–74): *Summa contra gentiles* (prieš pagonis), *Summa theologica* (svarb. veikalas), *De regimine principum* (valstybės filosofija). Gamta ir antgamtiškumas (protas ir apreiškimas) jungiama į didelę harmoningą sistemą. Priešingai tomizmo intelektualizmui, teigiančiam tam tikrą tikslingumą, **Dunsas Škotas** (m. 1308) atstovauja AUGUSTINO mąstymui.

I, II ir III kryžiaus žygiai

Priežastys. I–III kryžiaus žygiai

Kryžiaus žygių judėjimą, **Bažn. gyvenimo pakilimą bei rel. sudvasinimą** žadina tiurkų seldžiukų veržimasis. Vadovaujami Alpo Arslano, Bagdado kalifo Togrul Beko (1055) įpėdinio, jie iš Egipto Fatimidų atima Jeruzalę bei Siriją ir Manzikerto mūšyje (1071) sutriuškina Bizantijos k-menę (p. 175).

1074 Grigalius VII planuoja ateiti į pagalbą R. krikščionims su paties vadovaujama V. Europos k-mene (kaip *dux* ir *pontifex*). Jo tikslas – ne vien išvaduoti Šv. karstą bei seldžiukų užkariautas sritis, bet ir sujungti R. bei V. bažnyčias. Susikūrus M. Azijoje Konijos (Rumo seldžiukų) sultonatui,

1095 Aleksijas I Komnenas siunčia pasiuntinius pas pop. Urboną II į Pjačencos sinodą prašyti pagalbos.

1095 11 26 Klermono sinode Urbonas II savo pagarsėjusia įkvėpta kalba *(Deus lo volt* – Dievas to nori) palenkia kryžiaus žygiui V. Europos riterius ir k-ščius. Žodis „Jeruzalė" tampa devizu, o baltas kryžius – simboliu.

Kryžiaus žygių judėjimą skatina ir jam jėgos teikia **dvi dvasinės srovės:**

1. Piligrimystės į Šv. žemę idėja. Maldininkų kelionės, jau nuo seno laikytos išganingomis ir praktikuotos be ginklų, XI a. gausėja dėl padidėjusio maldingumo, bet susiduria su vis didesniu seldžiukų priešiškumu.

2. Būtinu ir teisėtu laikomo Šv. karo su pagonimis idėja labai stiprėja, juo labiau, kad Jeruzalė – ne vienintelis V. Europos riterių tikslas; jie dar kovoja prieš islamą ir prieš venedus.

1096 vyksta I netvarkingas nuotykių ieškotojų žygis, vadovaujamas atsiskyrėlio Pjero Amjeniečio, kuris patraukia mases savo pamokslais. Žygį išsekina bulgarai ir seldžiukai.

1096–99 I kryžiaus žygis (be ekskomunikuotų valdovų Henriko IV ir pranc. Pilypo I) vyksta vadovaujamas Robero Normandiečio (š. prancūzams), Gotfrydo Bujoniečio, Balduino Flandro, Robero II Flandro (lotaringams ir flamandams), Raimundo Tulūziečio (p. prancūzams), Bemundo Tarentiečio ir jo sūnėno Tankredo (normandams). Piuji vysk. Ademaras yra žygio pop. legatas. Po sėkmingos Nikėjos apgulos ir pergalės prieš Ikonijo sultoną prie Dorilajo krinta Antiochija, išlaikiusi 7 mėn. apgulą, bet išduota. Pasiųstą vaduoti Mosulo emyro Ketbogos k-menę kryžininkai priverčia bėgti sėkmingu išpuoliu (atrandama Šv. ietis).

1099 07 15 šturmuojama Jeruzalė, išlaikiusi 5 savaičių apgulą. Kuriamos vasalinės krikšč. feod. v-bėlės pranc. pavyzdžiu.

Gotfrydas Bujonietis, „Šv. karsto gynėjas", sukuria **Jeruzalės karalystę.** Jam mirus, valdo jo brolis Balduinas [1100–18], pasiskelbęs karaliumi. Dėl vidaus silpnumo ir sosto kivirčų 1187 karalystė žlunga.

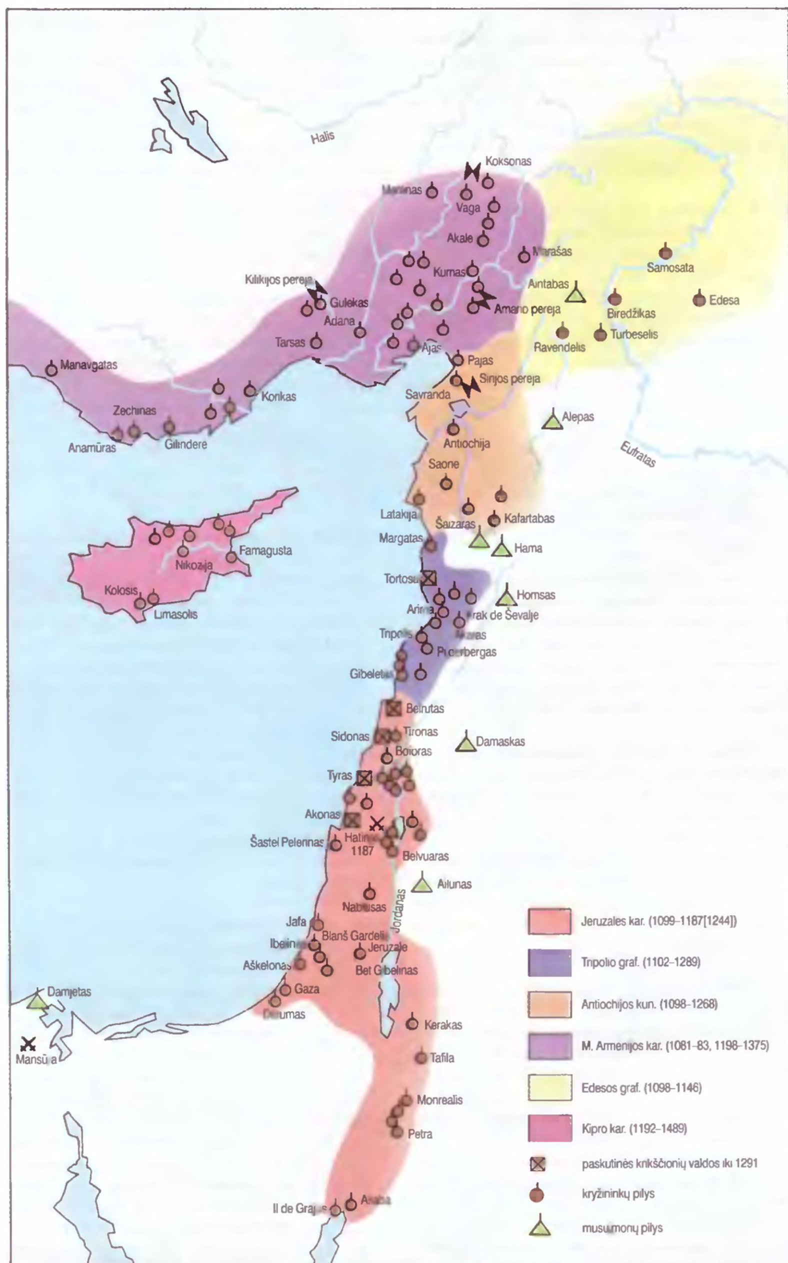
Mažesniosios vasal. v-bės – Antiochijos k-štystė, Edesos ir Tripolio grafystės – silpsta dėl tarpusavio, ypač dėl Antiochijos k-ščių normandų, nuolat. kovų su bizantiečiais. Patriarchai reziduoja Antiochijoje ir Jeruzalėje. Iškyla vidaus prieštaravimų tarp įv. etn. grupių gyventojų. Krikšč. v-bėms daug pranašumų teikia priešų (seldžiukų Fatimidų) tarpusavio vaidai. Išliko kryžininkų pilių.

1144 Mosulo emyras Imadedinas Zenkis užkariauja Edesą, ir tai sukelia

1147–49 II kryžiaus žygį, vadovaujamą Štaufeno Konrado III ir Prancūzijos krl. Liudviko VII; imtis kryžiaus žygio juos idėjiškai paskatina Bernardas Klervietis. Vok. ir pranc. k-menių bendradarbiavimą lemtingai suardo Liudviko VII s-ga su siciliečiu Rodžeriu II (antibizant. valst. politika) ir priešpriešinė s-ga tarp Emanuelio Komneno ir jo svainio Konrado III. Pralaimėję prie Dorilajo bei Laodikėjos ir 1148 susitikę Jeruzalėje, Konradas ir Liudvikas surengia dar 2 nesėkmingus žygius į Damaską ir Aškeloną.

1187 Jeruzalę užima sultonas Salach ad Dinas, prieš tai **Hatino mūšyje** sumušęs krikščionis.

1189–92 III kryžiaus žygis. Imp. Frydrichas I Barbarosa, vadovaudamasis idėja apie universalią imp. vietą bendro visos V. Europos renginio vadovybėje, tampa tikru kryžiaus žygių dvasios įkvėpėju. Deja, po puikios pergalės prie Ikonijo 1190 06 10 jis prigeria Kalikadne (Salefe). Jo sūnus Švabijos hrcg. Frydrichas dalį k-menės nuveda prieš Akoną, kur 1191 miršta. Akoną 1191 užima Anglijos krl. Ričardas Liūtaširdis ir Prancūzijos krl. Pilypas II Augustas. Ričardas sudaro paliaubas su Salach ad Dinu: įgyja pakrantės ruožą tarp Tyro ir Jafos, leidimą maldininkams lankytis Jeruzalėje. 1191 užkariautą Kiprą jis atiduoda kaip leną Gvidui Lusinjanui.

Kryžininkų valstybės

IV–VII kryžiaus žygiai

1197 gerai parengtu imp. HENRIKO VI kryžiaus žygiu siekiama įgyti Šv. žemę, be to, žygis dar turįs padėti normandų R. polit. tikslui – užkariauti Bizantiją. Dėl staigios imp. mirties įgyjama tik pakrantės ruožas prie Antiochijos.

1202–04 IV kryžiaus žygis. Pop. INOCENTAS III [1198–1216] Europos bajoriją kviečia į n. žygį; jo tikslas – Egiptas. Paklūsta didelė pranc. d-menės dalis (mgrf. BONIFACAS MONFERA, BALDUINAS FLANDRAS ir kt.). Kadangi transportą užvaldo Venecija, kryžininkai priversti Dalmatijoje užkariauti Zarą. Dožas ENRIKAS DANDOLAS, Bizantijos princo ALEKSIJO prašomas ir atsižvelgdamas į Venecijos interesus Levante, kreipia kryžininkų k-menę į Konstantinopolį, kuris užkariaujamas (p. 175). Žlunga sumanymas sujungti R. ir V. bažnyčias. Trumpam išvaryti, kryžininkai (lotynai) miestą užkariauja II kartą: po negailestingo apiplėšimo įkuriama **Lotynų imperija** (p. 206, žmlp.). Ją 1261 likviduoja MYKOLAS PALEOLOGAS, gr. imperijos (Nikėjos) valdovas, padedamas Genujos (p. 207).

1212 vaikų kryžiaus žygis. Tūkstančiai berniukų ir mergaičių apgaulingais reidais iš Marselio nuplukdomi į Aleksandriją ir parduodami į vergiją.

1228–29 V kryžiaus žygis. Ekskomunikuotas imp. FRYDRICHAS II nuvyksta į Akoną ir sutartimi iš Egipto sultono ELKAMILO įgyja Jeruzalę, Betliejų ir Nazaretą.

1244 musulmonai užkariauja Jeruzalę. Krikščionys miestą praranda visiems laikams.

1248–54 VI kryžiaus žygis. Prancūzijos krl. LIUDVIKAS IX Šv. siekia likviduoti Egiptą, didž. islamišką v-bę. 1249 paima Damjetą, bet sumušamas prie Mansūros ir su visa k-mene patenka į nelaisvę. Paleistas už didelę išpirką, jis sustiprina Akoną ir 1254 grįžta į Prancūziją.

1270 VII kryžiaus žygis. LIUDVIKAS IX vyksta į Tunisą, kur ir žūva su didele k-menės dalimi.

1291 mameliukai užkariauja Akoną, paskut. krikšč. tvirtovę. Krikščionys apleidžia Tyrą, Beirutą ir Sidoną. Tik Kiprą Lusinjanų din. valdo iki 1489 ir Rodą – iki 1523 Joanitų ordinas.

Kryžiaus žygių judėjimo rezultatai

Kryžiaus žygiai žlunga, nes jie neįstengia sujungti dalyvaujančių tautų nac. interesų su bendra idėja. Bizantija nori V. pagalbos savo sienoms apginti. Venecija dėl ūkinių, o normandai dėl polit. priežasčių yra Bizantijos nuolat. priešai, o be jos paramos kar. operacijos negalimos.

Kryžiaus žygių pasekmės. Dėl prekybos su Rytais labai iškyla Š. Italijos ir P. Prancūzijos pajūrio miestai. Suklesti pinigų ūkis, atsiranda turtingų miestiečių, pakyla gyvenimo standartas (didelė ryt. prekių paklausa). ◊ Stiprėja nac. savimonė polit. suskaldytoje Prancūzijoje *(Gesta Dei per Francos)*. Susidūrus su pranašesne Bizantijos ir arabų k-ra, stiprėja V. Europos kult. bendrumo suvokimas, kyla kult. lygis. Popiežiai pergyvena savo didž. galybės metą, bet šis galių išsiskleidimas pakerta plačiųjų gyv. sluoksnių rel. pagarbą Šv. Sostui. Šiurpi II žygio katastrofa pakenkia pop. reputacijai, BERNARDAS KLERVIETIS daugeliui atrodo esąs netikras pranašas, plinta antibažn. pasauliet. minties srovės. Kryžiaus žygiai atrodo respektabilūs ir suprantami, tik susiejus juos su prasidėjusia visuot. kova prieš islamą (Š. Afrikoje; Lisabonos atkariavimas Pirėnuose 1147) ir prieš nekrikšč. tautas Europoje (BERNARDO KLERVIEČIO skelbtas bevaisis kryžiaus žygis prieš venedus).

Įkuriami riterių ordinai, jungiantys asket. ir riter. idealus (vienuolio įžadai: neturtas, skaistybė, paklusnumas; riterio uždavinys – ginti skriaudžiamuosius):

1. Joanitai atsiranda iš ligoninės (Jeruzalėje) brolijos. 1113 ją patvirtina pop. PASKALIS II; vadovaujama RAIMUNDO DIU PIUJI, po 1120 ji virsta ordinu. Uždaviniai: ligonių slauga, kar. tarnyba. Apranga: juodas apsiaustas su baltu kryžiumi, kare raud. šarvašvarkis. Ordinas kraustosi: 1291 į Kiprą, 1309 į Rodą, 1530 į Maltą (iki 1798, iš čia – Maltos ordinas).

2. Tamplieriai, šventovės vyrai, kyla iš HIUGO PAJANSIEČIO ryšių su pranc. riteriais, ginklu ginančiais Šv. žemę ir maldininkus (1120). Dėvi baltą apsiaustą su raud. kryžiumi. Vieno Bažn. susirinkime ordiną 1312 panaikina pop. KLEMENSAS V.

3. Vokiečių ordinas, kryžiuočiai, įsteigiamas 1190 Akone kaip brolija ligoniams slaugyti, 1198 virsta riterių ordinu. Dėvi baltą apsiaustą su juodu kryžiumi. Po laikino įsikūrimo Transilvanijoje (Zybenbiurgene), iš kur jį 1225 išvaro ANDRIEJUS II VENGRAS, įsikuria Prūsuose (HERMANAS FON ZALCA). D. magistro būstinės: Akonas, nuo 1291 Venecija, nuo 1309 Marienburgas (p. 199).

Maro paplitimas ir juo motyvuojamas žydų išvarymas iš Vid. Europos

Žydų išvarymas iš Ispanijos

Žydų tautinės valstybės galas
Žlugus BAR KOCHBOS sukilimui (p. 99), žydams įžengti į Jeruzalę (rom. kolonija *Aelia Capitolina*) draudžiama mirties bausme. Netekusi polit. ir kult. centro, žydų nac. v-bė (**kult. nacija**) nustoja egzistuoti. Žydų rel. b-menei (judėjams) prasideda **gyvenimas diasporoje;** jos dvas. centrais tampa **sinagogos** (b-menių susirinkimų vietos).
Mesopotamijoje daugelis ištremtųjų vyksta į Babiloniją, kur jie, partams valdant, pasiekia ūk. gerovės. Valdant Sasanidams juos persekioja magų kasta, bet arabų valdžioje jų padėtis pagerėja (p. 135). Judėjų religija („knygos religija"), kaip ir islamas, yra griežtai monoteistinė.
~500 suredaguojamas babilon. Talmudas, susidedantis iš mišnos (mokymo) ir gemaros (mišnos komentarų). ◊ Iš Babilonijos žydai keliasi į Afganistaną, Persiją, Indiją, Armėniją ir Kaukazą.

Žydai Romos imperijoje
Valdant KARAKALAI, žydai, kaip ir kiti Romos imperijos gyventojai, gauna pil. teises (212). Jie apsigyvena įv. imp. kraštuose (visų pirma M. Azijoje, Balkanuose, Š. Afrikoje, Ispanijoje). Kylantį **nepakantumą žydams** rom. rašytojai aiškina jų rel. uždarumu, pretenzijomis į JAHVĖS išskirtinumą, kulto paveikslų draudimu ir ritual. grynumo buityje reikalavimais. Krikšč. imp. KONSTANTINO, TEODOSIJAUS (417, 423) ir JUSTINIANO (534) **žydų įstatymai** juos paverčia mažateisiais piliečiais. Valst. krikšč. Bažnyčia irgi siekia tų pačių tikslų (IV–VII Bažn. susirinkimai).

Žydai viduramžiais
Grigalius D. [590–604], formuodamas pop. politiką žydų atžvilgiu, atsisako prievart. krikšto ir siekia patraukti žydus palankumu. Žydai laikomi beglobiais svetimšaliais ir turi gauti iš krl. ypatingą asm. globą – taip yra nuo LIUDVIKO PAMALDŽIOJO [814–840] laikų. P-gijas teikia ir vėlesni Vok. karaliai. Bažn. draudimas imti palūkanas trukdo žydams verstis pinigų prekyba (žydai skolintojai, krikščionys skolininkai). Dėl to ir dėl per I kryžiaus žygį vykusių pogromų (p. 151) kyla būtinybė apsaugoti įstatymais žydus, kaip nekrikščionis (o ne kaip pirklius ir miestų gyventojus).
1103 HENRIKO IV imperinė žemės taika tarp saugomų asmenų, greta dvasininkų, moterų bei pirklių, mini ir žydus. Dėl draudimo turėti ginklą žydai yra saugotini, bet neginkluoti, vadinasi, ir nelaisvi. Per
1096–1215 kryžiaus žygius kyla pirmieji dideli žydų persekiojimai. **Svarb. kaltinimai:** nusikaltimas prieš ostiją, ritual. žmogžudystė dėl kraujo.
1236, valdant FRYDRICHUI II, žydai laikomi kamerknechtais (**servi camerae nostrae**). „Žydų knechtystė", kaip ją suvokia Bažnyčia, veikiama rom. teisės, reiškia *servitus camerae* (asm. ir ūk. priklausomybė nuo imperatoriaus).
1215 Laterano IV Bažn. susirinkimas uždraudžia žydams tarnybas ir įveda aprangą.
Trėmimai. Žydai išvaromi iš: Prancūzijos 1306, galutinai 1394 (išimtys: Provansas, Dofinė, Avinjonas); Anglijos 1290. Išplitus marui („juod. mirčiai") 1347–54 Vokietijoje pogromais išnaikinama 350 žydų b-menių. Vyksta žydų kraustymasis į R., prasidėjęs per kryžiaus karus. Žydų gyvenamuose kraštuose kalbama jidiš kalba ir dėvimas viduramžių kostiumas. Bažnyčios kova su žydais Ispanijoje 1492 baigiasi jų ištrėmimu didžiojo inkvizitoriaus TORKVEMADOS iniciatyva. 1496 jie išvaromi ir iš Portugalijos.

Žydai XVI–XVIII a.
Humanizmas ir reformacija. Mokantis hebrajų k. REUCHLINAS gina žydus kovoje su dominikonais ir apsikrikštijusiu žydu PFEFFERKORNU, reikalaujančiu sudeginti Talmudą. REUCHLINAS sinagogą laiko ne nugalėta verge, o bažnyčios seserimi. „Akių veidrodyje" (1511) jis bando sugrįžti prie pirmykščių rom. teisės (žydai – v-bės valdiniai) ir bažn. teisės (žydas – artimas) teiginių. Reformacija nepagerina žydų padėties. Po LIUTERIO rašinio „Mūsų Viešpats Jėzus Kristus yra gimęs žydu" (1523), nepateisinusio jo vilčių atversti žydus, pasirodo polem. rašinys „Apie žydus ir jų melus" (1542).
Absoliutist. v-bės (XVII–XVIII a.) politika žydų atžvilgiu pagrįsta merkantilizmu: siekti aktyvaus prek. balanso. Vok. fiurstams po 1648 reikia lėšų k-menei ir užs. politikai, todėl ieškoma naujų pinigų šaltinių (monopoliai, manufaktūros, mokesčių didinimas, loterijos). Fiurstas remiasi dvaro žydais. Dvaro žydai sudaro mažą aristokr. sluoksnį: „visuot. privilegijomis", turtais bei įtaka jie skiriasi nuo žydų, gyvenančių iš sendaikčių ir išnešiojamosios prekybos, vekselių ir užstatų pardavinėjimo.

Menas. Karolingų menas yra veikiamas Bizantijos (polemika su orientalizuota vėl. antika): **centriška Acheno koplyčia,** turinti įspūdingai suskaidytą prieangį, kurio paaukštintą vid. erdvę rėmina du bokštai. Vienuolynų bažnyčios ir katedros statomos rom. bazilikos pavyzdžiu, bet papildant **bokštų motyvu** ir formuojant pastato v. dalį (apsauga nuo demonų). ◊ Be **miniatiūrų tapybos** ir smulkiosios skulptūros (dramblio kaulo reljefai), išliko tik menki rūmų statybos ir sienų tapybos likučiai, visai neišliko **monument. skulptūros.**

Romaninis stilius (taip 1818 pavadino pranc. romantikas DE GERVILLE'IS pagal analogiją su romanų kalbomis) yra I monumentalus archit. stilius, atsiradęs krikšč. V. Europoje po Karolingų v-bės meno (~950).

Bažn. architektūros didž. laimėjimas – **bazilika;** joje, greta jau Karolingų laikais akcentuoto r. galo (transeptas, apsidė), tobulinamas v. galas (fasadai, dvigubi chorai). Horizontalų skaidymą kerta bokštai virš skers. navos, prieangio ir chorų šonuose (daugiabokštiškumas). **Masyvi roman. statyba** jai būdingą apskritų (cilindr.) ir plokštuminių (kub.) formų kaitą darniai jungia su kilimo aukštyn tendencija. ~1100 pradedami vartoti **skliautai,** persmelkiantys sienas ir lubas bei teikiantys erdvei vientisumo. Plokštumoje ištašyti plast. kūnai – savito skulptūros meno kūriniai. Ši archajinio griežtumo stambioji skulptūra siejama su statiniu **(archit. skulptūra).** Didž. laimėjimai: timpanų reljefai (Paskut. teismo scenos), portalų figūros. **Sienų tapyba** (be erdvės ir kūno iliuzijos) vaizduoja Sen. ir N. Testamento, šventųjų gyvenimo scenas.

Vokietijoje griežtą ankst. roman. stilių (Otonų menas: Magdeburgo kat., Šv. Kiriako b. Gernrodėje) pakeičia brandi monument. skliaut. statyba (Špejerio, Mainco, Vormso kat.). **Prancūzijoje** atsiranda sr. m-los: Normandijos (dvibokščiai v. fasadai: Šv. Stepono b. Kane), Burgundijos (choras su deambulatorijumi ir apsidolių vainiku), Provanso (antikos formų sekimas: šv. Trofimo b. Arlyje).

Gotikos stilius ir jo techn. naujovės (smailos arkos, atramos, kryžm. nerviūros) atsiranda Il de Franse (Prancūzijos krl. domene), Šampanėje, Pikardijoje ir paplinta po visą Europą. Šio universalaus bažn. stiliaus didž. kūrinys – **gotik. katedra,** pailgas, daugianavis pastatas su skers. nava ir choru (kulto centru), kurį supa deambulatorijus ir apsidolių vainikas. Svarbus **konstrukcijos skaidymas:** skliautų krūvis nerviūromis perduodamas į rišamuosius piliorius ir išorinę atramų sistemą; jis įgalina aukšt. navos sienas įjungti į karkasą ir nukrauti jų tuštumas. Vertikalizmas skatina atsisakyti horizontal. skaidymo tarp arkadų ir langų (t. y. emporos) trinavėje bazilikoje.

Prancūzijoje ankst. gotiką (Sen Deni b., choro šventimai 1144; Sanso kat. 1142) keičia brandžioji (Šartro 1194, Reimso 1211, Amjeno 1220, Bovė 1272, choro aukštis 48 m, katedros). Vėl. gotika (linijinė) tenkinasi varijavimu.

Anglijos katedroje (vienuolynų bažnyčios, Prancūzijoje – vyskupijų) pabrėžiama išilg. ašis, krinta į akis patalpų išdėstymas (choras; transeptas; Marijos, arba ledžių, koplyčia). Prie anglų ankst. gotikos (Jorkas, Salsberis, Linkolnas) šliejasi puošnusis stilius, kuriam būdinga ilgi chorai dvasininkams ir iš Prancūzijos perimti masyvūs langai (Eksterio, Velso kat.). XV a. iškyla vad. statmenoji gotika (krl. koledžo koplyčia Kembridže). Anglų ir normandų gotikai skirtina Tronheimo katedra **Norvegijoje.**

Vokietijoje gotiką pradeda centriška Dievo Motinos b. Tryre ir halinė Šv. Elžbietos b. Marburge. Strasbūro (Štrasburgo) ir Kelno katedros pereina ir į brandžiąją gotiką. Šiaurėje reiškiasi plytų gotika (cistersų b. ir kt. statinių stilius Chorine, Doberane). Š. Vokietijai ir Skandinavijai būdinga halinių bažnyčių erdvė (Vyzenkirchė Suste, Marijos b. Gdanske). Vėl. gotikoje šviesos ir šešėlių kaita (Šv. Lauryno b. Niurnberge) stengiamasi pasiekti tapyb. poveikio. Gotika plinta Olandijoje (med. cilindr. skliautai), Iberijos p-lyje ir Italijoje.

Statybos b-ja jungia vienoje statyboje dirbančius mūro meistrus; ji kaip savo paslaptį perteikinėja techn. patyrimą, metodus, proporcijų dėsnius, atlieka katedros skulpt. darbus.

Skulptūra, siekianti įkvėpimo ir sužmoginimo, glaudžiai siejasi su architektūra (Senli, Šartras). Būdingi bruožai: idealizavimas (Prancūzijoje vaizduojami gražūs žmonės remiantis antikos pavyzdžiais); natūralizmas kartu su siekimu sudvasinti (kenčiantis Kristus, Marija motina madona). Sienų tapyba traukiasi į pasauliet. kasdienius statinius. Reikšmingas darosi **vitražas,** užpildantis vidaus erdvę spalvinga šviesa (Šartras: 146 langai su 1359 scenomis). Pradedama tapyti ant medžio lentų ir drobės.

Brandžiųjų viduramžių valst. santvarka. Prancūzijoje (p. 159) ir Anglijoje (p. 161) ištikimybė tik vienam senjorui, valdinių priesaika ir laisvų. sostui priklausančių lenų buvimas stiprina krl. valdžią, o Vokietijoje krl. valdžia menksta; ją silpnina: lenų įstatymai (KONRADO II, 1037; LOTARO III, 1136), pagal kuriuos vasalų lenai yra paveldimi ir neatimami; **privalomoji leno nuoma,** verčianti po metų likusį laisvą pasauliet. fiursto leną vėl atiduoti kaip leną, nepadidinant krl. domeno, alodinės valdos didėjimas (valst. lenai dėl registro klaidos dažnai virsta niekam nepriklausančia savastimi). Anglijoje ir Prancūzijoje didėja centralizacija, o Vokietijoje – feod. susiskaldymas; jo negali sustabdyti ir vadinamoji **kar. skydų rikiuotė** (rangai lenų hierarchijoje): karalius – I skydas, bažn. k-ščiai – II, pasauliet. fiurstai – III, laisvieji feodalai – IV, posėdininkai ir ministerialai – V, jų pavaldiniai – VI, likusieji galintys tarnauti riteriais – VII.

Bajorija. D. lenininkų, turinčių paveldėjimo teisę ir kilusių iš giminінės sen. germ. d-menės, frankų krl. pareigūnų bei sosto vasalų **(aukšt. bajorijos),** galia remiasi iš seno turimomis grafystėmis ir valdomis. Greta sen. grafysčių (tapusių paveldimais lenais), kurių ribos dėl paveldėjimo, dalybų ir užkariavimų nesutampa su sen. apygardomis (gaujomis), yra n. grafysčių, alodinių žemės valdų (su pilimis centre), kurių galia remiasi jų imunitetu ir teismingumu, įgytais vyskupijų ir vienuolynų pastangomis. Be šios d-menės, yra **žem. bajorija:** Anglijoje ir Prancūzijoje **ligesiai** *(homines ligii),* Vokietijoje **ministerialai** (žem. krl. pareigūnai, d. žemvaldžių ir sosto vasalų vasalai). Sąžiningai vykdydami savo pareigas ir vadovaudami savo valdiniams, dalyvaudami dvaro tarnyboje ir karo žygiuose (tik be rankų darbo), jie įgyja teisių, tampa iš nelaisvų laisvais, o laisvieji įgyja ir **ministerialitetą.** Lenų paveldėjimas ir sugebėjimas tarnauti riteriu leidžia iš kar. amatininkų (raitelio ginklininkų) padėties pereiti (Štaufenų laikais) į prigimtinį **riterijos** luomą. Europos bajorija suskyla į aukštąją ir žemąją – ponus ir riterius (Vokietijoje), lordus ir džentrius (Anglijoje), baronus ir ševaljė (Prancūzijoje), grandus ir hidalgus (Ispanijoje).

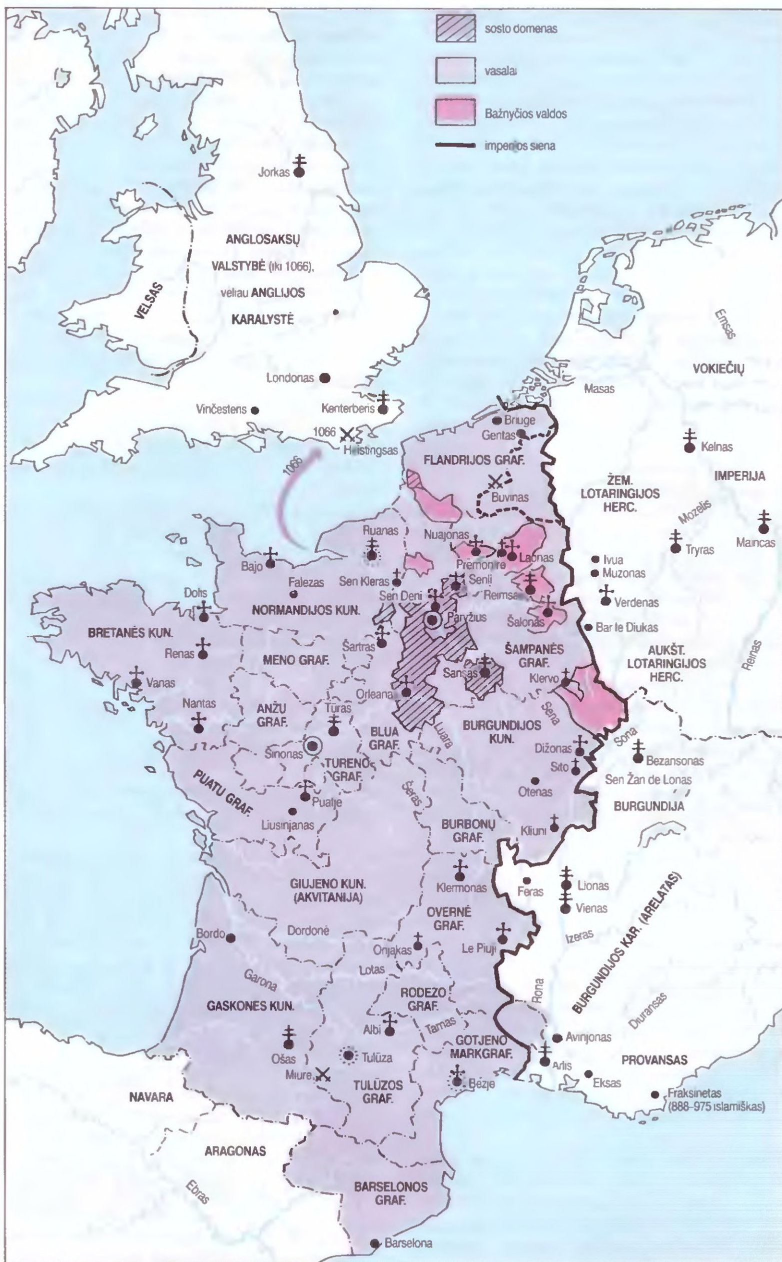
Riterija. BONICO SUTRIEČIO kn. *Liber de vita christiana* (~1090) suformuluoja krikšč. riterio *(miles christianus)* kodeksą; jame riteris raginamas būti pasiaukojęs savo senjorui, atsisakyti grobio, pašvęsti senjorui gyvenimą, kovoti už *Res publicae* gerovę, kariauti prieš eretikus, ginti varguolius, našles ir našlaičius, laikytis senjorui pažadėtos ištikimybės. Šiuos uždavinius ir riterio svarb. dorybes (šaunumą, teisingumą, išmintingumą ir santūrumą – pagal ALEKSANDRO D., KAROLIO D. pavyzdžius) nuolat apdainuoja riteriškosios dvaro k-ros poezija, kurianti pakylėtą meninį visuomenės paveikslą. Poezijos pagrindas – tarnavimas moteriai. Epikoje tai rodoma kaip riterio veikla (turnyrai, dvaro šventės, nuotykiai), lyrikoje – meilė, sielų ryšys, dvas. simpatija, ištikimybė savo damai. Tarp reikalavimų ir tikrovės ryšku prieštara. Poetai dainiai (Provanso trubadūrai, Š. Prancūzijos truverai, vok. minezingeriai) yra vyrai riteriai, o klausytojai – senjorai ir ištekėjusios senjoros.

Prancūzijoje KRETJENAS DE TRUA 1160–90 sukuria savo d. kurtuaz. romanus: „Erekas“, „Kližesas“, „Lanselotas“, „Ivenas“, „Persevalis“; I trubadūras – GIJOMAS IX DE PUATJĖ (1071–1127).

Minezangas Vokietijoje suklesti REINMARO FON HAGENAU, HEINRICHO FON MORUNGENO (1190–1200) ir VALTERIO FON DER FOGELVEIDĖS (~1190–1230) kūryboje. Žymiausi kurtuaz. epikos kūrėjai: HEINRICHAS FON FELDEKĖ („Servatijus“, ~1170; „Eneitas“, ~1190), HARTMANAS FON AUJĖ („Grigalius“, „Vargšas Heinrichas“, 1190–1200; „Iveinas“, ~1205), VOLFRAMAS FON EŠENBACHAS („Parcifalis“, ~1210), GOTFRYDAS ŠTRASBURGIETIS („Tristanas“, ~1210). ~1200 susiklosto „Nibelungų giesmė“, ~1220 „Skundas“, ~1240 „Gudrūna“. XIII a. II pusės herojiniai epai: „Hugdytrichas“, „Volfdytrichas“, „Varnų mūšis“, „Rožių sodas“, „Lauryna“ ir kt.

Teisė. EIKĖ FON REPKOVAS **„Saksų veidrodyje“** (tarp 1220 ir 1230) užrašo vok. paprot. teisę drauge su žemės ir leno teis. normomis. **„Švabų veidrodis“** (~1275) tęsia nebaigtą „Vok. veidrodį“ („Saksų veidrodžio“ vertimas į p. vok. k.). ◊ **Bolonija** ~1088 tampa rom. teisės studijų centru. Susiklosto teisės m-la. XIII a. pradedama perimti rom. teisė, visų pirma Anglijoje, Prancūzijoje ir Vokietijoje (p. 185).

Vokietijoje imta skelbti žemės taiką; ji grindžiama Dievo taika ir yra nukreipta pirmiausia prieš vaidus, kurių niekada negalima visai uždrausti (žemės taiką skelbia HENRIKAS IV, FRYDRICHAS I BARBAROSA, FRYDRICHAS II). Žemės taikos nurodymai turi ir baudž. tikslų (pirmieji netobuli baudž. įstatymai).

Prancūzija Kapetingų laikais

Kapetingų iškilimas

987–996 Hiugas Kapetas (iš *cappa* – paltelis), HIUGO D. sūnus, karaliumi išrinktas ir karūnuotas remiant imp. TEOFANIJAI; jį veikia draugystės su vokiečiais šalininkas Reimso arkivysk. ADALBERTAS. Jo įpėdiniai ROBERTAS PAMALDUSIS [996–1031]; HENRIKAS I [1031–60]; PILYPAS I [1060–1108] tituluojasi frankų karaliais *(rex Francorum)*, bet tėra pseudokaraliai. Kapetingų iškilimą pradeda tik

1108–37 LIUDVIKAS VI STORASIS, pajungęs krl. domenui nepaklusnius vasalus ir reguliuodamas investitūrą, kaip PILYPO I bendravaldis, užmezgęs pranc. karalystės ryšius su popiežiais (apsauga nuo Vokietijos). Jo patarėjas Sen Deni abt. SIUGERAS [1122–51] sukuria centr. administraciją ir per savo draugą BERNARDĄ KLERVIETĮ užmezga krl. ryšius su nauju vienuolių ordinu. Kryžiaus karai, per kuriuos prancūzai jaučiasi esą „išrinktuoju Dievo įrankiu“ *(gesta Dei per Francos)*, ir Vok. imp. HENRIKO V, Anglijos krl. HENRIKO I s-ko (p. 148),

1124 užpuolimas sukelia **pranc. nac. jausmą.** Įsteigiama krl. aukso vėliava *(Auri flamma)*.

1137–80 LIUDVIKAS VII (vedęs ELEONORĄ DE PUATU, Akvitanijos paveldėtoją) dalyvauja II kryžiaus žygyje (p. 151). Jį pavaduojantis abt. SIUGERAS žygio išlaidoms padengti įveda tiesioginį visuot. mokestį. ◊ Išsiskyrusi su LIUDVIKU VII (1152) ELEONORA išteka už Normandijos k-ščio, Anžu, Meno ir Tureno grf. HENRIKO ir atsineša kraičio Akvitaniją (Puatu, Giujeną, Gaskonę). HENRIKAS 1154 tampa Anglijos karaliumi.

1180–1223 Pilypas II Augustas baigia vaidus su Anžu v-be, valdoma JONO I (p. 161).

1202 JONAS I BEŽEMIS PILYPO II pradėtoje prieš jį byloje paskelbiamas praradęs savo leną. PILYPAS II užkariauja sritį šiauriau Luaros. 1024 kapituliuoja Ruanas.

1212 s-ga su Štaufenu FRYDRICHU II (p. 173) prieš JONĄ I, imp. OTONĄ IV (iš Velfų) ir Flandrijos didikus.

1214 mūšyje prie Buvino PILYPAS II nugali savo priešus. Šinone sudaroma 5 m. taika su JONU I. Anglų valdos šiauriau Luaros lieka PILYPO II rankose ($^1/_3$ Prancūzijos – sosto domenas).

1209–29 Albigiečių karai P. Prancūzijoje. Tulūzos grf. RAIMUNDO VII pažui nužudžius pop. legatą PETRĄ DE KASTELNO, pop. INOCENTAS III skelbia kryžiaus žygį. Lesterio grf. SIMONO DE MONTFORT'O vadovaujama k-menė 1209–18 užkariauja Provansą. 1209 užima ir sudegina Bezjė. SIMONAS 1213 prie Miurė nugali RAIMUNDĄ VI ir jo svainį Aragono krl. PETRĄ II. 1218 žūva SIMONAS, RAIMUNDAS VI atsikariauja savo kraštą.

1223–26 LIUDVIKAS VIII paveldi Prancūziją (karūnuojamas Reimse). Jis atima iš anglų Puatu ir Sentonžą (1224), užkariauja Avinjoną (1226) ir Langedoką.

1226–70 Liudvikas IX Šventasis.

1229 Paryžiaus sutartis užbaigia Albigiečių karus. Tulūzietis RAIMUNDAS VII atiduoda sostui Albi žemės dalį tarp Tarno ir Ažu, Kjerzi šiaurę ir Narbono k-štystę. Likusias valdas po jo mirties (1249) paveldi duktė JOANA, ištekanti už LIUDVIKO VIII 3-ojo sūnaus ALFONSO PUATJIEČIO. Jos valda 1271 irgi atitenka sostui: iki 1202 buvęs grynai vidaus kraštu sosto domenas pasiekia Viduržemio j. ◊ Grįžęs iš kryžiaus žygio (p. 153), LIUDVIKAS IX numalšina Anglijos paremtą baronų maištą ir nugali HENRIKĄ III (p. 161).

1259 Paryžiaus taika HENRIKAS III turi atsisakyti Normandijos, Meno, Anžu ir Puatu, o Giujeno k-štystės (Akvitanijos) senjoru pripažinti pranc. karalių. Imp. FRYDRICHUI II mirus (1250), LIUDVIKAS IX yra galingiausias V. Europos valdovas („vyr. arbitras“).

Valstybinė santvarka

Prancūzijos krl. galios pagrindas – sosto domenas. Po feod. susiskaldymo XI a. atsiranda didelės sritys ir sr. v-bės su išplėtotu įstaigų tinklu bei įgudusia administracija. Iš jų karalystė sukuria stiprią centr. valdžią („koncentr. koncentracija“). Išplėtojus leninę teisę, feod. piramidės viršūnėje atsiduria karalius. Šalis feodalizuojama, likę laisvi lenai atitenka sostui, vasalai (*homines ligii*, ligesiai) įsipareigoja būti ištikimi vien savo senjorui, bet tik taip ir tiek, kad nenukentėtų ištikimybė karaliui *(rex – dominus ligius ante omnes)*. Centr. valdymą sustiprina parlamento (aukšč. teismo) įkūrimas, pareigūnų branduolio sudarymas. Tiesiog. mokesčiai *Taille* (pinigai bendriems reikalams) apskaičiuojami iš anksto pagal turtą ir pajamas. Sudaromas v-bės ūkio fin. planas (biudžetas). Fin. ir kar. sumetimais stiprinami miestai, jiems teikiamos komunal. privilegijos.

Anglija ir Prancūzija XI–XIII a.

1066–87 Vilhelmas Užkariautojas po mūšio prie Heistingso 1066 Vestminsteryje karūnuojamas karaliumi ir iki 1071 užkariauja visą Angliją. Anglosaksų d-menė po daugelio sukilimų praranda savo valdas.

1088 sudaroma vad. **„Paskut. teismo knyga"** *(Domesday book),* žemės kadastras, visų valdų sąrašas su met. pajamų duomenimis.

1086 valdinių priesaika Solsberyje: kitos žemesniųjų vasalų ištikimybės priesaikos neatleidžia nuo ištikimybės karaliui (plg. p. 159). Feod. piramidės viršūnėje yra karalius su patariamąja didikų taryba *(Curia regis).*

1087–1100 VILHELMAS II RUDASIS. Jo vyr. brolis ROBERTAS TRUMPAKELNIS gauna Normandijos k-štystę. VILHELMUI mirus, karūnuojasi karaliumi

1100–35 HENRIKAS I, j. brolis. Jis prie Tinšebrė 1106 nugali ROBERTĄ TRUMPAKELNĮ ir vėl sujungia Normandiją su Anglija.

1107 Vestminsterio konkordatas užbaigia investitūros ginčą (p. 148). ◊ Karalius priverčia d-menę

1127 pripažinti sosto įpėdine savo dukterį MATILDĄ (imp. HENRIKO V našlę; p. 148). Ji išteka už Anžu grf. ŽOFRUA (1128), kuris pagal savo šalmo papuošimą pražirnio šakelę vadinamas PLANTAGENETU. HENRIKO I laikais įsteigiami Atskaitomybės rūmai, kuriems šyrų šerifai (p. 129) per Velykas ir Mykolines atsiskaito už savo įplaukas (nuompinigių ir feod. pajamų apyskaitos, nuo 1130–31 *pipe rolls* – kandiklio pavidalo ritinėliai). Iš vikingams mokėtos duoklės (danų pinigų) išsirutulioja bendrasis valst. mokestis.

1135–54 STEPONAS BLUA. MATILDAI išsilaipinus Anglijoje (1139), prasideda anarchijos (pil. karų) laikotarpis, sustiprėja d-menė ir Bažnyčia.

1154–1399 Anžu-Plantagenetų dinastija.

1154–89 Henrikas II. Karaliumi tampa STEPONO 1153 pripažintas sosto paveldėtoju. Jo pranc. valdos (Normandija, Bretanė – pagal motiną; Anžu, Menas, Turenas – pagal tėvą; Akvitanija – iš ELEONOROS; p. 159) su Anglija sudaro Anžu v-bę.

1164 Klarendono konstitucijos atkuria krl. teises: nusikaltusius dvasininkus teisia bažn. teismas, o baudžia pasaulietinis, ribojamos dvasininkų apeliacijos į Romą. THOMAS BECKETAS, HENRIKO II kancleris (1155), Kenterberio arkivyskupas, pasipriešina ir už tai nužudomas (1170). 1174 HENRIKAS atgailauja prie jo kapo.

1171 pradedama užkariauti Airiją.

1173–74 sukyla HENRIKO II sūnūs. HENRIKAS įkuria krl. teismą *(Curia regis,* nuo HENRIKO III laikų *Bancum regis)* ir 1178 Vestminsteryje įsteigia nuolatinius Teismo rūmus su 5 tarėjais ir sutvarkytu tardymu bei bylų nagrinėjimu. Prisiekusiuosius renka žmonės. Pamažu susiklosto bendroji anglų teisė *(Common law).* **Atskaitomybės rūmai** virsta fin. teismo rūmais; šerifas lieka krl. pareigūnu.

1189–99 RIČARDAS I LIŪTAŠIRDIS, grįžęs iš kryžiaus žygio (p. 151), nustumia savo maištingąjį brolį JONĄ I BEŽEMĮ. RIČARDUI žuvus prie Šaliu pilies, sostą užima

1199–1216 JONAS BEŽEMIS. Jis praranda pranc. valdas, išskyrus Giujeną (p. 159), ir per konfliktą su INOCENTU III (p. 149) 1209 ekskomunikuojamas. Dėl gresiančios PILYPO II AUGUSTO invazijos į Angliją JONAS nusileidžia (pripažįsta STEPONĄ LANGOTONĄ Kenterberio arkivyskupu) ir 1213 priima Angliją, kaip leną, iš popiežiaus. Liusinjanams (giminė Puatu) pralaimėjus,

1214 mūšyje prie Buvino (p. 159) sumušami JONO sąjungininkai. Po Šinono taikos (prarastos visos valdos šiauriau Luaros) sukyla bajorija. Ranimedėje prie Vindzoro JONAS priverstas pasirašyti

1215 06 15 Didžiąją laisvių chartiją: karalius turi laikytis „sen. teisės" ir raštu patvirtinti baronų teises (feod. priešteros teisė). Greta pagr. idėjų (bažn. teisių gynimas ir kt.) yra ir pavienių reikalavimų, galiojančios feod. teisės išlygų.

1216–72 HENRIKAS III. Sustiprėja Bažnyčia. Kurija vykdo beatodairišką mokesčių politiką, į aukšč. valst. tarnybas kviečiami favoritai iš P. Prancūzijos, reikalaujama mokesčių Sicilijos ir Vokietijos sostams įgyti. Tai paskatina

1258–65 baronų sukilimą. HENRIKAS III, SIMONO DE MONTFORT'O (albigiečių nugalėtojo 3-ojo sūnaus; p. 159) vadovaujamos opozicijos spaudžiamas, turi priimti

1259 Oksfordo provizijas: prie karaliaus pristatomi 15 baronų, valdymo patarėjų ir kontrolierių. HENRIKAS III sudaro s-gą su LIUDVIKU IX (1259 Paryžiaus taika, p. 159) ir popiežiumi, kuris atleidžia jį nuo provizijų priesaikos (1261). Po to, kai LIUDVIKAS IX, kaip arbitras, paskelbia provizijas negaliojančiomis (Amjeno indėlis, 1264), SIMONAS DE MONTFORT'AS, vadovaudamas žem. bajorijai ir miestiečiams, sumuša karalių

1264 Lujiso mūšyje. Sudaroma regentų taryba ir sušaukiamas parlamentas: po 2 riterius iš grafystės ir po 2 piliečius iš kiekvieno miesto. HENRIKO III s. EDUARDAS

1265 Ivšemo mūšyje nugali SIMONĄ DE MONTFORT'Ą (jis žūva).

Knuto Didžiojo valstybė XI a.

Valdemaro II Nugalėtojo valstybė

~900 Skandinavijoje susikuria pirmosios v-bės, valdomos karalių. Kad išaukštintų ir sustiprintų savo valdžią, jie priima krikščionybę.

Danija (935–1286)

~935–945 krl. Gormas Senasis iš Jutlandijos užkariauja švedų vikingų Haitabu (Šlėzvigo v-bę). Valdant jo s. Haraldui Mėlyndančiui (pasikrikštija ~960), įsteigiamos Ripeno, Orhuso ir Šlėzvigo vyskupijos (948). Otono II 974 nugalėtą Haraldą išveja sūnus Svenas Gabelbartas, kuris valdo

985–1014. Jis pakrikštija Daniją ir 994 ima kariauti su anglosaksais. Jo sūnus

1016–35 Knutas D., įveikęs Edmundą, pripažįstamas karaliumi Londone (p. 129). Mirus broliui Haraldui, tampa ir Danijos karaliumi (1019). 1028 užkariaujama Norvegija. Anglosaksų kunigai misionieriauja ir sukuria Bažnyčią.

1104 įsteigiama Lundo arkivyskupija. Dėl sosto sąmyšių nusilpusi Danija XI–XII a. dažnai tampa Vok. imperijos vasale.

1157–82 valdant Valdemarui I D., Danija tampa d. v-be. Jis su Roskildės vysk. Absolonu pajungia p-jas (statomos pilys), o su Henriku Liūtu

1160–64 kariauja prieš venedus. 1163 užkariauja Riugeną. Kyla Bažnyčia ir d-menė, smukdoma valstietija.

1182–1202 Knutas IV veda Henriko Liūto d. Gertrūdą, atsisako vasalystės, 1184 užkariauja Pamarį (Pomeraniją; 1185 Boguslavas Pamarėnas prisiekia ištikimybę). Jo brolis Šlėzvigo hrcg. Valdemaras 1201 užkariauja Holšteiną su Liubeku ir Hamburgu.

1202–41 Valdemaras II Nugalėtojas užkariauja Lauenburgą ir Norvegiją, R. Pamarį, Estiją ir Kuršą. Iš Frydricho II įgyja žemių į r. nuo Elbės. Jam patekus į Svėrino grf. Henriko nelaisvę (1223–25), Danija netenka šių užkariavimų.

1227 mūšyje prie Bornhiovedo Š. Vokietijos fiurstai ir Liubekas nugali Valdemarą II. Baltijoje įsigali vok. pirkliai, žlunga danų dominavimas.

1259–86 Eriką V Glipingą, Valdemaro vaikaitį, danų Didžioji chartija (1282) įpareigoja kasmet sušaukti prelatų, baronų, dvariškių susirinkimą įstatymams leisti: apribojama krl. valdžia ir auton. žemių tarybos (tingai).

Norvegija (~900–1280)

~900 Haraldas Gražiaplaukis, kilęs iš Inglingų giminės, sukuria d. karalystę. Valdant Olafui Trigvasonui (995–1000) ir Olafui Šv. (1016–28), įvedama krikščionybė (iš dalies prievarta).

1035–47 Magnusas Gerasis. Jis karaliumi tampa, išvarius Knuto D. s. Sveną.

1047–66 Haraldas Hardrada; jis žūva bandydamas užkariauti Angliją. (p. 129). Jo įpėdiniai įsteigia vyskupijų. Skatinama mst. plėtra.

1130–1240 dėl sosto vaidų vyksta pil. karai.

1152 įsteigiama Nidaroso (Tronheimo) arkivyskupija.

1164 Bergeno valst. susirinkimas: vyskupai reikalauja teisės dalyvauti krl. rinkimuose. Prieš dvasininkus sukyla birkenbeineriai, vadovaujami

1184–1202 Sveryro; jis kovoja su baglarais (kreivalazdžiais) ir priverčia vyskupus jį karūnuoti; nepaisydamas Inocento III interdikto, kuria stiprią krl. valdžią.

1217–63 Hokonas, Sveryro vaikaitis, žūva Meno saloje kovodamas dėl Hebridų.

1261 prijungiama Grenlandija, 1262–64 Islandija.

1263–80 Magnusas Lagobetyras (Įstatymų tobulintojas) parduoda Hebridus Škotijai (1266) ir baigia ginčą su Bažnyčia (1277), kuri išlaiko savo teismingumą ir laisvai skiria savo pareigūnus.

Švedija (995–1290)

995–1022 Olafas Skiotkonungas iš Upsalos din. 1008 pasikrikštija. Jo sūnums mirus, valdo Stenkilių dinastija; jos laikus žymi ilgos kovos tarp krikšč. gautų ir pagonių svionų (Uplande), kurios baigiasi tik ~1125 (išmiršta Stenkiliai).

1130–56 Sverkeris V. pradeda Sverkerių din. Pakviečiami cistersai. Uplando svionai 1208 nuverčia Sverkerį J. ir iškelia Eriką Knutsoną.

1164 įsteigiama Upsalos arkivyskupija. > 50 m. vykusi Sverkerių ir Erikų kova dėl sosto baigiasi jiems išmirus (1222, 1250).

1250–66 valdo Jarlas Birgeris iš Folkungų giminės. Draugiški santykiai su Norvegija ir Danija. Įgyjama P. Suomija. Vok. Hanza gauna prek. privilegijų. Kuriasi miestai. Leidžiama daug įstatymų.

1275–90 Magnusas Ladulas (Kluono spyna: gina valstiečius nuo bajorų). Iš didžiažemių valstiečių randasi bajorija.

1279 Alsnio statutu raiti kariai atleidžiami nuo mokesčių.

Štaufenų imperija 1125–1254

1125–37 LOTARAS ZUPLINBURGAS valdo krl. rinkimuose nugalėjęs Štaufeną FRYDRICHĄ II. INOCENTAS II Romoje karūnuoja jį Šv. Romos imperijos imperatoriumi. Proteguojamos fiurstų giminės Vokietijos r. pasienyje (p. 171). Dėl HENRIKO IŠDIDŽIOJO santuokos su LOTARO d. GERTRŪDA Saksonijoje įsigali Velfai. LOTARUI mirus, jo alodai ir Saksonijos hercogystė atitenka HENRIKUI IŠDIDŽIAJAM.

Štaufenų imperija

1137–52 KONRADAS III. Saksonija atiduodama ALBRECHTUI LOKIUI, Bavarija Austrijos mgrf. BABENBERGUI LEOPOLDUI IV. Pagal

1142 Frankfurto taiką HENRIKAS gauna Saksonijos hercogystę, o ALBRECHTAS LOKYS – Š. marką kaip kompensaciją, Austrijos mgrf. HENRIKAS II JAZOMIRGOTAS – Bavariją. Nesėkmingai baigiasi II kryžiaus žygis (p. 151). KONRADAS susitaiko su HENRIKU LIŪTU, kuris Venedų kryžiaus žygiu (p. 171) priverčia bodričius mokėti duoklę (1147).

1152–90 Frydrichas I Barbarosa sureguliuoja Štaufenų ir Velfų santykius. Dėdei VELFUI VI dovanoja Tuscijos markgrafystę ir Spoleto k-štystę, pusbroliui HENRIKUI LIŪTUI Bavarijos hercogystę. HENRIKUI II JAZOMIRGOTUI kompensuojama Austrijos hercogystė.

Frydricho I politika Italijoje

1153 Konstanco sutartis: FRYDRICHAS I pažada pop. EUGENIJUI III paramą prieš romiečius ir normandus, o pop. pasižada karūnuoti jį imperatoriumi.

1154–55 I žygis į Italiją. FRYDRICHAS išduoda ARNOLDĄ BREŠIETĮ, o pop. HADRIJONAS IV [1154–59] karūnuoja jį imperatoriumi (1155). Neužpuolus normandų, popiežius Benevento taika 1156 priima į savo vasalus Sicilijos krl. VILHELMĄ I [1154–66; su Sicilija, Apulija ir Kapuja].

1157 10 Bezansono reichstage pop. legatas kardinolas ROLANDAS BANDINELLI susiginčija su kancleriu RAINALDU VON DASSELIU [1156–67; 1159 Kelno arkivysk.] dėl žodžio *Beneficium* imp. karūnos atžvilgiu (feodas: lenas ar geradarystė).

1158–62, per II žygį į Italiją, FRYDRICHAS I

1158 11 Ronkalijos Laukų reichstage pareikalauja iš miestų-valstybių grąžinti sostui jų pasisavintus imp. turtus bei regalijas, pripažinti imp. pareigūnus. Per

1159 pop. rinkimus išrenkami ALEKSANDRAS III [1159–81] ir VIKTORAS IV [1159–64]. Pastarąjį Pavijos sinode 1160 pripažįsta imperatorius. V. Europa skyla į dvi stovyklas (iki 1177). Schizmos nepašalina ir Prancūzijos krl. LIUDVIKO VII susitikimas su FRYDRICHU I prie Sen Žan de Lono.

1163 III žygis į Italiją: Veronos miestų s-ga.

1165 Viurcburgo reichstage RAINALDAS VON DASSELIS pareikalauja su priesaika nepripažinti ALEKSANDRO III.

1166–68 IV žygis į Italiją: RAINALDAS VON DASSELIS nugali prie Tuskulo. Maro protrūkis (miršta RAINALDAS) priverčia k-menę grįžti. Susikuria **Lombardijos s-ga** (lyga); ji susijungia su Veronos s-ga (s-gos tvirtovė – Alesandrija).

1174–78 V žygis į Italiją: nesėkminga Alesandrijos apgula, HENRIKAS LIŪTAS atsisako atsiųsti k-menę (susitikimas Kjavenoje). Nepavykus sudaryti separat. taikos su Lombardija ir pralaimėjus

1176 prie Lenjano, FRYDRICHAS sudaro Ananjo preliminar. taiką su pop. ALEKSANDRU, o

1177 Venecijos taiką, t. y. paliaubas su Lombardija ir Sicilija. Iki galut. sureguliavimo naudojamasi MATILDOS turtais. Susitaikoma su popiežiumi.

1183 Konstanco taika su Lombardija: pripažįstama Lombardijos lyga. Išrinktų pareigūnų investitūrą atlieka imperatorius. Vidaus regalijos priklauso miestams.

1178–80 Henriko Liūto byla: imp. dvaro teisme Saksonijos didikai kaltina hercogą žemės taikos pažeidimais. Kadangi neatvyksta, jis pasmerkiamas ir per II valst. bylą netenka imp. lenų (Bavarijos ir Saksonijos). Saksonija atitenka Anhalto grf. BERNHARDUI, Bavarija OTONUI FON VITELSBACHUI. Štirijos marka tampa savarank. hercogystė. Kelno arkivyskupas gauna hrcg. titulą ir dalį Engerno (Gelnhauzeno reichstagas). Po Imperijos karo (1180–81) HENRIKAS 1181 pasiduoda, išlaiko paveldimąsias Braunšveigo ir Liuneburgo valdas (ištremiamas į Angliją). Jo vasalai Meklenburgas ir Pamarys tampa tiesioginiais imp. vasalais, Liubekas – imp. miestu.

1184–86 VI žygis į Italiją: FRYDRICHO I s-ga su Milanu. HENRIKAS VI Milane karūnuojamas Italijos karaliumi ir veda KONSTANCIJĄ SICILIETĘ. Pop. URBONAS III [1185–87] daro s-gą su Š. Vokietijos fiurstų opozicija.

1187 FRYDRICHAS I Tule daro s-gą su Prancūzijos krl. PILYPU II AUGUSTU (p. 159): prasideda Štaufenų ir Kapetingų s-ga prieš Velfus ir Anžujiečius.

1188 reichstagas Vormse. FRYDRICHAS I imasi kryžiaus žygio (p. 151).

Frydricho I galios šaltiniai: Štaufenų ir imp. domenai, Aukšt. Burgundija, kurios paveldėtoją BEATRIČĘ jis 1156 veda ir 1178 karūnuojamas Burgundijos karaliumi.

Lenkija X–XI a.

Dalinės lenkų k-štystės ir vokiečių kolonizacija rytuose XII–XIII a.

Lenkija iki 1320
Lenkų gentys anksti sukuria savo v-bę, ir ji iš karto susiduria su vok. politika.

960–992 Mieška I iš Piastų din. Vedęs čekų princesę DUBRAVKĄ, 966 pereina į krikščionybę. Lenkija virsta krikšč. v-be su vyskupija Poznanėje. Po atsimetusio OTONO I vasalo sakso WICHMANNO antpuolių (963, 967) sutariama dėl taikos. MIEŠKA tampa „imp. draugu" (asm. ištikimybė be vasaliteto). 985 jis prisiekia OTONUI III, bet savo šalį paveda pop. globai.

992–1025 Boleslovui I Narsiajam, MIEŠKOS sūnui, valdant, nusistoja draugiški santykiai su Vok. imperija (universalus OTONO III krikšč. imperatorystės supratimas). Jo d. REGINLINDĖ išteka už Meiseno mgrf. HERMANO I. Užkariaudama Krokuvą ir pajungdama pavyslio gentis, Lenkija įtvirtina savo vyravimą tarp v. slavų.

1000 įsteigiama Gniezno arkivyskupija, kaip Lenkijos bažn. p-ja (Vroclavo, Krokuvos, Kolobžego vyskupijos). OTONAS III, kaip piligrimas prie vysk. ADALBERTO PRAHIŠKIO kapo, dalyvauja jo kanonizavime.

1002 BOLESLOVAS I nusisuka nuo krikšč. imperijos idėjos ir varo lenk. politiką prieš Čekiją ir Vok. imperiją.

1003–18 susikivirčijama su Vok. imperija. Lenkų vadovaujamos v. slavų v-bės koncepcija prieštarauja Vok. r. politikai. Kovojama dėl liutičių, Lužicos, Meiseno markos ir Čekijos.

1013 BOLESLOVAS I pripažįsta Vokietijos krl. siuzereniteto.

1018 Bauceno taika: BOLESLOVAS I išlaiko Lužicą ir Milčanų žemę, kaip Vok. imperijos lenus (p. 143).

1024, dėl sosto sąmyšių užėmęs Kijevą, BOLESLOVAS karūnuojasi karalium.

1025–34 Mieška II, 1018 vedęs OTONO II vaikaitę, dėl savo opozicijos KONRADUI II turi atsisakyti krl. karūnos ir pripažinti Vokietijos krl. siuzereniteto (1033). Netenka Pamario (Pomeranijos), Lužicos bei žemių tarp Vyslos ir Bugo.

1037–58 Kazimieras I. Sukyla pagonys. Puldinėja Čekija (p. 169). Ji išveža į Prahą šv. ADALBERTO palaikus ir aneksuoja Sileziją (1038). Išvarytas KAZIMIERAS sugrįžta į tėvynę vokiečių padedamas. Bažnyčia (dvasininkai vokiečiai) ir v-bė atkuriama iš n. sostinės Krokuvos (iš D. Lenkijos iniciatyvą perima M. Lenkija). HENRIKAS III 1054 sugrąžina Sileziją.

Iki 1138 centralizuotą Lenkijos k-štystę sėkmingai valdo k-ščio įgalioti kaštelionai. Dėl vok. teisės įtakos imunitetus gauna Bažnyčia ir didikai, t. y. buvę k-ščio valdininkai ir palyda. Bajoriją sudaro **magnatai ir šlėkta** (riteriai).

1058–79 Boleslovas II dėl prieš jį nukreiptos koalicijos (HENRIKAS IV, Čekija, Rusia) imp. ir pop. ginče palaiko GRIGALIŲ VII. 1076 jis karūnuojamas karaliumi, bet netrukus jį nuverčia dvasininkai ir didikai.

1079–1102 VLADISLOVAS HERMANAS.

1102–06 ZBIGNIEVAS.

1106–38 Boleslovas III. Sutvirtina savo galią 1121 nukariaudamas Pamarį (Pomeraniją) bei sritis tarp Oderio ir Elbės (vysk. OTTO VON BAMBERGO 1124–25 ir 1128 misijos). 1135 pripažįsta (su Vakarų Pamariu) Vokietijos karaliaus siuzereniteto ir savo vasalystę.

1138 įvedamas senjoratas: vyr. Piastaitis gauna aukšč. valdžią ir Krokuvos sostamiestį, kiti tampa Silezijos, Mozūrijos, Kujavijos, D. Lenkijos ir M. Lenkijos r. dalies (su Sandomiežu) k-ščiais. Vienybės sustiprinti nepavyksta. Lenkų vienybės idėją puoselėja tik Bažnyčia ir didikų giminės.

1146 VLADISLOVĄ, BOLESLOVO III vyr. sūnų, išvaro broliai, bajorų padedami. Jis pabėga pas svainį KONRADĄ III.

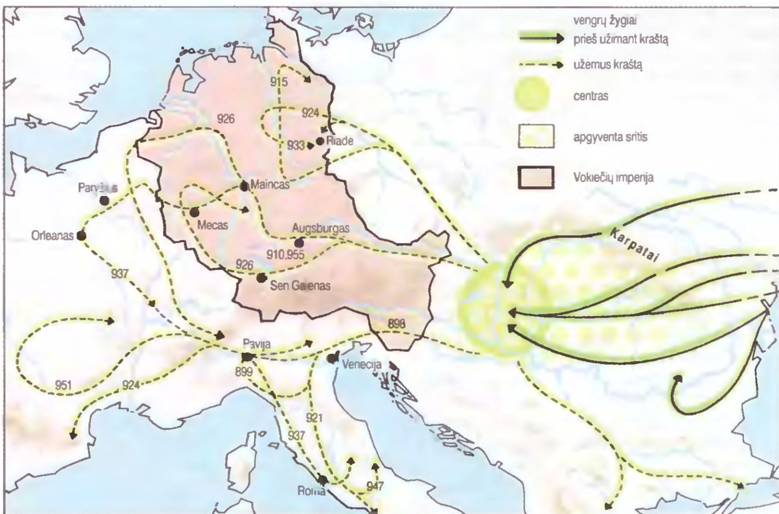
1180 lenkų k-ščių ir vyskupų susirinkimas Lenčicoje panaikina senjoratą ir įtvirtina dvasininkijos p-gijas. Vienybės nepasiekiama, išlieka Piastų k-štystės. Bet Krokuvos dominavimas tebėra vieningos v-bės atkūrimo prielaida.

1241 mongolų antpuolis: nors ir laimėję Legnicos mūšį, jie pasitraukia.

1295 Pšemislas II, D. Lenkijos k-štis, karūnuodamasis karaliumi Gniezne, bando atkurti vienybę, bet 1296 nužudomas.

1300–05 VACLOVAS II ČEKAS, Bažnyčios ir vok. padedamas, tampa karaliumi. Išmirus Pšemislidams (1306), nugalėjęs dalinius k-ščius, Krokuvoje karūnuojamas karaliumi.

1320 VLADISLOVAS LOKIETKA. Atkuriama v-bės vienybė, tačiau be Silezijos, nes ji atitenka Čekijai (p. 201).

Vengrų grobiamieji žygiai X amžiuje

Vengrija ir Čekija XIII a.

Moravija (830–906)
Atsikrausčius slavams (~600), frankų pirklys **Samo** išvaduoja v. slavus iš avarų valdžios (po 626) ir nuo R. frankų v-bės įtakos (mūšis prie „Vogasčio pilies" 631). Jam mirus v-bė suyra ir ima mokėti duoklę KAROLIUI D. (805). MOIMYRAS [830–846] įkuria **Moravijos v-bę**, jo sūnėnas **Rostislavas** [846–870] nusikrato priklausomybės R. frankų v-bei ir tampa Bizantijos vasalu. Romai sutinkant, slavų apaštalai KONSTANTINAS ir METODIJUS įkuria savarankišką bažn. o-ją su slavų bažn. ir lit. kalba, bet arkivysk. METODIJUI mirus, savarankiškumą ji praranda (885). Po daugelio bevaisių LIUDVIKO VOKIEČIO karo žygių ROSTISLAVĄ nuverčia sūnėnas

870–94 Sviatopolkas. Dėdę jis paima į nelaisvę ir išduoda R. Frankų v-bės karaliui. Dar 4 m. užtrukęs karas baigiasi

874 Forchheimo taika: SVIATOPOLKAS praranda Žem. Panoniją, bet tęsia ekspansiją ir įgyja Sudetus, Slovakiją, Čekiją, V. Vengriją ir Sileziją.

880 D. Moravija paskelbiama šv. Petro ir jo Romos vikaro nuosavybe.

906 Moraviją sunaikina vengrai.

Vengrija, valdoma Arpadų (896–1301)
7 stepių klajoklių madjarų gentys, 896–907 vadovaujamos ARPADO, užima Vid. Padunoję ir Tisos žemumą. 899–955 jos rengia antpuolius į R. Frankų v-bę, Italiją, Prancūziją, Lotaringiją, Burgundiją, Ispaniją ir Bizantiją. 955 pralaimėjus prie Augsburgo, ARPADO vaikaitis GEZA (972–997) sustiprina k-ščio valdžią, skatina krikščionybę ir vengrų sėslumą.

997–1038 Steponas I Šv. kuria krikšč. krl. valdžią. Įkurdinusi dvare vok. riterius ir aprūpinusi lenais benediktinus, Vengrija tampa krikšč. v-be.

1001 įkuriama Grano (Estergomo) arkivyskupija, o STEPONAS karūnuojamas SILVESTRO II atsiųsta karūna. Karaliui pataria dvasininkų ir grafų taryba (jie valdo komitates – grafystes). Vėliau šalis nusilpsta dėl tarpdin. kovų, pagonių reakcijos ir išorės antpuolių.

1077–95 VLADISLOVAS I sujungia Vengriją ir Kroatiją personal. unija. Jo įpėdinis KOLOMANAS I tampa Kroatijos karaliumi.

1173–96 Bela III po derybų su Bizantija prijungia Dalmatiją, Kroatiją ir Bosniją (p. 175). Tarpininkaujant cistersams ir premonstratams užmezgami kult. ryšiai su Prancūzija. Transilvanijoje apsigyvena pakviesti į šalį „saksai", jiems garantuojama savivalda (1224).

1205–35 Andriejus II.

1222 jis išleidžia **Aukso bulę:** garantuojama, kad diduomenė ir dvasininkai nebus apmokestinami, įkalinami, jų dvarai nebus konfiskuojami, jie skelbs potvarkius dėl žemosios bajorijos turto, o ši negalės remti karaliaus valdžios. Tik kaimas atlieka neapmokamą karinę prievolę. Šalies susirinkimas gauna skundo ir prieštaros karaliui teisę (rezistenc. klauzulė).

1241 Vengriją sužlugdo mongolų antpuolis, jiems laimėjus mūšį prie Sajo upės. Kivirčijamasi su Čekijos valdovu OTOKARU II. ANDRIEJUS III [1290–1301] užbaigia Arpadų dinastiją.

Čekija (Bohemija)
Netoli Prahos reziduojanti Pšemislų giminė IX a. įveikia gent. partikuliarizmą. Stipri savaranki v-bė sukuriama remiantis valdovo išlaikomais prof. raiteliais, laikinas pilis paverčiant ilgalaikiais atramos punktais. Nužudžius VACLOVĄ, vėliau paskelbtą taut. šventuoju, X a. Čekija įjungiama į Vok. imperiją.

973 įsteigiama Prahos vyskupija, pavaldi Maincui. Kovose su Lenkija

1054 prarandama Silezija. Moravija išlaikoma.

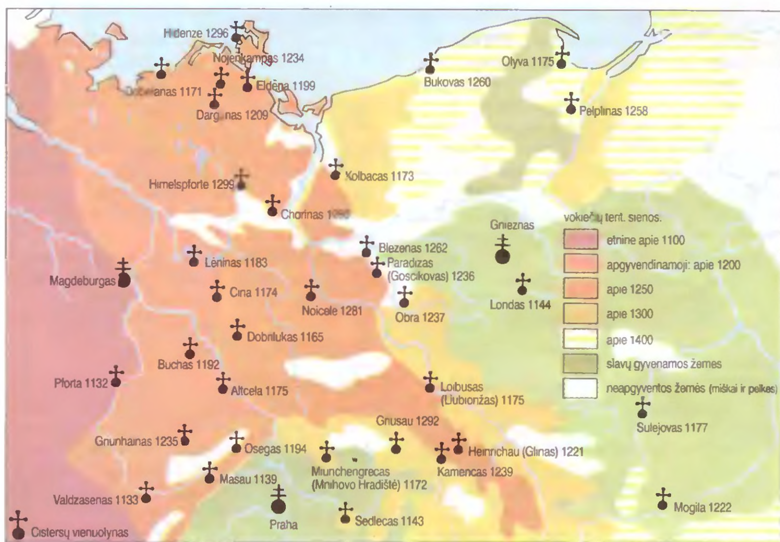
1061–92 VRATISLAVAS; imp. HENRIKAS IV 1086 jį iškelia į karalius. Po sosto kivirčų XII a. I pusėje senjorato institucija sustiprina bajoriją. 1158 įvedus pirmagimystės teisę,

1140–73 karalius pagal paveldėjimą Vladislovas. Prasidėjus Vok. veržimuisi į r. (1170 p-gijos vok. pirkliams), randasi miestai ir miestiečių luomas greta viet. bajorijos ir dvasininkų.

1198–1230 Pšemislas Otokaras I; gauna p-gijų iš Vok. valdovų ir popiežių.

1253–78 Pšemislas Otokaras II remia Vok. ordiną (1255 jo garbei miestas prie Priegliaus pavadintas Königsbergu – Karaliaučium), 1251 įgyja Austriją, 1261, nugalėjęs vengrus prie Kroisenbruno, Štiriją, dalį Slovakijos (1260), Karintijos, Krainos. 1273 pralaimi imperatoriaus rinkimus RUDOLFUI FON HABSBURGUI ir žūva

1278 Marchfeldo mūšyje. Čekiją ir Moraviją gauna VACLOVAS II, o VACLOVUI III mirus, 1306 jos tampa Vok. imperijos domenu (p. 195).

Vokiečių slinkimas į rytus XII–XIII a.

Magdeburgo teisė (su variantais)
Niurnbergo teisė (su variantais)
ypatingos teisės formos
Karaliaučius 1286
Šlezvigas
Štralzundas 1234
Štolpas 1310
Rostokas 1218
Kolbergas (Kolobžegas) 1255
Dancigas (Gdanskas)
Elbingas (Elbliongas) 1237
Liubekas
Švennas
Marienverderis 1233
Štetinas (Ščecinas) 1243
Liuneburgas
Prenclau 1235
Stargardas 1253
Kulmas
Zėbauzenas
Tornas (Torūnė) 1231
Zalcvede
Štendalis
Vysla
Bugas
Brandenburgas
Frankfurtas 1253
Poznanė (Pozenas) 1253
Goslaras
Magdeburgas
Oderis
Varta
Varšuva 1334
Elbė
Liubeko teisė
Iglau (Jihlavos) teisė
Briuno (Brno) teisė
Flamandų teisė
Leobšiuco teisė
Dresdenas 1216
Gerlicas
Levenbergas
Noimarktas (Novi Targas)
Leitmericas
Neisė (Nisa)
Vysla
Egeris
Praha
Leobšiucas
Krokuva
Niurnbergas
Olmiucas (Olomoucas)
Vltava
pavyzdinės teisės gyvenvietės
Iglau (Jihlava)
vokiškosios teisės miestai
Briunas (Brno)

Miestų teisės Rytų ir Vidurio Europoje

Vokiečių slinkimas į rytus

1125–37 imp. LOTARAS veržimuisi į r. duoda n. impulsų. Misionierių spaudimas ir valst. polit. veiksmai skatina imperatorių skirti r. politikos vykdytojais terit. valdovus:

1110 Šauenburgus (ADOLFAS FON ŠAUENBURGAS) Holšteino grafystėje;

1123 Vetinus (KONRADAS FON VETINAS) Meiseno markoje, 1136 Lužicos markoje;

1134 Askanijus (Balenšteto grf., nuo 1150 Brandenburgo mgrf. ALBRECHTAS LOKYS) Šiaurės markoje (Altmarkas);

1139–95 HENRIKAS LIŪTAS nuverčia bodričių kunigaikštį PRIBISLAVĄ (1167) ir Pamario (Pomeranijos) k-ščius padaro vasalais, bet

1178–80 žemės ir lenų byloje netenka r. sričių (p. 165).

Šiaurės Prancūzijoje išsivysčiusi trilaukė žemdirbystė (žiemkenčiai, vasarojus, pūdymas) XI a. daro galimas **kolonizacijos bangas,** per kurias Prancūzijoje apgyvendinamos dėl karų atsiradusios dykros, o Vokietijoje įsisavinamos n. dirvos po nusausinimo ir miškų kirtimo. Ji su savo vyraujančiu grūdų ūkiu (kluonų statyba) yra intensyvesnė už dvilaukį.

Gerinama žemės ūkio technika: patobulinami plūgas ir akėčios (dabartinės geležinės), daromi dabartinės formos dalgiai, plinta spragilai, vandens, o nuo XII a. ir vėjo malūnai. Pasikeičia traukiamoji jėga – vietoj jaučio pradedamas naudoti arklys.

Ž. ū. intensyvėjimas teikia daugiau maisto; gausėja gimimų. Dar IX a. žymiai mažesnis Frankų v-bės r. dalies gyv. skaičius taip didėja, kad XII a. Prancūzijoje ir Vokietijoje gyvena jau tiek pat žmonių. Sen. kaimelius keičia didesni kupetiniai kaimai. Didėjant miestams, kyla ž. ū. produktų kainos.

Vok. terit. valdovai ir slavų k-ščiai Pomeranijoje, Lenkijoje, Silezijoje, Čekijoje, Moravijoje, Meklenburge, t. p. vietinė d-menė ir dvasininkai kviečia vok. valstiečius bei miestiečius į savo kraštą. Peržengiama imperijos r. siena (Elbė–Zalė–Čekijos miškas). Į r. keliauja vienuoliai ir vienuolės: augustijonai, premonstratai, cistersai, Vok. ordinas. joanitai, Kalatravos riterių ordinas iš Ispanijos.

Kolonizacija vyksta:

1. Planingais **dideliais kaimais** (gatviniais, kupetiniai ir kt.) su vienodomis žemės valdomis (sklypais arba rėžiais, fr. ūbas – 24 ha, fl. ūbas – 16.8 ha); kolonistus įkurdina lokatorius, gaunantis paveldimą šulco pareigybę. Statoma bažnyčia su sklypu (1–4 ūbai). Tėviškės atsisakymas ir naujakurystės nepritekliai kompensuojami pagerinta visuomenine padėtimi: turtas gaunamas kaip nuosavybė. tiesa. dažniausiai už mokesti pinigais arba grūdais (po pirmųjų laisvų nuo duoklių ir mokesčių metų); paveldėjimo teisė. Ekstensyvus ganyklinis ūkininkavimas (dirva–pūdymas, t. y. ganykla; vyrauja gyvulininkystė) keičiamas trilaukė sistema, kuri leidžia didinti pasėlių plotus ir derlingumą.

2. Slavų valdovų įkurtuose **miestuose** jų ist. srities viduryje, turinčiuose taisyklingą (šachmatų lentos) planą su turgaviete centre (teismingumas. įsigyvenimo teisė, savivalda). Valdomi fogtų, šie miestai tampa ūkiniais, kultūriniais ir rel. centrais, remiančiais tolimąją prekybą. Gauna privilegijų („vokiečių teisė“: Magdeburgo teisė ir jos atmainos, Liubeko ir Pietų Vokietijos teisės).

3. Naujose kaimo ir miesto gyvenvietėse, kur atsikėlėliai gyvena arba pagal savo teisę, arba vok. teisė taikoma ir nevokiečiams.

4. R. Lenkijos, Lietuvos, Ukrainos ir Baltarusijos vietose, kur tik įsigalioja vok. teisė. o gyventojai – slavai, kur perimamos vok. teisės normos. kad ir pakeistos (Lvovas, Kijevas ir kt.).

Nuo 1250 prasideda antroji rytų kolonizacijos banga.

XIV a. baigiasi slinkimas į rytus. Kolonizacijai pradeda trūkti žmonių. Kaimiečiai keliasi į miestus (maži kaimai išnyksta).

Pasekmės: slinkimas į rytus yra taikus kult. skverbimasis į kraštą: pagal BERNARDO KLERVIEČIO rekomendaciją gyventojai slavai nepavergiami, t. y. neišnaikinami. Slavai ir vokiečiai bendrai gyvena ir ūkininkauja, tik toliau verčiamos vokiškomis žemės tarp Elbės, Zalės ir Oderio. Penkeriopai padaugėja gyventojų ir maisto. Talpūs burlaiviai (kogai) įgalina vokiečius perimti prekybą (1158 antrą kartą įkuriamas Liubekas), iki XII a. buvusią slavų ir skandinavų (Haitabus – Šlėzvigas) rankose. Įvedamos vakarietiškos piliet. santvarkos, ūkio ir teisės formos (mst. teisė, miestiečių laisvė).

Inocento III pasaulinis viešpatavimas

Vidurio ir Pietų Italija XIII amžiuje

Štaufenų imperija

1190–97 Henrikas VI turi du priešininkus – HENRIKĄ LIŪTĄ ir TANKREDĄ LEČIETĮ, VILHELMO II SICILIEČIO netikrąjį brolį, kurį viena normandų partija išrinko karaliumi.

1191 I žygis į Italiją: pop. CELESTINAS [1191–98] karūnuoja HENRIKĄ imperatoriumi. Neapolio apgula nutraukiama (maras), k-menė grįžta atgal. Pop. prima kaip vasalą TANKREDĄ su Sicilija.

1192–94 fiurstų opozicija Vokietijoje sužlunga, paėmus į nelaisvę RIČARDĄ LIŪTAŠIRDĮ jam grįžtant iš kryžiaus žygio. RIČARDAS duoda vasalo priesaiką ir sumoka milžinišką išpirką. HENRIKAS LIŪTAS 1194 susitaiko su imperatoriumi.

1194–95 II žygis į Italiją: HENRIKAS VI Palerme karūnuojamas Sicilijos karaliumi **„Unio regni ad imperium"** (Sicilijos ir Vok. imperijos personal. unija). HENRIKAS VI miršta (32 m.), neįvykdęs savo plano įkurti paveldimą imperiją. Jo našlė KONSTANCIJA regentauja už FRYDRICHĄ II. Jai 1198 mirus, FRYDRICHO globą perima pop. INOCENTAS III (p. 149); jis **rekuperuoja** (užvaldo) imp. domeną (Spolete, Ankonoje, Tuscijoje). Karalystė nusilpsta per kovas dėl sosto tarp PILYPO ŠVABO [1198–1208] ir OTONO IV [1198–1218]. Fiurstai suvaržo imp. ministerialus ir miestiečius. OTONAS IV

1201 Noiso sutartimi atsisako imp. teisių rekuperuotose srityse, o

1209 Špejerio sutartimi atsižada Vormso konkordato. Atkūrus imp. teises Italijoje, OTONAS IV karūnuojamas imperatoriumi, bet dėl žygio į P. Italiją pašalinamas.

1210–50 Frydrichas II pažada popiežiui nejungti Sicilijos prie imperijos.

1213 Aukso bule Egeryje patvirtinamos OTONO IV nuolaidos (1201, 1209).

1214 mūšis prie Buvino: PILYPAS II AUGUSTAS (p. 159) sumuša Velfų ir anglų opoziciją, vadovaujamą OTONO IV. ◊ Rengdamasis s. HENRIKO (VII) krl. rinkimams, FRYDRICHAS II savo

1220 Confederatio cum principibus ecclesiasticis bažn. k-ščiams perleidžia svarb. regalijas (prekyviečių, monetų ir muito, įtvirtinimų, teismingumo).

Šiaurė ir Rytai

1214 Meco sutartimi FRYDRICHAS II atiduoda Danijos krl. VALDEMARUI II (p. 163) vok. sritis į r. nuo Elbės už paramą prieš Velfus.

1226 Riminio Aukso bule Vok. ordinui pavedama užkariauti pagonis prūsus (p. 199).

1227 įvyksta mūšis prie Bornhiovedo (p. 163).

Imperatorius ir popiežius

Po karūnavimo Romoje imperatoriumi (1220) FRYDRICHAS II San Džermano sutartimi su popiežiumi (1226) pasižada surengti kryžiaus žygį ir 1227 į jį išsirengia. Bet dėl maro turi grįžti, ir dėl to pop. GRIGALIUS IX [1227–41] jį ekskomunikuoja.

1228–29, nepaisydamas ekskomunikos, FRYDRICHAS vykdo kryžiaus žygį. Sugrįžęs

1230 sudaro Čeprano taiką: panaikinama imp. ekskomunika, o pop. gauna ypatingas bažn. teises Sicilijoje. 1239 imperatorius vėl ekskomunikuojamas, o Liono Bažn. susirinkime (1245) paskelbiamas atstatydintu ir eretiku.

Sicilijos santvarkos pakeitimas (1221–1231)

Likviduojama feod. ir mst. anarchija. Įstaigomis (mokami pareigūnai), įstatymų leidyba, valst. monopoliais ir finansais (tiesiog. ir netiesiog. mokesčiai) – tai jau moderni v-bė. Sicilijos įstatymų sąvadas –

1231 Melfio konstitucijos.

Vokietija

HENRIKAS VII, 1228 tapęs Vokietijos krl., bando sustiprinti imp. teises, remdamasis ministerialais ir miestais. Tačiau Vormso suvažiavime pagal

1231 Statutum in favorem principum jis turi pasauliet. fiurstams suteikti tokias pat terit. valdymo teises kaip ir Bažn. k-ščiams. FRYDRICHAS II 1232 patvirtina statutą. HENRICHAS VII sukyla prieš imp. ir daro s-gą su Lombardijos miestais. FRYDRICHAS II atvyksta į Vokietiją ir HENRIKĄ VII, kaip kalinį, išsiunčia į Apuliją (m. 1242).

1235 Mainco D. taika. Susitaikoma su Velfais (OTONAS VAIKAS, HENRIKO LIŪTO vaikaitis, tampa Braunšveigo-Liuneburgo hercogu). Baigiasi karas su Lombardijos miestais, kurie sumušami

1237 Kortenuovos mūšyje. ◊ Tiuringijos landgrf. HENRIKAS RASPĖ ir VILHELMAS OLANDAS išrenkami antikaraliais.

1250 Apulijoje miršta FRYDRICHAS II.

1250–54 Konradas IV. Jis miršta netrukus po Neapolio paėmimo (1253).

Štaufenų dinastijos galas (1254–1268)

Kurija paveda Siciliją KAROLIUI ANŽUJIEČIUI, krl. LIUDVIKO IX broliui (p. 159).

1266 Benevento mūšyje jam pralaimi ir žūva Sicilijos regentas MANFREDAS.

1268 Taljakodzo mūšį pralaimi KONRADO IV s. KONRADINAS (nuteistas mirti Neapolyje).

1282 Sicilijos mišparai: išvaromi visi prancūzai (p. 187).

Bizantija X–XI amžiuje

Bizantija XII amžiuje

Bizantijos vidurinės imperijos klestėjimas (867–1025)

867–1056 Makedonų dinastija. Valdant imp. BAZILIJUI I [867–886] ir LEONUI IV [886–912] atsigauna rom. teisė (3 teis. kn. „Bazilikos"). **Imp. visagalybės aukšč. laipsnis:** imperatorius – Dievo išrinktasis. V-bės aparatas tobulai biurokratizuojamas. Įgydama Beneventą (873) ir Barį (876), Bizantija atkuria savo valdžią Italijoje. Arabai 902 užkariauja Siciliją, 904 paima Tesalonikus.

907 Bizantiją užpuola rusai. Bulgarijos caro SIMEONO [893–927] bandymai užkariauti Bizantiją žlunga valdant ROMANUI I LAKAPENUI [920–44]; jis t. p. nugali rusus (941) ir arabus (943).

963–969 Nikiforas Foka atsiima Kretą (961) ir Alepą (962) kaip karvedys, o kaip imperatorius žygiais prieš arabus – Kiprą ir Kilikiją.

969–976 Jonas I Cimiskas „dviejų frontų kare" 971 nugali rusus ir R. Bulgariją paverčia Bizantijos p-ja. Nukariaujama Sirija ir Palestina.

976–1025 Bazilijui II Bulgarmušiui valdant, **Bizantija įgyja didž. galią.** Jo seseriai 989 ištekėjus už rusų d. k-ščio VLADIMIRO ir šiam apsikrikštijus, stačiatikybė plinta Rusijoje. Rusų bažnyčia tampa pavaldi Konstantinopolio patriarchui. Apsaugojęs savo pirmtakų užkariavimus Sirijoje nuo Fatimidų, jis 991–1014 įveikia V. Bulgarijos v-bę.

1014 bulgarų pralaimėjimas Strumoje: apakinami 14 000 belaisvių. 1018 V. Bulgarija tampa Bizantijos p-ja.

Bizantijos vidurinės imperijos nuosmukis (1025–1204)

Nesulaikoma feodalizacija pakerta imperijos fiskal. ir kar. pagrindus (sunyksta temų santvarka): d. žemvaldžiai visai neapmokestinami **(fiskal. imunitetas),** mokesčiai išnuomojami. Įvedama **pronijų sistema** (kaip atlyginimas už tarnybą tam tikram laikui atiduodamos teritorijos su visomis pajamomis iš jų) ir **charistikar. sistema** (vienuolynus ir jų dvarus kaip beneficiją imperatorius paveda pasauliet. valdytojui). Sostinėje iškyla galinga **valdininkų biurokratija.**

1045 įgyjama Armėnija (paskut. laimikis rytuose). Dėl visuot. pretenzijų

1054 išsiskiria Rytų ir Vakarų bažnyčios (D. schizma).

1059–78 Dukų dinastija: veržiasi normandai, pečenegai (p. 113), vengrai ir ypač turkai, kurie

1071 prie Manzikerto nugalėję imp. ROMANĄ IV DIOGENĄ, 1080 įkuria Konijos (Rumo seldžiukų) sultonatą.

1081–1185 Komnenų dinastija.

1081–1118 ALEKSIJAS I ginasi nuo normandų, vadovaujamų ROBERO ŽISKARO, nuo pečenegų, 1090 prasiveržusių iki Konstantinopolio, nuo seldžiukų. 1092 pradedama puolimo politika.

1082 už pagalbą prieš normandus venecijiečiai gauna teisę Bizantijos imperijoje prekiauti be muito (venecijiečių Levanto galios pradžia). 1111 sudaroma sutartis su Piza.

1096 praeina pirmieji kryžininkai. Kuriamos jų v-bės. ALEKSIJAS I pasiekia, kad Antiochija pripažintų Bizantijos siuzerenitetą (1108), ir užkariauja M. Azijos v. dalį.

1118–43 Jonas II sutriuškina pečenegus (Berhoja, 1122), kovoja su vengrais (1124–28) dėl Serbijos, Dalmatijos ir Kroatijos kontrolės (prieš Veneciją) ir pajungia M. Armėniją (Antiochija, 1138).

1143–80 EMANUELIS I varo **Italijoje restauracijos politiką,** kuri nusmukdo Bizantijos ūkį. Ginasi nuo RODŽERIO vadovaujamų normandų, serbų ir vengrų puolimų.

1158 užvaldo kryžininkų v-bes Sirijoje kaip lenus.

1159 intervencionist. politika Vengrijoje atkuria Bizantijos įtaką Kroatijoje, Bosnijoje ir Dalmatijoje.

1175 Venecijos ir normandų krl. VILHELMO II s-ga prieš Bizantiją.

1176 pralaimima seldžiukams prie Misiokefalo.

1185 normandai užkariauja Tesalonikus.

1185–1204 Angelų dinastija. Toliau smunka Bizantijos imperija.

1187 Bizantija pripažįsta II Bulgarų v-bę (p. 205). Netenka Dalmatijos, Kroatijos, Serbijos.

1203 kryžininkai I kartą užkariauja Konstantinopolį.

1204 kryžininkai II kartą užkariauja Konstantinopolį. Lotynų imperija (p. 207).

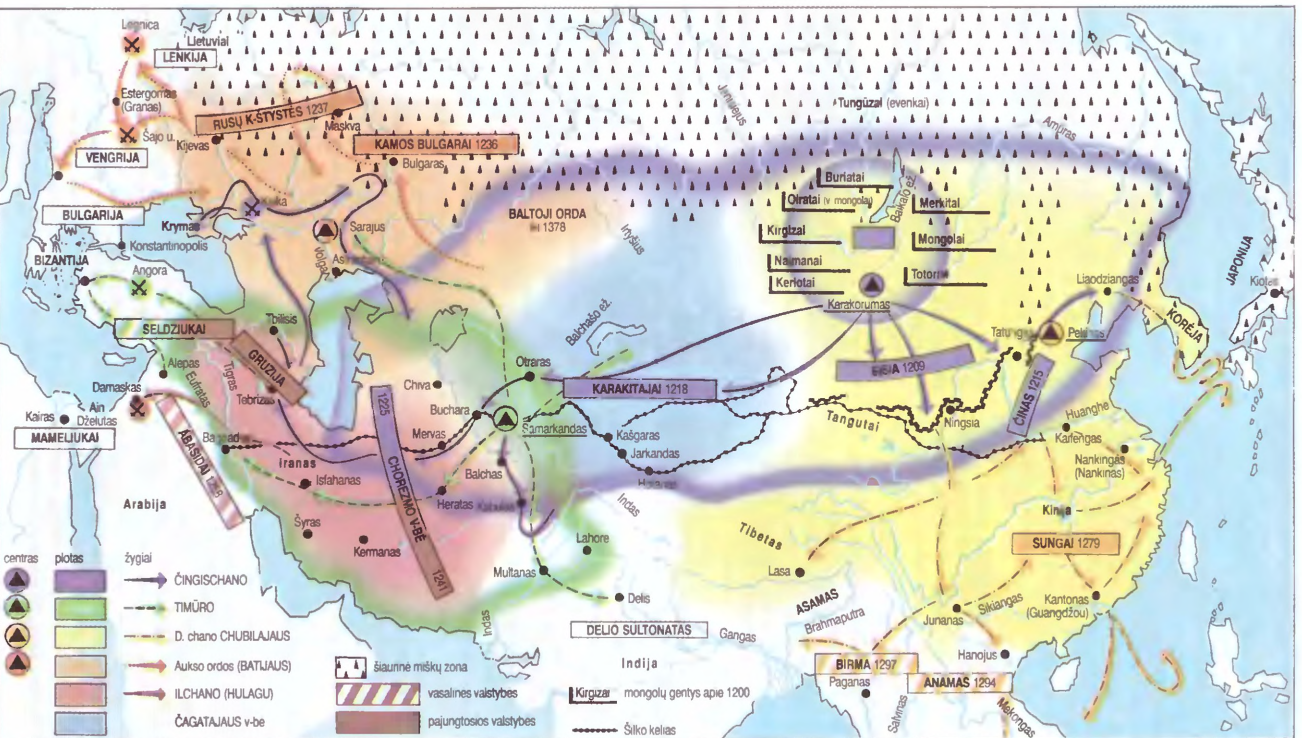
Bizantijos reikšmė. Bastionas, ginantis V. Europą nuo persų, arabų ir turkų. Garantuoja V. Europos tautoms natūralią savarankišką plėtrą. Didelis kult. nuopelnas – slavų, ypač rusų, krikštas. Iš jos Vakarus veikia gr. teologija, Rytų mistika ir vienuolystė. Bizantija saugo ir perteikia antikos dvas. turtus.

Kinija Tangų dinastijos laikais 618–907

Kinija Sungų dinastijos laikais 960–1279

Kinija valdant Tangų ir Sungų dinastijoms
220–265 „Trijų imperijų" (Vei, Vu, Šu) laikotarpis. Po laikinos vienybės
317–589 išsiskiria Š. ir P. Kinija. Šiaurėje įsiveržia kitataučiai ir, remdamiesi kinų civilizacija bei valdymo sistema, sukuria 16 v-bių. Pietuose
222–589 vad. **šešios dinastijos** tęsia kinų tradiciją. LIANG VU-TI [502–550] skatina budizmą (mahajaną), ir jis išplinta Kinijoje.
420–588 **To-pa,** tiurk. v-bė (Vei din.), polit. viešpatauja. Jai žlungant, iškyla gen. JANG ČIENAS ir kaip imp. VENGAS **(Sui din.)**
580–604 suvienija visą v-bę. ◊ JANGAS (iki 618) pareigūnus pasirenka pagal
606 lit. egzaminų sistemą (galioja iki XX a.). ◊ „Imp. kanalas" sujungia Jangdzę ir Huanghę. Kar. nesėkmės (tiurkai, Korėja) skatina maištus; per juos iškyla
Tangų din. (618–907).
627–649, valdant **Taidžungui, Kinija suklesti:** sienas saugo savarank. kar. apygardos; sutriuškinami kioktiurkai; veržiamasi į Korėją. 88 Azijos tautos pripažįsta Kinijos siuzerenitetą. ◊ Klesti ūkis ir prekyba: arabų – jūromis, kinų – sausuma.
K-ra: Kinų lyrikos viršūnė: VANG VĖJUS (699–759), **Li Dai-bo** (699–762), DU FU (712–770), BO DZIU-I ir HAN JU. „Tangų eilių rinkinyje" sudėta 2200 poetų 48 900 kūrinių.
725 įsteigiama **Han-lin akademija** aukšč. pareigūnams atrinkti. **Budizmo raida** daro poveikį l-rai ir menui (tapybai, skulptūrai). Piligrimystė perduoda paskatas iš Indijos.
VIII a. **pirmosios nesėkmės** pradeda imperijos nuosmukį:
751 pralaimima arabams prie Talo, kyla kar. maištai, remiami uigūrų, kitajų, tangutų ir tajų.
790 v. dalį užkariauja **Tufano v-bė;** ji IX a. išyra, bet imperiją silpnina **budistų persekiojimai** (844). Ji visai suyra
907–960, penkių din. laikais. Imperija atsinaujina, kai
960–1127 Š. Sungų din. apmokestina **Kidanių** (Liao din.) ir **Sisia v-bės.** K-menės vadui kontroliuoti
1068–85 ŠEN DŽUNGAS atskiria civ. valdžią nuo karinės, sukuria miliciją. Polit. katastrofos ji nesustabdo: **juchai** užkariauja Š. Kiniją ir 1125 įkuria **Čino v-bę.**
1127–1279 P. Sungų din. Sunkiai, tik atsipirkimais, išlaiko savarankiškumą iki mongolų įsiveržimo (p. 211). Nepaisant polit. negalios, antrasis kult. ir ūk. klestėjimo metas (salietra, parakas, raketos, **porcelianas, knygų spausdinimas).**
K-ra. Ist. ir geogr. veikalai, enciklopedijos; svarb. eseistai OUJANG SIU ir SU DONG-PO. Tapybos akademijos. **Sungų filosofija** dogmatina konfucianizmą kaip valst. moralę, pagrindžia kinų **kult. vienybę** ◊ Naujosios kinų k. kūrėjas – „scholastas" **Džu-hi** (1131–1200).

Japonų salų valstybė
Iš Korėjos ir p. per du kartus atsikraustę atsikėlėliai sudaro giminių s-gas (klanus); jos nustumia į š. sen. gyventojus ainus. V-bės mit. įkūrėju ir **l mikadu** (aukšt. vartai), turinčiu **teno** (dangaus krl.) titulą, laikomas saulės deivės **Amaterasu** vaikaitis **Jamato,** gyvenęs
660 pr. Kr. ◊ Iš tiesų Jamato v-bę įkuria
~120 pr. Kr. Džimu-tenas. V-bė perima kinų k-rą ir 363–662 po Kr. užvaldo Korėją.
V a. po Kr. įvedamas kinų raštas. **Omių** ir **muradžių** klanams ginčijantis dėl **budizmo įvedimo** (552 platina KIMEI iš Kinijos) pralaimi jap. nac. **šintoizmo** (dievo keliai) gynėjai.
593–628 imperatorė SUIKO ir princas **Taišis Šiotoku** skatina „Budos kelią" statydami šventyklas.
645–1192 valdininkų v-bės amžius – pagal kinų pavyzdį.
645 Taikos reforma („Taiho" kodeksas, 702): imp. pareigūnai (su paveldima žemės valda) pakeičia sen. gimin. santvarką ir sustiprina imp. absoliutizmą.
710–784 Naros periodu suklesti k-ra, kurios centrai – budistų vienuolynai. Šintoizmui ir budizmui susiliejant, nyksta kinų įtaka.
794–1192 Hejano periodu (sostinė Kiotas) susiformuoja tarnyb. *(kuge)* ir kar. *(buke)* d-menė su rūmų k-ra.
967–1068 Fudživarų šeima įsigali politikoje. Tairų ir Minamotų šeimų kovą dėl k-menės vado pareigybės Tairos pralaimi
1185 Dan-no-ura mūšyje. Minamotas **Joritomas** (1148–99) teno titulą pakeičia paveldimuoju **šiogūnu** (barbarų nugalėtojas); jo rūmai yra Kamakūroje.
1192–1333 Kamakūros šiogūnatas. Tenas (dažnai vaikas ar vienuolis) valdo ir pareigūnus skiria tik nominaliai, iš tiesų valdo šiogūnas su savo vasalais (plg. majordomą, p. 121). Šį valdymo dualizmą sukomplikavo panašus procesas Kamakūroje, kur
1219–1333 **Hodžių** šeima pasiglemžia paveldimą polit. regento **(šikeno)** rangą.
1274 ir 1281 mongolų puolimus atmuša riterių (samurajų) k-menė (p. 211).

Mongolų valstybės XIII–XIV amžiuje

Mongolų puolimas XIII a.

1196 genties vadas TEMUDŽINAS (1155/67–1227), išnaikinęs savo priešininkus, iškyla **Čingischano** vardu ir

1206 visų stepių tautų – mongolų, tiurkų ir totorių – kurultajuje paskelbiamas aukšč. valdovu (p. 113). **Jasa įstatymu** šaukimas į k-menę (uluse) paverčiamas adm. padalijimo pagrindu: tautos skirstomos į ~130 tūkstantinių ir į gvardiją paveldimųjų vadų, kurie renkami iš buv. **d. chano** TEMUDŽINO „auksinės šeimos". Bilikas (vado komanda) garantuoja vidinę taiką ir kar. parengtį **pasaulio užkariavimui.** Pripažįstamas visagalis Dievas, kurį garbinti galima bet kaip.

1205–09 nukariaujama Čino v-bė, placdarmas Kinijai pulti.

1211–15 nusiaubiama Čino v-bė. ◊ Mongolai savo kar. jėgas sutelkia tiksliai suplanuotiems 2 žygiams kasmet, vėliau ima vartoti kinų inž. techniką (signal. sistema, apgulos menas).

1219–25 užpuolama **Chorezmo v-bė.** Užkariautojas „Dievo rykštė ant balno" sukuria pasaul. imperiją nuo Š. Kinijos iki Juodosios j., o negausus mongolų aukšt. sluoksnis neišgali jos valdyti. Centr. Azijoje žlunga klestinčios k-ros, prekyba iš Azijos karavanų kelių persikelia į arabų kelią jūromis. ◊ Karvedys SUBEDĖJUS apeina Kaspijos j. ir sutriuškina rusų k-menę prie Kalkos.

1227 mirus Čingischanui v-bė padalijama sūnums: DŽUČIUI, ČAGATAJUI, TULUJUI, UGEDĖJUI. Kiekvienas gauna ulusą, jurtą (ganyklų plotą) ir ingusą (duoklių dalį). Nuolat. rezidencija – **Karakorumas.**

1229–41 d. chanas **Ugedėjus** baigia užkariauti Š. Kiniją (Čino v-bę iki 1234) ir Persiją. Kurultajaus įgaliotas

1236–55 **Batijus,** ČINGISCHANO vaikaitis, su **Subedėjumi** užkariauja vakarus: 1236 – **Kamos bulgarus,** 1240 – Kijevą, įsiveržiama į Valakiją ir Lenkiją.

1241 mūšį prie Legnicos (p. 167) pralaimi lenkų ir vok. riteriai, o

1241 mūšį prie Šajo u. – vengrų k-menė, vadovaujama BELOS IV (p. 169). ◊ **Europą išgelbsti** staigus mongolų grįžimas, mirus d. chanui. ◊ BATIJUS

1251 įkuria Aukso ordą (Kipčakų v-bę). Rusija, išskyrus Naugardą, atskiriama nuo Europos.

1251–59 MUNKE, kaip d. chanas, pasiunčia 2 k-menes po pusę milijono karių, vadovaujamas brolių:

1258 **Chubilajus** (1260–94 d. chanas) koncentriškai puola P. Kiniją (p. 211).

1251–65 HULAGU (CHULAGU) užkariauja Persiją ir įkuria **Ilchano v-bę.**

1258 sugriauna milijoninį Bagdadą; paima Alepą ir Damaską. ◊ Mongolų ataką palaužia tik drąsa pranokstantys **mameliukai** (samdyti kariviai vergai nuo Juodosios j., kurie Egipte buvo sukūrę kar. valdžią iki 1517). Jiems mongolai

1260 pralaimi prie Ain Dželuto (Galijoto šaltinių). ◊ Ilchanatas neperžengia Eufrato. ~1300 jis suislamėja.

1336 Ilchanatas suyra į din. dalis: Džclairidų (Bagdadas), Musafaridų (Šyras, Isfahanas), Serbedaridų, Guridų (Heratas, Balchas).

Antroji mongolų valstybė (Timūras Lenkas)

~1360 tariamas ČINGISCHANO ainis **Timūras Lenkas** (Šlubis), kitaip **Tamerlanas** (1336–1405), pasiskelbia atkuriąs mongolų pasaul. v-bę, remdamasis Koranu, bet lieka galioti Jasa įstatymas. Čagatajaus ir Kipčakų v-bių pripažintas d. chanu, TIMŪRAS 35 žiauriais žygiais iš **Samarkando** užkariauja Ilio sritį,

1370–80 Chorezmą, po 1380 Iraną ir Aukso Ordą (su Sarajumi).

1398–99 puolama Indija (Delis, p. 211).

1402 mūšis prie Angoros. Po šio mūšio turi nusileisti Osmanai (p. 209).

1405. prieš „šv. karą" su Kinija, miršta TIMŪRAS. Dėl šeimyn. ginčų v-bė greit suyra. Grįžta d. chano išvaryti k-ščiai.

Iranas. Jį paskut. kartą suvienija

1452–69 ABU SAIDAS; tačiau mogolų sultoną įveikia turkmėnų „Baltojo kupranugario orda". Vietinė Sefevidų din. nusimeta svetimšalių jungą.

1500–24 pirmuoju šiitiškos **Naujosios persų v-bės** (iki 1722) šachu tampa IZMAILAS I, karūnuotas 1502 Tebrize.

Aukso orda (Kipčakų chanatas): totorių neasimiliuoja rusų bizant. k-ra, ir suislamėja jie tik paviršutiniškai.

1258–67 Berkė. Jis paremia bulgarus prieš Bizantiją ir sudaro s-gą su mameliukais prieš Hulaguidų Ilchanatą.

1267–80 Mengu Timūrui valdant, v-bė savarankėja (monetų kalyba). Jau gresiant vidaus iširimui, ji ima stiprėti, kai

1378 susijungia su **Baltąja orda.**

1390–95 Timūro antpuoliai ją sužlugdo. Ji suskyla į chanatus: **Krymo** 1430–1783; **Kazanės** 1445–1552, **Astrachanės** 1466–1556. IVANAS III

1480 išvaduoja Maskvą nuo totorių jungo. Krymo totoriai 1502 sugriauna Sarajų.

Schizma (Roma–Avinjonas) 1378–1417

Universitetai XI–XV amžiuje

Universitetų pradžia
Prie vienuolynų ir katedrų m-lų XII a. kuriasi mokytojų ir mokinių d-jos *(Universitas magistrorum et scholarium)*. Suskirstyti pagal tautybes (keliaujančių studentų) ir akadem. laipsnius (bakalauras, licenciatas, magistras, vėliau daktaras), šie susivienijimai turėjo savo valdžią ir teismus. Mokymo formos: lot. paskaita, disputas. Sen. u-tai – **Salerno** (med.), **Monpeljė** (teisė). Pavyzdiniais tampa: **Paryžiaus** (studentus kontroliuoja mokytojai dvasininkai), **Bolonijos** teisės m-la (studentai kontroliuoja mokytojus pasauliečius). Nauji u-tai atsiranda atskilę iš senesnių (pvz., Oksfordo, Palencijos iš Paryžiaus; Paduvos, Sienos iš Bolonijos) arba imperatoriui ar popiežiui (vėliau ir k-ščiams) įkūrus.

Popiežių pasauliet. valdymo pabaiga
Prancūzams padedant Štaufenai įveikiami (p. 173). Nepaisant to,
1294–1303 BONIFACAS VIII reikalauja Bažnyčiai laisvės nuo mokesčių ir viršenybės pasauliet valdžios atžvilgiu. Pranc. juristai (legistai) atmeta bet kokį „kuo krikščioniškiausio karaliaus“ suvaržymą.
1302 bule „Unam sanctam“ BONIFACAS griežtai formuluoja pop. pretenzijas į pasauliet. valdžią. ◊ PILYPAS IV (p. 191) planuoja visuot. Bažn. susirinkimą prieš „simonistą ir atskalūną“; jo kancleris NOGARĖ užpuola BONIFACĄ Ananyje.
1303 pop. įkalinamas; netrukus miršta.
1305–14 KLEMENSAS V (iki tol Bordo arkivysk.), pirmasis iš pranc. popiežių, įtvirtina kurijos priklausymą nuo Prancūzijos.
1309 popiežius persikelia į Avinjoną. Tamplierių byla (p. 191) išbraukiama iš
1311–12 Vieno (Vienne) Bažn. susirinkimo. ◊ Per „Babilono nelaisvę“ Bažnyčios autoritetas labai smunka.
1316–34 JONAS XXII ginče su pranciškonais dėl neturto 1323 pasmerkia mokymą apie Kristaus ir apaštalų neturtą. ◊ Popiežius paskut. kartą įsikiša į kivirčus dėl Vok. sosto (p. 195):
1324 ekskomunikuojamas LIUDVIKAS BAVARAS. ◊ ŠV. BRIGITOS ŠVEDĖS (1303–73) spaudžiamas, URBONAS V 1367 vyksta į Romą, bet tik šv. KOTRYNA SIENIETĖ (p. 184) paskatina GRIGALIŲ XI 1377 galutinai grįžti. N. rezidencija tampa Vatikanas.

Bažnyčios pasaulėjimas ir smukimas
Avinjono tremtyje suveši pop. dvaro ūkis. Kurija reikalauja spolijų (dvasininkų asm. palikimų), **anatų** (pareigūnų „met. pinigų“), konfirmac. ir kompensac. mokesčių už suteiktą tarnybą, renka mokesčius už p-gijas ir dispensas, už provizijas (tarnybų nuomą) ir rezervacijas (tarnyb. registraciją). Dideles pajamas duoda įv. **atleidimai** (baudų – ne už nuodėmes – sumažinimas, piligrimystės vėlesnis pakeitimas pinigais).
Vyksta dvigubi pop. rinkimai: URBONO VI (Roma) ir KLEMENSO VII (Avinjonas).
1378–1417 D. schizma. Europa skyla į 2 stovyklas. Gausėja erezijų ir prietarų (raganų manija; p. 230).

Bažnyčios reformų judėjimas
Paryžiaus profesoriai D'AILLY ir GERSONAS reikalauja „reformuoti Bažnyčią nuo galvos iki sąnarių“ ir sušaukti visuot. bažn. susirinkimą, kad Dievo valią reikštų ne popiežius, o tikinčiųjų „visuma“. 1409 Pizos Bažn. susirinkime abiejų krypčių kardinolai išrenka III popiežių.
1414–18 Konstanco Bažn. susirinkimas (33 kardinolai, 900 vyskupų, 2000 daktarų), imp. pirmininkaujamas, balsuoja pagal 4 „nacijas“ (pranc., vok., it., anglų) ir kompetentingai remia:
1. Bažn. vienybę *(Causa unionis)*: atstatydinami esami popiežiai ir išrenkamas MARTYNAS V [1417–31].
2. Bažn. reformą *(Causa reformationis)*, kurią reikia atidėti.
3. Doktrinos grynumą *(Causa fidei)*: nepaisant imp. apsaugos;
1415 sudeginamas kaip eretikas JANAS HUSAS (p. 184, 197), o 1416 – JERONIMAS PRAHIŠKIS. Po berezultačio
1423 Pavijos Bažn. susirinkimo
1431–49 Bazelio susirinkimas pasipriešina pop. siekiui jį paleisti.
1433 Prahos kompaktatai: kompromisas su husitais. Prancūzijoje
1438 Pragmat. sankcija įsteigia pranc. (galikonų) nac. bažnyčią. ◊ EUGENIJUS IV [1431–47] siekia pop. idėjų pergalės
1438 Feraros Bažn. susirinkimu (nuo 1439 Florencijoje). Radikaliausi reformatoriai paskut. antipopiežiumi 1439 išrenka FELIKSĄ V, o nuosaikieji, vadovaujami NIKOLAJAUS KUZIEČIO (p. 184), dedasi su EUGENIJUMI.
1439 dekretas dėl unijos su R. bažnyčia (p. 207). ◊ K-ščių bažn. teises garantuoja konkordatai.
1448 Vienos konkordatu FRYDRICHAS III atsisako reformų Vokietijoje (p. 197). PIJUS II (p. 217) bažn. susirinkimų doktriną
1459 paskelbia eretiška.
Reformų judėjimo rezultatai: 1) įveikiama schizma; 2) žlunga vidaus reformos; 3) sustiprėja supasaulėjusi popiežiaus valdžia (p. 217); 4) atsiranda nac. bažnyčios.

Baltijos jūros prekyba apie 1400

Levanto prekyba apie 1400

Hanzos Baltijos prekyba

Nuo XI a. egzistuoja vok. pirklių kooperac. susivienijimai užsienyje. Jų svarb. laimėjimas –

1150–1250 sukurta Baltijos j. šalių ūk. erdvė. Jų kogai (100 t talpos) pranoksta skandinavų irklinius botus.

1161 Visbiu susikuria vok. Hanza (būrys). Susirašinėjimui (raštvedyba, kreditai, komisas) pakeitus sen. kelion. prekybą, kaip r.–v. prek. centras, perkrovimo ir išvykimo uostas (į Livoniją ir Prūsiją) iškyla Liubekas (įk. 1158).

1259 Liubeko, Hamburgo, Vismaro, Rostoko prek. s-ga.

1281 Kelno ir Vestfalijos pirkliai įkuria Hanzą Londone.

1358 Vok. Hanzos s-gos nariai turi prek. privilegijų – teisę sandėliuoti savo prekes; teisę priversti svetimuosius pirklius sandėliuoti prekes s-gos sandėliuose ir kt. ◊ Svarb. ginklas – **išhanzavimas** (uosto ar krašto prekių boikotas) remiantis į region. būstines suskirstytų miestų (su vad. priemiesčiais) suvažiavimo **recesijomis** (nutarimais). Dominuoja venedų būstinė su Liubeku. S-ga laisva, neturi nuostatų, jos narių skaičius (> 200 miestų) kinta. **Užs. kontoros:** Naugardas (Peterhofas), Londonas (Štalhofas), Bergenas (Doičė Briukė) ir kt.; metinė silkių mugė Skonėje.

1361–62 Danijos krl. VALDEMARAS IV (p. 199) sumuša Hanzą.

1367–70, sudariusi s-gą su Meklenburgu, Holšteinu, Jutlandija ir **Kelnu,** ji duoda atkirtį.

1370 Štralzundo taika: Danijos krl. renkamas tik Hanzai pritariant. Kovoja su piratų **Vital. brolių** (arba likendylerių – lygintojų) s-ga, kuri

1389–95 apgultą Stokholmą aprūpina maistu (vitalijomis), o 1392 apiplėšia Visbiu.

1402 Hamburgas nugali Helgolandą ir nuteisia mirti vadeivą KLAUSĄ STIORTEBEKERĮ. Po n. karo su Danija (1420–35)

1435 Vordingborgo taika venedų miestai atleidžiami nuo **Zundo muito.**

1468–74 remiamas pretendentas į Anglijos sostą EDUARDAS IV (p. 189) už prek. p-gijas. ◊ Danija priverčiama uždrausti anglų ir ol. laivybą Zundu.

XV–XVI a. Hanzą smukdo: š. v-bių sustiprėjimas po 1397 Kalmaro unijos (Švedija p. 199; Rusija p. 203); silkių žvejybos Šiaurės j. sunykimas, prek. kelių persikėlimas į Atlantą (p. 225).

1494 Naugarde uždaromas Peterhofas, o

1598 Londone Štalhofas.

Venecijos ir Genujos Levanto prekyba

Nuo XI a. rekonkista (p. 187) ir kryžiaus žygiai nutraukia arabų viešpatavimą Viduržemio j. Prekyba su V. atitenka Genujai, Pizai, Neapoliui, su R. – Sicilijai ir Venecijai. Paklausios R. prekės: šilkas, brokatas, damastas, gazas, medvilnė, kupranugarių vilnos, dramblio kaulas, porcelianas, dažai, prieskoniai, kvepalai, vaistai, perlai, brangakmeniai. Arabų kontroliuojamais Azijos karavanų keliais (Šilko kelias) ar Indijos vandenynu jos pasiekia Levantą, kur atgabenama ir Europos (Milano, Florencijos, P. Vokietijos, Flandrijos, Brabanto) amatininkų gelumbės ir kt. gaminiai.

Venecijos ir Genujos miestai-respublikos įgyja turtų ir galios iš: a) transporto verslo per kryžiaus žygius, b) kylančio pinigų poreikio (bankų ir kredito verslas), c) Bizantijos ir arabų prek. patyrimo, d) Sicilijos žlugimo (p. 173) ir Bizantijos nuosmukio (p. 207).

Abi prek. galią praranda dėl Osmanų įsiveržimo, bet vengia karo, kad išsiderėtų p-gijų. Jų reikšmė smunka, persikėlus prekybai prie Atlanto (p. 225).

Venecija, d-menės respublika, dėl puikios padėties tarp V. (Alpių perėjų kontrolė) ir R. (ryšiai su Bizantija, p. 175) tampa pirmąja jūrų ir prek. galybe. Jos XII a. pab. nukaltos sidabro *(Denarius grossus)* ir ~1280 aukso monetos pripažįstamos tarpt. mastu.

1192–1205 dožas Enrikas Dandolas prisiima IV kryžiaus žygio transportą ir, įkūrus Lot. imperiją (p. 207), įgyja uostus bei atramos punktus tarp Adrijos ir Juodosios j., kurie iš dalies virsta didikų k-štystėmis. Varžybas su Genuja pašalina

1376–81 Kjodžos karas, atsispirti prieš Milaną padeda kaip mitybos bazė

1406–28 panaudojama **Terra Fermos** teritorija.

Genuja. Ji ir Piza išvaduoja Viduržemio j. vakarus nuo islamo blokados.

1261 posūkis į Levantą (Kafa, Tana) sudarius s-gą su Nikėja; iš čia prek. konkurencija su Venecija.

1284 įveikiama Piza: Korsika, Elba, Sardinija (iki 1326) atitenka Genujai. Didikų Dorijų, Fieskių, Grimaldžių, Spinolų šeimų vaidai

1339 užkerta joms kelią į dožo pareigas.

1381 pralaimimas „šimtametis karas“ su Venecija. Polit. priklausomybė nuo Milano, Prancūzijos.

1407 įsteigiama *Casa di San Giorgio,* pirmasis viešas Europos bankas. Kad išvengtų ūk. nuosmukio, Genujos jūreiviai dalyvauja ieškant jūrų kelio į Indiją.

Vėlyvoji scholastika
Scholastikos poet. išraiška yra florentiečio **Alighieri Dante's** (1265–1321) rel. epas. It. lit. kalbos kūrėjas poemoje „Dieviškoji komedija" (1311–21) vaizduoja kelionę iš pragaro į dangų kaip pasaul. teismo viziją. Scholastikos viduje vyksta kova tarp **tomistų** (*via antiqua:* dominikonai) ir **škotistų** (*via moderna:* pranciškonai). Destruktyviai veikia spiritualų (radikalieji minoritai) **ginčas dėl neturto** su kurija. Kristaus žemiškojo neturto sampratą (šv. PRANCIŠKAUS ASYŽIEČIO idealas; p. 141) JONAS XXII 1323 paskelbia erezija. Ordino gen. MICHAELIS IŠ CESENOS, W. OCKHAMAS ir kt. bėga iš pop. arešto pas LIUDVIKĄ BAVARĄ (p. 195). Jo patarėjas **Marsilijus Paduvietis** (1290–1343; su JONU JANUNIEČIU) „Taikos gynėjuje" (*Defensor pacis,* 1324) skelbia grynai pasauliet. v-bės teoriją: tautos suverenitetas, Bažnyčios atskyrimas nuo v-bės, Bažn. susirinkimo viršenybė popiežiaus atžvilgiu (p. 181). **Rogeris Baconas** kviečia kritiškai vertinti sholast. autoritetus (ARISTOTELĮ) ir laisvai tyrinėti gamtą eksperimentais bei praktika. Reikšmingiausias „modernistas" yra **Williamas Ockhamas** (~1285–1349). Kaip DUNSO ŠKOTO mokinys jis bendr. sąvokas *(universalia)* laiko tik „vardais" *(nomina)* be realybės. **Nominalizmas** griežtai skiria žinojimą nuo nepagrindžiamų tikėjimo tiesų, kurios yra Dievo valios aktai. ◊ Paryžiaus okamistų m-lai priklauso Ž. BURIDANAS (m. 1358) ir natūrfilosofas NIKOLAJUS OREZMIETIS (m. 1382), kuris pripažino ir apskaičiavo Žemės sukimąsi apie ašį. ◊ *Via moderna* ir nominalizmas skatina ne tik naujas filos. ir teol. koncepcijas, bet ir gudragalviškus ginčus.
Visus to meto idėj. ieškojimus apibendrina **Nikolajus Kuzietis** (CUSANUS, tikr. KREBSAS; 1401–64). Jo svarb. veikalas „Apie mokytą nemokšiškumą" *(De docta ignorantia)* peržengia scholast. rėmus. Begal. universumas neturi nei centro (Žemė), nei gali būti suvoktas. Kiekv. religija atspindi diev. tiesos dalį. Ji tik reliatyviai suvokia Dievą, kuris vienija visas priešybes *(coincidentia oppositorum).* ◊ Jo siūloma kalendoriaus reforma remiasi n. astr. tyrimais, kuriuos plėtoja jo mokinys KOPERNIKAS (p. 221).

Mistika
Reaguodami į rac. scholastiką ir Bažnyčios supasaulėjimą (p. 181), mistikai (gr. *mystein* – užmerkti akis) siekia vid. rega (vizija, kontempliacija) patirti Dievą ir su juo susijungti. Šiuos stimulus perteikia neoplatonizmas (pažįstamas iš arabų filos. AVICENOS ir AVEROJAUS; p. 149) bei DIONISIJO AREOPAGITOS (~500) ir AUGUSTINO (p. 107) raštai. Ankst. mistikai yra BERNARDAS KLERVIETIS (1090–1153), HUGONAS VIKTORIŠKIS (m. 1141), HILDEGARDAS BINGENIETIS (m. 1179), MECHTHILDA MAGDEBURGIETĖ (m. 1280). **Šv. Kotryna Sienietė** (1347–80) paskatina pop. GRIGALIŲ XI grįžti iš Avinjono į Romą (p. 181).
Dominikonų, mot. vienuolynų paskleista mistika labiausiai reiškiasi Vokietijoje. **J. Ekhartas** (m. 1327) vok. raštais ir pamokslais skelbia emanaciją žmogaus, kurio „sielos žiežirbos" vienatvėje susilieja su Dievu. Jo darbai įkvepia olandą RUYSBROEKĄ (1293–1381), J. TAULERĮ (1300–61) ir vok. mistikos lyriką HEINRICHĄ SEUSE (1295–1366).

Naujasis pamaldumas (*devotio moderna*)
Dėl mistikos poveikio atsiranda judėjimų, siekiančių dvasingesnio gyvenimo. Aukšt. Pareinėje „Dievo draugai" (vienuoliai, miestiečiai, bajorai), vadovaujami TAULERIO ir pirklio RULMANO MERSWINO, stengiasi „ramybėje ir tyloje" atsižadėti šio pasaulio. Svarb. veikalas „Vok. teologija" (~1400). ◊ Žem. Pareinėje ir Deventeryje, pasivadinę **„Bendrojo gyvenimo broliais"**, dvasininkai ir pasauliečiai, paakinti GEERTO GROTE's (1340–84), susivienija be įžadų Šv. Rašto studijoms, liaudies misijoms ir darbui m-loje. Labai paplinta būrelio rašinys „Kristaus sekimas" *(De imitatione Christi),* surašytas TOMO KEMPIEČIO (1380–1471).
Pasauliečių rel. judėjimo pradžia – ol. **Beginenų judėjimas:** elgetų moterų (arba vyrų) asket. bendrijos, panašios į vienuolijas, siekia tarnauti artimui. ◊ Plačiųjų liaudies sluoksnių griežtos rel. askezės formos iškyla ~1350 per marą (p. 154): **flagelantai** slenka per Vengriją, Vid. Europą, Angliją ir Švediją, ~1400 per romanų kraštus.

Reformų judėjimas už Bažnyčios ribų
Iš nac. bei rel. antagonizmo popiežiams ir pop. Bažnyčiai Anglijoje išplinta **lolardai** (p. 189), Oksfordo prof. **Johno Wiclifo** (m. 1384) šalininkai; krikšč. doktrinos ir kulto šaltiniu jis pripažįsta tik Šv. Raštą, dėl to išverčia Bibliją (Vulgatą), atmeta hierarchiją, celibatą, nuodėmių atleidimą, komuniją ir reikalauja krikšč. neturtu pagrįstos nac. bažnyčios. Anglijoje šios idėjos nuslopinamos, o Čekijoje jas skelbia **Janas Husas** (p. 181) ir jo šalininkai. Jo kankinio mirtis ir **husitų** ekskomunika (p. 197) sukelia čekų tautos rel. ir soc. krizę.

Viduramžių miestai
Karaliaus globojamai pirklių gildijų prekybai prabangos prekėmis nuo fr. laikų egzistuoja sustiprintos muitinės ir perkrovimo vietos. Pakilus europ. ūkiui (gyv. prieaugis, prekyba, darbo pasidalijimas), nuo XI a. **pilys** virsta **miestais,** atsiranda **miestiečiai.** Greta išaugusių miestų (rom. gyvenviečių, piliaviečių, sen. valdovų ir vysk. rezidencijų) randasi **nauji,** kuriami karalių, vyskupų, k-ščių arba „tiesiog išdygstantys". Mst. augimą lemia gera ūk. padėtis sausumos, jūrų bei upių kelių sankryžoje, nes, nepaisant į jį plūstančių kaimo amatininkų ir žemdirbių, jis – visų pirma **pirklių gyvenvietė su nuolat. turgumi** vartojimo reikmenų mainams. Tolimajai **gildijų** (Hanza, p. 183) prekybai darosi reikšmingi d. prekymečiai-**mugės** (vok. *Messe* – mišios, nes mugės susijusios su rel. šventėmis). Mst. kūrėjai remia miestus **p-gijomis** (laisvėmis: miesto oras žmogų daro laisvą), atsisako valdžios teisių (prekyviečių, įtvirtinimų, monetų kalimo, muitų regalijų), nes tikisi didelių pajamų. Miestas yra jo pono pinigų šaltinis, ponui atstovauja fogtas (burggrafas, šulcas). Iš **mst. teisių** (prekyvietės, prekybos, vėliau nuomos, policijos, gynybos, finansų ir kt.) susiformuoja **mst. valdžia** (mst. teismas ir adm-ja), vadovaujama aukšt. pareigūnų (podesto, burmistro, mero, majoro). Svarbiausi yra bajorai ir pasiturinčios giminės **(patriciatas).** Liubeko ir Magdeburgo teisės tampa pavyzdžiu kraštams į r. nuo Elbės, Sori mst. laisvės (LIUDVIKAS VI) – Prancūzijai, Niukastlio p-gijos (HENRIKAS I) – Anglijai.
Nuo XII a. kuriasi **cechai,** o-jos, kurios kontroliuoja, planuoja ir valdo verslų produkciją (kokybę, kainas, realizaciją, uždarbį), rengia, įdarbina amatininkus, jais rūpinasi. Kovodami su patriciatu, cechų nariai dažnai (XIV–XV a.) patenka į mst. valdžią.
Miestai siekia didinti savo laisves ir plėsti valdžią (tremties mylia, miestiečiai už miesto, p. 195). Pagal laisvės dydį skiriami: 1) politiškai auton. miestai – **komunos** (suverenios mst. respublikos; p. 183), **sinjorijos** (p. 217) Italijoje, konsular. miestai Provanse, **laisvieji imperiniai miestai** Vokietijoje; industr. centrai Flandrijoje, Artua ir Pikardijoje; 2) ribotos savivaldos miestai – krl. miestai V. ir R. Europoje, terit. miestai Vokietijoje.
Reikšmė. Mst. teisė, ūkis, k-ra, santvarka yra orientac. gairės n. laikų nac. v-bėms (t. y. k-ščių v-bėms), kurios sukuria rezidenc. miesto tipą (valdymo ir k-ros centras).

Vokiečių teritorinės valstybės
„V-bėms v-bėje" rastis pagrindą duoda imunitetas, feodalizmas ir imp. politika. Fiurstų **terit. suverenumo** raidos pakopos yra šios: privalomoji leno nuoma ir paveldimumas; imp. teisių **(regalijų)** perdavimas visų pirma **fiurstų įstatymais 1220 ir 1232** (p. 173); fiurstų teismų nepriklausomybė per tarpuvaldį; pilno kurfiurstų teismingumo ir jų didenybės pripažinimas **Aukso bule 1356** (p. 195). **Vestfalijos taika** (p. 255) imp. luomai gauna valst. suverenitetą. **Reikšmė: terit. suverenumas,** k-ščio v-bė išstumia v-bę, paremtą asm. ryšiu, Vok. imperija suyra, sukuriama Vokietijos federac. santvarka (išlikusi iki šiol) ir šiuolaik. valstybingumas.
Valdymas. Feod. valdymą (iškėlusį fiurstus) pakeičia adm. apygardos, valdomos keičiamų ministerialų, vėliau **valdininkų** (fogtų, amtmonų, prižiūrėtojų). Juos prižiūri centrinė žemės (terit.) valdžia su rūmų įstaigomis, vadovaujamomis kanclerio. Nuo XIII a. fiurstui padeda juristai **(rūmų patarėjai).** Jo teritorijoje yra imp. sričių arba imunitetų (vienuolynai, miestai, imp. riteriai ir kt.). Dėl to fiursto politika nuolat siekia savo žemes suapvalinti paveldėjimais, santuokų kontraktais.
Teisėtvarka. Tik pamažu nusistoja nuoseklі teismų sistema. Ją sudaro rūmų teismas (apeliac. instancija), žemės (krašto) aukšt. teismas (luominis bajorų) ir žemės žem. teismas. Be to, veikia vietiniai, vad. šulco, teismai (kaimo, prekyvietės, kasyklos ir kt.). ◊ Kad būtų įveikta teisėtvarkos sklaida ir nuosprendžiai dalykiškėtų, t. p. dėl naujų teis. santykių (pvz., piniginių) **perimama rom. teisė,** kurios mokoma u-tuose. Liaudis atmeta svetimą jai teisę (p. 233).
Finansai. Remiantis Bažn. ir mst. pavyzdžiu, įvedami reguliarūs mokesčiai, naudojami rūmų, valdininkų, teisėjų, kareivių išlaikymui ir krašto plėtotei; juos rentmistras įtraukia į mokest. sąrašą (iš čia pavardės). ◊ Pajamų šaltiniai: naudojimo (muito, monetų kalimo, kasyklų) teisių **perdavimas** miestams ar b-vėms (p. 215); tiesiog. ir netiesiog. mokesčiai.
Luomai. Mokesčių skirstymo teisė lemia kilmingų žemvaldžių (riterių), aukšt. dvasininkų ir miestų polit. dalyvavimą landtaguose ir p-gijas (ypatingi teismai, atleidimas nuo mokesčių). XIV–XV a. susivienijimai (s-gos prieš krašto valdovą, iš dalies sava k-menė, įstaigos, kasos) jų galią taip padidina, kad **dualist. luominė v-bė** tampa tipiška v-bės forma iki XVII a.

Ispanijos rekonkista

Iberijos pusiasalis XIV–XV a.

Krikščioniškosios pakraščio valstybės
Navaros karalystė. SANČA III [1000–35]
1029 paveldi **Kastilijos g-stę** ir v-bę padalija į **Aragoną, Kastiliją** ir **Navarą** (nuo 1234 Prancūzijos įtaka);
Barselonos g-stė atsiranda iš KAROLIO D. Ispanijos markos (p. 123);
Astūrijos k-stė (vad. ir **Leonu**). ◊ Po kalifo ABD AR RACHMANO III [912–961] karų vizyris AL MANSŪRAS (Nugalėtojas) 978 lengvai užkariauja nesantaikos susilpnintas v-bes.

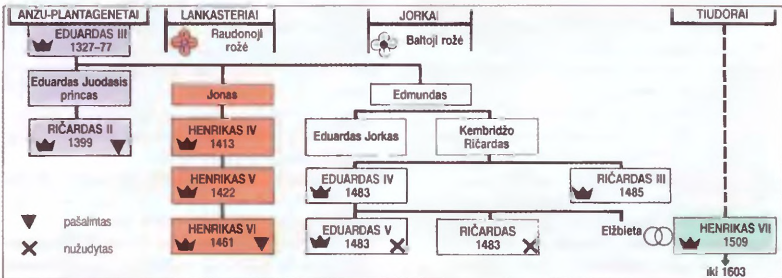
Rekonkista (atkariavimas) 1031–1260
1008–28 Didysis arabų pil. karas (Omejadų kalifato suirimas); prasideda krikšč. antpuoliai. Kliunistai stiprina riterių nac. ordinus, o Bažnyčią glaudžiai susieja su popiežiais (GRIGALIUMI VII, INOCENTU III), remia kryžiaus žygius lėšomis ir verbavimais. Riterių ordinai (tamplierių, joanitų; p. 153) padeda.
Aragonas. ALFONSAS I KARYS [1104–34]
1118 atkariauja Saragosą. 1137 Aragonas susijungia su Katalonija. JOKŪBUI I [1213–76]
1229–35 užėmus Balearus ir 1238 Valensiją, baigiasi rekonkista.
1276–85 PETRO III Aragonas skuba į **Italiją** po
1282 Sicilijos mišparų (p. 173) užgrobti **Sicilijos.** Valdant JOKŪBUI II [1286–1327],
1295 Ananjo taika sureguliuojami leniniai santykiai su popiežiumi. ◊ N. karas su Prancūzija dėl Sicilijos be polit. rezultatų.
1323–25 kovojama su Piza ir Genuja dėl **Sardinijos** ir Korsikos. D-menės „unija"
1412 Kaspės trečiųjų teismo nuosprendžiu palikimą atiduoda FERDINANDUI IŠ KASTILIJOS. Jo sūnus ALFONSAS [1416–1458] gauna **Neapolio** leną.
Portugalija 1094 tampa savarankiška. ALFONSAS I po pergalės prie Orikės
1139 pasiskelbia karaliumi. V-bė sparčiai plinta į p.
1279–1325 DIONISIJUS I ŽEMDIRBYS skatina žemdirbystę. Kovos su Kastilija iki
1385 pergalės prie Alžubarotos. ◊ Nuo JONO I [1385–1433] plinta į Afriką:
1415 užkariaujama Seuta (p. 243).
Kastilija. FERDINANDAS I D. [1035–65]
1037 įgyja **Leoną.**
1085 užkariaujamas Toledas. Karo didvyris – RODRIGAS DIJASAS, vad. **Sidu** (arab. ponas). Jis stoja maurų tarnybon ir
1094 tampa Valensijos valdovu.
1126–57 ALFONSAS VII, kaip imperatorius, tampa visų Iberijos p-lio v-bių siuzerenu, bet vėl suyra vienybė.
1185 Alarkoso pralaimėjimas sąlygoja n. koaliciją. Po
1212 pergalės prie Navas de Tolosos išyra Almohadų v-bė (nuo 1145).
1217–52 FERDINANDAS III ŠV. užkariauja pietus su Kordoba (1236) ir baigia rekonkistą,
1340 mūšyje prie Salado Maroko sultonas sumušamas. ◊ Dalyvaujama Šimtamečiame kare (p. 191).
1369–79 HENRIKAS II TRASTAMARA sudaro ilgalaikę s-gą su Prancūzija.
Granada – paskut. arab. v-bė Europoje; XIV a. suklesti k-ra (Alhambra).

Rekonkistos padariniai
Maurai netampa beteisiais, bet atskirai apgyvendinami vienoje v-bės dalyje. Teisė gina žydus nuo mokesčių. Daugėja vergų (maurai, š. afrikiečiai). ◊ Krl. įgaliotiniai vadovauja krikšč. kolonizacijai. Karaliui oponuoja d-menė (grandai), polit. atstovaujama **kortesuose.** Vaidai iki v-bės suirimo (Kastilija). Karalių remia miestai, išlaikę mst. p-jų valdžią ir sudarę s-gas (hermandadas).
Bažnyčia ir k-ra. Gausiai dotuojama Bažnyčia (pranciškonai, dominikonai) yra labai įtakinga. Arabų mokslas (mat., med., filos.) veikia u-tus.

Ispanijos valstybės susidarymas
1474–1504 **Kastilijos karalienės Izabelės** ir
1479–1516 **Aragono krl. Ferdinando II** santuoka (1469) pradeda n. epochą.
1474–79 karas dėl Kastilijos sosto paveldėjimo su Prancūzija ir Portugalija laimimas
1476 mūšyje prie Toro.
1479 Alkakovos taika: **susijungia Kastilija ir Aragonas,** išlaikydami savo spec. institucijas.
Kastilija. Krl. valdžią stiprina paveldimasis visų riterių ordinų d. magistro rangas. Teis. reforma kuria modernią v-bę. Kar. tarnybą atlieka bajorija ir mst. milicija; panaikinama grandų galia; veikia rūmų tarnybos. **Krl. taryba** (juristai) ir mst. komisarai vadovauja v-bei.
Bažnyčia. Jos p-gijos pripažįstamos, bet išlaikoma absoliuti krl. viršenybė. Kardinolas, Toledo arkivysk. XIMENEZAS DE CISNEROSAS (1436–1517) reformuoja dvasininkiją.
1481 atnaujinama inkvizicija. D. inkvizitoriaus TORQUEMADOS laikais [1483–98] Ispanija tampa fanat. religingumo šalimi, žemdirbystė ir verslas niekinami kaip krikščioniui nederantys.
1492 užkariavus Granadą, išvaromi žydai ir maurai. Puolama Š. Afrika: 1497 užkariaujama Melilja, 1509 Oranas.
1496 erchreg. PILYPAS GRAŽUSIS (Habsburgas) veda JOANĄ PADŪKĖLĘ. Jo s. KAROLIS 1516 gauna Ispanijos sostą (p. 237).

Rožių karai 1455–85
valstiečių sukilimas (Watas Tyleris) 1381 (lolardai)
universitetai
ŠETLENDO SALOS
1468 Škotijos
HEBRIDAI
Aukšt. Škotija
(gėlų klanai)
ŠKOTIJA
Skonas
Pertas
Sent Andrusas
Dambartonas
Sterlingas
Folkerkas
Banokbernas
Edinburgas
Bervikas
Hedžlis
1405
1314
1306–29
1316
Heksamas
Karlailis
ALSTERIS
Belfastas
ANGLIJA
Jorkas
LANKASTERIS
1296
Toutonas
Veikfildas
1317, 1340
PEILAS
1494
1399
KONACHTAS
Dublinas
KILDERIS
Kamarvonas
Blor Hitas
Bozvertas
AIRIJA
Šrusbens
Latervertas
Stamfordas
1273–84
Ladlou
Nortamptonas
Voterfordas
VELSAS
Vorikas
Kembridžas
1400–08
Edžkotas
Korkas
Milford Heivenas
Tiuksbens
Oksfordas
Sent Olbansas
HENRIKAS VII
1485
Redkot Bridžas
Tauens
Itonas
Barnetas
Londonas
Sautamptonas
Šimtametis karas 1339–1453

Britų salos XIV–XV a.

Kova dėl Anglijos sosto

Eduardo I vidaus ir užsienio politika
1272–1307 **Eduardas I** reformomis stiprina krl. valdžią.
1290 tremiami žydai; remiami užs. pirkliai.
1284 aneksuojamas ir paverčiamas sosto įpėdinio (nuo 1301 Velso princas) k-štyste kelt. **Velsas.**
1294–97 kariaujama su Prancūzija dėl Giujeno.
Škotija. Išmiršta din., sosto suirutė. EDUARDAS I valdytoju paskiria JONĄ BALIOLĄ [1292–96]. Vėliau jis pareiškia pretenzijas į sostą ir užvaldo kraštą.
1297 tautos sukilimas: nac. didvyris WILLIAMAS WALLACE'AS (~1270–1305) nugali prie Sterlingo, o pralaimėjęs Folkerke, toliau kariauja m. karą be
1304 atsimetusios bajorijos iki pat savo nuteisimo myriop.
1306–29 **Robertas Bruce'as** iškovoja
1314 Banokberno mūšyje nac. nepriklausomybę. ◊ ROBERTU II prasideda
1371–1711 **Stiuartų** dinastija.

Anglija per Šimtametį karą
1327–77 karaliaujantis Eduardas III
1339 pradeda sėkmingai kariauti su Prancūzija (p. 191), bet pinigų poreikis priverčia jį nuolaidžiauti parlamentui.
1349–50 Juodasis maras (p. 154) sukelia sunkią ūk. krizę.
1369 JUODASIS PRINCAS atnaujina karą.
1377–99 valdant RIČARDUI II, prasideda ilgalaikiai sosto kivirčai. ◊ Nesėkmės Prancūzijoje, pagalvės mokesčio įvedimas, neapykanta korumpuotai (JONO LANKTASTERIO) vyriausybei
1381 sukelia valstiečių sukilimą, vadovaujamą WATO TYLERIO ir JOHNO BALLO. Žlunga po antpuolio į Londoną. Parlamentas nuverčia despotiškąjį RIČARDĄ II.
1399–1413 HENRIKAS IV iš **Lankasterių.**
1403–05 sukyla bajorija (HENRY PERCY, gen. HOTSPURAS). Karalių paremia dvasininkija (persekiojanti **lolardus,** WICLIFO šalininkus). Kad atitrauktų dėmesį
1413–22 HENRIKAS V atnaujina pranc. karą (1415), kuris baigiasi nesėkme (p. 191). Tačiau Šimtametis karas sustiprina nac. savimonę: anglų k-ra atsiskiria nuo prancūzų; 1362 anglų k. įvedama teismuose; Chauserio (1340–1400) „Kenterberio pasakojimai“ (1387) pradeda anglų l-rą.
Bažnyčia. Atmetami „pranc. popiežiai“ ir kurijos mokest. politika (p. 181).
1351 Provizijų statutas: uždraudžiami pop. mokesčiai iš parapijų ir apeliac. skundai kurijai (1353 Premunijų statutas). Oksfordo prof. JOHNAS WICLIFAS kovoja prieš Bažnyčios supasaulėjimą. Jis pirmasis
1380 išverčia į anglų k. Bibliją.
Teisė. Iš Eduardo I laikų bylų sąvado „Metų knygos“ (1292) išsirutulioja anglų paprot. teisė *(Common Law).* Greta šerifų (krl. pareigūnų g-stėse), iš džentrių (žem. bajorijos) iškyla nuo
1327 taikos teisėjai su policijos ir teismo įgaliojimais (anglų savivaldos pagrindas).
Parlamentas. SIMONAS DE MONTFORT'AS (p. 161) baronų tarybą *(Curia regis)*
1265 išplečia į I parlamentą (po 2 riterius iš g-stės, po 2 pil. iš miesto). Ši išimtis EDUARDO I sušauktu
1295 pavyzdiniu parlamentu padaroma taisykle, nes džentriai ir miestai renka mokesčius, karaliui reikia jų pritarimo. B-menių atstovai posėdžiauja drauge su baronais.
1297 patvirtinama teisė nustatyti muitus ir mokesčius. Krl. priimtos peticijos virsta įstatymu. Nuo EDUARDO III laikų parlamentas reguliariai šaukiamas ir pamažu pradėtas dalyti į **Lordų rūmus** (aukšč. teismas) ir **B-menių rūmus** (žem. rūmai).
Karyba. N. ginklais – ilgosiomis ietimis – ginkluojami laisvieji valstiečiai. Karas tampa visos tautos reikalu („kampanijoms“ šaukiama iš visų luomų). ◊ Per XIV–XV a. sosto kovas praturtėję baronai (vilnų prekyba) samdosi šalininkus, kurie gauna drabužių *(livery)* su skiriamaisiais ženklais ir paramą *(maintenance).*
1455–85 Rožių karai tarp Lankasterių ir Jorkų. Jie visiškai išardo valst. ir teis. santvarką. Pranc. karo „kampanijos“ teikia kareivius, tauta šiek tiek sunerimusi. Prekybos verslai nekyla, parlamento reputacija smunka dėl kyšių. ◊ RIČARDAS JORKAS, kaip regentas, pretenduoja į sostą, suima sergantį
1422–61 HENRIKĄ VI, bet žūva
1460 mūšyje prie Veikfildo. Sostą įgyja po
1461 Toutono pergalės valdęs
1461–83 **Eduardas IV Jorkas.** Grafas WARWICKAS vėl grąžina HENRIKĄ, bet
1471 mūšyje prie Barneto žūva. HENRIKAS ir Lankasterių šalininkai išžudomi. EDUARDUI mirus, sostą uzurpuoja
1483 RIČARDAS III [iki 1485], įsakęs Tauerjyje pasmaugti savo sūnėnus EDUARDĄ V (12 m.) ir RIČARDĄ.
1485–1509 HENRIKAS VII, Lankasterių din. paveldėtojas, išsilaipinęs Velse, sumuša RIČARDĄ
1485 mūšyje prie Bosverto ir pradeda Tiudorų din. karaliavimą (iki 1603).

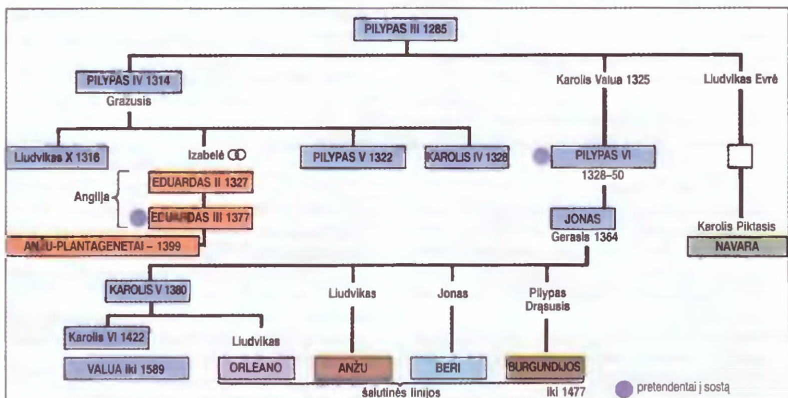

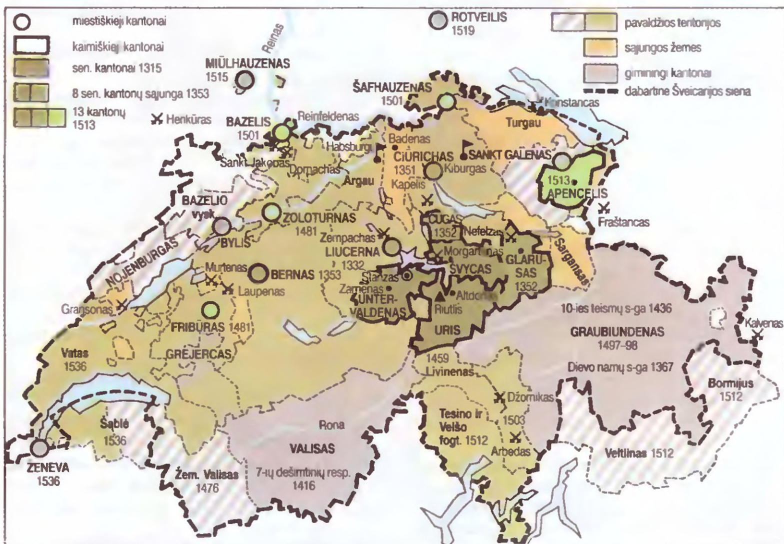
Šimtametis karas Prancūzijoje

Pretendentai į Prancūzijos sostą 1328

Prancūzų nac. valstybės susidarymas
1285–1314 Pilypas IV Gražusis krl. valdžią sustiprina išmintinga fin. politika: įsteigia Sąskaitybos rūmus *(Chambre de comptes)*; leidžia išsipirkti iš baudžiavos; persekioja ir
1307 paleidžia Tamplierių ordiną, o jo turtą „karalius pinigų padirbėjas" konfiskuoja.
1309 jis priverčia popiežius persikelti į Avinjoną (p. 181), išplečia krl. domeną į r. ir kitur (į Šampanę).
1297 užvaldo Flandriją. Vilnų importu iš Anglijos gina šią pram. šaką su aukšta mst. k-ra. Pirmąkart miestiečiai sumuša riterių k-menę
1302 Pentinų mūšyje prie Kortreiko *(Courtrai)*. Bet
1303 Paryžiaus sutartimi gavęs savo pranc. leną Giujeną (Akvitanija), Anglijos krl. Eduardas I nutraukia paramą, ir Flandrija 1305 turi pasiduoti. Varžybos tarp Pranc. karalių ir jų stipriausio vasalo virsta krize, kai
1328 miršta Karolis IV, paskut. Kapetingas. Pagal salijų teisę (sosto vyriškoji įpėdinystė)
1328–1498 valdo Valua dinastija.
1328–50 valdančiam Pilypui VI Eduardas III kelia pretenzijų, tiesa, veikia vasalo priesaika, bet bando pasinaudoti antipranc. judėjimu Flandrijoje.
1339–1453 Šimtametis karas prasideda anglų liaudies k-menės pergalėmis prieš pranc. riterius. Gerai k-menei sudaryti trūksta:
1. Pastovių mokesčių, dėl to dažnai kyla fin. sunkumai ir šaukiami **gen. luomai.**
2. Gerų derlių: nuo 1348 ūk. krizė, sukelta Juodojo maro (p. 154); pirmųjų kareivių samdinių (armanjakų) plėšikavimas virsta visuot. nelaime.
3. V-bės jausmo: karalius ir didikai gina tik savo gera.
1340 prie Sleiso sunaikinamas laivynas.
1346 pralaimima prie Kresi. Po didvyriškos miestiečių gynybos
1347 krinta Kalė, anglų k-menės operac. bazė iki 1559. ◊ Pranc. sosto įpėdinis
1349 paveldi Dofinė (iš čia dofinas – sosto įpėdinis). **Juodojo princo** pergalė ir krl. Jono Gerojo patekimas į nelaisvę
1356 mūšyje prie Mopertiuji sukelia Prancūzijoje sunkias vidaus kovas.
1358 sukilimas Paryžiuje (Étienne'as Marcelis). Gen. luomai reikalauja iš dofino krl. valdžios kontrolės.
1358 valstiečių sukilimas Žakerija (*Jacques Bonhomme* – Gerasis Jokūbas). Abu sukilimus bajorija numalšina.
1360 Bretinji taika: Eduardas III atsisako Pranc. sosto mainais už P. v. Prancūziją.
1364–80 Karolis V Išmintingasis. 1369 karas atsinaujina. Anglai įstumiami į vad. m. karą (Bertrand'as du Guesclinas) ir išstumiami iš daugelio atramos punktų. Flandrijoje, priešingai, nuo
1378 bruzda labai apmokestinti miestai (Pilypas van Artevelde).
1382 mūšyje miestiečiai sumušami. Nugalėtojas Pilypas II (Burgundietis) gauna Flandriją (p. 193). Už psich. ligonį Karolį VI v-bę valdančių Burgundijos ir Orleano hercogų bei jų šalininkų kabošjenų (Paryžiaus cechai) ir armanjakų (samdiniai) pradėta kova dėl valdžios, anglams išsilaipinus, sukelia n. krizę.
1415 mūšis prie **Azenkūro:** netenkama Normandijos ir Paryžiaus; Burgundija dedasi su Anglija; Henrikui V pažadamas Pranc. sostas. Bet armanjakai ir dvasininkai karaliumi paskelbia dofiną.
1422–61 Karolis VII praranda sosto valdas aplink Paryžių. Bet atsiranda gelbėtoja – **Orleano mergelė. Žana d'Ark** (~1412–31), valstietė iš Domremi k. (Lotaringija), klausydama Dievo balso, savo tikėjimu sužadina nac. pasipriešinimą ir priverčia anglus
1429 nutraukti Orleano apgulą; ji nuveda Karolį VII patepimui į Reimsą. Prie Kompjeno burgundai ją paima į nelaisvę, išduoda anglams, ir ji
1431 05 30 (pranc. nac. šventė) sudeginama Ruane, nuteista kaip eretikė. ◊ 1456 nuosprendis peržiūrimas; 1920 kanonizuojama šventąja.
1435 Araso sutartis: karalius susitaiko su Burgundija (p. 193).
1436 atkariaujamas Paryžius. ◊ Nacijos valia pagrindžiama vieninga Pranc. v-bė.
1438 Buržė **Pragmat. sankcija** (p. 181) įsteigia **Galikonų nac. bažnyčią.** ◊ Reguliarios v-bės pajamos iš krl. dvarų aprūpina nuolat. k-menę.
1439 įvedami tiesioginiai žemės ir pagalvės mokesčiai *(Taille royale)*; bajorija, dvasininkai ir kai kurie miestiečiai nuo jų atleidžiami. ◊ **Kampanijų ordonansu** kariuomenė išskirstoma po Prancūziją.
1449–53 įžygiuojama į Normandiją ir Giujoną, po
1453 Kastiljono pergalės karas baigiasi.
Rezultatai. Nepaisant vis dar didelių „kraujo princų" (šalutinė krl. linija) galių, per karą atsiranda nac. v-bė.
1461–83 Liudvikas XI dar junta pavojų (iki 1477) iš Karolio Drąsiojo (Burgundija).
1483–98 Karolis VIII; dėl Anžu din. pretenzijų į Neapolį jis
1494 pradeda Italijos karus (p. 219).

Burgundijos kvazivalstybė 1363–1477

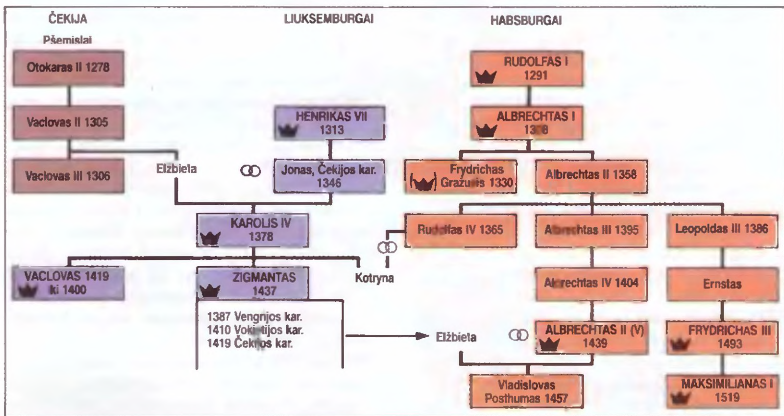

Šveicarijos konfederacija 1315–1513

Šveicarijos konfederacija (1291–1513) Ceringams išmirus (1218), Šveicarijos Alpių sr. suskyla į savarankiškus m. polit. darinius. Plėsdami savo valdas (Reino aukštupio sr. sujungiama su Tiroliu), Habsburgai po 1278 (p. 195) susiduria su **Urio** (imperijos nuo 1231) ir **Švyco** (1240) valstiečių pasipriešinimu. Trys **sen. kantonai** (dar Untervaldenas)
1291 sudaro Amžinąją s-gą savo laisvėms ginti. (Riutlio priesaika, Geslerio skrybėlė, TELIO šūvis į obuolį – padavimų sr. dalykai.) Sąjungą pripažįsta Habsburgų priešininkai (ADOLFAS VON NASSAU 1297, HENRIKAS VII 1309).
1315 mūšyje prie Morgarteno valstiečiai atremia LEOPOLDO I (iš Austrijos) vadovaujamos riterių k-menės puolimą.
1332 į s-gą įstoja Liucerna, pirmasis mst. kantonas.
1355 s-ga išsiplečia iki 8 sen. kantonų. Per Miestų karą s-gos šauktinių k-menė nugali austrus
1386 mūšyje prie Zempacho, o 1388 prie Nefelzo.
1415 užkariaujama Habsburgų sr. Argau, I pavaldžioji teritorija. Plečiamasi į p. iki Italijos perėjų, kol
1422 pralaimima Arbede. ◊ Kaimo (valstiečių) ir miesto (patricijų, cechų) kantonų bendradarbiavimui gresia konfliktas tarp Švyco ir Ciūricho.
1440–46 Senasis Ciuricho karas: miestas dedasi su FRYDRICHU III, o šis į kraštą traukia nevaldomus armanjakus (p. 191); nepaisant
1444 pralaimėjimo netoli Sankt Jakobo prie Birzo, S-ga susitaiko su Prancūzija. Ciūrichas vėl stoja į s-gą; 1451 prisijungia Sankt Galeno mst. ir vienuolynas. Vėliau Habsburgas netenka valdų (Turgau) iki Reino laukų ir todėl bando gauti KAROLIO DRĄSIOJO pagalbą (↑ žemiau). Sunerimę dėl jo elgesio ir pripažinę esamas valdas, priešininkai, Prancūzijai tarpininkaujant, įsipareigoja remti vienas kitą per
1474 Amžinąją kryptį. ◊ Žygiuodamas prieš Berną, KAROLIS DRĄSUSIS patiria
1476 pralaimėjimus prie Grandsono ir Marteno, o 1477 žūva prie Nansi (↑ žemiau). ◊ Sėkmės įkvėpti S-gos nariai pasipriešina imp. MAKSIMILIANO I reformoms (p. 219). Švabų karas baigiasi
1499 Bazelio taika: Šveicarija gauna polit. nepriklausomybę, atsiskiria nuo imperijos.
1513 ji virsta 13 kantonų s-ga, plečiasi į p. (Veltlinas, Bormijas, Tesinas), kol
1515 pralaimi prie Marinjano. Šveicarai pradeda naują kariavimo būdą – su landsknechtais (pėstininkais). Šveic. „kariai keliauninkai" darosi geidžiamiausiais to meto kareiviais samdiniais.

Burgundijos kvazivalstybė (1363–1477) Vok. ir Pranc. pasienyje atsiranda Valua din. šalut. linijos valdovų žemių kompleksas, panašus į Karolingų Lotaringiją (p. 125).
1363–1404 PILYPAS DRĄSUSIS iš tėvo JONO GEROJO 1363 gauna kaip leną Burgundijos k-štystę. Jis bei įpėdiniai paveldi ir nusiperka
1384 Burgundijos fogtystę (Franš Kontė), vėliau Vitelsbachų (Olandiją; iki 1433) ir Liuksemburgų (iki 1451) palikimą. Vok. ir Pranc. (kartu) vasalai Burgundijos k-ščiai yra vieni turtingiausių Europoje, nes disponuoja Flandrija ir Brabantu, galingiausiu Europos ūk. centru (p. 245). Jų dvare klesti vėlyvoji riterių k-ra, burgundų dvaro ceremonialas tampa pavyzdžiu k-ščių abs. v-bėms (p. 243). Įgytos sritys išlaiko savo teises. Laisva Nyderlandų buržuazijos dvasia įkvepia flamandų realist. tapybą (JANAS VAN EYCKAS, 1386–1440; ROGIERAS VAN DER WEYDENAS, 1400–64; ir kt.).
1419 dofino šalininkai Montero nužudo k-štį JONĄ.
1419–67 PILYPAS GERASIS prisijungia
1420 Trua sutartimi prie anglų partijos (p. 191) ir tik
1435 Araso taika išsivadavęs nuo vasal. priklausomybės Prancūzijai, susitaiko su KAROLIU VII. ◊ Polit. savarankiškumo siekia ir
1467–77 valdęs jo s. KAROLIS DRĄSUSIS. Kad apsuptų savo nuožmų priešą LIUDVIKĄ XI (p. 191), jis pasitelkia Angliją, Kastiliją ir Aragoną. Austrijos ZIGMANTAS, tikėdamasis Burgundijos pagalbos prieš Šveicariją, įkeičia jam Habsburgų valdas prie Reino (Elzasą). Už krl. titulą imperatorius reikalauja savo sūnui MARIJOS, Burgundijos paveldėtojos, rankos. ◊ Po nesėkmingos
1474 Nosio apgulos KAROLIS sutinka aptarti santuoką.
1475 užkariavus Lotaringiją Bernas (NIKOLAUSAS VON DIESSBACHAS) ragina Šveicariją kariauti (↗ aukščiau). KAROLIS žūva
1477 mūšyje prie Nansi. ◊ MARIJA išteka už Austrijos erchercg. MAKSIMILIANO. Jis, kovodamas dėl Burgundijos paveldo,
1479 mūšyje prie Ginegato nugali LIUDVIKĄ XI. Flandrija tik
1489 pripažįsta MAKSIMILIANO teises.
1493 Senli taika dėl Burgundijos palikimo dalybų pradeda šimtamečius prieštaravimus tarp Prancūzijos ir Habsburgų.

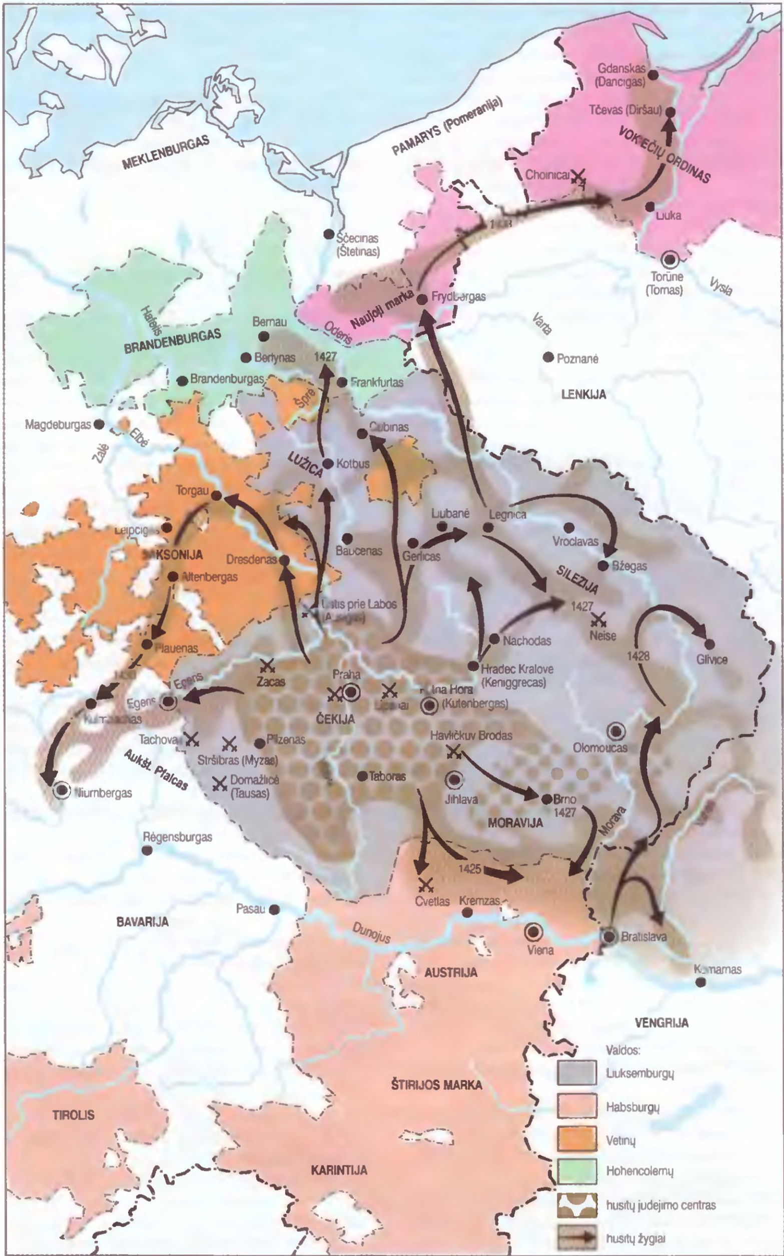
Dinastinė politika ir miestų sąjungos vėlyvaisiais viduramžiais

Pšemislai, Liuksemburgai, Habsburgai XIII–XVI a.

Vokietijos karalių rinkimai (1273–1356) Nuolat. karai ir teisės pažeidimai (kumščio teisė) per tarpuvaldį verčia pertvarkyti v-bės valdymą per **laisvuosius krl. rinkimus,** kurie galutinai susimaišo 1257, kai išrenkami du karaliai (kastilietis ALFONSAS iki 1284; kornvalietis RIČARDAS iki 1272). **Įvedamas kurfiurstų rangas:** rinkimo teisę gauna 7 kurfiurstai – 3 dvasininkai ir 4 pasauliečiai. Jie iš kandidatų reikalauja ypatingų teisių, sprendžiamojo polit. balso (valios raštai), siekia silpnos krl. valdžios.
Karalių din. politika. Jų galiai priklausant nuo din. valdos, renkamieji karaliai siekia ją didinti: bendrosios imp. ir din. politikos prieštaringumas.
Išsivadavimas nuo popiežių. „Vok. tautos šventoji Romos imperija" ir jos Italijos politika (p. 145, 217) kelia universalios imperijos idėją, bet neatsiranda jėgų nac. v-bei sukurti.
1273–91 Rudolfas Habsburgas, rinkimuose įveikęs Ček. OTOKARĄ II (p. 169), reikalauja grąžinti imp. valdas. OTOKARAS, prisiekęs karaliui, bet vengęs grąžinti imp. leną, skelbiamas už įstatymo ir žūva
1278 Marchfeldo mūšyje. Jo s. VACLOVAS II išlaiko tik Čekiją ir Moraviją.
1282 atidavus RUDOLFO sūnums Austriją ir Štirijos marką (Kraina – kaip užstatas – ir Karintija Tirolio grf. MEINHARDUI, 1335 Habsburgui), **sukuriama Habsburgų din. galia.**
1287 Viurcburgo reichstagas paskelbia visuotinę žemės taiką.
1291–98 ADOLFO VON NASAU din. politika nepavyksta. Jis nušalinamas ir
1298 žūva mūšyje su RUDOLFO s. ALBRECHTU prie Gelheimo.
1298–1308 Albrechtas I Habsburgas.
1301 jis palaužia parcinės kurfiurstų opoziciją ir paima Čekiją. Sūnėnui JONUI PARICIDAI nužudžius karalių, žlunga planas įkurti paveldimąją Habsburgų monarchiją. Išrenkamas Pranc. vasalas ir Tryro arkivysk. BODUENO brolis
1308–13 Henrikas VII Liuksemburgas (p. 217). Jo s. JONAS [1310–46] vedybomis įgyja Čekijos karalystę.
1314–47 Liudvikas Bavaras savo priešininką Habsburgą įveikia
1322 mūšyje prie Miūldorfo, padedamas šveicarų (p. 193): FRYDRICHAS GRAŽUSIS (bendravaldis iki 1330) pakliūva į nelaisvę. Pop. protestus atmeta
1324 Zachsenhauzeno apeliacija; LIUDVIKO ekskomunika lieka be pasekmių (p. 181).
1327–28 jis žygiuoja į Italiją ir karūnuojasi imperatoriumi. BODUENO inicijuota
1338 kurfiurstų Renzės direktyva nustato, kad krl. rinkimams daugiau nereikia pop. patvirtinimo. Beatodairiškas din. galios didinimas
1346 išprovokuoja **Karolio Liuksemburgo** (iš Moravijos) išrinkimą. **Liudvikui** mirus, jis visų pripažįstamas.
1346–78 Karolis IV gerai tvarkytą Čekiją padaro savo galios branduoliu. Jo rezidencijoje Prahoje vyksta statybos (Šv. Vito katedra, Hradčanai);
1348 įkuriamas I vok. u-tas. Imp. kanceliarija ugdo rašto kalbą (Prahos vok. kancl. k.). Išmintingai elgdamasis, KAROLIS susitaria su kurija (1355 karūnuojamas imperatoriumi) ir su kurfiurstais –
1356 Aukso bulė: daugumos Frankfurte išrinktas ir Achene karūnuotas karalius yra kartu ir „rinktasis Romos imperatorius" (nuo 1508 titulas). Kurfiurstai gauna majestoto teisę, kurfiurstystės teismų ir krašto suverenitetą. Bulės
reikšmė: garantuojamas din. paveldimumas (renkama tik iš Liuksemburgų, nuo 1437 iš Habsburgų) ir **instituc. dualizmas:** valdžia dalijama tarp „imperatoriaus ir v-bės". Kurfiurstai gauna p-gijų.
Din. politika. KAROLIS IV 1353 įgyja Aukšt. Pfalcą, iki 1368 – Sileziją ir Lužicą. Fiurstenvaldės sutartimi 1373 nusiperka Vitelsbachų **Brandenburgą.**

P. Vokietijos miestų sąjungos XIV amžiuje
1254 įkuriama **Reino mst. s-ga** viet. taikai išsaugoti per tarpuvaldį. Vėlesnės s-gos kuriasi mst. laisvėms ginti. Jos nukreiptos prieš:
riterius, kurie kelia vaidus ir plėšia keliaujančius mst. pirklius;
fiurstus, su kuriais nuolat kivirčijamasi dėl miestiečių, gyvenančių už mst. sienų;
karalius, kurie polit. ar fin. sumetimais įkeitinėja miestus fiurstams.
1356 Aukso bulė draudžia mst. s-gas. Nepaisant to, 14 miestų sudaro
1376 Švabijos mst. s-gą (prieš Viurtembergo grf. EBERHARDĄ VERKSNĮ).
1377–89 P. Vokietijos mst. s-ga kariauja ir
1377 prie Ulmo nugali KAROLĮ IV, o prie Roitlingeno Viurtembergą. ◊ Švabijos ir Reino s-gos
1381 susijungia į P. Vokietijos mst. s-gą; 1385 ji susijungia su šveicarais. Fiurstų k-menė nugali s-gą
1388 mūšyje prie Defingeno (ir Vormso).
1389 Egerio taika baigiasi savarankiška imp. miestų politika, bet jie, kaip „III kolegija", nuo 1489 posėdžiauja reichstage 2 suoluose – Švabijos ir Reino.

Husitų karai 1419–1436

Vokietija valdant Karolio IV sūnums
Kad sukurtų planuojamą Didžiąją slavų v-bę, **Zigmantas** (1387 Vengrijos krl.) 1378 gauna Brandenburgą, **Vaclovas** – Čekiją, Sileziją ir Vokietijos karūną (1378).
1373–1419 Vaclovas, Čekijos krl. Prieš jo valdingumą (įsako prigirdyti kun. šv. JONĄ NEPOMUKĄ susiburia ponų s-ga, vadovaujama pusbrolio JOBSTO MORAVO [1375–1411]. Po VACLOVO kalinimų (1394, 1402) valst. tvarka Čekijoje suyra.
Vokiečių imperija: VACLOVAS NETIKĖLIS [1378–1400] iš pradžių rūpinasi
1383 Niurnbergo taika, bet neįveikia fiurstų, riterių bei miestų s-gų (p. 195) ir dėl neveiklumo atstatydinamas. Bet ir
1400–10 RUPRECHTAS (iš Pfalco) negali pakelti smukusio karūnos autoriteto. JOBSTO MORAVO pretenzijos į sostą padeda
1410–37 Zigmantui. Jis sušaukia Konstanco Bažn. susirinkimą (p. 181). ◊ **Iškyla įtakingi n. terit. veikėjai:**
1415 burggrf. Frydrichas I Hohencolernas tampa Brandenburgo kurfiurstu.
1423 FRYDRICHAS KARINGASIS (iš **Vetinų giminės**) gauna Saksonijos kurfiurstystę. Reformą sutrukdo **husitų karai.**

Janas Husas (1369–1415) po mirties (p. 181) tampa nac. kankiniu. Kai „žudikas“ ZIGMANTAS pareiškia pretenzijas į Čekijos sostą, husitų neapykanta vokiečiams prasiveržia
1419 sukilimu (pirmasis Prahos langų daužymas). Jų rel. teiginiai išdėstyti
1420 Prahos artikuluose: laisvė pamokslauti. komunija *sub utraque* (abiem pavidalais), apaštališkas dvasininkų neturtas. ◊ Husitai suskyla į **taurininkus,** arba **utrakvistus** (u-tas, bajorija, miestiečiai), ir **taboritus,** kurie buvo WICLIFO šalininkai (p. 185) ir atmetė visas nebiblines kulto formas ir dogmas (valstiečiai, žem. dvasininkai, neturtingieji miestiečiai). ◊ JANO ŽIŽKOS (1360–1424) ir PROKOPO D. (1380–1434) vadovaujama husitų k-menė atremia 5 imp. k-menės puolimus ir su gerai ginkluotais vežimais keliauja plėšikaudama po kaimynin. kraštus. FRYDRICHUI HOHENCOLERNUI 1431 pralaimėjus prie Tauso, Bažn. susirinkimas
1433 Prahos kompaktatais (p. 181) susitaria su utrakvistais; pastarieji
1434 mūšyje prie Lipanų nugali radikal. taboritus ir Jihlavos landtage
1436 pripažįsta ZIGMANTĄ. ◊ Per n. kovas
1448 Prahą užkariauja **Jurgis Podebradas,** utrakvistų vadas. Jis, nuo
1452 imp. vietininkas, nuo 1458 Čekijos krl., popiežiui atšaukus Prahos kompaktatus, 1466 ekskomunikuojamas ir pralaimi MATIAŠUI KORVINUI (p. 201), kuris
1468–69 užvaldo Moraviją, Sileziją ir Lužicą.
1471–1516 VLADISLOVAS JOGAILAITIS.
1478 Olomouco taika jis susitaiko su MATIAŠU ir 1490 tampa Vengrijos krl. ◊ Iš taboritų ir valdensų po 1467 susiklosto **Čekijos–Moravijos brolių unija.**
1485 Kutna Horos taika sureguliuoja santykius tarp katalikų ir utrakvistų, kurie išlaiko savo bažn. tvarką.
Padariniai. Susilpnėja sostas, Bažnyčia ir vokietybė, iš bažn. gero praturtėja d-menė, bet nepajėgia sukurti čekų nac. v-bės.

Vokietija valdant pirmiesiems Habsburgams
Liuksemburgams išmirus, sostas su Vengrija ir Čekija atitenka
1438–39 Albrechtui II, Austrijos Habsburgui. Jo s. VLADISLOVO POSTHUMO (1440–57) globėju tampa
1440–93 Frydrichas III. Patarėjas ENEA SILVIJAS PICCOLOMINI palenkia jį pop. EUGENIJUI IV; Bažn. susirinkimų judėjimas baigiasi
1448 Vienos konkordatu (p. 181). ◊ Imp. tik iš šalies stebi fiurstų kovas dėl valdžios. Vesfalijoje susiklosto
slaptasis teismas (femė): valdovas suteikia **laisvajam grafui** slaptąjį teismingumą. Grafas ir **laisvieji posėdininkai (**ir valstiečiai), kaip „žinovai“, skelbia nuosprendžius (tik išteisinamuosius arba mirties), kurie tuoj pat įvykdomi. Neatvykęs kaltinamasis atsiduria už įstatymo ribų. Savigynos teisė žlunga XV a. pab.
1471 Regensburgo reichstagas **uždraudžia ginčo teisę.** Žemės (krašto) taikai ginti
1488 susikuria **Švabijos s-ga** (fiurstai, riteriai, miestai). ◊ **Imperijos nuosmukis:**
1457 iškyla nac. karaliai Vengrijoje (MATIAŠAS KORVINAS) ir Čekijoje (JURGIS PODEBRADAS); imp. žemių atitenka Lenkijai (p. 201) ir Burgundijai (p. 193).
1471–80 turkai plėšikauja Štirijos markoje; nuo 1477 vengrai puola Austriją ir
1485 užkariauja Vieną, užima Žem. Austriją, Karintiją ir Štirijos marką.
Din. politika: nepaisant visų nesėkmių, imperatorius pasitiki Habsburgų galia; jo paveldėjimo ir santuokų sutartys deda pagrindą **pasaulinei Habsburgų imperijai.**
1463 susitariama dėl Vengrijos paveldo. ◊ Jo s. MAKSIMILIANO santuokos sutartimi
1477 įgyjama Burgundija (p. 193).
1490 išvaduojama Viena; paveldimas Tirolis,
1491 paveldėjimo sutartis su Čekija ir Vengrija.

Baltijos šalys apie 1400

Vokiečių ordino iškilimas 1226–1410

Vokiečių (Kryžiuočių) ordinas (1226–1410)

Livonija. Brėmeno katedros kapitulos narys ALBERTAS FON APELDERNAS, 1199–1229 Livonijos vyskupas, surenka kryžininkų k-menę, 1201 įkuria Rygą ir Kalavijuočių ordiną (raud. kryžius baltame apsiauste). Jis
iki 1230 užkariauja Livoniją ir Kuršą; kraštą užvaldo bajorija, įkuriami vok. miestai ir vyskupijos, bet neapgyvendinama valstiečių.
1236 pralaimi Saulės mūšį lietuviams ir žiemgaliams,
1237 susijungia su Vok. (Kryžiuočių) ordinu. Veržimasis į Naugardą baigiasi
1242 Ledo mūšiu ant Peipaus ež.
1346 Ordinas įgyja iš Danijos Estiją.

Prūsai. Mozūrijos k-štis KONRADAS prašo Ordiną pagalbos prieš pagonis prūsus ir atiduoda jam **Kulmo kraštą.**
1209–39 d. magistras Hermanas fon Zalca; Riminio Aukso bule jis iš FRYDRICHO II (p. 173)
1226 gauna Prūsiją, kaip Ordino žemę; 1234 tai pateikiama aprobuoti popiežiui. ◊ Krašto magistras HERMANAS FON BALKAS pradeda kryžiaus žygius prieš prūsus 1231 iš Torūnės (Torno), 1233 iš Kulmo.
1283 Prūsija užkariaujama. Iš Lenkijos
1309 įgyjamas R. Pamarys.
1351–82, Winricho von Kniprode's laikais – Ordino galios viršūnė.
1370 lietuviai pralaimi prie Rudavos; planingai kolonizuojama (įk. > 1400 k.); n. miestai (Kulmo teise) su prekyvietėmis priklauso Hanzai, bet dėl intensyvios savo prekybos Ordinas ima konkuruoti su jais bei krašto bajorija.
1393–1407 KONRADAS VON JUNGINGENAS.
1398 jis išvaro Vital. brolius (p. 183) iš Gotlando (Visbiu). Labiausiai išsiplečia Ordinas 1402 gavęs N. marką (kaip užstatą) ir 1404 įgijęs Žemaitiją.
Nuo 1386 dėl Lenk.–Liet. unijos (p. 201) v-bę apsupa galingesnis priešininkas, be to, ji praranda misijų užduotį.

Santvarka. Ordiną (p. 153) sudaro broliai riteriai, broliai kunigai ir jiems patarnaujantys netikrieji broliai. **Ordino statutą** (įžadai, regula, taisyklės) papildo kapitulos nutarimai ir **d. magistro** potvarkiai; jo būstinė nuo 1309 **Marienburgas.** Kapitulos išrinktas, jis valdo su 5 **perdėtiniais:** maršalu (karas), d. komtūru (administravimas), ligoninių vadovu, drabužininku, iždininku; yra 2 **krašto magistrai:** Prūsijos ir Livonijos. Komtūras vadovauja apygardai. Komtūrai už Ordino v-bės ribų valdo balijas, pavaldžias **Vok. magistrui.**

Skandinavija vėlyvaisiais viduramžiais

Švedija. Valdant silpniems karaliams, iškyla bajorija (atsiradusi iš didžiažemių valstiečių, be soc. priešiškumo laisviesiems valstiečiams). Didikai už jų p-gijų patvirtinimą ir Valst. tarybos sudarymą sostą patiki
1319–63 MAGNUSUI ERIKSONUI. Pirmasis norv.–švedų unijos karalius atiduoda Danijai Skonę, Elandą, Gotlandą.

Norvegija. MAGNUSUI tenka šalį perleisti
1355–80 HOKONUI VI, o šis 1363 veda MARGARITĄ, nuo 1387 Danijos ir Norvegijos karalienę.

Danija. Išrinktas v-bės valdytoju, Holšteino grf. GERHARDAS III nutraukia sosto, bajorijos ir dvasininkų bruzdėjimus. Jis leidžia 1326 išrinkti karaliumi Šlezvigo herg. VALDEMARĄ III ir paveldi Šlezvigą, o 1340 nužudomas.
1340–75 Valdemaras IV Aterdagas. Jo žygiai į Elandą ir Gotlandą (Visbiu) sukursto
1361–70 Hanzos karą. Danija turi nusileisti fin. stipresniam priešininkui.
1370 Štralzundo taika garantuoja Hanzai viešpatavimą Baltijoje. ◊ VALDEMARO duktė Danijoje ir Norvegijoje 1380 prastumia savo s. OLAFO (5 m.) rinkimus. Jam mirus, Danijos–Norvegijos karaliene tampa
1387–1412 Margarita, buv. regentė. „Šiaurės Semiramidę" į savo šalį pasikviečia Šved. bajorų opozicija; Šved. krl. ALBRECHTAS
1389 prie Oslės pakliūva į nelaisvę, nors Stokholmas, Vital. brolių padedamas, ginasi iki 1395 (p. 183). ◊ Trijų šalių valst. tarybos pagaliau sudaro
1397 Kalmaro uniją. ◊ Antroji šiaurės d. v-bė nesusikuria, nes Švedija atmeta Danijos karaliavimą unijoje.
1412–39 ERIKAS PAMARĖNAS proteguoja ol.–anglų prekybą, dėl muitų padidinimo Zunde
1423 susiduria su Hanza ir Holšteinu ir
1435 Vordingborgo taika priverčiamas patvirtinti Hanzos p-gijas.
1434–36 Švedijoje sukyla liaudis, vadovaujama nac. didvyrio ENGELBREKTO ENGELBREKTSONO (~1400–36). Jį nužudžius, v-bės valdytoju iki 1441 tampa KARLAS KNUTSONAS BONDĖ (1448–70 krl. KAROLIS VIII).
1439–48 KRISTUPAS III BAVARAS dar gali išlaikyti uniją. Jo įpėdinis
1448–81 KRISTIJONAS I, **Oldenburgų din. pradininkas,** luomų
1460 išrenkamas Šlezvigo ir Holšteino hercogu (abiejų hercogysčių unija trunka iki 1863).
1464 sukilimas Švedijoje: v-bės valdytojas STENAS STURĖ I [1470–1504]
1471 prie Brunkebergo nugali danus. JONUI valdant [1481–1513] irgi kovojama su švedais ir unija išyra (p. 249).

Lietuvos iškilimas XIV amžiuje

Lenkijos–Lietuvos valstybė XV amžiuje

Lietuva – vyraujanti valstybė rytuose

Ide. šaka baltai, siejami gimin. kalbų ir pagoniškos k-ros, gyvena tarp Nemuno ir Dauguvos. Vok. ordino antpuoliai priverčia juos ~1250 susijungti į valst. darinį.
1316–41 GEDIMINAS statydina pilis ir miestus. Pradeda ekspansiją į p. r. – prisijungia rusų (baltr. ir ukr.) k-štysčių.
1345–77 ALGIRDAS. Jis nugali totorius
1362 Mėlynųjų Vandenų mūšyje ir kovoja su Lenkija dėl Galicijos bei Podolės. ◊ LDK nusveria rusai stačiatikiai. Perėjus į katalikybę, JOGAILA [1377–1434]
1385 Krėvoje sudaro uniją su Lenkija, bet Lietuva 1392 Astravo, 1413 Horodlės ir 1432 Gardino sutartimis išlieka savarankiška D. K-štystė, nors siuzerenitetas priklauso Lenkijai.
1392–1430 Vytautas, nepaisant totorių pergalės prie Vorsklos (1399), išplečia v-bę iki Juodosios j., dalinius k-ščius pakeičia vietininkais, bet miršta nespėjęs karūnuotis Lietuvos karaliumi. Priešpriešа tarp bajorų liet. katalikų ir rusų stačiatikių yra palanki iškilti Maskvai, kuri nuo 1450 ima pulti (p. 203).

Lenkijos sustiprėjimas XIV a.

1306–33 VLADISLOVAS I LOKIETKA, popiežiaus padedamas, pasiekia nac. vienybę.
1333–70 Kazimieras III D., remiamas Vengrijos, sustiprina v-bę.
1335 Višegrado sutartimi Čekija gauna Sileziją už atsisakymą pretenduoti į Lenkiją.
1343 Kališo taika su Vok. ordinu.
1366 karalius įgyja Galiciją (Haličo k-štystę).
1347 kodifikuojama lenkų teisė. ◊ Už atleidimą nuo mokesčių didikai remia personal. uniją su Vengrija.
1370–82 valdant LIUDVIKUI D. (iš Anžu din.), savo galią išplečia „Krokuvos ponai“.
1374 Košicės p-gija: suteikiama polit. p-gijų d-menei, o ji patvirtina sosto paveldėjimą mot. linija ir remia krl. dukters
1382–99 JADVYGOS sužadėtuvių su Habsburgu nutraukimą bei jos sužadėtuves su JOGAILA pagal Krėvos uniją. Pasikrikštijęs JOGAILA 1386 veda ir karūnuojamas Krokuvoje.
1386 sudaroma Lietuvos ir Lenkijos personal. unija.

Jogailaičių Lenkijos valstybė XV a.

1386–1434 VLADISLOVAS II JOGAILA, krikštydamas Lietuvą, susiduria su pasipriešinimu. Katalikų ir stačiatikių priešpriešа prislegia Lenkijos ir Lietuvos d. v-bę. Bendras priešas yra **Vok. ordinas.** Po
1410 Žalgirio mūšio prasideda Ordino nuosmukis. HEINRICHAS VON PLAUENAS [1410–13] apgina Marienburgą. Po
1411 Torno I taikos jis imasi reformų ir dėl to atstatydinamas.
1412 Liublino sutartimi Vengrija pripažįsta taiką ir įkeičia Lenkijai 13 Spišo (Cipso) miestų, nes Konstanco Bažn. susirinkimas buvo pavedęs Lenkijai skleisti katalikų tikėjimą rytuose.
1422 Melno taika Ordinas galutinai atsisako Žemaitijos.
1454 karas atsinaujina, nes Prūsijos luomai pasiduoda Lenkijai.
1457 šturmu paimamas Marienburgas.
1466 Torno II taika: Varmė, V. Prūsija (R. Pamarys, Kulmo žemė) atitenka Lenkijai; d. magistras prisiekia ištikimybę ir kar. paklusnumą (nuo 1525 tampa Lenkijos vasalu). Ypatingos Gdansko (Dancigo) teisės.
1434–44 VLADISLOVAS III, nuo 1440 ir Vengrijos krl., žūva
1444 mūšyje prie Varnos (p. 209) per kryžiaus žygį prieš turkus. Įpėdiniu tampa
1447–92 KAZIMIERAS IV, Lietuvos d. k-štis. Jis remiasi smulk. bajorija, kuri nuo 1454 dalyvauja seimuose, o nuo 1468 sudaro seimo II rūmus. ◊ Po Torno taikos Lenkijos v-bė siekia nuo Baltijos iki Juod. j. KAZIMIERO s. VLADISLOVAS
1471 tampa Čekijos, 1490 Vengrijos karaliumi.
1485 Lenkijos vasale tampa Moldova: dėl to Lenkija konfliktuoja su Turkija.
1497 pralaimima prie Kozmino. ◊ Valdant JONUI I OLBRACHTUI ir ALEKSANDRUI iki 1506 Lenkiją supa Habsburgai (p. 249), Maskva (p. 203) ir Turkija.

Vengrų valstybės galas

Išmirus Arpadams (p. 169) vyksta vidaus neramumai, kol **Anžu** din. (1307–82) atkuria krl. valdžią.
1342–82 Liudvikas I D. sumažina didikų galią; suklesti miestai. Pietuose susikuria v-bės Turkijos vasalės (Moldova, Valakija).
1387–1437 Zigmantas, 1410 Vokietijos, 1419 Čekijos krl., 1433 imperatorius, projektuoja slavų d. v-bę, valdomą Liuksemburgų.
1396 Nikopolio mūšiu (p. 209) baigiasi žygis prieš turkus. Didikai išplėšia sau feod. teisių.
1446 JANOŠAS HUNIADIS išrenkamas v-bės valdytoju. Jis kovoja prieš Habsburgų pretenzijas (VLADISLOVAS POSTHUMAS, p. 197),
1456 nugali turkus prie Belgrado.
1458–90 Matiašas I Korvinas; jis savo rezidenciją 1485 perkelia į Vieną (p. 197).
1490–1516 VLADISLOVO II valdoma žlunga.
1491 Bratislavos taika jis pripažįsta Habsburgų sosto paveldėjimo pretenzijas.
1526 įvyksta Mohačo mūšis (p. 209).

Rusija apie
1550
1600
1586 – kūrimo metai
Rusijos netektys 1617–18
Opričninos sritis
Lenkijos siena po 1667
prekybos keliai
ŠVEDIJA
BALTIJOS JŪRA
BALTOJI JŪRA
Anglijos, Olandijos nuo 1553
Archangelskas 1584
SIBIRO CHANATAS
JERMAKAS
Vyborgas
Stolbovas
Talinas
Narva
Tartu
Jam Zapolskis
Naugardas
LIVONIJA
Pskovas
Ryga
1558–82
Vologda
Viatka
Permė
Deulinas
Tušinas
Maskva
Kazanė
Kama
Volga
Ufa 1586
Smolenskas
(1618–67 Lenkijos)
Vilnius
Andrusovas
Tula
Oka
1552
KAZANĖS CHANATAS
Samara 1586
LENKIJA
1605–18 intervencija
Oriolas
Nogajai siena 1645
Černigovas
1556
1593
Voronežas 1585
Saratovas 1590
1604–05
Kijevas
Ukraina
ASTRACHANĖS CHANATAS
Donas
Dnepras
1571
Sarajus
Caricinas 1589
Zaporožės kazokai
Dono kazokai
Uralo kazokai
KRYMO CHANATAS
Azovas
Astrachanė
OSMANŲ IMPERIJA
JUODOJI JŪRA
KASPIJOS JŪRA

Rusija apie 1600

ŠVEDIJA
Onegos ež.
Ladogos ež.
NAUGARDO resp.
VIATKA
Naugardas
Pskovas
JAROSLAVLIS
ROSTOVAS
TVERĖ
MASKVA
Vladimiras
Žem. Naugardas
Smolenskas
RIAZANĖ
Kulikovas
rusų dalinės k-ystės
AUKSO ORDOS CHANATAS iki 1502
LIETUVOS D. Kun. 1386
totorių duoklės riba
1300
1389
Maskvos kun.

ŠVEDIJA
Vologda
Viatka 1489
Smolina-S.
Naugardas 1478
Pskovas 1510
Jaroslavlis
Tverė 1485
Žem. Naugardas
Kazanė
1503
Smolenskas 1514
MASKVA
Suzdalė
Orša
Riazanė 1521
1494
LENKIJA 1515
KAZANĖS CHANATAS 1437
Severianai 1503
Černigovas
KRYMO CHANATAS 1475 Osmanų
ASTRACHANĖS CHANATAS 1485
Liet. siena 1462
1462
1533
Maskvos kun.

Maskvos kunigaikštystė 1300–1533

Maskvos didžiosios kunigaikštystės iškilimas
Dėl skirtingos polit. ir kult. raidos scn. rusai suskyla į **ukrainiečius** (valdo Lenkija), **baltarusius** (valdo Lietuva) ir **didžiarusius** (valdo mongolai totoriai). Rusų dal. k-štystėse anarchija. Naujos rusų v-bės branduolys – **Maskva,** patogiai įsikūrusi, ginama miškų, gana tankiai gyvenama; pirmąkart minima 1147. Jos k-ščiai skrupulingai plečia savo valdas.

1325–41 IVANAS I KALITA (Pinigmaišis) laikomas pirmuoju „rusų žemės surinkėju". Didelėmis duoklėmis jis įgyja totorių palankumą ir,

1328 nugalėjęs Tverę, tampa d. k-ščiu. ◊ Metropolitas TEOGNOSTAS persikelia iš Vladimiro į Maskvą. Jo įpėdinis ALEKSIEJUS savo autoritetu remia Maskvos vykdomą nac. vienybės politiką.

1359–89 DMITRIJUS DONIETIS. Vėl kovojama su Tvere ir Riazane, kurios, remdamosi Lietuva, 1375 išsivaduoja iš Maskvos valdžios.

1380 Kulikovo mūšyje prie Dono rusai pirmąkart nugali totorius. Nepaisant vidaus konfliktų ir užs. nesėkmių, Maskva laikoma svarb. kovotoja prieš svetimšalių valdžią, už teisingą tikėjimą.

1439 Florencijos unija (p. 207) atmetama. Rusų bažnyčia atsiskiria nuo graikiškosios.

„Rusų žemių rankiojimas"

1462–1505 Ivanas III D., vedęs Bizantijos princesę SOFIJĄ, pasivadina „visos Rusijos caru". It. architektai stato jo rezidenciją **Kremlių.** Pasikviestų bojarinų padedamas, jis paverčia maskvėnų v-bę nac. vienybės v-be. Autokrat. v-bės idėja ir jos simboliai (dvigalvis erelis, rūmų ceremonialas) perimami iš Bizantijos; mitas apie Maskvą, kaip „III Romą" ir stačiatikybės tvirtovę (vienuolis FILOTĖJAS), grindžia rusų tautos ir jos valdovo misijinę paskirtį; Stačiatikių bažnyčia sveikina valdovą, vadina jį Dievo vietininku (vienuolis JOSIFAS VOLOKOLAMSKIETIS, ~1480). Šios sampratos nesilaiko tik „nestiažatelių" judėjimas (NILAS SORSKIS, 1433–1503), siekiantis sudvasinti Bažnyčią.

1478 panaikinama Naugardo respublika.

1480 išsivaduojama iš Aukso ordos (p. 179); ji suskyla į sr. chanatus, ir 1502 ją sumuša Krymo totoriai. „Maskvos tėvonija" prisijungia Tverę, Pskovą, Smolenską, Riazanę.

1502 nesėkmingai puolama Livonija.

1533–84 Ivanas IV Rūstusis vaikystėje (3 m.) patiria pažeminimo, prievartos, intrigų iš besivaržančių d-menės klikų.

1547 karūnuotas caru, įveda abs. autokratiją.

Vidaus politika. Asm. patarėjų (k-štis KURBSKIS) padedamas, IVANAS IV reformuoja centr. valdymą (prikazai), teisę (1550 teisynas) ir k-menę, remiasi tarnyb. bajorija (pomestijos) ir šauliais, k-menės branduoliu. Bažnyčia ir tauta remia IVANĄ IV.

1551 metropolito MAKARIJAUS reformų sinodas: įvedama šventųjų kalendorius ir bažn. teisynas („Stoglavas").

1553 britų kpt. CHANCELLORUI atradus Baltosios j. kelią, prasideda prekyba su Anglija.

1584 įkuriamas Archangelskas (jūrų uostas).

1565–72 opričnina: v-bė padalijama į dvi sritis – caro (opričnina) ir bojarinų (zemščina); pastarųjų galia palaužiama konfiskacijomis, deportacijomis ir žemės dalijimu bajorams (naujoji karių klasė), bet v-bėje įsisiautėja baisus teroras: išnaikinami ištisi miestai (Naugardas 1570), žlunga žemės ūkis, masiškai bėga valstiečiai (kazokai; p. 273).

Užs. politika. V-bė plečiasi į p.:

1552–56 užkariaujama Kazanė ir Astrachanė; Krymo totorių kontrsmūgis:

1571 paimama ir sudeginama Maskva.

1581 pradedama užkariauti Sibirą (p. 273). Stačiatikių pasaul. imperijos sukūrimą sužlugdo

1558–82 karas dėl Livonijos (p. 249). IVANAS palieka pairusią v-bę.

1589 Maskva tampa nepriklausoma patriarchija.

Politinė suirutė („Smuta", 1605–13)
Per įpėdinystės kovas dėl valdžios bojarinas BORISAS GODUNOVAS

1588 tampa v-bės valdytoju, o

1591 nužudžius caraitį DMITRIJŲ ir mirus paskut. silpnapročiam Riurikaičiui, išrenkamas

1598–1605 caru. Po

1601–03 bado ir neramumų prieš „uzurpatorių" ir „žudiką", lenkų padedamas, stoja polit. avantiūristas DMITRIJUS APSIŠAUKĖLIS I, apsimetęs caro sūnumi. Lenkų kar. daliniai

1605 užima Maskvą. IVANO BOLOTNIKOVO vadovaujami

1606–07 pirmieji kazokų ir valstiečių sukilimai; per juos iškyla DMITRIJUS APSIŠAUKĖLIS II, „Tušino šėlmis". Nuo jo bojarinai apsigina, gavę švedų pagalbą už atsisakymą Livonijos pagal

1609 Viborgo sutartį. Dabar į caro sostą pretenduoja Lenkija (p. 249), 1611 ji užima Smolenską, bet dėl antilenkiško sukilimo

1612 turi atsisakyti Maskvos. ◊ Bojarinų valst. susirinkimas išrenka

1613–45 caru MICHAILĄ (Mykolą); jis pradeda

1613–1762 valdančią **Romanovų din.,** įveikia suirutę, sureguliuoja santykius su Švedija ir Lenkija (p. 249).

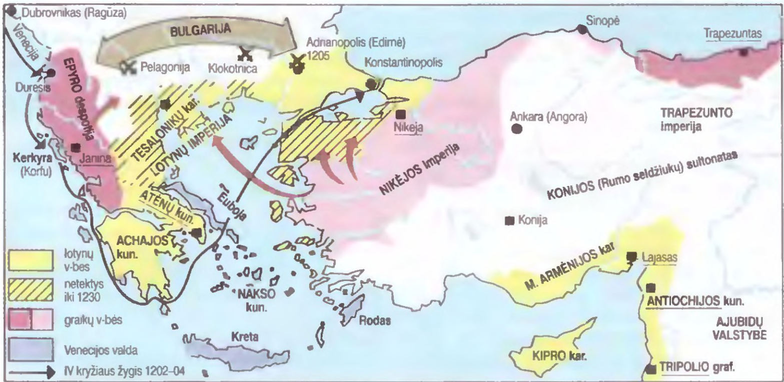
Antroji Didžioji Bulgarijos valstybė apie 1240

Didžioji Serbijos valstybė apie 1355

II Didžioji Bulgarijos valstybė XIII a.
Lot. imperijos laikais trumpam iškyla suslavėję bulgarai (p. 175). IVANAS ir PETRAS ASENIAI, pasinaudodami III kryžiaus žygiu,
1186 įkuria II v-bę su centru Tirnove. INOCENTAS III
1203–04 suteikia jai karalystės rangą, ir ji, sudariusi s-gą su polovcais, išsiplečia.
1205 prie Adrianopolio nugali lotynus.
1218–41 Ivanas Asenis II įveikia Epyrą
1230 mūšyje prie Klokotnicos ir su Nikėja puldinėja Lot. imperiją, bet nepajėgia sukurti Bulgarijos–Bizantijos imperijos.
1235 įsteigiama Bulg. patriarchija.
1242 mongolų ir vengrų antpuoliai, din. ir rel. konfliktai su Bizantija susilpnina v-bę. Nuo
1285 priklausoma nuo totorių (chanas NOGAJUS), ji suskyla į feod. valdas, kurios po
1330 mūšio prie Kiustendilo atitenka D. Serb. v-bei. Žlugus Serbijai, nykštuk. v-bėlės, gindamosi nuo Bizantijos, remiasi turkais. IVANAS III [1371–93] 1386 tampa Osmanų vasalu, bet atsisako kar. paklusnumo.
1396 Bulgarija tampa Osmanų p-ja (iki 1878).

Didžioji Serbijos valstybė XIV a.
Pirmasis XI a. valst. darinys (k-štis MYKOLAS IŠ ZETOS) vėl suskyla į župas (gimin. s-gas). Zetoje (Juodkalnijoje) įtakingi Romos katalikai, Rascijoje – gr. stačiatikiai.
1151–96 Steponas Nemania, d. županas, atsikrato Bizantijos siuzereniteto ir įkuria Serb. v-bę. STEPONAS II [1196–1228]
1217 iš pop. gauna krl. titulą. Nepaisydamas vakarietiško krl. nusiteikimo, jo brolis šv. **Sava** (1169–1236) 1219 įsteigia serbų stačiatikių nac. Bažnyčią, vienijančią serbus (ir turkų valdomus). Šv. Savos vienuolynai tampa švietimo centrais.
XIII a. Serbija iš gentinės tampa vakarietiška feod. v-be su nauju bajorijos sluoksniu, valstiečiai virsta baudžiauninkais, miestai įgyja ypatingų teisių (vakaruose it. modelio, pietuose gr. modelio). V-bė išsiplečia į p., nes Bizantija, kaip priešas, nustoja egzistuoti (p. 207).
1330 įveikusi bulgarus ir graikus prie Kiustendilo, Serbija įsivyrauja Balkanuose.
1331–55 Steponas Dušanas (UROŠAS IV) vykdo d. v-bės politiką ir
1346 Skopjėje karūnuojasi „serb. ir gr. imperatoriumi", įsteigia Serb. patriarchiją.
1349 „Zakonike" kodifikuojama teisė; v-bė valdoma pagal Bizantijos pavyzdį, vadovauja serbų didikai; Bažnyčia tampa didž. žemvaldžiu. STEPONAS negauna Konstantinopolio (Cargrado) ir imp. karūnos. Turkų užkariavimų planai žlunga dėl vengrų pasipriešinimo. UROŠAS V [1355–67] pradeda din. ir feod. susiskaldymą. LOZORIUS (iš Rascijos) veltui bando sustabdyti turkus. P. slavai pralaimi
1389 Kosovo mūšį; sunaikinama serbų diduomenė.
1396 Serbija tampa turkų vasale; JURGIS BRANKOVIČIUS [1427–56] perkelia sostinę į Smederevą, bet negali sukliudyti
1459 prijungti Serbiją prie Osmanų v-bės.
Kultūra. XIII–XIV a. klesti penkiakupolių cerkvių statyba; nac. epai (Kosovo ciklas apie STEPONĄ DUŠANĄ ir nac. didvyrį MARKĄ KRALEVIČIŲ); didž. poetas IVANAS GUNDULIČIUS (1588–1638).
Juodkalnija (Zeta) grįžta į soc. patriarchalizmą, saugo sen. serbų laisvės tradicijas, bet 1528 irgi tampa Osmanų vasale.
1526–1718 Ragūza (dab. Dubrovnikas) savarank. miestas-respublika, pripažįstanti Osmanų siuzerenitetą.
Albanija. XI a. į trakų-ilyrų tautos palikuonių albanų gyvenamą sritį iš š. r. (nuo Nišo) atsikrausto piemenys valakai. Prieš Osmanų veržimąsi
1443–68 vyksta nac. sukilimas, vadovaujamas JURGIO KASTRIOČIO, vad. SKANDERBEGU. Turkams valdant ~ 70% gyv. priima islamą.

Balkanų pakraščių valstybės
Kroatija. Per kovas su Venecija ir Vengrija X–XI a. tarp Dravos ir Adrijos susikuria v-bė (924 krl. TOMISLAVAS).
1074–89 DEMETRIJUS ZVONIMYRAS atsikrato Bizantijos siuzereniteto; 1076 jį karūnuoja popiežius, tai sustiprina kult. orientaciją į v. ir katalikybę.
1102 sudaro asm. uniją su Vengrija *(Pacta conventa);* valdo viet. banas (Vengrijos pasienio sr. kar. vadas).
Bosnija. XIII a. vyksta kryžiaus žygiai prieš bogomilus, maniheist. sektą (p. 149); vis dėlto per kovas su Vengrija, Serbija, Kroatija, Venecija susikuria bogomilinė v-bė,
1353–91 STEPONUI TVRTKAI, „serbų ir Bosnijos karaliui", valdant, trumpam įgijusi vyraujančią padėtį (iki turkų užkariavimo 1463). Dalis gyventojų priima islamą.
Hercegovina (nuo 1448) iki 1483 įstengia priešintis turkams.
Moldova ir Valakija. XI a. prie Vengrijos banatų (pasienio sr.) atsikrausto mongolų vasalai valakai, o 1365 jie sudaro savarank. k-stę. **Valakija** 1394 patenka į Osmanų priklausomybę. **Moldovoje**
1457–1504 Steponas III D. kursto kaimynus vieną prieš kitą. „Kristaus atletas" atkakliai kovoja su turkais ir lenkais.
1512 pripažįstamas Osmanų siuzerenitetas.

Lotynų imperija 1204–1261

Bizantija po 1261

Osmanų veržimasis XIV–XV a.

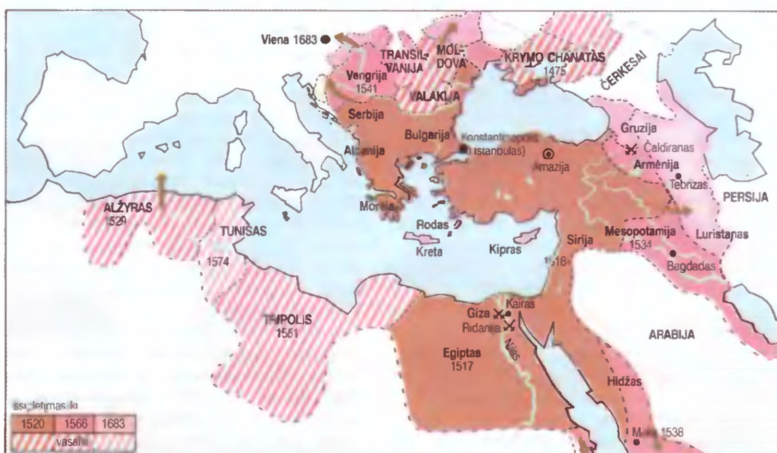
Lotynų imperija (1204–61)
INOCENTO III sutelktiems 34 000 flam. ir pranc. riterių kryžininkų Venecija duoda laivyną (p. 153), už tai, nepaisant pop. draudimo, reikalauja
1202 užkariauti Carą. ◊ Bizantijos pretendento ALEKSIJO IV prašymas padėti, jo žadami bažnyčių sujungimas ir subsidijos kreipia
1202–04 IV kryžiaus žygį į Konstantinopolį, nors jis planuotas į Egiptą (p. 153). ALEKSIJAS netesi savo pažado ir nuverčiamas.
1204 Konstantinopolis užkariaujamas antrąkart. Romos katalikų neapykanta ortodoksams prasiveržia barbariškumu: baisingai plėšiamos viduramžių relikvijos ir meno vertybės. ◊ V-bė padalijama į **kryžininkų feod. v-bėles:**
Lot. imperija: BALDUINAS I FLANDRAS [1204–05], BALDUINAS II [1216–61];
Tesalonikų karalystė (HENRIKAS DE MONFERA); Achajos ir Atėnų k-štystės bei kiti valst. dariniai. Venecija, kaip kolonijinė prek. v-bė, įsitaiso atramos punktus. Gr. ortodoksų pajungimas Romai sukelia neapykantą Lot. imp. valdžiai. Susikuria nepajungtos **bizantinės v-bės:**
Trapezunto imperija, Gruzijai padedant, išsiplečia ir apima Armėniją; krikšč. forpostas M. Azijoje gyvuoja iki 1461.
Epyro despotija: TEODORAS I [1215–30], 1224 užkariavęs Tesalonikus, susiduria su Nikėja.
Nikėjos imperija. Bizantijos tradiciją plėtoja TEODORAS I LASKARIJAS [1204–22] ir bando su bulgarais (p. 205) nuversti lotynų viešpatavimą. Bizantijos ir bulgarų pergalė
1205 mūšyje prie Adrianopolio įgalina 1214 nustatyti sieną su Lot. imperija.
1222–54 JONAS III VATACIS atima iš Lot. imperijos pakraščių p-jas, 1246 užvaldo Tesalonikus ir nugali visus varžovus (Epyrą, Bulgariją).
1258–82 Mykolas VIII Paleologas sudaro s-gą su **Genuja** (p. 183) ir padaro galą Lotynų imp. BALDUINO valdžiai.
1259 prie Pelagonijos nugali Epyro ir Sicilijos koaliciją; pranc. riteriai žlunga; Morėjoje iškyla **Mistra,** N. Bizantijos v-bės užuomazga.
1261 likviduojama Lot. imperija. Genuja tampa II prek. galybe Levante.

Bizantija valdant Paleologams
N. Bizantija nebeapgina nuo sugriovimo paskut. krikšč. bastiono prieš islamą. Venecija įsitvirtina salose, Graikijoje išsilaiko lot. valdžia. MYKOLAS ieško dipl. santykių su Prancūzija, Aukso orda, o visų pirma su popiežiumi.
1274 Liono Bažn. susirinkime neišsipildo jo viltis dėl n. bažn. unijos. Kaip priešpriešą
1281 Orvieto s-gai tarp Venecijos ir KAROLIO ANŽUJIEČIO dėl Lot. imperjos atkūrimo MYKOLAS sudaro s-gą su PETRU III ARAGONIEČIU ir Sicilijos d-mene (p. 187). Jo restaurac. siekiai žlunga
1282–1328, valdant ANDRONIKUI II. V-bėje didėja Stačiatikių bažnyčios ir jos vienuolynų (Atono vienuolių b-ja) įtaka; v-bė visai susmunka per
1321–54 pil. karų epochą. Po kovų dėl sosto politikai vadovauja
1328 JONAS KANTAKUZENAS. Hesihastų, vienuolių mist. judėjimo, remiamas, jis apsimeta antiimperatoriumi. Per pil. karą su zelotais (soc. rev. partija) įžengia serbai, bulgarai, seldžiukai. Osmanų sultono URCHANO [1326–59] padedamas 1347 JONAS vėl atgauna sostą.
1349 užkariaujamas Epyras, bet Osmanai užvaldo beveik visą M. Aziją ir
1354 Galipolį, pirmąją jų valdą Europoje. Nuverstasis JONAS tampa vienuoliu; jo s. MATAJAS iki 1382 išlaiko valdžią Mistroje. Suklesti Bizantijos vėl. k-ra.
1354–91 JONAS V. Jis,
1362 pasidavus Adrianopoliui, patenka į Osmanų priklausomybę. Veltui prašoma LIUDVIKĄ VENGRĄ ir Romą pagalbos. 1396 pralaimėjus kryžiaus žygį prieš turkus prie Nikopolio, MANUILAS II [1391–1425]
1399–1402 veltui keliauja po Europą (Roma, Paryžius, Londonas). Tik mongolų puolimas 1402 (p. 179) sutrukdo sunaikinti v-bę.
1422 Osmanai apgula Konstantinopolį.
1425–48 Jonas VIII viliasi paramos bažn. veiklai, jis pereina į katalikybę ir po Feraros Bažn. susirinkimo (p. 181)
1439 sudaro Florencijos uniją su pop. EUGENIJUMI IV (p. 181). Ji negarantuoja pagalbos, o Stačiatikių bažnyčia ją atmeta. Kijevo metropolitui IZIDORIUI pripažinus uniją, atsiskiria rusų Bažnyčia.
1444 pralaimima prie Varnos (p. 209). Bizantiečių, genujiečių ir venecijiečų ginamas
1453 05 29 krinta apgultasis Konstantinopolis. Žlunga R. Romos imperija.
Reikšmė. Azijoje ir Europoje atsiranda didžioji Turkijos v-bė, tiesiogiai gresianti krikšč. vakarams; gr. mokslininkai perkelia antikos palikimą į Italiją (sužadinamas Europos **humanizmas,** p. 212); Bizantijos teis. paveldą, vadovavimą Stačiatikių bažnyčiai perima **carizmas ir Maskva, „Trečioji Roma“** (p. 203); Europa kartu su priėjimu prie Juodosios j. (Azovas) praranda sausumos kelią į Indiją; ieškant jūros kelių, atrandamas **N. pasaulis.**

Osmanų imperijos iškilimas 1300–1683

Osmanų imperija 1683

Osmanų valstybės pradžia (1300–1402) Skverbiantis mongolams (p. 179), iš Turkestano į v. kraustosi klajokliai. Iš jų tiurkai musulmonai po mongolų puolimo nuo
1243 apsigyvena M. Azijoje.
1281–1326 OSMANAS I, vienos karių b-jos (gazido) emyras (valdytojas), tarnaujantis seldžiukams (p. 137), pasiskelbia sultonu ir
1301 įkuria Osmanų v-bę.
1326 užkariaujama Bursa. OSMANO s. URCHANAS [1326–59],
1337 paimdamas Nikomedėją (Izmidą), baigia užkariauti Bitiniją. Jis įveda n. valiutą, nac. simboliu paskelbia čalmą (lygią veltinę kepuraitę). K-menė skirstoma į lengvuosius dalinius (akindžiai) ir feod. kavaleriją (sultono pašų gvardija). Europos siaubas – elit. **sipahiai** (raiteliai, perėję į islamą) ir **janyčarai** (krikšč. vaikai vergai, išauklėti musulmonais fanatikais ir besilaikantys gelež. kar. drausmės; iki 100 000 vyrų; vėliau jie virsta uždara kasta). Vienos bizantiečių partijos pakviesti, jie
1354 Galipolį paverčia Osmanų atramos punktu Europoje.
1359–89 MURADAS I veržiasi į imperiją ir,
1361 užkariavęs Adrianopolį, Bizantijai palieka tik Konstantinopolį. Balkanų krikšč. tautų priešinimasis palaužiamas
1389 Kosovo mūšyje. Valdoma erdvė išsiplečia iki Dunojaus ir Eufrato (1393 Bulgarija, Valakija). ◊ Imp. ZIGMANTO kryžiaus žygis (p. 201) Bizantijai išvaduoti baigiasi
1396 mūšiu prie Nikopolio, vis dėlto Konstantinopolio žūtį atideda TIMŪRO antpuolis (p. 179). V-bė suyra po
1402 mūšio prie Ankaros.

Iškilimas ir suklestėjimas (1413–1566) Išvengę pavojaus v-bės europ. dalyje, MECHMEDAS I [1413–21] ir MURADAS II [1421–51] sugeba įveikti krizę.
1444 mūšyje prie Varnos sutriuškinama kryžininkų k-menė, vadovaujama JANOŠO HUNIADŽIO (p. 201).
1451–81 Mechmedas II (Užkariautojas). Jo din. nuostata – sultonas „dėl tvarkos pasaulyje" privaląs net brolius žudyti.
1453 krinta apgultas Konstantinopolis (p. 207) ir pavadintas Istanbulu tampa n. v-bės sostine. Serbija ir Bosnija virsta Osmanų p-jomis; Albanija (SKANDERBEGAS) priešinasi iki 1468. MECHMEDAS pajungia 12 v-bių ir 200 miestų. Venecija netenka savo valdos Morėjoje.
1461 krinta Trapezuntas, paskut. krikšč. avanpostas.
1512–20 SELIMAS I įgyja Siriją, Arabiją ir Egiptą.

1520–66 Suleimanui II D. valdant. pasaul. v-bė labiausiai suklesti. Jo pergalės:
1521 paimamas Belgradas;
1522 Rode kapituliuoja joanitai (turkai kontroliuoja Venecijos ir Genujos prekybą);
1526 Mohačo mūšyje Vengrija (krl. LIUDVIKAS II) praranda nepriklausomybę iki 1918 (p. 237). V. Europą ginti tenka Austrijai; jos s-kės yra Lenkija ir Venecija, o Prancūzija su Osmanais sandėriauja.
1529 pirmąkart apgulama Viena; per 1533 paliaubas dalijama Vengrija; Osmanų vasalas Transilvanijos k-štis JANOŠAS ZAPOJAJIS gauna r. dalį.
1541 dalis Vengrijos tampa Turkijos p-ja. Paskut. kalifui ABASIDUI atsistatydinus (p. 137), SULEIMANAS
1534 perima Persiją; Bagdadas virsta prov. miestu. Persai šiitai (p. 135) tampa nuožmiais Osmanų priešais.
Santvarka. Laimėjimai grindžiami sultonų autokratija ir kar. jėga. Tam kasmet atsigabenama ~20 000 vergų (rusų ir afrikiečių), dėl to padidėja berniukų procentas (kas 5 krikšč. berniukas atiduodamas į janyčarus). ◊ Valdo d. viziriai (dažnai slavų ar gr. kilmės); užkariauta šalis dalijama į kar. lenus ir atiduodama išnaudoti pašoms. Paklusnūs ir mokesčius mokantys viet. gyventojai (rajai) paliekami ramybėje ir prievarta neverčiami į islamą. ◊ Nesugebantys prekiauti ar verstis amatais turkai toleruoja armėnus ir graikus – pirklius, jūrininkus, valdymo padėjėjus (fanariotai), vertėjus (dragomanai). Keletas reformų nesustiprina vidaus tvarkos; pašos kyšininkauja.

Nuosmukio pradžia (1567–1661)
1566 šturmuojama Sigeto tvirtovė, kurią gina vengrų nac. didvyris ZRINIS.
1568 Adrianopolio taika prieš kasmetinę Habsburgų duoklę.
1571 Lepanto jūrų mūšis (p. 243) palaužia turkų laivyno viešpatavimą.
1593–1606 vėl kariaujama su Austrija, vis dėlto sultonas per
1606 Žitvataroko taiką turi pirmąkart derėtis su priešininku. Atsiskiria Bagdadas ir Mosulas; v-bę ardo rūmų intrigos ir korupcija. MURADAS IV [1623–40] netikėtinai energingai nuslopina janyčarų sukilimus ir imasi kruvino keršto prieš separatizmą rytuose.
1639 taika su Persija sureguliuoja sieną, galiojančią iki 1918.
1645–69 karas dėl Kretos sukrečia v-bę, bet d. viziris albanas MOHAMEDAS KEPRIULIU [1656–61] neleidžia jai suirti.

Kinija mongolų laikais (Juanų dinastija) 1205–1368

Delio sultonatas 1206–1526

Mongolų viešpatavimas Kinijoje (1264–1368)
1211–15 ČINGISCHANAS įsiveržia į Kiniją ir ją planingai niokoja.
1215 užgrobiamas Pekinas. Chanas miršta
1227 sunaikinęs Sisia v-bę. ◊ Mongolai ir Sungų din. susijungia, kad užkariautų ir
1233–34 pasidalytų Čino v-bę. Užkariavęs Sečuaną ir Junaną, CHUBILAJUS (1214–94), Čingischano vaikaitis, rezidenciją perkelia 1257 į Čengdu, 1264 į Pekiną.
1258 užpuolama apsupta Sungų v-bė. CHUBILAJUS, jau kaip d. chanas vėl perdalijęs Mongolų v-bę,
1268–79 užkariauja Sungų v-bę (pavartota patrankos ir šautuvai). Jis pradeda Juanų din. (1280–1368) ir pasivadina imp. Sihdzu. ◊ Nesėkmingai puolama Birma ir Java (1293).
1281 laivynu puolama Japonija, bet taifūnas (Kamikadzė – Dievų vėjas) išgelbsti salas (plg. Armada, p. 243).
Santvarka. Kinija padalijama į 12 p-jų, o gyventojai – į 4 klases: mongolai (parcigūnai, neapmokestinti žemvaldžiai), Vid. Azijos tautos (tiurkai, europiečiai valdininkai ir pirkliai), š. kinai ir korėjiečiai (smulkusis vid. sluoksnis), Sungų kinai (beteisiai „barbarai", be leidimo prekiauti). ◊ Rel. tolerancija, pakenčiamas islamo skverbimasis vakaruose.
1307 – pirmoji katalikų arkivyskupija Pekine.
Ūkis, prekyba. Vartojami techn. išradimai (skraidyklės, povanden. laivai, torpedos, teleskopai), vėliau išskiriantys kinų k-rą iš primityviųjų. Didžiulės porceliano manufaktūros dirba eksportui. Pekinas tampa Eurazijos prek. metropolija.
Venecijietis **Markas Polas** (1254–1324) per savo 1275 kelionę aplanko imp. dvarą, keliauja po Kiniją. Jo žinios XIV–XV a. formuoja Europos vaizdinius apie Aziją.
1325 ištinka badas: žūva 8 iš 45 mln. kinų. Kult. silpnumas ir kinų nac. pasipriešinimas pagreitina Juanų v-bės žlugimą (p. 227).
Literatūra. Nuo valst. tarnybų nušalinti kinų valdininkai imasi mėgėjiškos lit. kūrybos (romanai) ir vaidybos.

Pirmieji islamo įsibrovimai į Indiją
Arabai per „šv. karą"
712–45 užkariauja Indo sr. (Sindą) su Multanu; tolesnis jų veržimasis sustabdomas.
999–1030 Mahmudas D. Gaznietis (V. Turkestanas) – pirmasis turkų sultonas. Jo dvare kuria persų didž. epikas **Firdousi** (939–1020; „Šachnamė") ir mat. al BIRUNI (973–1048; Indijos kraštų aprašymai).
1001–26 sultono plėšik. žygiai (17) į Indiją (kavalerijos pranašumas prieš indų pėstininkus su drambliais). Gaznevidai įsikuria Pandžabe (Lahore); iš Gaznio juos 1160 išstumia Gūrio sultonas.
1162–1206 Muhamedas Gūris; jis
1186 sunaikina Gaznevidų v-bę ir
1192 Taraorio mūšyje nugali **Radžputus.**

Delio sultonatas (1206–1526)
Iš vergų į generolus iškeltas AIBAKAS išplečia islamo viešpatiją, nužudo MUHAMEDĄ ir
1206 pasidaro Delio sultonu (vergų din.).
1221 ČINGISCHANAS prasiveržia prie Indo.
1296–1316 ALADINAS HILDŽIS palaužia Radžputų galią ir apsigina nuo mongolų įsiveržimo sultonato š. vakaruose.
Santvarka. Sultono kar.-teokr. despotija be paveldimumo (dėl to žudikiškos din. kovos dėl sosto); nėra paveldimosios feod. d-menės, v-bė valdoma pagal vad. **džagyro sistemą:** lenus tam tikram laikui gauna aukšt. parcigūnai (turkai, arabai, indai, mongolai ir kt.). Griežta mokesčių sistema, nepaisant to, sukaupiama daug turto: tekstilė (Bengalija), skaros ir šalikai (Kašmyras), kilimai (Lahoras), cukrus. Intensyviai prekiaujama su islamo kraštais (Egiptas). ◊ Didžiuliai soc. kontrastai tarp musulmonų (ir induistų) ponų, arabų bei indų pirklių (sąlygiška gerovė) ir indų valstiečių bei amatininkų (skurdas dėl mokesčių iki pusės pajamų).
Ind. budizmo sunaikinimas. Naikinami vienuolynai, šventyklos, raštai. Daugelis induistų, kaip „knygos žmonės" (ne stabmeldžiai), turi mokėti spec. mokestį (džiziją). Musulmonų ir induistų santykius visada sprendžia sultonas.
~1330 sultonatas labiausiai išsiplečia (MUHAMEDAS IBN TUGLUKAS [1325–51], „antrasis Aleksandras"); užkariaujama P. Indija (Dekanas); kartu prasideda irimas.
~1340 **Vidžajanagaro** induist. v-bė pasidaro nepriklausomu pasipriešinimo islamui centru. Nuolat kariaujama su
1347 susikūrusia musulmono maištininko ZAFARCHANO Bahmanidų v-be. ~1490 ji suskyla į „Penketą Dekano sultonatų" (iki 1527).
1351–88 FIRUZIS III bando Delio v-bės smukimą sustabdyti – skatina ž. ū. (drėkinimas). Bet sultonų galia menksta.
1398–99 užpuola Timūras (p. 179). Sugriaunamas Delis, apiplėšiamas ir aneksuojamas Pandžabas. ◊ XV a. sultonai tevaldo Delį (p. 229).
1498 portugalams atradus jūrų kelią (p. 221), Europoje vėl susidomima Indija.

Humanizmas
(lot. *humanitas* – žmoniškumas, pavadinimas kilęs iš *studia humanitatis*)
Italija. *Studia humanista* (gramatika, retorika, poetika) m-lose ir u-tuose tradiciškai moko apie oratorius, poetus arba humanistus. Naujovė – antik. l-ros studijos, antik. stiliaus sekimas. Scholastikos kritika rodo kalb. išprusimą (kritikuojama už lot. autorių, t. y. lot. kalbos stilistikos, nežinojimą). Judėjimą skatina vad. **Platono renesansas:** iš Bizantijos emigravę mokslininkai (MANUELIS CHRISOLORAS, BESARIJAS) nuo 1400 moko gr. kalbos ir ~1440 Florencijoje įkuria **Platono akademiją.** Reikalaujama laisvos dvasinės žmogaus plėtros, kad, remdamasis savo jėgomis ir studijuodamas antik. l-rą, žmogus galėtų tobulėti.
Stiprų poveikį daro **Petrarca** (1304–74). AUGUSTINO, SENEKOS ir CICERONO žinovas, atsiskyręs kaime, jis bando ugdyti dvasią remdamasis „šviesuolių pagonių išmintimi", nori atgaivinti italų rom. misiją. ◊ Jo draugas **Boccaccio** (1313–75) rašo „Dekameroną" – pirmąsias n. laikų noveles.
Florencijoje LEONARDAS BRUNI veikale *Cicero novus* kelia išsilavinusios ir veiklios asmenybės idealą. Platono vertėjas gyd. **Ficino** (1433–99) skelbia estet. religiją (Dievas – Grožis). **Pico della Mirandola** (1463–94) derina judėjų, krikšč. ir antik. vertybes.
Romoje pirmasis humanistas pop. MIKALOJUS V [1447–55] įsteigia **Vatikano b-ką.** Jo sekretorius **Lorenzo Valla** tekstų ir Biblijos kritika pradeda **filol. humanizmą:** Vulgatą palygina su pirminiais gr. tekstais, įrodo „Konstantino dovanos" klastotę.
PETRARCOS stiliumi kuria LUIGI PULCI, ARIOSTO, **Torquato Tasso** (1544–95). XV a. vid. humanizmas paplinta **Europoje:** studentai, spaustuvininkai (FROBENAS Bazelyje), it. dvasininkai ir diplomatai.
Vokietijoje pradžia kyla KAROLIO IV dvare Prahoje iš kanclerio **Johanno von Neumarkto** pažinties su PETRARCA.
1348 įkuriamas Prahos universitetas.
Vok. humanizmui būdinga ypatinga rel. rimtis, parengta mistikos ir n. pamaldumo (p. 184). **Filol. kryptis:** antik. ir ankst. krikšč. veikalais grindžiama gilesnė gyvenimo samprata; konfliktai su scholast. švietimu.
Rudolfas Agricola siekia reformuoti lot. m-las (Šletštatas, Deventeris). N. švietimą iki 1500 išsikovoja beveik visi u-tai. ◊ MAKSIMILIANAS I išsikviečia į Vieną pirmąjį kalbos ir eiliavimo mokytoją **Konradą Celtą,** tapusį „poetu laureatu". ◊ **Johanas Reuchlinas** (1455–1522) ragina studijuoti gr. ir hebr. kalbas. Dėl to Kelno dominikonų užpultą jį paremia MUTIANO RUFO **Erfurtiečių būrelis,** paskelbęs laiškų formos satyrą „Tamsiųjų žmonių laiškai" (1515–17; KROTAS RUBEANAS, HUTENAS) prieš scholast. nemokšiškumą. ◊ **Philippas Melanchthonas** (1497–1560) kuria humanist. gimnaziją, siekia reformacijos ir humanizmo sintezės (p. 231).
Nac. kryptis. Ieškomi ir renkami vok. l-ros paminklai, žadinantys taut. savimonę, padedantys atremti mintį apie germ. barbarybę; CELTAS išleidžia **Tacito „Germaniją";** **Jakobas Wimpfelingas** (1450–1528) 1500 parašo 1 vok. ist. veikalą; **Ulrichas von Huttenas** (1488–1523) kovoja su Vok. n. valstybei netinkama Katalikų bažn. politika ir kurija (p. 231).
Kosmopolit. kryptis. Tarpt. mastu pagarsėjęs mokslininkas **Erazmas Roterdamietis** (1467–1536) siekia suderinti humanist. pažiūras su krikšč. maldingumu. Jo moksl. veiklos viršūnė – **N. Testamento gr. leidimas** 1516. Naujieji lot. poetai ir vertėjai yra VILIBALDAS PIRCKHEIMERIS, EOBANAS HESSAS, istorikai BEATAS RENANAS, AVENTINAS, PEUTINGERIS.
Anglija. Iš Oksfordo plinta „n. mokymas". FICINO mokinys **Johnas Coletas** (po 1519) Londone įsteigia Šv. Pauliaus m-lą ir susidraugauja su ERAZMU, kaip ir HENRIKO VIII kancleris **Thomas Moras** (1478–1535). PLATONO „Valstybės" pavyzdžiu jis **„Utopijoje"** (1516) vaizduoja idealią v-bę (p. 238). ◊ WYATTAS ir HOWARDAS anglų lyrikoje diegia PETRARCOS poet. formas. **Suklesti poezija:** LYLY, SIDNEY, EDMUNDAS SPENSERIS; **dramaturgija:** CH. MARLOWE (1564–93), BENAS JONSONAS, JOHNAS WEBSTERIS. ◊ Iškyla įžymioji stratfordiečio **Williamo Shakespeare'o** (1564–1616) kūryba (charakterių tragedijos, komedijos, kronikos, sonetai).
Prancūzijoje XV a. pab. įsitvirtina *Studia humanitatis.* ROBERT'AS GAGUINAS supažindina su PLATONU. N. istoriografija remiasi galų-rom. palikimu. **Jacques'as Lefèvre'as** 1523 išverčia iš gr. kalbos N. Testamentą, **Giullaume'as Budė** įsteigia *Collège de France* ir Nac. b-ką. ◊ **François Villonas** (1431?–89?) kuria dar vagantų maniera; satyrikas **Rabelais** (1495–1553) rašo jau n. stiliumi („Gargantiua ir Pantagriuelis"), taip pat ir Plejados poetai **Ronsard'as,** PELLETIERS, DU BELLAY, kūrę kalbos teoriją, akcentuojančią rom. tradiciją. Nac. kalbos formavimąsi veikia MALHERBE'AS; esė žanrui pradžią duoda **Michelis de Montaigne'is** (1533–92).

Renesansas Italijoje (XV–XVI a.)
Pranc. sąvoką *renaissance* (it. *rinascita, rinascimento* – atgimimas), kaip menotyros termi-

ną, ~1550 įvedė tapyt. VASARI, o XIX a. išplatino MICHELET ir J. BURCKHARDTAS.
Posūkis į žemiškus dalykus (p. 215) ir humanizmas iš esmės pakeičia jauseną nuo *viator mundi* (keleivis į dang. tėvynę) į *faber mundi* (pasaulio kūrėjas ir valdovas). Rašyt. CASTIGLIONE (1478–1529) kuria paveikslą **uomo universale,** kuris yra daugialypė išsimokslinusi, harmoninga asmenybė, atitinkanti prigimtį, ir „galinti viską, jeigu tik panori". Idealą formuoja pranc. **gentilhomme,** angl. **gentleman,** isp. **caballero,** vok. **Kavalier** sąvokos. Pasaulį ir žmogų geriausiai atskleidžia **menas.** Antika kreipia į **prigimties tiesą;** ją pranokti – aukšč. tikslas. Renesansą parengia XIV a. *(Trecento):* CIMABUE, GIOTTO, GIOVANNI PISANO. **Ankst. Renesansas** *(quattrocento)* susiklosto XV a.; jį skatina miestai-respublikos Venecija ir Florencija, MEDICI'AI (p. 215), SFORZOS (Milane), ESTE'S (Feraroje) ir popiežiai (p. 217). XVI a. iškyla **brandusis Renesansas (cinquecento),** o iš jo po 1530 randasi **vėl. Renesanso manierizmas.**
Architektūra. Atsigręžiama į antik. formas (cilindr. skliautai, apskrit. arkos, centriški kupol. pastatai); naujas erdvės pojūtis pabrėžiant vertikales ir ramias proporcijas; susiformuoja it. miestų triaukščiai rūmai su skaidytu šoniniu fasadu, vidaus kiemais ir arkadomis. Romos Šv. Petro bazilikos statyboje JULIJAUS II užsakymu dirba **Bramante** (1444–1514), **Raffaelis,** PERUZZI ir **Michelangelo** (katedros kupolas).
Skulptūra. Veikiant antikai, „vėl atrandamas žmogaus kūnas", laisva figūrų stovėsena (portret. biustai, raitelio figūra). Skulptoriai: **Ghiberti, Donatello** (1386–1466), **Michelangelo** (1475–1564; „Dovydas", „Mozė").
Tapyba. Siekiant idealaus gamtos grožio, **atrandama perspektyva,** anatom. **proporcijos,** tapymo ant lentos (aliejiniai dažai) ir **freskos** technikos. Rel. kūrinių sukuria MASACCIO, FRA ANGELICO, DOMENICO VENEZIANO ir kt.; didž. meistrai – **Sandro Botticelli** (1444–1510), **Raffaelis Santi** (1483–1520; madonos). **Michelangelo** („Paskut. teismas"), **Leonardo da Vinci** (1452–1519; „Paskut. vakarienė", „Mona Liza", teor. raštai), **Tiziano** (1477?–1576).
Muzika. Pritaikius polifon. vokalą (mišios, motetai) instrumentams (liutniai, klavesinui), atsiranda grynoji **instrument. muzika.** Imitac. stiliaus meistras **Orlando di Lasso** (1532–94) ir bažn. muzikos atnaujintojas **Palestrina** (1525–94).

Vėlyvoji gotika Europoje
Renesanso stilių tik XVI a. išplatina k-ščių (PRANCIŠKUS I, Prancūzija) užsakymai it. dailininkams (LEONARDO DA VINCI) arba menininkų studijos Italijoje (DURERIS); jis neišstumia vėl. gotikos. Menininkai išsivaduoja nuo priklausymo dažytojų, katedrų statytojų ir mūrininkų m-loms.
Vokietija. Buržuazinį laiko pobūdį atspindi patricijų namai, mst. rotušės, iš dalies ir fachverk. stilius su erkeriais, laiptais ir laikrodžių bokštais (Niurnbergas, Rotenburgas). Pietuose – it. tipo rotušės bei rezidenc. pastatai (Heidelbergo pilis) ir vad. Vėzerio renesansas ~ 1600. ◊ Sen. vok. grafika (medžio raižiniai) bei tapyba (ir altorių) S. LOCHNERIO (Kelno m-la), K. VITZO, M. SCHONGAUERIO (m. 1491), H. HOLBEINO VYRESNIOJO kūriniuose įgyja real. bruožų; ją užbaigia „paskut. gotikos meistras" viurcburgietis **Matthias Grünewaldas** (m. 1528, Izenheimerio altorius).
Albrechtas Düreris (1471–1528) vėl. gotikos tradiciją ir vok. pasaulėjautą susieja su it. požiūriu. Savo perspektyvos ir proporcijų teorija, autoportretais, rel. paveikslais, akvarel. peizažais, medžio („Apokalipsė", „Marijos gyvenimas", „Pasija") ir vario (madonos) raižiniais, graviūromis jis tampa naujos tapyt. kartos mokytoju.
It. poveikis žymu ir **Hanso Holbeino Jaunesniojo** (1497–1553) portretuose, ALBRECHTO ALTDORFERIO paveiksluose, LUKO CRANACHO VYRESNIOJO grafikoje.
Skulptūra: T. Riemenschneiderio (m. 1531) altorių drožiniai, niurnbergiečių **V. Stosso** (Witto Stwoszo), **A. Krafto, P. Vischerio** kūriniai. **Nyderlanduose** labai meniškai išsiskleidžia „minkštojo stiliaus" real. nuotaikų tapyba (ankst. portretai, peizažai ir kt.): broliai **van Eyckai** (Gento altorius 1432), **Rogieras van der Weydenas** (p. 193). **Hieronymo Boscho** (m. 1516) grotesk. paveikslai veikia **Peterį Breughelį Vyresnįjį** (m. 1569).
Prancūzija. Vėl. **gotikos (liepsnojančiosios)** archit. formoms būdinga nerviūrų, aštrių smailių ir kt. dekoro gausa. Trumpas renesanso architektūros suklestėjimas: PRANCIŠKAUS I **Luaros pilys,** Paryžiuje LESCOT (Luvras, 1556–64) ir DELORME'O (Tiuilri fasadai, nuo 1564) darbai. Nuo miniatiūrų pereinama prie molbert. **tapybos:** JEANAS FOUQUET (m. 1481) ir Luaros m-la. Fontenblo m-loje ir **Jeano** bei **François Clouet** kūryboje ~1540 išryškėja renesanso stilius.
Anglija. Gotikai **(statmenajai;** ~1350–1530) būdinga: vėduokliniai skliautai, lėkštos arkos, statmenos nerviūros, kt. dekoras. Gotika ir renesanso poveikis susilieja į vad. **Tiudorų stilių** (iki 1600): Hampton Korto rūmai.

Ankstyvojo kapitalizmo prekybos bendrovės

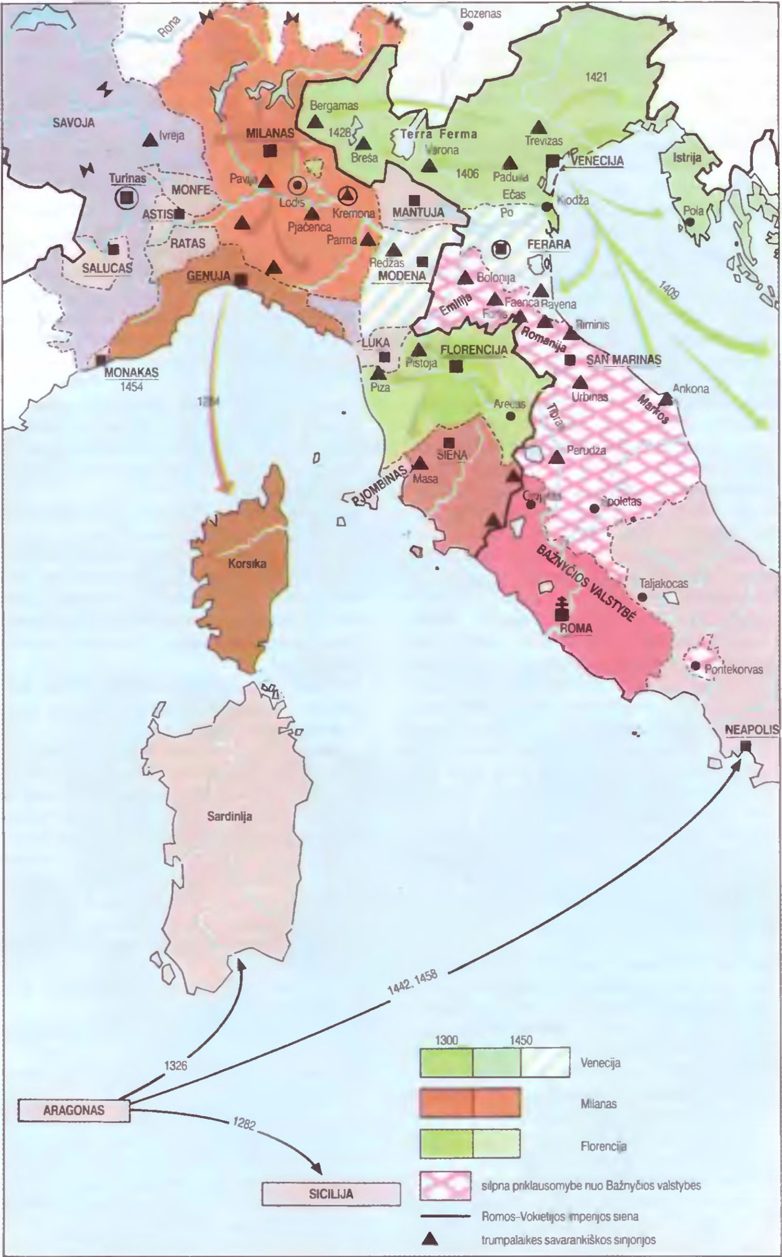
Prekybos bendrovės susiformavimas XV–XVI a.

Ankstyvasis kapitalizmas
Nuo kryžiaus karų (p. 153) natūral. ūkį pamažu keičia **pinig. ūkis;** jis iš Vid. ir Š. Italijos (p. 183) per P. Vokietiją, Prancūziją ir Nyderlandus apima visą Europą. Pasikeitusios pažiūros išlaisvina **verslinį ūkininkavimą,** pagrįstą naudos apskaičiavimu. Pinigų aristokratui svarbu ne kilmė ir luomas, bet talentas ir sugebėjimai.
Prekyba ir verslas. Kad išplėstų tolimąją prekybą, stambus pirklys steigia priv. prek. b-ves (pvz., Ravensburgo prek. b-vė, 1380–1530) su dalininkų kapitalu prekių transportui (laivų statybai) ir užs. kontoroms (faktorijoms) finansuoti. Įmonei jis vadovauja naujais balanso bei apskaitos metodais ir parūpindamas kreditų. Palūkanų (lupikavimo) bažn. draudimus pati Bažnyčia apeina per **rentų sistemą.** Būdama didelė fin. galybė Europoje, ji savo uždaviniams vykdyti pritraukia stambiuosius pirklius (ir Tamplierių ordiną, p. 153), kurie už duotus avansus gauna **rentų** (p-gijų). Sistemą pamėgdžiojantys pasauliet. k-ščiai išnuomoja muitų, monetų, prekyviečių, kasybos teises, žemę.
Bankai atsiranda Genujoje, Florencijoje (Bardi, Strozzi ir kt. šeimos), Augsburge (Welseriai), Antverpene (p. 245). Pirklio bankininkas kuria savo **eksporto verslą** (tekstilės, metalo apdirbimo), kuris veikia pagal **tarpininkavimo sistemą.** Tarpininkas tiekia apmokamiems namudininkams žaliavą ir įrankius, o gatavas prekes realizuoja pats. Stambus kapitalistas (pirklys, bankininkas ir gamintojas) siekdamas monopolio ir polit. įtakos užvaldo vieną ūkio šaką (kasyba), eksportą arba kreditavimą. Konkurentė dažnai yra v-bė, savo ruožtu pretenduojanti į monopolį kaip aukšč. valdžia (Ispanija, p. 243). Nuo XVI a. Anglijoje, Olandijoje ir Prancūzijoje atsiranda p-gijuotų **prek. b-vių,** kurios vykdo v-bės kolonial. politiką (p. 275).

Florencijos Medici'ai. Turtas sukauptas iš R. prekybos ir **alūno monopolio,** gauto iš kurijos; Giovanni Medici įsteigia didžiausius Europoje bankininkystės ir prek. namus, vien gelumbės verslu verčiasi ~300 firmų su 10 000 darbininkų.
1434–64 Cosimo Vyresnysis respublikoje faktiškai vykdo monarch. režimą. Jis remia Petrarcą ir Boccaccio (p. 212) ir 1440 įsteigia Platono akademiją.
1469–92 Lorenzo Šaunusis, poetas ir valst. veikėjas, vykdo nuosaikią it. taikos politiką, Florencija tuo metu klesti. Jo rūmuose dirba Botticelli, Michelangelo (p. 213), kuris dirba ir Romoje
1513–21 popiežiaujant Leonui X, Lorenzo sūnui (Medici antkapis Florencijoje, Siksto koplyčios freskos, Šv. Petro bazilikos kupolas). Išlaidos menui, fin. spekuliacijos palaužia giminės fin. išgales.
Augsburgo Fuggeriai. Audėjų šeima (iš smulkiųjų valstiečių) iškyla XV a. iš prekybos ir pinigų verslo.
1511–25 Jakobas Fuggeris Turtuolis, Habsburgų ir pop. bankininkas, finansuoja imp. rinkimus ir Karolio V karus, kontroliuoja Europos alavo, sidabro ir vario gamybą ir įgyja **gyvsidabrio monopolį.**
1525–60 Antonas Fuggeris turi prek. koncesijų Čilėje, Peru, Maskvoje. Verslas žlunga XVI a. pab. dėl Ispanijos valst. bankroto, šeimos kivirčų ir įpėdinių neveiklumo.

Žemės ūkis. Miestuose didėjantis maisto ir žaliavų poreikis sukelia struktūr. pokyčių:
1. Einama prie produkcijos specializacijos (rugiai ar kviečiai atitinkamose dirvose, pienininkystė).
2. Suyra patriarchalinis lažo ryšys su dvaru (p. 126), atodirbį keičia činšas.
3. Klostosi n. žemėvaldos formos: paveldimoji valstiečių nuoma (Prancūzija), laisvas darbas už atlyginimą (Anglija), lažinio dvaro nuoma valdytojui, stiprėjanti baudžiava, tiesioginis d-menės žemių valdymas.
4. Rytuose atsiranda **šeimyninis dvaro valdymas** (ūkininkauja pats ponas su lažu ir prievartine tarnyste).

Soc. krizės ir sukrėtimai. Versl. ūkininkavimas padidina pinigų apyvartą, o dėl sidabro perprodukcijos ilgam nuvertėja valiuta ir brangsta prekės. Miestuose susiformuoja ankst. proletariatas (samdomasis amatininkų darbas); tai skatina cechus kovoti su patriciatu už valdžią mieste. Paaštrėja prieštaravimas tarp skurdo ir turto. Tai ir epidemijos (p. 155) kursto soc. rel. krizes: nuo
1302 nuolat bruzda amatininkai Flandrijoje (p. 191);
1357–58 Paryžiaus cechų sukilimas ir Žakerija (p. 191);
XIV–XV a. įv. grupuotės kovoja Italijos miestuose;
1378 sukyla čiompiai (vilnų šukuotojai) Florencijoje;
1381 sukyla valstiečiai (Watas Tyleris) ir lolardai Anglijoje (p. 189);
1419–36 husitai (čekų proletariatas) kariauja su vok. miesčionija;
XV a. cechų kovos ir valstiečių bruzdėjimai Vokietijoje (p. 233);
XVI–XVII a. valstiečių ir kazokų sukilimai Lenkijoje (p. 249) ir Rusijoje.

Italija apie 1450

Žlugus Štaufenams (p. 173), Šv. Romos imperija neturi jėgų Italijai polit. kontroliuoti. Kurija reziduoja Avinjone (p. 181); Prancūzija kariauja su Anglija (p. 191).

Vokietijos imperatorinės politikos galas
1310–13 HENRIKAS VII, Italijoje DANTE's (p. 184) pasveikintas, paskiria vikarais VISKONTI ir SCALIGERI. Po
1312 karūnavimosi imperatoriumi HENRIKAS miršta Sienoje prieš žygį į Neapolį.
1324 imp. LIUDVIKAS IV ir pop. JONAS XXII susiginčija (p. 181) dėl vikaro.
1327–30 LIUDVIKAS žygiuoja į Romą: s-ga su Sicilija prieš Neapolį; Romos liaudis jį karūnuoja, bet pasaul. imperijos idėja (p. 184) nerealizuojama. ◊ **Karolis IV** atsisako aktyvios imp. politikos ir
1355 pasiekia tik karūnacijos bei 1368–69 pop. sugrįžimo į Romą.

Italų valstybės XIV–XV a.
Greta feod. v-bių yra **sinjorijų** (mst. valdos); kovos tarp imp. **gibelinų** ir pop. **gvelfų** grupuočių, tarp amatininkų, patricijų ir feod. d-menės šeimų skatina polit. vado rinkimus. **Podesta** dažnai klasta ar prievarta tampa paveldimuoju **sinjoru,** sinjoriją papildo kt. miestais, rūpinasi liaudimi, darosi menų ir mokslų mecenatu. Nepaisant nuolat. neramumų, klesti Italijos ūkis ir k-ra (p. 213).

Nauja v-bės samprata. Apskaičiuojamojo verslo mąstymas (p. 215) lemia politiką ir valdymą. Apmokami pareigūnai **auton. v-bę** siekia padaryti **protinga v-be** *(ragione di stato).* **Kondotjeras** (samdomas karys-verslininkas), į karus žiūrintis kaip į kapitalo panaudojimą ir vengiantis mūšio manevrais, dažnai su „biržos maklerio uosle" keičia partijas arba įsiterpia į polit. verslą. ◊ Florentietis **Niccolo Machiavelli** (1469–1527) sukuria grynai **pasauliet. v-bės valdžios teoriją;** svarb. veikalas „K-štis" (1513). Nuo XV a. vid. nusistoja tam tikra pusiausvyra tarp it. v-bių.

Venecija. Aristokr. respublikos santvarką ištobulina 1297 sudaryta D. Taryba ir 1310 Dešimties Taryba (sąmokslams sutrukdyti). Po
1381 pergalės prieš **Genują** (p. 183), varžantis su Milanu, naudojama **Terra Fermos** sritis.

Florencija – respublika, nuo
1282 turinti dem. santvarką. Cechai vadovauja sinjorijai.
1293 konstitucija draudžia patriciatui bet kokią polit. veiklą. Grupuočių kovos baigiasi „Juodųjų" (gvelfų) pergale; „Baltieji" (ir DANTE) ištremiami.
1409 nukariauja Pizą. Per nesėkmingą karą su Milanu **Medici'ai** (p. 215) atima valdžią iš ALBIZZI'Ų šeimos.

Milanas. Feodalų kovas dėl valdžios nulemia HENRIKAS VII – **Visconti** šeimos naudai.
1385–1402 GIANGALEAZZO plečia v-bę siekdamas tapti Italijos karaliumi. Per kovas su Venecija, Florencija ir Neapoliu
~1450 užgrobia valdžią kondotjeras **Francesco Sforza.**

Bažnyčios v-bė. Per pop. tremtį į Avinjoną susidaro nepriklausomos sinjorijos. Po ORSINI ir COLONNŲ kovų bei
1347 „liaudies tribūno" COLA DI RIENZI (1313–54) perversmo bandymo
1353–67 kardinolas ALBORNOZAS grąžina Romą kurijai; jo kodeksas (Egidiano konstitucijos) galioja iki 1816. Valst. nuosmukį įveikia **Renesanso popiežiai,** kurie jaučiasi esą k-ščiai, menininkai ar mokslininkai ir dėl to spartina vidinį Bažn. nuosmukį.
1447–55 MIKALOJUS V įsteigia **Vatikano b-ką.**
1458–64 PIJUS II, diplomatas ir humanistas, 1459 Mantujos kongrese nesėkmingai propaguoja kryžiaus žygį prieš turkus. ◊ SIKSTO IV [1471–84] laikais pop. dvaras išsigimsta (nepotizmas, simonija). Dorovė labiausiai smunka INOCENTO VIII [1484–92] ir
1492–1503 ALEKSANDRO VI BORGIA laikais; jo s. CESARE (1475–1507) visiškai sunaikina ypatingos v-bės įvaizdį.
1503–13 JULIJUS II pasižymi kaip karvedys ir valstybininkas.
1513–21 LEONAS X MEDICI indulgencijų prekyba siekia paremti Šv. Petro bazilikos statybą, tai paskatina jo nepripažintos reformacijos pradžią (p. 231). ◊ Per
1527 Sacco di Roma (p. 237) paėmus į nelaisvę KLEMENSA VII, baigiasi renesansinė popiežija.

Neapolis. Susijungęs su kurija,
1309–43 **Robertas Išmintingasis** įgyja Italijoje hegemoniją. LIUDVIKAS I (VENGRAS, p. 201) 1347–48 užvaldo karalystę, bet negali sustabdyti Anžu din. smukimo. Aragono krl. ALFONSAS V 1442 užkariauja Neapolį.

Sicilija. Nuo FRYDRICHO III [1296–1337] laikų ją valdo Aragono din. šalut. linija. V-bė suyra dėl karų su Neapoliu ir d-menės vaidų.
1442–58 sujungta su Neapoliu.
1479 Sicilija atitenka Ispanijai (p. 187).

Vokiečių imperijos padalijimas į apygardas 1512

Kova dėl Italijos 1494–1519

Imperijos reforma (~ 1500)

1493–1519 Maksimilianas I (krl. nuo 1486), kaip visų Habsburgų paveldimųjų kraštų valdovas, dominuoja Europoje; dėl to susiduria su Pranc. priešiškumu **Burgundijoje** (p. 193) ir **Š. Italijoje.** ◊ Mylimas landsknechtų vadas ir patrankininkas, „paskut. riteris" ir humanistų mecenatas, būdamas nekantrus ir nenuoseklus politikas, siekia iš dalies nerealių tikslų, bet sėkmingai vykdo **Habsburgų šeimos politiką:** jo s. PILYPAS GRAŽUSIS veda Isp. sosto įpėdinę (p. 187).

1515 santuokos ir įpėdinystės sutartys su Čekija ir Vengrija (p. 201) sukuria **Habsburgų pasaul. imperijos prielaidas.** Opozicija siekia **imp. reformų.**

1484–1504 jai vadovauja **Bertholdas von Hennebergas,** Mainco arkivyskupas. ◊ Bazelio Bažn. susirinkime (p. 181) kardinolas **Nikalojus Kuzietis** (1401–64)

1433 „De Concordantia Catholica" pateikia nuomonę dėl imp. luomų polit. bendradarbiavimo su imp. leidžiant įstatymus ir valdant. ◊ Reformų reikalaujama reichstaguose nuo XVI a. vid. dokumentu **„Vok. tautos sunkumai",** t. p. anonim. brošiūra „Zigmanto reformacija". Reformas

1495 pradeda **Vormso reichstagas,** paskelbdamas **Amžinąją žemės taiką.** Kad būtų panaikinta teisė į vaidus, Frankfurte (nuo 1527 Špejeryje) steigiamas nuolat. **Imp. rūmų teismas,** kaip aukšč. teism. instancija; renkamas „bendrasis pfenigas" (pirmas nenuolat. imp. mokestis). ◊ Šveicarai nutarimus atmeta ir

1499 Švabų karu išsikovoja nepriklausomybę.

1500 Augsburgo reichstagas įsteigia nuolat. imperinę administraciją (1502 paleista, 1521 atkurta).

1512 Kelno reichstagas: aukšč. valdžia priklauso reichstagui; jis trimis kolegijomis (kurfiurstų, fiurstų, imp. miestų) teikia pasiūlymus imperatoriaus vyriausybei. Jo nutarimai skelbiami kaip **sutartys su imperatoriumi** (nuo 1663 imp. nutarimai). ◊ Sudaroma 10 imp. adm. vienetų; 2 fiurstai nuo kiekvieno jų sudaro Direktoriumą rūpintis žemės taika, imp. mokesčiams ir **imp. k-menei** rinkti.

1521 Vormso reichstagas nustato **imp. matrikuliacijos tvarką** (teritorijų pajamų aprašas jų mokestinėms ir kar. prievolėms vykdyti).

Rezultatas. Prad. pastangos **patobulinti imp. santvarką** ir įveikti terit. susiskaldymą, atsiradusį sen. gent. hercogijų pagrindu, toliau neplėtojamos, nes reichstagai renkasi nereguliariai.

Kova dėl Italijos (1494–1516)

1483–98 Pranc. krl. Karolis VIII pretenduoja į Neapolio k-stę, kaip Anžu din. palikimą, ir siekia atkurti Bizantijos imperiją. Užkariavimą parengia 1492 Etaplo sutartis su Anglija ir 1493 sutartys: Sanliso su Habsburgais (patvirtinama Burgundijos įpėdinystė), Barselonos su Ispanija (Rusijonas). ◊ Sudaręs s-gą su Milano k-šču LUDOVICO SFORZA,

1494 užkariauja Neapolį. Suyra It. v-bių sistema.

Florencija. Išvaromi Medici'ai; atgailos ir bausmės skelbėjas **Savonarola** (1452–98) įveda dem. teokratiją, bet ALEKSANDRO VI ekskomunikuojamas ir kaip eretikas sudeginamas. Ispanija ir Habsburgai 1495 lyga (prie jos prisijungia Anglija ir It. v-bės) priverčia KAROLĮ pasitraukti.

1498–1515 Pranc. krl. Liudvikas XII, kaip VISCONTI'Ų įpėdinis, atnaujina puolimą.

1500 užima Milaną. Šveicarija už pagalbą (pergalė prie Navaros)

1503 Aronos sutartimi gauna Tesiną (Belinconą).

1504 Blua sutartimi LIUDVIKAS pripažįsta **Neapolį** Ispanijai, prasideda **Ispanijos ir Habsburgų viešpatavimas Italijoje.** MAKSIMILIANAS ir LIUDVIKAS sudaro

1508 Kambrė lygą prieš **Veneciją;** ši, pralaimėjusi prie Anjadelo, praranda *Terra Ferma* sritį. Po Romanijos užkariavimo pop. JULIJUS II atsiskiria nuo lygos ir su Ispanija, Venecija bei Šveicarija įkuria

1511 „Šv. lygą Italijai išvaduoti". MAKSIMILIANAS ir Anglijos krl. HENRIKAS VIII susivienija ir apsupa LIUDVIKĄ, o šis sukursto Škotiją užpulti Angliją (1513 mūšis prie Flodeno; p. 247), bet, prancūzams 1513 pralaimėjus prie Ginegatės ir Navaros, turi palikti Milaną. Vis dėlto

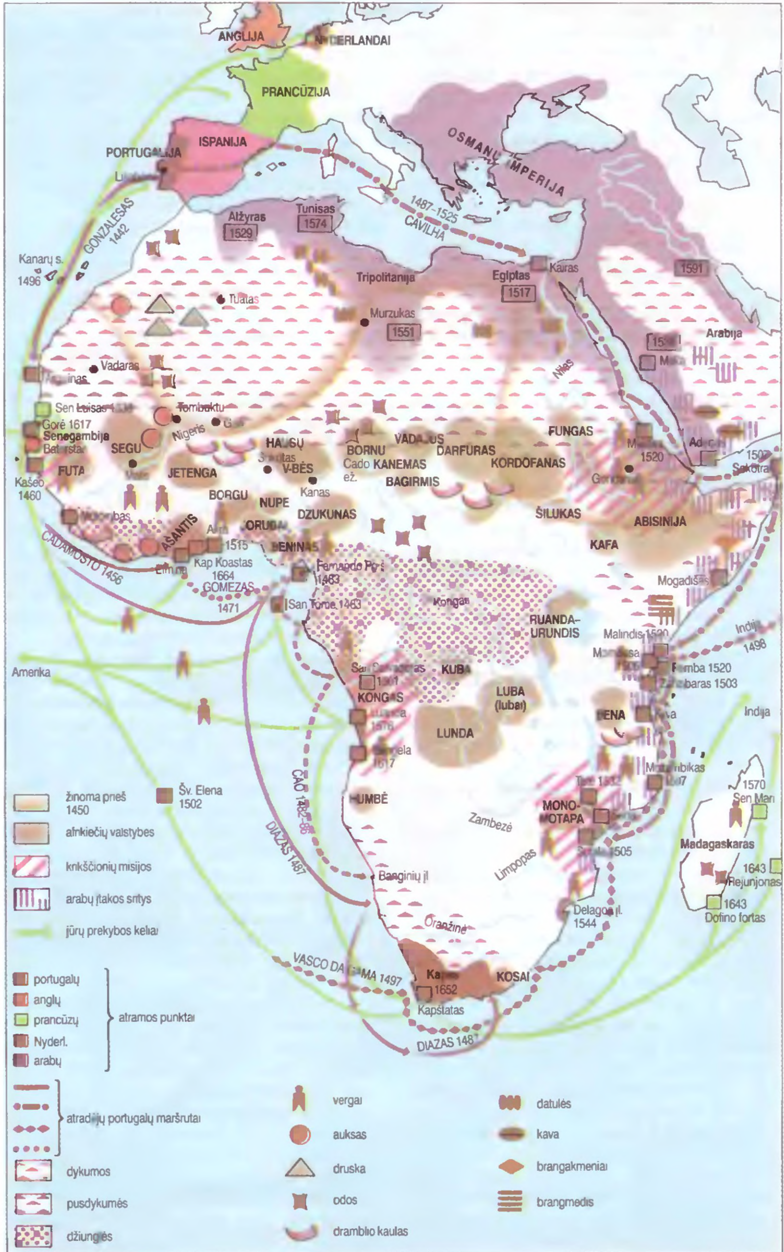
1515–47 Pranciškus I atsiima k-štystę,

1515 prie Marinjano nugalėjęs šveicarus. ◊ Jie atsisako didžiavalst. ambicijų ir nuo šiol **laikosi griežto neutraliteto.**

1516 Bolonijos konkordatu pop. **Leonas X** patvirtina Galikonų nac. bažnyčią.

1516 Nojono sutartimi Ispanija garantuoja Prancūzijai Milano valdymą. Bet KAROLIS I (V) nepripažįsta sandėrio. Konkurencija sustiprėja abiem siekiant imp. karūnos ir po KAROLIO išrinkimo 1519 pereina į kt. stadiją (p. 237).

Reikšmė. Habsburgų–Prancūzijos konfliktas iki XVIII a. yra pagrindinė V. Europos v-bių b-jos problema; įv. koalicijoms kovojant dėl Italijos, nuo jo **labiausiai priklauso tarptaut. pusiausvyra.**

Afrika XV–XVII a.

Gamtos mokslų atradimai
Humanist. studijos, gamtos stebėjimas, nauja tyrėjų dvasia įveikia tradicinį aristotelišką pasaulėvaizdį (p. 58). Pagal gr. raštus (ARISTARCHAS SAMIETIS, p. 71) vėl atrandama, kad **Žemė rutulio formos.** Niurnbergo astronomas ir spaustuvininkas REGIOMONTANAS apskaičiuoja **„Efemeridėse"** (metraštis nuo 1475) kasdienę žvaigždynų padėtį. MARTINAS BEHAIMAS 1492 padaro **I gaublį.** KUZIEČIO (p. 184) bei PITAGORO teorijų įkvėptas torūnietis gyd. ir kan. **Mikolajus Kopernikas** (1473–1543) atranda dar mat. neįrodytą **heliocentr. sistemą** (paskelbta 1543 veikale *De revolutinibus orbium coelestium).* ◊ **Giordano Bruno** (1548–1600; sudegintas kaip eretikas) sistemą plėtoja panteist. vaizdiniais apie begal. visatą be centro. ◊ Danas TYCHO BRAHE (1546–1601) įrengia I observatoriją (Kaselyje) ir kaip KEPLERIO (p. 256) mokytojas plėtoja n. astronomiją. Mineralogijos ir metalurgijos pradininkas – **Georgijus Agricola** (1494–1555), o gyd., bot. ir chem. TEOFRASTAS BOMBASTAS VON HOHENHEIMAS, vad. **Paracelsu** (1493–1541), reformuoja mediciną. Jis pripažįsta gyvybės chem. ir fiz. pagrindus ir siekia tai išsiaiškinti. Isp. gyd. MIGELIS SERVETAS (1511–53; sudegintas Ženevoje kaip laisvamanis) atranda kraujo apytaką.

Technikos išradimai
Nuo XIV a. šaunamiesiems ginklams vartojamas **parakas;** patobulinamas **kompasas** ir navigacijos prietaisai (Jokūbo lazda vietai jūroje nustatyti). Pakrančių laivyba virsta **jūrų laivyba.** PETERIS HENLEINAS ~1500 išranda kišen. laikrodį *(Niurnbergo kiaušinis),* LEONARDO DA VINCI (p. 213) siurblį, tekinimo stakles, hidraul. presą, skraidykles. Reikšmingiausią išradimą padaro maincietis **Johannas Gutenbergas** (~1400–1467): **~1445 spauda** kilnojamomis metal. raidėmis ir atspaudų presu, spausdinančiu abipus **iš drob. skudurų pagaminto popieriaus** (Europoje vartojamo spausdinti medinės lentos spaustuvu nuo XIII a.). I didelis GUTENBERGO spaudinys – „42 eilučių Biblija" (~1455). ◊ Knygų spausdinimas greit paplito ir atvėrė nepaprastas informavimo, švietimo bei mokymo galimybes (plg. humanizmas, p. 212).

Geografiniai atradimai
Jie susieja iki tol atskiras Europos bei Azijos k-rų erdves ir pradeda **pasaulio istorijos epochą,** vadovaujamą Europos jūreiv. tautų. Osmanams įsiveržus į Levantą (p. 209) turkų muitai pabrangina arabų tarp. prekybą. Port. infantas **Henrikas Jūrininkas** (1394–1460) įsteigia I jūreivystės m-lą pasaulyje ir planuoja burlaiviais apiplaukti Afrikos v. pakrantes, kad
1) įveiktų islamą (užbaigtų rekonkistą, p. 187);
2) atkariautų Šv. Žemę, padedant spėjamai „kunigų krl. Jono" Abisinijos krikšč. v-bei;
3) užmegztų tiesiog. ryšius su R. Afrikos aukso ir vergų prekyvietėmis. Port. jūreiviai pasiekia

1419 Madeiros salas, 1431 Azorus, 1445 Žaliąjį kyšulį, 1482 Kongo žiotis.
1487 Bartolomeo Diazas apiplaukia P. Afrikos kyšulius (ir **Gerosios Vilties k.**).
1498 Vasco da Gama 3 laivais su 150 jūrininkų **atranda jūrų kelią į Indiją.**

Afrika. Sudaną (arab. „juodųjų šalis") ir r. pakrantes nuo VII a. islamizuoja arabai, lanko jų prekiautojai.
XI–XV a. valst. dariniai (islamizuotų ir kitų Afrikos tautų): **Kanemas** (arabų prek. centras), Bornu, Vadajus, Ašantis, Darfūras. ◊ Mažai žinoma detalių, nes išlikę tik nedaug galimų datuoti objektų ir arabų kelionių aprašymų (IBN CHALDUNO, 1332–1406).
Malis (miestas prie Nigerio vidupio). SUNDJATA KEITA ~1235 įkuria d. v-bę.
1312–37, valdant imp. KANGO MUSAI, ji įgyja didž. galią. Suyra XV a., **Songajaus** v-bei sugriovus Tombuktu.
1493–1528 valdant ASKIJAI MUHAMEDUI, suklesti n. v-bė (sostinė **Gao**). Ją 1590 pajungia Marokas.
Kongas (v-bė, susikūrusi iki europiečių pasirodymo).
1490 krl. NZINGA NKUVU priima krikščionybę. Žlunga mirus krl. NZINGAI MPANGU (ALFONSAS I prieš 1541); jo s. HENRIKĖ, pirmasis Afrikos vyskupas, veltui stato savo bažnyčią.
Monomotapa. Rodezijos aukso kraštas turi sen. k-ros tradiciją (V–VI a. **Zimbabvės** griuvėsiai į v. nuo Sofalos). Portugalai XVI a. pab. įsteigia protektoratą ir eksploatuoja aukso kasyklas.
Port. pakrančių tvirtovės XV–XVI a. saugo jūrų kelią į Indiją nuo arabų antpuolių. Jos t. p. yra sandėliavimo ir prek. vietos, pirmiausia **vergų prekyvietės.** Afrika iki XIX a. pr. „patiekia" ~11 mln. vergų. Maždaug tiek pat žūva transportuojant.

Indija. Vicekaraliai ALMEIDA ir ALBUKERKĖ Goa, Ceilone, Malakoje. Indijos salose sukuria **port. prek. imperiją.** Ji duoda milžiniškus pelnus (~400%), bet žlunga daugiausia dėl šimtą metų trukusių Anglijos ir Olandijos antpuolių.

Orinokas
(VENESUELA)
Kauka
Magdalena
ČIBČA (Bogota)
(KOLUMBIJA)
pusiaujas
0°
Rio Negras
Amazonė
(EKVADORAS)
(PERU)
(BRAZILIJA)
ČIMU v-bė
ČANČANAS
ČAVINAS
REKVAJUS
KUSKAS (Inkų v-bė)
PARAKASAS
IKA
NASKA
TIAHUANAKAS
(BOLIVIJA)
(ČILĖ)
(ARGENTINA)
Rio Saladas

kultūros centrai
apie 1300 apie 1460
Čimu v-bė
Inkų v-bė
Čibčų (muiskų) kultūra
Kaukos slėnio kultūros
dykumos / stepės
pirmykštis miškas
(dabartinės valstybės)
0 500 1000 km

P. Amerikos senosios kultūros

Orinokas
ARAVAKAI
Kauka
Magdalena
TUKANAI
Rio Negras
Kitas
Amazonė
ARAVAKAI
KACHAMARKA
ČANČANAS
ČAVINAS
Lima
PAČAKAMAKAS
KUSKAS
TUPIAI
PUKARA
IKA
NASKA
La Pasas
TIAHUANAKAS
Tukumanas
Rio Saladas
Santjagas
ARAUKANAI

1463 1471 1493 1525 Inkų v-bė
valstybės siena 1532
Inkų miestai
dabart. miestai
indėnų grupės

Inkų valstybė 1460–1532

TOLTEKAI apie 800
HUASTEKAI
Tolanas
ACTEKAI apie 1100
Teotihuakanas
Tlakopanas
Teckokas
Tlaskala
Tenočtitlanas
TEOTITLANAS
XII a.
MISTEKŲ VALSTYBĖS
MEKSIKOS ĮLANKA
Majapanas
Čičen Ica
Usmalis
J U K A T A N A S
Palenkė
Uasaktūnas
Tikalis
Pjedras Negras
KARIBŲ JŪRA
Sokonočas
Plokščiakalnis
MAJAI
Kopanas

majų kultūra
senoji v-bė 300–900
naujoji v-bė 1000–1450
Majapano lyga
actekai
savarankiškos v-bės
sen. k-ros centras
miestų sąjunga
Actekų valstybė nuo 1300
Toltekai
100 km

Indėnų civilizacijos Vid. Amerikoje iki 1520

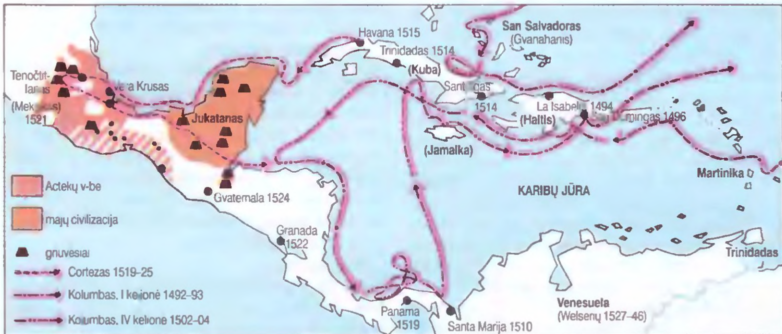
Nuo 15 000 pr. Kr. (?) Ameriką apgyvena atsikėlėliai iš Azijos (per dab. Beringo sąs.): žvejai šiaurėje (prie Atlanto), medžiotojai ir rankiotojai š. miškuose ir stepėse, augalų augintojai pietuose su aukštesniais kult. požymiais (pilkapių ir šventyklų piliakalnių k-ros prie Ohajo ir Misisipės žemupio). ~200–500 po Kr. į Meksiką įsiveržia žemdirbių tautos (olmekai). Iš jų k-rų (kukurūzų auginimas, puodininkystė, audimas) kyla **Teotihuakano k-ra.**

Indėnų civilizacijos Vidurinėje Amerikoje
Amerikos sen. k-ros yra vėl. akmens amžiaus; tik pradedama apdirbti metalą. Nepaisant daugybės teorijų, nepavyksta įrodyti Europos (vikingų) įtakos, o iš R. Azijos ji galima. HEJERDALO kelionė „Kon-Tikiu" 1947 vėl iškelia kult. ryšio su Polinezija klausimą.
Toltekai
~800 atsikrausto į Meksiką ir įkuria **Toljano mst.** (sostinė). Randasi amatai, menas, kalendorius. Vyr. dievas (plunksnuota gyvatė) garbinamas be kraujo aukų.
Actekai
Aukštesniąsias k-ros formas perima iš toltekų, mistekų, sapotekų ir kt.
~1200 atsiranda nedidelių polit. darinių.
1325 (?) Meksiko ežere įkuria **Tenočtitlaną,** svarb. genties gyvenvietę; ji
~1430, valdant **Ickoatliui,** apdeda duokle kt. gentis ir sudaro 3 miestų s-gą: Tenočtitlanas–Teckokas–Tlakopanas.
1602–20 Montesuma II išplečia v-bę; ji suyra
1519–21 Hernandui Cortezui nužudžius valdovą.
Religija. Iš pirmykščio chaoso KECALKOATLIS sukuria žmones bei Žemę (skritulį su 9–13 dangumis ir pragarais) ir sudega, bet grįš išganyti. ◊ Saulės dievai minta žmogaus širdies krauju, todėl aukojimo apeiga – širdis išplėšiama, aukos suvalgomos.
Kultūra. Rašoma ideogramomis ant akmens, elnio odos ar karnų: rel. ir mag. raštai, mst. planai, apyskaitos. ◊ Metai turi 18 mėn. (po 20 d. kiekvienas) ir 5 „bevardes" dienas. 52 metai sudaro „laikotarpį".
Architektūra. Reljefais ir skulptūromis puoštos šventyklos ant masyvių piramidžių.
Soc. santvarka. Gentys po 20 giminių kiekviena su 4 rinktais vadais sudaro v-bę, o joje skiriami žyniai, kilmingieji, laisvieji, priklausomieji, vergai. Monogamija, žmonos lygiateisiškumas; rūpestingas ugdymas.
Ūkis. Žemė – giminės nuosavybė. Nutiesti keliai su tiltais. Pirkliai, varantys mainų prekybą, gerbiami kaip diplomatai.
Majų civilizacija
Gentys iš p. susijungia su autochtonais ir sukuria aukštą **akmens amžiaus k-rą.** Žinoma 120 miestų-šventyklų (skulpt. ornamentai ir keramika, freskos). Majai turi ideograf. raštą (iššifruotas tik iš dalies), yra žymūs astronomai ir matematikai (skaičių sistema su nulinėmis vertėmis).
IV–VII a. Sen. v-bė: gimin. dinastijų valdomi miestai-valstybės. IX–X a. v-bei žlugus (dėl toltekų antpuolių?), gyventojai kraustosi į Jukatano p-lį, ir suklesti **N. v-bė.** XV a. sudaroma Majapano lyga (toltekų), kad pajungtų kt. majų miestus. 1436 majai sukyla, kad išvarytų toltekus; majai grįžta į Gvatemalą.

Senosios Peru civilizacijos Pietų Amerikoje
Seniausios žinomos sen. k-rų (akm. skulptūros, keramika) radavietės yra **Čavinas** (~100 po Kr.), **Tiahuanakas** ir **Rekvajus.** Jų gyventojai – kalnų indėnai. Pakrančių tautos ~500 po Kr. sukuria apie Nasą savo centrų ir Čimu k-rą, išplitusią XII a.
Kalnų indėnų Inkų valstybė
XIII a. I inkas MANKAS KAPAKAS įkuria sostinę Kuską.
1438–1531 užkariautojų v-bei pradžią duoda IX inkas PAČAKUTEKAS. Apie
1470 sutriuškinama Čimu v-bė.
1471–93 TUPAKAS JUPANKIS pasistumia toli į p., o HUAINA KAPAKAS
1513 pajungia Kito žemę (Ekvadorą).
1527–32 sūnų HUASKARO (Kuskas) ir **Atahualpos** (Kitas) kova dėl sosto. Nugalėjusį ATAHUALPĄ
1532 Kachamarkoje klasta paima į nelaisvę ir nužudo **Francisco Pizaro.**
1533 **Kuską užkariauja** ispanai.
Religija. Visos šventyklos pašvenčiamos ir aukos aukojamos saulės dievui. Be to, ant krūsnių garbinami vietiniai dievai.
Menas: šventyklos, tvirtovės, keliai iš akm. plokščių (be skiedinio): smulkūs skulpt. dirbiniai skiriami aukojimui, lygaus paviršiaus keramika. ◊ Rašto neturi, statistikai ir susižinojimui vartojamas kipas (spalvota ir mazguota virvutė).
Valst. santvarka – abs. teokratija. Inkas (brolių ir seserų santuoka) disponuoja > $^2/_3$ v-bės pajamų, k-menės vadai – iš jo giminės. Žemė priklauso inkui, šventykloms ir b-menėms. Drėkinimo įrenginius ir kelius prižiūri gyventojai, kontroliuojami valdininkų. Žemė dirbama kolektyviai. ◊ > 10 000 km **inko kelių** su kabamaisiais tiltais. Juose bėgūnų ir nešikų voros.
Čibčų kultūra
Bogotos plokščiakalnio gentys, prekiaujančios druska, vaisiais, o visų pirma auksu, veikia Magdalenos u. sritį. 1536–41 jas sunaikina ispanas QUESADA (p. 225).

Grenlandija
983
ERIKAS
VIKINGAI
Helulandas
LEIFAS 1000
Labradoras
kailiai
kailiai
Šv. Laurynio upė
1534
1497
CABOTO
Vinlandas
Marklandas
1498
CARTIER
kukurūzai
de SOTO
1539, 1542
CORONADO
1540–42
1524
VERRAZANO
ATLANTO
KOLUMBAS
1492
VESPUCCI
VANDENYNAS
CORTEZAS
1519
ACTEKAI
Vest Indija
1502
MAGELLANAS
RAMUSIS VANDENYNAS
KARIBŲ JŪRA
VESPUCCI
CABRALIS
DRAKE'AS
1579
1519
PIZARRO
1531–34
kaučiukas
pusiaujas
Kitas (1534)
ORELLANA
1544
AMERIKA
(taip vadinama nuo 1507)
ALMAGRAS
1535–37
Kuskas
Tiahuanakas
Humboldto srovė
Santa Kruzas
1504
San Salvadoras (Bahija) 1549
Brazilijos srovė
MAGELANAS
1521
Santjagas
1541
Buenos Airės
1536
popiežiaus linija 1493
Tordesilo linija 1494
Inkų v-bė 1525
isp.
port.
angl.
pranc.
atradėjai
brangakmeniai
auksas
sidabras
cukrus
tabakas
bulvės
Horno kyšulys 1616

Amerikos atradimas

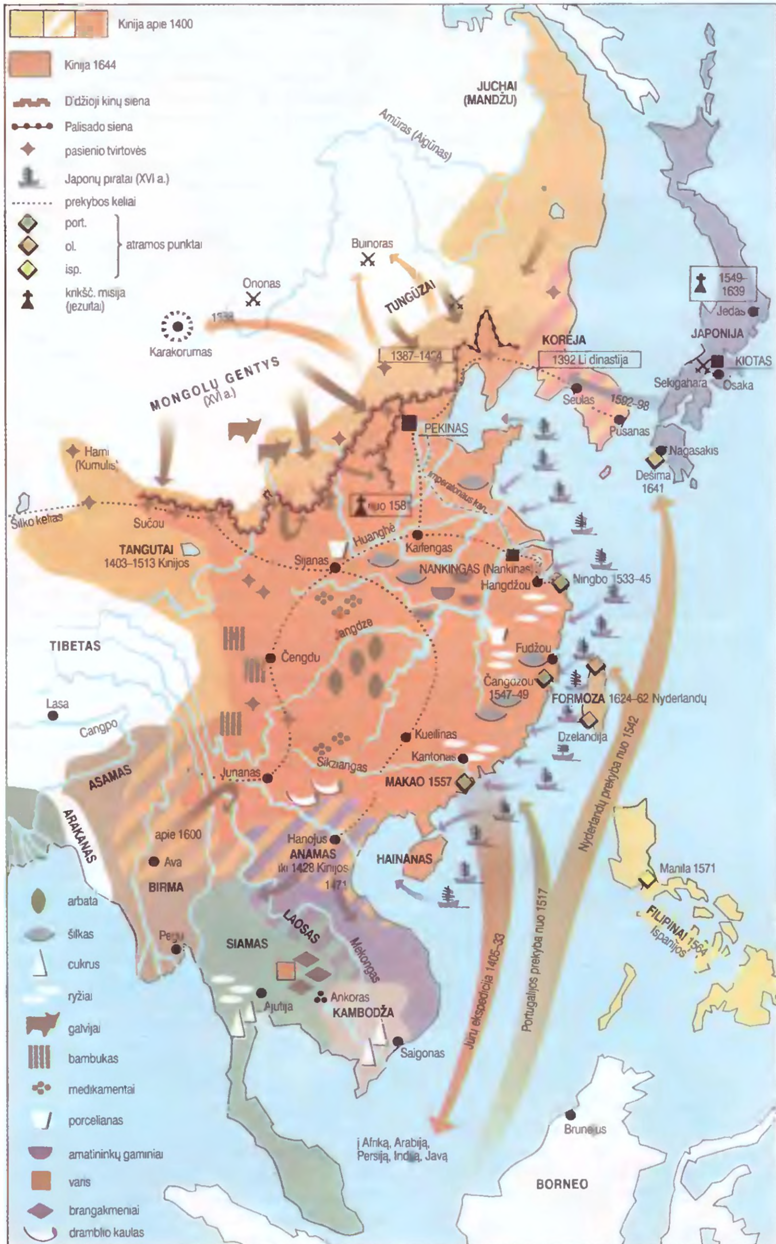
Centrinė Amerika atradimo laikais

Ameriką atranda vikingai
984 islandas ERIKAS RUDASIS pasiekia Grenlandiją ir įkuria koloniją. Jo s. LEIFAS ERIKSONAS
1000 išsilaipina Š. Amerikos pakrantėje (Vinlandas). Atradimas užmirštamas, nes po 1400 nutrūksta ryšys su Grenlandija (pakinta klimatas).

Amerikos atradimas ir pirminis įsisavinimas
Florencijiečio TOSCANELLI (1397–1482) žemėlapis paskatina **Kristupą Kolumbą** (1451–1506), tarnaujantį IZABELEI KASTILIETEI, ieškoti v. jūrų kelio į Indiją.
1492 po 61 d. plaukimo jis atranda Ameriką ir išsilaipina Gvanahanyje (San Salvadore), Kuboje ir Haityje. Iki
1504 KOLUMBAS keliauja 4 kartus į Vest Indiją ir 1498 aptinka žemyną (Orinoko žiotis; vėliau Panamą).
1499–1502 pakrantėmis plaukioja florencijietis **Amerigo Vespuccis** (1451–1512). Iš jo kelionių aprašymų pažįstamą žemyną MARTINAS WALDSEEMULLERIS pasiūlo vadinti **Amerika.** ◊ Portugalas **Pedro Alvarezas Cabralis** (1460–1526), plaukdamas į Indiją,
1500 atranda Braziliją. ◊ Ispanas **Balboa** yra pirmas europietis, kuris
1513 pasiekia Ramųjį vandenyną per Panamos sąsmauką. ◊ Š. Amerikos žemyną
1497 atranda florencijietis **Giovannis Caboto** (prieš KOLUMBĄ), Anglijos pasiųstas ieškoti jūrų kelio į Indiją. Juo paseka VERRAZANO ir CARTIER. Ispanai DOMINGO, DE SOTO, ALVARADO, CORONADO
iki 1542 ištiria Š. Meksiką.
1519–21 pirmąkart apiplaukęs Žemę, Fernando de Magellanas (MAGALHÃES; ~1480–1521) įrodo ją esant rutulio formos. Tarnaujantis Isp. portugalas atranda Molukus, bet užmušamas. Vienas iš jo 5 laivų, vadovaujamas ELCANO, grįžta į Sanlukar de Baramedą, iš kur buvo išplaukęs.
1577–80 apiplaukia Žemę jūrų herojus anglas **Francis Drake'as** (~1545–1596). P. ir Centr. Ameriką įsisavina ir užkariauja **konkistadorai** – aukso ir garbės godulio vejami isp. hidalgai bei avantiūristai, trokštantys išgarsėti, dažnai kovojantys tarpusavy. ◊ **Hernandas Cortezas** (1485–1547) įkuria Verakrusą ir įsiveržia į Meksiką;
1519–21 žiauriai užkariaujama Actekų v-bė.
1531–34 Francisco Pizarro užkariauja Inkų v-bę; 1535 jis įkuria **Limą,** 1538 liepia nužudyti Bolivijos užkariautoją ALMAGRĄ, o 1541 nužudomas pats.
1535–38 QUESADA užkariauja Kolumbiją.
1544 ORELLANA perkeliauja žemyną (Maranjono ir Amazonės upėmis).
1540–54 VALDIVIA atranda Čilę.

Kuriama Ispanijos kolonijinė imperija.
Netrukus po pirmųjų atradimų sudaroma
1494 Tordesiljo sutartis: pasaulis padalijamas į Isp. ir Port. kolon. imperijas. Pop. ALEKSANDRAS VI nustato demarkac. liniją (~370 mylių į v. nuo Azorų). Pagal principą „Dievui sielos, žemės karaliui" v-bė įveda Ispanijos kolonijų nuostatus, nukreiptus prieš konkistadorų savivalę.
1524 **Sevilija** tampa monopoliniu prek. uostu; joje reziduoja **Indijos taryba** – centrinė valdymo, teis. ir bažn. įstaiga. N. Ispanijos (1535), Peru (1542; vėliau N. Granados 1718 ir La Platos 1776) vicekaralystės suskirstomos į generalkapitonijas su savo jurisdikcija *(audiencias).* **Miestai** gauna ribotą savivaldą *(cabildo).* Įkuriamos aukšt. m-klos: 1553 Meksike, 1551 Limoje, 1592 Bogotoje, 1642 Karakase.
1527 Venesuela įkeičiama Welseriams (p. 215). FEDERMANNO 1530–39 ištirta, ši pirmoji Vok. kolonija 1546 vėl atiduodama. Mokesčius sostas perleidžia užkariautojams konkistadorams, kurie naudojasi indėnų natūr. prievolėmis ir užtikrina jų krikšč. ištikimybę (enkomjendos). Indėnų apaštalas **Las Casas** (1474–1566) kovoja prieš išnaudojimą ir prievart. darbą. Kad palengvėtų indėnams, nuo
1510–11 įvežami vergai negrai. Darbo apsaugos nuostatos vyrauja
1542–45 N. įstatymuose; pagal juos indėnai tampa laisvais sosto vasalais. Steigiamos apsauginės sritys (redukcijos).

Atradimų pasekmės
Ūkio svorio centras iš Europos vidaus jūrų (Šiaurės, Baltijos, Viduržemio) pasislenka į vandenynus (Atlanto prekyba). Lisabona, Sevilija, Roterdamas nustelbia Liubeko, Venecijos, Genujos uostamiesčius (p. 183). Dėl įvežamų n. produktų (bulvių, kukurūzų, tabako) ir plantacijų ūkio labai **pakyla pasaul. prekyba** ir d. verslas (kolonijos–pirkėjai). Pinigų poreikis skatina stambias kapit. įmones; jos įgyja ir polit. reikšmę (p. 215).
Politika. Kyla V. Europos v-bių reikšmė, mažėja Vid. Europos polit. reikšmė. **Portugalija** ir **Ispanija** tampa **d. v-bėmis.** Nyderlandai, prancūzai, anglai reiškiasi pirmiausia kaip pirklių vežiotojai ir vandenynų piratai (Pirklių avantiūristų gildija, 1555).
Kultūra: prasideda **Žemės europėjimas;** maišosi tautos ir rasės (vergų transportai, kolonizacija); plečiasi dvas. akiratis ir mokslai – pirmiausia geografija ir etnografija, astronomija ir filologija.

Kinija Mingų dinastijos laikais, 1368–1644

Kinija. Mingų dinastija
Nederlius ir potvyniai skatina valstiečių sukilimus. Slaptos Baltojo lotoso sektos „pranašai" skelbia „nubudusiojo" pasirodymą.
1368–98 DŽU JUNDŽANGAS, budistų vienuolis, išvaro iš Pekino paskut. imperatorių mongolą ir Nankinge pradeda n. nac. dinastiją, valdžiusią iki 1644. V-bė padalijama į 13 p-jų ir centralizuojama (šakinės m-jos, cenzūros ir teismo įstaigos, valst. m-lų sistema: valst. akademija su filol. egzaminu valdininkams). Prekyba ir pramonė kontroliuojamos, nes konfucianizmas jas laiko moraliai abejotinomis. ◊ Biurokratizacija stiprina mandarinų (aukšč. pareigūnų) galią, dėl to ir rūmų eunuchai gauna polit. užduočių. Jų varžybos su pareigūnais reiškiasi korupcija ir haremo intrigomis.
Svarb. uždavinys – v-bės apsauga. Reaguodama į europiečių veržimąsi, mongolų tautų, japonų piratų nuolat. antpuolius, Kinija vis labiau izoliuojasi.
1403–24 JUNG LO. Kad apgintų š. sieną, jis 1421 perkelia sostinę į **Pekiną. Statoma D. kinų siena:** 2450 km ilgio, 16 m pločio ir 8 m aukščio.
1405–33 jūrų ekspedicijos į Afriką nutiesia n. prek. kelius ir nukreipia kinų emigraciją į P. r. Aziją.
~1500 v-bę susilpnina badmečiai, maras ir potvyniai.
1516 – I port. atramos punktas Kantone; europ. prekyba 1557 mokesčiais apribojama tik Makao. ◊ Valdant
1522–66 KIA CINGUI (labiau poetui negu valdovui), plėšiamieji tungūzų žygiai pasiekia Pekiną.
1563 sunaikinami jap. piratai. VAN LI [1573–1619] nuo
1581 remia jėzuitų misijas (tėvas RICCI). Savo mat. ir techn. įgūdžiais jie veikia imp. dvarą.
1622 prasidėję Baltojo lotoso sektos sukilimai prisideda prie din. žlugimo. Epochai būdinga rafinuota gyvensena, nepriekaištingas etiketas.
Raštija. Filos. VANG JANGMINGAS (1472–1528) kritikuoja Sungų scholastiką; lit. kūrinių rinkinys „Jung-lo ta-tien" apima 23 000 tomų; pasirodo v-bės kartogr. aprašai ir real. romanai.
Menas. Imp. kapai Nankinge ir Pekine, rezidencijos statyba (Dangaus šventykla 1420, Vasaros rūmai); tobulinama spalvotas **Mingų porcelianas** ir kinų parkų architektūra su pagodomis, arkiniais tiltais, čiulbančiais paukščiais, altanomis ir drakonais.
Medicinoje kuriama moksl. diagnostika ir akupunktūra (gydymas labai smailiomis adatomis).
Japonija. Ašikagų šiogūnatas (1338–1573)
Mikadas reziduoja Kiote ir Jošine.
1392 šiogūnas JOŠIMICU suskilimą pašalina, vis dėlto dviejų valdymo n. institucijų (kvanrijo) įsteigimas pastumia d-menės šeimas į 150-metį pil. karą.
1478–1573 „kovojančių kraštų" laikotarpis (sengoko – „riterių ir didvyrių" periodas). V-bė beveik suyra; organizuoti piratai (vako) plėšia šalį. Visuomenė persigrupuoja: sen. giminės smunka, o naujos kyla. ~1500 daimių (daimis – d. vardas) tampa paveldimaisiais k-ščiais, o jų vasalai darosi uždara **samurajų** (palydovų) kasta. Bušidas (kelias) formuoja konfucianizmo dvasia jap. riterio idealą: greta kovinio parengimo (šaudymas iš lanko, fechtavimas, imtynės) siektinos ypatingos dorybės, aukšč. siekis – ištikimybė tenui (Šu) ir šeimai (Ko). Garbės ginčas sprendžiamas ne vien dvikova, bet ir savižudybe pagal tam tikrą ceremonialą (**charakiris).** ◊ Kyla judėjimai, ginantys jap. k-ros laimėjimus (porcelianas, kulinarija, fechtavimas) ir slaptas sintoizmo rel. apeigas (p. 177). Reikšminga arbatos ceremonija.
1542 europiečiai pirmąkart atgabena šaunamųjų ginklų; jie pakeičia lankus, ietis ir kardus.
1549 įkuriama jėzuitų misijų (FRANZAS XAVERAS), kurioms sekasi pietuose.
Laikotarpis be šiogūnų (1573–1603)
Tuo metu veikia 3 didieji naujosios v-bės kūrėjai:
Oda Nobunaga (1534–82), „jap. Atila", įveikia teno priešininkus, žygiuoja į Kiotą ir 1573 pašalina paskut. šiogūną AŠIKAGĄ. Kad susilpnintų budistų karius vienuolius (sotėjus), remia krikšč. misijas.
Hidejošis Tojotomis (1535–98), genialiausias Japonijos karvedys ir valstybininkas, palaužia daimių viešpatavimą. Nuo 1582 kancleris. Sudaro n. centr. valdžią iš 5 tairų (šiogūno atstovų) ir 5 bagijų (valst. valdininkų).
1592–98 žygis Korėjai užkariauti.
Jejasu Tokugava (1542–1616) nugali įpėdinį HIDEJORĮ TOJOTOMĮ
1600 mūšyje prie Sekigaharos, savo valdžią įtvirtina išžudęs visus Tojotomius, perdalydamas lenus ir sukurdamas polic. v-bę.
1603–1867 Tokugavų šiogūnatas. ◊ Kaip rezidencija suklesti Jedas (Tokijas).
1637–38 ŠIMABAROS sukilimas baigiasi krikščionių išnaikinimu.
1639 uždaromi visi uostai (iki 1854); dirbtinė Dešimos s. yra vienintelis prek. ryšys.

Mogolų valstybė Indijoje

Mogolų valstybė Indijoje (1526–1658)
Paskutinį islamo įsibrovimą į Indostaną (Indiją), vykdo
1494–1530 Babūras, ČINGISCHANO ir TIMŪRO ainis, nuo 1504 Kabulo valdovas.
1526 mūšyje prie Panipato, panaudojęs artileriją, jis galutinai sumuša Delio sultoną IBRAHIMĄ LODĮ, užima Agrą.
1526 prie Chanua nugali Radžputų konfederaciją; užkariauja Š. Indiją. HAMAJUNAS
1530–40 siekia sustiprinti tėvo v-bę.
1535 sėkmingai žygiuoja prieš Gudžaratą, bet
1539 pralaimi prie Čaunsos, o 1540 prie Kanaudžo valdžią uzurpavusiam
1539–45 ŠERŠACHUI, afganui, kuris sukuria trumpalaikę v-bę.
1556–1605 Akbaras (13 m.). garsiausias D. Mogolų imperatorius, antrąkart užkariauja Indiją. Regentas BAIRAMCHANAS
1556 mūšyje prie Panipato nugali maištininkus induistus. ◊ Nuo 1559 kariauja pats AKBARAS. Jo prof. k-menė iki 1576 užvaldo visą Š. Indiją (be Sindo). o
1591–1601 užkariauja ir Sindą, Kandaharą, Berarą, Kandešą.
Vidaus politika. V-bė stiprinama vedybomis su princesėmis induistėmis, induistai priimami į valst. tarnybas.
1563 panaikinamas ypatingasis induistų mokestis; pertvarkoma centr. valdžia (divanas): priemonės prieš valdininkų protestus ir apgaules (prižiūrėtojai). Nuo
1579 nustatomi tvirti mokesčiai ($^1/_3$ valstiečių derliaus) ir sutvarkomas jų išieškojimas.
1582 skelbiama nauja panteist. pobūdžio saulės religija neturi pasisekimo. Religijomis besidomintis valdovas kontaktuoja su jėzuitais ir parsais.
1583 – visų religijų tolerancijos ediktas.
1605–27 DŽEHANGYRAS; jo mylima žmona NUR DŽAHAN daro poveikį 1611–22 politikai. Prabangai švaistomos valst. pajamos.
1612–13 prasideda Anglijos kolonijinė politika.
1628–58 DŽEHANŠACHAS, po įprasto brolžudiško karo įžengęs į sostą, išplečia v-bę – užvaldo Dekaną; jo sultonai
1636 tampa D. Mogolų vasalais. Dar tėvui esant gyvam, AURANGZEBAS (p. 275) pasiglemžia valdžią.

Islamas. Indijos kultūra (XV–XVII a.)
Susilydo indų ir arabų bei persų elementai. Islam. aristokratija perima induistų papročius. Dėl islamo poveikio sustiprėja moterų induisčių izoliacija, perimami vaikų santuokų ir našlių deginimo papročiai. Valst. kalba tampa **urdu** su hindų k. gramatika ir persų-arabų leksika. Susidaro naūjosios indų kalbos: **hindi,** bengalų, pandžabų, maratų ir kt. Delio sultonai kviečia persų poetus, istoriografus ir mokslininkus į savo dvarą. **Babūras** parašo **„Memuarus“. Akbaras** reorganizuoja ugdymo sistemą, steigia b-kas ir aukšt. m-las. Mogolų dvare dirba poetai URFI (1555–91), ABUL FADLAS, istorikas BADAUNI. Mogolai yra dideli statytojai. Persų pavyzdžiu randasi indų **miniatiūrų tapyba** (portretai).
Literatūra. DARA ŠOKOHO į persų k. išverstos **upanišados** (p. 43) supažindina Europą su indų l-ra. **Tulsidaso** (1532–1624) hindi k. perkurta „Ramajana“ (**„Ramos darbų jūra“**) tampa **induistų biblija.**
Architektūra
Persų ir indų kulto statinių stilist. elementai panašūs, todėl jų tradicijos nesunkiai susilieja (vidaus kiemai su arkadomis). AKBARO n. rezidencija Fatpur Sikris (1569) – Mogolų meno rūmai bei mečetės; tokie ir AKBARO mauzoliejus Sikandroje bei Radžputų stiliaus Gomandalo šventykla Udaipūre (1600). Viršūnė – **Tadž Mahalas,** ŠACHDŽAHANO žmonos mauzoliejus (1632–52); brangakmenių inkrustacijomis papuoštas balto marmuro pastatas su 4 minaretais gerai dera prie aplink jį esančių sodų bei tvenkinių ir laikomas vienu gražiausių statinių pasaulyje.

Induizmo sektų atsiradimas
Šyvos grupės sektos pašupata ir lingajata skelbia išganymą galint pasiekti askeze. Višnu grupė siekia išganymo atsidavusia dievų meile **(bhaktis). Bhagavati** remiasi šv. maldų knyga „Bhagavadgyta“ („Prakilniojo giesmė“); ją išaiškino RAMANUDŽA (1055–1137), pabrėždamas dievų malonę. MAHDVOS ANANDATIRTHOS (1199–1278) **mahdvai** atstovauja dualist. mokymui apie dievą **ir** pasaulį, o VALABHA (1479–1531) **ir** jo **maharadžų** sekta skelbia seksual. meilę tarp dievo ir sielos. KAITANJA (1485–1534) propaguoja ekstazinę dievo meilę per giesmę, muziką ir šokį. ◊ Dab. induizmą veikia **tantrizmas** su šventųjų tantros knygų mist. ir mag. taisyklėmis bei ceremonijomis. **Sinkret. sektos** (induist. ir islam. vaizdinių mišinys): RAMANANDA (~1400–1470) Benarese įkuria bhakčio sektą; į ją priimamos visos kastos ir musulmonai. Jo mokinys KABYRAS (1440–1518) islam. monoteizmą sujungia su sielos reinkarnacijos (karma) idėja. Apie NANAKA (1469–1538) susitelkia **sikhų** (jaunuolių) rel. b-menė su ypatingais drabužiais, šukuosena, barzdomis. Perima šv. karo idėją prieš netikėlius mu-

sulmonus, kuria kar. teokratiją. Sikhai nuo tol yra Indijos elit. kariai.

Bažnyčia ir valstybė Vokietijoje

Centr. valdžios polit. silpnumas (p. 197) sutrukdo įkurti nac. Bažnyčią kaip Anglijoje, Prancūzijoje, Ispanijoje. Nors

1439 Mainco reichstagas priima Bazelio reformų dekretus, kurija (MIKALOJUS V),

1447 konkordatais su k-ščiais sustiprina Bažnyčios **sritinį separatist. režimą** (bažn. tarnybos, turto priežiūra).

1448 Vienos konkordatu (p. 181) FRYDRICHAS III atsisako bažn. reformų imperijoje. Nac. bažnyčioms fin. atskilus, mokesčiai kurijai didėja.

XV a. vid. reichstaguose ir landtaguose plinta „Vokiečių tautos sunkumai". Rašiniai apeliuoja į „andainykštį imperatorių", kuris gina vok. Bažnyčią nuo „romaniško išnaudojimo". Humanistai kratosi nemokšų teol. globos ir kritikuoja pop. teis. nuostatas bei turto godulį. Piktinamasi: 1) **Bažnyčios turtais,** kurie atitraukia nuo dvas. uždavinių, smukdo kunigų ir vienuolių dorovę; bažn. turtai ypač smerkiami, kai jie įgyti pasauliet. teismais ir apmokestinimu; 2) **aukšt. dvasininkija,** kuri savo pajamas iš parapijų laiko luominiu aprūpinimu, „dmenės špitole"; kanauninkai dvas. pareigas perleidžia vikarams, patys išlaidžiai gyvena arba imasi moksl. studijų, o žem. dvasininkai lieka neapsišvietę; 3) **išganymo bažn. priemonių įteisinimu** (nuodėmių atleidimas, išpažintis, atgaila), scholast. formalizmu ir sakral. tarnybos nuasmeninimu.

Vokiečių liaudies pamaldumas

Kylant gerovei paprasti žmonės ima nerimauti, baiminasi dėl iš esmės pasikeitusios gyvenimo ir pasaulio sampratos (Epochų kaita, p. 221). ◊ **Knygų spausdinimas** sukelia **pamokomosios l-ros** antplūdį – knygelės apie išpažintį, mišias, mirtį, Evangelijos aiškinimai, šventųjų gyvenimai. Biblijos publikavimai (iki 1521 18 vertimų). ◊ **Liaudies pamokslininkai** (dažnai elgetaujantys vienuoliai), skelbiantys evangel. neturtą, sutraukia minias; populiarios ir bendrų maldų bei labdaros **brolijos.** JOHANNAS GEILERIS (1445–1510) smerkia Biblijos nebažn. platinimą; SEBASTIANAS BRANTAS (1457–1521) kviečia į reformas; VESSELIS GANSFORTAS ir JOHANNAS RUCHRATAS kovoja prieš indulgencijų prekybą. Bet reformoms trūksta jėgos ir teol. išsimokslinimo.

Dotacijos ir iždiniai aukojimai (aukos su paskirtimi). Įsteigiama ligoninių ir našlaičių prieglaudų. Bažnyčios ir katedros su altorių paveikslais, šv. statulomis ir liturg. reikmenimis darosi panašios į turtingus muziejus. Kelne (30 000 gyv.) yra 19 bažnyčių, 100 koplyčių, 22 vienuolynai, 12 špitolių; kas 9 gyventojas Vokietijoje yra dvasininkas. Per 100 sekmadienių ir šventadienių bažn. prašmatnumas išsiskleidžia procesijomis, Velykų ir Vėlinių misterijomis. ◊ **Relikvijų kultas.** Garbinamos nesuskaičiuojamos relikvijos, surinktos ir sukatalogintos; jomis prekiaujama įv. kainomis. Verslo idėja žengia koja kojon su maldingų lengvatikių apgaule. FRYDRICHAS IŠMINTINGASIS 1510 turi 19 013 relikvijų; jų nuodėmių atleidimo galia ~2 mln. metų. ◊ **Šventųjų garbinimas.** Bažnyčios, miestai, profesijos, luomai turi savo globėjus ir gelbėtojus; ypač garbinama Mergelė MARIJA ir jos motina šv. ONA. Gausėja atgailos procesijų ir **maldininkų kelionių.**

Nepaisant to, tikima stebuklais, prietarais, velniais. ◊ **Raganų manija.** INOCENTO VIII Raganų bulė (1484) ir Kelno dominikonų *Institorio* bei SPRENGERIO proces. kodeksas *Malleus maleficarum* (1489; „Raganų kūjis") skatina raganų persekiojimą – iki XVIII a. nužudyta >1 mln. moterų (paskutinė raganų byla Berlyne 1728, Kemptene 1775).

Liuterio brendimas iki 1517

Negalima suprasti reformacijos rel. judėjimo nepasekus jo pradininko teol. raidos ir sąžinės apsisprendimo.

1483–1546 Martynas Liuteris. Gimęs Eislėbene, užauga Mansfelde. Studijuoja teisę Magdeburge, Eizenache ir Erfurte.

1505 (per audrą) išgyvena pažiūrų lūžį: Erfurte įstoja į augustijonų emeritų vienuolyną ir tampa okamistų scholast. krypties teologu.

1508 persikelia į Vitenbergo u-tą (įk. 1502). Ordino vikaro JOHANNO VON STAUPITZO įpareigotas vyksta į Romą.

1512 tampa teol. daktaru ir Biblijos prof.

1513–17 – paskaitos apie psalmes ir PAULIAUS laiškus. Abejonės dėl. bažn. išganymo priemonių disputuose „Dėl maloningojo Dievo" ir mintys apie išsivadavimą nuo kankinančio nuodėmės suvokimo skatina intensyvias Biblijos, ypač PAULIAUS laiškų, studijas.

1512–13 galutinai suvokia (vad. Bokšto išgyvenimas), kad žmogų išteisina ne valios pastangos ar geri darbai, o vien tik Dievo malonė (Rom. 1, 17). ◊ Apie LIUTERI susitelkia būrelis teologų, kurie orientuojasi į Bibliją ir Šv. AUGUSTINĄ: NIKOLAUSAS VON AMSDORFAS, KARLSTADTAS (p. 233).

Reformacijos pradžia (iki 1521)
1514 LEONAS X atnaujina nuodėmių atleidinėjimą, kad gautų lėšų Šv. Petro bazilikos statybai (p. 217). Prieš prekiautoją indulgencijomis Mainco arkivysk. TETZELI LIUTERIS
1517 10 31 prie Vitenbergo bažnyčios durų paskelbia 95 tezes (lot. k.), kviečiančias į disputą dėl indulgencijų. Tezės paplinta visoje Vokietijoje. LIUTERIS, dominikonams prancšus, šaukiamas į Romą teisman, bet jį gina kurfiurstas FRYDRICHAS IŠMINTINGASIS. Polit. aplinkybės paskatina kuriją nusileisti.
1518 Augsburgo reichstage legatas CAJETANAS surengia perklausą. LIUTERIS tezių neatšaukia ir pabėgęs apeliuoja į Bažnyčios visuot. susirinkimą.
1519 Leipcigo dispute tarp KARLSTADTO, LIUTERIO ir jo svarb. priešininko Ingolštato prof. JOHANNO ECKO (1486–1543) **oponuojama Romai,** nes LIUTERIS neigia pop. viršenybę, Bažnyčios neklystamumą.
1520 prasideda reformacija. LIUTERIS sukuria 3 program. raštus:
Rugpjūtį – politinį „Į vok. tautos krikšč. bajoriją: apie krikščionybės gydymą"; juo „gravaminų" stiliumi (p. 230) kreipiasi į imperatorių ir v-bės luomus, kad reformas vykdytų nac. Bažn. susirinkimas.
Spalį – dogminį „Apie bažnyčios babiloniškąją nelaisvę" (lot. k.); juo iš 7 sakramentų palieka tik 2, paliudytus Evangelijos, – krikštą ir komuniją (**Šv. Rašto principas).**
Lapkritį – etinį „Apie krikščionio laisvę"; laisvę jis gali patirti tik tikėjimu *(sola fide),* kaip Dievo malone *(sola gratia).*
Gruodį sudeginama Vitenberge bulė *Exurge Domine* (grasinimas ekskomunika).
Išvados. Didžiulis LIUTERIO raštų ir veiklos poveikis; šuoliškas knygų leidybos kilimas; proklamacijos (medžio raižiniai) reformatoriaus entuziazmą plačiai paskleidžia tarp įv. sluoksnių žmonių. Į judėjimą įsitraukia humanistai, tarp jų ir MELANCHTHONAS, HUTTENAS, **Zwingli.**
1521 Vormso reichstage su apsauga atvykęs LIUTERIS remiasi Šv. Raštu, bet KAROLIS V Vormso ediktu jį paskelbia už įstatymo ribų.

Liuterio mokymo paplitimas (1521–25)
FRYDRICHO IŠMINTINGOJO saugomas Vartburge LIUTERIS iš sen. gr. teksto išverčia N. Testamentą. Savo vad. **Rugsėjo Biblija** (1522) jis tampa **naujosios vok. lit. kalbos kūrėju** (vok. aukštaičių tarmės pagrindu; katalikų srityse ji įsigali tik XVIII a.). ◊ Visa Biblija išverčiama 1534.
Po fanat. neramumų (p. 233), paskatinusių LIUTERĮ 1522 įsikišti, **Vitenbergas** (mst. ir u-tas) virsta **reformacijos centru** (vok. Roma). Greta LIUTERIO čia dirba evangelikų bažn. santvarkos ir m-lų kūrėjas **Johannas Bugenhagenas** (1485–1558), juristas **Georgas Spalatinas** (1484–1545), tapytojas **Lukas Cranachas** ir **Philippas Melanchthonas** (p. 212), pateikęs liuteronybės teol. formuluotę veikale *Loci communes* (1521). Ankstyvieji reformacijos centrai: **Strasbūras** (Štrasburgas) su **Martynu Buceriu** (1491–1551), kurio komunijos doktrina turi įtakos **Kalvinui** (p. 238); prie liuteronybės šliejasi „Vitenbergo konkordija" (1536); **Niurnbergas: Andreas Osianderis** (1498–1551) skelbia n. mokymą; **Albrechto Dürerio ir Hanso Sachso** menininkų būrelis irgi vadovaujasi Liuteriu. ◊ Paleidžiami vienuolių ordinai ir vienuolynai; atmetamas celibatas (1525 LIUTERIS veda buv. vienuolę KATHARINĄ VON BORA); evangelikais tapę žemvaldžiai užvaldo bažn. dvarus (sekuliarizacija). „Storžieviškas" rel. **polem. rašinys – Thomo Murnerio** (1469–1537) „Apie didžiąją Liuterio kvailystę" (1522). LIUTERIS atmeta ERAZMO ginamą valios laisvę (*De servo arbitrio,* 1525), todėl nuo jo nusigręžia daug humanistų (PIRCKHEIMERIS, CROTAS RUBEANAS ir kt.).

Reformacija Šveicarijoje
Ulrichas (Huldreichas) Zwinglis (1484–1531) – humanistas, klebonas ir karo kapelionas, nuo
1519 dvasininkas **Ciūriche.** Humanist. studijos jį, kaip ir ERAZMĄ bei LIUTERĮ, paskatina viešai kritikuoti Bažnyčią (nuo 1522). Miesto taryba priima jo
1523 reformos programą, išdėstytą **„67 tezėmis":** draudžiamos visos katalikų kulto formos – procesijos, relikvijos, paveikslai; bažnyčios lankymo, elgesio ir vargšų globos kontrolė; pabrėžiama predestinacija. ◊ Judėjimas prasiskverbia į Bazelį (ÖKOLAMPADIUS), Berną, Sankt Galeną, persimeta į Konstancą bei Strasbūrą (BUCERIS). Pasipriešina tik ECKAS Badene (1526).
1529 Marburgo rel. pasitarimas su LIUTERIU žlunga per ginčą dėl komunijos. ZWINGLIS žūva
1531 mūšyje prie Kapelio per Ciūricho karą su katalik. kantonais. ◊ Jo šalininkas **Heinrichas Bullingeris** (1504–75) atsisako Bucerio pasiektos liuteronų ir cvinglistų vienybės.
1539 helvetų tikyba; vis dėlto ji pagal
1549 *Consensus Tigurinus* susijungia su kalviniškąja Ženevos bažnyčia.

Anabaptistų judėjimas XVI a.

Valstiečių karas 1525

Reformacijos atšakos
LIUTERIO kova prieš Bažn. autoritetą ir krikščioniškas gyvenimo atnaujinimas pažadina entuziastingus liaudies jausmus ir lūkesčius. „Mažųjų žmonių evangelija" sukelia ir radikalizmo protrūkių ir sudaro pavojų reformacijai. **Anabaptistai ir fanatikai** savo neaiškiomis teorijomis atmetinėja bet kokią valst. ir Bažn. tvarką; jie tiki asm. apreiškimu, „vidiniu nušvitimu" ir išganymu pakartotinai pasikrikštijus. LIUTERIUI būnant Vartburge, ANDREAS BODENSTEINAS, vad. **Karlstadtu** (1480–1541), Viurtemberge įvykdo radikal. reformas (kunigų santuoka, vienuolijų paleidimas). Jo atakos prieš paveikslus pakursto anabaptistus. Čekijos husitai ir KARLSTADTAS daro poveikį „Cvikau pranašams" THOMUI MUNZERIUI ir NIKLASUI STORCHUI. Rel. vizijomis jie skelbia kom. maištą ir kursto socialiai nepatenkintuosius. Keliaujantys apaštalai BALTHASARAS HUBMAIERIS (Valdshutas), JOHANNESAS DENKAS (Niurnbergas), SEBASTIANAS FRANCKAS (Donauvertas) savo idėjas ir pasaulio pabaigos laukimą skleidžia po visą imperiją. Svabijoje ir Silezijoje KASPARAS SCHWENKFELDAS įkuria mist. sektą. ◊ Tiroliečio JACOBO HUTTERIO šalininkai po žiauraus persekiojimo kuria b-menes Moravijoje.
Švabas MELCHIORAS HOFFMANNAS pamokslauja, kad kenčiantys anabaptistai turi suvokti, jog jų kančia yra Dievo siųsta. Raginama kalaviju naikinti bedievius, skelbiamas „1000-metės Kristaus karalystės" atėjimas 1534. Nyderlandų **melchioritai** savo vadais pasirenka Harlemo kepėją JANĄ MATHYSĄ ir Leideno siuvėją JANĄ BOKELSONĄ. 1534–35 jie įsteigia anabaptistų **Miunsterio komuną**. 1532 tapęs reformaciniu miestas susižavi melchioritais. Per jų apgulą „Siono karalystėje" stiprėja rel. fanatizmas (turto bendrumas, daugpatystė). Užkariavus skelbiamas visų anabaptistų baudž. teismas. Dėl fryzų kun. **Menno Simonso** (1492–1559) veiklos nuo tol jie veikia kaip „kaimo tylieji". Taikios, bet įsitikinusios savo išganymu menonitų b-menės išplinta net iki Rusijos ir Š. Amerikos.

Imperijos riterių sukilimas (1522–23)
Kaip „bedarbių karių kasta" imp. riteriai susibūrę ginasi nuo soc. nuosmukio. Iš n. mokymų jie tikisi v-bės reformų, dvasininkijos valdų nusavinimo ir išdalijimo, t. p. savo iškilimo į fiurstų padėtį. ULRICHO VON HUTTENO (p. 212) „Vok. evangel. laisvės" įkvėptas karių samdinių vadas FRANZAS VON SICKINGENAS (1481–1523) pradeda Ilgaskvernių karą prieš Tryro arkivyskupą. Paskelbtas už įstatymo ribų, jis sumušamas ir, apšaudant jo pilį, mirtinai sužeidžiamas. ◊ Riterija praranda polit. reikšmę.

Didysis valstiečių karas (1525)
Dėl patikimos ž. ū. produktų paklausos praturtėję ir dėl landsknechtinės taktikos vėl įgiję kar. reikšmę bei pasitikėjimą P. ir Vid. Vokietijos valstiečiai ginasi nuo nuskurdusių žemvaldžių mokest. ir baudžiav. priespaudos. Rom. teisė (p. 185) teberiboja jų teises į almendą, asm. laisvę bei savivaldą. Nuo XV a. prasideda slaptos s-gos ir bruzdėjimai:
1476 PFEIFERIO NIKLASHAUZENIEČIO sukilimas (Frankonija);
1493 Naginės sukilimas (Aukšt. Reinas);
1514 Vargšo Konrado sukilimas (Švabija). Reformacija entuziastingai aiškinama vis savaip ir visur susilaukia d. atgarsio. Remdamiesi Biblija, dieviškąja prigimties teise bei klaidingai suprastu LIUTERIO veikalu „Apie krikščionio laisvę", valstiečiai reikalauja panaikinti luomų skirtumus ir baudžiavą. Valstiečių karas
1524 prasideda Valdshute ir Štiūlingene,
1525 greitai išplinta iki Tiuringijos ir Austrijos. Bet valstiečių būriams trūksta bendrų tikslų, planingumo ir vadovavimo. Kai kurie imp. miestai (Rotenburgas) ir imp. riteriai prisideda savo noru (pvz., „judėjimo idealistas" **Florijanas Geyeris**) arba priversti (GOTZAS VON BERLICHINGENAS). ◊ „Valstiečių kancleris" **Vendelinas Hipleris** sudaro nuosaikią „12 tezių" programą. LIUTERIS kreipiasi į fiurstus ir valstiečius „Raginimu taikytis". ◊ Po prad. sėkmių sukilimas išsigimsta į plėšikavimą, žudynes, padeginėjimus. THOMAS MUNZERIS skelbia komunistinę „Dievo v-bę".
1525 05 pasirodo LIUTERIO „Prieš žudikiškas ir plėšikiškas valstiečių gaujas" – griežtas fiurstų raginimas triuškinti valstiečius, kad būtų išsaugota Dievo duota vyresnybė, kuriai reikia polit. paklusti. Stipri Švabijos s-gos k-menė (TRUCHSESSAS VALDBURGAS) sumuša Švabijos ir Frankonijos būrius. Pralaimėjus prasideda baisios bausmės.

Pasekmės:
1. Agr. sistema „suakmenėja" iki pat XIX a. pr.; valstiečiai tampa pono nuosavybe, yra polit. beteisiai (išimtis: Vestfalija, Fryzija, Meklenburgas, Tirolis).
2. LIUTERIO mokymo „apie kentėjimą ir paklusnumą vyresnybei" sustiprinta ir nugalėjusi fiurstų v-bė tampa lemiama n. laikų jėga.
3. Liaudiškas reformacijos rel. judėjimas virsta fiurstų polit. judėjimu.

iki 1530

katalikų sąjungos:
Regensburgo konventas 1524
Desau s-ga 1525
protestantų s-gos:
Torgau s-ga 1526
Protestantai 1529–30
V. – Veisenburgas

centrai ir universitetai
humanistų
katalikų
liuteronų
cvinglistų
rel. pasitarimai
reichstagai
Tetrapolitana

iki 1546

gyventojai katalikai
vyraujantys gyventojai:
katalikai
liuteronai
kalvinistai
Šmalkaldeno s-ga 1531–47

Reformacija Vokietijoje

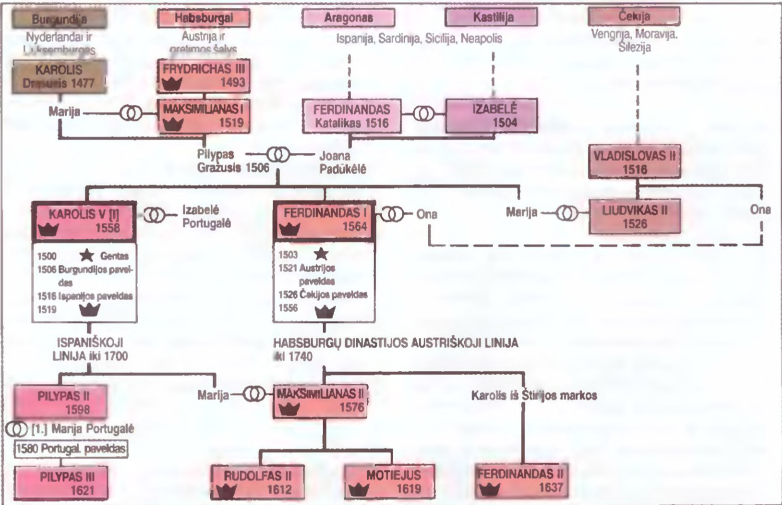
Reformacija – politinis judėjimas (1521–55)
Nepaisant Vormso edikto, reformacija plinta. „Imperijos vyriausybė" ir luomai neranda išeities.
1524 Niurnbergo reichstage legatui CAMPEGIO fiurstai pažada kiek galima laikytis edikto. 1524 Rėgensburgo konventas ir
1525 Desau s-ga – spec. konfes. susivienijimai n. doktrinai išnaikinti. Imp. luomų evangelikų vadai PILYPAS HESENIETIS [1518–67], JONAS PASTOVUSIS [1525–32]. Saksonijos kurfiurstas JONAS FRYDRICHAS [1525–54] sudaro atsakomąją Torgau s-gą.
1525 reformacija įvedama Prūsijoje. D. magistras ALBRECHTAS HOHENCOLERNAS [1513–68] Ordino v-bę paverčia pasauliet. k-štyste.
1526, I Špejerio reichstage evangelikų atstovai tikėjimo klausimais remiasi sąžine ir protestuoja prieš Vormso ediktą. Imp. užs. politikos rezultatai verčia PILYPĄ HESENIETĮ vienyti **protestantus,** ir jis tarpininkauja dėl
1529 II Marburgo rel. pasitarimo tarp LIUTERIO ir ZWINGLI. ◊ P. Vokietijos protestantai vienijasi Švabacho konvente.
1530 Augsburgo reichstagas. Imperatorius nori išgelbėti tikybos vienybę. Protestantai savo tikėjimą išdėsto **„Augsburgo išpažinimu"** (*Confessio Augustana, CA*, parašė MELANCHTHONAS), *Tetrapolitana* (BUCERIS, CAPITO) ir *Fidei ratio* (ZWINGLI), katalikų teologai (ECKAS, FABERIS) – polemine *Confutatio*. KAROLIS V atmeta *CA* apologiją ir patvirtina Vormso ediktą. Evangelikai
1531 sudaro Šmalkaldeno s-gą su s-gos k-mene, bendra kasa ir ieško ryšių su užsieniu (Prancūzija).

Evangelikų bažnyčių susidarymas žemėse
Per Valstiečių karą LIUTERIS apsisprendžia už fiurstų pasauliet. viršenybę (p. 233); „vargo vyskupams" leidžia kurti savas bažn. struktūras.
1526 **„Vok. mišiomis"** ir
1529 katekizmais, santuokos ir krikšto knygelėmis LIUTERIS pats sukuria evangelikų liturgijos ir doktrinos pagrindus. MELANCHTHONAS ir BUGENHAGENAS parašo nurodymus b-menių klebonams.
1526–29 bažnyčių ir m-lų vizitacijos Saksonijos kurfiurstystėje, kurios bažn. struktūra yra šalies Liuteronų bažnyčios pavyzdys: konsistorijos (aukšč. bažn. įstaiga) ir superintendantų patariamas krašto valdovas skiria kunigus (ir vedusius) ir prižiūri bažn. turtą, doktriną, liturgiją bei švietimą. Fiurstų arba lotynų m-lose rengiami n. teol. kadrai (Šulpforta, Meisenas, Grima ir kt.).
1527 Marburge įkuriamas I evang. u-tas (1544 Karaliaučiuje, 1558 Jenoje). Bažn. režimas stiprina fiursto v-bę; ji gauna n. uždavinių ir ankstesnius bažn. turtus.

Šmalkaldeno sąjungos laimėjimai
Kadangi turkų pavojus verčia imperatorių sudaryti
1532 Niurnbergo rel. taiką, s-ga
1534 Kadeno taika pasiekia, kad būtų sugrąžintas į Viurtembergą 1519 ištremtas hrcg. ULRICHAS. Doktrinos skirtumus s-gos viduje suderina
1536 Vitenbergo konkordija (BUCERIS, MELANCHTHONAS). ◊ Įveikiami fanatikai (p. 233), įgyjama n. šalininkų.
1539 reformacija įvedama Saksonijos hercogystėje ir Brandenburgo kurfiurstystėje. Užs. politikos saistomas (p. 237), KAROLIS V rūpinasi susitaikymu.
1540–41 Vormse ir Rėgensburge nesėkmingai tariasi teologai, o imperatorius, priešingai, palenkia PILYPĄ HESENIETĮ bei MORITZĄ,
1541–53 Saksonijos hercogą, ir paralyžiuoja s-gą.
1545 Vormso reichstage evangelikai atsisako dalyvauti Triento (Tridento) Bažn. susirinkime (p. 239).

Protestantizmo krizė
Sudaręs s-gą su popiežiumi, Bavarija ir protest. fiurstais, imperatorius laimi
1546–47 Šmalkaldeno karą (p. 237). Rel. klausimą jis nori išspręsti jėga.
1548 Augsburgo interimas: kol Bažn. susirinkimas išaiškins, protestantams leidžiama tik komunijos vynas pasauliečiams ir kunigų santuoka. ◊ Magdeburgas („Viešpaties Dievo kanceliarija") nesutinka ir žlunga imp. potvarkis. ◊ Protestantizmą gelbsti Saksonijos hrcg. MORITZAS, „Meiseno Judas" (p. 237).
1552 Pasau sutartis pripažįsta *status quo*.
1555 Augsburgo rel. taika. Jos neaiškumai – ateities konfliktų užuomazga. ◊ Svarb. nuostatos:
1. Taika galioja tik tarp liuteronų ir katalikų.
2. Pavaldiniai privalo sekti valdovo tikyba *(Ius reformandi: cuius regio, eius religio)*; rel. tolerancija – tik imp. miestuose.
3. Dvasininko valdomoje srityje galioja išlyga (*Reservatum ecclesiasticum:* k-štis dvasininkas, pakeitęs tikybą, turi atsisakyti savo pareigų).
4. *Declaratio Ferdinandea* bajorams ir miestams dvasininko sr. teritorijoje garantuoja tikėjimo laisvę.

Karolio V imperija

Ispanijos ir Austrijos Habsburgai

1519–56 Karolis V. ◊ Gim. 1500 Gente, išauklėtas dvare. Nuo
1515 Burgundijos hercogas. Su Ispanija jis, kaip KAROLIS I,
1516 paveldi pasaul. imperiją, kurioje „nenusileidžia saulė". Ispanijos valdymo reforma sukelia bevaisį
1520–22 Komunerų sukilimą. Ispanija – imperijos branduolys. Jos k-menės vadas (hrcg. ALBA) ir kariai tarnauja imperatoriui, o jo karai finansuojami mokesčiais iš Ispanijos ir Italijos (Neapolis).

Kova už viešpatavimą Europoje

Fuggerių ir Welserių (p. 215) padedamas KAROLIS laimi
1519 Vok. imperatoriaus rinkimus prieš **Pranc. krl. Pranciškų I** [1515–47], bet įsipareigoja ginti „vok. laisves". **Rinkimų kapituliacija** skelbia: pagarba fiurstų p-gijoms; pritarimas kurfiurstų įstatymams, sutartims, mokesčiams ir imp. politikai; atsisakymas samdyti karius iš kt. šalių. D. kanclerio GATINAROS patariamas, KAROLIS savo uždaviniu laiko atkurti **universalią viduramžių imperiją,** bet su n. institucijomis. Dėl to jo priešai – taut. v-bės, visų pirma **Prancūzija,** Vok. imp. fiurstai, ypač protestantai, **Turkija,** o ir popiežius. ◊ Pagalbą prieš Prancūziją jis gauna,
1521 Vormso reichstage paskyrus nuolatinę „imp. vyriausybę", jam nesant pirmininkaujamą brolio FERDINANDO (1503–64). Jam KAROLIS paveda ir Habsburgų paveldą imperijoje.
1521–26 kariaujama su PRANCIŠKUMI I. Karas baigiasi isp. ir vok. karių pergale
1525 mūšyje prie Pavijos. Pakliuvęs į nelaisvę PRANCIŠKUS
1526 Madrido taika praranda Milaną, Genują, Burgundiją ir Neapolį. Paleistas jis atšaukia savo įsipareigojimus ir su pop. KLEMENSU VII, Milanu, Florencija bei Genuja
1526 sudaro Konjako Šv. lygą, kuri sukelia
1526–29 II karą su Prancūzija.
1527 Sacco di Roma: imp. k-menė apiplėšia Romą. Dėl Turkijos antpuolių
1529 Kambrė sudaryta „damų taika" pančši į paliaubas. Turkija
1529 pirmąkart apgula Vieną (p. 209).
1530 Bolonijoje karūnuotas (paskutinį kartą) imperatoriumi. KAROLIS įsikiša į rel. kivirčą Vokietijoje per
1530 Augsburgo reichstagą (p. 235). Stokodamas k-menės ir pinigų, jis, kad gautų pagalbos prieš Turkiją, turi sutikti su
1532 Niurnbergo rel. taika. ◊ Susitaręs su PRANCIŠKUMI I, korsaras ir Turkijos vasalas CHAIREDINAS RUDABARZDIS užpuola Italijos ir Ispanijos pakrantes.
1535 karo žygis į Š. Afriką prieš RUDABARZDĮ; užkariaujamas Tunisas.
1536 Pranc.–Turk. s-ga ir III karas su PRANCIŠKUMI I; pop. PAULIUS III tarpininkauja
1538 Nicos paliauboms. 1541 žlunga baudž. ekspedicija į Alžyrą; Budos Vengrija atitenka Turkijai. PRANCIŠKUS I pradeda
1542–44 karą (IV) prieš imperatorių. Šis „apgaulingame"
1544 Špejerio reichstage pažada nac. bažn. susirinkimą ir protest. imp. fiurstų remiamas gali veržtis į Paryžių.

Karolio V galybės viršūnė

1544 Krepi taika: PRANCIŠKUS I pažada pagalbą prieš imp. protestantus ir atsisako Neapolio; KAROLIS V grąžina Burgundiją.
1545 PAULIUS III sušaukia Triento (Tridento) Bažn. susirinkimą (p. 239). Protest. atstovai atsisako dalyvauti.
1546–47 Šmalkaldeno karas P. ir Vid. Vokietijoje. Po
1547 mūšio prie Miūlbergo suimami protest. vadai PILYPAS HESENIETIS ir JONAS FRYDRICHAS; jo kurfiursto rangas pagal
1547 Vitenbergo kapituliaciją atitenka hrcg. MORITZUI (albertinui). „Rūsčiajame"
1547–48 Augsburgo reichstage KAROLIS diktuoja vad. **interimą** (p. 235).

Karolio V imperinės politikos žlugimas

Vien savo „laisvėmis" susirūpinusių fiurstų pasipriešinimas įsidega dėl imp. reformų ir dėl vad. Isp. įpėdinystės plano: imperatoriaus rangą atiduoti PILYPUI, nors FERDINANDAS 1531 išrinktas Romos karaliumi. Saksonijos MORITZAS, įpareigotas vykdyti
1551 Magdeburgo imp. potvarkį, ima vadovauti slaptam fiurstų maištui ir
1552 Šamboro sutartimi patraukia į savo pusę Pranc. krl. HENRIKĄ II; jam pažadamas Meco, Tulo ir Verdeno vikariatas. Apgautą imperatorių MORITZAS priverčia bėgti. ◊ Triento Bažn. susirinkimas išyra. Kol FERDINANDAS derasi su fiurstais dėl 1552 Pasau sutarties ir
1555 Augsburgo rel. taikos (p. 235), KAROLIS bergždžiai kovoja
1552–56 kare su Prancūzija dėl Meco, Tulo bei Verdeno. ◊ Suirzęs jis
1556 atsistatydina ir 1558 miršta Sen Žiuste. Imperatoriumi tampa brolis FERDINANDAS, o s. PILYPAS (II) gauna Isp. paveldą.
Rezultatas. Nac. v-bė nugali universal. v-bės idėją; imperijos dvilypumas išsisprendžia fiurstų naudai; tikyba suskyla.

Reformacija Ženevoje (kalvinizmas)
1509–64 Jonas Kalvinas (JEAN CAUVIN), gim. Nuajone (Š. Prancūzija); humanist. ir teis. studijos Paryžiuje, Orleane, Burže. Priėmęs evangelikų tikybą,
1534 pabėga iš Paryžiaus į **Bazelį**. Ten
1536 parašo svarb. veikalą – „Krikščionių tikėjimo pamokymą"; jame sistemingai išdėstyta protest. dogmatika.
Doktrina. Dievo garbei ir visagalybei reikia paklusti besąlygiškai. Žmogaus išganymas ar prakeikimas yra iš anksto nulemti (**predestinacija**). Išganytas gali būti tik tas, kuris atlieka žemiškąsias pareigas bei Šv. Rašto nuostatas. Komunija nėra nei Kristaus simbol. prisiminimas (ZWINGLI), nei jo tikrasis dab. įsikūnijimas (LIUTERIS), bet ji atkuria dvas. ryšį su Kristumi. ◊ Nuo
1536 jis pradeda veikti **Ženevoje,** o ši veikla dėl polit. situacijos (Savojos hercg. pretenzijos valdyti) prisideda prie Šveicarijos susikūrimo ir reformacijos.
1538 WILHELMAS FARELIS ir KALVINAS ištremiami dėl per griežtų reikalavimų. BUCERIO pakviesti vadovauja Štrasburgo (Strasbūro) pranc. b-menei (p. 231).
1541 pakviestas grįžti, KALVINAS sukuria **Ženevos bažn. o-ją** – laikomos pamaldos ir telkiami **b-menės** nariai; b-menei vadovauja renkamieji atstovai: a) keturios **dvas. tarnybos:** kunigai (pamokslai, sielovada), mokytojai (doktrina), seniūnai (bažn. auklėjimas), diakonai (vargšų globa); b) du **k-tai** – dvasininkams rinkti ir b-menei vadovaujančiai **konsistorijai (sinodui)** reguliuoti. Ji stebi gyvenseną, baudžia už rel. nusižengimus, siūlo pasauliet. bausmes v-bei, kuri turi padėti b-menei (teokr. režimas). ◊ Bažn. prievarta, griežtas dorov. auklėjimas: draudžiami šokiai ir žaidimai, iš bažnyčių šalinami paveikslai, altoriai, kad b-menė labiau susitelktų **pamokslui, maldai,** psalmių giedojimui. ◊ Nauja (kapit.) **ūk. moralė** modeliuojama pagal stropaus, taupaus darbininko, įsitikinusio, kad pelnas ir sėkmė rodo jį esant išrinktąjį, elgseną. Nepaklusimas „Ženevos dieviškajai bažnyčiai" griežtai slopinamas (iki 1564 vien mirties nuosprendžių – 58).
1553 nuteisus mirti laisvamanį MIGELĮ SERVETĄ (p. 221), **Ženeva tampa protest. pasaulio centru.** Kalvinizmui platinti
1559 įsteigiama Ženevos akademija. Joje veikia KALVINO šalininkas THEODORAS BEZA (1519–1605). ◊ Kalvinizmas ir jėzuitai – kovotojai dėl polit. rel. siekių.
Anglikonų bažnyčia Anglijoje
Antiklerikal. revoliucija kilo dėl:
1) **ypatingos Angl. bažnyčios padėties;** neatstovaujama Žem. rūmuose, menkai tesusijusi su nacija; aukšt. dvasininkai puoselėja antipop. tendencijas;
2) **burž. sluoksnių pavydo;** Oksforde ir Kembridže įgiję humanist. išsimokslinimą, jie perima idėj. vadovavimą; bažn. turtai kritikuojami nuo WICLIFO (p. 189) laikų; parlamentas nuolat siūlo sekuliarizaciją savo ir sosto naudai;
3) **fin. ir moral. sosto bankroto.** ◊ Humanist. ir teol. išsimokslinimo, bet besąžinis
1509–47 krl. Henrikas VIII dėl rašinio prieš LIUTERĮ 1521 gauna iš pop. tikėjimo gynėjo titulą. Ambicingas patarėjas **kardinolas Wolsey,** kaip pop. spec. legatas, turi neribotą bažn. valdžią. Karaliaus svarb. rūpestis – sosto įpėdinystė, bet kurija atmeta ištuokos (su KOTRYNA ARAGONIETE) pasiūlymą.
1529 nuverčiamas WOLSEY; dvasininkija priverčiama
1531 **pripažinti karalių Bažnyčios vadovu.**
1533 jis išsiskiria su karaliene ir veda rūmų damą ANNA BOLEYN (1536 nuteista mirti). Karalius veda iš viso 6 kartus.
1534 suprematijos aktais parlamentas patvirtina valstybinę Anglikonų bažnyčią. ◊ THOMO CROMWELLIO patariamas karalius žiauriai slopina bet kokią opoziciją. Jis liepia nuteisti mirti Thomą Morą.
1534–39 uždaromi vienuolynai. Jų turtai parduodami džentriams ir buržuazijai.
1539 „6 straipsniai" (kruvin. statutas) Bažn. santvarką ir dogmatiką palieka katalikišką. Nepaisant to, evang. poveikis skverbiasi į Angliją. Jis sustiprėja
1547–53 EDUARDO VI (9 m.) laikais, kai jį skatina anglikonų I primas Kenterberio arkivysk. THOMAS CRANMERIS.
1549 B-menės maldų knyga nustato anglikonų liturgiją, o
1552 „42 straipsniai" – mišrų liuteronų ir kalvinistų tikėjimo išpažinimą (kulto forma katalikiška). Valdant **Marijai Katalikei** (Kruvinajai; ištekėjo už PILYPO II; p. 243), evang. šalininkai persekiojami (~300 mirties bausmių, tarp jų ir CRANMERIUI 1556). ◊ Dėl priešiškumo Ispanijai reformacija darosi nac. reikalas.
1558–1603 Elžbieta I atnaujina krl. vadovavimą Bažnyčiai.
1559 **„suprematijos priesaika"** ir **uniformatijos aktais** atkuriama liturgija.
1563 „39 straipsniai" – naujas kalvinistiškai išgrynintas tikėjimo išpažinimas.

Katalikybės atsinaujinimas
Sen. Bažnyčią vėl sustiprina:

1) **vidinė reforma** – be trikdymų Ispanijoje ir Italijoje, reaguojant į tikybos suskilimą kitur (**Triento Bažn. susirinkimas**);
2) **gynyba ir puolimas** prieš protestantizmą, **kontrreformacija.** ◊ Nuo XVI a. vid. vyksta **popiežių reformos.**

Ispanija. Rel. ir nac. jausmas, inkvizicija ir vidinė reforma (p. 243) sutrukdo įsiskverbti protestantizmui. Isp. nac. k-ros ir scholastikos plėtotė (**Fransisko de Vitoria,** m. 1546; **Soto, Cano**) grindžiama krikšč. humanizmu. Jėzuitai VASQUEZAS, **Molina** ir **Suárezas** (p. 243) išplėtoja **neotomizmą.** ◊ **Šv. Teresė Avilietė** (1515–82) suteikia savitą pavidalą isp. mistikai.

Italija. Iš Vičencos 1494 plinta karitatyvinis pasauliečių **oratorianų judėjimas;** jam priklauso ir kardinolas **Contarini,** tarpininkaujantis tarp sen. ir n. doktrinų. Randasi **n. ordinų:** 1524 **teatinų,** 1525 **kapucinų,** 1530 **paulinų,** 1535 **uršuliečių** (m-los) ir kt.; m-las bei ordinus steigia ir Šveicarijos protektorius kardinolas arkivysk. BORROMAUSAS (1538–84) bei vysk. FRANZAS VON SALESAS. Karitatyv. idealams pasišvenčia **Neri** (1515–95); jo kongregacija – Dvasinė oratorijos d-ja (1576) duoda n. impulsų bažn. muzikai.

Jėzuitų ordinas

1491–1556 Ignotas Loyola (IÑIGO LÓPEZ DE L.), baskų bajoras, tarnauja Navaros vicekaraliui.

1521 sunkiai sužeistas ginant Pamploną, tampa Jėzaus tarnybos riteriu. Mist. vizijos ir asket. autoanalizė, surašytos „Dvas. pratimuose", padeda ugdyti valią.

1523 piligrimystė į Jeruzalę; nuo 1526 teol. studijos Alkaloje, Salamankoje, nuo 1528 – Paryžiuje, Sorbonoje.

1534 įsteigia Jėzuitų d-ją *(Societas Jesu).* Loyola ir jo bendražygiai (7) nori misionieriauti arba būti pop. dispozicijoje. PAULIUS III 1540 patvirtina ordiną.

Sandara. Išrinktas generolas („juodasis popiežius") yra ordino p-jų ir vienuolynų abs. valdytojas. Greta jo – admonitorius (ragintojas), įpareigotas nuolat kritikuoti. ◊ Ordino nariai (kunigo nevienuolio drabužiais) duoda vienuolio įžadus. Iš patikrintų koadjutorių baigiami parengti profesionalai, duodantys ypatingą IV įžadą („vergiško paklusnumo"). Vienintelis tikslas – atversti eretikus ir pagonis; dėl to stengiamasi skverbtis į **k-ščių rūmus** princų auklėtojais ir nuodėmklausiais, į m-las bei u-tus (jėzuitų kolegijos, jėzuitų g-zijos) mokytojais, pamokslininkais, misionieriais.

Reikšmė: svarb. ordinas **pop. Bažnyčiai** atnaujinti (BELLARMINAS), **kovoti su klaidatikiais** (FABERIS, CANISIUS; p. 251), **pasaul. misijoms** vykdyti, ypač Amerikoje (p. 277), Indijoje, Japonijoje, Kinijoje (XAVERAS, RICCI); dažnai puolamas ir dėl savo metodų įtarinėjamas.

1541–56 LOYOLA, kaip ordino I generolas, formuoja „Jėzaus kompaniją";

1549 – tiesiog. pavaldumas popiežiui; steigiami teol. tobulinimosi seminarai:

1551 Collegium Romanum, 1552 *Collegium Germanicum.*

Popiežiai reformatoriai

1536 PAULIUS III [1534–49] sušaukia reformų deputaciją (CARAFA, CONTARINI); ji parengia m-lų programą ir ragina kuriją grįžti prie ankstesnių nuostatų.

1542 vėl įvedama inkvizicija. **Paulius IV Carafa** [1555–59] pirmas pradeda pop. reformas.

1566–72 PIJUS V griežtai smerkia simoniją. ◊ Pertvarkomas katekizmas, 1568 brevijorius, 1570 mišios. GRIGALIUS XIII

1582 reformuoja kalendorių. Nuo **Siksto V** [1585–90] laikų pradedami vizitacijų pranešimai ir kardinolų reforma.

1590 naujai išleidžiama Vulgata.

Triento (Tridento) Bažn. susirinkimas (1545–63)

Sušaukia PAULIUS III tikėjimo ir Bažnyčios vienybei sustiprinti, vadovauja pop. legatai.

1545–47 I periodas: skirtumas tarp imperatoriaus (reforma) ir popiežiaus (dogma).

1547–49 susirinkimas persikelia į Boloniją.

1551–52 II periodas: imp. KAROLIS V liepia dalyvauti protest. atstovams; imp. pralaimėjus paleidžiamas (p. 237).

1562–63 III periodui sumaniai vadovauja MORONE; jėzuitai LAINEZAS ir SALMERONAS padeda įtvirtinti pop. centralizmą.

Nuostatos. Nuo evangelikų aiškiai skiriasi: **tikėjimo dekretai** dėl sakramentų, tradicijos, mišių aukos, kunigystės, gimtosios nuodėmės, išpažinties; **reformų dekretai** dėl švietimo, aprangos, pareigų, dvasininkų celibato. Likviduojamas piktnaudžiavimas pajamomis iš parapijų ir indulgencijų prekybos.

1564 dvasininkai priesaika įsipareigoja laikytis **Tridento nutarimų;** pradedamas **Index librorum prohibitorum** (Bažnyčios uždraustų knygų sąrašas, kurį sudarinėja Šv. oficiumo kongregacija).

Reikšmė: esminga katalikybės teol. ir bažn. reorganizacija.

Tikybos susiskaidymas Europoje XVI–XVII a.

Iš Vokietijos ir Šveicarijos reformacija pasklinda po visą Europą, išskyrus Ispaniją, Italiją ir stačiatikių šalis.

Danija ir Norvegija. FREDERIKAS I [1523–1533] leidžia evangelikams pamokslauti Šlėzvige.
1527 Odensės riksdagas: liuteronų tolerancija. KRISTIJONUI III valdant,
1536 įvedama reformacija. BUGENHAGENAS sukuria bažn. santvarką, galiojančią ir Norvegijoje. Bažn. turtas atitenka sostui. Nuo
1539 į liuteronybę pereina Islandija.

Švedija. GUSTAVAS VAZA tikisi reformacija sustiprinti sostą ir ją
1527 Vesteroso riksdage viešai paskelbia. Valst. bažnyčia pavaldi karaliui, o apeigos lieka katalikiškos. ZIGMANTAS VAZA
1594 Upsalos Bažn. susirinkime turi pasižadėti nesikėsinti į liuteronybę. Jam praradus sostą (p. 249), žlunga ir kontrreformacija.

Baltijos v-bės. N. tikyba iš Rygos plinta iki
1539 Ordino v-bėje; po 1561 iš šios v-bės susidaro liuteroniškos Lenkijos–Lietuvos ir Švedijos (vėliau Rusijos) sritys.

Lenkija–Lietuva. Į tikybos požiūriu mišrią (katalikai, stačiatikiai, judėjai) v-bę prasiskverbia visos protest. konfesijos. JANAS LASKIS (1499–1560) nuo
1540 platina kalvinizmą, išvaryti Čekijos–Moravijos broliai sudarinėja n. b-menes. Įv. protest. srovės
1570 sudaro Sandomežo uniją. Pagal
1573 *Pax Dissidendum* toleruojamos visos religijos. ◊ Antitrinitorius (unitorius; Šv. trejybės neigėjas) FAUSTAS SOCINIS
1579 įkuria socinistų bažnyčią. ◊ Valdant ZIGMANTUI VAZAI, kardinolo ir Varmės vysk. **Stanislovo Hozijaus** inspiruota kontrreformacija pirmiausia nukreipta prieš socinistus. Iki XVII a. vid. jėzuitai nuslopina protestantizmą. Pamokslininko PETRO SKARGOS (1536–1612) iniciatyva su dalimi stačiatikių pavyksta sudaryti
1596 Bresto uniją.

Transilvanija. Liuteronų saksų nac. Bažnyčią įkuria JOHANNAS HONTERIS (1498–1549). Išskyrus valakus, protestantais tampa ir kt. tautybių žmonės.

Vengrija. MATTHIAS'O BIRÓ dėka evangel. doktrinos ima plisti tarp magnatų ir miestuose. Nuo
1562 vyrauja evangelikų reformatų tikyba, bet savos Bažnyčios ji nesukuria. Turkijos vengrai išlieka protestantai, o Austrijos vengrai dėl magnatų pasipriešinimo XVII a. vid. vėl virsta katalikais.

Austrijos paveldo kraštai. Liuteronybė labai paveikia (išskyrus Tirolį) bajoriją, miestiečius ir valstiečius. **Krainoje**
1561–99 veikia Evang. bažnyčia; jos raštai duoda pradžią slovėnų l-rai.
1572 įkurdinamas Jėzuitų ordinas, o
1579 reformac. k-jos, vadovaujamos kardinolo MELCHIORO KHLESLIO (1552–1630). Štirijos markoje, Karintijoje ir Krainoje FERDINANDAS II vykdo kontrreformaciją. Išvaromi valdiniai evang. (egziliantai); tai baigia Zalcburgo arkivysk. FIRMIANAS (1732).

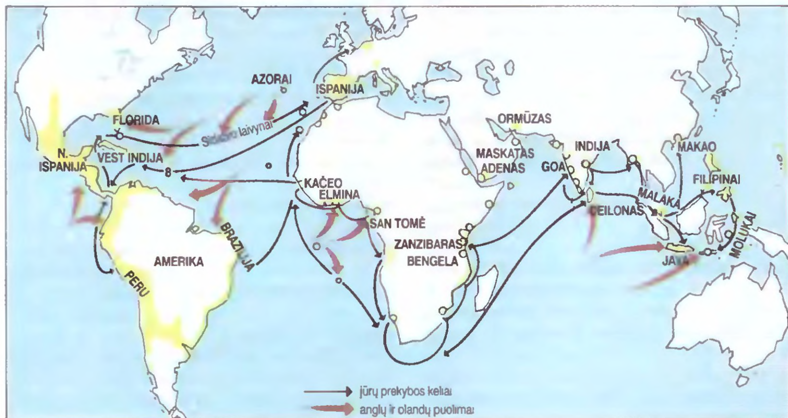
Prancūzija. PRANCIŠKUS I, nors rel. indiferentas, nepakenčia klaidatikių, nes naudojasi Kat. bažnyčios pajamomis. Nepaisant paaštrėjusio persekiojimo, HENRIKO II laikais plinta kalvinizmas.
1559 – I nac. sinodas Paryžiuje. Burbonams ir Šatiljonų din. pakeitus tikybą, hugenotai virsta polit. partija.
1562–98 vyksta hugenotų karai.
1598 Nanto ediktu (p. 247) skelbiama tolerancija hugenotams. Tik kardinolas RICHELIEU sutriuškina jų įsitvirtinimo vietas (La Rošelis 1628). LIUDVIKAS XIV
1685 atšaukia Nanto ediktą (p. 261).

Nyderlandai. KAROLIS V griežtai persekioja liuteronus ir anabaptistus.
1523 Briuselyje pirmąkart per reformaciją deginami klaidatikiai. Vėliau kalvinizmas stiprina priešinimąsi Ispanijai.
1566 Antverpeno sinodas įkuria Kalvinistų bažnyčią; Nyderlandų respublikoje ji tampa valstybine, bet toleruojami ir katalikiai. ◊ Mas. emigracija iš vėl sukatalikintų Isp. Nyderlandų (p. 245).

Škotija. Reformatorius ir KALVINO mokinys **Johnas Knoxas** (1502–72) sutelkia evangelikus.
1547 Sent Andruse jie nugalimi, bet bajorija 1557 įkuria s-gą Šv. žodžiui ginti, o
1560 Škotijos Evang. reformatų bažnyčią.
1567 JOKŪBAS VI ją padaro valstybinę. Bažn. turtas atitenka bajorijai.

Anglija (p. 238).
Airija. EDUARDAS VI ir ELŽBIETA liaudžiai primeta anglikonų dvasininkus, bet šalis (išskyrus Olsterį), nepaisant persekiojimų ir baudž. ekspedicijų, lieka katalikiška.

Ispanija apie 1580 (Pilypas II)

Ispanijos–Portugalijos pasaulinė imperija apie 1580

Portugalijos didžioji valstybė XVI a.

1495–1521 EMANUELIS I D. sukuria Portugalijos prek. galybę; ji turi prek. punktus Indijoje, R. Azijoje (prieskonių monopolis), Afrikoje, Brazilijoje; Lisabona – didž. uostamiestis Europoje. Trumpas suklestėjimas pertempia nac. jėgas, išaukštintas didž. port. poeto CAMÕESO (1524–80) „Luziaduose" (VASCO DA GAMOS kelionė į Indiją; p. 221). Kolonij. turtai demoralizuoja tautą ir v-bę.

1557–78 SEBASTIJONAS imasi teatral. kryžiaus žygio prieš Maroką. SEBASTIJONAS ir didžioji port. bajorijos dalis žūva

1578 mūšyje prie Alkasaro.

1580–1640, personal. unijos su Ispanija laikais, kolonij. imperiją beveik visai nusmukdo Olandija ir Anglija.

1640, valdant JONUI IV iš Bragansų n. dinastijos, išsivaduojama nuo Ispanijos.

Ispanijos karaliaus Pilypo II laikai

Rimtai, išdidžiai, bet ir nepatikliai, pedantiškai lėtai spręsdamas, valdo

1556–98 Pilypas II savo paveldą.

1548 įvedęs Burgundijos dvaro ceremonialą ir juo atsiskyręs nuo visų valdinių, jis jaučiasi esąs **ispanas, Habsburgas ir katalikas,** įpareigotas burti krikščionis į katalikybę, vadovaujant Ispanijai. ◊ Jo galios ir norų simbolis yra **Eskorialas** (pradėtas 1557) – Isp. karalių rezidencija, vienuolynas ir kapavietė.

Vidaus politika. Visų paveldėtų šalių rel. ir polit. vienybės siekiama:

a) beatodairiška inkvizicija su autodafė (klaidatikių deginimu), moriskų (maurų) ir prekybininkų bei amatininkų maranų (nevalų judėjų) engimu (1568–70 moriskų sukilimas Granadoje);

b) visišku nac. Bažnyčios pajungimu pop. potvarkiams, karaliui pritariant; luomų teisių apribojimu;

c) ūkio ir kolonijų kontrole. Tikslas pasiekiamas

1581 Nyderlandų atsiskyrimo kaina (p. 245). Grandai netenka galių, hidalgai (smulkūs bajorai) vyksta į kolonijas. Dėl valst. bankrotų, sidabro įvežimo (p. 277), prek. draudimų, infliacijos sutrinka ekonomika, smunka ž. ū. ir verslai. ◊ Kapitalas kaupiasi Fuggerių rankose (p. 215). Išgarsėja armija ir jos vadai: k-štis ALBA (1507–82), ALEXANDERIS FARNESE (1545–92), CHUANAS AUSTRAS (1547–78, netikras krl. brolis), SPINOLA (1569 iki 1630).

Užs. politika. Isp. hegemonizmo priešai yra Prancūzija ir Anglija.

1556–59 kare su **Prancūzija** laimima prie Sen Kanteno ir Gravelingeno.

1559 Kato Kambrezi taika įgyjama Burgundijos laisv. g-stė (Franš Kontė) ir Neapolis. ◊ Anglijoje, mirus MARIJAI, antrajai PILYPO žmonai (ir tetai), vyksta arši antikat. reakcija, valdant

1558–1603 Elžbietai. Ji vilkina atsakymą pasipiršusiam PILYPUI, bet slapta skatina prek. avantiūristų kaperių karą prieš Isp. laivus (p. 247). Puiki „Šv. lygos"

1571 pergalė jūrų mūšyje prie Lepanto palaužia Turkijos viešpatavimą Viduržemio jūroje. PILYPO laimėjimus vainikuoja Portugalijos užkariavimas.

1580 ji sujungiama su Ispanija.

1584 s-ga su Pranc. katalikų lyga (p. 247). Kad būtų nukariauta Anglija, atvirai remianti Nyderlandų maištininkus, pastatomas ~130 laivų (27 000 vyrų) laivynas; jam vadovauja admirolas MEDINA SIDONIA.

1588 Nenugalimąją armadą sunaikina iš dalies artilerijos antpuoliai (Drake'as) Lamanše, iš dalies audra. Judrių angl. burlaivių (galionų) patrankos išgelbsti protest. viešpatavimą Europoje; Isp. jėgos politika ir karas jūroje patiria lūžį.

Ispanijos galios smukimas

1590 Isp. įsikišimas į Hugenotų karą sustiprina Pranc. pasipriešinimą. Prie jos jungiasi Anglija ir Olandija.

1595 Prancūzija kariauja su Ispanija.

1598 Verveno taika Ispanija visai atsisako kištis į Pranc. reikalus.

1598–1621 PILYPAS III. Nuvargintą v-bę jis perleidžia favoritui grf. LERMAI.

1610 moriskų (maurų) išvarymas sunaikina šalies gerovę. PILYPO IV laikais šalį

1621–43 valdo k-štis OLIVARAS. Įsikišimas į 30-ties metų karą ir Nyderlandų karo

1621–48 atnaujinimas pagreitina v-bės smukimą. 1640 atsiskiria Portugalija ir Katalonija (iki 1652).

1648 pripažįstama Olandija. Nuo

1659 Pirėnų taikos prarandamas d. v-bės statusas – jis atitenka Prancūzijai.

Ispanijos amžiaus kultūra

Europoje paplinta isp. papročiai bei mados, isp. ceremonialas bei romano apie **Amadį motyvų** riter. romansai. Suklesti poezija ir tapyba. Pasaul. l-ros laimėjimams priklauso **Cervanteso** (1547–1616) satyr. riter. romanas „Don Kichotas", LOPE DE VEGOS (1562–1635) ir CALDERÓNO (1600–81) dramos. ◊ Rel. temomis kuria tapytojai **El Greco** (1541–1613) ir MURILLO (1617–82), o VELÁZQUEZAS (1599–1660) vaizduoja dvaro gyvenimą. ◊ Jėzuitas SUÁREZAS (1548–1617) kuria tarptaut. teisės teoriją.

1609 1648 Nyderlandai (visa šalis)
Ispanijos Nyderlandai (Araso unija 1579)
Utrechto unija 1579
Ispanijos užkariavimai iki 1590 (PARMA)
Gezų atramos punktai

Emdenas
GRONINGENAS
FRYZIJA
DRENTĖ
Emsas
OLANDIJA
AUKŠT. EISELIS (Overeiselis)
Amsterdamas
Utrechtas
UTRECHTAS
Leidenas
GELDERNAS
Haga
Delftas
Brilis
ZELANDIJA
Reinas
Mokas
Breda
Vlisingenas
AUKŠT. GELDERNAS
Ostendė
Masas
Antverpenas
Noisas
Briugė
Gentas
FLANDRIJA
LIEŽO vyskupystė
Kelnas
Briuselis
Mastrichtas
Achenas
BRABANTAS
LIMBURGAS
ARTUA
Žambl
HENEGAU
NAMIŪRAS
Arasas
Šeldė
Mozelis
LIUKSEMBURGAS

Nyderlandų išsivadavimo kova 1568–1648

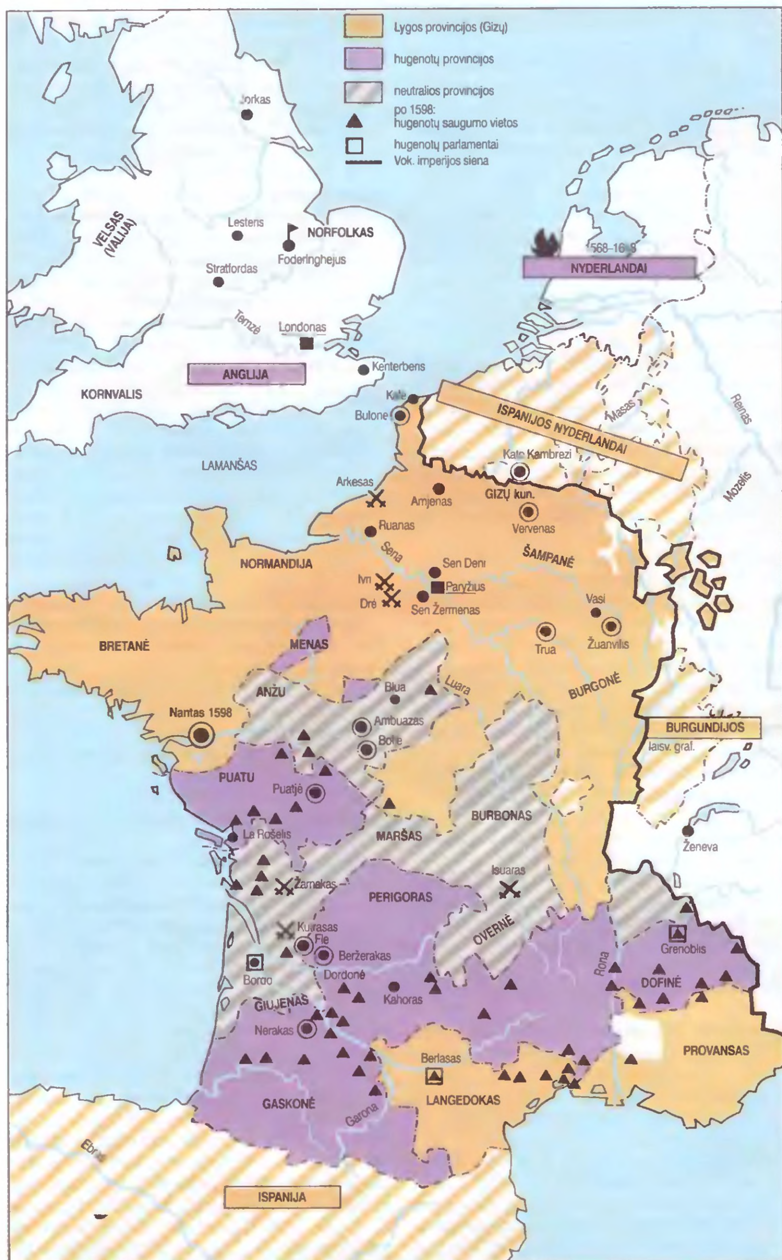

Nyderlandų Indija XVII a.

Nyderlandai valdant Habsburgams (1477–1568)
1477 p. p-jos ir Olandija su **Burgundijos paveldu** (p. 193) atitenka MAKSIMILIANUI I, š. p-jas Habsburgai paveldi iki 1543.
1512 sudaroma Burgundijos imp. apygarda; ją KAROLIS V 1551 atiduoda Isp. linijai.
17 p-jų ypatumai: a) nac. priešpriešа tarp roman. pietų (valonai) ir germ. šiaurės (flamai); b) ek. priešpriešа tarp nuskurdusios kaimo bajorijos ir turtingų miestiečių; c) rel. priešpriešа tarp kat. pietų ir šiaurės, kuri priėmė liuteronybę ir anabaptizmą, o nuo 1563 kalvinizmą; d) polit. priešpriešа dėl ist. savitumų. Miestai, p-jos atkakliai gina savo **nyderland. laisves.**
Santvarka. Kiekv. p-jos savivalda su krl. vietininku ir luomų atstovybe; vyriausyb. priežiūrą vietoje vykdo gen. vietininkas, Valst. taryba ir jungt. Gen. luomai.
Reikšmė. Klestintis Europos verslo kraštas su 200 miestų sostui duoda septyniskart tiek mokesčių, kiek Amerikos sidabras. Roterdame ir Antverpene perkraunama ~50% pasaul. prekybos krovinių. Antverpeno birža – Europos valiutų rinkos centras. ◊ Ir polit. galios požiūriu tai – „Europos citadelė", svarb. kraštas Prancūzijai apsupti. Svarb. politikai – MARGARITA PARMIETE, gen. vietininkė [1559–67], ir jos patarėjas kardinolas GRANVELLA. Jo isp. politika žeidžia žmones, kuriems vadovauja vietininkai EGMONTAS, HOORNAS ir **Vilhelmas Oranietis (1533–84).** PILYPAS II nepakenčia nei rel., nei polit. laisvių;
1565 Nyderlanduose sugriežtinama inkvizicija ir mažinamos vyskupijos. ◊ Protestai (peticijos) atmetami, bajorijos atstovai išjuokiami kaip **gezai** (elgetos). EGMONTAS ir ORANIETIS nepritaria
1566 neramumams ir paveikslų atakoms. Nepaisant to, „įvesti taiką" karalius paveda „geležž. k-ščiui" ALBAI.
1567 įvedama kar. diktatūra su ypatinguoju teismu (Briuselio „Kruvinoji taryba").
1568 nuteisiami mirti EGMONTAS ir HOORNAS.

Nyderlandų išsivadavimo kova (1568–1648)
VILHELMAS ORANIETIS iš Nasau surenka samdyt. k-menę, bet atvirame mūšyje neprilygsta ALBAI. O **jūrų gezai** sėkmingai puldinėja Isp. jūros transportą ir atramos punktus.
1572 jie užima Brilį ir Vlisingeną.
1573 atšaukiamas ALBA. ◊ Prieš isp. kareivių plėšimus ir smurtą
1576 Gento susitaikymu susijungia visos p-jos.
1578–92 Alexanderis Farnese, n. sumanus gen. vietininkas, patvirtina katalikiškų p. p-jų laisves ir
1579 Araso unija vėl palenkia jas į Isp. pusę. Š. p-jų (atsakomoji)
1579 Utrechto unija suskaldo Nyderlandus. PILYPAS II paskelbia už įstatymų ribų ORANIETĮ ir reikalauja jį pašalinti.
1581 unija paskelbia nepriklausomybę nuo isp. „tironų ir teisės laužytojų".
1584 Delfte nužudomas ORANIETIS.
„Gen. luomų" santvarka. 7 respublikų atstovai posėdžiauja Hagoje, pirmininkaujami **Olandijos** (Š. Nyderlandų n. pavadinimas), kuri kas 5 m. skiria Tarybos pensionarijų (krašto advokatą). I polit. vadovas – OLDENBARNEVELDTAS (1547–1619). FARNESE atnaujina puolimą: atkariauja Flandriją ir Brabantą.
1585 kritus Antverpenui, Anglija (LEICESTERIS) atvirai paremia Gen. luomus (p. 247). Iš puldinėjimų į Isp.–Port. faktorijas P. Afrikoje, Indijoje, P. r. Azijoje (Molukai, Nyderlandų Indija) klostosi **Nyderlandų kolonijinė v-bė.** Netgi Ispanija darosi priklausoma nuo „prekybos su priešu", taigi finansuoja karą prieš save. Nyderlandai neįveikiami ir sausumoje. Isp. armija blaškosi po Angliją ir Prancūziją (p. 243); be to,
1585–1625 šalį valdo Moritzas Oranietis, genialus organizatorius ir taktikas.
1591–98 puolimai stumia ispanus atgal ir rytuose, ir pietuose.
1609 sudaromos 12 m. paliaubos. Grupuočių kovos tarp ORANIEČIO ir Tarybos pensionarijaus
1619 baigiasi tuo, kad OLDENBARNEVELDTAS nuteisiamas mirti.
1621 baigiasi kova su Ispanija; ji
1648 Hagos taika turi pripažinti n. respubliką.

Nyderlandų (Olandijos) klestėjimas XVII a.
Per 80 m. kovas prekyba ir amatai susitelkia šiaurėje (Amsterdamas). Olandija tampa didžiausia pasaul. prek. galybe. Kolonijų išnaudojimą perima **Ost Indijos** (1602) ir Vest Indijos (1621) b-vės su savo k-mene ir polit. p-gijomis. Tik XVII a. vid. iškyla pranokstantis priešininkas – Anglijos jūrų galybė (p. 267).
Klesti k-ra. Tapyba: flam. m-la su **Peteriu Pauliumi Rubensu** (1577–1640) ir VAN DYCKU (1599–1641); barok. alegorijos, portretai. ◊ Ol. m-los (FRANSAS HALSAS, 1580–1666; JANAS STEENAS; RUYSDAELIS; VERMEERAS ir kt.) real. buit. tapyba, marinos, peizažai; **Rembrandtas** (1606–69): portretai, fig. kompozicijos; graviūros. **Mokslas.** Išgarsėja filologas LIPSIUS, gamtininkas LEEUWENHOEKAS, SPINOZA (p. 256) ir „tarptaut. teisės tėvas" **Hugas Grocijus** (1583–1645).

Prancūzija hugenotų karų laikais 1562–1598

Pilietiniai karai Prancūzijoje

1547–59 Henrikas II, kovodamas prieš Habsburgus (p. 243), sudaro s-gą su Vok. imp. fiurstais protestantais (p. 237), bet persekioja hugenotus (p. 241); jo mirtis per turnyrą sukelia krizę.

1559–60 Pranciškus II, vedęs Mariją Stiuart, yra priklausomas nuo jos giminaičių katalikų Gizų.

1560–74 Karolio IX (10 m.) regentė yra jo motina **Kotryna Mediči;** ji Burbonus (Antuaną Navarietį) sukiršina su Gizais. Sen Žermeno ediktas su išlygomis pripažino, kad Gizai hugenotams

1562 surengė Vasi skerdynes. Prasideda 8

1562–98 hugenotų karai. Isp. paremia Gizus, Angl. hugenotus. Abiejų bajorijos grupuočių vadai Pranciškus Gizas ir Liudvikas Kondė nužudomi – **monarchomachų** teorijos apie tai, kad tironus galima žudyti, pasekmė (Beza [p. 238], jėzuitas Mariana ir kt.). **Henrikas Gizas** ir adm. **Coligny** kovoja toliau. Trečiai polit. grupuotei priklauso **Jeanas Bodinas** (1530–96), parašęs kn. „Respublika" (1576). Jo **v-bės suvereniteto** teorija pagrindžia absoliutizmą (p. 259).

1570 Sen Žermeno taika hugenotams suteikia 4 saugias vietas. Coligny palenkia karalių antiisp. politikai. **Kotryna** dukters vestuves su **Henriku Navariečiu** panaudoja kaip dingstį atsikratyti Coligny ir hugenotų.

1572 Baltramiejaus naktis. Nužudoma ~20 000 hugenotų (3000 Paryžiuje). Hugenotai įsitvirtina **La Rošelyje** ir pietuose, sukuria savo kar. o-jas. Henrikas III [1574–89] nusileidžia jų spaudimui 1576 Boljė ediktu. Kai hugenotas Henrikas Navarietis tampa teisėtu sosto įpėdiniu, **Katalikų lyga** (Henrikas Gizas) 1584 sudaro s-gą su Ispanija.

1585–89 „Trijų Henrikų karas" dėl Paryžiaus. Karalius įsako nužudyti Henriką Gizą ir pats nužudomas.

1589–1610 Henrikas IV Burbonas kovoja su Lyga ir Isp. armija,

1593 pereina į katalikų tikėjimą („Paryžius vertas mišių!") ir baigia karus.

1598 Nanto ediktas: hugenotams suteikiama sąžinės laisvė, ribotos kulto apeigos, polit. lygiateisiškumas ir saugios vietos.

Išvados. Prancūzija išlieka katalikiška, bet protest. mažuma polit. ir kult. integruojama. Sostas nugali didikus; Henrikas IV sukuria nac. vienybės v-bę. Ministras **Sully** sutvarko žemės ūkį ir finansus; kyla prekyba ir verslai; pirma Pranc. kolonija Kanadoje (p. 277).

Anglija valdant Tiudorų dinastijai

1485–1509 Henrikas VII, padedamas **Žvaigždžių rūmų** (ypatingas krl. teismas), atkuria teisę ir tvarką, viet. valdymą paveda taikos teisėjams, o savo dukters santuoka su Škotijos krl. Jokūbu IV [1488–1513] parengia salos suvienijimą (p. 267).

1509–47 Henrikas VIII. Kardinolas Wolsey (iki 1530) jį sukursto kariauti su Prancūzija ir Škotija.

1513 mūšyje prie Flodeno sunaikinama Škotijos k-menė. ◊ Karalius sutvirtina savo autoritetą Bažnyčios nenaudai (p. 238) ir nuo

1542 pasiskelbia ir Airijos karaliumi. ◊ Už Eduardą VI (9 m.) protektoriauja Somerseto k-štis Seymouras, o jį nuvertus – k-štis Dudley; šis nori pakeisti sosto paveldėjimą ir nuteisiamas mirti.

1553–58 Marija Katalikė (p. 238), Karolio V polit. patikėtinė, įvelia Angliją į Isp. kovą su Prancūzija ir 1558 praranda Kalė.

1558–1603 Elžbieta I (Annos Boleyn duktė) į sostą sėda padedama lordo **Burghley** (Williamo Cecilio; p. 238).

1559–60 įsikišama į Škotiją – remiama kalvinist. bajorijos opozicija (p. 241). Pranc. dvare kat. išauklėta ir grįžusi

1542–67 Škot. karalienė Marija Stiuart. Ji ištekа už savo II vyro (Darnley'o) žudiko (Bothwello), dėl to turi atsistatydinti, 1568 pabėga į Angliją ir, katalikybės šalininkų (Norfolko) paremta, pareiškia pretenzijas į sostą; Elžbietos įkalinama.

1587 Marija nuteisiama mirti. Tai sukelia atvirą konfliktą su Ispanija (iki 1604). Anglai jau anksčiau rėmė Nyderlandus (p. 245), jų priv. kaperiai **Johnas Hawkinsas, Francis Drake'as,** Frobisheris ir kt. puldinėjo isp. laivus.

1588 sunaikinama Isp. armada (p. 243). 1596–97 ir 1599 Isp. n. antpuoliai salai negrėsmingi.

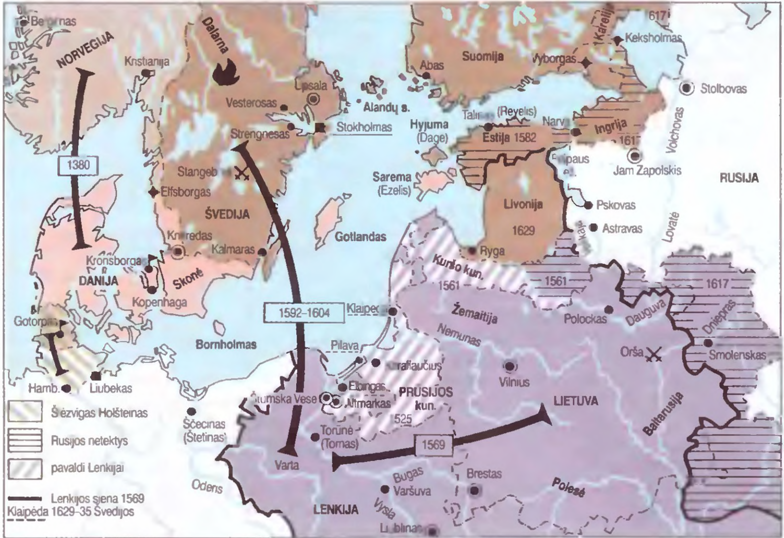
Prekyba ir ūkis. Uždarius ankstesnius eksporto uostus (Ispanijai – Antverpeną, Briugę, Prancūzijai – Kalė, Hanzai – Hamburgą), ieškoma n. rinkų. **Pirkliai avantiūristai** (prekyba ir kaperiavimas kumščio teise) kuria akc. prek. b-ves: 1554 Maskvos, 1581 Levanto,

1600 Ost Indijos b-vę (p. 275). ◊ Anglijos kapit. ūkis prasideda

1571 atidarius Londono biržą.

1584 **Walteris Raleigh'is** (1552–1618) įkuria I anglų **Virdžinijos** koloniją. Londone 1598 uždaromas Hanzos Štalhofas (p. 183).

Išvados. Anglija palaužia Isp. hegemoniją, tampa vyraujančia protestantiška d. v-be; suklesti k-ra (p. 212). Padedami stiprios kolonij. v-bės pamatai.

Baltijos šalys XVI a.

Kova dėl Livonijos 1558–1582

Lenkijos bajorų respublikos susidarymas
1506–48 ZIGMANTAS I (Žygimantas Senasis)
1515 Vienos (ir Bratislavos) kongrese atsisako Čekijos ir Vengrijos; MAKSIMILIANAS I (p. 219) už tai patvirtina Lenkijos siuzerenitetą Prūsijai, kuri
1525 tampa pasauliet. k-štyste (p. 235). Lietuva dėl Rusijos, Osmanų ir Švedijos grėsmės
1569 Liublino unija atsisako savarankiškumo; sudaromas bendras seimas.
Santvarka. Šlėktos įgyja didikų p-gijas. Pertvarkoma **dvarų** žemėvalda (laisvųjų činšininkų mokesčiai ir duoklės; p. 215). Miestai neatstovaujami seime, kurį sudaro karalius, didikai ir šlėktos. Nuo
1505 kiekv. įstatymui reikalingas visų sutikimas *(liberum veto)*. Politikoje dažnai viešpatauja užsienio veikiamos didikų partijos (konfederacijos). Po
1572 HENRIKO artikulų – bajorų prieštaros teisė, rinkimų ir rel. laisvė.
K-ra. Valdant paskut. Jogailaičiams, prasideda „Lenkijos aukso amžius“: rel. tolerancija (p. 241), suklesti „Vyslos gotika“. į „Krokuvos tapybos m-lą“ įsiskverbia it. renesansas, vok. ir flam. dailės įtaka (VEITAS STOSŠAS, lenk. Vittas Stwoszas). Krokuvos u-te dirba humanistas KONRADAS CELTAS ir KOPERNIKAS (p. 221), teisininkai PAVELAS WŁODKOWICAS, JANAS OSTOROKAS, poetas JANAS KOCHANOWSKIS (1530–84). Jogailaičiams išmirus (1572),
1574 išrenkami du karaliai. Habsburgų šalininkų kandidatą MAKSIMILIANA II (p. 251) nušalina politikas ZAMOYSKIS (1542–1605), parėmęs
1575–86 krl. Steponą Batorą. Panaudojęs kazokus, BATORAS sustiprina k-menę ir surengia 3 pergalingus žygius prieš IVANĄ IV.
1587–1632 ZIGMANTAS III VAZA, 1592–1604 ir Švedijos krl., skatina kontrreformaciją (p. 241).
1607–09 bajorai sukyla prieš bandymus įvesti absoliutizmą; kariaujama su Turkija Moldovoje; pradeda bruzdėti stačiatikiai kazokai, vadovaujami BOGDANO CHMIELNICKIO (1593–1657). ◊ Kišamasi į polit. suirutę Maskvoje (p. 203).
1610 etmonas ŽÓŁKIEWSKIS nugali prie Klušino ir užvaldo Maskvą, bet prieš lenkų pretenzijas į caro sostą kyla švedų ir rusų nac. pasipriešinimas iki
1618 Deulino paliaubų.
1621 sudaroma Chotino taika su Turkija, bet Livonija atitenka Švedijai.

Švedija valdant Vazoms XVI a.
1513–23 KRISTIJONAS II nugali v-bės valdytoja STENĄ STURĘ II ir po karūnacijos
1520 Stokholme iš keršto surengia savo priešų skerdynes. Dalarnoje sukyla liaudis.
1523–60 Gustavas I Vaza su Liubeko fin. parama 1523 nuverčia paskut. unijinį krl. daną. Strengneso riksdage išrinktas karaliumi, jis sukuria švedų nac. v-bę. Pertvarkomas valdymas. Riksdagas (4 kurijos: bajorų, dvasininkų, miestiečių, valstiečių) skiria mokesčius.
1527 įvedus reformaciją (p. 241), kad būtų išsivaduota iš Liubeko fin. priklausomybės, konfiskuojami Bažn. turtai. Remiama Danija prieš Liubeką. JURGENAS WULLENWEWERIS (1492–1537), per 1533 revoliuciją burmistras, siekdamas atnaujinti Hanzą, sukelia
1534–36 grafų vaidus ir nušalinamas bei nuteisiamas mirti.
1568–92 JONAS III; iš jo santuokos kyla katalikiška Lenkijos Vazų šaka. Jo s. ZIGMANTAS
1592–1604 sujungia Lenkijos ir Švedijos sostus, bet dėl prokatalik. politikos
1598 Stangebro mūšyje nugalimas ir riksdago atstatydinamas. KAROLIO IX [1604–1611] įpėdinis, žymiausias Šved. krl.,
1611–32 Gustavas II Adolfas (17 m.)
1621 karo nuostatais sukuria Europoje moderniausią k-menę iš valstiečių.

Kova dėl viešpatavimo Baltijoje XVI a.
Rusijos I skverbimąsi prie Baltijos j.
1502 mūšyje prie Smolinos ež. atremia
1494–1535 Livonijos krašto magistras WOLTERIS VON PLETTENBERGAS. Bet jis negali atnaujinti susiskaldžiusios Ordino v-bės. IVANAS IV (p. 203)
1558 pradeda karą dėl Livonijos, kuri pasiduoda Lenkijos globai. Kai Danijos krl. FREDERIKAS II [1559–88] savo broliui MAGNUSUI HOLŠTEINIEČIUI nuperka Saremos ir Kuršo vyskupijas, įsikiša Švedija. Jai prisiekia ištikimybę Talinas ir Estija. Ordinui žlungant, krašto magistras GOTTHARTAS KETTELERIS išgelbsti Kuršą, kaip Lenkijai pavaldžią pasauliet. k-stę. Dėl to kyla Lenkijos ir Rusijos konfliktas ir
1563–70 Trijų karūnų karas (s-ga su Danija) prieš Švediją.
1582 Jam Zapolskio paliaubomis Rusija atsisako nuo Livonijos ir Polocko. Varžybose dėl **Dominium maris Baltici** nugali **Gustavas II Adolfas.** Jis baigia
1611–13 Kalmaro karą dėl Norvegijos lapių genties sričių ir sudaro Knerodo taiką su Danijos krl. KRISTIJONU IV (p. 253); žlunga pastarojo unijinė politika.
1617 Stolbovo taika Rusija netenka priėjimo prie Baltijos j. GUSTAVAS II ADOLFAS
1621 užkariauja Livoniją.

Kontrreformacija Vokietijoje 1555–1648

Centrinė imperatoriaus valdžia (1555–1619)
Ilgiausia vid. Europos taika panaši į nusiplūkėlio atodūsį. Vokietija atsiduria pasaul. prekybos nuošalėje, skursta miestai, žlunga verslas, smunka imperijos autoritetas, trūksta didelių asmenybių.

1556–64 Ferdinandas I [rinktasis imperatorius nuo 1558] stengiasi sudaryti ir išlaikyti rel. taiką. Paskut. kartą bandoma vienytis

1557 Vormso rel. pasitarime: protest. fiurstai nepripažįsta „dvas. išlygos", o kat. fiurstai – „slaptos deklaracijos" (p. 235). Linkdamas į liuteronybę,

1564–76 Maksimilianas II atsisako skelbti Triento Bažn. susirinkimo nutarimus (p. 239) ir neutraliai aiškinasi rel. klausimus. Protestantizmas labai išplinta (jį priima Š. Vokietijos vyskupijos).

1576–1612 Rudolfas II, auklėtas Ispanijos jėzuitų, pradeda kontrreformaciją Habsburgų paveldo kraštuose. Prahos Hradčanuose alchemikų, arkivyskupų ir astronomų (Kepleris; p. 256) apsuptas keistuolis valdymą atiduoda dvariškiams. Tik jo brolis

1612–19 Motiejus rūpinasi atkurti Habsburgų valdomos imperijos autoritetą.

Teritorinių valdų (žemių) susidarymas
Imperijos netrukdomi fiurstai stiprina savo valdžią polic. nuostatais, naujomis valdymo įstaigomis. Jų užs. politika tesiekia išplėsti savo valdas (santuokos, paveldėjimo sutartys, bylos, vienuolynų įsigijimas). Žemių bažn. o-jos (p. 235) imasi auklėjimo ir soc. rūpybos pareigų. Smelkiasi fiursto, kaip Dievo pareigūno, patriarchal. samprata. Tikybos klausimai lemia „krikšč. gerovės v-bės" politiką.

Protestantizmo suskilimas
Kuo labiau dvaro teologai savo tikybos mokslą peržiūrinėja ir nagrinėja, tuo dogmatiškesnės darosi jo atšakos; jos suardo ir liut. doktriną, ir protest. imp. fiurstų vienybę. Rel. jėgą keičia teol. teisuoliškumas, kuris ypač būdingas pilypininkams (Melanchthono 1540 sukurtų *Variata* šalininkams) ir Flacijaus Illyriko ortodoksams.

1577 reguliuojamąją santarvės formulę (pagal J. Andrea, Tiubingeno u-to kanclerį) palaiko dauguma fiurstų liuteronų. Vis didėja priešiškumas kalvinist. v-bėms, kurių svarb. atrama yra **Pfalco kurfiurstystė**, o doktrina – **Heidelbergo katekizmas** (1563). Pfalcas tampa jungiamąja grandimi tarp Vokietijos, Nyderlandų ir Čekijos protestantizmo.

Liut. ortodoksų tvirtovė yra **Saksonijos kurfiurstystė**. Konservatyvi ir polit. bejėgė, ji linksta veikiau prie kat. imperatoriaus negu prie protest. Pfalco. Liuteronybė virsta šeimos dievobaimingumu; ją išpažįstanti liaudis klusniai tarnauja savo vyresnybei (liut. kvietizmas).

Katalikų kontrreformacija
Protest. skaldymasis skatina kat. restauraciją; ji – pirmaeilis jėzuitų (p. 239) reikalas. Jie veikia fiurstus katalikus, u-tus, švietimą, o bažn. pastatais, procesijomis, rel. vaidinimais – ir liaudį. Kunigus rengia Romoje

1552 įsteigta Germanų kolegija. ◊ „Antruoju Vok. apaštalu" tampa Petras Kanizijus (1511–97), liaudiškų katekizmų kūrėjas. Su

1573 Germanų kongregacija (Vok. reikalų kardinolų k-ja) kurija įsikiša tiesiogiai; ji įsteigia nuolat. nunciatūras (Viena, Kelnas).

1563 prasideda kontrreformacija **Bavarijoje**, Vok. katalikų viešpatijoje.

1579 kat. reakcija Austrijoje darosi griežtesnė (kardinolas Khleslis).

1583 Kelno vyskupijos kare nugali kat. šalininkai. Protestantu tapęs arkivyskupas išvaromas. Sėkmė paveikia kt. vyskupijas (Paderborno, Miunsterio, Viurcburgo) ir

1584–1602 Štrasburgo (Strasbūro) kapitulos ginčą. Nuo

1596 arkivysk. Ferdinandas (p. 241) brutaliai išnaikina klaidatikius Štirijoje, Karintijoje ir Krainoje. Priešingai, Vengrijos (1606) ir Čekijos luomams Rudolfas turi

1609 Majestot. laišku garantuoti rel. laisvę (p. 253). Pfalco grf. Frydricho IV [1583–1610] siekta protest. luomų s-ga įgyvendinama tik Bavarijos herg. Maksimilianui I [1597–1651]

1607 užvaldžius Donauvertą. Už kat. procesijos sutrukdymą paskelbtas už įstatymo vienišas Bavarijos evang. imp. miestas atkatalikinamas: imperatorius įgalioja hercogą vykdyti egzekucijas. Šis rel. taikos pažeidimas paskatina

1608 išardyti Rėgensburgo reichstagą ir sudaryti **Protest. uniją** (Christianas von Anhaltas), susijusią su Prancūzija, Anglija ir Nyderlandais. Maksimilianas I

1609 įkuria **Kat. lygą**, susijusią su Ispanija.

1609–14, kišantis Prancūzijai ir Ispanijai, kivirčijamasi dėl Julicho–Klėvės paveldo. Susidūrimo vėl išvengiama

1614 Ksanteno dalybų sutartimi: pagal pretendentų tikybą Brandenburgas (dab. kalvinist.) gauna Klėvę, Marką ir Ravensburgą, o Pfalcas–Noiburgas (dab. kat.) – Julichą ir Bergą.

Cekijos–Pfalco karas 1618–23.

Danijos–Žem. Saksonijos karas 1625–29

1618–48 Trisdešimties metų karas. Jis prasideda rel. kova, o baigiasi Europos d. v-bių galios varžybomis. Jame išsisprendžia įtampos tarp: kat. ir protest. v-bių; luomų atstovybių ir fiurstų; imp. miestų ir imperatoriaus; Habsburgų ir Prancūzijos.

Karo dingstis – Habsburgų nesutarimai Susivaidiję broliai RUDOLFAS (p. 251) ir MOTIEJUS, abu siekia luomų palankumo. Austr., Vengr. ir Moravijos luomai 1608 išrenka karaliumi MOTIEJŲ.

1609 Majest. laišku RUDOLFAS suteikia rel. laisvę Čekijos luomams, o MOTIEJUS – teisę laisvai rinkti karalių. ◊ Pagal

1617 Prahos sutartį Isp. krl. PILYPAS III pretenduoja į Habsburgų Elzasą už Čekijos paveldo atsisakymą erchcrc. FERDINANDO naudai; pastarasis tampa Čekijos karaliumi be luomų pritarimo. Neramumai dėl protest. bažnyčių trikdymo ir p-gijų pažeidimo sukelia (antrą)

1618 Prahos langų daužymą imp. patarėjams. Po visuot. sukilimo (grf. THURNAS) sudaroma luomų v-sybė, remiama karvedžio grf. MANSFELDIEČIO.

Čekijos–Pfalco karas (1618–23)
THURNAS žygiuoja į Vieną; prisijungia Austrijos, Silezijos, Moravijos luomai, t. p. Transilvanija (BETHLENAS GABORAS).

1619–37 FERDINANDO II, išrinkto imperatoriumi, Čekija nepripažįsta ir iškelia karaliumi Pfalco kfrst. FRYDRICHĄ V (23 m.). ◊ Pop. subsidijos, Ispanijos, Lygos (MAKSIMILIANAS I) ir liut. Saksonijos kurfiurstystės pagalba įgalina imp. kontrpuolimą. Saksonija užkariauja Lužicą, Isp. daliniai įsiveržia į Pfalcą. Lygos k-menė (TILLY)

1620 mūšyje prie Baltojo kalno nugali Čekiją. FRYDRICHAS PFALCIETIS pabėga į Olandiją; unija išyra; su BETHLENU GABORU

1622 sudaroma Nikolsburgo (Mikulovo) separat. taika. TILLY puola Heidelbergą (Palatinos b-ka perkeliama į Romą), nugali prie Vimpfeno (GEORGĄ FRYDRICHĄ BADENIETĮ) bei Hechsto ir

1623 mūšyje prie Štatlono (KRISTIJONĄ BRAUNŠVEIGIETĮ); užvaldo Vestfaliją ir Žem. Saksoniją.

1623 Bavarija gauna Pfalco kurfiurstystės rangą ir Aukšt. Pfalcą; Lužica įkeičiama Saksonijai. ◊ Čekijai surengiamas baisus baudž. teismas su mirties nuosprendžiais, iš bajorų atimama pusė valdomų žemių. Prievart. atkatalikinimas ir germanizavimas deda pagrindą neapkęsti vokiečių.

1627 „panaujinus krašto santvarką", Čekijoje (nuo tol Habsburgų paveldas) įvedamas absoliutist. režimas.

Danijos–Žem. Saksonijos karas (1625–29) Angl., Pranc. ir Nyderlandų subsidijuotas, Danijos krl. KRISTIJONAS IV (Holšteino herg. ir Žem. Saksonijos imp. apygardos viršininkas) irgi įsikiša į karą. **Albrechtas von Wallensteinas** (1583–1634) telkia imp. dispozicijon k-menę. Kilęs iš Čekijos bajorų, jis tampa kataliku, ima tarnauti imperatoriui, iš vedybų ir supirkinėjimų įgyja turto,

1624 tampa Frydlando hercogu.

1626 mūšyje prie Desau tilto WALLENSTEINAS įveikia MANSFELDIETĮ ir persekioja jį iki Noihoizelio (Nove Zamkų).

1626 prie Liuterio netoli Barenbergo TILLY nugali KRISTIJONĄ IV. ◊ Drauge su WALLENSTEINU jis išstumia KRISTIJONĄ į Jutlandiją. WALLENSTEINAS užkariauja Š. Vokietiją iki Štralzundo ir 1628 gauna Meklenburgą (greta Žaganio) kaip hercogystę.

1629 Liubeko taika KRISTIJONAS IV visai atsisako kištis ir už tai išlaiko savo valdžią. ◊ FERDINANDUI II iškyla 3 polit. galimybės: a) kurti Habsburgų universal. v-bę (KAROLIO V planas; priešai: Prancūzija, Švedija); b) absoliutist. reformuoti imperiją (WALLENSTEINO planas; priešai: visi imp. fiurstai); c) atkatalikinti Vokietija (priešai: protest. fiurstai).

1629 restitucijos ediktas: sugrąžinti visas bažn. valdas, kurios po 1552 (p. 235) yra atitekusios protestantams.

1630 kurfiurstų suvažiavimas Rėgensburge. Susirūpinę savo „laisvėmis", fiurstai priverčia atstatydinti WALLENSTEINĄ.

Karo pobūdis
Kadangi k-menę brangu išlaikyti, ji dažniausiai yra maža ir nenoromis metama į mūšį (nuovargio karas). Žygio trukmė derinama prie kar. kasos. Algų vėlavimas skatina landsknechtus plėšti. Kovoja:

1. Kar. daliniai su įv. ginkluote (ietis, arkebūza, pikė), vadovaujami samdinių vado MANSFELDIEČIO. Uniformuoti – Katalikų lygos k-menė (TILLY).
2. Isp. k-menė – drausminga „isp. keturkampio" rikiuotė (p. 243).
3. WALLENSTEINO k-menė – be konfes. ryšio, griežta stovyklavimo ir kar. drausmė, bet leidžiama plėšikauti. Užimtas kraštas turi padengti visas karo išlaidas. Principas „karas maitina karą", tiksliai mokamos algos garantuoja didelę k-menę, bet ji baisiai siaubia kar. veiksmų sritis.
4. Švedijos nac. k-menė – manevringa, turinti stiprią ugnį. Iš pradžių kovoja už savo karalių ir liuteronybę, vėliau išsigimsta ir virsta karo siaubu.

Švedijos ir Prancūzijos–Švedijos karas 1630–48

Vestfalijos taika 1648

Švedijos karas (1630–35)
Tarpininkaujant RICHELIEU sudaręs taiką su Lenkija (p. 249, 259),
1630 Gustavas II Adolfas išsilaipina Uzedome, kad apgintų protestantus ir išsaugotų Švedijos, kaip d. v-bės, padėtį bei papildytų jos valdas Baltijos j.
1631 Bervaldės subsidijų sutartis su Prancūzija padeda kovai prieš Habsburgus. ◊ Gyventojai evangelikai sveikina karalių, protest. imp. luomai (Brandenburgo, Saksonijos) prie „vidurnakčio liūto" jungiasi, tik TILLY'UI ir PAPPENHEIMUI
1631 sugriovus ir apiplėšus Magdeburgą. ◊ Vienoje pašiepiamas kaip „sniego karalius" GUSTAVAS ADOLFAS,
1631 mūšyje prie Breitenfeldo sunaikinęs TILLY'O vadovaujamą imp. k-menę, išgelbsti Š. Vokietijos protestantizmą, žygiuoja per Tiuringiją bei Frankoniją, išvaduoja Pfalcą ir peržiemoja Maince.
1632 jis nugali netoli Raino prie Lecho, TILLY žūva; Miunchenas ir Niurnbergas atidaro vartus. Vėl pakviestas k-menės vadu, WALLENSTEINAS išveja iš Čekijos saksus, priverčia GUSTAVĄ ADOLFĄ imtis plano pulti Vieną ir stiprią jo stovyklą prie Niurnbergo.
1632 mūšį prie Liuceno laimi švedai, bet žūva GUSTAVAS ADOLFAS. Jo kar. įpėdiniai yra Veimaro hrcg. BERNHARDAS ir švedų generolai HORNAS, BANÉRIS, vėliau TORSTENSONAS ir WRANGELIS. Polit. vadovavimą perima v-bės kancleris OXENSTIERNA (p. 271).
1633 Heilbrono s-ga „už Vok. laisvę ir dėl atsilyginimo švedams". BERNHARDAS VEIMARIETIS gauna Frankoniją, užkariauja Aukšt. Pfalcą ir Bavariją iki Dunojaus.
Nors WALLENSTEINAS paima Sileziją, MAKSIMILIANAS I (Bavarijos) palieka jį likimo valiai.
1633 Pilzeno reversu pelnęs karininkų ištikimybę, jis savivališkai veda taikos derybas su Švedija ir Saksonija. Atstatydintą ir paskelbtą už įstatymo jį Egeryje
1634 nužudo airis plkn. BUTLERIS.
1634 mūšyje prie Nordlingeno švedai praranda P. Vokietiją. Atsisakęs restitucijos, FERDINANDAS II sudaro su Saksonija
1635 Prahos taiką; prie jos prisijungia beveik visi protest. imp. luomai. Imp. armija turi išvaryti svetimšalius.

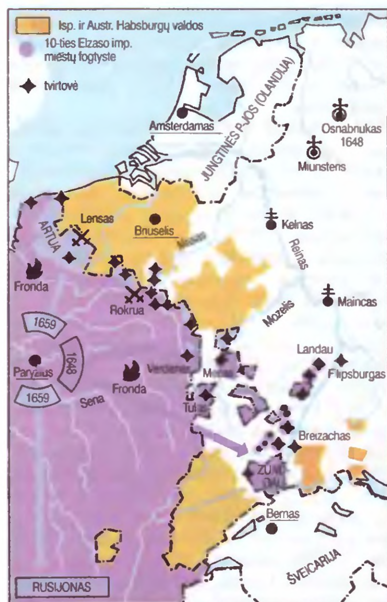
Prancūzijos–Švedijos karas (1635–48)
Kaip BERNHARDO VEIMARIEČIO s-kė aktyviai ima kariauti Prancūzija; karas nevaržomas vyksta dviejuose veiksmų teatruose.
1637–57 valdant FERDINANDUI III, visi rengiasi taikai, bet nauja
1638 Pranc.–Šved. s-ga užtęsia karą ir gyventojų kar. kančias.
Saksonija. Čekija. Patyrę palengvėjimą, švedai po 1636 BANÉRIO pergalės prie Vitštoko žygiuoja toliau: uždavinys pulti Vieną (TORSTENSONAS).
1643 karą paskelbia Danija (p. 271).
1644 prasideda varginančios taikos derybos Miunsteryje ir Osnabriuke; Švedijos–Brandenburgo paliaubos; prie jų jungiasi Saksonija.
P. Vokietija. BERNHARDAS VEIMARIETIS
1638 užkariauja Breizachą ir Elzaso hercogystę. Jam mirus prancūzų įsiveržimą
1643 prie Tutlingeno sulaiko bavarų gen. MERSI. Prancūzija ir Švedija
1645 laimi prie Alerheimo (TURENNE'AS) ir Jankau (TORSTENSONAS). Žnypliškas Bavarijos užpuolimas baigia karą.
1648 Vestfalijos taika Miunsteryje sudaroma su Prancūzija, Osnabriuke su Švedija – abiem taikos garantėm.

Vestfalijos taikos rezultatai
1. Rel. nuostatos. Patvirtinama Augsburgo rel. taika (1555), pritaikius ją ir kalvinistams. 1624 laikomi normaliais bažn. turto ir konfesinės būklės metais. Vyresnybė privalo toleruoti tikybos pasikeitimą (išimtis: Aukšt. Pfalcas ir imperatoriaus paveldimieji kraštai – juose tik katalikybė).
2. Santvarkos ir teisės nuostatos. Imperatoriaus teisės (įstatymų leidyba, sutartys) saistomos reichstago (p. 263) pritarimo; visiškas imp. luomų suverenitetas pagal *Ius foederationis.* Bavarija lieka kurfiurstyste, Pfalcas atgauna kurfiurstystės rangą.
3. Polit. nuostatos. Nugalėtojai gauna:
Prancūzija – Zundgau; vikariatą iš Meco, Tulo ir Verdeno vyskupijų; fogtiją iš 10 Elzaso imp. miestų; sieną Reinu saugo Breizacho ir Filipsburgo prietilčių įtvirtinimai;
Švedija – Pomeraniją su Ščecinu (Štetinu) ir Riugenu, Vismarą, Brėmeną, Verdeną; Vėzerio, Elbės ir Oderio žiočių kontrolę, vietą ir balsą reichstage;
Bavarija – Aukšt. Pfalcą, **Saksonija** – Lužicą, **Brandenburgas** – Užpakal. Pomeraniją, Halberštato, Kamino, Mindeno vyskupijas, teisę į Magdeburgo arkivysk. paveldėjimą.
Šveicarija ir **Nyderlandai** atsiskiria nuo Vok. imperijos.
Reikšmė. Prasideda pasauliet. v-bės epocha su rel. tolerancija.
Nebelieka Habsburgų hegemonijos. Iškyla n. d. v-bės: Pranc., Šved., Nyderlandai.
Vokietijoje fiurstų „laisvės" nugali centr. imp. valdžią, Imperija virsta v-bių s-ga.

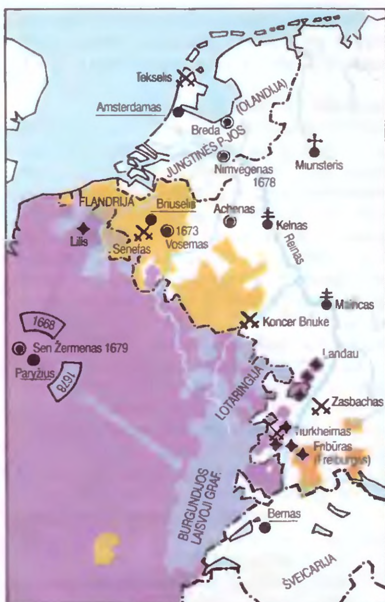
Barokas (1600–1750)
Barokas (port. *barocco* – netaisyklingas perlas), kaip dvaro stiliaus epocha, reprezentuoja kontrreformacijos ir absoliutizmo pasaulėjautą. Jis pakeičia Renesansą, kyla irgi iš Italijos (MICHELANGELO). Iš pradžių plinta kat. pietuose, t. p. Nyderlanduose (tapyba; p. 245) ir tampa pirmu pasaul. stiliumi (k-ščių rūmai, bažnyčios).
Architektūra. Susijusi su skulptūra bei tapyba, ji savo tapyb. formomis, ryškiu masyvumu ir dekoratyvia. beveik perkrauta puošyba virsta, pasak H. WOLFFLINO, „didžiuoju stiliumi". **Bažn. architektūroje** (pvz., Jėzaus b. Romoje, 1585) centriška ir kupol. statyba ant pabrėžto oval. plano pamatų jungiama su švytuojančia šviesių spalvų (balta, auksinė) pagr. erdve: lubų tapyba, skulptūros, ornamentai, įvijų kolonų grupės. ◊ Panašius elementus turi ir geom. parkų apsupta **pilis-rūmai** (pvz., Versalis, p. 261): puošnus centr. korpusas su laiptine, šon. flygeliais ir galerijomis, paaukštinti kamp. paviljonai. **Miestas-rezidencija** yra orientuotas į pilį-rūmus (pvz., Karlsrūhė). Žymūs architektai: **Italijoje – Borromini** (1599–1667), **Bernini** (1598–1680); **Frankonijoje – Dientzenhoferių** šeima, **Balthasaras Neumannas**, vyskupų statybininkas **Schönbornas;** Bavarijoje – broliai **Asamai;** Vestfalijoje – **Schlaunas,** Saksonijoje – **Bähras** (Austrija, p. 265; Dresdenas, Berlynas, p. 263). Anglijoje JONESAS (1573–1652) ir WRENAS (1632–1723) atstovauja griežtajam **paladianizmui.**
Muzika. Italijoje muzik. stilius kinta jungiant senas arba išrandant n. formas (fuga, siuita, kantata, concerto grosso, sonata). **Monodija** išstumia polifon. komponavimą (kontrapunktą), bažn. tonai redukuojasi į *dur* ir *mol* tonacijas pabrėžiant melodiją ir harmoniją (generalbosą). FRESCOBALDI (m. 1643), **Korelli** (1653–1713), **Vivaldi** (1680–1743) suformuoja „Ars nuova" kryptį (vargonų, vokal. ir instrument. muzika); ją PURCELLIS įveda Anglijoje. ◊ Populiari rel. **oratorija. Monteverdi** (1567–1643), CAVALLI ir SCARLATTI dram. rečitatyvą ir lyr. ariją išplėtoja į **operą.** It. kapelmeisteriai ją išplatina Europos k-ščių dvaruose. LULLY (1632–87) pradeda herojinę, o **Rameau** (1683–1764) pranc. nac. operą. ◊ SCHUTZO (1585–1672) ir BUXTEHUDES (1636–1707) suformuota **vok. muzika** pirmąkart suklesti Leipcigo Tomo b. vargonininko **Johanno Sebastiano Bacho** (1685–1750) kūryboje. GEORGAS FRIEDRICHAS HANDELIS (1685–1759) nuo 1712 dirba Anglijoje. ◊ Nuo 1750 **klasik. periodo** (sonatos, simfonijos, dainos, operos) centru tampa **Viena:** GLUCKAS (1714–87), **Josephas Haydnas** (1732–1809), **Mozartas** (1756–91).
Literatūra (isp. – p. 243, pranc. – p. 261). Vok. **kalbos d-jos** kovoja už kalbos grynumą, prieš prancūzybes. **Martinas Opitzas** (1597–1639) parašo eiliavimo taisykles. **Grimmelshausenas** (m. 1676) ir **Andreas Grifijus** vaizduoja 30-ties m. karą.
Filosofija. Ieškodamas protingo pažinimo metodo, „teisingai" paaiškinančio pasaulį be rel., t. y. bažn., dogmų, **Francis Baconas** (1561–1626) pagrindžia angl. **empirizmą:** patyrimas, ėjimas nuo stebėjimo prie bendrųjų dėsnių (indukc. metodas) lemia žinojimą, kuris yra galia. **Johnas Locke'as** (1632–1704) neigia „įgimtas idėjas". Tik vidiniai ir išor. pojūčiai yra pažinimo šaltiniai. **René Descartes'as** (KARTEZIJUS, 1596–1650), priešingai, yra **racionalistas:** vien tik mąstymas ir bendrosios log. išvados apčiuopia tikrovę (dedukc. metodas). Gamta ir dvasia yra skirtingi dalykai (dualizmas). ◊ **Baruchas Spinoza** (1632–77), racionaliai nustatęs mąstymo ir būties tapatumą, juo grindžia Dievo ir Gamtos vienovės idėją (monizmas). Jo panteizmas veikia Švietimo epochą; panašiai ją veikia ir **Gottfriedo Wilhelmo Leibnizo** (1646–1716) visa siejanti sistema: pasaulis susideda iš begal. daugybės **monadų;** jos Dievo viena su kita suderintos ir pakopomis rikiuojasi nuo materijos iki centr. monados – Dievo. Žmogus turįs stengtis pažinti protingą šio „geriausio iš visų pasaulio" sandarą.
V-bės teorija. Utopijoje „N. Atlantida" BACONAS pateikia tobulai organizuotos v-bės modelį. **Campanella** (1568–1639) kuria kitokį, totalitarinės komunistinės, vad. „Saulės v-bės" idealą. ◊ Pasak HUGO GROCIJAUS (1583–1645), racionaliai suvokiančio **prigimt. teisę,** v-bė remiasi laisva žmonių sutartimi, sudaroma saugumo sumetimais. Jo „Apie karo ir taikos teisę" (1625) teigiama, kad visuot. taika turi būti grindžiama **tarptaut. teise.** Pateisinamas tik gynyb. karas; jūra – laisva zona visoms tautoms. ◊ HOBBESAS (p. 259) ir PUFENDORFAS (p. 263) **sutarties teorija** grindžia ir k-ščio v-bės teisę į abs. suverenitetą. Pasak jų, valdymo sutartis nenutraukiama; pasak LOCKE'O (p. 269), ją nutraukti tauta gali tik kai regentas negerbia prigimt. teisės.
Gamtos mokslai. Reikalaudamas „gamtos knygą skaityti, remiantis matematika", **Galileo Galilei** (1564–1642) pradeda klasik. **fiziką.** Jis atranda laisvo kritimo dėsnius; juos **Johanas Kepleris** (1571–1630) papildo planetų judėjimo dėsniais, o **Isaacas**

Newtonas (1643–1727) matematiškai paaiškina gravitacijos dėsniais. Vėlesni atradimai ir išradimai juos patvirtina (p. 279).

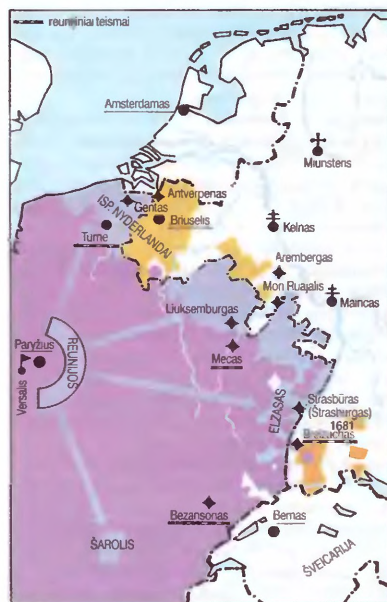
Švietimas (XVIII a.)
Nuo reformacijos laikų iš V. Europos plintantis didž. dvas. judėjimas remiasi humanizmu (p. 212), filosofija bei XVII a. pasaulėvaizdžiu; jų teiginiai išplečiami į bendrąją pasaulėžiūrą ir pritaikomi visoms gyvenimo sritims; juos perima savimi pasitikinti buržuazija. Anot KANTO, Švietimas yra „žmogaus išaugimas iš nepilnametystės, dėl kurios pats kaltas". Protas, drąsa kritikuoti, dvas. **laisvė** ir rel. **tolerancija** turi įveikti tradiciją, rel. dogmatiką, bažn. ir valst. autoritetą (absoliutizmą), moral. ir luom. prietarus. Protingas švietimas ir humanist. auklėjimas garantuoja pažangą, skatina „susibroliavimą" (**pasaul. pilietiškumas** – kosmopolitizmas), „amžiną taiką" (KANTAS), o ir savą laimę (eudemonizmas) bei visų gerovę. Švietimo centrai yra miestai ir u-tai. Švietimo idealams populiarinti Anglijoje susikuria slapta **masonų** s-ga (1717 įst. Londono d. ložė).
Filosofija. Anglijai būdinga **deizmas:** Dievas savo kūriniją patiki jos raidos dėsniams ir nesikiša nei stebuklais, nei apreiškimu. Protingas pamaldumas yra geri darbai. Tokia „natūrali religija" (Kristaus atnaujinta) sudaro visų religijų esmę. Deistai **laisvamaniai** yra CHERBURY, COLLINSAS, **Shaftesbury** (1671–1713); grožį ir gėrį jie nori sujungti į tikrąją dorovę.
Švietėjiško mąstymo ribą pasiekia **Davidas Hume'as** (1711–76), abejojantis bet kokiu žinojimu (skepticizmas). „Sielos asociacijų aparatas" susieja pagal psichol. dėsnius tik jutimus. Gimdamas žmogus tėra *tabula rasa* (tuščias lapas), kuriame patyrimas įrašo savo „ženklus" (aplinkos teorija).
Pranc. švietimo pirmtakas – **Pierre'as Bayle'is** (1647–1706). ◊ Išgarsėjęs pašaipūnas ir puikus stilistas **Voltaire'as** (1694–1778) puola tikėjimą ir Bažnyčią. Jis garbina Angliją (anglomanija), yra Prūsijos krl. FRYDRICHO II draugas. D'ALEMBERT'O ir DIDEROT **enciklopedijoje** (1751–77) stengiamasi švietėjiškai pateikti ir išpopuliarinti bendrąsias mokslo žinias; bendradarbiauja **materialistai ir ateistai** CONDILLACAS, gyd. LAMETTRIE („Žmogus – mašina") ir HOLBACHAS (religija – baimės produktas ir kunigų šunybė). ◊ Bendradarbiauja ir **Jeanas Jacques'as Rousseau** (1712–78), kaip k-ros kritikas jau nutolęs nuo švietimo: iš prigimties geras žmogus darosi blogas, jeigu nesivadovauja jausmais. Refleksija kreipia civilizaciją į išsigimimą (pavydas, melas, apsimetimas). Reikia rasti kelią „atgal į gamtą" ir į paprastą „širdies k-rą". Jo „Emilis" (1762) siūlo auklėti gamtos evangelijos dvasia, o „N. Eloiza" (1761) gina didelės aistros teisę.
Vok. švietimui su vyraujančiais ped. užmojais atstovauja CHRISTIANAS WOLFFAS (1679–1754), populiarinantis LEIBNIZO idėjas. **Gottholdas Ephraimas Lessingas** (1729–81) remia toleranciją („Natanas Išmintingasis", 1779), nac. savimonę ir žmogiškumą („Žmonijos auklėjimas", 1780). Jo draugas MOSESAS MENDELSSOHNAS (1729–86) siekia žydų lygiateisiškumo.
Didžiausias to meto mąstytojas yra Karaliaučiaus u-to prof. **Immanuelis Kantas** (1724–1804). Jo kriticizmas pabaigia ir įveikia švietimą. **„Grynojo proto kritika"** (1781): kadangi empir. stebėjimas ir racionalus mąstymas priklauso nuo aprior. kategorijų (sąmonės pagr. formų – laiko, erdvės, log. dėsnių), pasaulį pažinti galima tik tiek, „kiek jis mums apsireiškia", o ne tokį, „koks jis yra" (tikslus žinojimo ir tikėjimo atskyrimas). ◊ **„Praktinio proto kritika"** (1788): dorovės dėsnis remia minti, kad turi būti Dievas, nemirtingumas ir laisvė. Etiniai principai tik tada dori, kai nesusiję su asm. nauda (sėkme, palankumu), kai juos žmogus, kaip **kategor. imperatyvus** (įpareigojančius įstatymus), pats sau iškelia ir laisva valia vykdo (asmenybės dorov. autonomija). ◊ KANTAS pradeda **vok. idealizmo filosofiją;** jo teorijos veikia vok. klasik. l-rą (SCHILLERĮ).
Religija ir bažnyčia. Katalikų bažnyčioje iškyla švietėjiškasis **febronianizmas** (vysk. J. N. VON HONTHEIMAS); kritikuojama vyskupų hierarchija ir priklausymas nuo Romos. Kurija 1773 panaikina Jėzuitų ordiną (išskyrus Rusiją ir Prūsiją).
Greta ortodoks. liuteronybės (p. 251), protestantizme susiklosto **pietizmas,** antišvietėjiškas iracional. judėjimas. „Kaimo tylieji" įgyvendina veiklią prakt. bibl. krikščionybę. **Augustas Hermannas Francke** (1663–1727) įsteigia Halės našlaičių prieglaudą ir liuteron. misiją tarp pagonių. ◊ Grf. **Zinzendorfas** (1700–60) apgyvendina išvarytus Čekijos–Moravijos brolius (p. 197), rašo pamokymus, steigia misijas ir m-las. Jo „Nešališkoje bažnyčios ir klaidatikystės istorijoje" (1699) G. ARNOLDAS gina krikšč. unijos idėją. Įveikiama raganų manija. ◊ Pietizmo veikiami WHITEFIELDAS ir JOHNAS WESLEY'IS (1703–91) ~1770 įkuria **Metodistų bažnyčią.** Laimėjimai Š. Amerikoje: SHARPAS ir WILBERFORCE'AS smerkia vergiją; Anglijoje ji panaikinama 1807.

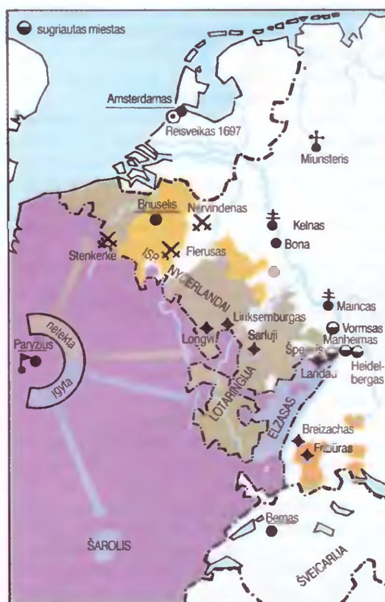
1648–59

1668–78

1688

1697

Prancūzijos skverbimasis į rytus XVII a.

Absoliutizmo susidarymas Prancūzijoje
Valdant Liudvikui XIII [1610–43], **Jeanas Bodinas** (p. 247) ir **Thomas Hobbesas** (1588–1679; **„Leviatanas“**, 1651) teoriškai pagrindžia absoliutist. v-bės formavimą. ◊ Kadangi natūr. sąlygomis vyksta egoist. „karas visų su visais“, žmonės savisaugos sumetimais turi susitarti ir savo prigimt. teises negrįžtamai perduoti v-bei. V-bės valdžia dėl to yra visiems valdiniams absoliuti (nedaloma, nesuardoma), ir ją tobuliausiai reprezentuoja vienas asmuo – karalius **(abs. monarchija).** ◊ **Jacques'as Bossuet** (1627–1704), Liudviko XIV pamokslininkas, paskelbia absoliutizmo formulę: *un roi, une foi, une loi* (vienas karalius, vienas tikėjimas, vienas įstatymas). Jis pabrėžia **Dievo malonę** valdovui, kuris, kaip Dievo vietininkas, neprivalo atsiskaityti nei Bažnyčiai, nei tautai.

1614 paskutinįkart sušaukiami gen. luomai. Absoliutizmą polit. įgyvendina

1624–42 kardinolas Richelieu. Vadovaujantis ministras susidoroja su d-menės opozicija ir hugenotų polit. (ne rel.) teisėmis (p. 247); 1628 paimamas La Rošelis – jų saugumo paskut. vieta. Sudaroma nuolat. k-menė, įtvirtinama krl. valdžia p-jose: iš **gubernatorių** didikų valdžią perima krl. pareigūnai **intendantai.** ◊ Nepašalintas tarnybų pirkimas ir nuolat. teismai (parlamentai).

1635 įkuriama **Pranc. akademija** menui ir mokslams skatinti.

Užs. politikos tikslas – atsikratyti Habsburgų apsupties ir atkurti „Galijos gamt. sienas“ (Pirėnai, Reinas). ◊ Prancūzija tarpininkauja Lenkijos ir Švedijos konflikte dėl Baltijos (1629 Altmarko paliaubos); fin. remia Švediją (Gustavą Adolfą).

1635 įsikišama į 30-ties m. karą (p. 253).

1643–61 kardinolas Mazarini vykdo Richelieu polit. liniją.

1648 „Vestfalijos taikos“ laimikiai (p. 255). Kariaujama su Ispanija iki

1659 Pirėnų taikos: Isp. smunka, Pranc. tampa d. v-be („pranc. amžius“).

1648–53 Fronda: paskutinį kartą sukyla bajorija; prie jos dedasi Paryžiaus parlamentas (aukšč. teismo rūmai, kontroliuojantys krl. įsakus). ◊ D-menė netenka polit. reikšmės.

Liudviko XIV užsienio politika

1661 Liudvikas XIV (22 m.) perima valdymą. Jo tikslai: **hegemonija Europoje,** v-bės plėtimas į v. ir š. (siena Reinu). Jis gali: a) paremti Reino aljansą (p. 263), nukreiptą prieš Habsburgus; b) stengtis apsupti Vok. imperiją pasitelkus „kaimyno kaimynus“, t. y. Švediją, Lenkiją, Vengriją, net Turkiją – „Europos sarginį šunį“.

Subsidijos (polit. pagalbos lėšos) – labai vertinama dipl. priemonė.

1667–68 karas su Ispanija dėl abejotinų pretenzijų į Brabantą. Anglija su Olandija susitaiko Bredoje (p. 267); jos su Švedija sudaro Trijų aljansą ir priverčia Liudviką XIV taikytis Achene (1668). ◊ Olandijai keršijama (ūk. konkurencija) s-gomis su Anglijos krl. Karoliu II (1670), su Švedija (1672) bei keliomis Vok. imp. vyskupijomis (Kelno, Miunsterio).

1670 Prancūzija užvaldo Lotaringiją.

1672–78 kariauja su Olandija. Čia nuverčiamas Janas de Vittas, „regento partijos“ vadas, o **Vilhelmas III Oranietis** (22 m.) skiriamas gen. vietininku iki mirties. Šalis ginama atidarant užtvankas.

1672–73 antipranc. aljansas, vadovaujamas Austrijos; Liudvikas XIV jam priešinasi skatindamas pranc. kandidatą į Lenkijos sostą (Joną Sobieskį) ir Vengrijos bajorų sukilimą (p. 265), suvaržydamas Brandenburgą Švedijos puolimu (p. 271).

1678 Nimvėgeno taika Olandiją palieka nesumažintą; Ispanija netenka laisvosios Burgundijos g-fystės; Brandenburgas, nepaisant jo kar. sėkmės,

1679 Sen Žermeno taika turi palikti Švedijai Priešak. Pomeraniją su Ščecinu. Nusivylęs imp. politika, d. kurfiurstas sudaro subsidinę s-gą su Liudviku XIV ir toleruoja jo **reunijinę politiką** „taikiai atkariauti Reino sieną“. Pranc. reunijiniai teismai pripažįsta teisėtomis Pranc. pretenzijas į imp. teritorijas (Louvois: ne daugiau kaip 6 kaimai per savaitę). Šią politiką vainikuoja

1681 Strasbūro (Štrasburgo) aneksija.

1684 užvaldomas Liuksemburgas. Stiprinami sienos įtvirtinimai. Turkijos puolimo suvaržyti (p. 265), imperatorius ir imperija

1684 Regensburgo paliaubomis pripažįsta reunijas. Vis dėlto prancūzams priešinamasi Augsburgo lyga (1686); nepaisant to, Liudvikas XIV kelia svainės (Elžbietos Šarlotes, vad. Lizelote) paveldėjimo pretenzijas į Pfalcą.

1688–97 Pfalco įpėdinystės karas. Prancūzams įsiveržus į P. Vokietiją,

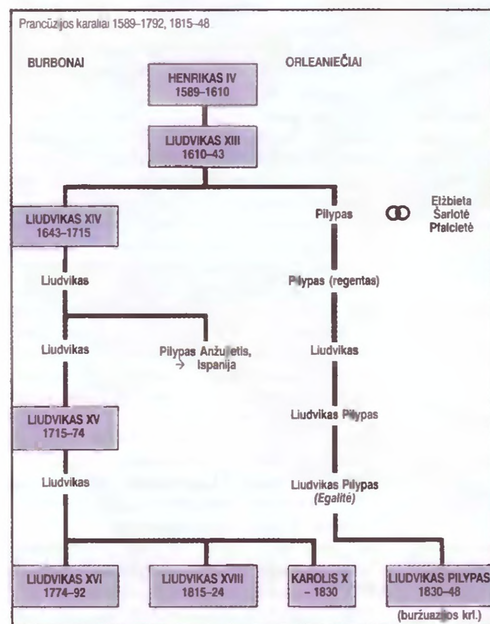
1689 sudaromas **D. aljansas** (Vilhelmas III Oranietis) pusiausvyrai Europoje išlaikyti. Pfalcas nusiaubiamas.

1692 jūrų mūšyje prie La Hogo sutriuškinamas n. pranc. laivynas. Aljansas išyra prieš

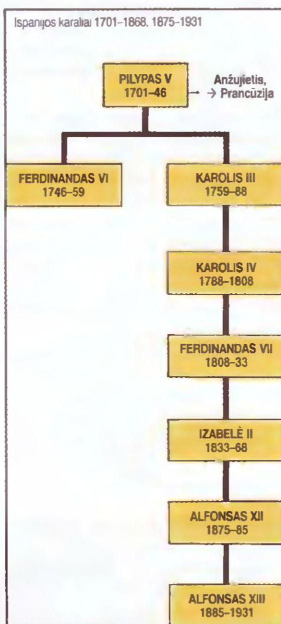
1697 Reisveiko taiką, fiksuojančią pirmąsias Liudviko XIV netektis; bet ji patvirtina Strasbūro bei Elzaso reunijas.

DVARAS
KARIUOMENĖ
POLITIKA
IŠLAIDOS
PAJAMOS
VALSTYBĖ
Valstybės investicijos
kontrolė
amatų GAMINIAI
FINANSŲ VALDYBA
investicijos
investicijos
TAUTA
BAJORIJA
MUITAI
EKSPORTAS
vidaus PREKYBA
netiesioginiai
MOKESČIAI
tiesioginiai
NAUDA
MIESTIEČIAI
MOKESČIAI
VALSTIEČIAI
Žemės ūkio GAMINIAI
nauda
netektis

Merkantilizmo sistema

Burbonų–Orleaniečių dinastija

Burbonų dinastija

Prancūzijos absoliutizmo viršūnė

[1643] 1661–1715 Liudvikas XIV, „karalius saulė". Grakštus, mandagus ir santūrus, bet majestotiškos elgsenos, kupinas savo pareigybės orumo („L'état c'est moi!"), jis jaučiasi įpareigotas reprezentuoti v-bę ir didinti jos šlovę.

Valdo vien krl. potvarkiais, patariamas „slaptosios" valst. tarybos ir ministrų specialistų kabineto (m. priv. kambarėlis). Įsakymais areštuoti *(lettres de cachet)*, per slaptąją policiją ir saugumą (Bastilija) kišasi į teisėtvarką.

Karyba. Louvois (1641–91), nuo 1668 karo ministras, nuolat. k-menę padidina iki 170 000 žm. (18 mln. gyv.), suskirsto pagal ginklo rūšis (pėstininkai, kavalerija, artilerija), įveda uniformas ir pastovius kar. laipsnius, pagerina ginkluotę (durtuvai). Karalius skiria ir išlaiko karininkus (bajorus). TURENE'O, CONDÉ, LUXEMBOURGO vadovaujama, Pranc. k-menė darosi didžiausia ir geriausia pasaulyje. ◊ **Vaubanas** (1633–1707) į visas puses šaudančiu žvaigždiniu bastionu patobulina tvirtovių statybą. Dėl to keičiasi apgulos technika ir bendroji karvedyba.

Valdymas. Sudaroma p-jų krl. intendantūra ir miestų krl. magistratai; kaime išlieka kilmingųjų žemvaldžių (senjorų) valdymo ir polic. teisės.

Ūkis ir finansai. Fin. ministras **Colbert'as** (1619–83) sukuria pirmą v-bės vadovaujamą n. laikų nac. ūkį su statist. biudžet. planavimu ir tvarkinga buhalterija. **Merkantilizmas** (ir kolberizmas) sudaro prielaidas absoliutizmui plėtotis, nes v-bė lėšas k-menei, valdžiai ir krl. dvarui išlaikyti gali pasiimti muitais, tiesiog. ir netiesiog. (vartojimo) mokesčiais. Kadangi, to meto supratimu, turtas yra pinigai, merkantilizmas orientuojasi į aktyvų prek. balansą – išvežamos vertingos prekės (prabangos, mados dalykai, stiklas, parfumerija, porcelianas ir pan.). Dėl to šalinami vidaus muitai, tiesiami sausumos ir vandens keliai, steigiami valst. monopoliai, v-bė šelpia verslo **manufaktūras** (dideles amatininkų įmones su darbo pasidalijimu), skatina jūrų laivybą ir prek. b-ves (kolonij. politika, p. 277), naudoja apsaug. muitus, pastovias ž. ū. produktų kainas, santuokų lengvatas, draudžia išvykimus. ◊ Merkantilizmo laikais skatinant prekybą bei verslą kyla miestiečių gerovė, o valstiečiai negauna jokių paskatų didinti ž. ū. produkciją.

Soc. santvarka. Visuom. susisluoksniavimas išlieka, bet be polit. p-gijų. Dvasininkai ir bajorija turi žemėvaldos, teismingumo p-gijų, atleidžiami nuo mokesčių. Miestiečių d-menė yra ūk. pakilimo dalyvė ir, nusipirkusi tarnybų, gali iškilti į tarnyb. bajorus *(noblesse de robe)*. V-bės naštą velka smulkieji valstiečiai ir miestiečiai.

Bažn. politika. Paryžiaus nac. Bažn. susirinkimas 1682 patvirtina „Galikonybės paragrafus" (BOSSUET), aprobuojančius Kat. bažnyčią kaip valst.; jai privalomi krl. potvarkiai (valdo tarnybas), ji cenzūruoja pop. nutarimus. Vienos tikybos siekiama protestantus varginant kariškių apgyvendinimais.

1685 panaikinamas Nanto ediktas ir dėl to 0,5 mln. hugenotų priversti bėgti; tai pakenkia merkantil. ūkiui; prasideda absoliutizmo kritika (FÉNELONAS). ◊ Pabėgėlius priima pirmiausia „Švietimo pirmtakė" Olandija (PIERRE'AS BAYLE'IS, p. 257) ir Brandenburgas (p. 263). Nuo

1710 persekiojami jansenistai – katalikybės vidinis antiklerikal. atsinaujinimo judėjimas sekant AUGUSTINU (vad. pagal Ipro vysk. C. JANSENIJAUS pavardę). Jų centras – Port Rojalio vienuolynas Versalyje. Vėliau jie veikia Italijoje, Olandijoje (Utrechto bažn.) ir Austrijoje (jozefinizmas, p. 287).

Dvaro absoliutizmas. Abs. v-bės simbolis yra prabangi Versalio krl. pilis-rūmai (archit. MANSART'AS, m. 1708; plg. mansarda), pastatyta 1624–1708. Ištaigingi brangių medžiagų interjerai (dail. LEBRUNAS, 1646–1708). Pastatas nejaukus, bet įspūdingas. Apsuptas geom. parkų „žaliosios architektūros" (LENÔTRE'AS, 1613–1700) su kanalais ir spindulinėmis ašimis, orientuotomis į pilies centrą (krl. miegamąjį). ◊ Rūmai ir parkas tampa europ. mados dalyku, taip pat ir pranc. kalba, manieros bei dvaro k-ra su paradais, opera ir baletu, su ilgaplaukiais perukais ir trumpomis (žemiau kelių) kelnėmis. Išsiauklėjimo idealas – „galantiškas kavalierius". Pranc. amžius keičia ispaniškąjį.

L-ra. Boileau (1636–1711) cituotas veikalas „Poezijos menas" – **pranc. klasicizmo** taisyklės; **Corneille'is** (1606–84) ir **Racine'as** (1639–99) į jas orientuoja savo heroj. tragedijas (dažnai romėnų antikos siužetais), o **Molière'as**(1622–73) tipų komedijas, LA FONTAINE'AS (1621–95) pasakėčias.

Dailė. Tapytojai POUSSINAS (1594–1665), CLAUDE'AS LORRAINAS (1600–82), RIGAUD (1659–1743) kuria dekoratyvius „heroj. peizažus" arba reprezentac. portretus antik. mit. herojų apdarais. ◊ Rūmų dailę skatina ir daugiausia jos užsakinėja karalius.

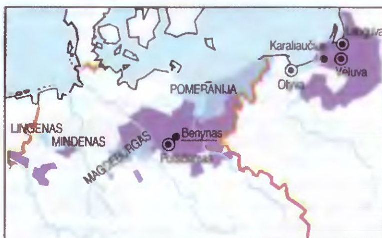
D. BRITANIJOS KARALYSTĖ
1714–1837
JUNGTINĖS P-JOS (Olandija)
BRĖMENAS 1719
LAUENBURGAS
Elbė
Bremenas
Verdenas
Kurf. 1692
Lingenas 1702-07
Mindenas
RAVENSBURGAS 1614
KLEVE
MARKA
VESTFALIJA
Kelnas
Veclaras (Imperijos rūmų teismas nuo 1693)
Mozelis
Maincas
1583–1761
Reinas
Mainas
S. MARKA
Fērbelinas
Berlynas
Potsdamas
Magdeburgas
Hale
Leipcigas
PRIEŠAK. POMERANIJA (V. Pamarys)
Ščecinas (Štetinas)
UŽPAKAL. POMERANIJA (R. Pamarys)
Kar. 1701
NAUJOJI MARKA
LENKIJOS KARALYSTĖ
Oderis
LUŽICA
SILEZIJA
LEGNICA
Vroclavas
BŽEGAS
Dresdenas
FOGTLANDAS
Praha
ČEKIJA
MORAVIJA
AUKŠT. PFALCAS 1628
Regensburgas (reichstagas nuo 1663)
Kurf. 1623
Dunojus
ŽEM. BAVARIJA
Miunchenas
AUKŠT. BAVARIJA
AUSTRIJA
Viena
BREIZGAU
ŠVEICARIJA
FORARLBERGAS
TIROLIS
ŠTIRIJOS MARKA
KARINTIJA
KRAINA

prieš 1618 po
Austrijos
po 1657
Brandenburgo / Prūsijos
Bavarijos
prieš 1618 po
Saksonijos
Hanoverio
Kelno arkivysk.
Imperijos siena 1648

Vokietijos k-štystės po 1648

Brandenburgas iki 1620

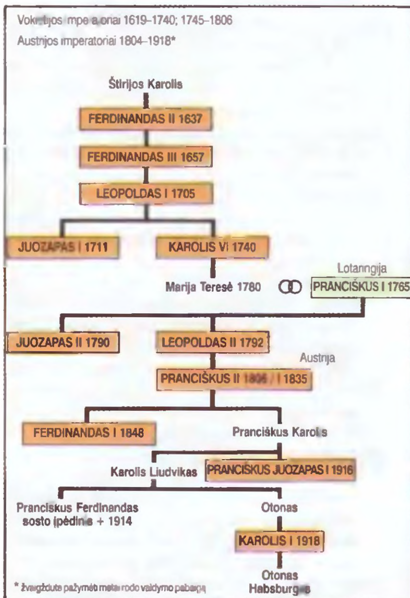

Prūsija iki 1740

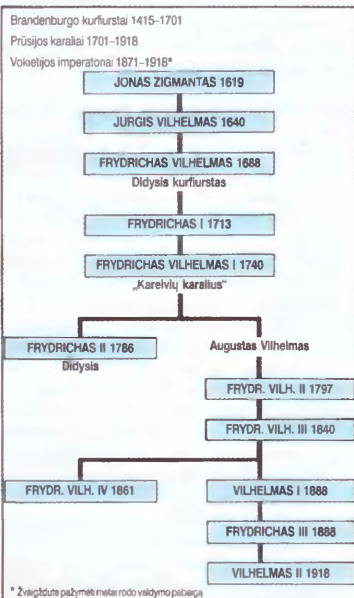
Vokiečių imperija po 1648
Nepaisant sunkių karo nuostolių (nuniokojimai, gyv. sumažėjimas nuo 15 iki 10 mln., kai kur iki 70%) ir visuot. sulaukėjimo (plėšikavimas, brutalumas, lėbavimas, raganų manija), greit atsikuriama: fiurstų dvarų nuopelnas. Koncentruodami valdymą, k-menę, mokesčius, jie tampa polit. ir kult. gyvenimo centrais (įsigali pranc. kapitalas). ◊ Greta absoliutist. v-bių (Brandenburgas, Bavarija) atsiranda v-bių su luomine konstitucija (Viurtenbergas, Meklenburgas).
Santvarka. Imperiją sudaro ~300 suverenių dalių be bendro valst. jausmo. Pasak valst. teisės dėstytojo SAMUELIO PUFENDORFO (1632–94), *De statu Imperii Germanici* (1667) yra „gotiškas (leninis) monstras", susidedantis iš absoliutist. narių.
Imp. institucijos dualistiškai padalytos tarp imperatoriaus ir v-bės. Dvaro kanceliarija (Vienoje) ir Imperijos kanceliarija (Maince), Imp. dvaro taryba (1664, Vienoje) ir Imp. rūmų teismas (1693, Veclare); nuo
1663 Rėgensburge nuolat posėdžiauja **reichstagas,** pasiuntinių kongresas, susidedantis iš 3 kurijų: kurfiurstų (8), fiurstų (165), imp. miestų (61). Jos dar susiskaidžiusios pagal tikybas. Tik priėmus nutarimą dėl imp. karo sudarinėjama **imp. armija** (be kar. vertės). Per
1658 imp. LEOPOLDO I [iki 1705] rinkimus jo konkurentas yra LIUDVIKAS XIV.
1658 Habsburgų priešininkai (Mainco, Kelno kurf-stės ir kt.) sudaro Reino aljansą.

Vokiečių imperijos fiurstų (k-ščių) iškilimas
Bavarija (Vitelsbachų din.)
1597–1651 MAKSIMILIANAS I, Katalikų lygos (1609) vadas, 1623 gauna Pfalco kurfiursto rangą (jį išlaiko ir po 1648). Jo brolis FERDINANDAS įgyja Vitelsbachų teisę pretenduoti į Kelno arkivyskupiją (1583–1761 jos arkivyskupai – bavarai).
1651–79 valdant FERDINANDUI MARIJAI, rezidencija tampa Miunchenas.
1679–1726 MAKSIMILIANAS II EMANUELIS, turkų nugalėtojas ir LIUDVIKO XIV sąjungininkas Isp. įpėdinystės kare; Miunchenas darosi vok. baroko centras.
Saksonija (Vetinų din.)
1697–1763 AUGUSTAS II STIPRUSIS [1694–1733] personal. unija susietas su Lenkijos karalyste. DANIELIS POPPELMANNAS (1662–1736) perstato Dresdeną (Cvingeris).
Hanoveris (Braunšveigo-Liuneburgo din.)
1692 herc. ERNSTAS AUGUSTAS [1679–98] gauna IX kurfiursto rangą; nuo 1701 turi teisę pretenduoti į Anglijos sostą (*Act of Settlement*, p. 269).
1714–1837 personal. unija su D. Britanija.
Brandenburgas–Prūsija (Hohencolernų din.)
1608–19 JONAS ZIGMANTAS. 1614 jis įgyja Klėvę, Marką ir Ravensburgą, 1618 paveldi R. Prūsiją, kaip Lenkijos leną.
1640–88 Frydrichas Vilhelmas I, d. kurfiurstas, atimdamas valdžią iš luomų (mokesčių skyrimas) ir privilegijuodamas bajoriją (atleidimas nuo mokesčių, dvarininkiška žemėvalda), sukuria Brandenburgo–Prūsijos valst. naciją. ◊ Labiausiai priešinasi R. Prūsijos luomai, bet per Lenkijos–Švedijos karą (1655–60, p. 271) jie netenka galimybės remtis Lenkija. R. Prūsijos priklausymą Labguvos sutartimi 1656 pripažįsta Švedija, o po polit. pasikeitimų 1657 Vėluvos traktatu ir Lenkija; tai patvirtina
1660 Olyvos taika.
1661–63 posėdžiauja Karaliaučiaus landtagas. Luomų vadai nuteisiami mirti arba kalėti.
Valdymas: kontribucijų (žemės ir pagalvės mokesčiai) ir akcizų (netiesioginiai miestų vartojimo mokesčiai) apskaitos valdininkai; steigiamos krašto finansų (Karo rūmai) ir kurfiursto valdų (Domenų rūmai) įstaigos. Valdymui vadovauja Slaptoji taryba.
Merkantilist. ūkis kelia gerovę ir didina mokest. pajėgumą: tiesiami keliai, kasami kanalai, statomos užtvankos; ž. ū. pavyzd. įmonės; Olandijos pavyzdžio kolonijinė politika.
1683 įsteigiama Grosfrydrichsburgo faktorija V. Afrikoje (Prūsijos iki 1720).
1685 Potsdamo ediktu apgyvendinti 20 000 pabėgėlių (p. 261) pagyvino (Berlyno tekstilės) manufaktūras.
Karyba. K-menė padidinama nuo 8000 iki 23 000 žm. Sėkmingai kariaujama su Pranc. ir Švėd. (1672–78, p. 271): po
1675 mūšio prie **Ferbelino** persekioja Švėd. armiją iki pat Rygos. ◊ Ši pergalė prieš kar. atžvilgiu pirmaujančią Europos tautą – Prūsijos kar. tradicijos pradžia.
Užs. politika. Laviruojama tarp d. v-bių; sėkminga Vestfalijos taika (p. 255), bet Pomeranija su Ščecinu lieka Švedijai. Brandenburgas, po Austrijos stipriausia vok. v-bė, tampa nauju Europos polit. veiksniu.
1688–1713 FRYDRICHAS I (III), dvaro baroko karalius, Karaliaučiuje
1701 karūnuojamas Prūsijos karaliumi.
Berlynas – valdovo rezidencija su EOSANDERIO ir ANDREASO SCHLÜTERIO statiniais. Krl. SOFIJAI ŠARLOTEI (plg. Šarlotenburgas) globojant, įkuriama Meno akademija (1696), o LEIBNIZUI paakinus – Mokslų akademija (1701).
Halė tampa Š. Vokietijos švietimo ir pietizmo centru (CH. WOLFFAS, A. H. FRANCKE).

Austrijos karai su turkais 1663–1739

Habsburgų dinastija (nuo 1637)

Hohencolernų dinastija (nuo 1619)

Austrijos virtimas didžiąja valstybe
Viziriaujant MECHMEDUI KEPRIULIU [1656–61] viduje sustiprėjusi Osmanų imperija
1663–99 antrąkart puola Vid. Europą (MECHMEDAS IV [1648–87]).
1663–64 I Turkų karas, prasidedantis polit. neramumais Transilvanijoje.
1664 mūšis prie Sent Gotardo ir Rabo (MONTECUCCOLI, SPORCKAS) ir Vašvaro (Gėdingoji) taika – Vengrijos padalijimas ir duoklės mokėjimas.
1669–71 Vengrijos didikų sąmokslas dėl žiauraus protestantų persekiojimo kariškių apgyvendinimais, mirties ir galerų bausmėmis; dėl to **sukyla ir kurucai,** vadovaujami grf. IMRE'S TOKOLY (1656–1705), kuris kviečiasi į pagalbą turkus.
1683–99 II (Didysis) Turkų karas. Puolama (d. viziris KARA MUSTAFA) ir
1683 apgulama Viena. Gynėjas – grf. RUDIGERIS VON STARHEMBERGAS (turkų pamokslininkas – ABRAHAMAS A SANTA KLARA). ◊ Europos (visų pirma Vok.–Lenk.) k-menė, vadovaujama Lenkijos krl. JONO SOBIESKIO ir KAROLIO V (Lotaringija), nugali prie **Kalenbergo.**
1684 Austr., Lenk., Venecija, nuo 1686 ir Rus. sudaro pop. INOCENTO XI globojamą Šv. lygą prieš Turkiją. ◊ Nepaisant LIUDVIKO XIV antpuolio vakaruose (p. 259), imp. puola. Turkų nugalėtojai – Bavarijos kurf. MAKSIMILIANAS II EMANUELIS ir Badeno mgrf. LIUDVIKAS.
1686–97 išvaduojama Vengrija ir užkariaujamas Belgradas (1688).
1687 Presburgo (Bratislavos) reichstage luomai Vengrijos sostą patiki Habsburgams (vyriška linija). Atsiranda Austrijos–Vengrijos monarchija.
1691 nugalima prie Nišo ir Slankameno; išvaduojama Transilvanija; sukyla Balkanų krikščionys.
1696 caras PETRAS I užkariauja Azovą.
1697 **princas Eugenijus Savojietis** (1663–1736) tampa imp. k-menės vadu. (Austrijoje nuo 1683, kai dėl smulkaus sudėjimo jo atsisakė LIUDVIKAS XIV). 1697 mūšis prie Zentos; užkariaujamas Sarajevas.
1699 Karlovico taika: Austrija iškyla į d. v-bes. ◊ Venecija gauna Peloponesą, bet 1715 jis vėl atkariaujamas ir dėl to kyla
1716–18 III Turkų karas. Princas EUGENIJUS nugali (prie Petravaradino, Timišoaros) ir
1717 užkariauja Belgradą.
1718 **Požarevaco taika** labiausiai išplečia Habsburgų imperiją.

Austrija(-Vengrija) 1700–40. N. d. v-bės karvedys ir įžymus valst. veikėjas yra **princas Eugenijus** („Austrija aukščiau visko!").
Įvairiatautę v-bę (11 tautų) telkia: a) Turkijos grėsmė Dunojaus erdvėje; b) Habsburgų din. *(Domus Austria)*; c) katalikų tikyba; d) Habsburgų dvaro giminės d-menė iš visų paveldimųjų kraštų; e) absoliutist. centro įstaigos (su lot., vėliau vok. ofic. kalba).
Viena tampa imperijos polit., ūk. ir kult. centru. Baroko architektai: JOHANAS FISCHERIS VON ERLACHAS (1656–1723, Karolio bažn.), LUKAS VON HILDEBRANDTAS (1668–1745, Belvederio rūmai), J. PRANDTAUERIS (1660–1726, Melko vienuolynas).
Valdymas. Slaptajai konferencijai, kaip aukšč. valdžios institucijai, priklauso Dvaro kanceliarija (vidaus), Slaptoji taryba su valst. kanceliarija (užs.), Karo taryba ir Dvaro iždinė. Vis dėlto trūksta griežtos o-jos. Švaistymas, protekcijos, neplaningas biudžetas silpnina v-bę ir k-menę (pralaimėjimas 1739).
Ūkis. Druskos, tabako, geležies monopoliai, tekstilės (Silezijos, Linco, Graco), šilko (Sankt Peltено) ir stiklo (Čekija) manufaktūros nepagerina v-bės finansų.
1718 įsteigiama porceliano manufaktūra Vienoje. ◊ Žymus merkantilistas – W. VON HORNIGKAS (1640–1712): „Austrija gali viską, jei tik nori".
Apgyvendinimo politika. Nuo 1689 pradedama kolonizuoti per Turkijos valdymą ištuštėjusias Dunojaus sritis (atsikelia Banato švabai ir Transilvanijos saksai).
1711–40 Karolis VI. Po bajorijos sukilimų pagal 1711 Satmaro taiką Vengrijoje įsigalioja savi reichstago priimti įstatymai.
Užs. politika. Per Isp. įpėdinystės karą įgyjama hegemonija Italijoje. Jos nepavyksta įtvirtinti (p. 269). Imperatoriaus politiką apibrėžia
1713 Pragmat. sankcija: garantuojamas sosto paveldėjimas mot. linija (MARIJA TERESE, gim. 1717); dėl to – sutartys su Ispanija (1725), Prūsija (1728), D. Britanija (1731) ir Prancūzija (1738). ◊ Savos kolonijinės politikos bandymai steigiant 1719 Rytų b-vę (Trieste) ir
1722 Ost Indijos b-vę (Ostendėje) žlunga dėl D. Britanijos pasipriešinimo. Po kongresų 1724 Kambrė ir 1728 Suasone prek. b-vės paleidžiamos 1731 Vienos sutartimi. Anglija pripažįsta Pragmat. sankciją.
1737–39 IV Austr. ir Rus. karas su turkais.
1739 Belgrado taika (prarandama Š. Serbija ir M. Valakija) pradeda Austrijos ir Rusijos varžybas dėl Balkanų. ◊ MARIJA TERESĖ 1740 perima v-bę be vidinės jėgos ir tarptaut. autoriteto.

Kova tarp sosto ir parlamento 1642–1648

Cromwellio diktatūra

Ūkis apie 1700

Anglija valdant Stiuartams(1603–48)

1603–25 JOKŪBAS I (37 m.) vadina save škotų karaliumi ir Tiudorų įpėdiniu, „D. Britanijos karaliumi" (1604); remiasi Anglikonų bažnyčia. Hampton Korto vysk. konferencija pasmerkia puritonizmą ir katalikybę (1604); kyla katalikų

1605 parako sąmokslas. ◊ Prieš „britų Saliamono" absoliutist. polinkius (apmokestinimas, titulų ir tarnybų pardavinėjimas) susiklosto parlamentinė kaimo bajorijos (džentrių) ir miesto buržuazijos opozicija sen. teisėms ginti.

1625–49 KAROLIS I (25 m.). Paaštrėja prieštaravimai dėl krl. teismingumo (Žvaigždžių rūmai) ir apmokestinimo (1635 laivyno statybos mokestis). Nepaisant pakartot. paleidimo, parlamentas

1628 Teisių peticija reikalauja garantijų prieš savavalį suėmimą ir apmokestinimą.

1629–40 valdoma be parlamento, persekiojami visi polit. ir rel. priešininkai (disidentai, antikonformistai), ypač **puritonai** (gryniеji), kalvinistų judėjimas už bažn. apvalymą nuo kat. kulto, tvarkymąsi b-menių principu (p. 238) ir asketišką gyvenseną. Radikal. **independentai** reikalauja visiškos b-menių laisvės.

1638 sukyla škotai; jų „Kovenantas" (presbiterionų s-ga „Sutartis su Dievu", p. 247) ginasi nuo Kenterberio arkivysk. WILLIAMO LAUDO įvedamos anglikonybės.

1640 sušaukiamas Trumpasis, o vėliau ir Ilgasis parlamentas, kad skirtų lėšų „vysk. karams" prieš škotų maištininkus. Puritonų (JOHNAS PYMAS) dominuojamas parlamentas pradeda kontroliuoti valdymą (1641 „D. remonstrancijos" sunkumų katalogas; bylos ir mirties nuosprendžiai krl. patarėjams STRAFFORDUI 1641, LAUDUI 1645).

1642–48 pil. karą tarp sosto (kavalierių) ir parlamento (apskritagalvių, t. y. trumpai kirptų) sukelia airių katalikų sukilimas (Alsterio žudynės 1641) ir JOHNO PYMO suėmimas. Lemtingi yra Škotijos įsikišimas (1643) ir parlamento n. k-menė, vadovaujama independento **Oliverio Cromwellio** (1599–1658); jis, įsitikinęs savo misija, sugeba savuosius „dievobaimingus geležinšonius" *(ironsides)* paversti fanat. puritonų elit. daliniais.

1648 prie Prestono CROMWELLIS nugali škotus, kuriuos KAROLIS I palenkė pereiti į jo pusę. K-menės atlikto valymo išretintas parlamentas („uodega") apkaltina karalių. Byla baigiama

1649 mirties nuosprendžiu Karoliui I. Likviduojama monarchija.

Anglijos respublika (1649–60)

Ją valdo „parlamentas uodega", be Aukšt. rūmų ir Valst. tarybos. ◊ Atgyja rel. sektos (leveleriai, t. y. lygintojai). CROMWELLIS, totaliai atiminėdamas žemes, puriton. valo kat. Airiją (1649, airiškos neapykantos pradžia) ir Škotiją (1650–51). Paleidus „parlamentą uodegą",

1653 jis tampa lordu protektoriumi (puritonų kar. diktatūra). ◊ Užs. politikoje puikiai laimima prieš Olandiją ir Ispaniją.

1651 navigacijos aktas: visas prekes iš Anglijos ir į ją leidžiama gabenti tik anglų laivams (nukreiptas prieš Ol.). Dėl to

1652–54 vyksta I Angl.–Ol. jūrų karas (admirolas ROBERTAS BLAKE'AS).

1654–59 kariaujama su Ispanija: užimama Jamaika (1655) ir Diunkerkas (1658). Anglijoje įsigali griežtas puritonizmas su gyvensenos pakitimų priežiūra (sekmadienio šventimas). ◊ CROMWELLIO sekretorius **Johnas Miltonas** (1608–74) poemoje „Prarastasis rojus" (1667) išreiškia anglų puriton. savimonę – būti išrinktąja tauta *(Gods own people).*

1658 miršta CROMWELLIS. Jo nesugebantis s. RICHARDAS atsistatydina. Gen. MONKAS atkuria monarchiją.

Stiuartų restauracija (1660–88)

1660–85 KAROLIS II (30 m.), išauklėtas LIUDVIKO XIV dvare, pamėgdžioja pranc. absoliutizmą, persekioja puritonus, restauruoja valst. Anglikonų bažnyčią (1662 unifikacijos aktas). Tai sukelia n. įtampą tarp sosto ir parlamento.

1665–66 maras ir gaisras sunaikina Londoną.

1665–67 II Angl.–Ol. jūrų karas (su ol. admirolo RUYTERIO pergalėmis): pagal Bredos taiką Surinamas 1667 išmainomas į N. Amsterdamą (Niujorką). ◊ 5 ministrų k-to (1667–73) remiamas, karalius

1670 sudaro slaptą Doverio sutartį su LIUDVIKU XIV ir pradeda nepopuliarų

1672–74 III karą su Olandija (p. 259). Į 1672 paskelbtas krl. nuolaidas katalikams ir disidentams parlamentas atsako

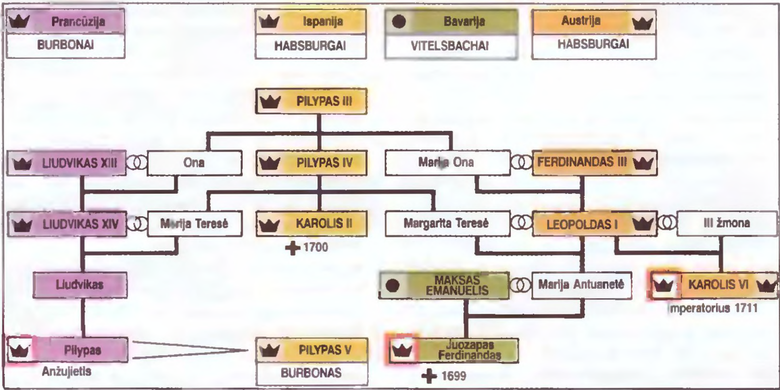
1673 testavimo aktu (iš valst. tarnybų pašalinami visi neanglikonai) ir

1679 *Habeas corpus* aktu: apsauga nuo savaval. suėmimo, asmens neliečiamybės garantija *(My home, my castle).* Parlamente susidaro partijos:

vigai (pajuokiamasis škotų valstiečių pavadinimas; buržujai, katalikų Stiuartų priešininkai), **toriai** (airių banditai; konservatyvūs anglikonai, ištikimi karaliui).

1685–88 JOKŪBAS II nori restauruoti katalikybę; Anglikonų bažnyčia ir vigai (RUSSELLIS, SHAFTESBURY) pasipriešina.

Valstybių grupuotės per Ispanijos įpėdinystės karą

Dinastinės pretenzijos į Ispanijos paveldą
(pretendentai į sostą: Pilypas, Juozapas Ferdinandas, Karolis VI)

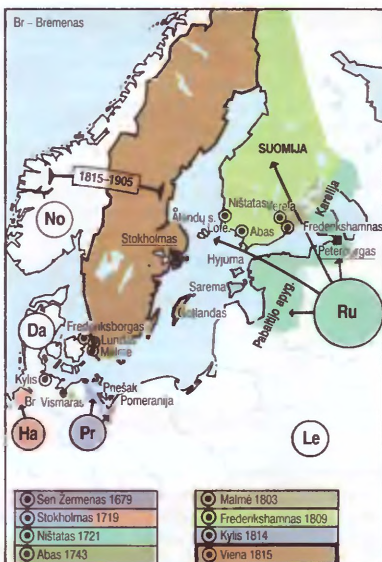
Šlovingoji revoliucija (1688)
Nelauktai gimus sosto įpėdiniui JOKŪBUI (III), Anglijai iškyla Daucrio kat. din. grėsmė. Vigai ir toriai pasikviečia VILHELMĄ III ORANIETĮ. Kyla bekraujė
1688 Šlovingoji revoliucija. JOKŪBAS II bėga į Prancūziją. VILHELMAS III žygiuoja į Airiją prieš „kat. jokūbininkus": 1690 mūšis prie Boinės u. ir Limeriko kapituliacija (1692).
Reikšmė Anglijai: 1. Parlamentinis džentrių ir miestų bendradarbiavimas pagal
1689 Teisių deklaraciją (apmokestinimas, žodžio laisvė, nuolat. k-menės nebuvimas). JOHNAS LOCKE'AS (p. 257) „Dviejuose traktatuose apie valdymą" (1689) teoriškai pagrindžia valdžios padalijimą į įst. leidžiamąją ir vykdomąją, kad būtų apsaugota asm. laisvė ir piliečių nuosavybė. ◊ 2. Anglija tampa pirmąja pasaulio prekybos ir kapitalo galybe.
1694 įsteigiamas Angl. bankas.
Europinė reikšmė: 1. Absoliutizmą keičia **konstituc. monarchija.** ◊ 2. Pranc. hegemonijos politika įveikiama pusiausvyros principu *(balance of power)*, dėl to 1689–97 kariaujama prieš Prancūziją (p. 259).
Pasaul. reikšmė: 1. Jūrų varžybos išsisprendžia Angl. naudai (asm. unija su Olandija iki 1702). ◊ 2. Iškyla kolonijinis Pranc.–Angl. dualizmas (p. 277).

Didžioji Britanija iki 1742
1701 priimamas Sosto paveldėjimo įstatymas (Hanoverio din.).
1702–14 karalienė ONA (JOKŪBO II duktė). Dalyvaujama Isp. įpėdinystės kare, vadovaujant karvedžiui k-ščiui JOHNUI CHURCHILLIUI MARLBOROUGH (1650–1722).
1707 Škotijos ir Anglijos s-ga pavadinama **D. Britanija.**
1714–1901 **Hanoverio din.** (JURGIS I [1714 iki 1727]; JURGIS II [1727–60]). ◊ Susiklosto partijų valdymas: parlament. dauguma sudaro ministrų kabinetą, pirmininkauja **ministras pirmininkas.**
1721–42 yra taikos laikotarpis; valdo vigų vyriausybė, vadovaujama ROBERTO WALPOLE'O, „nacijos valdovo". Įstaigų globa, rinkim. korupcija, spaudos cenzūra (kritikas rašytojas JONATHANAS SWIFTAS, 1667–1745, „Guliverio kelionės", 1726). Dėl kolonijinės merkantil. politikos kyla gerovė.

Ispanijos įpėdinystės karas (1701–13/14)
Europa nuo 1665 laukia, kada mirs KAROLIS II, paskut. Isp. Habsburgas, infantilus invalidas. Isp. paveldas galėtų Prancūziją arba Austriją padaryti pasaul. galybe. VILHELMAS III stengiasi tai sukliudyti. ◊ I planas (1698): pretendentu (įpėdiniu) paskelbti Bavarijos kurfiurstą, bet jis 1699 miršta. ◊ II planas (1700): pretendentas į Ispaniją ir jos kolonijas – erchere. KAROLIS, II eilės Habsburgų giminaitis (din. paveldėjimo II linija). LIUDVIKO XIV, Isp. v-bės tarybos ir kurijos raginamas, KAROLIS II testamentu paskiria paveldėtoju PILYPĄ ANŽUJIETĮ. Tai gresia pusiausvyrai Europoje. D. Britanija, Ol., Austr., Prūs., Hanoveris. Portugalija, Vok. imperija (1702) ir Savoja (1703)
1701 sudaro D. aljansą. LIUDVIKO XIV s-kė yra Vitelsbachų din.
1701–13/14 Isp. įpėdinystės karas, I pasaul. karas n. laikais, vyksta Ispanijos (pil. karas), Italijos (princas EUGENIJUS), P. Vokietijos (LIUDVIKAS BADENIETIS), Nyderlandų (MARLBOROUGH) kar. teatruose, vandenynuose ir Šiaurės j.
1703 Ispanijos karaliumi iškeliamas erchere. KAROLIS (III).
1704 britai užkariauja **Gibraltarą.** ◊ Puikios aljanso pergalės prie: Hechšteto (1704), Ramijeso, Turino (1706), Audenardės (1708), Malplakė (1709). 7 metai karo nuvargina Prancūziją: karo ir mokesčių našta perkrauna merkantil. sistemą, Sevenuose sukyla hugenotai kamizarai, o Austrija sukilimą Vengrijoje sureguliuoja (p. 265). LIUDVIKO taikos pasiūlymus atsisakyti Ispanijos ir Elzaso sužlugdo perdėti nugalėtojų reikalavimai.
1711 karo eigą pakeičia du įvykiai: 1) D. Britanijoje nuvirsta vigų vyriausybė ir prasideda BOLINGBROKE'O (torių) era – atšaukiamas MARLBOROUGH; 2) miršta imp. JUOZAPAS I. Paveldėtoju tampa KAROLIS VI (p. 265). Dabar Ispanija jungiasi su Austrija, iš naujo kyla Habsburgų pasaul. v-bės grėsmė, tai paskatina jūrų v-bes vienytis su Prancūzija.
1713 Utrechto taika (II taikos kongresas n. laikais) dalija Ispaniją: metropolija ir kolonijos – PILYPUI V ANŽUJIEČIUI, Sicilija – Savojai, kiti kraštai Europoje – Austrijai. ◊ Barjero sutartimi Nyderlandai gauna atitveriamuosius įtvirtinimus. ◊ D. Britanija įgyja Gibraltarą, Menorką, Niufaundlendą, N. Škotiją, Hadsono įl. kraštus ir vergų prekybos monopolį Isp. Amerikoje (Asjentų sutartis). ◊ Imperatorius ir imperija po kar. epilogo
1714 Raštato ir Badeno taikomis pripažįsta pertvarkymus.
Išvados. Laimi pusiausvyros (britų) politika. D. Britanija per šį „versliškiausią iš visų mūsų karų" (SEELEY) tampa „Europos arbitru" ir stipriausia fin. galybe.

Švedijos ekspansija iki 1660

Švedijos netektys iki 1815

Šiaurės karas 1700–1721

Švedijos didžioji valstybė

1632–54 KRISTINA (6 m.). Vėliau ji pereina į katalikybę ir atsistatydina. Nors didž. valstybininko kanclerio **A. Oxenstiernos** (1583–1654) vadovaujama Švedija po

1643–45 karo su Danija bei naudingos 1648 Vestfalijos taikos (p. 255) įsiviešpatauja Baltijoje, jos didžiavalst. politikai trūksta ūk. ir fin. išteklių. Jos priešai: Danija, Lenkija (Vazų din. pretenzijos į sostą), Brandenburgas, o vėliau ir Rusija.

1654–1720 Pfalco–Cveibriukeno dinastija.

1654–60 KAROLIS X GUSTAVAS, „š. Aleksandras", užpuola JONO II KAZIMIERO [1648–68] valdomą Lenkiją, susilpnintą Zaporožės kazokų 1654 sukilimo ir Rusijos puolimo.

1654–60 Švedijos–Lenkijos karas. Užvaldžiusi Krokuvą ir Daugpilį, Brandenburgo padedama (Labguvos sutartis, p. 263),

1656 nugali prie Varšuvos. Danija

1658 Roskildės taika netenka P. Švedijos. Kad išlaikytų š. šalių pusiausvyrą, jūrų v-bės priverčia sudaryti

1660 Olyvos taiką. ◊ Rusija Kardžio taika

1661 įgyja Smolenską ir R. Ukrainą (Lenkija pripažįsta 1667 Andrusovo sutartimi). Šved. finansuoja karą teikdama p-gijas ir parduodama krl. žemes bajorams; jie dabar valdo 72 % žemių.

1660–97 KAROLIUI XI (4 m.) valdant, v-bė yra priklausoma nuo Pranc. subsidijų (p. 259). Dėl to turi

1675 užpulti Brandenburgą. Pralaimi prie Ferbelino ir pasitraukia į R. Prūsiją (1678). Taip pat

1675–79 ją užpuola Danija (1677 jos pergalė Kiogės įlankoje). Tik LIUDVIKUI XIV įsikišus, Švedija nieko nepraranda nei Lundo (Danija), nei Sen Žermeno taikos sutartimis (p. 259). Pertvarkant v-bę, kaip ir Danijoje (*Lex Regia,* 1665), Švedijoje

1682 įvedamas absoliutizmas bei išdalytų krl. žemių redukcija (atėmimas). Suderinama sosto, bajorų ir laisvųjų valstiečių žemėvalda; reorganizuojama k-menė ir laivynas. Prieš luomų savivaldos panaikinimą Livonijoje

1694 kyla bajorų opozicija, vadovaujama REINHOLDO VON PATKULIO.

Šiaurės karas (1700–21)

1697–1718 Karolis XII (15 m.). „paskut. vikingas", įsitikinęs liuteronas, genialus karvedys, bet įnoringas politikas. ◊ Prieš jį caras PETRAS I (p. 273)

1699 organizuoja aljansą su Saksonija–Lenkija (AUGUSTAS II, p. 263) ir Danija (FREDERIKAS IV). PATKULIS paveda Livoniją Lenkijos globai. Danai ir rusai rengiasi karui su Švedija.

1700 KAROLIS XII, britų–ol. laivyno padedamas, išsilaipina Zelandijoje ir sumuša Daniją (Travendalio taika).

1700 prie **Narvos** nugali 5 kartus gausesnę PETRO I k-menę. Užuot sunaikinęs rusų k-menę, KAROLIS atsisuka (matyt, iš asm. neapykantos) prieš pakeitusį tikybą AUGUSTĄ II ir išvaro jį iš Lenkijos. ◊ Lenk. karaliumi 1704 išrenkamas STANISLOVAS LEŠČINSKIS. Nugalima Saksonija ir

1706 padiktuota Altranštato taika AUGUSTAS II turi atsisakyti Lenk. sosto, išduoti PATKULĮ. ◊ MARLBOROUGH (p. 269) asm. sulaiko KAROLĮ (kaip švedą „protestantizmo gelbėtoją") nuo įsikišimo Pranc. naudai į Isp. įpėdinystės karą. PETRAS I atnaujina k-menę ir atkariauja Šliselburgą (Nioteborgą), Ivangorodą ir Narvą (1704).

1703 Nevos žiočių pelkėse įkuriamas Peterburgas.

1708–09 KAROLIO XII žygis į Rusiją. ◊ Ukrainai išvaduoti ir Maskvai pulti vienijamasi su kazokų etmonu MAZEPA. ◊ Ūmi žiema, epidemijos ir rusų puldinėjimas sumažina k-menės pajėgas, bet KAROLIS XII ryžtasi

1709 Poltavos mūšiui; čia Švedija visiškai sutriuškinama ir kapituliuoja prie Perevoločinos (I katastrofa kare su rusais n. laikais; plg. Napoleono 1812, t. 2; Hitlerio 1942–43, t. 2). Sužeistas KAROLIS pasprunka į Turkiją ir ragina sultoną į karą (1711). Rusų k-menė apsupama prie Pruto, bet PETRAS I duoda kyšį – Azovą ir per Hušio taiką laisvai atsitraukia.

1713–20 iš visų pusių puolamos Švedijos valdos Šiaurės ir Baltijos jūrose.

Danija puola Brėmeną ir Verdeną, užkariauja Tioningą (1713);

Rusija užvaldo Alandų s. ir Suomiją (1714), įsibrauna į Švediją (1719–20);

Prūsija ir Hanoveris, po 1713 (Utrechtas) įstoję į koaliciją, užkariauja Švedijos valdas Vokietijoje. KAROLIS XII, pasitraukęs iš turkų nelaisvės, pasirodo Štralzunde (1718); jis žūva prie Frederikshalio tvirtovės. Britanijos ir Prancūzijos suinteresuotumas š. pusiausvyra sukliudo likviduoti Švedijos valdas.

1719–21 taikos sutartys: Stokholme su Hanoveriu (Brėmenas, Verdenas) ir Prūsija (Priešak. Pomeranija); Frederiksborge su Danija (Zundo muitas); Ništate su Rusija (Pabaltijo apygardoje paliekama Liuteronų bažn., vok. kalba ir valdymas).

Nugalėtojas **Petras D.** nuo 1721 pasivadina „visos Rusijos caru". Rusija tampa d. v-be (Baltijos j. regione užima Šved. vietą).

Sibiro įsisavinimas XVII a.

Sibiro įsisavinimas XVII a.

1558 IVANAS IV RŪSTUSIS pirklių STROGANOVŲ šeimai išduoda Sibiro „nuosavybės dokumentą", įparcigojantį įsisavinti kontinentą kaip koloniją. Europai nepastebint, prasideda didž. užkariavimas žmonijos istorijoje. Jį vykdo

kazokai – pabėgę rusų arba ukrainiečių baudžiauninkai, kurie „laisvoje stepėje" kuria savarankiškas kar. b-menes (sotnias) su renkamais vadais (atamanais). Nuo XV a. pripažinti carų, jie tampa sienos apsauga nuo turkų, totorių, Lenkijos. ◊ Paskui kazokus „medžioti sabalų" traukia pirkliai, valstiečiai naujakuriai (sibiriakai).

1581–84 atamanas **Jermakas** Stroganovų užsakymu perčina (800 žm. be arklių) V. Sibirą iki Irtyšiaus; užkariaujamas Sibiro chanatas. Sibiro miestai atsiranda iš ostrogų (paprasti įtvirtinimai keliams saugoti).

1610 kazokai pasiekia Jenisiejaus žiotis (nuo 1619 Rusijos r. sienos upė). ◊ Įkuriamas Tomskas (1604), Jeniseiskas (1619), Krasnojarskas (1628), Irkutskas (1652).

1640 prasibraunama į Vid. Sibirą iki Lenos, Janos ir Indigirkos. Nuo Jakutsko (1632) ir Verchojansko skverbiamasi: į š. r. Sibirą, vadovaujant POJARKOVUI ir SEMIONUI DEŽNIOVUI, Beringo sąs. atradėjui (1648); į Ochotsko j. (1645); į Amūro baseiną, vadovaujant **Chabarovui** (1653); į Kamčiatkos p-lį (1679). Rus.–Kin. sienos konfliktą sureguliuoja

1689 Nerčinsko sutartis (pirmoji Europos–Kinijos; siena Amūru).

1727 Kiachtos sutartis reguliuoja Rusijos prek. stoties įkūrimą Pekine. ◊ Sibiras virsta nusikaltėlių ir polit. kalinių trėmimo kolonija. Caro užsakymu danas **Vitas Beringas** (1680–1741) nuo 1728 imasi Sibiro moksl. tyrimo ekspedicijų.

1742 ČELIUSKINAS atranda Šiaurės (Čeliuskino) kyšulį; ištiriama Aliaska (nuo 1791 Rusijos).

1613–1762 Romanovų din. Baigiasi „smuta" (p. 203). Valdant carui Aleksiejui [1645–76], suskyla Stačiatikių bažnyčia. Tai įvyksta dėl Maskvos patriarcho NIKONO tariamo gr. apeigų atnaujinimo (1653). Persekiojami sentikiai (1682 sudeginamas protopopas AVAKUMAS). ◊ Caro d. SOFIJA siekia, Maskvos šaulių (p. 203) padedama, įtvirtinti savo regentavimą. Ją 1689 nuverčia pusbrolis PETRAS. Rusijoje prasideda n. laikai.

Rusijos iškilimas

1689–1725 Petras I D. (17 m.), „amatininkas soste", despot. energingai stengiasi šalį sueuropinti („Rusus reikia priversti!"). Jo užs. kelionės (1697–98, 1716–17) žavi „vokiečius" (taip vad. visi užsieniečiai). Caras pats asm. siekia pasidaryti fortifikac. meistru (Karaliaučiuje), laivų statybos inžinieriumi (Amsterdame), navigatoriumi (Londone). ◊ Priešinimasis reformoms be atodairos slopinamas: 1698 išnaikinami šauliai, po kankinimų kalėjime 1718 miršta sūnus. Su užsieniečiais (škotas GORDONAS, šveicaras LEFORTAS) vykdomų

reformų tikslai – remiantis europ. išsimokslinimu padidinti v-bės fin. išgales, sustiprinti n. laivyną ir k-menę, sureguliuoti mobilizaciją (1 kareivis nuo 20 činšo kiemų) ir bajorijos tarnyb. prievoles.

Valdymas. Aukšč. teis. įstaiga – senatas (1711); jam pavaldžios šak. m-jos (11 kolegijų, 1718). V-bė padalijama į 11 gubernijų, 50 p-jų (ir sričių). Biurokratiją kontroliuoja prokuratoriai (1722). Įvedamas tiesiog. (pagalvės) mokestis.

Bažn. politika. Patriarchiją pakeičia Šv. sinodas (1721), pirmininkaujamas caro (cezaropapizmas).

Soc. tvarka. Uždraudžiamos sen. rusų tradicijos (net barzdos ir kostiumai). Rangų tabeliu (14 klasių) sulyginami kilmės ir tarnyb. bajorai.

1714 ir 1722 sutvarkomas sosto paveldėjimas rūmų perversmams pašalinti.

Ūkis. Gobeleno ir gelumbės manufaktūrų, miškininkystės ir kasybos valst. monopoliai. Kasami kanalai, įrengiami uostai. Kviečiami užs. specialistai (amatininkai, pirkliai, karininkai, menininkai). ◊ Steigiamos aukštesniosios spec. m-klos ir Peterburgo Mokslų akademija (1725).

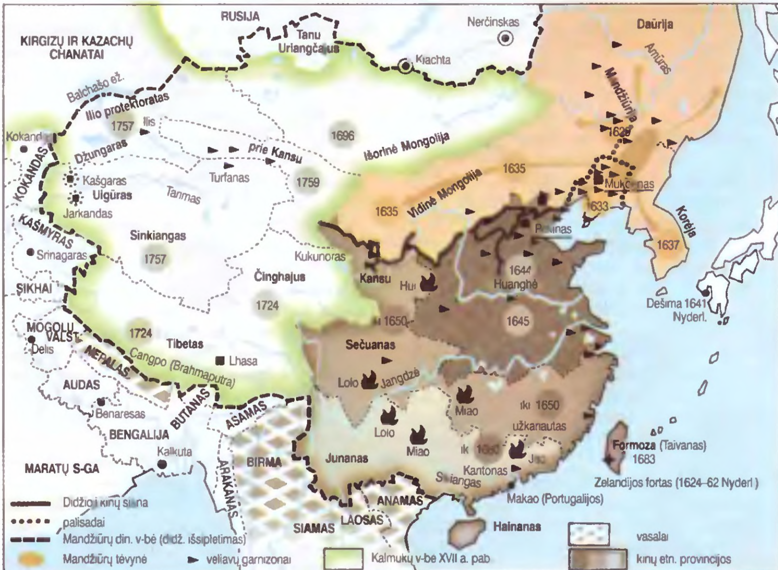
Užs. politika. Per Šiaurės karą (p. 271) įgyjamas išėjimas prie jūros (langas į Europą).

1722–23 karo žygis prieš Persiją (Derbentas, Baku).

PETRO D. veikla Rusijoje ginčijama. Revoliucija iš viršaus sueuropina tautą tik paviršutiniškai, o palieka gilų vidinį randą Rusijos istorijoje.

1725–40, valdant JEKATERINAI I ir ANAI, – „vok. periodas"; favoritai: MENŠIKOVAS, BYRONAS, MINICHAS, OSTERMANAS. Dvaras suvartoja iki 50% v-bės pajamų. Dėl bajorų savivalės blogėja valstiečių padėtis.

1735–39 karas su Turkija. Laimima Kryme, prie Očiakovo ir Chotino. Belgrado taika (1739, p. 265) įgyjamas Azovas, priėinama prie Juodosios j.

Kinija valdant Mandžiūrų dinastijai XVI–XVII a.

Indija apie 1700

Kinija valdant Mandžiūrų dinastijai

~1600 NURHACI [1583–1628] p. r. Mandžiūrijoje suvienija tungūzų gentis į mandžiūrų naciją, nustatydamas darnią „8 vėliavų" kar. o-ją (1615).

1620 užkariauja Mukdeną (nuo 1625 sostinė), 1637 – Korėją. Valdant paskut. Mingų din. valdovui ČUNGČENGUI [1625–44], sukilę maištininkai suskaldo v-bę. Mingų kar. dalinių pakviesti į pagalbą, mandžiūrai

1644 įžengia į Pekiną ir perima valdymą.

1644–1911 Mandžiūrų din. Imperijos įkūrėjas – princas regentas DORGONAS, pajungęs P. Kiniją.

1662–1722 imp. KANGSI – reikšmingiausias Kinijos valdovas, karvedys, valstybininkas ir mokslininkas. Jis toleruoja jėzuitus dėl jų moksl. ir techn. sugebėjimų, o ne dėl religijos; jo mokytojas – jėzuitas FERDINANDAS VERBIESTAS.

1673–81 vakaruose ir pietuose maištauja Mingų šalininkai. 1683 užkariaujama Formoza.

Kad „dangaus imperiją" saugotų bufer. zonų vainikas. Kukunoro sr. rengiami karo žygiai prieš v. mongolus ir tangutus; protektoratai – Mongolijos (1696), Tibeto (1724).

Mažos mandžiūrų tautos valdžią milžiniškoje v-bėje padeda išlaikyti polic. valst. priemonės: 1. Sukuriama valdininkų hierarchija (su tiksliomis egzaminų taisyklėmis), visos tarnybos gaunamos pagal dvigubą (kinų ir mandžiūrų) sistemą. 2. K-menei paliekama sen. santvarka. 3. Europ. prekyba apima ir kinų firmas (Hongo pirkliai). 4. Liaudies sluoksniai dvas. atsilikę (dėl to prievarta įvedama mandžiūriška kasos dėvėsena). 5. **Šv. Edikto** 16 taisyklių dogmatizuoja konfucianizmą į valst. teoriją (1671, jėzuitų pavyzdžiu). Įsigali ilgalaikė vidaus taika, gyventojų padaugėja nuo 100 mln. (1680) iki 276 mln. (1780); jie apgyvena Kinijos pakraščius.

K-ra. Klesti kinų filologija (svarb. atstovas KU JENU). Formuojasi v-bės geografija, viet. kronikos, lit. rinkiniai („Giesmynas"), konfucianizmo klasik. raštų „Kasdieniai komentarai" (aforizmai).

1716 imp. akademijos žodynas, kiniškų normų leksikonas, turi įtakos LEIBNIZUI, pranc. enciklopedistams.

1736–96 imp. Kienlungas, konfucianistas ortodoksas, uždraudžia krikšč. misijas. ◊ Mandžiūrų santvarka ima stingti: lit. inkvizicija degina knygas, kuriasi slaptos d-jos, didėja nepasitikėjimas svetimšaliais ir prekyba su Europa (opijumi). Esant liaudies didž. neramumams (P. Kinijos autochtonų miao ir Kansu musulmonų sukilimai), Kinija labiausiai išsiplečia: kolonijiniai karai Ilio srityje (Džungarijoje; 1729–34, 1754–61), Birmoje (1767–69), Tibete (1791–92).

XVIII a. Kinija labai veikia Europą: plinta rokokinė kinų mada (lako dirbiniai, porcelianas, dekoratyvūs sodai).

Mogolų valdžios suirimas Indijoje

1658–1707 Aurangzebas – paskut. žymus D. Mogolas, fanat. musulmonas.

1691 Mogolų v-bė labiausiai išsiplečia. Užkariauja Kandaharą, Kabulą ir Dekaną. Bet dėl polit. neprotingo Š. Indijos induistų persekiojimo, džyzijos (1679 ypatingas induistų mokestis) atnaujinimo ir vasalų induistų (Džaipūras) puldinėjimo prasideda vidinis irimas. Sukyla induistai, atsiskiria sikhai (karinga Pandžabo rel. sekta) ir **radžputų** v-bės (vasalai induistai). Induizmo kovotojais tampa

maratai, spėjamieji Dekhano autochtonai; juos kar. atžvilgiu suvienija ŠIVAJIS [1646–80]. K-menė išlaikoma nuolat. plėšik. karais.

1664 ir 1670 apiplėšiamas Suratas, turtingiausias prek. miestas Mogolų v-bėje. Nuo

1681 AURANGZEBAS kasmet rengia žygius prieš maratus, **Pešvoms** valdant sukūrusius Indijos d. v-bę.

Europos kolonijinės valstybės Indijoje

D. Mogolų v-bės suirimas bei prieštaravimai tarp musulmonų ir induistų palengvina n. europ. prekyviečių įrengimą.

Olandija išstumia portugalus iš **Ceilono** (1609), bet įnirtingai susiduria su anglais 1615 jūrų mūšyje prie Surato.

Anglijos kolonijinę politiką vykdo **Ost Indijos b-vė** (1600–1858); būsimosios Indijos–Britanijos pasaul. imperijos centrus Madrasą (1630), Bombėjų (1661), Kalkutą (1696) nuolat puldinėja maratai.

Prancūzija savo kolonijinę imperiją kuria varydama merkant. prekybą su Indija.

1664 COLBERT'AS įkuria Pranc. Ost Indijos b-vę ir skatina kolonijines v-bės ekspedicijas. Jūrų kelią į Indiją garantuoja Dofino fortas Madagaskare (1643–72) ir Burbonų s. (Rejunjonas, 1654). ◊ Gubernatorius **Dupleix** (1697–1763) sėkmingai priešinasi britų Ost Indijos b-vei. Nuo

1746 britų–pranc. kolonij. interesų diplomat. kovoje gerai sekasi DUPLEIX'UI, turinčiam gerus santykius su P. Indijos k-ščiais.

Amerika XVII–XVIII a.

Vest Indija XVII a.

Jėzuitų misijos P. Amerikoje
Ispanija misijų ordinui perleidžia „pirmykščio miško sieną" apie Paraną, Maranjoną, Orinoko aukštupį. Ypač puikūs (t. p. ir ūkiniai) jėzuitų laimėjimai **Jėzuitų v-bėje Paragvajuje.** Nuo **1607** kuriasi **indėnų redukcijos** (kolektyv. gyvenvietės be priv. nuosavybės). Jos plinta, nepaisant vergų medžiotojų antpuolių iš Brazilijos *(entradas).*
1767 jėzuitai išvaromi (p. 287). Ordino turtų iššvaistymas sukelia sunkią soc. ir ūk. krizę; ji pasireiškia 1780–83 TUPAKO AMARU, „paskut. inko", sukilimu.

P. ir Vid. Amerikos išnaudojimas
Isp. kolonijose Europos kult. augalai (javai) ir nam. gyvuliai (galvijai, arkliai, avys) išplinta greitai, bet ūkiškai domimasi tik tauriaisiais metalais, nepaisant brangaus jų transporto **sidabro flotilijomis** (nuo 1561 su apsaugos palyda nuo anglų, nyderl. ir pranc. antpuolių).
1546 įkuriamas sidabro mst. **Potosi** (4000 m aukštyje), ~1600 didž. miestas pasaulyje po Londono. Isp. sidabro įvežimas į Europą sukelia infliaciją, kainų kilimą, realizacijos krizes, valst. bankrotus (FUGGERIU giminės nuosmukis, p. 215). ◊ 1713 Asientų sutartis sumažina prekybos valst. priežiūrą, bet Amerikos prekyba tik 1797 pasidaro laisva. ◊ Pranc. pavyzdžiu 1782 įvesta intendantūr. biurokratija suryja 80% mokest. pajamų.
Portugalija domisi Vest Indija kaip kolonija; apsaugai nuo piratų 1537 įkuriama Olinda, o kaip Ost Indijos prek. perkrovimo punktas – 1549 Baija. Derlingas Brazilijos pakrantės ruožas padalijamas į 12 paveldimų kapitonijų (pusiau feodalinės, beveik savarankiškos polit. teritorijos). ◊ Toliau nuo kranto, už San Paulo, avantiūristų palikuonys (paulistanai, mameliukai) sudarinėja ginkluotas „bandas". Grobdami gyvulius ir vergus, „bandeirantai" braunasi gilyn į žemyną.
1680 įkuriama Sakramento kolonija Isp. valdoje. ◊ Minas Žerajyje (1693) ir Mato Grose (1720) surastas auksas skatina įsisavinti krašto gilumą. Dėl to kolonijos siena pasistumia į v.; Ispanija
1777 Ildefonso sutartimi ją pripažįsta.

Polit. varžybos Europoje persikelia ir už vandenyno.
Nyderlandai. Vest Indijos b-vė (1609) puldinėja Isp.–Port. jungt. karalystę (1580–1640), kaperiauja jos sidabro flotilijas.
1624 užkariauja Baiją ir užvaldo 6 kapitonijas, kad naudotųsi jų produktais (cukranendrėmis, kava) ir vergų prekyba. Resifė 1630 perima š. r. pakrantės gynybą, bet 1654 pakrantė vėl atsikariaujama. ◊ Nyderlandams lieka Kiurasao (1636) ir Gajana (1636).
Vest Indija. Kovoje su Ispanija iš Amerikos salų b-vės (1639) **flibustjerų** (piratų) b-menių susiformuoja **pranc. Antilų valda:** San Kristofas (1625); San Domingas, Gvadelupa, Martinika (1635); Haitis (1655, > 25% kolonijinio importo) ir kt. ◊ Anglų Vest Indijos b-vės faktorijos: Barbadose (1605), Bahamų (1646, 1670) ir Bermudų (1612) salynuose ir kitur.
1655 Jamaika tampa Angl. valda (p. 267). Net Danija ir Kuršas steigia valdas Vest Indijoje.

Pranc. ir Angl. kolonizacija Š. Amerikoje
Prancūzija. SAMUELIS DE CHAMPLAINAS (1567–1635), nuo 1603 Kanados I gubernatorius, ima valdyti Niufaundlendą, N. Škotiją ir N. Prancūziją.
1608 įkuriamas Kvebekas (1643 Monrealis); nuo 1625 misionieriauja pranc. jėzuitai. Pranc. Vest Indijos b-vė (1664) su indėnais prekiauja kailiais ir degtine.
Nuo 1674 COLBERT'AS (p. 261) valst. merkantil. priemonėmis ugdo I pranc. kolonijinę v-bę: ~1690 Kanadoje > 10 000 persikėlėlių.
1682 LA SALLE'IS tiria Misisipės sritį **Luizianą;** fortai iki N. Orleano (1718) saugo n. koloniją.
Anglija. WALTERIS RALEIGH'IS 1584 įsteigia Virdžiniją; čia iškyla I anglų gyvenvietė – Džeimstaunas (1607). XVII a., atsikėlus persekiojamiems dėl religijos, susikuria **N. Anglijos valstijos** – sosto kolonijos arba priv. savininkų kolonijos.
1620 laivu „Mayflower" puritonai („piligrimų protėviai") perplaukia į **Masačusetsą.**
1632 katalikai įkuria Merilendą.
V-bė remia kolonijas (1640 > 25 000 persikėlėlių) „chartomis" (apsaug. raštais) ir prek. lengvatomis (Navigacijos aktas, p. 267); visų pirma joms tenka varžytis su Nyderl. jūrininkais ir pirkliais.
1664 užpuolami N. Nyderlandai (Nyderl. valda nuo 1616); jie pagal Bredos taiką (1667) atitenka anglams. ◊ 1670 užvaldoma P. Karolina ir Rupertslendas.
1683 WILLIAMAS PENNAS įkuria Filadelfiją ir kvakerių koloniją Pensilvaniją.
1713 D. Britanija gauna Niufaundlendą ir N. Škotiją: britų–pranc. kolonij. varžybos paaštrėja (p. 283).

Arkties tyrimai XVI–XVII a.

Atradimai Ramiajame vandenyne iki XVIII a.

Geografiniai atradimai XVII–XVIII a.

Po XV–XVII a. d. atradimų Žemės tyrimas (visų pirma anglų ir olandų) krypsta į šiuos svarb. uždavinius:

1. Ieškoti vandens kelio iš Atlanto į Ramųjį vand. šiaurėje; tai padeda atrasti **Arktį** ir **š. r. trasą** (DEŽNIOVAS, BERINGAS, p. 273); š. v. trasa kol kas neatrandama: DAVIS – 1585 Deivio sąs.; HUDSONAS – 1610 Hadsono įl. (1674 Ruperto fortas – I angl. prek. kolonija); BAFFINAS – 1616 Bafino įl.
2. Ekspedicijos ieškoti tariamojo Pietų žemyno. Plaukiojant po Ramųjį vand. aptinkama svarb. salos ir laivybos trasos. DE QUIROSAS ir DE TORRESAS: Paumotu s., N. Hebridai, Toreso sąs., Tahitis.

1642–59 olando ABELIO TASMANO jūrų kelionės; jis atranda Maurikijaus s., Van Dimeno Žemę (Tasmaniją), N. Zelandiją, N. Gvinėjos š. vakarus. ◊ ROGGEVEENAS – 1721–22 Velykų s., Samoa, Saliamono s.; Žemę apiplaukęs BOUGAINVILLE'IS – 1766–68 Polineziją, Melaneziją.

1768–79 anglas JAMESAS COOKAS ištiria Australijos r. pakrantes, N. Kaledoniją, Tongos, Sandvičo ir kt. salas.

Žinias apie žemynus, o ir apie sausumos bei vandens pasiskirstymą Žemėje praplėtė:

1) jėzuitų pasaul. misijos (p. 239);
2) v-bių iš dalies skatinami plėšikai (piratai, flibustjerai, bukanjerai) nelegaliai kovodami su Ispanija (p. 277; o ir FRANCIS DRAKE'AS, p. 225);
3) valstybinės kolonijų paieškos ar jų prek. įsisavinimo užduotys: DE VRIESO Japonijoje 1643, CHAMPLAINO ir LA SALLE'IO Š. Amerikoje (p. 277), JERMAKO Sibire (p. 273);
4) privačios tyrimo kelionės: 1690–92 KAMPFERIO Japonijoje, 1700–02 TOURNEFORTO Armėnijoje ir Persijoje, 1710 KOLBE'S P. Afrikoje, 1733–34 GMELINO Sibire, 1765 NIEBUHRO Arabijoje, 1772 THUNBERGO P. Afrikoje.

~1600 pažįstama apie 49% Žemės (32% sausumos paviršiaus).

~1800 pažįstama apie 83% Žemės (60% sausumos paviršiaus).

Moksliniai atradimai

Empirizmas ir racionalizmas skatina gamtos mokslus (p. 256).

Matematika

1614 logoritmų lentelės	NAPIERAS
1637 analizinė geometrija	DESCARTES'AS
1665 nykstamųjų dydžių skaičiavimas (ir LEIBNIZAS 1672)	NEWTONAS
~1700 tikimybių teorija	BERNOULLI
1788 braižomoji geometrija	MONGE'AS

Fizika

1609 kritimo ir švytuoklės dėsniai	GALILEI
1609–19 planetų dėsniai	KEPLERIS
1618 šviesos lūžimas	SNELLIUS
1662 dujų dėsnis	BOYLE'IS
1665 šviesos difrakcija	GRIMALDI
1666 gravitacijos dėsniai	NEWTONAS
1675 šviesos greitis	ROMERIS
1690 banginė šviesos teorija	HUYGENSAS
1728 šviesos aberacija	BRADLEY'IS
1738 kinetinė dujų teorija	BERNOULLI
1790 galvaninė elektra	GALVANI

Biologija ir chemija

1618 kraujotaka	HARWEY'US
1677 spermatozoidai	LEUWENHOEKAS
1727 sidabro druskos	SCHULZE
1735 gyvybės formų klasifikacija	LINNE
1747 runkelių cukringumas	MARGGRAFAS
1766 vandenilis	CAVENDISHAS
1771 deguonis	SCHEELE
1772 azotas	RUTHERFORDAS
1780 degimo teorija	LAVOISIER
1783 šviečiamosios dujos (akmens anglys)	MINCKELAERSAS
1791 dirbtinė soda	LEBLANC'AS
1799 cementas	PARKERIS

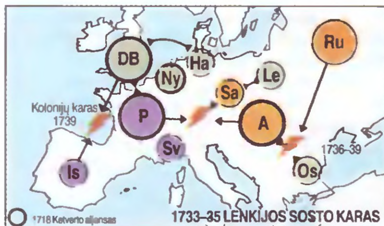
Išradimai XVII–XVIII a.

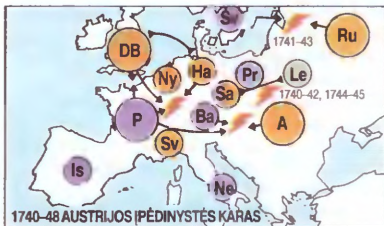
Išradimus iš dalies pagreitina nauji **stebėjimo ir matavimo instrumentai**

1590 mikroskopas	ZACHARIAS
1610 astronom. teleskopas	KEPLERIS
1643 gyvsidabrio barometras	TORRICELLI
1657 švytuoklinis laikrodis	HUYGENSAS
1663 manometras	GUERICKE
1669 veidrodinis teleskopas (reflektorius)	NEWTONAS
1718 gyvsidabrio termometras	FAHRENHEITAS
1742 termometro skalė	CELSIUS

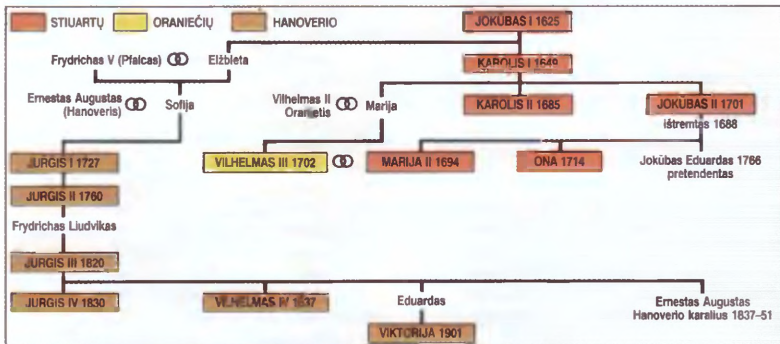
Techniniai metodai, įrankiai, prietaisai

1623 skaičiavimo mašinėlė	SCHICKHARDTAS
1642 sumatorius	ZACHARIAS
1673 daugybos mašina	LEIBNIZAS
1681 greitpuodis	PAPINAS
1709 porcelianas (Europoje)	BOTTGERIS
1711 trispalvė (spalvotoji) spauda	LE BLOND'AS
1735 liejamasis plienas	HUNTSMANAS
1738 verpimo mašina	WYATTAS
1751 per spyną užtaisomas šautuvas	CHAUMETTE'AS
1752 žaibolaidis	FRANKLINAS
1754 geležies valcai	CORTAS
1767 verpimo mašina	HARGREAVESAS
1769 garo mašina	WATTAS
1769 garo automobilis	CUGNOT
1778 naro varpelis	SMEATONAS
1783 šilto oro aerostatas	MONTGOLFIER
1785 mechaninės audimo staklės	CARTWRIGHTAS
1795 hidraulinis presas	BRAMAHAS
1796 litografija	SENEFELDERIS
1799 popieriaus gaminimo mašina	ROBERTAS
1800 tekinimo staklės (metalo)	MAUDSLEY'IS
1804 mezgimo mašina	JACQUARDAS
1807 garlaivis	FULTONAS

Sąjungos, karai ir teritorijų pasikeitimai Europoje 1713–1740

Stiuartų (Oraniečių) ir Hanoverio dinastijos Anglijoje

Europos sutarčių politika (1713–48)
Po Isp. įpėdinystės karo (p. 269) reikia polit. ramybės. Derinami pranc.–britų ir pranc.–austrų prieštaravimai, ir **konvencijomis** išlaikoma pusiausvyra. **Tik valst. interesais** (ne gyventojų) organizuojami kongresai, s-gos, dalijamasi, keičiamasi terit. ◊ Konfliktai kyla dėl Isp., Lenk., Austr.
Ispanijos ministras ALBERONIS nori susigrąžinti hegemoniją Italijoje. Pasinaudodamas Šiaurės ir Turkų karais (p. 265),
1717 užvaldo Sardiniją ir Siciliją.
1718 Ketverto aljansas nugali jūroje prie Pasaro kyšulio. Ispanija karu spaudžiama, kol atstatydina ALBERONI. Savoja
1720 išmaino Siciliją į Austr. **Sardiniją.**
Rusijos k-menė kare dėl **Lenkijos** krl. sosto
1733–35 priverčia pasitraukti Pranc. kandidatą STANISLOVĄ LEŠČINSKI ir išrinkti
1733–63 AUGUSTĄ III, Saksonijos kurfiurstą. Austr. ir Rus. pretendentą. V. kar. teatre (Italijoje) vyrauja Pranc. Pagal
1738 Vienos taiką Lotaringija atitenka STANISLOVUI LEŠČINSKIUI (p. 271), o jam mirus, 1766 – Prancūzijai; **Toskana** – PRANCIŠKUI LOTARINGUI, kuris 1736 veda MARIJA TERESĘ; Neapolis ir **Sicilija** – Ispanijos. o Parma ir Pjačenca – Austrijos II eilės Burbonams.
Austrijos įpėdinystės karas, nepaisant Pragmat. sankcijos (p. 265), vyksta
1740–48; jis prasideda Prūsijos krl. FRYDRICHO II (p. 287) įsiveržimu į **Sileziją.** Į sostą pretenzijas pareiškia Saksonija ir Bavarija. ◊ Sudaroma Prūs.–Pranc. s-ga, ir per
1740–42 I Silezijos karą prūsai nugali prie Malujovicų bei Chotusicų. Prancūzai ir bavarai žygiuoja į Prahą bei Lincą.
1741 Bratislavos (Presburgo) reichstage **Marija Teresė** (p. 287) gauna Vengr. pagalbą. ◊ KAROLIS ALBERTAS BAVARAS išrenkamas imp. KAROLIU VII [1742–45].
1742 Vroclavo (Breslau) separat. taika: Austrija atsisako Silezijos, atsisuka prieš Bavariją ir sudaro s-gą su Savoja, Saksonija ir D. Britanija. „Pragmat. armija"
1743 prie Detingeno nugali Prancūziją. II Prūs.–Pranc. s-ga ir
1744–45 II Silezijos karas. Prūsams nugalėjus prie Ždiaro ir Dobromežo,
1745 Dresdeno taika Austrija patvirtina Silezijos netektį. Bavarija Fiuseno taika pripažįsta imperatoriumi
1745–65 PRANCIŠKŲ I (Lotaringą). Britų ir austrų karas su Ispanija tebevyksta.
1748 Acheno taika: Pranc. grąžina Austrijai Nyderlandus ir britų kolonijas. Parma (Pjačenca) atitenka Isp. II eilės Burbonams. Savoja gauna Milano dalį.

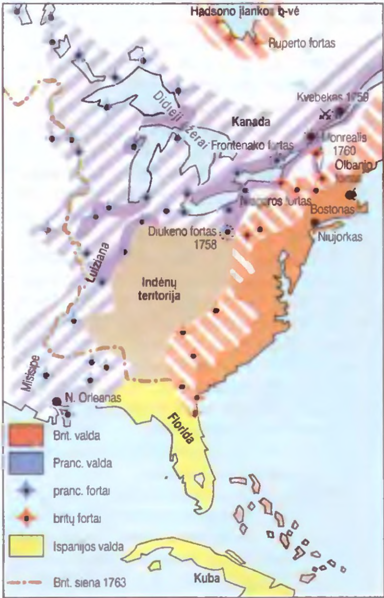
„Ancien régime" Prancūzijoje
1715–74 Liudvikas XV (5 m.). ◊ Nepaisant v-bės prasiskolinimo dėl LIUDVIKO XIV karų (p. 269), regento PILYPO ORLEANIEČIO [1715–23] dvaras išlaidauja. JOHNAS LAW nori pataisyti fin. ir išleidžia
1715 įsteigto I valst. banko banknotus, 1718–19 kuria akc. b-ves kolonijoms išnaudoti. Jo pastangos baigiasi spekuliac. karštlige, popier. pinigų infliacija ir
1720 **v-bės bankrotu.**
1726–43 kardinolo **Fleury** paskut. laimėjimai. Po jo didėja favoričių (markizės DE POMPADOUR, grafienės DU BARRY) įtaka. Privilegijuotieji luomai (dvasininkai, bajorija) sukliudo min. MACHAULT fin. reformas. Absoliutist. sistemos ydos nuo 1750 vis atviriau ir aštriau kritikuojamos.
Kultūra. Klesti dvaro **rokokas:** pastoral. poezija, kom. operos; aukštos damų šukuosenos ir krinolinai, kasoti perukai, kavaleristų špagos ir trikampės skrybėlės. ◊ Puošnus patalpų vidus – ornament. įrėminimai, porceliano niekučiai ir pan. ◊ **Rokoko tapyba:** WATTEAU (1684–1721), BOUCHER (1703–70), FRAGONARD'AS (1732–1806).

Prūsija – kareivių ir valdininkų valstybė
1713–40 Frydrichas Vilhelmas I, Prūsijos „vidaus karalius", pasiryžęs savo „žemes gerai valdyti". Labai religingas, bet grubus, priešiškas rafinuotai dvaro k-rai, reikalauja besąlygiškai paklusti („Sielos Dievui, o visa kita – mano"). Valdo pavyzdingai, taupiai: reformuoja krl. domenus ir Gen. sąskaitybos rūmus.
1722 Gen. direktorijai, aukšč. centr. įstaigai, instrukcijas rašo savo ranka. Skatina ž. ū. ir merkantilizmą. Kolonizuoja dėl maro ištuštėjusią R. Prūsijos dalį.
1732 įkurdina 15 000 emigrantų zalcburgiečių (p. 241). ◊ Gerinamas liaudies švietimas (1717 ediktas). ◊ Karininkų bajor. korpusas – I luomas v-bėje. I monarchas Europoje nuolat dėvi uniformą – **kareivių karalius.** Prof. k-menė padidėja iki 83 000 žm. (2,5 mln. gyv.). Pėstininkų ugdytojas (muštras. geležž. trinka, marširuotė) yra fiurstas LEOPOLDAS VON ANHALT-DESSAU (1683–1747).
1733 Kantonų reglamentas: karo prievolininkai – valstiečiai. Krl. labai nesutaria su įpėdiniu **Frydrichu** (1712–86), kuris paklūsta tik 1730, nuteisus mirti draugą KATTE'Ą, bandžiusį pabėgti; išmokslintas v-bės tarnybai, nuo 1736 jis turi savo dvarą (Reinsbergo pilis); lit. ir filos. studijos.

Septynerių metų karas Europoje

Britų–prancūzų karas Indijoje

Britų–prancūzų karas Š. Amerikoje

Septynerių metų karas 1756–63
Acheno taika 1748 nesumažina įtampos; pasaul. polit. konfliktus išspręsti siekia kolonij. v-bės ir Austrija. Dėl britų interesų kariaujama iš karto Europoje ir užjūryje.

Britų–pranc. kolonijinis karas (1754–63)
Š. Amerika. Intensyvėjanti kolonizacija (400 000 persikėlėlių) spaudžia pranc. kolonijas, retai gyvenamas, bet gerai fortų apsaugotas. Nuolat. kovos pasienyje 1754 virsta kar. susidūrimais Ohajo slėnyje. ◊ Pradiniai pranc. laimėjimai paskatina nuversti vigų vyriausybę.
1757–61 vadovauja WILLIAMAS PITTAS (V., Čatamo erlas, „trečiasis po CROMWELLIO ir VILHELMO III britų pasaul. imperijos architektas". Jis sustiprina užjūrio laivyną ir k-menę. Prūsija gauna subsidijų.
1758 įsiveržiama į Ohajo slėnį, paimami Luisburgo ir Diukeno (Pitsburgo) fortai.
1759 puolama prie Šv. Lauryno u., paimamas **Kvebekas**, „priešo galios širdis" (gen. WOLFE'AS nugali MONTCALMĄ, abu žūva). Užėmus **Monrealį** (1760), prasibraunama prie D. ežerų.
Vest Indija. Iš pranc. Antilų 1759 užimama Gvadelupa, 1762 Martinika ir kt., o 1761 įstojus į karą Ispanijai, t. p. Kuba (ir Filipinai).
V. Afrikoje ir Atlanto pakrantėse iki 1760 užvaldomi visi pranc. atramos punktai Senegambijoje; nugalima jūroje (Lagosas, Kiberonas), užpuolami pranc. uostai *(„breaking windows with guineas")*.
Indijoje iš pradžių irgi laimi prancūzai: su Kalkuta prarandama beveik visa P. Indija, išskyrus Madrasą. ROBERTAS CLIVE'AS (32 m.), Ost Indijos b-vės darbuotojas, atgaivina britų pasipriešinimą ir, išnaudodamas indų k-ščių kivirčus, susigrąžina Kalkutą (Viljamo fortą). Jo per išdavystę
1757 pasiekta **Plaso pergalė** prieš 20 kartų gausesnį priešą, prarandant tik 10 žm., grindžia britų viešpatavimą Indijoje. Pranc. planai Indijoje žlunga.
1763 Paryžiaus taika D. Britanija gauna iš Prancūzijos Kanadą, Luizianą, Bretono kyšulį ir Senegambiją, iš Ispanijos – Floridą. Puiki britų pergalė n. laikais: Š. Amerika darosi anglosaksiška.

Karas dėl Silezijos (1756–63)
Grf. KAUNITZAS RIETBERGAS, nuo 1753 Austr. valst. kancleris, palenkia MARIJĄ TERESĘ polit. susitarti su Prancūzija (MARQUISE POMPADOUR) dėl koalicijos prieš Prūsiją. FRYDRICHAS II pasijunta izoliuotas ir sudaro su britais
1756 01 Vestminsterio konvenciją Hanoveriui ginti. Gynyb. sutartis pradeda KAUNITZO vykdytą „visų s-gų perversmą".
1756 05 Versalio sutartis; prie Pranc.–Austr. puolamosios s-gos dedasi: carienė JELIZAVETA (dėl asm. motyvų), Saksonija, Švedija, Vok. imperija (be Hanoverio, Heseno-Kaselio, Braunšveigo). FRYDRICHAS II, sužinojęs puolimo planus, bendrajai 1757 akcijai užbėga už akių.
1756 08 įsiveržia į Saksoniją (prevenc. karas), ir ji, kapituliavusi Pirnoje, tampa Prūsijos operacijų baze.
Karo eiga. Prūsija dėl savo egzistencijos kovoja su 20 kartų gausesniu priešu (pagal gyv. skaičių). „Klasik. mūšių" kar. sėkmė permaininga. ◊ FRYDRICHAS II, puolimu suduodamas naikinamuosius smūgius, mėgina išskaidyti priešus, bet negali sutrukdyti koalicijos partneriams susijungti.
1757–58 puldamas jis laimi prie Prahos, **Rosbacho** (SEYDLITZAS), Corndorfo, **Loiteno** ir pralaimi prie Gros Jėgersdorfo (rusai užima R. Prūsiją), **Kolyno** (įsteigiamas Marijos Teresės ordinas) ir Hochkircho (DAUNAS).
Britai paremia Prūsiją (Pittas: „Kanada įgyjama Silezijoje"). FERDINANDAS VON BRAUNSCHWEIGAS, tarnaudamas britams, pergalėmis 1758 prie Krėfeldo ir 1759 prie Mindeno atremia pranc. puolimą vakaruose. ◊ Nuvertus PITTĄ 1761, sustabdomos subsidijos Prūsijai.
1759–61 FRYDRICHAS II ginasi.
1759 mūšyje prie Kunersdorfo austrų ir rusų jungt. armijos beveik sunaikina prūsų k-menę. Prūsiją išgelbsti nugalėtojų nesutarimai *(„le miracle de la maison de Brandenbourg")*. Apiplėšiamas Berlynas; kalamos nepilnavertės monetos fin. sunkumams įveikti. Po Legnicos ir Torgau pergalių žymu visuot. išsekimas (Austrijos valst. skola išauga nuo 49 iki 136 mln. lirų). Įvykius pakreipia atsitiktinumas.
1762, mirus carienei, Rusija pasitraukia iš koalicijos. PETRAS III, FRYDRICHO II gerbėjas, nužudomas; JEKATERINA II (p. 287) nutraukia karą. ◊ Jėgų stygius verčia pasiduoti Prancūziją ir Švediją; Austrija turi pradėti derybas.
1763 Habertusburgo taika – be terit. pakeitimų. Reikšmė: europ. pusiausvyrą komplikuoja **Prūsija, V d. v-bė,** auga Rusijos įtaka. Vok. politiką lemia Prūsijos ir Austrijos priešpriešа (vok. dualizmas), kol ją 1866 išsprendžia BISMARCKAS. ◊ FRYDRICHO II DIDŽIOJO asmenybė ir veikla pirmąkart įžiebia vokiečių polit. savimonę ir nac. jausmą.

Lenkija XVII a.

Rusijos, Prūsijos ir Austrijos įgytos žemės

Prūsijos ir Rusijos ekspansija

Lenkijos likvidavimas

Varšuvos didžioji kunigaikštystė

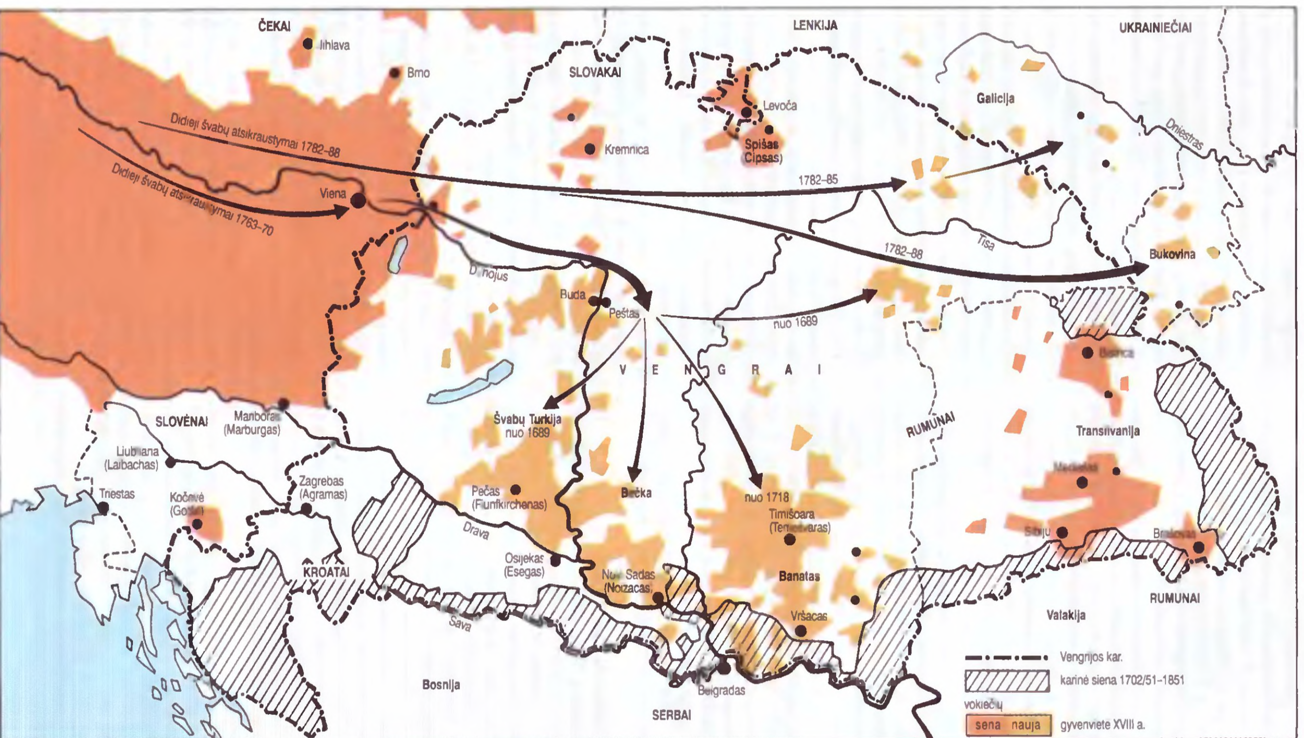

Kongresinė Lenkija

Rusijos politiniai laimėjimai po 1763
1764–80 Rusijos užs. politikai vadovauja JEKATERINOS II užs. ministras grf. PANINAS.
1764 s-ga su Prūsija, remianti Rusijos kandidatą į Lenkijos sostą PONIATOVSKI.
Lenkija. Priešpriešinis kišimasis į sosto neramumus paskatina
1768–74 (I) Rusijos–Turkijos karą. Rusijai užimant Moldovą ir Valakiją, Austrija jungiasi su Turkija. Tarpininkaudama **Balkanų I konflikte,** Prūsija kreipia dėmesį į Lenkiją.
1772 Lenkijos I padalijimas. ◊ Rusai atsisako Dunojaus k-štysčių, išgelbstima taika.
Juodoji j. Britų jūrininkų padedamas, Rusijos Baltijos laivynas
1770 nugali prie Česmos ir pagreitina Turkijos („ligonio prie Bosforo") nuosmukį.
1774 Kiučiuk Kainardžios taika Rusija tampa Balkanų stačiatikių globėja, įgyja Azovą.
1783 aneksuojamas Krymas. ◊ **„N. Rusiją"** kuria carienės favoritas **Potiomkinas** (1736–91): statomas Juodosios j. laivynas, kuriami n. kaimai ir miestai.
1787–92 (II) Rus.–Turk. karas (rusų s-kė Austrija); vadas – feldmaršalas k-štis **Suvorovas** (1730–1800). Jo kn. „Mokslas nugalėti" (1795) – rusų kar. taktikos teor. pagrindas.
1792 Jasų taika jūros pakrantė tarp Dniestro ir Bugo atitenka Rusijai.

Vok. dualizmas po 1763
Didėjanti Rus. galia veikia Prūsiją ir Austriją; jos pakaitomis remiasi Rusija. 1777 išmirus Vitelsbachams,
1765–90 JUOZAPAS II nori sutvirtinti Austr. padėtį Vok. imperijoje. Dėl mainų plano su paveldėtoju Pfalco kurfiurstu KAROLIU TEODORU (Žem. Bavarija ir Aukšt. Pfalcas už Priešak. Austriją) kyla
1778–79 Bavarijos įpėdinystės karas su Prūsija, įsiveržusia į Čekiją. MARIJA TERESE priverčia JUOZAPĄ nusileisti. Pagal
1779 Češino taiką (garantė Rusija) Austrija pasitenkina ketvirtadaliu. ◊ JUOZAPAS II dabar savo tikslo siekia
1781 s-ga su Rusija. Bandymą išsikeisti Bavariją už Belgiją FRYDRICHAS II neutralizuoja
1785 Vok. k-ščių s-ga Vestfalijos taikai (p. 255) apginti. Austrija daugiau negali imperijoje veikti prieš Prūsiją.
1790 Reichenbacho konvencija ji turi nusileisti Prūs. reikalavimams ir nutraukti karą su Turkija. Nepaisant Fokšanio pergalės ir Belgrado užėmimo,
1791 Sistovos taika neduoda žymesnių laimikių.

Lenkijos padalijimai (1772–95)
1764–95 STANISLOVAS II PONIATOVSKIS, JEKATERINOS II favoritas (p. 287), karaliumi išrinktas Rusijai spaudžiant, siekia reformuoti „pil. karo sušvelnintą anarchiją". Rusija imasi ginti disidentus ir Slucko bei Radomo konfederacijas, sukliudo apriboti *liberum veto* (p. 249). Osmanų imperija besiremianti
1768 Baro kontrkonfederacija sumušama per pil. karą, padedant Rusijai.
1769 Austrija užvaldo nuo 1412 įkeistą Spišą (Cipsą; p. 201).
1772 Lenkijos I padalijimu (prieš MARIJOS TERESES valią: „Ištikimybė ir tikėjimas prarandami visiems laikams!") siekiama išvengti Rus.–Austr. karo. Dalintojai reikalauja palikti renkamą krl., lenkų bajorijos teises bei *liberum veto.* Per Rusijos karą su Turkija ir Švedija (1788–90)
1788–91 Ketverių metų seimas nutaria Lenkiją paversti paveldimąja parlament. monarchija; ją skelbia
1791 Gegužės konstitucija. ◊ Prieš ją, veikiant Rusijai, susidaro
1792 Targovicų konfederacija; karalius verčiamas prisidėti. „Tvarkai atkurti" įvyksta
1793 Lenkijos II padalijimas, pripažintas Gardino „nebyliojo seimo". Vilniaus ir Varšuvos sukilimai įžiebia
1794 visuot. sukilimą, vadovaujamą nac. didvyrio TADO KOSCIUŠKOS (1746–1817); jį numalšina Prūs. ir Rus. k-menė (SUVOROVAS).
1795 Lenkijos III padalijimas likviduoja v-bę. ◊ Gen. DOMBROVSKIO (1755–1818) lenkų legionai kovoja NAPOLEONO pusėje; jis
1807 įsteigia Varšuvos D. k-štystę. Vienos kongresas ją
1815, kaip „kongres. Lenkiją", sujungia personal. unija su Rusija. Po nesėkmingos
1830–31 lenkų revoliucijos ji virsta Rusijos p-ja. Paryžiuje, **lenkų emigracijos centre,** dėl Lenkijos išvadavimo veikia poetai **Adomas Mickevičius** (1798–1855), SLOVACKIS (1809–49), KRASINSKIS (1812–59) ir komp. **Friderikas Chopinas** (1810–49).
Padalijimų pasekmės. Nepavyksta nuslopinti lenkų nac. judėjimo. XIX a. Lenkija tampa Europos neramumų židiniu (nac. himnas „Dar Lenkija nepražuvo"). ◊ **Prūsijoje** dėl taut. mažumos didėja vok.–lenkų santykių įtampa (XX a. ji išsigimsta: vokiečiai vykdo lenkų naikinimo politiką, lenkai jaučia aklą neapykantą vokiečiams). ◊ **Rusija** pasistumia į v. ir nuo 1795 turi sienas su Prūsija ir Austrija.

Naujosios gyvenvietės Padunojėje po Turkų karų (XVIII a.)

Apšviestasis absoliutizmas XVIII a. Amžiaus humanist. idėjos veikia v-bės ir visuom. teoriją. Apsišvietęs valdovas savo valdinius valdo kaip „pirmasis v-bės tarnas", remdamasis protingais principais („Nereikia norėti, kad tauta padarytų, reikia jai padaryti!"). Absoliutist. v-bė su modernia biurokratija ir susisteminta teise atsiranda per revoliuciją iš viršaus.

Prūsija. Frydrichas II D. [1740–86] Plėtojamos tėvo reformos (p. 281): tvirtas iždo planavimas; valstybinis kavos, tabako, druskos monopolis.
Vidaus kolonizacija: sausinami Oderio, Vartos, Necės pelkynai; tiesiami keliai, kasami kanalai; įkuriama ~900 kaimų su daugiau kaip 300 000 naujakurių.
Ž. ū. plėtra: sėjomaina, bulvininkystė. tobulinama gyvulininkystė, miškų priežiūra.
Soc. santvarka. V-bei tarnauti turi visi luomai: **karalius** valdo asm. su patarėjais bei raštininkais ir per inspekcijas, soc. rūpybos ir kontrol. organus; **bajorija** (stambūs žemvaldžiai, dvarininkai) duoda karininkus ir aukšt. valdininkus; **miestiečiai** (pirkliai, amatininkai) moka mokesčius, bet ir remiami (šilko, stiklo, porceliano verslai); **valstiečiai** (žemdirbiai) – paveldimieji valdiniai (dalinė baudžiavos reforma). ◊ Visų pavaldinių pažiūrų ir rel. laisvė.
Teis. reformą pradeda **Samuelis von Cocceji** (1679–1755): uždraudžiama kankinimai, krl. kišimasis į bylas, tarnybų pirkimas. Nustatoma **teis. lygybė** ir teismo nuosprendžių nepriklausomumas (valdžių padalijimas). V-bė atestuoja ir išlaiko teisininkus. Vientisa teis. instancijų, įkalinimo, baudž. ir proces. tvarkos sistema. Prūsija iš polic. virsta **teis. v-be. 1794** įsigalioja **Bendroji žemių teisė,** parengta SVAREZO (1746–98).

Austrija. Marija Teresė [1740–80] Imperatorė seka savo prūsiškojo priešininko pavyzdžiu. Tai atlikti sunkiau dėl v-bėje gyvenančių tautų soc. polit. ir ūk. skirtumų. Vis dėlto bent Austrija ir Čekija virsta modernia valdininkų v-be, suskirstyta į gubernijas ir apskritis su vienodu apmokestinimu. remiantis gyv. surašymais bei TERESĖS kadastru (žemei vertinti).
Teisė. Varžomi protestantai ir žydai. V-bė prižiūri Bažnyčias, bet pop. įsakams galioja *placet regium* (leidimas). ◊ Visiems bendras baudž. įstatymas (*Nemesis Theresiana,* 1768).
Švietimas. Liaudies ir amatų m-los; tautos prof. veiklos švietimui gerinti – kar., inž. ir prek. akademijos. Jėzuitų švietimo monopolis panaikinamas, paleidus ordiną (1773).

Vidaus kolonizacija. Nuo 1748 suintensyvėja švabų kraustymasis į v-bės p. rytus. (žeml. p. 286; p. 265). Kad labiau suvienytų v-bę,
1765–90 Juozapas II Austrijoje (iki 1780 motinos bendravaldis) forsuoja radikal. reformas. ◊ Visoje imperijoje – centr. valdymas ofic. vok. kalba.
1781 panaikinama baudžiava ir privalomieji cechai; paskelbiama rel. tolerancija, bet tikybų padėtis nelygi.
Bažn. reforma: paleidžiami „neveiklūs" ordinai (1300 vienuolynų); v-bė rengia ir išlaiko dvasininkus, m-las ir soc. rūpybos įstaigas; civil. santuoka. **Jozefinizmas** (liberalus Kat. bažnyčios pajungimas v-bei) žlunga, bet XIX a. atgyja.
Reformų pasekmės. Tautos gina savo nac. tradicijas ir teises, kurių nepaisoma.
1787 Austr. Nyderlandų sukilimas baigiasi visuot. neramumais (Vengrija) ir Jungtinių Belgijos p-jų respublikos
1790 atsiskyrimu. Jau pats JUOZAPAS sustabdo daugumą reformų.
1790–92 LEOPOLDAS II, jo brolis, apdairiai nuolaidžiauja. kad išgelbėtų monarchiją.

Rusija. Jekaterina II D. [1762–96] Išsilavinusi ANHALTO-CERBSTO din. carienė platina švietimą Rusijoje.
1764 apgyvendina vok. valstiečių Pavolgyje, o 1783 ir Kryme.
1767–68 reformų k-jos atsisako ir nuo
1775 valdo autokratiškai: šalis suskirstoma į **gubernijas** su tam tikra bajorų savivalda. Chem. LOMONOSOVO (1712–65) iniciatyva
1755 įkūrus **Maskvos u-tą,** kyla ir liaudies m-lų bei gimnazijų planai. Jie, kaip ir bandymai pakeisti rusų gyvenseną, žlunga trūkstant išsimokslinusių piliečių. „Malonės raštai" bajorijai padidina baudžiauninkų (sielų) išnaudojimą; dėl to kyla
1773–74 valstiečių neramumai ir kazokų sukilimas (PUGAČIOVAS).

Reformos kitur Europoje
Portugalijoje min. POMBALIS vykdo m-lų. fin., k-menės reformas.
1755 žemės drebėjimas Lisabonoje; atstatoma remiantis n. industrija.
1759 išvaromi jėzuitai; **Ispanijoje** juos 1767 išvaro grf. ARANDA.
Danijoje reformas forsuoja vok. gyd. STRUENSEE; 1772 jis nuverčiamas ir nuteisiamas mirti. Grf. BERNSTORFFAS (1735–97)
1788 išlaisvina valstiečius.
Badenas. KAROLIS FRYDRICHAS [1746–1811] – **apšviestojo vok. fiursto** pavyzdys. Jis
1760 suteikia savivaldą kaimo b-menėms, o
1783 panaikina baudžiavą.

Rodyklė

Be bendrųjų santrumpų (p. 8–10), rodyklėje dar vartojamos santrumpos:
BS – Bažnyčios susirinkimas, K – konferencija, Kongr. – kongresas, M – mūšis, RT – reichstagas, S – sutartis, T – taika.
Pajuodintu šriftu duodamos nuorodos į svarbiausios informacijos vietą.

Herman Kinder / Werner Hilgemann
Ki-102 Pasaulio istorijos atlasas / Hermann Kinder, Werner Hilgemann. – Vilnius: Alma littera, 2001. – 312 p.: iliustr.
Rodyklės p. 288—312
Dvitomio t. 1
ISBN 9986-02-988-0
Pasaulio istorijos atlaso I tome glaustai apžvelgiamos svarbiausių pasaulio civilizacijų istorijos temos (nuo priešistorinių laikų iki švietimo epochos), chronologines apybraižas iliustruojant istoriniais žemėlapiais.
UDK 930.9(084.4)

PASAULIO ISTORIJOS ATLASAS, T. 1

Viršelis *Deimantės Rybakovienės*
Korektorės *Ramutė Prapiestienė, Valerija Žemaitytė*
Maketavo *Arūnas Šlikas*

SL 412. Užs. 695
Leidykla „Alma littera", Juozapavičiaus 6/2, 2005 Vilnius
Interneto svetainė: http://www.almali.lt
Spaudė AB spaustuvė „Spindulys", Gedimino g. 10, 3000 Kaunas